

NORDISKA STUDIER I LEXIKOGRAFI

4

Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden
Esbo 21–24 maj 1997

Redigerad av

Peter Slotte

Eva Westerberg

Eva Orava

Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 5

I samarbete med Nordiska språkrådet och Forskningscentralen för de inhemska språken

Nordiska studier i lexikografi

NORDISKA STUDIER I LEXIKOGRAFI

4

Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden
Esbo 21–24 maj 1997

Redigerad av

Peter Slotte
Pia Westerberg
Eva Orava

Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi

Skrift nr 5

I samarbete med Nordiska språkrådet och Forskningscentralen för de inhemska språken

Helsingfors 1999

© Nordiska föreningen för lexikografi

Tryckeri: Forsbergs Tryckeri Ab
Jakobstad 1999

ISBN 951-53-1944-7

Förord

Den fjärde konferensen om Lexikografi i Norden ägde rum på Hanaholmens kulturcentrum i Esbo den 21–24 maj 1997. Arrangörer för konferensen var Nordiska föreningen för lexikografi, Forskningscentralen för de inhemska språken, Hanaholmen – kulturcentrum för Finland och Sverige och Nordiska språkrådet. Den lokala arrangörskommittén bestod av Nina Martola (ordf.), Raimo Jussila, Marja Lehtinen och Eija-Riitta Grönros, alla från Forskningscentralen för de inhemska språken.

Tema för konferensen var ”Ordboken och användaren”, men också bidrag om andra relevanta frågor inom teoretisk och praktisk lexikografi bereddes plats. Konferensen lockade sammanlagt 148 deltagare: 24 från Danmark, 66 från Finland, 3 från Island, 26 från Norge och 24 från Sverige. Häruöver var Belgien, Estland och Ryssland representerade. Vid konferensen hölls 4 plenarföredrag och 42 föredrag fördelade på två sektioner. Plenarföredragen hölls av Krista Varantola, Kerstin Norén, Lars S. Vikør och Risto Haarala. För första gången i vår serie av konferenser simultantolkades en del av föredragen, de finska till svenska och de danska till finska.

Utöver föredragen omfattade programmet en hel del sociala aktiviteter. Redan första kvällen arrangerades studiebesök och mottagning för konferensdeltagarna på Forskningscentralen för de inhemska språken, som är Nordens största lexikografiska institut. På eftermiddagen följande dag företogs konferensexkursionen, som gick till Borgå strax öster om Helsingfors. Dagen avslutades med konferensmiddag på Haiko gård utanför Borgå. Kvällen därpå anordnade Hanaholmens kulturcentrum en musikafton på Hanaholmen, med tillträde också för utomstående. I samband med konferensen firades utgivningen av Nordisk leksikografisk ordbok, som på redaktionsgruppens vägnar presenterades av Dag Gundersen. Omdelbart efter det att konferensen officiellt hade avslutats hölls NFL:s generalförsamling.

Konferensen understöddes ekonomiskt av Nordiska ministerrådet och av Alfred Kordelins stiftelse och sponsrades ytterligare av förlagen Oy Edita Ab och WSOY och av Suomen kirjallisuuden seura (Finska litteratursällskapet). Under konferensen ställde nordiska förlag och institutioner ut ordböcker och annat lexikografiskt material. Också utställningen gav arrangörerna välkommet ekonomiskt stöd.

Hanaholmens kulturcentrum tillhandahöll funktionella konferenslokaler och värdefull handräckning av kulturen Henry Rask och kulturesekreteraren Tiina Ylikärppä-Räihä. Arrangörerna kunde också dra nytta av Rikke Hauges förfarenhet att ordna nordiska konferenser.

Utgivningen av konferensrapporten har fördröjts – på grund av lyckliga omständigheter. Nina Martola som skulle ha burit huvudansvaret också för redigeringen av rapporten blev barnledig innan arbetet ens hade kommit i gång, varefter uppgiften övergick till Peter Slotte. Pia Westerberg inledde det praktiska redigeringsarbetet men blev i sin tur mammaledig när redigeringen hade kommit bara halvvägs. Hon efterträddes av Eva Orava som nu omsider har fört arbetet till ett lyckligt slut. Vi hoppas att bidragsgivarna och deltagarna har overseende med fördröjningen. Redigeringen har skett inom ramen för redaktörernas anställning vid Forskningscentralen för de inhemska språken.

Rapporten från den fjärde konferensen om lexikografi i Norden innehåller 42 av de 46 bidragen. Den är redigerad enligt samma principer som de föregående rapporterna: artiklarna har ordnats alfabetiskt enligt författarnamn, och sist i rapporten finns ett författarregister, ett register över ordböcker som nämns i bidragen och ett stickordsregister.

Arrangörerna tackar deltagarna för givande föredrag och översättarna för väl utfört arbete – där bara en del av problemen har kunnat lösas med hjälp av traditionella ordböcker.

Helsingfors, Runebergsdagen 1999

Peter Slotte

Pia Westerberg

Eva Orava

Innehållsförteckning

Valerij Berkov	
<i>De tospråkliga ordbökers begränsningar</i>	11
Anna Braasch	
<i>Dansk standard för inhålls- och strukturbeskrivelse af leksikalske datasamlinger</i> – <i>Eksempler på anvendelser i leksikografisk arbejde</i>	17
Ulla Clausén	
<i>Om pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok</i>	27
Signe Cousins	
<i>ERLEKS: en estnisk-svensk lexikalisk databas</i>	37
Grete Duvå og Anna-Lise Laursen	
<i>Ordbøger som et redskab i fagsproglige oversættelser: mikrostrukturens profil</i>	45
Gunhild Dyrberg og Joan Tournay	
<i>Ækvivalens og brugerdeterminerede oplysninger</i> <i>i fagsproglige oversættelsesordbøger</i>	61
Birgit Eaker	
<i>Vem læser en dialektordbok? – Vem skriver vi för?</i>	75
Ruth Vatvedt Fjeld	
<i>Leksikalisk beskrivelse av adjektiv</i>	85
Henrik Galberg Jacobsen	
<i>Retskrivningsordbøger – retskrivningsautoriteter</i>	97
Birthe Gawinski	
<i>Sprogbrugsartikler i bilingvale ordbøger – med Munksgaards</i> <i>Dansk-spansk ordbog som eksempel</i>	105
Martin Gellerstam	
<i>Översättaren och ordboken</i>	121
Guðrún Kvaran	
<i>En historisk ordbogs anvendelsesmuligheder</i>	131
Anu Haak	
<i>Den estniska dialektordboken i relation till andra jämförbara verk</i>	139
Risto Haarala	
<i>Vem är de finska ordböckerna gjorda för?</i>	149
Helgi Haraldsson	
<i>Paradigmatisering av russiske ord i tospråkliga ordbøker.</i> <i>Grammatiske angivelser i "Stor norsk-russisk ordbok"</i>	159
Petter Henriksen	
<i>Neste generasjon encyklopediske oppslagsverk, som tilfredsstillelse</i> <i>av brukernes behov</i>	171
Inger Hesslin Rider	
<i>Återanvändning av ordboksmaterial – mål och metoder</i>	181
Ebba Hjorth	
<i>Hybris – nemesis – balance: Problemer med genbrug af ordbogsdata</i> <i>set fra Den Danske Ordbog</i>	189

Jón Hilmar Jónsson	
<i>Levende eller død: Refleksjoner omkring fremstillingen av leksikografiske eksempler</i>	195
Virpi Kalliokuusi	
<i>Är det svårt att använda ordlistor som är utarbetade enligt terminologiska principer? Begreppsanalysens fördelar och nackdelar</i>	205
Uwe Kaufmann	
<i>Fagleksikografiens forskjellige brugergrupper med specielt henblik på beslutningstagere og disses rådgivere</i>	215
Kalevi Koukkunen	
<i>En modell för ordbokskritik</i>	225
Ulla-Maija Kulonen	
<i>Vad söker läsaren i en etymologisk ordbok?</i>	233
Sven Lange och Lars Melin	
<i>Termer i text. Ett datorstött övningsmaterial för termhantering</i>	239
Godelieve Laureys	
<i>Den svensk-nederländska/nederländsk-svenska ordboken. En bidirektionell ordbok i ett dubbelt binationellt perspektiv</i>	249
Marja Lehtinen	
<i>Den första användarresponsen på cd-romversionen av den finska basordboken</i>	255
Carl-Erik Lundbladh	
<i>Ordbok eller encyklopedi – en fråga om hänsyn till användaren?</i>	265
Erika Lyly	
<i>Om valet av preposition vid verbet forska</i>	275
Sven-Göran Malmgren	
<i>Att göra en enspråkig definitionsordbok mer produktionsinriktad – exemplet Nationalencyklopedins ordbok</i>	285
Bernt Møller	
<i>Varedeklaration i ordbøger?</i>	291
Kristina Nikula	
<i>Användningen av enspråkigt svenska ordböcker i Finland</i>	301
Kerstin Norén	
<i>Mer än ekvivalenter. Om översättare, översättningar och ordböcker</i>	323
Klaas Ruppel	
<i>Bedeutungen in einem etymologischen Wörterbuch</i>	333
Ole Michael Selberg	
<i>Diamorfologisk markering av polske substantiver</i>	341
<i>Uttalemarkering i tospråklige ordbøger</i>	351
Bo Svensén	
<i>Etymologisk information i enspråkiga allmänordböcker</i>	359
Rita Sørensen	
<i>Hellere være arving i Danmark end i Spanien: inddragelse af kulturspecifika i bilinguale fagordbøger</i>	369
Ingrid J. Vaalund	
<i>”Det vi har bruk for, står aldri i bøkene”</i>	389

Lars S. Vikør	
<i>Fleirgenerasjonsordbøker og tida</i>	395
Matti Vilppula	
<i>Ordbok över finska dialekter och evigheten</i>	407
Pia Virtanen	
<i>"Jag har inte riktigt tålamod att slå upp i ordboken"</i>	
<i>Om översättares inställning till ordböcker i ljuset av tänka-högt-protokoll</i>	413
Kaj Wikström	
<i>Ordböcker i svenska ur finskspråkiga studenters synvinkel</i>	423
Författarna	431
Refererade ordböcker	433
Stickordsregister	439

Valerij Berkov

De tospråklige ordbøkers begrensninger

The defects of bilingual dictionaries can be divided into the *anthropogenic* ones, i.e. due to lexicographers as persons, and *inherent* ones, i.e. due to the nature of dictionaries. The anthropogenic defects occur in the lemma list, dictionary article and outside matter. The main inherent defect of a bilingual dictionary is due to the fact that it describes a language (*la langue*) while it is used to receive or produce speech, texts (*le parole*). Other ones are its restricted dimensions, time limits and discrepancy between a lexicographer's aspiration for scientific presentation of facts and many users' lacking knowledge of linguistic theory.

There are *mutatis mutandis* two kinds of lexicography theory. The first one lectures what the ideal dictionaries should be, the other one is the art of the possible.

Det er alment anerkjent at nåværende tospråklige ordbøker, selv de største, ikke gir svar på en del spørsmål brukeren måtte ha. Derfor er det naturlig å prøve å utrede hvorvidt denne ufullkommenheten av selv de beste leksikografiske verker er unngåelig.

Ordbøkernes mangler kan inndeles i antropogene, dvs. de som skyldes konkrete personer, leksikografer, og inherente, dvs. de som er iboende for tospråklige ordbøker som sådanne.

La oss begynne med **antropogene** mangler. De gjelder tre sider ved en tospråklig ordbok: lemmaliste, ordboksartikkel og tillegg.

Typiske mangler m.h.t. *lemmaliste*.

1. Ujevn frekvensnivå. Derved menes at ordbøker kan inneholde nokså lavfrekvente lemnaer, som neppe noen bruker kommer til å slå opp på, mens mer frekvente ikke er med. Ganske visst har vi foreløpig ingen objektive kriterier for ordenes frekvens så snart vi er utenfor de første 10000, og heller ikke innenfor denne snevre grensen er opplysningene helt pålitelige. Derfor kreves det subjektiv vurdering. Bl.a. bør leksikografen gå ut fra hvilke kunnskaper en potensiell bruker av ordboka sitter inne med. Et elementært eksempel. Det finnes neppe mange nordmenn som ikke kjenner ordene *forgasser*, *støtdemper*, *tennplugg*, *nærlys* eller *startkabler*.

2. Det tas ikke nok hensyn til minusstiler, særlig familiære og vulgære lemnaer. Mens brukerne av en definisjonsordbok i de fleste tilfeller er klar over betydningene til slike ord og uttrykk, slår brukeren av en tospråklig ordbok opp på dem nettopp fordi han ikke kjenner dem. Leksikografens oppgave er ikke å være anstand for brukeren, passe på hans språklige kyskheter, han må bare advares at vedkommende ord er familiært, vulgært eller tabubelagt. Problemet er imidlertid at slike enheter ikke er tilfredsstillende dekket i enspråklige ordbøker, og derfor faller det i vår lodd å beskrive dem på behørlig måte for så å forsyne dem med stilistisk likeverdige ekvivalenter.

3. Når representanter for to språksamfunn kommuniserer (uansett på hvilket av vedkommende to språk), er emnekreten til en viss grad bestemt av deres livs spesifikke trekk. For å sette det på spissen: Nordmenn og svensker kan f.eks. snakke sammen om skihopping, og da er leksemer som *unnarenn*, *svev*, *saksing* osv. aktuelle, men det er vel neppe sannsynlig at dette emnet skulle drøftes i en samtale mellom en araber og en hindu.

4. Egennavn. I regelen mangler det bl.a.:

- 1) De hyppigste for- og etternavn.
- 2) Titler på de mest kjente skjønnlitterære verker.
- 3) Navn på de mest kjente kunstverker.

I en gråson mellom lemmaliste og ordboksartikkel ligger problemet som kan kalles «mellomspråklig idiomatic». Herved menes følgende. Som bekjent er det ofte at frie ordkombinasjoner ikke lar seg oversette ord for ord til et annet språk. No. *mulig* oversettes til russisk som *можно*, men *ikke mulig* kan ikke oversettes som **не можно*, det heter *нельзя*, *невозможно*. Eng. *big city* eller russ. *большой город* oversettes til norsk enten som *stor by* eller *storby*, alt etter betydningen. Ordkombinasjonen i kildepråket kan altså være aldri så ordinær og triviell, men den må alltid testes mht. mellomspråklig idiomatic.

Når det gjelder *ordboksartikkelen* kan blant ulike feil noteres noen som stadig går igjen. (Her ses det bort fra enkelte tilfeldige feil, det fokuseres på prinsipielle)

1. Ekvivalentene er ikke helt dekkende. Særlig ofte forekommer følgende feil.

- 1) Stilistisk diskrepans mellom kildeordet og målordet.
- 2) Manglende informasjon om ordets kulturkomponent og -konnotasjoner (i ordets videste forstand) og pragmatikk.

Kulturforskjellene er av tre typer:

- a) Faktiske. Isl. *sandur* oversettes av no. *sand*, men sanden på Island er mørk (svart, brun osv.). En tysk *Dorf* er svært ulik den russiske *деревня*.
- b) Funksjonelle. I Balkanlandene betegner niking og virring med hodet det stikk motsatte av det disse bevegelsene betyr f.eks. i Norge. I England, Norge osv. er en yachtklubb en forening av yachtere, dvs. ganske velstående personer, i Russland er det en vanlig idrettsklubb idet yachtene eies av staten.
- c) Symbolske. I Russland er bjerka et symbol på russisk natur, ja fedrelandet i det hele tatt, i andre språksamfunn mangler ordets ekvivalenter denne konnotasjon. Hos europeere symboliseres sorg av svart, hos japanere av hvitt.

Forskjellen i pragmatikk.

Det er nok med to eksempler. No. *du* er lik russ. *ты*, men brukes i langt flere situasjoner (en kan f.eks. være dis med samtlige kolleger på et russisk institutt). *Du* som anrop er OK i norsk, mens anropet *ты* er ekstremt, ja ostentativt uhøflig i russisk. Bruken av helt ordinære «samtalereaksjonsord» (*jo, akkurat, ja så, stemmer, sier du det, du verden* o.l.) vies det i tospråklige ordbøker alt for liten oppmerksomhet.

2. Det er selvvinnende at i mange tilfeller kan betydningen(e) til kildeordet dekkes av to eller flere delevivalenter. Men også når det er nok med bare én dekkende ekvivalent, gir tospråklige ordbøker ofte en hel rekke synonymymer uten hensyn til at det foreligger en (nesten) lik synonymrekke i kildepråket. Denne sykdommen kan kalles for *synonymitt*. Derved får brukeren en ikke adekvat forestilling om kildelemmaets betydningsomfang, og dessuten sløses det med den dyrebare plass i ordboka.

3. En av leksikografiens hovedprinsipper bør være «maksimum av informasjon på minimum av plass». Overholdelse av det gir ordboka en høyere informasjonsmettetthet. Likevel kan det påstås at det i tospråklige ordbøker sløses ikke så lite med plass. Imidlertid er det oppfunnet en del leksikografiske fremgangsmåter som uten å gå ut over brukerens interesse gir betraktelig plassinnsparing. En rekke sånne «tricks» er realisert i den store «Russisk-norsk ordbok». Uten å gå i detalj må det bemerkes at problemet nøkkelord får i denne sammenheng en særlig stor betydning.

4. Forfattere av tospråklige ordbøker er ikke alltid klar hvilken kategori av brukere (kildespråks- eller målspråksbrukere) den og den informasjon er adressert til og derfor på hvilket av språkene den bør være. Hvis det i en norsk- ... ordbok meddeles at f.eks. ordet *husvalelse* er litterært, så bør denne opplysning stå på ordbokens målspråk: Den norske brukeren vet jo det. Forteller ordboka den norske brukeren om forskjellen mellom såkalte énretningsverber og ikke-énretningsverber i russisk, f.eks. mellom *лететь* og *летать*, så må informasjonen være på norsk: *летать = лететь, men med den forskjell at handlingen gjentar seg og/eller foregår i forskjellige retninger*. I noen tilfeller bør samme informasjon gis på ordbokas begge språk, f.eks. når det gjelder noen forklaringer til preposisjoner. Denne regelen overholdes dessverre langt fra alltid.

5. Mangelfull uttalemarkering. F.eks. angis det i svært få ordbøker med tysk at vokalen er lang i ordene *Art, Arzt, Buch, düster, Obst, Österreich* osv. og at den er kort i ordene *ab, an, Grammatik, vierzehn, vierzig* o.a. I ingen ...-norske ordbøker, unntatt «Russisk-norsk ordbok», er ekvivalentene forsynt med tonemmarkering.

En liten detalj. Det er hensiktsmessig at det i eksempler bare markeres syntagmatisk trykk, altså ikke **kløkka er över ett*, men *kløkka er över étt*.

6. Mangelfull grammatisk informasjon. Bare ett eksempel. Ru. *долг* har flertall i betydningen 'gjeld', men brukes bare i entall i betydningen 'plikt'; i norsk er situasjonen omvendt. Slikt bør stå i tospråklige ordbøker.

7. Den tospråklige ordbok er den viktigste lærebok i et fremmed språk. Dette innebærer bl.a. at det også må legges vekt på forebygging av mulige feil. Det er f.eks. nærliggende å oversette det russiske ordet *фронтovýк* som *frontkjemper*, men det er galt fordi dette siste ordet har en spesiell betydning i norsk noe som brukeren må bli informert om.

8. Og én ting til. Det er svært sjelden at det er illustrasjoner (bilder) i tospråklige ordbøker. Imidlertid ville de i mange tilfeller ha meddelt mer enn ganske lange og utførlige definisjoner/forklaringer. Det blir ikke noe stort polygrafisk problem hvis bildene samles bak i boka. Noen titalls illustrasjoner ville være av stor nytte for brukeren.

Når det gjelder *tillegg* til tospråklige ordbøker, så tas her bare én side.

Grammatikk i tospråklige ordbøker er et spesielt emne som det ikke kan gås inn på her. Helt generelt formulert må det være to grammatiske skisser i en tospråklig ordbok: én for avkoding av kildespråket og én for innkoding på målspråket.

De mangler som er **iboende** for tospråklige ordbøker som sådanne er av minst fem arter.

1. Tospråklige ordbøker beskriver *språket* (la langue), mens de brukes for å avkode eller innkode *talen* (le parole). Talen er uuttømmelig og uendelig, og av denne simple grunn kan ordboka ikke gi svar på alle spørsmål om talen. Enhver som har syslet med skjønnlitterær oversettelse, har hundrevis, ja tusenvis av ganger brukt ord og ordkombinasjoner som ikke engang er oppført i de største ordbøker. Selv om det ble laget en tospråklig ordbok som skulle omfatte alle ekvivalenter brukt i alle skjønnlitterære oversettelser fra kildespråket til målspråket, ville denne digre ordboka inneholde bare de ekvivalenter som alt er brukt mens det utvilsomt ville komme nye ekvivalentpar i nye oversettelser.

Nettopp ut fra disse hensyn forekommer det ikke korrekt at i ordbøkene til Einar Haugen («Norsk-engelsk ordbok») og Tom Hustad («Norsk-tysk ordbok») er tatt med de sitater fra betydelige norske forfatters verker som bare illustrerer bruken av oppslagsordene eller av og til ikke gjør det engang og bare er belegg på at denne betydning eksisterer.

2. Ordbokas omfang er en faktor som enhver leksikograf er nødt til å ta hensyn til. Vi lever i en verden av realiteter, og slike jordnære momenter som ordbokas håndterlighet og ikke minst pris

spiller en ikke ubetydelig rolle. Lager man f.eks. en norsk-fransk ordbok i fem svære bind til 3000 kroner, så spørres det om den ville finne mange brukere og følgelig avsetning. Meg bekjent er Norges største tospråklige ordbok «Cappelens store Engelsk-norsk ordbok», og dette omfanget er vel grensen til det forsvarlige på området. Man prøver delvis å omgå denne motsetning mellom ordbokas omfangsgrense og ønsket om å ta med mest mulig informasjon ved å sette slike ordbøker med petit eller i beste fall med borgis noe som ikke nettopp er særlig brukervennlig. Men ikke engang ordbøker av Cappelens omfang kan få med alt, så et strengt og systematisk utvalg er nødvendig.

3. En tospråklig ordbok er beregnet på allminnelige brukere, dvs. personer uten spesielle kunnskaper i språkvitenskap. Dette innebærer at den ikke bare bør være vitenskapelig utarbeidet, men også brukervennlig. Disse to krav er det ikke alltid lett å forene. Dette ses godt på eksemplet preposisjoner der vi ofte har med ganske kompliserte forhold å gjøre, forhold ofte så abstrakte at det allminnelige menneskelige språket mangler ord for å uttrykke dem. Videre, kan den rent semantiske klassifikasjon av betydninger vise seg å være vanskelig med hensyn til leting etter noen konkrete betydninger. Går vi derimot ut fra brukerens interesser, må ordboksartikkelen være først og fremst oversiktlig, lett å orientere seg i og gi adgang til å finne frem til den fornødne betydning på minst mulig tid.

4. Tidsramme (nye ord). Det blir ikke noen overdrivelse om vi sier at hver dag beriker språket vårt med nye leksemer (ord og særlig ordgrupper). Noen av dem er av temporær karakter, og vi kan uten å tvile forutse at de om kort tid forsvinner fra språket. Når det gjelder andre, sitter vi ikke inne med slik informasjon. Dette kan illustreres med navn på politiske partier, foreninger og grupperinger f.eks. i dagens Russland, eller navn på aviser. Bør navnet på den forhenværende statsministers Jegor Gajdar parti «Russlands demokratiske valg» tas med? Partiet er i nedgang. Man kan innvende at slike ordgrupper kan oversettes ord for ord og at de derfor overhodet ikke bør tas med i ordbøker. Men hvis slike ordgrupper har stående betegnelser i målspåket? Den største kinesiske avisa *Zhenminzhibao* heter *Folkets dagblad* på norsk og *ЖЕНЬМИНЬЖИБАО* på russisk.

Ord kan pga. uforutsigbare ekstralingvistiske omstendigheter bli nokså frekvente en tid, men vi kan ikke vite om denne frekvensen blir av varig karakter. Ordet *fatwa* forekommer ikke så sjelden i norsk presse de siste årene, men det står rimelig nok i ingen nye norske ordbøker, og det spørres om dens aktualitet nå til dags er nok for at det skal tas med i norsk-... ordbøker.

Problemer gjelder klart nok også den andre tidsgrensa. Skal vi ta med ordene *ort*, *amtmann*, *bagler* osv.?

5. Leksikografens vurdering av lemmeaets akseptabilitet. Det er så å si et aksiom at leksikografens oppgave er *sine ira et studio* å registrere og beskrive ordforrådets enheter. Men ikke så sjelden føler leksikografen at det og det uttrykket er flaut, banalt ellet platt, og at brukeren helst må advares om dette. Man må jo regne med at hvis brukeren ved avkodning av en fremmedspråklig tekst støter på et slikt leksem, kan han komme til å like det og så «briljere» med det i sin tale på vedkommende fremmed språk. Dette har vel enhver som har undervist i fremede språk vært borte i, utlendinger er i regelen glade i idiommer på fremmede språk og har det med å utstaffere sin tale med dem. Har leksikografen rett til å komme med sin personlige vurdering, f.eks. ved å sette markøren *anbef. ikke*?

Leksikografien er ikke bare praktisk ordboksarbeid, men også en vitenskap – en vitenskap av egen art. Det eksisterer faktisk *mutatis mutandis* to slags leksikografiske vitenskaper.

Den ene, som er ganske utbredt, belærer leksikografer som driver med praktisk arbeid, hva de egentlig gjør og hvordan ideelle ordbøker bør være. I den legges det an på å konstruere delvis livsfjerne teoretiske utgreiinger om ORDET, om ORDKOMBINASJON, om EKVIVALENT osv. Det tas derved ikke hensyn til slike praktiske bagateller som ordbokas omfang, brukernes psykologi og interesser o.l.

Den andre ordboksteori er ikke noen samling av deduktive grunnsetninger som er høyt hevet over virkelighetens uinteressante hverdag. Denne ordboksteorien er *den muliges kunst*. Den gir ingenlunde avkall på grunnleggende teoretiske utgangspunkter, men for den er brukeren midtpunktet. En ærlig leksikograf er klar over at *det er brukeren leksikografen er til for*, og ikke omvendt. Derfor er det om å gjøre å gi ham, brukeren, så mye informasjon som ordboka kan romme, og på den måten at han lett kan finne den og riktig benytte seg av den.

De antropogene manglene kan og bør bøtes på. Her er det ingen prinsipielt uløselige oppgaver.

Tospråklige ordbøkes iboende mangler er heller ikke absolutt uovervinnelige. Her er problemet ikke *alt eller intet*, men *til hvilken grad*. Jo mer en leksikograf sparer inn med plass, desto større del av disse problemene lar seg løse.

Det letteste og tryggeste er ikke å forfatte ordbøker i det hele tatt. Gjør man det allikevel, så er det lettest og tryggest ikke å prøve seg frem til nye løsninger, ikke å lete etter nye veier. Går man andre veien, så står man laglig til for hogg. Tar en f.eks. med i ordboka en liste over titler av de viktigste verker i verdenslitteraturen, vil det alltid finnes noen som vil sette fingeren på at den og den tittelen ikke er med eller tvertimot at en annen tittel godt kunne blitt utelatt.

Det praktiske arbeid med tospråklige ordbøker om det er aldri så vitenskapelig underbygd og i noen henseender banebrytende, skaffer leksikografen neppe anerkjennelse blant innbyggere av det lingvistiske Olymp. Enn si nevneverdig berikelse. Det eneste en samvittighetsfull leksikograf kan håpe å erverve, er brukernes takknemlighet.

Og det er i grunnen ikke så lite.

Anna Braasch

Dansk standard for indholds- og strukturbeskrivelse af leksikalske datasamlinger – Eksempler på anvendelser i leksikografisk arbejde

The first version of a *Proposal for Danish Standard: Lexical data collections - Description of data categories and data structure - Part 1: Taxonomy for the classification of information types* has been sent out for comments by Dansk Standard (The Danish Standard Association). This contribution deals with two main applications of the taxonomy: description of the information content of an existing lexical data collection for exchange/reuse purposes and planning of a new lexical data collection with a view to reusability. The Centre for Language Technology had the opportunity to work experimentally with both applications of the taxonomy within the framework of different projects. We provide here a brief description of the tasks where we applied the taxonomy. We conclude with some relevant aspects of our experience with the application of the taxonomy.

1 Indledning

STANLEX-gruppen¹, der er en tværinstitutionel arbejdsgruppe under Dansk Standard, har fået til opgave at udarbejde et forslag til dansk standard for indholds- og strukturbeskrivelse af leksikalske datasamlinger.

Projektets baggrund og målsætning, samt arbejdsprocessens første fase indtil forsommeren 1995 er beskrevet i Braasch (1995).

Standarden skal omfatte to hovedafsnit. *Del 1: Taksonomi til klassifikation af oplysninger* (herefter STANLEX-taksonomien) blev i en første version udsendt til høring i oktober 1996. Svarfristen var 1. januar 1997 og der er kommet knap 40 tilbagemeldinger. Alle indkomne kommentarer behandles i skrivende stund og relevante forslag til ændringer indarbejdes i den endelige version. *Del 2*, der vil behandle strukturen i leksikalske datasamlinger, er også under udarbejdelse.

På forsiden af det udsendte dokument står der ”Forslaget skal yderligere bearbejdes og kan derfor ikke anvendes som dansk standard”. Det betyder at både taksonomien og de dertil knyttede definitioner stadig er under revision (nu ikke mindst på grundlag af de indkomne høringssvar) og derfor kan det her præsenterede afvige fra forslagens endelige version.

¹ Gruppens medlemmer er: Anna Braasch, Dorte Duncker, Gert Engel, Claus Bo Jørgensen, Hanne Jensen, Margrethe H. Møller, Bodil Nistrup Madsen, Ole Norling-Christensen, Hanne Ruus

2 Forudsætninger og behov for genbrug af leksikalske datasamlinger

I dag anvendes edb overalt i fremstillingen af materiale til trykte ordbøger: der er mange muligheder, såsom tekstbehandlingsprogrammer, systemer til struktureret ordbogsredigering, orddatabaser osv. man taler således om datamatstøttet leksikografi. Det leksikografiske materiale lagres på et elektronisk medium (disk eller diskette, bånd, CD-ROM) dvs. at det er maskinlæsbart. Dermed åbner der sig nye, spændende perspektiver for det leksikografiske arbejde.

Informationsstrømmen i samfundet vokser med de nye teknologiske muligheder, og samtidig vokser også behovet for hurtig og effektiv elektronisk behandling af naturligt sprog. Sprogindustrien udvikler og producerer forskellige typer af sprogteknologiske værktøjer bl.a. til maskinoversættelse, informationssøgning, automatiske svarsystemer. Disse værktøjer har i de fleste tilfælde også en indbygget ordbog, et såkaldt **leksikonmodul**. Da det er meget tidkrævende og derfor ganske dyrt at udarbejde leksikografisk materiale fra bunden f.eks. til en ny trykt ordbog eller til et leksikonmodul er der et stort behov for at genbruge det samme leksikografiske eller udnytte det til flere forskellige formål. Udnyttelse af maskinlæsbare leksikalske data er naturligvis højt prioriteret i udvikling af sprogteknologiske værktøjer.

Den tekniske udvikling gør det muligt at håndtere store mængder data meget effektivt; samtidig stiller den maskinelle behandling af ordbogsdata store krav til systematisk, entydig og præcis beskrivelse af datasamlingens indhold (oplysningstyper) og struktur. Leksikografisk materiale – ordbogsdata – kan bestå af mange forskellige slags oplysninger og de kan være struktureret på forskellig vis, alt efter hvilken ordbogstype, hvilket forlag eller hvilket slags projekt der er tale om. Den måde oplysningstyperne er udvalgt og organiseret på i en given leksikalsk datasamling (som kan være en trykt eller elektronisk ordbog, en ord- eller termbase, hhv. et leksikonmodul) sammenfattes i en **beskrivelsesmodel**. Det er en nødvendig forudsætning at kende en given datasamlings beskrivelsesmodel for at kunne arbejde med og bygge videre på de foreliggende data til en ny anvendelse. Ligeledes er det nødvendigt at udarbejde en beskrivelsesmodel der tager videst mulig hensyn til de påtænkte anvendelser når man vil producere nye leksikalske data som skal kunne udnyttes til forskellige formål.

Beskrivelsesmodellen, der svarer til en meget detaljeret og eksplicit redaktionsvejledning for en trykt ordbog mht. valg af oplysninger, deres detaljeringsgrad hhv. indbyrdes rækkefølge osv. produceres enten i forbindelse med ordbogens planlægning og udarbejdelse, eller den kan produceres vha. tilbundsgående analyse (f.eks. ved automatisk parsing) af allerede eksisterende ordbogsdata. Optimalt er det naturligvis hvis en datasamling bliver beskrevet parallelt med at den udarbejdes, og at beskrivelsesmodellen kan blive testet i det leksikografiske arbejde.

For at sikre at en leksikalsk datasamlings beskrivelse er velegnet som grundlag for planlægning af dataudveksling eller af genbrug af data i nye anvendelser, er det hensigtsmæssigt at beskrivelsen bygger på et gennemarbejdet, alment kendt – og accepteret og brugt! – klassifikationssystem. Formålet med standarden er at opfylde dette behov.

3 Om standardens anvendelsesmuligheder

Forslaget til standarden omtaler to væsentlige anvendelsesmuligheder for taksonomien, jf. Forslag til dansk standard (1966:10):

- beskrivelse af en datasamlings oplysninger med henblik på udveksling af leksikalske data
- planlægning af indholdet i en leksikalsk datasamling.

Brugen af en standard for lagring og udveksling af data anbefales bl.a. ved udarbejdelse af trykte og elektroniske ordbøger for mennesker samt ved planlægning af ord- hhv. termbaser for sprogteknologiske anvendelser. Også på internationalt plan findes der en række initiativer og forslag til harmonisering hhv. standardisering af indhold og struktur af leksikalske datasamlinger, og interessen for et fælles udvekslingsformat er voksende.

4 Praktisk anvendelse af STANLEX-taksonomien

Center for Sprogteknologi (CST) deltager aktivt i udarbejdelsen af standarden og det var derfor oplagt at undersøge dens anvendelsesmuligheder inden for et par af Centrets aktuelle sprogteknologiske projekter.

Da forslaget til standarden og hermed også STANLEX-taksonomien dengang endnu var under udarbejdelse, var vi indstillet på at anvende denne foreløbige version. Fremgangsmåden vil i det store og hele blive den samme, uanset om der senere vedtages nogle ændringer i taksonomiens hierarkiske struktur, detaljeringsgrad eller af de anvendte kategorinavne, og uanset eventuelle tilføjelser. Samtidig er vi opmærksomme på at sådanne ændringer muligvis vil kunne medføre en nødvendig revision af de første undersøgelsesresultater og de deraf følgende beslutninger.

Da CST i 1996 netop stod for at skulle arbejde med et par projekter som også omfatter opgaver, der falder inden for standardens erklærede anvendelsesområder, var det nærliggende afprøve STANLEX-taksonomien som redskab i arbejdet med disse opgaver. Det drejede sig først og fremmest om et internationalt udviklingsprojekt, OTELO². Senere påbegyndte vi planlægningen af en stor dansk sprogteknologisk ordbog (STO) som CST har taget initiativ til.

I begge projekter er der brug for systematisk beskrivelse af leksikalske oplysninger, men da projekterne er ganske forskellige med hensyn til bl.a. udgangspunkt, metode og mål, har vi grebet sagen an på forskellig vis. Her vil vi koncentrere os om OTELO-projektet fordi STO-projektet befinder sig endnu i pilotfase.

5 OTELO-projektet

Center for Sprogteknologi deltager sammen med en række repræsentanter for sprogin industrien (jf. fodnote 2) i dette projekt. Målsætningen er at konstruere et omfattende, kommercielt sprogteknologisk system, fortrinsvis for opgaver inden for maskinoversættelse. Det omfatter bl.a. en

² OTELO er akronym for EU-projektet *Open Translation Environment for LOcalisation* (LE-2703) Deltagere: Logos GmbH, SAP AG., GMS GmbH. med Lotus Development som koordinator.

central enhed hvorigennem brugerne (f.eks. oversættere af fagtekster) skal kunne trække på alle tilknyttede ressourcer. Systemets kerne skal være en central leksikalsk database hvori der skal kunne integreres forskellige leksikalske datasamlinger, eksempelvis SAPterm som er en stor, flersproget termbase for mange fagområder, eller PaTrans³ engelsk-danske petrokemiske termbase som er meget specialiseret og væsentlig mindre.

Projektet arbejdede i den her beskrevne arbejdsfase med fire forskellige oversættelsessystemers måde til at beskrive ord- og termer (Logos, GMS/METAL, SAP og PaTrans). Disse systemer har hvert sit leksikonmodul – dvs. et sæt af ord- og termbaser – som er ganske forskellige, både hvad størrelse, indhold og struktur angår, og de er derfor ikke kompatible. OTELO's centrale database skal kunne håndtere (ind- og udlæse, udveksle, vedligeholde, opdatere, overføre til andre systemer mm.) leksikalske data. Der skal desuden også kunne udtrækkes delmængder af oplysninger fra fællesbasen til nye, brugerbestemte anvendelser.

Målet er at gøre de leksikalske data kompatible vha. et overordnet, standardiseret fællesformat, OTELO-formatet, og via den centrale OTELO-database. I dette format fastlægges den fælles struktur som oplysningerne om det leksikalske materiale (dvs. indholdet af de enkelte datasamlinger) skal kunne organiseres i; formatet skal kunne opdateres efter behov.

Dertil udvikles der en beskrivelsesmetode således at de fire, til dels meget komplekse, leksikalske datasamlinger kan harmoniseres, sammenlignes og i sidste ende også kombineres på kryds og tværs gennem den centrale enhed.

For at opnå målet skulle der løses tre delopgaver:

- hvert systems leksikalske materiale skulle beskrives af firmaet der har udviklet det
- de fire datasæts beskrivelser skulle gøres sammenlignelige vha. et fælles system til klassifikation af oplysningerne
- den centrale databases oplysningstyper og beskrivelsesstruktur skulle fastlægges.

5.1 Beskrivelse af en datasamlings oplysninger: PaTrans

Det første trin bestod hovedsageligt i at klassificere de enkelte datasamlingers oplysninger entydigt. CST deltog i dette arbejde med beskrivelsen af de leksikalske oplysningstyper der er brugt i maskinoversættelsessystemet PaTrans' leksikonmodul. Modulet omfatter en engelsk og en dansk almensproglig ordbase samt en engelsk-dansk termbase. Den dertil hørte detaljerede kodningsmanual dokumenterer systemets leksikografiske beskrivelsesmodel.

Oplysningerne i PaTrans systemets ordbaser blev klassificeret ved hjælp af STANLEX-taksonomien, jf. figur 1. Der skal knyttes to bemærkninger til den her afbildede taksonomi. For det første er denne en nyere version (juli 1997) end den vi anvendte (oktober 1996). For det andet er taksonomien opstillet på basis af mange forskellige typer af leksikografiske datasamlinger (beskrevet i Braasch, 1995), herunder ordbøger der f.eks. også indeholder etymologiske og/eller fonetiske oplysninger. Taksonomien er dermed langt mere generel end det kræves af de sprogteknologiske anvendelser.

³ PaTrans-systemet er udviklet af CST i samarbejde med firmaet Lingtech til oversættelse af petrokemiske patenttekster fra engelsk til dansk. I kommerciel anvendelse siden 1995.

Bemærkning:

Oplysningstyper som er anvendt i PaTrans-systemets leksikonmodul er fremhævet med fedt.

Hovedkategorier	Kategorier	Subkategorier ¹⁾
administrative oplysninger	□ intern henvisning	
	□ ekstern henvisning	□ litteraturhenvisning □ kildehenvisning
	□ oplysning om indsamling og bearbejdning af data □ tekniske oplysninger	
etymologiske oplysninger	□ oprindelse □ parallel	
fonetiske oplysninger	□ prosodiske træk □ segmentale træk	
grafiske oplysninger	□ ortografiske oplysninger	□ stavning □ orddeling
	□ grafisk symbol	
grammatiske oplysninger	□ ordklasse □ køn	
	□ bøjningsoplysninger	□ stamme □ bøjningsparadigme □ bøjningsform
	□ orddannelsesoplysninger	
	□ syntaktiske oplysninger	□ syntaktisk ramme □ specifikation af syntaktisk ramme □ specifikation af hjælpever- bum □ syntaktisk funktion
		<i>fortsættes ...</i>

Hovedkategorier	Kategorier	Subkategorier ¹⁾
semantiske oplysninger	<ul style="list-style-type: none"> □ emneklassificerende oplysninger 	<ul style="list-style-type: none"> □ klassifikationssystem □ standardiseret emneklassifikation □ ikke-standardiseret emneklassifikation
	<ul style="list-style-type: none"> □ oplysninger om semantiske relationer 	<ul style="list-style-type: none"> □ begrebssystem □ position i begrebssystem □ generisk over-/under-ordningsrelation □ partitiv relation □ successiv relation □ kausal relation □ associativ relation □ antonymi □ metonymi □ ækvivalensrelation inden for ét sprog □ ækvivalensrelation mellem to eller flere sprog □ ækvivalensbegrænsning
	<ul style="list-style-type: none"> □ indholdsspecificerende oplysninger 	<ul style="list-style-type: none"> □ leksikalsk parafrase □ analytisk definition □ denotativ definition □ ostensiv definition □ udvidelse af definition □ faglig forklaring □ indholdsspecificerende træk □ overført betydning
sprog		
sprogbrugsoplysninger	<ul style="list-style-type: none"> □ brugseksempler 	<ul style="list-style-type: none"> □ tekstudsnit □ ordforbindelse
	<ul style="list-style-type: none"> □ brugsoplysninger 	<ul style="list-style-type: none"> □ tidslig dimension □ rumlig dimension □ kommunikativ dimension □ frekvens
	<ul style="list-style-type: none"> □ evalueringsoplysninger 	
strukturoplysninger	<ul style="list-style-type: none"> □ homografmarkering □ afsnitsmarkering 	<ul style="list-style-type: none"> □ lineær afsnitsmarkering □ hierarkisk afsnitsmarkering

¹⁾ Blanke felter på subkategoriniveau betyder ikke, at der ikke kan dannes subkategorier til den pågældende kategori, men blot at nærværende standard ikke ønsker at foreskrive en endelig liste af subkategorier til kategorien.

Figur 1: *STANLEX-taksonomien (foreløbig version, juli 1997)*

Klassifikationen gjaldt i første omgang systemets danske og engelske almensproglige ordbase. Derefter har vi også inddraget den engelsk-danske termkomponent. På denne måde blev der arbejdet med to typer af leksikalske datasæt idet systemet håndterer det almensproglige ordstof anderledes (vha. to adskilte monolingvale ordbogskomponenter + en oversættelseskomponent) end termer (vha. en samlet bilingvalt komponent). Disse to typer afviger til dels fra hinanden mht. de anvendte oplysningstyper. De almensproglige etsprogskomponenter indeholder fyldige oplysninger til morfosyntaktisk identifikation af opslagsord og af ordets betydning, hvorimod opslagsordet i termbasen er koblet direkte til sin målsproglige ækvivalent, og derfor er der ikke brug for samme mængde oplysninger til identifikationen.

Oplysningerne er ikke hierarkisk strukturerede eller på nogen måde systematiserede i PaTrans – de er lineært formulerede; mnemotekniske navne bidrager til at leksikografen kan gennemskue og huske sammenhængen mellem dem. Databasen har faciliteter til at opretholde konsistens mellem de anførte oplysninger (det er f.eks. ikke muligt at angive køn ved et verbum i databasen). Klassificering af PaTrans' oplysningstyper ved brug af taksonomien var en *forholdsvis* enkel opgave, da systemet har en gennemkommenteret såkaldt træspecifikation som anfører hver anvendt oplysningstype og for hver enkel type dens tilladte værdier. Eksempelvis beskriver linjen

'cat= v, n, adj, adv, ..., conj, p, pron.'

hvilke ordklasseangivelser der accepteres af systemet.

Denne metode svarer til brugen af tabellagte værdier i redaktionsvejledninger for trykte ordbøger, f.eks. i forkortelseslisten, som bør indeholde alle forkortelser der er brugt i ordbogen og kun dem. Den tidligere nævnte kodningsmanual benyttes i ordbogsarbejdet for at sikre korrekt og konsistent leksikografisk beskrivelse af ord. Manualen svarer omtrent til trykte ordbøgers meget detaljerede og komplette redaktionsvejledninger.

5.1.1 Sammenfatning af foreløbige erfaringer

Erfaringene fra denne proces kan sammenfattes således:

- Dokumentationen sammen med et grundigt kendskab til systemet var afgørende for konsekvent tilordning af hver enkel oplysning til een og kun een af taksonomiens (hoved/sub)kategorier.
- Der var dog en vis usikkerhed mht. entydig klassificering i nogle tilfælde, især ved et par oplysningstyper inden for den grammatiske hovedkategori da PaTrans arbejder med detaljeret beskrivelse af ords syntaktiske forbindelighed der omfatter flere typer af valensoplysninger. I denne forbindelse opstod spørgsmålet om behov for et fjerde beskrivelsesniveau i taksonomien ('sub-subkategori') som er siden blevet afklaret, jf. nedenfor (konklusionen).

I STANLEX-taksonomien (figur 1) er oplysningstyperne der er anvendt i PaTrans-systemets leksikonmodul fremhævet med fedt.

- Resultatet var – trods den nævnte usikkerhed – en klar opdeling af oplysningerne, som derved ville være sammenlignelige med andre datasamlingers parallelle (STANLEX-baserede) beskrivelser.

5.2 Sammenligning af fire forskellige beskrivelser

Det næste skridt var at sammenligne beskrivelserne som er blevet udarbejdet af de fire systemers udviklere. Formålet var at opstille en fuldstændig liste der skulle dække alle oplysningstyper der er anført i et eller flere af de fire beskrivelse (dvs. en liste over **foreningsmængden**) samt at finde frem til de oplysningstyper der er repræsenterede samtlige fire beskrivelse (den såkaldte **fællesmængde**). Den sidstnævnte sammenstilling vil kunne danne den organisationsmæssige kerne i en fælles database. De oplysningstyper som er specifikke for de enkelte systemer, f.eks. dem som er nødvendige for vedligeholdelse af systemets database, er blevet udskilt; de bibeholdes, men uden for den egentlige fælles kerne. Derefter kunne vi påbegynde arbejdet med fastlæggelsen af den centrale databases oplysningstyper og beskrivelsesstruktur.

De enkelte (og oprindelig ganske uens strukturerede) beskrivelser er først blevet samordnet og er derefter, for overblikkets skyld, struktureret og sammenfattet i tabeller; nedenfor ses et udsnit af tabellen for oplysningstyper for verber.

<i>Feature Type</i>	<i>OTELO Feature/Data Type</i>	<i>Logos LEF</i>	<i>Metal MLIF</i>	<i>PaTrans</i>	<i>SAPterm</i>
• <i>Inflection:</i>					
	<i>Inflection type / integer</i>		Inflection type: <IN>		
<i>Inflection Form:</i>	<i>Person / character, set</i>		Person: <PS>		
	<i>Number / string, set</i>	Number	Number: <NU>		
	<i>Tense / string, set</i>		Tense: <TN>	Tense	
	<i>Aspect / string, set</i>			Aspect	
	<i>Mood / string, set</i>		Mood: <MD>		
	<i>Voice / string, set</i>			Voice	
	<i>Passive marker / string, set</i>		Passive voice: <PV>	Passive form	
	<i>Morphological verb form / string</i>			Verb form	
• <i>Syntactic Information:</i>					
	<i>Syntactic type / integer</i>	Verb codes (SAL)	Kind of verb: <KVB>	Reflexive: <refl>	
<i>Transitivity:</i>	<i>Transitivity type / string, set</i>	Transitivity	Transitivity type: <TT>	(Included in syntactic frame)	
<i>Syntactic frame:</i>	<i>Syntactic frame / string, set (??)</i>	Verb codes (SAL)	Arguments: <ARGS>	1) Syntactic frame 2) Slot #s & semantic roles of arguments 3) Prep governance	
			Predicate form:		

Figur 2: Udsnit af en sammenlignende tabel, OTELO-projektet. (Kilde: Task 3.4: Integration Requirements: Common Lexical Resource Format. Arbejdsdokument, 1996. Udarbejdet af Susan McCormick, SAP AG.)

Tabellerne blev derefter gennemarbejdet i fællesskab, med henblik på at finde frem til repræsentationen af alle de forskellige slags oplysninger dvs. foreningsmængden.

Samordningen, der bl.a. omfattede en delvis harmonisering af betegnelserne for de enkelte oplysningstyper, danner grundlaget for udarbejdelsen af den såkaldte formelle trækdefinitionsfil. I en trækdefinition kan forskellige betegnelser for ens – eller næsten ens – oplysningstyper koordineres; dette gør det muligt i den centrale base at genkende og håndtere data fra forskellige systemer vha. konvertering til det fælles OTELO-format.

Sammenlignings- og harmoniseringsprocessen var temmelig indviklet fordi beskrivelserne er principielt forskellige både hvad metode og beskrivelsesprog angår.

- Problemerne opstod fordi de enkelte systemers oprindelige beskrivelser
- ikke er beregnet til ekstern dokumentation og derfor er ikke de ikke detaljerede og eksplicite nok
- ikke er struktureret på en sådan måde at de systemspecifikke og almene, lingvistiske oplysninger er tydeligt og konsekvent adskilte.

De fire systemer

- er designet til forskellige slags opgaver hhv. formål og er derfor meget forskellige mht. oversættelsesstrategi hvilket bl.a. påvirker mængden og arten af oplysninger som et systems leksikonmodul hhv. grammatikkomponent skal håndtere
- er forskellige med hensyn til lingvistisk tilgang i oversættelsesprocessen, hvilket påvirker oplysningsindholdets detaljeringsgrad (f.eks. ordklassers semantikbaserede underinddeling, valensbeskrivelse ved mere eller mindre finmaskede syntaktiske mønstre)
- håndterer forskellige sprog og sprogkombinationer (f.eks. kræver tysk mange træk til beskrivelsen af kasusflektion, engelsk ikke; for tysk er løs sammensætning af verber relevant, for dansk ikke) hvilket resulterer i forskellige krav til repræsentation hhv. detaljeringsgrad af de pågældende morfosyntaktiske oplysninger
- bruger forskellige datatyper (streng, bogstav, ciffer/tal eller boolsk værdi) til at udtrykke samme oplysningsindhold og er dermed ikke compatible uden konvertering
- organiserer oplysningerne på forskellig vis (lineært hhv. hierarkisk eller relationelt struktureret, i forskellige slags tabeller der er kædet sammen på forskellig vis ...)

5.2.1 Erfaringer fra sammenligningsprocessen

Sammenfattende kan det siges, at der både leksikografisk og datamatisk er ganske store, principielle forskelle mellem de fire behandlede datasæt.

Erfaringene fra sammenligningsprocessen er i hovedtræk:

- Det var meget vanskeligt at sammenligne *beskrivelserne* af de forskellige datasæt mht. informationsindhold, da en og samme leksikalske oplysning(stype) var blevet klassificeret på forskellig vis af de enkelte beskrivelser. Vi havde ved sammenligningen ikke direkte adgang til leksikalske data. Det ville have hjulpet ganske væsentligt, hvis hvert system havde været beskrevet på samme måde og ved konsekvent brug af den samme, helst standardiserede taksonomi (ikke nødvendigvis STANLEX). Der er dog blevet gjort forsøg herpå bl.a. med anvendelsen af MARTIF (Machine-Readable Terminology Interchange Format), men det skete ikke fra starten og derfor er erfaringerne derfra ikke medtaget her.
- Systemerne bygger på forskellige lingvistiske principper og stiller derfor ikke ens krav mht. til hvilke oplysninstyper der er de centrale. Følgelig er detaljeringsgraden og repræsentationen inden for de enkelte (sub)kategorier meget varierende. Den anvendte klassificering (i tabellen, jf. figur 2, repræsenteret med kolonnen *Feature Category*) ligner meget STANLEX-taksonomiens opdeling mht. almene sproglige oplysninger, men den er samtidig mere sprogteknologisk, datamatisk eller 'maskinoversættelsesorienteret'. (Den vigtigste forskel er at der er flere kategorier – eller kasser – til håndtering af administrative oplysninger, tekniske hhv. systemspeci-

fikke oplysninger.) Først efter flere skridt var det muligt at gøre de fire systemers oplysningstyper sammenlignelige og oprette kolonnen *OTELO Feature/Data type*. Denne kolonne indeholder det aktuelle forslag til, hvordan den pågældende information skal betegnes og udtrykkes i den fælles trækdefinition. Tabellen relaterer dermed også hvert enkelt systems betegnelse til den fælles feltbetegnelse i databasen. (Den viste tabel repræsenterer et mellemstadium i processen.)

- Det fremgik af de færdige sammenlignende tabeller at der er en del oplysninger er umulige at tilordne de vedtagne (sub)kategorier, og derfor er der indført en oplysningstype med betegnelsen *Other* der er en slags samlekasse for uklassificerede oplysninger.
- Et yderligere problem opstod ved oplysninger der – ud fra forskellig lingvistisk observans – kan tilordnes forskellige kategorier, eksempelvis brugen af tematiske roller i valensbeskrivelse, som ligger i grænseområdet mellem syntaks og semantik.

Konklusion

STANLEX-taksonomien viste sig både brugbar, nyttig og effektiv i de praktiske anvendelser hvor CST har afprøvet den. Vi fortsætter med at anvende de her skitserede metoder ved udarbejdelsen af den sprogteknologiske ordbogs beskrivelsesmodel hvor udnyttelse af eksisterende data og produktion af nye data vil indgå side om side i det lexicografiske arbejde.

Spørgsmålet om hvorvidt der er brug for et yderligere specificerende niveau i taksonomien i form af 'subsub'-kategorier er siden konferencen blevet afklaret. STANLEX-gruppen vedtog ikke at indføre flere hierarkiske niveauer. Den standardiserede taksonomi bør holdes på et tilpas generelt niveau, men den kan af den enkelte bruger ved behov frit udbygges med de ønskede subsub-kategorier.

Litteratur

- Braasch, Anna 1995: Arbejdet med "Forslag om dansk standard for lagring og udveksling af leksikalske data". I: *Nordiske studier i leksikografi 3*. Red.: Ásta Svavarsdóttir, Guðrun Kvaran, Jón Hilmar Jónsson. Reykjavík, 69–81.
- Forslag til dansk standard (1996). DSF 30564. Leksikalske datasamlinger. Indholds- og strukturbeskrivelse. Del 1: Taksonomi til klassifikation af oplysningstyper. (DS-udvalg: K-315. Projektleder: Klaus Søndergaard. Udarbejdet af STANLEX-gruppen.)
- MARTIF: ISO DIS 12200.2. Terminology – Computer Applications – Machine-Readable Terminology Interchange Format (MARTIF). Udgivet af ISO (the International Organisation for Standardization)

Ulla Clausén

Om pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok

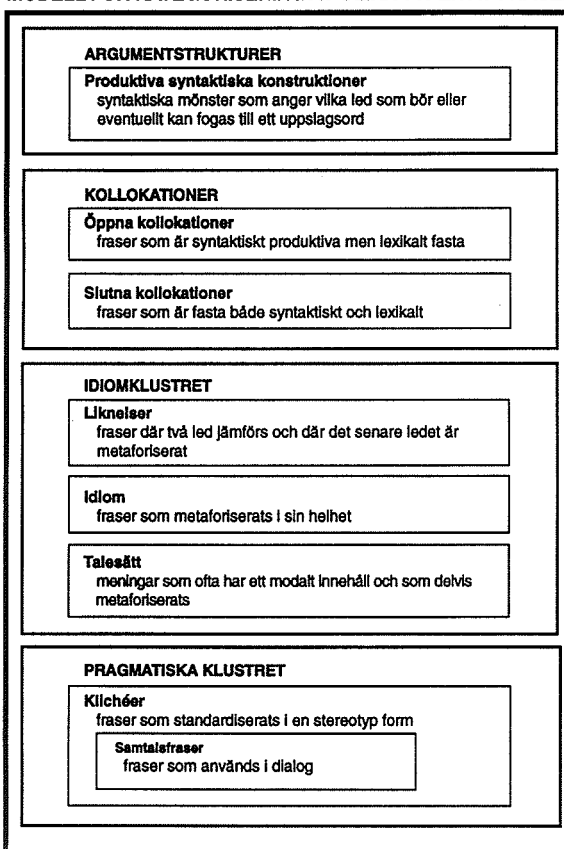
The purpose of this paper is to discuss the way pragmatic phrases, e.g. phrases of the type *affärer är affärer* 'business is business', *det är inte att ta till överord* 'this is no overstatement', *när allt kommer omkring* 'after all' and *snälla nån* 'Good gracious' are treated in the forthcoming phraseological dictionary "Svensk konstruktionsordbok". Typical of phrases of this type is their pragmatic function, i.e. the function to express views, feelings and attitudes in a standardized way. Among the pragmatic phrases I distinguish one main group, **clichés**, which contains **platitudes, discourse organizers and formulaic speech**. The formulaic speech contains **phrases of conversation, polite phrases, threats, warnings and prohibitions**. In order to use these phrases correctly the user of a phraseological dictionary needs more than just a statement of the meaning of the phrases. Information should be given both about functional use and attitudes. A model for analysis of pragmatic phrases is introduced.

Inledning

Syftet med min artikel är att analysera olika funktioner hos en typ av fraser som jag kallar **pragmatiska fraser**. Med denna benämning anknyter jag till pragmatik, som är den gängse termen för studiet av språket i bruk (jfr Levinson 1983:1 f.). Pragmatiska fraser är ofta knutna till speciella sociala situationer. De är t.ex. fraser som används för att framföra en ursäkt, t.ex. *jag ber så mycket om ursäkt* eller för att tacka, t.ex. *tack ska du ha*. Till de pragmatiska fraserna räknar jag också fraser av typen *affärer är affärer*, *det är inte att ta till överord*, *när allt kommer omkring* och *snälla nån*.

Min analys av de pragmatiska frasernas funktion utmynnar i en analysmodell som är avsedd för behandlingen av pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok, en fraseologisk ordbok som är under arbete på Svenska språknämnden i Stockholm. Vid redaktionen har tidigare utarbetats en modell (Figur 1) för kategorisering av olika typer av fraser. Av den framgår det att ordboken kommer att omfatta fyra huvudkategorier: **argumentstrukturer, kollokationer, idiomklustret** och **det pragmatiska klustret**. Huvudkategorin i det pragmatiska klustret är **klichéer**. De är enligt definitionen 'fraser som standardiserats i en stereotyp form'. Från klichéerna har avskilts en mindre grupp: **samtalsfraser**, dvs. 'fraser som används i dialog'.

MODELL FÖR KATEGORISERING AV OLIKA TYPER AV FRASER

Figur 1

1 Funktionsbegreppet

I fråga om språkets funktioner har jag tagit intryck av M.A.K. Halliday, som räknar med två huvudfunktioner hos språket. Den första funktionen, **the ideational function**, är att informera om ngt, att förmedla ett innehåll. Den andra funktionen, **the interpersonal function**, är att etablera och upprätthålla sociala relationer. Dessutom räknar Halliday med en tredje funktion, att skapa olika samband inom språket: **the textual function** (Halliday 1970:140 f.; se också Sigurd 1973:24 f. och Fernando 1996:1).

Av den analys som jag gjort av det fraseologiska materialet för konstruktionsordboken har jag kommit fram till att det finns två huvudfunktioner hos fraserna, en **informativ funktion** och en **pragmatisk funktion**. Fraser med informativ funktion använder vi för att ge information eller skaffa oss information. Fraser med pragmatisk funktion använder vi för att i stereotypa ordalag uttrycka åsikter, känslor och attityder.

I vår modell för kategorisering av fraser (Figur 1) är det argumentstrukturerna, kollokationerna och fraserna i idiomklustret som har informativ funktion, medan fraserna i det pragmatiska klustret har pragmatisk funktion. Typiskt för de pragmatiska fraserna är att de utgör självständiga enheter, ett slags block, som i regel inte integreras i en text. Fraser med informativ funktion integreras däremot i texten. Det förekommer också att en fras med informativ funktion kan byta till pragmatisk funktion. Se vidare avsnitt 3.

Det är inte ovanligt i idiomforskningen att konventionella idiom och pragmatiska fraser förs ihop och kallas idiom, trots att de har olika funktion. Så gör t.ex. Chitra Fernando i *Idioms and Idiomaticity* (1996). För Svensk konstruktionsordboks del är det emellertid viktigt att fraser med olika funktioner hålls isär, eftersom sådana kräver olika lexikografisk behandling. Coulmas påpekar t.ex. (1981:5) att pragmatiska fraser behöver mer information i ordböcker än svåra ord, men inte definitioner utan en annan typ av information, nämligen information om bruket: **pragmatisk information**.

2 Pragmatisk funktion och pragmatiska fraser

Min analys av material från Språkbanken vid Göteborgs universitet visar att till den generella pragmatiska funktionen, som kännetecknar alla pragmatiska fraser, kommer olika delfunktioner. Jag räknar med **en kommenterande funktion**, **en strukturerande funktion** och **en interaktiv funktion**. Vad som utmärker dessa funktioner ska jag utveckla i det följande och exemplifiera med fraserna *affärer är affärer*, *när allt kommer omkring* och *snälla nån*.

Kommenterande funktion

Den kommenterande funktionen finns hos den typ av klichéer som jag kallar **klyschor**. De är uttryck som vi strör omkring oss när vi med kommentarer i stereotyp form vill markera vår inställning till något. Klyschorna uttrycker specifika attityder. Med *affärer är affärer* markeras t.ex. 'försvar för handlingsätt'. Funktionen framgår av nedanstående text, hämtad från Språkbanken vid Göteborgs universitet:

Affären är bra, men om satsningen inte skall misslyckas, måste byggandet påbörjas omgående. Byggmästarens tålmod börjar tryta. De fina lånevillkoren till trots får han väl se sig om efter pengarna på annat håll. Familjen Friedman får allt flytta snart. Att de inte kan rå på en liten, elak gubbe, det är löjligt. Byggmästaren hatar känsloljunk. *Affärer är affärer*. (Bonnierromaner från 1976–1977)

I denna klyscha där det centrala ordet upprepas tillkommer en **intensifierande funktion** (jfr Fleischer 1982:136). Andra exempel på liknande fraser är:

det är som det är
går det så går det
måste man så måste man
passar det inte så passar det inte.

Typiska klyschor är också:

*allting är relativt
det kunde varit värre
det är en dag i morgon också
man blir inte yngre med åren
tid är pengar
tänk vad tiden går
vi ska alla den vägen vandra.*

Många klyschor ligger nära talesätten, men skiljs från dem genom sin allmänt kommenterande funktion, t.ex. *hur man än vrider och vänder sig har man rumpen bak*. Klyschorna kan inte heller som talesätten förkortas och integreras i en text. Ett exempel på hur ett talesätt infogas i ett sammanhang är [*man ska inte*] *sälja skinnnet innan björnen är skjuten* som i en viss kontext kan skrivas *hon sålde skinnnet innan björnen var skjuten*.

Strukturerande funktion

När talaren eller skribenten vill ordna innehållet i en text, talad eller skriven, kan han använda fraser som utöver sin allmänna pragmatiska funktion har en speciell strukturerande funktion. Fraser av denna typ för jag till en typ av klichéer som jag kallar **textstrukturerande fraser**. De textstrukturerande fraserna anger alltid en **attityd**, som kan vara positiv eller negativ, beroende på sakförhållandena. Ett exempel på en fras med strukturerande funktion är *när allt kommer omkring*. Frasens funktion framgår av följande textavsnitt hämtat från Språkbanken vid Göteborgs universitet:

Nu ser det ut som Stadsbiblioteket kommer att byggas utan utsmyckning. När det väl står där har konstnärerna möjlighet att gå in och ut i huset, känna sig för, lyssna till det, bli bekanta med det – och så småningom komma fram till en definitiv lösning av ett problem som de redan varit inkopplade på. Det kanske inte är så dumt *när allt kommer omkring*. (Press 65)

Med frasen *när allt kommer omkring* kan användaren sålunda göra en återkoppling till vad han nämnt tidigare och gör därvid en sammanfattande kommentar. Samtidigt framhävs ett sakförhållande som talaren eller skribenten tycker är positivt trots vad det i förstone verkade. Frasen *när allt kommer omkring* markerar sålunda talarens/skribentens syn på de händelser eller förhållanden som han refererar.

De textstrukturerande fraserna är inte helt självständiga block: de kan inleda en mening, avsluta en mening eller fogas in i mitten, men de utgör ändå syntaktiskt självständiga enheter, ofta åtskilda med komma.

Andra exempel på fraser av denna typ är:

*först och främst
helt enkelt
i grund och botten
i själva verket*

*i stora drag
sist men inte minst
som saken ligger till
vad den saken beträffar.*

Interaktiv funktion

De klichéer som förekommer i dialog har utöver sin pragmatiska funktion en interaktiv funktion, vilket förutsätter en närvarande samtalspartner. Jag kallar dem **samtalsfraser**.

Hos den interaktiva funktionen räknar jag med fyra underfunktioner, nämligen **en samtalsförande funktion, en social funktion, en influerande funktion och en expressiv funktion**.

Hos samtalsfraser som man använder för att hålla samtalet igång finns en speciell **samtalsförande funktion**. De förutsätter en närvarande samtalspartner. Jag benämner dem **konversationsfraser**. Sådana fraser kallas också ofta **gambits** (Keller 1981:93 f.). De anger hur man reagerar på motpartens replik. Hit hör frasen *snälla nån*. Frasens funktion framgår av nedanstående textstycke hämtat från Språkbanken vid Göteborgs universitet:

”Du kan behöva lite omväxling. Du har verkat lite nere sista tiden.” Han såg inte upp från maten. ”Skulle inte vara så dumt att åka till Porth idag”, sa han till sina ägg. ”Har inte varit där på evigheter.” ”Promenera omkring i Porth?” sa Gwyneth. ”*Snälla nån*, lika gärna kunde man ta sig en spatsertur på kyrkogården.” (Bonnierromaner från 1980–1981)

Konversationsfraserna visar en provkarta på olika attityder. Med frasen *snälla nån* anges oftast ’annan åsikt’ än motpartens, dvs, ’avståndstagande’, men ibland ’förvåning’. Exempel på andra attityder är ’instämmande’ som markeras av t.ex. frasen *det är sant*, ’avvisande’ av frasen *du vet inte vad du talar om* och ’kraftigt ogillande’ av frasen *ta dig i arslaget*.

Bland konversationsfraserna finns också fraser som fungerar som introduktionsmarkörer, t.ex. *propå det, jag ska berätta en sak, det påminner mig om*. (Se också Eriksson 1997:66 f.; Rehbein 1981:248.)

Exempel på andra konversationsfraser är:

*det var just snyggt!
det är en annan historia!
du ska veta att
om jag får säga det själv
sanna mina ord!
säg som det är!
tro mig!
vad för slag?
vad menar du?*

Social funktion kännetecknar fraser av typen hälsningar och avskedstaganden, tack och ursäkter. Jag kallar dem **hövlighetsfraser**. Exempel på sådana är:

*förlåt att jag besvärar
glad påsk!
god jul!
ha en bra dag!
lycklig resa!
vad får det lov att vara?
vad kan jag stå till tjänst med?
var rädd om dig!
vem får jag hälsa ifrån?*

Influerande funktion finns hos fraser av typen **hotelser, varningar och förbud**.

Exempel på fraser av denna typ är:

*det där ska du få ångra!
det låter du vackert bli!
nu får det vara nog!
passa dig jävligt noga!
vänta bara!*

Expressiv funktion har t.ex. **svordomar** som:

*djävlar*s blod och *änkors klagan*!
dra åt helvete!
för fan!
helvetes djävlar!
tusan också!

3 Från informativ till pragmatisk funktion

En fras med informativ funktion kan byta till pragmatisk funktion. Ett exempel härpå är kollokationen *ta till överord*. När kollokationen är informativ ingår den i ett textsammanhang, som i följande textstycke från Språkbanken vid Göteborgs universitet:

Anna-Karin menar att Joakim i Göteborg *tar till överord* när han dömer ut personer som åker buss och spårvagn med en freestyle i öronen. - Många, bland dom jag själv, måste ha musik i öronen för att orka med vardagen. (GP 94)

När kollokationen byter funktion från informativ till pragmatisk, närmare bestämt strukturerande funktion, får den formen *det är inte att ta till överord*. Den pragmatiska frasen utgör nu ett slags fristående block. Med den markerar talaren eller skribenten att vissa sakförhållanden bör betonas. Detta framgår av följande exempel ur Språkbanken vid Göteborgs universitet:

Under juli beordrade överste Boronovskij beväpnade soldater att blockera ingången till CSKA-stadion så att varken Viktor Tichonov eller hans spelare kom in till träning. När detta förklarades ogiltigt hyrde Tichonov män ur specialpolisen OMON för att bevaka sin egen och spelarnas säkerhet. Att Viktor Tichonov går sitt livs hårdaste match är därför *inte att ta till överord*. (Press 96).

Frasen *det är inte att ta till överord* kan också användas i konversation med funktionen att hålla samtalet igång och markerar då en avväjande attityd: *inga överord!*

4 Hur markeras den pragmatiska funktionen i konstruktionsordboken?

Det finns mycket litet information om pragmatiska fraser i svenska ordböcker. Urvalet av fraser är också begränsat. Fraser av typen *affärer är affärer* kommer t.ex. sällan med. Det finns heller ingen tradition att ge kommentarer om bruket. Användarna kan t.ex. få klara sig med ett 'oj' som förklaring av konversationsfrasen *snälla nån*. För att användaren ska kunna bruka de pragmatiska fraserna krävs att ordboken ger lämpliga kommentarer om den pragmatiska funktionen, dvs. om **attityd** och **funktion**, i förekommande fall också om den dynamiska process som innebär att en fras med informativ funktion övergår till en fras med pragmatisk funktion. Av uppställningen nedan framgår hur konstruktionsordboken markerar attityder och funktioner hos fraserna *affärer är affärer*, *när allt kommer omkring*, *det är inte att ta till överord* och *snälla nån*.

Till klyschan *affärer är affärer* ska fogas uppgifter om att frasen brukar användas som en överslättande kommentar till någons ekonomiska förhållanden. Klyschan får sålunda en uppgift om attityden: "markerar en överslättande inställning" som kombineras med en uppgift om den kommenterande funktionen: "någon handlat till egen fördel".

Den textstrukturerande frasen *när allt kommer omkring* ska ha kommentarer både om funktionen och om attityden. Dessa kommentarer bör i det här fallet uttrycka att funktionen är att ordna en text så att talaren/skribentens inställning till det som nämnts klart framgår. Kommentaren inleds sålunda med en uppgift om attityd: "markerar talarens/skribentens medgivande". Till attityden fogas den textstrukturerande funktionen: "sammanfattande kommentar som återknyter till en tidigare punkt i framställningen".

Den textstrukturerande frasen *det är inte att ta till överord*, som bytt från informativ till pragmatisk funktion, ska precis som andra textstrukturerande fraser ha kommentarer om attityd och funktion. Dessa kommentarer bör ange att talaren/skribenten återknyter till något han tidigare nämnt och poängterar detta. Klichén får sålunda en kommentar om attityden: "markerar talarens/skribentens åsikt" som läggs till den strukturerande funktionen "vissa sakförhållanden bör poängteras". I direkt anslutning följer därefter konversationsfrasen *inga överord*. Den generella attityden har nu övergått till en avväjande attityd och får kommentaren: "markerar krav på motpartens återhållsamhet". Därefter följer frasens funktion: "i konversation".

Konversationsfrasen *snälla nån* bör få uppgifter om att frasen används i konversation för att markera en avvikande åsikt. Frasen har sålunda en uppgift om attityden: "markerar avvikande åsikt" som kompletteras med den samtalsförande funktionen: "i konversation".

Nedan visas hur kommentarerna om attityd och funktion vävts ihop:

- *affärer är affärer* markerar en överslätande inställning till att någon handlat till egen fördel
- *när allt kommer omkring* markerar talarens/skribentens medgivande i en sammanfattande kommentar som återknyter till en tidigare punkt i framställningen
- *det är inte att ta till överord* markerar talarens/skribentens åsikt om att vissa sakförhållanden bör poängteras
- *inga överord* markerar krav på motpartens återhållsamhet i konversation
- *snälla nån* markerar avvikande åsikt i konversation

5 Modell för analys av pragmatiska fraser

Utifrån den analys jag gjort av de pragmatiska fraserna *affärer är affärer*, *när allt kommer omkring*, *det är inte att ta till överord* och *snälla nån* har jag ställt upp en modell för analys av pragmatiska fraser i allmänhet (Figur 2). I denna modell kommer först kategorierna klichéer, följda av typerna klyschor, textstrukturerande fraser och samtalsfraser. Därefter kommer attityder som t.ex. ”markerar någons inställning” osv. följda av funktioner som t.ex. ”kommenterande funktion” osv.

MODELL FÖR ANALYS AV FRASER MED PRAGMATISK FUNKTION			
KATEGORI	TYP	ATTITYD	FUNKTION
KLICHÉER	klyschor	markerar någons inställning	kommenterande funktion
KLICHÉER	textstrukturerande fraser	markerar skribentens/ talarens inställning	strukturerande funktion
KLICHÉER	samtalsfraser konversationsfraser	markerar talarens inställning till föregående replik	interaktiv funktion samtalsförande funktion
KLICHÉER	samtalsfraser hövlighetsfraser	markerar talarens inställning	interaktiv funktion social funktion
KLICHÉER	samtalsfraser hotelser/ varningar/ förbud	markerar talarens inställning	interaktiv funktion influerande funktion
KLICHÉER	samtalsfraser svordomar	markerar talarens inställning	interaktiv funktion expressiv funktion

Figur 2

Av modellen framgår att till den pragmatiska funktionen hos kategorin klichéer läggs vissa funktioner beroende på typ av fras. Bland de olika typerna har sålunda klyschorna kommenterande funktion och de textstrukturerande fraserna strukturerande funktion. Hos samtalsfraserna har

konversationsfraserna samtalsförande funktion och hövlighetsfraserna social funktion. Hotelser, varningar och förbud har influerande funktion och svordomar expressiv funktion. De pragmatiska fraserna uttrycker också talarens eller skribentens attityder. Dessa funktioner och attityder måste preciseras i ordboken för att ordbokens användare ska kunna använda fraserna på ett adekvat sätt i olika situationer. Svensk konstruktionsordbok satsar på en fyllig presentation för att tillgodose användarnas behov.

Litteratur

- Coulmas, Florian 1981: *Conversational Routine. Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. I: Rasmus Rask: *Studies in Pragmatic Linguistics. Volume 2*. The Hague: Mouton Publisher.
- Eriksson, Mats 1997: *Ungdomars berättande*. En studie i struktur och interaktion. Ak avh. Uppsala: Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Fernando, Chitra 1996: *Idioms and Idiomaticity: Describing English Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Fleischer, Wolfgang 1982: *Phraseologie der Deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Halliday, M.A.K. 1970. *Language Structure and Language Function*. I: *New Horizons in Linguistics*. Edited by John Lyons: Penguin Books.
- Keller, Eric 1981: Gambits. *Conversational Strategy Signals*. I: *Conversational Routine. Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. Edited by Florian Coulmas. Rasmus Rask Studies in Pragmatic Linguistics. Volume 2. The Hague: Mouton Publishers.
- Levinson, Stephen C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rehbein, Jochen 1981: *Announcing - On Formulating Plans*. I: *Conversational Routine. Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. Edited by Florian Coulmas. Rasmus Rask Studies in Pragmatic Linguistics. Volume 2. The Hague: Mouton Publishers.
- Sigurd, Bengt 1973: *Språk i arbete*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Signe Cousins

ERLEKS: en estnisk-svensk lexikalisk databas

There is an Estonian-Swedish parallel corpus currently under construction at the Department of Scandinavian Studies, University of Tartu. It is being built according to the example of some already existing translation corpora. The corpus was first and foremost meant as a completion to a new and comprehensive Swedish-Estonian dictionary, but there have appeared other fields of application and research in connection with it: an authentic lexical source material for different glossaries and dictionaries, an active study aid for the students of Swedish, a source of research material for the study of collocations and constructions as well as of differences in sentence construction and word order of the two languages.

Bakgrund

Förberedelser för ett forskningsprojekt med syfte att ställa samman **en estnisk-svensk parallell-korpus** började i september 1994 med att avdelningen för skandinaviska språk och litteratur vid Tartu universitet fick en svensk gästprofessor, Stig Örjan Ohlsson, och jag som nybörjare på magisternivå i svenska under hans handledning fick korpusarbetet som uppgift för min magisterexamen. Idén till ett sådant för Estland rätt så innovativt tema fick vi från Martin Gellerstams artikel om produktionsordböcker (Gellerstam 1994:48). Först behövde vi sätta oss in i teorin, för datalingsvistik kunskap var då ingen självklarhet för en lingvist här.

I mars 1995, i och med att projektet blev godkänt för finansiering av Magnus Bergwalls stiftelse, började det praktiska arbetet. Under tiden hade även en annan projektidé mognat vid avdelningen; behovet av **en ny omfattande svensk-estnisk ordbok** gjorde sig känt mer och mer. Projektansvarig är prof. Ohlsson, och sex lexikografer har skrivit var sin del av ordboken. I september 1997 var det första skedet så gott som färdigt och redigeringen har påbörjats. De två projekten tillsammans verkar numera under namnet ERLEKS – *Eesti-Rootsi LEKSikaalne Andmebaas* (Estnisk-svensk lexikalisk databas). Arbetet har möjliggjorts med materiellt stöd från Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet.

Korpusbeskrivning

Vi har använt begreppet **parallellkorpus** i meningen av en **översättningskorpus**, alltså har vi inte (än) tagit med texter med likartad struktur och liknande innehåll. Antalet estniska texter med översättningar till svenska och antalet svenska texter med översättningar till estniska har vi försökt hålla lika stort. De största **textkategorierna** är skönlitteratur och populärvetenskap, mest historia. Det har redan kommit ut ett antal historieböcker som är parallelltexter från början, så att vi har fått både originalet och översättningen med detsamma.

I några fall har vi haft svårigheter med att avgöra vad som är original och vad som är översättning, för några författare är exilester eller Sverigeester som ju är mer eller mindre bilingvala

och skriver på båda språken. Dessa texter utgör en intressant källa för jämförelser mellan Sverigeesternas estniska och estniskan som den talas och skrivs nu, eller talades eller skrevs för några tiotal år sedan i Estland.

Det är ju inte alltid man får en maskinläsbar text från ett förlag. En del material behövde läsas in i dator med hjälp av scanning och efteråt tog genomläsningen och rättandet av fel sin tid. Maskinläsbara versioner av både original och översättningar av några skönlitterära böcker fick vi med benäget tillstånd från korpusen *Studia Comparativa Linguarum Orbis Maris Baltici* i Åbo, Finland.

En framtida källa för material med stilvariationer kan vara en tidskrift som heter "Ronor" och kommer ut på båda språken i Nuckö, ett gammalt svenskt område i nordvästra Estland.

Taggning och ihopkoppling

Textfiler ska vara i ASCII-format, tankstreck och språkspecifika bokstäver som 'ä', 'ö', 'ä', 'ö' och 'ü' behöver ersättas med koder för att texterna skall kunna användas i olika program, t.ex. 'ö' blir 'õ'. Även tryck- och andra fel behövde kodas med motsvarande taggar som innehåller den rätta versionen.

Texterna är taggade enligt Text Encoding Initiative (TEI) bestämmelser med hjälp av Standard Generalized Markup Language (SGML) (Sperberg-McQueen & Burnard 1994). TEI valdes eftersom det verkade vara ett flexibelt system med ett brett urval av taggar och även eftersom de skandinaviska korpuslag vi har kontakt med använder samma system, vilket gör det möjligt att byta texter mellan olika korpusar. Varje text har en s.k. **TEI-header** som innehåller allmän information om publiceringen, språk och textklass samt om den redigerings-, taggnings- och ihopkopplingsprocess texten i fråga har genomgått.

Taggar som kan sättas in automatiskt är t.ex. <s>-taggar som markerar gränserna på en **S-enhet** (en ortografisk sats) och de sätts in automatiskt med hjälp av ett dataprogram skrivet av Knut Hofland, Humanistisk datacenter i Bergen, Norge (Johansson, Ebeling & Hofland 1996). Vi har tillhört ett nordiskt nätverk Språk i kontrast och lärt oss mycket av korpusverksamheten vid Universitetet i Oslo och Lunds universitet. Därför är vi även tacksamma användare av flera datalingvistiska program (med funktioner för taggning, ihopkoppling och sökning) som ursprungligen var utarbetade för den engelsk-norska korpusen och i några fall blev modifierade för den estnisk-svenska korpusen. Ändå har mycket möda lagts ner på handarbete.

Det finns olika principer för ihopkoppling (*eng.* alignment) av texter i en parallellkorpus. Vår är ihopkopplad på satsnivå, men arbete är på gång för att göra det på ordnivå.

Ett kopplingsprogram tar som sin utgångspunkt en s.k. **ankarlista**, alltså ett speciellt lexikon. Dåvarande svenskstuderanden, numera studeranden på magisternivå Mari Aidla hjälpte mig sätta ihop ett svenskt-estniskt basordförråd där de estniska orden är **trunkerade**, d.v.s. böjnings- och avledningsändelser är borttagna och ersatta med en asterisk, för om man skulle ta med alla olika ordformer och sammansatta ord i estniskan skulle ankarlistan bli oanvändbart stor.

Ett exempel på en del av ankarlista:

kamp* / vöitlus*, heitlus*
kamrat* / kaasla*, söber*, söbra*
kan / oska*, suut*
kanal* kanal*

kanske / vöib-olla, vahest, ehk
 kapitel*, kapitel* / peatükk*, peatüki*
 kapitulera* kapituleeru*
 kappa*, kappor* / mantel*, mantli*, palitu*

Snedstreck används för att skilja åt de svenska och estniska ordstammarna, om det finns fler än en i något av språken. Ofta stämmer trunkeringen inte med morfemgränser utan är endast praktiskt motiverad. På grund av de komplicerade böjningsreglerna i estniskan blev de flesta estniska ekvivalenter trunkerade och ett svenskt ord har ofta flera estniska ekvivalenter, vilket betyder att fall av ett till ett-betydelsekvivalenter är mycket vanligare mellan norska och engelska än mellan svenska och estniska. Resultatet blev en förhållandevis lång ankarlista vilket ibland påverkar arbetshastigheten och framgångsgraden hos kopplingsprogrammet.

Varje S-enhet får en förbindelselänk till motsvarande S-enhet i den parallella texten. Programmet flyttar ett fönster med 15 S-enheter genom texten och försöker matcha en svensk sats med en estnisk. Det tar hänsyn till gemensamma ankarord och antalet bokstäver i satsen, räknar ut ett ankarpoängvärde samt antalet gemensamma ankarord, och hittar den bästa motsvarigheten. Andra kännetecken som programmet tittar på är fråge- och utropstecken, egennamn och markering av framhävda textpartier, för sådana saker finns oftast kvar även i parallelltexten. Resultatet blir en matris av ett textfönster och ihopkopplade S-enheter. En diagonal genom matrisen maximerar summan av gemensamma enheter i ankarlistan.

Ett exempel på utmatningen från kopplingsprogrammet: en matris och några ihopkopplade S-enheter.

	115	100	40	80	88	147	31	55	97	68	57	106	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1	154 I	6	1	0	2	1	2	0	3	4	1	1	0
2	210 I	2	13	1	5	1	4	0	3	5	2	2	0
3	164 I	2	4	1	6	9	4	1	3	4	2	2	1
4	216 I	2	2	1	1	3	15	5	1	3	2	2	1
5	156 I	3	7	0	5	2	4	0	8	5	3	1	0
6	118 I	2	5	0	3	2	4	1	3	10	2	1	0
7	75 I	1	1	0	1	1	2	0	0	2	6	1	0
8	74 I	0	1	0	2	1	2	0	1	0	1	3	0
9	112 I	0	0	1	0	1	2	1	0	0	0	0	5
10	201 I	2	2	0	0	1	2	0	0	1	1	2	0
11	167 I	2	1	0	0	2	4	0	0	0	2	2	0
12	60 I	2	0	0	0	1	1	0	1	0	1	1	0

Sum=105/0.93: 1,1 2,2+3 3,4+5 4,6+7 5,8 6,9 7,10

1: <s>När man däremot på 1670-talet uppförde ett nytt rådhus i staden Kuressaare följde man i stort de ritningsförslag som tillkommit på De la Gardies initiativ.</s></p> (HL1.19.30)

1: <s>Kuressaare uue raekoja ehitamisel 1670-ndatel aastatel järgiti seevastu põhiliselt De la Gardie'lt tulnud jooniseid.</s></p> (HL1T.19.31)

2: <pb n=69> <omit desc=photo resp=tag> </div1> <div1 type=part id=HL1.20>

<head>Slottet i Haapsalu</head> <pb n=70> <p><s>Jacob De la Gardie var en av de svenska adelsmän som verkligen fick möjlighet att änjuta den kungliga generositeten vad gällde förvärv och förläningar av gods i Östersjöprovinserna.</s> (HL1.20.1)

- 2: <pb n=69> <omit desc=photo resp=tag> </div1> <div1 type=part id=HL1T.20>
<head>Haapsalu loss</head> <pb n=70> <p><s>Jacob De la Gardie'oli meeldiv võimalus nautida kuninglikku suuremeelsust.</s> (HL1T.20.1)
- 3: <s>Ta omandas Läänemereprovintside mõisaid.</s> (HL1T.20.2)

- 3: <s>Utöver att Jacob De la Gardie var befälhavare var han även en duktig affärsman som under de krig han deltog i, mot Ryssland och Polen, skapade sig en stor förmögenhet.</s> (HL1.20.2)
- 4: <s>Peale selle, et Jacob De la Gardie oli väejuht, oli tal ka majanduslikku mõtlemist.</s> (HL1T.20.3)
- 5: <s>Ta võttis osa sõdadest Venemaa ja Poola vastu ning kogus sel ajal endale suure varanduse.</s> (HL1T.20.4)

- 4: <s>År 1623 köpte han med kungligt tillstånd hela ön Dagö och i november 1625 förskaffade han sig kungens försäkringsbrev på att få förvärva staden Haapsalu med omkringliggande landskap för vilket han betalade 66.850 daler.</s> (HL1.20.3)
- 6: <s>1623. aastal ostis ta Hiiumaa ja novembris 1625 muretses ta endale kuninga toetuskirja, et saada Haapsalu linna ja selle ümbruses oleva maa omanikuks.</s> (HL1T.20.5)
- 7: <s>Ta ostis maa 66 850 taalri eest.</s> (HL1T.20.6)

Svenska satser jämförs med den svenska ankarfilen och estniska satser med den estniska för att hitta nya ord till ankarlistan. Ifall en S-enhet är mycket kort och har ett litet antal ord kan det orsaka problem, för antalet ordmotsvarigheter förblir litet. Även när översättningen har varit tämligen fri är antalet ordmotsvarigheter obetydlig, och när det gäller sammansatta satser stämmer inte satslängden i bokstäver, vilket ibland får felaktiga ihopkopplingar som följd. Programmet testar längden av den sammansatta satsen mot målsatsen (och godkänner skillnader upp till 20 %).

Utmatningen blir två ihopkopplade texter med S-enheter som har tecken för 'id' (identifikation) och 'link' (identifikation av den motsvarande S-enheten i parallelltexten).

Sättet hur kopplingsprogrammet fungerar kan faktiskt föra fram fall där översättaren har valt en mindre direkt översättningsmöjlighet och på så sätt kasta ljus över hur översättare resonerar.

Statistiska undersökningar

Paketet innehåller även ett enkelt statistikprogram av Knut Hofland (Johansson & Ebeling 1994) vilket räknar antalet förekomster av ett ord i texten, antalet S-enheter där ordet förekommer, antalet förekomster av ordet i två eller i tre S-enheter i rad. En enkel statistisk undersökning har genomförts på korpusen vad gäller jämförelse av antalet stycken i båda språken, antalet ortografiska satser, satser per stycke, antalet ord, ord per sats, bokstäver per sats och bokstäver per ord.

Både i svenska originaltexter och översättningar till svenska överskrider antalet ord detta i estniska texter. Det är då rätt logiskt att den genomsnittliga svenska satsen innehåller fler ord än

den estniska, men procenttalet är överraskande högt – svenska satser innehåller 33,62 % fler ord än estniska satser. Estniska ord visar sig vara 27,11 % längre än de svenska. Jämförelsen av antalet S-enheter visar tendensen att estniska texter innehåller lite fler.

Morfoanalysator

Morfologiska taggar sätts in i texter med hjälp av ESTMORF, en morfologisk analysator som var programmerad för den estniska skriftspråkskorpusen vid Tartu universitet av Heiki-Jaan Kaalep (Kaalep 1996). Några exempel på dess utmatning:

kui	kui+0 // _D_ //	kui+0 // _J_ //	– om
Eesti	Eesti+0 // _H_ sg g, sg n, //		– estniska
poolel,	pool+1 // _N_ sg ad, //	pool+1 // _S_ sg ad, //	– (på) sidan

Programmet hittar lemman, delar upp sammansättningar och ger alla möjliga morfologiska tolkningar och markeringar för ett ord, vilket leder till disambiguationskrav. Det finns två datalingsvistikstuderande i den estniska korpusgruppen som arbetar med att lösa disambiguationsfrågor.

En annan morfoanalysator för estniska har utarbetats av Lingsoft OY; dessutom har de en morfoanalysator för svenska språket och håller på med en svensk syntaxanalysator, som alla kan komma till användning vid parallellkorpusen, om de första försöken att köra programmen på korpusen är framgångsrika.

Konkordanser

En av de första saker som även en begränsad korpus kan användas för är konkordanser. Eftersom korpusprojektet löper samtidigt som ordboksprojektet, kan ordboken inte helt baseras på korpusen, men den kan fungera som en källa för levande exempel och ge bevis på om ett estniskt ord eller fras verkligen används som ekvivalent till ett visst svenskt ord eller fras. Andra användningsområden är undersökning av kollokationer och bruksanvisningar, samt valensuppgifter.

Konkordanser har gjorts om:

- svenska ord 'ta', 'tar', 'tog', 'tagit' och den estniska direkta motsvarigheten 'võtma' med sina konjugationer (alltså den trunkerade formen 'võt*');
- svenskt 'fick' och estniskt 'sai';
- svenskt 'var' och estniskt 'olid' (tredje person pluralis);
- konjunktioner: estniska 'ja', 'ning', 'kuid', 'ega', 'ehk', 'aga' och svenska 'och', 'men', 'eller'

Det visar sig i ordmotsvarighetsstudierna att i bara 52,6 % fall hade 'ta', 'tar', 'tog', 'tagit' översatts med någon form av den direkta estniska motsvarigheten 'võtma', medan 'võtma' i bara 61,2 % fall hade översatts med en form av 'ta'. Detta tyder på en mängd av kollokationer och idiomatiska uttryck som inte kan översättas direkt.

Satsstruktur och ordföljd

En orsak till att vi började undersöka skillnader i satsstruktur var ihopkopplingsfel som programmet gjorde, för flera av felen berodde på olikt antal satser i originaltexter och översättningar. Antalet fall där en svensk sats motsvaras av två estniska är 2,2 gånger större än omvänt. I några fall motsvaras en svensk sats av tre estniska, och ytterst sällan sker det omvända – som ni kommer att se snart. Svenskan verkar bruka samordnade eller underordnade satser mycket oftare där det i den estniska texten börjar en ny sats. Ofta finns det ett komma eller semikolon i den svenska texten där estniskan sätter punkt och börjar en ny mening.

Några tydligare exempel på olikheter i svensk och estnisk satsstruktur och ordföljd enligt korpustexter:

Originalen är estniska:

¹Siinkohal<rumadverbial> ingli käsi<subjekt> peatub<finit verb>, ta vajub mõttesse ning lisab siiski: ”Vägivald armastab vabadust, tahab ta võita ja allutada...” ning<konjunktion> ²jääb<finit verb> suure huviga<sättsadverbial> ootama<infinit verb>, millal ühe endise väikese Balti Riigi luuletaja<subjekt> ³(kelle<personlig pronomer i genitiv> juuksed<subjekt> on võrdlemisi pikad ja kelle raadio on nii rikkis, et ta ei kuule vaba Lääne jaamadest muud kui ainult pahaendelist raginat) ²forts. need read<objekt> õhust üles leiab<finit verb> ning paberile kirjutab.

1.

Översättningen är svenska:

¹Här<rumadverbial> hejdar sig<finit verb> ängels hand<subjekt>, han försjunker i tankar, men lägger ändå till: ”Våldet älskar friheten, vill besegra och kuva den...”

²Med stort intresse<sättsadverbial> avvaktar<finit verb> han<subjekt> när en poet<subjekt> från en av de före detta små baltiska länderna fångar<finit verb> just dessa rader<objekt> och sätter dem<personligt pronomer i objektsform> på pränt.

³(Poetens hår<subjekt> är ganska långt och hans radio är så trasig, att han bara hör ett illavarslande skrällande från sändarna i det fria Väst.)

2.

Originalen är svenska:

¹Det<formellt subjekt> spratt<finit verb> till<verbpartikel> i honom<egentligt subjekt> av fröjd<adverbial>, ²när<konjunktion> han<subjekt> kände<finit verb> myntet<objekt> mellan fingrarna<rumadverbial>, ³vad en femöring var stor och pråktig i alla fall!

Översättningen är estniska:

²Münti<objekt> sõrmede vahel<rumadverbial> tundes<infinit verb> ¹ta<subjekt> lausa võpatas<finit verb> rõõmust<adverbial>.

³Küll on viieööriline ikka suur ja tore!

ren som "l'ensemble des informations ordonnées de chaque article", hvilket for den samlede mængde artikler i ordbogen giver et "programme d'information constant", altså en ensartet struktur, der anvendes på hver artikel.

2.2 Undersøgelse af mikrostrukturen i fagsproglige publikationer

Vi har undersøgt nogle fagsprogsordbøger og leksikografiske specialer ved HHÅ med henblik på at vurdere, om de imødekommer den moderne fagoversætters behov, der kort kan sammenfattes således: ordbøger der muliggør hurtig og effektiv tilgang til relevante oplysninger. Mikrostrukturen i publikationerne varierer meget, hvilket naturligvis bl.a. hænger sammen med deres forskellige funktioner. En nærmere analyse af mikrostrukturen og deres opbygning viser, at de leksikografiske principper, der – bevidst eller ubevidst – er anvendt, i nogle tilfælde er et tilfældighedsprincip og et princip om at ville variere eller underholde ud fra den betragtning, at det kan brugeren sikkert få megen fornøjelse af. Vi mener, at denne praksis er uhensigtsmæssig for den moderne fagoversætter, der søger præcise informationer og ikke tilfældige oplysninger, der kunne være alment dannende.

Vi vil i det følgende ved konkrete eksempler illustrere denne praksis, idet vi har valgt at fokusere på følgende oplysningskategorier:

- * definition/forklaring
- * encyklopædiske oplysninger
- * eksempler
- * kollokationer

På basis af de principper, vi har iagttaget, har vi opstillet en række teser, som danner grundlag for vores argumentation. Nogle af teserne er vi uenige i, andre derimod anbefaler vi. Teser vi **ikke** kan anbefale er markeret med asterisk.

3 Strukturering af oplysningsfelter

Bergenholtz m.fl. (1997:§ 23) nævner, at det kan være hensigtsmæssigt at opdele ordbogsartiklen i felter, og det vil vi naturligvis også anbefale ud fra førnævnte betragtning om hurtig tilgang til oplysningerne.

3.1 Eksempler og kollokationer

En af de opdelinger, vi finder væsentlige, er den, der vedrører kollokationer og eksempler. Vi mener, der er tale om to oplysningskategorier, og vi mener, at de skal placeres i hver sit oplysningsfelt. Det er der ikke en entydig tradition for i leksikografien, hverken i den almensproglige eller i den fagsproglige, og det skal vi komme ind på senere.

Afgrænsningen mellem kollokationer og eksempler er uklar. Dette skyldes bl.a., at der er uenighed blandt forskerne om definitionen af begrebet 'kollokation'. Den mest liberale af de definitioner, der foreligger, er, at en kollokation er "forekomsten af to eller flere ord, der indgår i en

syntaktisk enhed", jf. Bergenholtz & Tarp (1994). Vi vil indledningsvis konvertere denne definition til vores første tese:

***Tese 1: Kollokationer er enhver kombination af ord, der indgår i en syntaktisk enhed**

I sætningen "manden i båden drak en øl" vil således hverken "manden i" eller "båden drak" være kollokationer, men derimod nok "manden i båden" og "drak en øl". Men også hele sætningen må ifølge ovennævnte definition være en kollokation. Vi mener, der er behov for en afgrænsning.

Den manglende skelnen mellem ordforbindelser af forskellig art er typisk for mange ordbøger, såvel monolingvale som bilingvale, der præsenterer lemmata hhv. ækvivalenter i eksempelsætninger og syntagmer/dele af sætninger i flæng.

De følgende 2 eksempler er taget fra en dansk monolingval ordbog:

- (3) **disciplin** -en, (i betydn. 1) -er: – 1. videnskabs-
gren, fag *geometri er en matematisk d.* – 2. opret-
holdelse af orden og lydighed *der herskede en*
stram d. i hæren; holde d. i skolen – [fra latin
disciplina afl. af *discipulus*, se *discipel*] – **disciplin-**
'nar- i sammensætn. – [afl. af *disciplin* 2] – **disciplin-**
middel el. **disciplinær-middel** – **disciplin-**
nære -ede: holde under disciplin; især i perf.-
partc. *mandskabet er i enhver henseende disciplin-*
neret – [afl. af *disciplin* 2] – **disciplin-**
nær adj.: *han blev straffet for en d. forseelse* ∴: en forseelse mod
disciplinen, en u lydighed; *han fik en d. straf* ∴:
straf idømt af en overordnet for brud på disciplin-
nen – [afl. af *disciplin* 2] – **disciplin-**
straf
- (4) **rist I** -en, -e: *stege kød på r.*; *risten i en kakkellov;*
før fødderne af på risten foran havedøren – [fæl-
lesnord.: oldnord. *rist*; besl.m. tysk *rost* *rist*, *git-*
ter, og m. eng. *roast* *stege*, jf. *roastbeef*]
rist II subst.: hvile; kun i forbind. *r. eller ro: hun*
havde hverken r. eller ro, før hun fik sin vilje – [fra
plattysk *rist*; besl.m. *rast*]

I de to udvalgte artikler ses den nævnte tendens til variation i ordenes kontekst – hele sætninger, infinitte konstruktioner og substantivsyntagmer – uden at pointen med det specifikke valg af kontekster fremgår. Næste eksempel er fra en bilingval fagsprogsordbog – en engelsk-spansk/spansk-engelsk handelsordbog. Også her ser vi kontekstuelle variationer. Substantivsyntagmer, infinitte verbalkonstruktioner og hele sætninger, der tilsyneladende optræder i flæng.

- (5) **error** noun *error m or equivocación f; he made an error in calculating the total = cometió un error al hacer la suma; the secretary must have made a typing error = la secretaria debe de haber cometido un error de mecanografía; clerical error = error de copia or error de oficina; computer error = error de ordenador; margin of error = margen de error; errors and omissions excepted = salvo error u omisión; error rate = coeficiente de errores; in error or by error = por error; the letter was sent to the London office in error = la carta fue enviada a la oficina de Londres por error*

Det måste komma ett verb efter fundamentet i svenskan, så verbet kommer ofta före subjektet, men i estniskan brukar subjektet komma före verbet i huvudsatsen, även om satsen börjar med någon annan satsdel. I estniskan kan objektet komma före det finita verbet, medan det skulle se ytterst onaturligt ut i svenskan. Flera olikheter beror på att svenskan har subjektstvång, men inte estniskan – vi har ingen motsvarighet till det svenska formella subjektet, så det förekommer satser utan något klart uttryckt subjekt alls – det underförstås i predikatet. Andra omständigheter som kan orsaka stora skillnader i ordföljden och ge översättningsproblem är placeringen av adverbial, aktiv och passiv form av verbet, samt negationer. Allmänt sett har estniskan friare ordföljd än svenskan, för vi kan visa relationer mellan satsdelar med hjälp av fler böjningsformer.

Eftersom korpusen innehåller både skönlitteratur och facklitteratur har jämförelser tagits fram mellan formell och informell satsstruktur i estniska och svenska.

Utbyggnad och framtida användning

Som läget är ligger den första versionen av den svensk-estniska ordboken maskinläsbar i datafiler, men den har inte satts in i någon riktig databas. Frågan prioriteras, särskilt eftersom vi har börjat ett nätverksprojekt med Uppsala universitet där man har hållit på med att redigera en estnisk-svensk ordbok under en tid nu. Vi vill försöka vända på vår ordbok och se om den estnisk-svenska behöver kompletteras.

En annan idé är att koppla ihop ordboksdatabasen med korpusen, så att om man slår upp ett svenskt eller estniskt ord eller eventuellt fras, kan man förutom informationen i ordboksartikeln få fram fraser, satser och stycken ur korpusen där ordet eller frasen finns, köra analysatorer på det man hittar och få fram böjningsformer och valensuppgifter.

För övrigt behöver studerande i lingvistik och översättning en forskningsbas. Beroende av vilka texter som kommer att läggas till i korpusen kan olika språkvariationer undersökas.

Litteratur

- Gellerstam, Martin 1994: Produktionsordböcker – vad är det? I: Henning Bergenholtz (red.), *LexicoNordica 1–1994. Tidsskrift om leksikografi i Norden utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språksekretariat*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 43–52
- Johansson, Stig/Jarle Ebeling 1994: *The English-Norwegian Parallel Corpus: Introduction and Applications*. Paper submitted to The XXVIII International Conference on Cross-Language Studies and Contrastive Linguistics. 15–17 December 1994, Rydzyna, Poland.
- Johansson, Stig/Jarle Ebeling & Knut Hofland 1996: *Coding and aligning the English-Norwegian parallel corpus*. I: Karin Aijmer o.a. (red.): *Languages in Contrast. Papers from a Symposium on Text-based Cross-linguistic Studies*. I: Sven Bäckman & Jan Svartvik (red.): *Lund Studies in English* 88. Lund University Press, 87–112.
- Kaalep, Heiki-Jaan 1996: *ESTMORF: A Morphological Analyser for Estonian*. I: Haldur Õim (red.) *Estonian in the Changing World*. Tartu
- Sperberg-McQueen, Michael C.M./Lou Burnard 1994: *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. TEI P3. Chicago/Oxford: Association for Computers and the Humanities/Association for Computational Linguistics/ Association for Literary and Linguistic Computing (electronic version)

Grete Duvå og Anna-Lise Laursen

Ordbøger som et redskab i fagsproglige oversættelser: mikrostrukturens profil

Experience and a user survey made in 1991 at the Aarhus School of Business have shown that the Danish translator of LSP-texts has a problem with quickly (i.e. by making only a few dictionary references) obtaining sufficient relevant information within a certain field, i.e. information about both the subject-matter and the terminology of the subject field. Available dictionaries do not cover the needs of the user.

We will discuss to which extent the individual dictionary article can be made informative and reader-friendly through a suitable selection and distribution of information, thus contributing to meeting the needs of the users. The discussion will be illustrated by examples taken from dictionaries and lexicographic dissertations written by students of LSP-language at the Aarhus School of Business.

1 Indledning

En brugerundersøgelse foretaget i 1991 på Handelshøjskolen i Århus viste, at fagordbøger havde store mangler i forhold til brugernes behov. Ordbøgerne manglede især definitioner eller korte forklaringer, oplysninger om "sagen" også kaldet encyklopædiske oplysninger, samt eksempler. Overordnet var det et problem for oversætteren hurtigt at skaffe sig den nødvendige information.

Fagsprogsleksikografien er klar over disse problemer og har i de senere år bidraget til afhjælpning heraf ved udgivelse af ordbøger, der tager højde for disse mangler, men dette har medført andre problemer. Vi har undersøgt nogle fagsprogsordbøger samt nogle leksikografiske specialer udarbejdet af studerende ved Handelshøjskolen i Århus med henblik på at vurdere de leksikografiske principper, der har ligget til grund for udarbejdelsen af **mikrostrukturen**. Vi har konstateret en gennemgående mangel på stringens, der kan forvirre brugeren, og som gør søgning tidskrævende.

Formålet med dette indlæg er at påvise denne manglende stringens, samt at diskutere, hvorvidt man ved hjælp af en hensigtsmæssig selektion, fordeling og strukturering af oplysninger kan gøre den enkelte ordbogsartikel mere informativ og læsevenlig og dermed bidrage til, at konsultation af ordbøger bliver hurtigere og mere effektiv.

2 Mikrostrukturens profil

2.1 Mikrostruktur

Der findes forskellige definitioner af mikrostruktur. Ifølge Bergenholtz m.fl. (1997:§ 23) forstås ved en ordbogs mikrostruktur: "rekkefølgen av og relasjonen mellom angivelserne i en ordboks-artikkel". Alt efter antallet af angivelsestyper kan man tale om en "meget enkel" vs. en "ytterst

komplisert mikrostruktur". Sagordbogen er iflg. den nævnte kilde en typisk repræsentant for den helt enkle struktur, idet den ofte blot angiver "en betydning eller en encyklopedisk forklaring".

Den bilingvale fagordbog har ofte en tilsvarende enkel struktur, idet der i den typisk som angivelse til lemmaet findes en enkelt angivelsestype eller et enkelt angivelsesfelt, nemlig ækvi-valentfeltet, jf. følgende eksempel:

- (1)
- dissipator** [el] *køleelement*
 - dissociate** (vb.) *adskille, dissociere, separere*
 - dissociation** *adskillelse, dissociation, separation, spaltning*
 - dissolution** *opløsning*
 - dissolution power** *opløsningsevne*
 - dissolve** (vb.) *opløse; [film] overtone*
 - dissolvent** *opløsningsmiddel*
 - dissymmetric** *asymmetrisk, usymmetrisk*
 - dissymmetrical reactions** *usymmetrisk virkning*
 - dissymmetry** *asymmetri, usymmetri*
 - distal** *distal, perifer*

En ordbog med en sådan enkel struktur vil imidlertid ofte indebære, at brugeren – i dette tilfælde oversættereren af fagtekster – må anvende andre hjælpemidler for at sikre sig, at den angivne ækvivalent kan anvendes i netop den kontekst, der er tale om i det givne tilfælde. Sådanne oplysninger kan imidlertid med fordel indbygges i ordbogen, hvilket som nævnt er sket i en række nyere ordbøger. Følgende uddrag er et eksempel herpå:

- (2)
- derecho natural** *naturret*
 - derecho objetivo** *objektiv ret*
 - derecho de obligaciones** *obligationsret [den juridiske disciplin]*
 - derecho de opción** *optionsret [aftal. og statsforf.r.: en beføjelse til at vælge mellem alternativer] / option; salgs-option; købsoption; køberet; valg fi bet. retten til at vælge mellem alternativer; "derecho de opción" bruges i denne bet. snævrere end "opción" alene; valgmulighed; valgmuligheder
→ opción og derecho de preferencia adquisitiva*
 - derecho a algo, otorgar un** *give ret til noget fi bet. berettigede til noget og i bet. give en person ret til noget; berettigede til noget*
 - derecho patrimonial** *formueret [den juridiske disciplin og den enkelte persons rettigheder]; formueretighed [den enkelte persons rettigheder]*
 - derecho de persecución absoluta** *absolut forfølgelsesret [konk., fca.]*

Det er klart, at jo mere kompliceret mikrostrukturen er, dvs. jo flere oplysninger, der medtages, desto større er behovet for en stringent og ensartet struktur for at sikre brugeren et godt overblik og en hurtig og præcis tilgang til de informationer, der er behov for. Derfor er det interessant at bemærke, at Josette Rey-Debove (1971:151ff.) netop i sin definition af mikrostrukturen understreger aspekterne stringens og ensartethed som væsentlige, idet hun karakteriserer mikrostruktu-

Brugeren kan ikke vide, om der er særlige grunde til at præsentere lemmata/ækvivalenter i forskellige syntaktiske omgivelser. Det ser ud til, at der arbejdes ud fra tesen:

***Tese 2: Kollokationer = eksempler og eksempler = kollokationer**

Vi mener, det er hensigtsmæssigt at eliminere det tilfældige præg, der er omkring valget af lemmata/ækvivalenters syntaktiske omgivelser, og at der i ordbogen er behov for et decideret felt, der fokuserer på de restriktioner, der findes i forbindelse med visse kombinationer af ord:

foretage	}	en afskrivning
lave		
praktisere		
realisere		
udøve		

I ovennævnte tilfælde kan der ikke frit vælges mellem de forskellige verber, der optræder i det pågældende paradigme. Der ligger i sprogsystemet en restriktion, der kun tillader den øverste mulighed. Vi mener, det er hensigtsmæssigt at anvende kollokationsfeltet til at anviser denne form for valg inden for et givet paradigme og foretrækker følgende tese:

Tese 3: Kollokationer afspejler det korrekte paradigmatisk valg af kollokater

Vi mener også, at det netop for at sætte fokus på denne rigtige ordkombination er vigtigt at bevare en infinit struktur, dvs. at anbringe kollokationerne uden for tid og sted – med andre ord at blive på langue-niveauet. Den foreløbige tese bliver altså:

Tese 4: Kollokationer afspejler langue

Herefter mener vi, at det er hensigtsmæssigt at anvende eksempelfeltet til eksempelsætningen, dvs. en eller flere hele sætninger, der sætter lemma/ækvivalent ind i en tids- og stedsmæssig relation, altså flytter det fra langue-niveau til parole-niveauet. Følgende eksempel illustrerer dette:

(6)

ATP ATP

- Når man derefter vandede planten med luciferin eller tilsatte luciferin og ATP til gulerodscellerne, lyste de op.
- ATP, or adenosine triphosphate, is a molecule that provides energy for biochemical activity.
- ▲ det formodede ~bindende sted
the assumed ~ binding site; tilsætte
~ add ~
→ adenosintrifosfat; § 4

Vi vil derfor udvide tese 4 som følger:

Tese 4: Kollokationer afspejler langue og eksempler afspejler parole

Spørgsmålet er så, hvilken funktion eksempelsætningen eller eksempelfeltet skal opfylde. Det kan vise lemmata/ækvivalenter i en tilfældig sammenhæng eller – i tilfælde af korpusbaserede eksempler – dokumentere, at lemmaet/ækvivalenten rent faktisk bliver anvendt i praksis. Men leksikografer vælger normalt med omhu sætninger, der kan give brugeren en eller anden form for nyttig viden ud fra tesen:

***Tese 5: Eksempler skal indeholde mange oplysninger, som brugeren eventuelt kan få glæde af**

Imidlertid kan brugeren ikke vide, hvilke implicite oplysninger, der ligger i eksemplet til glæde for ham eller hende:

I ovenstående eksempel kan man ikke vide, om der ligger en implicit oplysning om

- 1) en kollokation, dvs. om restriktionen i det paradigmatiske valg går på, at det altid hedder ”at tilsætte ATP til noget”
- 2) encyklopædi, dvs. en oplysning om, at ATP kan anvendes som farvestof.

Vi mener ikke, at eksempelfeltet skal formidle oplysninger, der eksplicit kunne være givet i andre felter. På den anden side viser undersøgelser, at brugerne har behov for at se det nye ord i en større kontekst, og vi mener derfor, at eksemplerne har en vigtig funktion, nemlig:

Tese 6: Eksempler skal gøre brugeren fortrolig med det nye ord

Teserne vedrørende kollokationer og eksempler er samlet i et teseark, se bilag 1.

3.2 Faglige oplysninger

I Bergenholtz og Tarp (1994) inddeles faglige oplysninger i hhv. a) faglige forklaringer tilknyttet de enkelte lemmata eller egentlige definitioner, dvs. oplysninger i de enkelte ordbogsartikler b) faglige markeringer til de enkelte lemmata eller ækvivalenter og c) faglige indledninger i en selvstændig ordbogsdel.

I Bergenholtz og Tarp (1994) findes de mulige faglige oplysninger i en ordbog bl.a. omtalt med følgende betegnelser: *selve forklaringen*, *definition i snæver forstand*, *kortere/ bredere eller længere forklaring*, *egentlig encyklopædi*, *uddybende encyklopædiske oplysninger*, *tillægsoplysninger*, og disse oplysninger skal ifølge forfatterne – på hver sin måde – bidrage til at give ordbogsbrugeren *bredere indsigt og horisont*, *dybere indsigt*, *et minimum af faglig viden og indføring i faget*.

Manualens anvisninger imødekommer således vores brugerundersøgelse mht at bibringe brugeren oplysning om sagen. Men anvisningerne i manualen efterlader mange spørgsmål: hvad er bredere og længere? hvad er selve forklaringen og uddybende forklaringer? hvad skal oplysningerne konkret oplyse om? hvad er relevant og væsentligt, og hvad er ikke? Og hvordan skal de præsenteres – i ordnet eller tilfældig form?

Vi har i vores materiale undersøgt de principper, efter hvilke de **faglige oplysninger** er selekteret og ordnet, og kan på grundlag heraf konstatere følgende strategier eller teser. Over for disse teser, som vi mener er uheldige og kritisable, vil vi ligesom ifm kollokationer og eksempler opstille andre teser, som vi mener er mere hensigtsmæssige. Følgende strategi mener vi er uheldig:

***Tese 7: Faglige oplysninger kan indeholde oplysninger, som en bruger evt. kan få glæde af**

I følgende eksempel fra en dansk-engelsk ordbog

gardere hedge

(7)

Bruges bl.a. i forbindelse med handel med terminkontrakter, og det betyder, at man bruger terminkontrakten til at "gardere" sig mod prisændringer. Andre mennesker bruger terminkontrakter til spekulation, og at spekulere på terminsbørsen hedder *to trade*, egentlig "handle".

har vi en tema-remas struktur med lineær progression, hvor der først siges noget om anvendelsen af lemmaet, nemlig at *gardere* bl.a. bruges i forbindelse med terminkontrakter, hvorefter *terminkontrakt* gøres til tema, hvorom det siges, at den også kan bruges til spekulation, som derefter bliver nyt tema, og hvorom vi ganske uventet i samme sætning får en sproglig oplysning om kollokationen at *spekulere på terminsbørsen*.

En bruger må læse artiklen flere gange, inden han – hvis overhovedet – forstår, hvad han egentlig får at vide. Man er lettere forvirret! Hvad er der galt? Hvad ønsker eller forventer brugeren at finde ved denne søgning? Han ønsker at få en ækvivalent til *gardere*, desuden evt. en præcis forklaring på udtrykket, relevante kollokationer og et eksempel. Hvad får han? En oplysning om anvendelse, implicit en forklaring og derefter en sproglig oplysning, som intet har med sagen at gøre, dvs. som ikke har **adresse** til lemmaet *gardere*, men til et helt andet fænomen, nemlig *terminsbørsen*. Leksikografen har altså selekteret oplysninger efter devisen, at den oplysning kan brugeren sikkert få megen glæde af. Vi vil i stedet opstille følgende tese:

Tese 8: Faglige oplysninger skal have adresse til lemma

på basis af bl.a. følgende eksempel, der er karakteriseret ved en tematisk progression med konstant tema:

(8)

kapacitetsgrad [s; -en; -er]

- **Dækningsbidrag**
Kapacitetsomkostninger
- ♦ **Kapacitetsgraden** belyser virksomhedens rentabilitet i form af et dækningsbidragsmål. Kapacitetsgraden udtrykker, i hvilket omfang virksomheden indtjener dækningsbidrag for hver indsat kapacitetskroner og belyser således virksomhedens evne til at udnytte produktionskapaciteten. Kapacitetsgraden viser, hvor stort et dækningsbidrag de affordte kapacitetsomkostninger skaber. Kapacitetsgraden er lig med 1 ved nulpunktsomsætningen. Hvis kapacitetsgraden er over 1 betyder det, at virksomheden har et positivt overskud før renter.

I artiklen får brugeren en klar og præcis information om lemmaet og bringes ikke i vildrede. Ifølge Bergenholtz og Tarp (1994) frarådes en sådan forudsigelig struktur, da den anses for kedelig og steorotyp og af den grund som værende mindre læseværdig og derfor ikke så brugervenlig. Vi er ikke enige i manualens princip om variation, da vi mener, at et krav om stringens, klarhed og relevans må gå frem for et princip om variation.

Den næste tese, vi har udledt af den leksikografiske praksis, er følgende:

***Tese 9: Faglige oplysninger kan implicit indeholde nyttige sproglige oplysninger**

I henhold til Bergenholtz og Tarp (1994) og til vejledningerne i flere oversættelsesordbøger kan de faglige oplysninger indeholde implicitte angivelser om fx. interessante og relevante ordforbindelser. Det betyder, at brugeren enten spontant opfatter dem – eller må gå på aktiv jagt for at finde dem og derefter gætte eller ræsonnere sig til deres eventuelle status. Denne praksis mener vi ikke er hensigtsmæssig. I følgende eksempel:

- (9) **afskrivning *amortización* (f) [oftest pluralis]**
 Ved afskrivning forstås det regnskabsmæssige udtryk for den værdiforringelse, som af en eller anden årsag finder sted på aktivet. Afskrivninger på aktiver tjener flere formål, dels at fordele omkostninger på flere regnskabsperioder og dels at registrere det fald i aktivernes værdi der sker efterhånden som det enkelte aktiv forbliver i virksomhedens besiddelse. Afskrivninger får således stor indflydelse på værdiansættelsen af aktiver.
- Aktivet afskrives lineært over 5 år, *se amortiza el activo linealmente durante 5 años*
 - Den årlige afskrivning beregnes således..., *la cuota de amortización anual se calcula de la siguiente manera*
 - Afskrivninger og nedskrivninger af materielle anlægsaktiver, *amortización y depreciación del inmovilizado material*

støder brugeren i den faglige oplysning bl.a. på *afskrivninger på aktiver*. I kollokationsfeltet får han denne oplysning: *afskrivninger og nedskrivninger af .. aktiver*. Brugeren bliver i vildrede. Hedder det **både afskrivning af og på et aktiv** eller kun **på**, men derimod *nedskrivning af ...?* Og har leksikografen medtaget *på aktiver*, hvilket ikke var nødvendigt for forståelsen, for at give en nyttig sproglig oplysning, eller er tilføjelsen helt tilfældig? Et mere hensigtsmæssigt leksikografisk princip formulerer vi i

Tese 10: Sproglige oplysninger skal fremgå eksplicit og identificeres, dvs. de bør placeres i de respektive felter kollokationer, eksempler og synonymer eller synliggøres på anden vis, fx. ved grafisk markering

De næste principper, vi har udledt, er

***Tese 11a: Faglige forklaringer kan helt udelades og kan stå andetsteds, fx i eksempelfeltet**

I følgende eksempel:

- (10) **ATP** *ATP*
- Når man derefter vandede planten med luciferin eller tilsatte luciferin og ATP til gulerodscellerne, lyste de op.
 - ATP, or adenosine triphosphate, is a molecule that provides energy for biochemical activity.
 - ▲ det formodede ~bindende sted
the assumed ~ binding site; tilsætte ~ add ~
→ adenosintrifosfat; § 4

får brugeren umiddelbart ingen faglig forklaring, da feltet er udeladt. Brugeren bliver derfor skuffet, hvis han søger en faglig information, og det er tilfældigt, hvis han finder en definition. Det gør han nemlig kun, hvis han får den indskydelse at læse eksempelfeltet. Her får han under eksempel 2 en definition af begrebet, men han får den på engelsk. På grundlag af eksempler af følgende type:

- (11) **polyfosfat** (et) *polifosfato* (m)
- De fosforakkumulerende bakterier er i stand til at optage betydelige mængder orthofosfat under aerobe forhold og lagre det som polyfosfat i deres celler. Polyfosfaten fungerer som et energilager for bakterierne, idet de under anaerobe forhold kan optage store mængder letomsætteligt organisk stof under afgivelse af orthofosfat.
- lagre som polyfosfat *almacenar como polifosfato*;
 - akkumulere polyfosfat i cellerne *acumular polifosfato en las células*
- biologisk fosforfjernelse; fosforakkumulerende bakterie

hvor brugeren ganske vist får nogle faglige oplysninger, fx. om egenskaber og funktioner, men ikke oplysning om hvilket fænomen, der egentlig er tale om, kan vi yderligere udlede følgende praksis:

***Tese 11b: Faglige oplysninger behøver ikke sige noget om fænomenets kerne**

Vi mener ikke, at en praksis, hvor brugeren præsenteres for en eller anden – tilfældig – faglig forklaring, men ikke bliver informeret om fænomenets kerne, er brugervenlig. Brugeren skal hurtigt kunne foretage en målrettet informationssøgning efter en forklaring på begrebet, hvorfor vi anbefaler følgende tese:

Tese 12: Faglige forklaringer bør som et minimum indeholde fokus på fænomenets kerne og denne oplysning skal placeres først

hvor der med først menes en placering efter felterne grammatiske oplysninger, udtaleangivelser o.l. samt efter ækvivalentfeltet, dvs. typisk i begyndelsen af forklaringsfeltet, jf. følgende eksempel:

- (12) **personækvivalent** *habitante equivalente* <m>
 Den forureningsmængde som én person i gennemsnit skiller sig af med i løbet af én dag. Renseanlæggets kapacitet til at omsætte en given forureningsmængde kan således udtrykkes i personækvivalenter.
 • anlægget er dimensioneret til 4.000 PE *la planta se dimensiona a 4.000 habitantes equivalentes*

der indeholder en definition, som er i fokus ved at være placeret først. De sidste iagttagelser fra vores undersøgelse, som vi her vil præsentere, kan opsummeres således:

***Tese 13: Faglige forklaringer kan være brede eller snævre, og de kan præsenteres i tilfældig rækkefølge**

hvilket illustreres ved følgende eksempler fra samme ordbog, hvoraf det første viser en meget snæver forklaring, det andet en bred(ere) forklaring og det sidste en lang uddybende forklaring, der fylder 1 1/2 side i ordbogen. Det sidste eksempel er dog af praktiske grunde afkortet:

- (13) **methionin** <en> *methionine*
 Methionin er en aminosyre. Etbogsstavforkortelsen er M og trebogsstavforkortelsen er met.
 ● If the bitterness could be eliminated, methionine might be added to human food as a nutritional supplement.
 → aminosyrer

- (14) **mitokondrie** *mitochondrion* <pl mitochondria>
 Mitokondrierne befinder sig i cytoplasmaet hos eukaryoter. Almindeligvis er de pølseformede, men forandrer dog hele tiden form i aktive celler. Deres længde er på 1-3 µm og deres diameter 1-2 µm. Deres antal varierer meget, fra et til mere end 1000, men typisk er der et par hundrede mitokondrier pr. celle. Mitokondrier er omgivet af en dobbeltmembran, og deres indre, lumen, er inddelt i mindre afsnit vha af membraner, der er struktureret som spanske vægge. Dvs. de enkelte afsnit står alle i forbindelse med hinanden. I lumen er der en granulær, blød matrix, i hvilken der findes adskillige kopier af DNA, mitokondriegenomet. Generne i genomet er få, men ekspressive. De fleste proteiner i mitokondrierne er dog kodet fra DNA i cellens kerne. Nogle mitokondrieger har introner.

Mitokondrier er autonomt replikerende, dvs. de er i stand til at dele sig, og delingerne foregår uafhængigt af cellens delingsrytme. I mitokondrierne foregår den oxidative fosforylering. Herved dannes den energirige forbindelse adenosin-trifosfat, ATP.
 ● Vira har hverken kloroplaster eller mitokondrier og kan derfor ikke producere energi.
 ● Most animal mitochondria have only some 15,000 nucleotides, but in yeast the mitochondrial DNA is five times as long and in plants it is as much as five times longer still.
 ▲ eukaryote ~r *eukaryote mitochondria*; intakte ~r *intact mitochondria*
 → adenosintrifosfat; § 4

(15)

DNA's struktur. DNA er et trådformet makromolekyle, en såkaldt polymer, der er opbygget af nukleotider. Disse er igen sammensat af fosforylerede deoxyribose enheder, som er knyttet sammen via en fosfatbro mellem kulstof nr 3 i den ene deoxyribose og kulstof nr 5 i den anden deoxyribose. En DNA-enkelstreg har sædvanligvis en 5'-fosfatende og en 3'-hydroxylende. Alle deoxyribosernes kulstof nr 1 er bundet til én af de fire baser adenin, guanin, cytosin og thymin. Basernes præcise rækkefølge kaldes DNAets nukleotidsekvens. Baserne angives oftest ved deres étbogstavforkortelse A, G, C og T. Naturligt DNA forekommer som regel som et dobbeltmolekyle, der er snoet sammen til en spiral. Baserne fra de to strenge er rettet mod spiralens midte. De to baser, der ligger overfor hinanden men hører til hver sin streng, danner hydrogenbindinger med hinanden. I et DNA-molekyle beløber antallet af hydrogenbindinger sig til en astronomisk størrelse, og selv om den enkelte hydrogenbinding er svag, giver det uhyre antal af dem DNAet både sin stabilitet og bøjelighed. Baserne, der danner hydrogenbindinger med hinanden, betegnes som komplementære. Der er en helt ufravigelig køreplan for, hvordan disse komplementære baser kan parre sig, danne basepar. Basen A i den ene streng vil altid danne hydrogenbindinger med basen T i den anden streng, og basen G i den ene streng vil altid danne hydrogenbindinger med basen C i den anden streng.

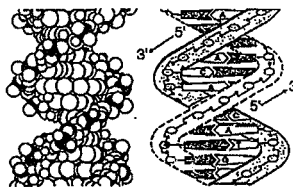
Det er vedtaget internationalt, hvordan en DNA-sekvens skal skrives. De to skrivemåder nedenfor er lige accepterede. p'erne betegner fosfatgrupperne, der binder deoxyribosemolekylerne sammen, men dette deoxyriboseskelet, ofte kaldet DNAets ryggrad, anføres som regel ikke. De to enkeltstrenge, der udgør DNA-sekvensen, er orienteret modsat. Når den ene streng begynder med 5'fosfatgruppen, slutter den komplementære streng samme sted med 3'-hydroxylenden. Vedtægtsmæssigt opskrives en sekvens, så 5'-fosfatgruppen anføres i den øvre streng til venstre. Hvad der er orienteret mod denne 5-enden, siges at befinde sig opstrøms, upstream, og hvad der er orienteret til den anden side er på samme måde orienteret nedenstrøms.

5'-GATCCT-3'
5'-pGpApTpCpCpT-3'

3'-CTAGGA-5'
3'-CpTpApGpGpAp-5'

De to strenge skal være rettet modsat, da de fysiske-kemiske forhold, der er nødvendige til at danne dobbeltspiralen, ikke er til stede, når strengene er ens orienteret. DNA isoleret fra forskellige kilder har meget forskelligt indhold af basepar, og der er ligeledes store forskelle på molekylvægten. Længden af et bakteriekromosom er omkring 4×10^6 bp, og hos eukaryoter er det snarere af størrelsesorden 10^8 – 10^9 .

Normalt forekommer DNA i den såkaldte B-form. Det er en højredrejet spiral med 10 basepar pr. snoning. Der findes andre former, fx en A og en Z-form.

To forskellige modeller af DNA. Figuren til venstre forestiller en molekylemodel, dvs. kuglerne symboliserer atomerne, der indgår i molekylet og forholdet mellem deres indbyrdes størrelse svarer til kuglernes diameter. Figuren til højre tydeliggør de komplementære basers beliggenhed overfor hinanden i spiralens indre, og de to modsat orienterede strenge, der udgør spiralen.

Et hurtigt blik på de 2 sidste eksempler viser, at i så lange passager kan det være vanskeligt at få overblik over indholdet af oplysningerne, hvilket yderligere vanskeliggøres ved, at flere oplysninger ikke har (direkte) adresse til lemma. En nærmere analyse af indholdet af de 2 viste eksempler samt andre eksempler fra ordbogen viser, at det generelt drejer sig om oplysninger vedr. *lokalisering, udseende (form, mål), antal, opbygning, egenskaber, betydning/rolle, proces, struktur, typer, funktion, anvendelse* m.v. Rækkefølgen af oplysningerne virker imidlertid tilfældig, dvs. den er ikke den samme i artiklerne, og der er ingen markeret afgrænsning mellem de forskellige typer oplysninger. Oversætteren får altså ingen hjælp til hurtigt at identificere den type oplysninger, han er interesseret i. Det kan forsinke søgeprocessen. Vi mener, som det fremgår af følgende tese, at

Tese 14: Faglige oplysninger bør sorteres, distribueres, systematiseres og afgrænses efter en ensartet struktur

Leksikografen må udvælge de relevante faglige oplysningerne og foretage en distribution på ordbogens dele i henhold til funktion og koncept, således at der tilvejebringes en hensigtsmæssig fordeling mellem på den ene side en given faglig indledning i en selvstændig ordbogsdel og faglige oplysninger i de enkelte artikler. Oplysningerne bør efter vores mening systematiseres og kategoriseres efter en så ensartet struktur som muligt, dvs. at de hyppigst forekommende kategorier placeres først, og derefter følger de øvrige efter hyppighed, således at brugeren kan målrette sin søgning. Nedenstående eksempel viser en artikel, hvor oplysningerne er strukturerede og afgrænsede, hvilket giver et klart overblik over indholdet:

(16)

GRÈVE

■ *Définition.* - Cessation collective et concertée du travail pour des motifs professionnels tels que l'amélioration des conditions de travail, l'obtention d'avantages financiers.

■ *Conséquences.* - La grève suspend le contrat de travail ; elle ne le rompt pas, sauf *faute lourde** du salarié. Son exercice ne saurait donner lieu de la part de l'employeur à des mesures discriminatoires en matière de rémunération et d'avantages sociaux.

Est nul de plein droit le licenciement prononcé à l'occasion de l'exercice normal du droit de grève.

■ *Incidences sur les salaires.* - La rémunération du salarié gréviste est réduite au prorata du temps de grève, sauf si la grève a pour origine une faute patronale ; dans ce cas, l'employeur est contraint de payer des indemnités compensatrices des salaires perdus.

La réduction peut être proportionnelle au rendement si les grévistes sont payés au rendement.

En ce qui concerne les non-grévistes, l'employeur est tenu de leur fournir les moyens d'effectuer leur travail ; il n'est délié de l'obligation de leur verser leur salaire que s'il peut invoquer un cas de *force majeure**.

■ *Incidences sur les primes.* - La grève peut également entraîner la réduction ou la suppression des *primes** attribuées sous condition de présence dans l'entreprise, sous réserve que la réduction de salaire soit la même, quels que soient les motifs de l'absence : maladie, grève, événements familiaux ; autrement dit, pas de retenue plus importante en cas d'absence pour grève qu'en cas d'absence pour maladie.

■ *Accidents.* - Les accidents survenus pendant une grève ne peuvent pas être pris en charge au titre de la législation sur les *accidents du travail**.

■ *Congés payés.* - Sauf dispositions conventionnelles, les périodes de grève doivent, en principe, être déduites du temps de travail qui détermine la durée du *congé payé**.

■ *Congés de naissance et d'adoption.* Le gréviste a droit à l'indemnisation du congé de trois jours si la naissance ou l'arrivée de l'enfant survient pendant la grève.

En samlet oversigt over alle teserne fremgår af bilag 1.

4 Afsluttende bemærkninger

Vi har påvist en tendens i fagsprogsleksikografien til at anvende leksikografiske principper, der tilsyneladende bygger på enten et tilfældighedssprincip eller et ønske om at underholde, variere og være alment dannende – givetvis med det formål at være brugervenlig. Imidlertid får principperne som vist utilsigtet den uheldige konsekvens, at oplysningerne bliver uklare og tilfældige, hvorved brugeren bringes i vildrede og må bruge megen tid på sin søgning.

Vi er derfor ikke enige i de nævnte principper, hverken som de kommer til udtryk i de undersøgte publikationer eller som beskrevet i manualen, idet vi ikke mener, at de opfylder brugerens behov for klare, præcise og relevante oplysninger, som han hurtigt kan finde. En mikrostruktur, der følger J. Rey-Deboves principper om ensartethed og stringens er langt mere velegnet til at gøre den enkelte artikel både informativ og læsevenlig, hvorfor vi mener, at et sådant princip må være overordnet et princip om variation.

Litteratur

Ordbøger, specialer

Bergenholtz, Henning/Ilse Cantell/Ruth V. Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Med bidrag av Helgi Haraldsson, Hans Kristian Mikkelsen og Jaakko Sivula. Oslo: Universitetsforlaget A/S.

Dictionnaire fiduciaire social 1994. Paris: La Villeguérin Éditions.

Gran diccionario de negocios. Inglés-español. Español-inglés. 1993. Middlesex: Peter Collin Publishing Ltd.

Henriksen, Torben 1991: *Juridisk ordbog spansk-dansk*. København: Gads Forlag.

Jakobsen, Signe Hvid 1995: *Fagleksikografisk projekt: dansk-spansk ordbog i spildevandsrensning*. Århus: Handelshøjskolen i Århus.

Kaufmann, Uwe/Henning Bergenholtz 1992: *Genteknologisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi*. København: Gad.

Langkilde, Charlotte et al. 1990: *Teknisk ordbog. Engelsk-dansk. Dansk-engelsk*. <København>: Langkilde & Hædt Forlag

Nautrup, Kirsten/Dorthe Vammen Pedersen 1997: *Dansk-Fransk ordbogsprojekt vedrørende nøgletal inden for eksternt regnskabsvæsen*. Århus: Handelshøjskolen i Århus.

Nørager, Per 1987: *Engelsk-Dansk Dansk-Engelsk Mini ordbog i finansieringsengelsk*. København: Samfundslitteratur.

Politikens Nudansk Ordbog 1990. København: Politikens Forlag A/S.

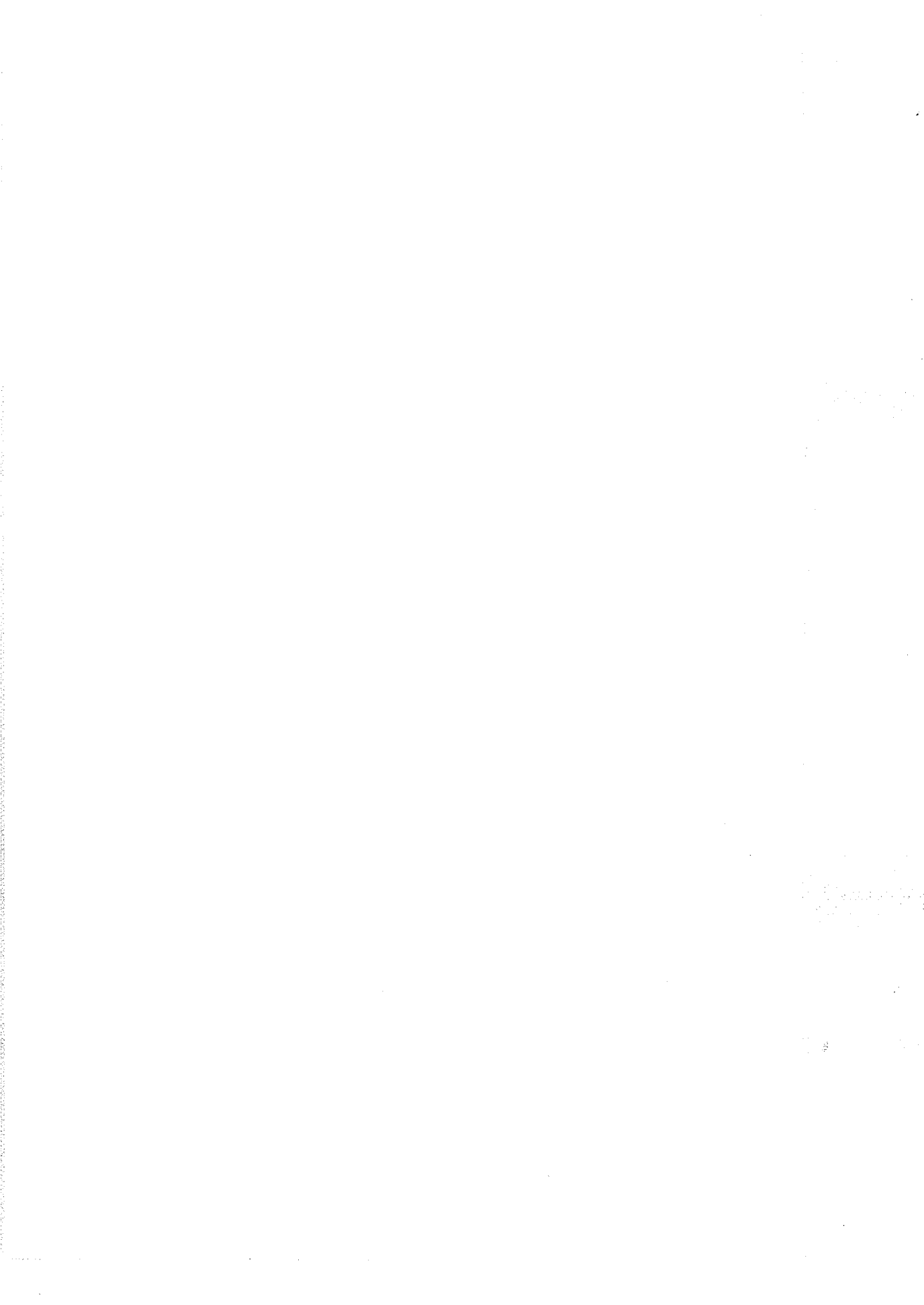
Anden litteratur

Bergenholtz, Henning & Sven Tarp 1994: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagsprogsordbøger - problemer og løsningsforslag*. Med bidrag af Grete Duvå, Ole Norling-Christensen, Anna-Lise Laursen, Hans Kristian Mikkelsen, Sandro Nielsen og Jette Pedersen. Herning: System.

- Laursen, Anna-Lise 1989: En integreret model til belysning af temasektionen i spanske og danske sætninger med henblik på en kontrastiv analyse af fagsproglige tekster. I: *ARK 47*. København: Handelshøjskolen i København.
- Manual = Bergenholtz/Tarp 1994.
- Poulsen, Sonja 1992: Kollokationsundersøgelse inden for engelsk merkantilt og økonomisk sprog med henblik på udarbejdelse af ordbogskoncept. I: Ruth Vatvedt Fjeld (udg.): *Nordiske Studier i Leksikografi 1*. Oslo: Nordisk Forening for leksikografi.
- Rey-Deboves, Josette 1971: *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*. The Hague/Paris.
- Wiegand, Herbert Ernst 1989: Der begriff der Mikrostruktur: Geschichte, Probleme, Perspektiven. I: Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta (udg.): *Wörterbücher: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie I*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 409–462.

Bilag 1

*Tesar, der ikke anbefales	Tesar, der anbefales
*1 Kollokationer er enhver kombination af ord, der indgår i en syntaktisk enhed	3 Kollokationer angiver det korrekte paradigmatiske valg af kollokater
*2 Kollokationer = Eksempler Eksempler = Kollokationer	4 Kollokationer afspejler langue og eksempler afspejler parole
*5 Eksempler skal indeholde mange oplysninger, som brugeren eventuelt kan få glæde af	6 Eksempler skal gøre brugeren fortrolig med det nye ord
*7 Faglige forklaringer kan indeholde oplysninger, som en bruger evt. kan få glæde af	8 Faglige oplysninger skal have adresse til lemma
*9 Faglige oplysninger kan implicit indeholde nyttige sproglige oplysninger	10 Sproglige oplysninger skal fremgå eksplicit og identificeres, dvs. de bør placeres i de respektive felter kollokationer, eksempler og synonymer eller synliggøres på anden vis, fx. ved grafisk markering
*11a Faglige forklaringer kan helt udelades og kan stå andetsteds, fx. i eksempelfeltet *11b Faglige oplysninger behøver ikke sige noget om fænomenets kerne	12 Faglige oplysninger bør som et minimum indeholde fokus på fænomenets kerne, og denne oplysning skal placeres først
*13 Faglige forklaringer kan være brede eller snævre, og de kan præsenteres i tilfældige rækkefølge	14 Faglige oplysninger bør sorteres, distribueres, systematiseres og afgrænses efter en ensartet struktur

Ækvivalens og brugerdeterminerede oplysninger i fagsproglige oversættelsesordbøger

In our paper we discuss two lexicographic information categories in the microstructure of an LSP dictionary: encyclopedic information and illustrative material. As the purpose of a dictionary intended for translators is to help the user of the dictionary as much as possible in his translation of LSP texts, our discussion is based on the needs of the user of the dictionary.

1 Introduktion

Vi vil i vort indlæg tage udgangspunkt i hovedformålet med enhver fagsproglig oversættelsesordbog, som må være at bringe brugeren af ordbogen så langt som overhovedet muligt, når han skal oversætte tekster fra kildesprog til målsprog. Det er denne målsætning, der styrer prioriteringen af de faktorer, der skal tages højde for ved udarbejdelsen af en sådan ordbog.

Vi kan ikke her komme ind på, hvordan brugersynsvinklen indvirker på alle felterne i mikrostrukturen i en fagsproglig oversættelsesordbog, men vil koncentrere os om to leksikografiske kategorier, nemlig encyklopædiske oplysninger og illustrationsmateriale.

2 Encyklopædiske oplysninger i fagsproglige oversættelsesordbøger

2.1 Behov for encyklopædiske oplysninger

Man inddeler traditionelt opslagsværker i to store grupper: ordbøger og encyklopædier. Ordbøger giver oplysninger om sproget, encyklopædier giver oplysninger om den ekstralingvistiske verden. Wiegand (1988:761–762) klassificerer derimod opslagsværker efter deres genuine formål, og han sonderer mellem:

- sprogordbøger, hvis formål er at behandle sproget,
- sagordbøger, hvis formål er at behandle sagen, og
- alordbøger, som medtager oplysninger både om sproget og om sagen.

Vores erfaring fra undervisning i oversættelse af fagsprog på Handelshøjskolen i København viser, at de studerende ofte har behov for encyklopædiske oplysninger i ordbøgerne, når de skal oversætte fagsproglige tekster. Dette behov må leksikografen søge at dække, når han udarbejder tospregede fagordbøger.

Spørgsmålet om, hvornår der er behov for faglige forklaringer i en oversættelsesordbog, afhænger imidlertid af brugerens forudsætninger, hans sproglige og faglige kompetence. Brugere af fagsproglige oversættelsesordbøger er hovedsagelig translatørstuderende og professionelle oversættere. Disse personer har næsten aldrig fuld fagsproglig kompetence på fremmedsproget, og ofte

heller ikke på modersmålet (Dyrberg/Tournay 1990:263). Endvidere er deres faglige viden ofte utilstrækkelig. Folk, der beskæftiger sig med fagsproglig oversættelse, har for længe siden erkendt, at viden om det pågældende fag er en forudsætning for en vellykket oversættelse.

Vi er af den opfattelse, at faglige oplysninger er nyttige for ordbogsbrugeren, selv i tilfælde af ækvivalens mellem kildesprog og målsprog (Dyrberg/Tournay 1990:263). De overflødigger nemlig opslag i ensprogede ordbøger og andre opslagsværker, hvilket ofte er nødvendigt ved tosprogede ordbøger, der blot angiver en ækvivalent uden yderligere kommentarer, hvis brugeren vil fjerne en eventuel tvivl om ækvivalentens anvendelighed i en given kontekst.

Ved kulturbundne fagområder som f.eks. jura, hvor der ofte er store forskelle mellem de to kulturer, kan faglige oplysninger ligefrem være nødvendige for, at oversætteren bliver i stand til at gengive en kildesprogsterm mest hensigtsmæssigt i en oversættelsessituation. Sådanne oplysninger vedrørende arten og graden af begrebsmæssig inkongruens kan hjælpe ordbogsbrugeren med at afgøre, om han i den pågældende kontekst evt. kan se bort fra inkongruensen og vælge det Šarčević kalder en funktionel ækvivalent, dvs. "the closest analogous concept in the target legal system" (Šarčević 1990:439).

2.2 Udformning af encyklopædiske oplysninger

Ifølge Bergenholtz/Tarp (1994a:152) varierer stilen i de faglige forklaringer meget fra fagordbog til fagordbog. Nogle ordbøger anvender således den kompakte ordbogsstil, som er kendetegnet ved ufuldstændige sætninger, ofte uden subjekt og finit verbum. Denne stil har den fordel, at den er pladsbesparende. Andre ordbøger skriver faglige forklaringer i et mere afrundet sprog med hele sætninger. Bergenholtz/Tarp siger, at man ikke generelt kan anbefale den ene eller den anden af de to fremgangsmåder, da det i høj grad afhænger af den enkelte forklaring, og de tilføjer, at den enkelte ordbog udmærket kan anvende begge metoder i forskellige artikler.

Derimod kan Bergenholtz/Tarp (1994a:153) under ingen omstændigheder anbefale den praksis med stereotype, ensartet opbyggede forklaringer, som findes i mange ordbøger à la følgende eksempel hentet fra en dansk juridisk ordbog:

<i>inkompetente vidner:</i>	'personer, der ...'
<i>inkonvertible lån:</i>	'lån, der ...'

De finder, at en sådan opbygning af de faglige forklaringer giver en stereotyp stil, der grænser til det kedelige, hvorfor det æstetiske indtryk og læseværdigheden forringes (Bergenholtz/Tarp 1994a:153). De foretrækker en varieret stil fra artikel til artikel.

Dette synspunkt er vi ikke enige i. Man læser jo ikke en fagordbog i sammenhæng som en roman. Det drejer sig ikke om et litterært værk, men om et opslagsværk, hvor man søger oplysninger om et udtryk, man ikke kender.

Det, oversætteren søger i fagordbogen, er netop meget præcise forklaringer på udtryk, han ikke er fortrolig med. Det skal derfor helt entydigt fremgå af forklaringen, om det pågældende udtryk betegner en proces, en handling, en tilstand, en person, en gruppe af personer osv. Der er altså god mening i at starte en faglig forklaring med nærmeste overbegreb (*genus proximum*) og dernæst angive de særlige træk (*differentia specifica*), der karakteriserer det udtryk, der skal forklares, hvor denne fremgangsmåde er mulig.

Når leksikografen udarbejder faglige forklaringer, må han naturligvis tage hensyn til brugerens forudsætninger. De enkelte lemmer kan således stille forskellige krav til de faglige forklaringer

hvad angår forholdet mellem allerede kendt viden og ukendt fagviden, forklaringens dybde, omfang osv.

I forbindelse med faglige forklaringer rejser der sig spørgsmålet om, hvilket sprog forklaringerne bør skrives på. Vi er her enige med Bergenholtz/Tarp (1994a:154), som siger, at det optimale for forståelsen vil være, at dette metasprog er det samme som brugerens modersmål. Rossenbeck (1994:153) går derimod ind for målsproget som metasprog, især ved oversættelsesordbøger fra modersmål til fremmedsprog, idet han mener, at disse encyklopædiske informationer så direkte eller med en lettere tilpasning kan anvendes i den pågældende oversættelsestekst.

Ifølge flere leksikografer (f.eks. Nielsen 1994b:240) placeres kommentarer til lemma direkte efter dette og foran ækvivalenten, mens kommentarer til ækvivalenten følger direkte efter denne. En faglig forklaring kan imidlertid angå såvel lemma som ækvivalent. Det er derfor vores opfattelse, at det er mest brugervenligt og overskueligt at anføre en samlet evt. kontrastiv forklaring efter ækvivalenten (Dyrberg/Tournay 1995:119). Forklaringen angår således, medmindre andet er angivet, både kildesproglige og målsproglige forhold. Det vil f.eks. være tilfældet ved fuld ækvivalens mellem lemma og målsprogsterm.

I tilfælde, hvor der ikke er fuld ækvivalens, kan leksikografen anvende forskellige strategier til gengivelse af lemma. Undertiden må der udarbejdes oversættelsesforslag, som bør markes grafisk f.eks. ved anførelsestegn. Faglige forklaringer kan her være til stor hjælp for brugeren, når han skal vurdere, om det anførte oversættelsesforslag kan anvendes i den kontekst, han står overfor.

Ved partiel ækvivalens må det naturligvis fremgå af forklaringen, om den går på kildesproglige eller målsproglige forhold. Her vil det være oplagt at anvende de gængse forkortelser for de pågældende lande, f.eks. DK og F.

Som et eksempel på et lemma, der frembyder store problemer for leksikografen på grund af kulturbestemte forskelle mellem det franske og det danske retssystem, vil vi her fremdrage det franske udtryk *huissier de justice*.

2.3 Analyse af den franske term *huissier de justice*

En analyse af det franske udtryk *huissier de justice* viser, at det drejer sig om en person, der er tilknyttet retsplejen i Frankrig. Han har fået offentlig bemyndigelse til at forkynde stævninger, foretage tvangsfuldbyrdelse o.lign.

Når man skal udarbejde en ordbogsartikel for den franske term *huissier de justice*, opstår der problemer for leksikografen, idet der i Danmark ikke findes nogen person, der har offentlig bemyndigelse til at varetage disse opgaver under et. Der er altså på det overordnede plan ikke overensstemmelse mellem det franske og det danske system.

Når det drejer sig om forkyndelse af stævninger, svarer *huissier de justice* nærmest til den danske *stævningsmand*. Men i Danmark er en stævningsmand ikke en person med offentlig bemyndigelse. Det drejer sig i Danmark om en ikke fastansat person, der af retten er antaget til at forkynde stævninger (Krogh-Hansen 1992:112). Det kan f.eks. være en politibetjent.

En anden af de opgaver, som *huissier de justice* varetager, er som sagt tvangsfuldbyrdelse. Opstår der imidlertid problemer i forbindelse med tvangsfuldbyrdelsen, må *huissier de justice* lade tvisten afgøre af en anden person, nemlig *le juge de l'exécution*, som er en dommer, der specielt har til opgave at afgøre tvister i forbindelse med tvangsfuldbyrdelse (Couchez 1994:51).

I Danmark varetages tvangsfuldbyrdelse i princippet af en *foged*, som har status af dommer. Den danske fogedret er en domstol. Her ser vi igen, at der ikke er overensstemmelse mellem det franske og det danske system. Den franske *huissier de justice* er jo ikke dommer.

I praksis er det imidlertid yderst sjældent fogeden selv, der udfører fogedforretningerne i Danmark. Næsten alle fogedsager udføres af dommerfuldmægtige eller retsassessorer eller af kontorphonale med særlig bemyndigelse, en såkaldt *kontorfoged* (Eyben/Smith 1995:39). Kontorphonale kan dog ikke træffe afgørelse i tvister. Det kan kun fogeden selv.

En skematisk oversigt over *huissier de justice* og *kontorfoged* (se figur 1) med hensyn til deres status, kompetenceområde og hvem der afgør tvister, viser, at selv om der ikke er fuld overensstemmelse mellem den franske term og den danske term, vil man i mange tilfælde kunne tillade sig at anvende dem ved oversættelse mellem fransk og dansk.

betegnelse	<i>huissier de justice</i>	<i>kontorfoged</i>
status	person med offentlig bemyndigelse	kontorphonale med særlig bemyndigelse
kompetenceområde	tvangsfuldbyrdelse	tvangsfuldbyrdelse efter bemyndigelse
ved tvister	kan ikke træffe afgørelse i tvister, det kan kun <i>le juge de l'exécution</i>	kan ikke træffe afgørelse i tvister, det kan kun <i>fogeden</i>

Figur 1. Skematisk oversigt over *huissier de justice* og *kontorfoged*

2.4 Analyse af den franske term *juge de l'exécution*

I tilfælde af tvister i forbindelse med tvangsfuldbyrdelse i Frankrig er det som sagt en dommer, *le juge de l'exécution*, der træffer afgørelse i sagen.

Den danske *foged*, der også har status af dommer, er som allerede nævnt i princippet den, der varetager tvangsfuldbyrdelse. Men i praksis overlader han det som anført ofte til kontorfogeden. Det er dog alene fogeden, der har kompetence til at afgøre tvister.

I tilfælde af utilfredshed med afgørelser truffet af henholdsvis *le juge de l'exécution* og den danske *foged* kan man appellere til en højere retsinstans, i Frankrig *cour d'appel*, i Danmark *landsretten*.

Sammenholder man i en skematisk oversigt (se figur 2) status og kompetence for *le juge de l'exécution* og *fogeden* ser man lighedspunkterne og forskellene.

betegnelse	<i>juge de l'exécution</i>	<i>foged</i>
status	dommer	dommer
kompetenceområde	afgørelse af tvister i forb. med tvangsfuldbyrdelse	i princippet tvangsfuldbyrdelse, i praksis især afgørelse af tvister i forb. med tvangsfuldbyrdelse
ved utilfredshed med fogedens afgørelse	appel til højere instans	appel til højere instans

Figur 2. Skematisk oversigt over *juge de l'exécution* og *foged*

2.5 Forslag til ordbogsartikler for *huissier de justice* og *juge de l'exécution*

På baggrund af de foretagne analyser af de franske termer *huissier de justice* og *juge de l'exécution* sammenholdt med undersøgelser af, hvordan fogedforretninger varetages i Danmark, kan man opstille forslag til ordbogsartikler for disse to franske udtryk (se figur 3 og 4).

<p>huissier m. de justice</p> <p>1 PR GEN "person med offentlig bemyndigelse til at forkynde stævninger, varetage tvangsfuldbyrdelse o.l." (person tilknyttet retsplejen i F. Termen oversættes forskelligt efter den funktion der udøves i den konkrete situation, se 2, 3 og 4);</p> <p>2 PR GEN ≈ stævningsmand (i F person med offentlig bemyndigelse til at forkynde stævninger o.l. Den danske stævningsmand er en ikke fastansat person der af retten er antaget til denne opgave);</p> <p>3 VOIES EXEC ≈ kontorfoged (i F person med offentlig bemyndigelse, men uden domsmyndighed, der varetager tvangsfuldbyrdelse o.l. I DK varetages tvangsfuldbyrdelse i princippet af en foged, der har domsmyndighed, men i praksis ofte af en kontorfoged med særlig bemyndigelse fra fogeden, se juge de l'exécution);</p> <p>4 PR GEN = huissier de justice audiencier.</p>

Figur 3. Forslag til ordbogsartikel for *huissier de justice*

Som det ses af forslaget til en ordbogsartikel for den franske term *huissier de justice* (figur 3), er artiklen opdelt i fire punkter.

Ad 1: Da der som allerede nævnt ikke på dansk findes nogen fuldt ud ækvivalent term, gives i det første punkt en forklaring på dansk af begrebsindholdet i anførelsestegn. Efter denne forklaring følger en parentes med en bemærkning om, at den franske term oversættes på forskellig måde, efter den funktion der udøves i den konkrete situation. Herefter er der en henvisning til punkterne 2, 3 og 4.

Ad 2: I andet punkt anføres det danske udtryk *stævningsmand* som en funktionel ækvivalent ved hjælp af dobbelttilde. I parentes anføres forskellen mellem det franske udtryk og den danske stævningsmand, nemlig forskellen i deres status. En bruger af ordbogen vil på baggrund heraf kunne vurdere, om han i en given oversættelsessituation kan tillade sig at anvende det danske udtryk *stævningsmand*, eller om han må gøre opmærksom på forskellen mellem det franske og det danske system.

Ad 3: I punkt tre anføres det danske udtryk *kontorfoged* som en funktionel ækvivalent ved hjælp af dobbelttilde. Derefter gøres der i parentes opmærksom på forskellene mellem de franske og de danske forhold omkring varetagelsen af tvangsfuldbyrdelse. Da brugeren af ordbogen måske kunne få den idé at oversætte *huissier de justice* med *foged*, henviser vi til den franske term *juge de l'exécution*.

juge m. de l'exécution

VOIES EXEC ≈ [juridisk] foged (dommer der i F afgør tvister ifm tvangsforbyrdelse, og som i DK i princippet også varetager selve tvangsfuldbyrdelsen, se **huissier de justice**).

Figur 4. Forslag til ordbogsartikel for *juge de l'exécution*

Under opslagsordet *juge de l'exécution* (se figur 4) vil brugeren se, at den tilnærmelsesvis danske ækvivalent er [juridisk] *foged*. Den normale betegnelse er *foged*, men for at skelne mellem fogeden (som jo er dommer) og den tidligere omtalte *kontorfoged* er der i skarp parentes tilføjet adjektivet *juridisk* (Eyben/Smith 1995:43). Dette adjektiv vil dog sjældent skulle med i en konkret oversættelse, derfor den skarpe parentes.

Ad 4: Endelig kan *huissier de justice* være en afkortet form af *huissier de justice audiencier*, der på dansk svarer til en *retsbetjent* (en person som varetager interne opgaver ved domstolene/i retssalen). Her henviser vi til det komplette udtryk ved hjælp af lighedstegn.

3 Brugerbehov og illustrationsmateriale

3.1 Indledning

Vi vil nu gå over til at behandle en anden vigtig leksikografisk kategori, nemlig den kategori, som vi har valgt at betegne ordbogsartiklens illustrationsmateriale. Det skal igen understreges, at vi anser brugeren og dennes behov for at være det parameter, der skal profileres, og som afgør, hvor-

dan de andre undertiden indbyrdes modstridende parametre skal prioriteres ved den konkrete fastlæggelse af principperne for udarbejdelsen af fagordbøgers mikrostruktur.

3.2 Metaleksikografiens opdeling af mikrostrukturens illustrationsmateriale

Inden vi går over til at se på, hvad vi forstår ved mikrostrukturens illustrationsmateriale, hvilke sproglige størrelser det omfatter, og hvilke principper for dets angivelse og oversættelse vi slår til lyd for i fagsproglige oversættelsesordbøger, skal vi se på, hvordan området behandles i metaleksikografien.

Der er efterhånden udbredt enighed om, at der skal være eksempler i fagordbøger (Rossenbeck 1991:43, Bergenholtz 1994:421, Bergenholtz/Tarp 1994b:385ff, Kjær 1997). Men herefter hører enigheden op. Der er således stor diskussion om, hvad et eksempel egentlig er, hvordan det skal defineres (3.2.1), om der skal opereres med forskellige undertyper (3.2.2), om eksemplerne skal oversættes (3.2.3), og endelig om de skal knyttes til opslagsordet eller ækvivalenten (3.2.4).

3.2.1 Definition af eksempler

Almindeligvis defineres eksempler i ordbøger som sprogligt materiale, der skal vise og illustrere, hvordan opslagsordet typisk indgår i kombinationer med andre leksikalske enheder og altså bruges i større eller mindre kontekster, og ved bilingvale ordbøger undertiden også, hvordan opslagsordets ækvivalent kombineres med andre leksikalske enheder (Zgusta 1971:263+336, Hermanns 1988:163, Jacobsen et al. 1989, Bergenholtz/Tarp 1994a:138, Kjær 1997:161–62).

Nogle metaleksikografer (f.eks. Bergenholtz/Tarp 1994a:140) opdeler illustrationsmaterialet i to overordnede kategorier, nemlig **eksempler** som består af en eller flere hele sætninger, og som anses for at give implicit information, og en kategori omfattende eksplicite angivelser af forskellige ordforbindelsestyper, som f.eks. **kollokationer**, der i øvrigt defineres meget forskelligt af forskerne. Begrundelsen for denne overordnede tvedeling af illustrationsmaterialet er hos Bergenholtz (1994:425) og Bergenholtz/Tarp (1994a:140), at bruger skal have mulighed for at sondre mellem eksplicite angivelser (kollokationer eller grammatiske angivelser) og implicite angivelser, som eksemplerne giver.

Vi mener imidlertid ikke, at denne sondring øger oversættelsesordbøgers brugsværdi eller brugervenlighed, og ser derfor ingen fordel ved at anbringe disse to typer illustrationsmateriale i to separate felter i mikrostrukturen. Vi tilslutter os den traditionelle opfattelse af eksempler, som bl.a. Zgusta (1971:263–264) og Kjær (1997:161) repræsenterer, nemlig at eksempler kan illustrere nærmest alting, dvs. opslagsordets anvendelse i forskellige kombinationer, uden krav til det sproglige materiale, der udgør eksemplet. Eksempler kan i henhold til Zgusta (1971:267) være meget korte, f.eks. kun opslagsordet + et verbum.

Vi mener, at de vigtigste brugerrelaterede krav til illustrationsmaterialet i en faglig oversættelsesordbog for det første må være, at materialet viser typiske forbindelser og sprogbrug samt oversættelsen af dette materiale til målsproget, og for det andet at det organiseres, så det fremstår så overskueligt som muligt, således at bruger hurtigt kan finde frem til det udtryk eller den sekvens, han har brug for i den konkrete oversættelsessituation.

3.2.2 Eksempeltyper

Krav til illustrationsmaterialets karakter og oprindelse er også genstand for livlig diskussion i metaleksikografien. Der sondres i den forbindelse almindeligvis mellem forskellige eksempeltyper. Nogle sonderer mellem to typer: belæg og kompetenceeksempler (Zgusta 1971:265ff, Wiegand 1989:436–437), andre sonderer mellem tre typer: belæg, belægseksempler og kompetenceeksempler (Rossenbeck 1987:280ff, Hermanns 1988:163ff, Hass 1991:272ff, Bergenholtz/Tarp 1994a:140f). Ved belæg forstås autentiske eksempler med fuld kildeangivelse, der, såfremt de forkortes eller forenkles af leksikografen, udgør den anden kategori, de såkaldte belægseksempler.

Der er udbredt enighed om, at eksempler i fagordbøger bør være af typen belæg eventuelt belægseksempler, mens der med enkelte undtagelser (Zöfgen 1986, Kjær 1997:164) tages afstand fra den sidste eksempeltype, kompetenceeksempler, der defineres som eksempler udarbejdet af leksikografen selv (Bergenholtz 1994:431, Rossenbeck 1991:43f). Modstanderne af kompetenceeksempler i fagordbøger mener generelt, at disse såvel semantisk som syntaktisk og tekstlingvistisk/pragmatisk er urealistiske, da fagleksikografen ikke skulle være kompetent til at udarbejde dem.

Vi deler ikke dette syn på fagleksikografens kompetence eller manglende samme. Vor behandling af den kulturspecifikke term *huissier de justice* har illustreret, at det kræver stor faglig viden og indsigt at udarbejde brugbare ækvivalentsurrogater og forklaringer til kulturbundne udtryk, og at man uden en gedigen faglig, herunder fagsproglig kompetence, overhovedet ikke kan påtage sig at udarbejde fagordbøger inden for vanskelige, kulturspecifikke områder.

Vi går derfor ud fra, at fagleksikografens faglige kompetence er af en sådan bredde og dybde, at den må anses for at være tilstrækkelig til, at leksikografen også er i stand til selv at udarbejde eksempler mv. på basis af sit korpus. Det er altså op til fagleksikografen at afgøre, hvilke sproglige konstruktioner og eksempeltyper der i de enkelte artikler er mest velegnede til at vise de typiske kontekster (sprogbrug), som opslagsordet indgår i.

3.2.3 Oversættelse af eksempler

Spørgsmålet om oversættelse/ikke oversættelse af eksempler i oversættelsesordbøger deler også metaleksikograferne, især når der sondres mellem eksempler og kollokationer. De fleste forskere går nemlig ud fra som givet, at kollokationer forsynes med ækvivalenter (f.eks. Bergenholtz/Tarp 1994a:218f), mens der er større uenighed, når det drejer sig om illustrationsmateriale bestående af halve og hele sætninger. En række forskere mener, at disse eksempler ikke skal oversættes, nogle fordi de anser det for at kræve for megen plads (f.eks. Jacobsen et al. 1989:2784), og andre fordi de finder det for vanskeligt for leksikografen, der ikke skulle være kompetent til at udføre dette arbejde (f.eks. Rossenbeck 1987:280).

Andre igen vakler. Således mener Bergenholtz (1994:430), at oversættelse af eksempler kan være nyttig, men samtidig anser han i samme artikel oversættelse af autentiske eksempler for at være kompetenceeksempler, som han tager afstand fra generelt (Bergenholtz 1994:424). Den metode, Bergenholtz angiver at foretrække, er at medtage velvalgte eksempler på både kilde-sproget og målsproget i ordbogsartiklerne. Princippet illustreres med et eksempel fra en ordbog for området joint venture (Bergenholtz 1994:422), som er vist i eksempel 1:

(1) **equity ownership** aktieandel

For projects producing products that are of high technology or are priority products for the domestic market, foreign *equity ownership* of up to 51 percent will be allowed. (141,13)

Normalt skal der fra dansk side tegnes en *aktieandel*, der mindst svarer til IFU's. (39,8)

Denne fremgangsmåde kan være udmærket som dokumentation for opslagsord og ækvivalent. Men at anvende sådanne eksempler, der ofte ikke vil være helt parallelle, i en oversættelsesordbog til illustration af kildesprogets sprogbrug og oversættelse heraf vil kunne forlede den mindre trænede ordbogsbruger til fejlslutninger. Eksempelmaterialets funktion i en faglig oversættelsesordbog bør være forbeholdt angivelse af typisk sprogbrug og ordforbindelser, hvis oversættelse til målsproget udarbejdes af leksikografen.

3.2.4 Hvad skal eksemplerne knyttes til?

Et andet omtvistet punkt i metaleksikografien er placeringen af illustrationsmaterialet. Er det lemma eller ækvivalenterne, der skal illustreres, eller måske begge dele?

I forbindelse med faglige oversættelsesordbøger forekommer denne diskussion os skæv. Målet med oversættelsesordbøger er jo at sætte brugeren i stand til at oversætte en tekst formuleret i kildesproget til målsproget under anvendelse af adækvat sprogbrug. Da de fleste brugere af fagsproglige oversættelsesordbøger som nævnt hverken behersker den faglige sprogbrug på fremmedsproget eller på modersmålet fuldt ud, må eksempelmaterialet nødvendigvis vise lemma i typiske kontekster, der, da de selv udgør oversættelsesenheder, så oversættes til målsproget, uanset hvilken type sprogligt materiale leksikografen har fundet det relevant at medtage, og uanset om målsproget er brugerens modersmål eller fremmedsprog.

3.3 Vor opfattelse af illustrationsmaterialets indhold og struktur

Udgangspunktet for vort syn på opdeling og strukturering af illustrationsmateriale i faglige oversættelsesordbøger er som anført at hjælpe ordbogsbrugeren så langt som muligt med at løse de problemer, han støder på, når han skal oversætte typisk faglig sprogbrug. Vi mener, at illustrationsmaterialet i mikrostrukturen skal betragtes som en formel leksikografisk kategori, der skal indeholde sprogligt materiale, som udgør typisk faglig sprogbrug uden hensyn til materialets længde og syntaktiske struktur.

Det skal i øvrigt understreges, at der her ikke er tale om flerordstermer og andre benævnelsesenheder for begreber, idet disse jo hører hjemme i makrostrukturen og altså skal lemmatiseres.

Den største nytteværdi for den fagligt ukyndige bruger opnås således ved, at illustrationsmaterialet til et givet opslagsord angives i et samlet alfabetisk ordnet felt, hvor alfabetiseringen gennemføres efter det ord eller udtryk, som i forbindelse med opslagsordet anses for at være nøgleudtrykket i de forskellige ordforbindelser og eksempelsætninger, som det fremgår af eksempel 2:

(2) **caution** f.

1 SUR PERS kautionist, *appeler la* ~ afkræve ydelsen af kautionisten, se *constituer* (el. se *porter* el. se *rendre* el. se *rendre et constituer* el. se *rendre et porter*) ~ de qc

envers X kautionere for noget over for X, påtage sig kaution for noget over for X, indestå X som kautionist for noget, **pour ajouter aux garanties de la banque, A sous-signé déclare se rendre et porter ~ de B envers la banque pour raison de l'obligation précitée en principal, intérêts, frais et accessoires** underskrevne A indestår herved som kautionist banken til sikkerhed for B's betaling af ovennævnte fordrings hovedstol, renter mv.;

2 SUR PERS kaution (...);

3 SUR REEL/SUR PERS/ (...);

4 DR CONT depositum (...);

5 SUR PERS = **caution bancaire**.

Det volder normalt ikke de store problemer at afgøre, hvilke udtryk der er nøgleudtryk i kollokationer, og i eksempelsætningerne vil det også ofte være opslagsordets kombination med et eller flere andre elementer: verber, adjektiver, præpositioner osv. – ganske vist ofte i bøjet form – der skal illustreres. Derfor bør der også, når det drejer sig om eksempler bestående af halve eller hele sætninger, udvælges et nøgleelement, der fremhæves, og som afgør eksemplets placering i den alfabetisk ordnede illustrationsmaterialestruktur. Vi må indrømme, at det undertiden volder problemer at bestemme nøgleelementet i de længere kontekster, men på trods heraf er denne præsentationsform efter vor opfattelse langt den mest brugervenlige.

3.3.1 Ordforbindelser over for hele sætninger

Vi mener i øvrigt, at man bør tilstræbe at medtage ordforbindelserne i deres kanoniske form, såfremt det er muligt. Et eksempel som f.eks. det, Sandro Nielsen (1994a:213) medtager i sit forslag til udfyldning af eksempelfeltet i artiklen *contract* til en engelsk-dansk juridisk ordbog:

- (3) *a contract may be modified or terminated by the mere agreement of the parties*
(parterne kan ved aftale ændre en kontrakt eller bringe den til ophør)

ville vi splitte op og anføre som to ordforbindelser i kanonisk form:

- (4) *modify a contract* 'ændre en aftale'
terminate a contract 'bringe en aftale til ophør'

Ved denne fremgangsmåde fremhæves nøgleelementerne (*modify* og *terminate*), og brugeren vil derfor langt hurtigere kunne finde frem til forbindelserne og deres oversættelse.

Optagelse af eksempler bestående af sætninger eller dele af sætninger bør altså fortrinsvis ske i tilfælde, hvor den kanoniske form ikke rækker til at vise og give oversættelse af typisk fagsprogbrug, eksempelvis hvor en given ordforbindelse med opslagsordet skal oversættes anderledes i en konkret kontekst end i den kanoniske form, i tilfælde hvor der er behov for at parafrasere, ændre ordklasse osv., og hvor længere kontekster kan illustrere forskellige mulige synsvinkler, der ikke kan vises ved den kanoniske form.

Eksempel 5, der indeholder vort bud på struktureringen af en ordbogsartikel for det franske udtryk *intérêt* 'rente' viser, hvordan vi har søgt at implementere de nævnte principper for udvælgelse og angivelse af mikrostrukturens illustrationsmateriale.

(5) *intérêt* m.

1 DR GEN rente, **le montant porte ~s au taux annuel des avances de la Banque de France augmenté de 2%** beløbet forrentes med en årlig rente 2% over den franske diskonto (el. med en årlig rente svarende til den franske diskonto med et tillæg af 2%), **paiement d'une dette en principal**, ~s, **commissions, frais et accessoires** betaling af hovedstol, renter, provision mv., **payer des ~s d'un montant** betale renter af et beløb, svare rente af et beløb, forrente et beløb, **payer 10% d'~ par an sur un montant** betale 10% i renter af et beløb pro anno, svare 10% i årlig rente af et beløb, forrente et beløb med 10% årligt, **porter ~** (el. **être producteur d'~** ~ el. **être productif d'~** ~ el. **produire ~**) bære (el. trække) renter, være rentebærende, forrentes (afhængig af synsvinkel), **la dette restant due est productive** (el. **productrice**) **d'~ au taux de 5%** restgælden forrentes med 5%, **les ~s peuvent eux-mêmes produire des ~s** renter kan selv trække renter, **servir à qn les ~s au taux légal** betale renter (el. svare rente) efter (el. med) den i loven fastsatte sats, forrente et beløb med den legale sats, **tenir compte à qn d'un ~ annuel au taux 10%** betale en årlig rente på 10% til en;

2 DR GEN = **taux d'intérêt**;

3 DR GEN = **intérêt légitime**.

Illustrationsmaterialet består først og fremmest af ordforbindelser i kanonisk form, *porter intérêt*, *être producteur d'intérêt*, *être productif d'intérêt*, *produire intérêt* osv., men der indgår også materiale af typen halve og hele sætninger. Eksempel 6 viser således en meget anvendt formulering bestående af en halv sætning, som er medtaget under betydning 1 i artiklen *intérêt*.

(6) **paiement d'une dette en principal**, ~s, **commissions, frais et accessoires** betaling af hovedstol, renter, provision mv.

Og sætningerne i eksempel 7, 8 og 9 – også fra artiklen *intérêt* – består af hele sætninger og viser noget, som en kanonisk form ikke ville kunne.

(7) **le montant porte ~s au taux annuel des avances de la Banque de France augmenté de 2%** beløbet forrentes med en årlig rente 2% over den franske diskonto (el. med en årlig rente svarende til den franske diskonto med et tillæg af 2%)

(8) **la dette restant due est productive** (el. **productrice**) **d'~ au taux de 5%** restgælden forrentes med 5%

(9) **les ~s peuvent eux-mêmes produire des ~s** renter kan selv trække renter

Sætningen i eksempel 7 er således medtaget, fordi det ellers ikke er muligt på dækkende vis at angive den ene af oversættelsesmulighederne ('med en årlig rente 2% over den franske diskonto'),

der er højfrekvent i lånedokumenter. Eksemplerne 8 og 9 er optaget i artiklen, fordi de viser, hvordan der i konkrete kontekster med nøgleordet *productif* og *produire* kan eller skal vælges synsvinkel.

3.3.2 Rutineformler

En særlig type illustrationsmateriale bestående af sætningsækvivalente ordforbindelser, der rutinemæssigt anvendes i bestemte tilbagevendende situationer (Coulmas 1981, Kjær 1997:159), er de såkaldte rutineformler. Deres placering i ordbøger kan også diskuteres. I de eksisterende ordbøger er sådanne formler enten lemmatiseret, eller de indgår i mikrostrukturen under et eller flere af de opslagsord, der indgår i formlen.

Placeringen af sådanne formler har for nylig været genstand for en analyse foretaget af Kjær (1997). Kjærs konklusion er, at rutineformler hverken skal lemmatiseres eller indgå i eksempel-kategorien. De er byggesten bundet til bestemte juridiske tekstarter (Kjær 1997:172), og derfor bør de placeres i ordbogsartiklen for den tekstart, de optræder i. For eksempel mener Kjær, at formelen *Thi kendes for ret* skal anbringes under lemmaet *dom*.

Ud fra et brugersynspunkt – som Kjær ganske vist eksplicit ser bort fra i sine overvejelser, men som i praktisk leksikografi nødvendigvis må være i fokus – er denne løsning uhensigtsmæssig. Først og fremmest er der som i så mange andre tilfælde en glidende overgang mellem typisk sprogbrug og sprogbogbrug, der kan kvalificere til betegnelsen rutineformel, og dernæst kan den samme rutineformel optræde i flere forskellige tekstarter.

For at illustrere de vanskeligheder, der møder brugeren (og leksikografen), såfremt rutineformler skulle placeres under den tekstart, som de indgår i, kan vi tage udgangspunkt i en af de ordforbindelser, som Kjær (1997:161, nr. 11) anser for en rutineformel, nemlig:

- (10) *ejendommen sælges/overdrages/overtages således som den nu er og forefindes og som beset af køber*

Denne formel skulle ifølge Kjærs anbefalinger medtages under lemmaet *skøde* (kontrakt der oprettes ved køb af fast ejendom). Det er vi ikke enige i. Udtrykket *som den nu er og forefindes* og udtrykket *og som beset af X* forekommer ikke kun i skøder. De benyttes også i andre kontrakttyper, f.eks. i forskellige typer lejekontrakter, som det fremgår af eksemplerne 11 og 12, som stammer fra et dansk juridisk tekstkorpus (Dyrberg et al. 1991).

- (11) *I forpagtningen medfølger alt det til virksomheden hørende restaurationsinventar og service mv., maskiner og øvrige driftsmidler, alt som det nu er og forefindes og som besigtiget af forpagteren*

- (12) *det lejede overtages i den stand det er og forefindes og som bekendt af lejer*

Ordbogsbrugeren ville derfor ikke finde hjælp til oversættelse af forbindelsen, såfremt han sad med udtrykket i en lejekontrakt, da han ikke ville finde på at slå op under lemmaet *skøde*. Denne metode til placering af rutineformlerne ville under alle omstændigheder stille meget store krav til brugerens juridiske kompetence og overblik, en kompetence og et overblik både vi og andre har måttet konstatere, at hovedmålgruppen for fagsproglige oversættelsesordbøger netop ikke besidder i tilstrækkeligt omfang.

Kjærs forslag om at medtage de tekster, som rutineformlerne optræder i, som bilag til fagsprogsordbogen, har vi svært ved at se nytten af. Når brugeren skal finde en oversættelse af en rutineformel, vil han jo typisk sidde med en tekst, hvor formelen optræder. Det, som brugeren så kunne siges at have gavn af, er en tilsvarende tekst på målsproget. Ofte vil en sådan tekst imidlertid ikke hjælpe brugeren synderligt, da rutineformlerne ofte ikke findes helt parallelle på målsproget, hvilket eksempelvis er tilfældet med formelen *Thi kendes for ret*. Franske domskonklusioner struktureres anderledes end de danske, og der skal derfor udarbejdes et fransk oversættelsesforslag til den danske formel, og det er jo fagleksikografens opgave.

4 Afsluttende bemærkninger

Brugersynsvinklen indvirker naturligvis også på udformningen af andre felter i mikrostrukturen end encyklopædiske oplysninger og illustrationsmateriale. Vi har imidlertid her været nødt til at begrænse os til at præsentere forsøg på løsning af disse to aspekter, som vi anser for at være af vital betydning for fagsprogsoversætteren, og som har voldt os og stadig volder os store problemer.

Bibliografi

- Bergenholtz, Henning 1994: Beispiele in Fachwörterbüchern. I: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (udg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 421–439.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 1994a: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger - problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 1994b: Mehrworttermini und Kollokationen in Fachwörterbüchern. I: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (udg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 385–419.
- Couchez, Gérard 1994: *Voies d'exécution*. Paris: Dalloz.
- Coulmas, Florian 1981: *Routine im Gespräch. Zur pragmatischen Fundierung der Idiomatik*. Wiesbaden.
- Dyrberg, Gunhild/Joan Tournay 1990: Définition des équivalents de traduction de termes économiques et juridiques sur la base de textes parallèles. I: *Cahiers de lexicologie* 56–57, 261–274.
- Dyrberg, Gunhild/Dorrit Faber/Steffen Leo Hansen/Joan Tournay 1991: *Oprettelse af fagsproglige tekstkorpora: Engelsk - fransk - dansk juridisk sprog: Aftaleret*. ARK 60. København: Handelshøjskolen i København.
- Dyrberg, Gunhild/Joan Tournay 1995: Den fagsproglige ordbogsartikels fysiognomi. I: Ásta Svavarsdóttir et al. (udg.): *Nordiske studier i leksikografi III. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavík 7.–10. juni 1995*. Reykjavík: Nordisk forening for leksikografi, 107–122.
- Eyben, Bo von/Eva Smith 1995: *Kreditorforfølgning - materiel foged- og konkursret*. København: GadJura.
- Hass, Ulrike 1991: Textkorpus und Belege. Methodologie und Methoden. I: Gisela Harras/Ulrike Hass/Gerhard Strauss (udg.): *Wortbedeutungen und ihre Darstellung im Wörterbuch*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 212–292.

- Hermanns, Fritz 1988: Das lexikographische Beispiel. Ein Beitrag zu seiner Theorie. I: Gisela Harras (udg.): *Das Wörterbuch. Artikel und Verweisstrukturen. Jahrbuch 1987 des Instituts für deutsche Sprache*. Schwann, 161–195.
- Jacobsen, Jane Rosenkilde/James Manley/Viggo Hjørnager Pedersen 1989: Examples in the Bilingual Dictionary. I: Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta (udg.): *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie III*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2782–2789.
- Krogh-Hansen, Niels 1992: *Juridisk sprogbrug - i strafferetten og strafferetsplejen*. København: Samfundslitteratur.
- Kjær, Anne Lise 1997: Thi kendes for ret - om lemmata og eksempler i juridisk fagleksikografi. I: *Hermes* 18, 157–175.
- Nielsen, Sandro 1994a: Applicering af alordbogsprincippet på konkrete ordbogsartikler. I: Anna Garde/Pia Jarvad (udg.): *Nordiske Studier i Leksikografi II. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11. - 14. maj 1993*. Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi, nr. 2.
- Nielsen, Sandro 1994b: *The Bilingual LSP Dictionary. Principles and Practice for Legal Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Rossenbeck, Klaus 1987: Zur Gestaltung zweisprachiger Fachwörterbücher. I: A.-m. Cornu/J. Vanparijs/M. Delahaye/L. Baten (udg.): *Beads or Bracelet? How do we approach LSP. Selected papers from the Fifth European Symposium on LSP*. Oxford: Oxford University Press, 274–283.
- Rossenbeck, Klaus 1991: Zwei- und mehrsprachige Fachwörterbücher - Prolegomena zu Theorie und Praxis der Fachlexikographie. I: *Hermes* 7, 29–52.
- Rossenbeck, Klaus 1994: Enzyklopädische Information im zweisprachigen Fachwörterbuch. I: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (udg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 133–159.
- Šarčević, Susan 1990: Terminological Incongruency in Legal Dictionaries for Translation. I: T. Magay/J. Zigány (udg.): *BudaLEX '88 Proceedings. Papers from the 3rd International EURALEX Congress, Budapest, 4–9 September 1988*. Budapest, 439–446.
- Wiegand, Herbert Ernst 1988: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. I: Horst Haider Munske et al. (udg.): *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 729–790.
- Wiegand, Herbert Ernst 1989: Der Begriff der Mikrostruktur: Geschichte, Probleme, Perspektiven. I: Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta (udg.): *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie I*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 409–462.
- Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of Lexicography*. The Hague/Paris: Mouton.
- Zöfgen, Ekkehard 1986: Kollokation, Kontextualisierung, (Beleg-) Satz. Anmerkungen zu Theorie und Praxis des lexikographischen Beispiels. I: A. Barrera-Vidal/H. Kleineidam/M. Raupach (udg.): *Französische Sprachlehre und bon usage. Festschrift für Hans-Wilhelm Klein zum 75. Geburtstag*. München: Hueber, 219–238.

Birgit Eaker

Vem läser en dialektordbok? – Vem skriver vi för?

That writers of dialect dictionaries have had different categories of readers in mind is apparent from their prefaces, their choice of given information and their presentation of it. This is illustrated by examples from different dialect dictionaries, both regional and local, as well as from the two earlier dictionaries covering all of Sweden by J. Ihre and J. E. Rietz, respectively.

The new Swedish Dialect Dictionary undertakes to present all the Swedish dialects in present-day Sweden to scholars as well as to interested laymen. Our approach to this task is illustrated by an article from the dictionary. Finally, some changes in progress are presented. These focus on making the dictionary easier to use, especially for the layman. They also include providing some encyclopedical data for the better understanding of words denoting objects, processes, etc., from a rural environment little known to the reader of today or of the future.

Inledningsvis vill jag ställa frågan: Vem läser en dialektordbok? För författare till dialektordböcker och medarbetare i dialektordboksprojekt är det kanske naturligare att se saken från andra hållet och fråga sig: Vem skriver vi för? Härmed sammanhänger frågor som Vilken information söker dialektordbokens läsare? Varför läser vi dialektordböcker? och Varför skriver vi dialektordböcker? Detta är verkliga kärnfrågor för det projekt jag representerar, Ordbok över Sveriges dialekter.

Innan jag går vidare vill jag kort redogöra för vad jag menar med dialekter. Detta begrepp kan ju tyckas alldeles självklart, men eftersom jag har mött olika uppfattningar – inte minst i media på sista tiden – vill jag ändå ägna några rader åt frågan. Jag kommer att utgå från svenska förhållanden.

Källspråket – våra dialekter

Dialekterna är regionala varianter av vårt talade språk. De representerar en talspråkstradition som sträcker sig långt bakåt i tiden. Dialekterna är alltså inte förvanskade former av det svenska riksspråket. Det senare, som i och för sig också varierar regionalt, är en relativt sen företeelse, som till stor del har formats utifrån skriftspråket. Som stomme har det svenska riksspråket äldre dialekter, i huvudsak från områdena kring Mälaren. Vissa dialekter avviker så kraftigt från riksspråket att somliga vill hävda att de är egna språk. De utgår dock alla från vårt gemensamma och av allt att döma relativt enhetliga fornspråk.

Dialekterna är inte några absoluta enheter. Gränserna är flytande och föränderliga. Vi använder visserligen av praktiska skäl den gamla sockenindelningen som bas när vi redovisar dialektala företeelser, men det innebär inte att språkliga drag slaviskt följer sockengränserna. Näraliggande socknar kan ha i stort sett samma mål lika väl som olika byar inom samma socken kan uppvisa tydliga skillnader i språkligt hänseende.

Dialekterna är inte statiska – lika litet som språket i övrigt är det. Uppsplittringen i dialekter har skett i olika grad och vid skilda tider, främst beroende av historiska och geografiska faktorer. Perioder med mer statiskt tillstånd har växlat med perioder med starka förändringar. Vi är nu inne i en förändringens tid. Vi ser en kraftig påverkan från riksspråket och en utjämning av dialekterna.

Några dialektordböcker

En dialektordbok försöker beskriva ordförrådet i dialekterna, i allmänhet med riksspråket som målspråk. Det finns olika typer av dialektordböcker. En indelningsgrund kan vara storleken av det område de avser täcka. I en sådan indelning får vi dels dialektordböcker som behandlar ett relativt enhetligt talspråk i en begränsad region, ett landskap eller en del av ett landskap, en socken eller till och med en by, dels rikstäckande verk, som behandlar en mängd olika dialekter. Reinhammar (1984) anlägger nationella och lokala aspekter på dialektordböcker och diskuterar ur detta perspektiv svenska dialektordböcker från mitten av 1800-talet till och med Ordbok över Sveriges dialekter. Här skall därför endast ges några få exempel.

Till landskapsordböcker hör t.ex. Ordbok över Västmanlandsmålet. *Idioticon Westmannicum* (1925) av Daniel Herweghr (1720–1787) och *Gotländsk ordbok*, på grundval av C. och P. A. Säves samlingar (1940–45).

Delar av landskap behandlas bl.a. i *Ordbok öfver Fryksdalsmålet* (1878) av Adolf Noreen, som i huvudsak redogör för Fryksdals härad i Värmland, *Ordbok öfver Allmogemålet i Sörbygden* (1879) av Nils Fr. Nilén som behandlar dialekten i socknarna Krokstad, Hede och Sanne i Bohuslän och *Ordbok över Folkmålen i Övre Dalarna*, vars senaste häfte, nr 34 Slå–Sno, utkom 1996.

Dialektordböcker som omfattar ett sockenmål eller bymål är t.ex. *Ordbok över Multråmålet* (tryckt 1933 men huvudsakligen utarbetad 1873–75) av Johan Nordlander, *Ordbok över Burträskmålet* (1940) av J.V. Lindgren, som till största delen bygger på uppgifter från 1888 och 1889, *Ordbok över Laumålet på Gotland* (1972–86) av Mathias Klintberg och Herbert Gustavson, *Pitemålet –ållt mila åagg å ö`öx-* (1991) som är resultatet av en studiegrupps arbete och *Ordbok över lulemålet på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederluleå socken* (1993) av Jan-Olov Nyström. Detta är bara ett litet axplock ur floran av lokala ordböcker.

Det finns två tidigare rikstäckande verk: *Swenskt dialect lexicon* (1766) av Johan Ihre och *Svenskt dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket* ([1862]–1867) av J. E. Rietz. Rikstäckande är också *Ordbok över Sveriges dialekter*. Hittills har utkommit två häften, A–Andtäppt och Andvarpning–²Arsa och vi (för närvarande fyra personer motsvarande 3,75 årsarbetskrafter) skriver nu på häfte tre och fyra.

Utgivningen av dialektordböcker i Sverige har gått i vågor. Vi kan se en topp från mitten av 1800-talet till cirka 1880, en mindre ökning på 1930–40-talet och en uppgång från 1960-talet och in i vår tid. I våra dagar är intresset stort. Kurvan är av allt att döma fortfarande på väg uppåt.

Syften och målgrupper

Varför har dialektordböckerna skrivits och för vilka har de skrivits? En viss uppfattning om detta kan man få genom att läsa inledningar och förord och genom att studera vilken information som ges i ordboksartiklarna och hur den presenteras.

De tidiga ordböckerna speglar den tidens stora språkliga och nationella intresse. De skrevs företrädesvis av språkligt intresserade lärda män som vände sig till sina gelikar. De tidigaste dialektordböckerna har latin som översättningsspråk. Många av de tidigare ordböckerna har också fylliga, ur vår synvinkel mer eller mindre fantasifulla, etymologiska kommentarer. Låt oss som exempel se på ett avsnitt ur Herweghrs ordbok.

Köra, vi pellere. *Köra en att göra något*, vi ad aliquid agendum compellere, item aurigare. *Köra en häst*, eqvum ad currendum incitare. Af *keyre*, lorum, piska (Verel. in Indice). Cambr. Brit. *carrai*, lorum.

Körkemiddag, så dags som man kommer ur kyrkan om söndagarna. *Thet är körkemiddasdags*. Felsbroense.

Körkjeväg in locutione: *Thet ligger inte i min körkjeväg*, notat: jag har intet att thermed beställa.

Ur *Ordbok öfver Västmanlandsmålet. Idioticon Westmannicum* av Daniel Herweghr (1720–1787).

Uppslagsorden är normaliserade, t.ex. stavas *köra* med *k*. En viss anpassning till uttalet kan noteras i stavningen, t.ex. *körkje-*, men man måste komma ihåg att skriftspråket inte var så standardiserat vid denna tid. Språkproven har översatts till latin och jämförelser görs med andra språk.

Herweghrs ordbok har inget förord av författaren själv, men det är uppenbart att den har skrivits av en bildad man med stort språkintresse och den fordrar att läsaren har en liknande bildning. Urvalet av ord är starkt begränsat och har skett till förmån för ord som är mindre vanliga i det allmänna språket.

Samma princip tillämpas av Ihre, vars *Swenskt Dialect Lexicon* har undertiteln: "Hvarutinnan upptecknade finnas the ord och talesätt, som uti åtskilliga Svea rikets landsorter äro brukelige, men ifrån allmänna talesättet afvika. Till upplysning af vårt språk, och bevis om thes ömnhighet igenom trycket utgifvet." Vi ser att det vanliga ordet *get* saknas hos Ihre, liksom för övrigt även hos Herweghr.

§6 GES GET GE GI

händerna på: *hoc genus laboris nobis deficit.*

GESLINGAR. Skan. Gothl. V. G.

Gåsvingar.

GESTRING. Skan. *Fint siktbröd.*

GETARE. Gothl. *Torpäre, eller dräng på en gård, som står skrefven för busbondi.*

GETEN ULL. *Sräf, liksom getragg. GÖTH. MAG. p. 191.*

Ur *Swenskt Dialect Lexicon* (1766) av Johan Ihre.

Under 1800-talet skedde en viss förändring i inställningen. I förordet till *Ordbok öfver Fryksdalsmålet* skriver Adolf Noreen: "Det faller lätt i ögonen, att denna ordbok ej vill vara endast en samling af kuriosa, af uttryck mer eller mindre ovanliga och från riksspråket afvikande,

utan den afser att [...] så vidt möjligt framlägga dialektens hela ordförråd, både där det öfverensstämmer med, och där det afviker från riksspråket.”

jet s. f., pl. *jèttær*, get.
jétig s. m. geting.
jétigbót s. n. getingbo.
jétósst s. m. getost.

Ur *Ordbok öfver Fryksdalsmälet* (1878) av Adolf Noreen.

Här finns ordet *get* med. Lagg märke till att dialektformerna har fått bilda uppslagsord och att dessa skrivits med ljudskrift. Noreen är kritisk mot bruket av etymologier, vilket framgår av förordet: ”Öfverflödigt och därför onyttigt lärdom, i form af många och långa jämförelser med fornspråket och beslätgade språk, har undvikits. Endast i de fall, då en dylik jämförelse kunde anses vara af verkligt gagn för språkforskaren, men på samma gång mera svåråtkomlig för den i dialekten mindre bevandrade, har jag bifogat inom [] dylika jämförelser”. Även Adolf Noreen vände sig som synes i första hand till språkforskaren.

Det stora verket under 1800-talet är Rietz' ordbok. Här finns en mängd jämförelser med andra språk. Rietz försvarar detta i sitt förord till första upplagan: ”Ej sällan har den åsigten uttalats att våra landskapsord blott utgöra ett slags rotväliska, en förvridning af skriftspråket och de till följe häraf äro föga förtjenta af någon uppmärksamhet. [...] Med hänseende härtill och af flera andra skäl, har det ansetts nödigt att något utförligare belysa ordens frändskap.” Rietz vill alltså med sina många etymologiska jämförelser visa dialekternas ålderdomlighet och egenvärde.

Om sitt syfte med ordboken skriver Rietz bl.a.: ”Vårt skriftspråk behöfver och kan renas och riktas, men det rätta och naturliga sättet härvid är att återgå till den gamla äkta svenskans källor i vårt fornspråk och folkspråk. Ett af ändamålen med denna ordbok är at göra den *ena* af dessa rika källor, folkspråkets, tillgänglig.”

GET 1, f. 1) eg. get. Riksspr. *Gajt* (def.-i), f. G. *Gjait*, *gjeit* (pl. def. *gjaittera*). Sm. *Gjött* (def. *gjötta*, pl. *gjötte*, def. *gjöttan*), id. Hs. (Db.). 2) hopvriden krans af tågor. Bl. Fsv. *get*, *geit*, *gait*, f. get. GL.; deraf *geta hæptur*, f. pl. inrättning hvarigenom get, då hon går ute på marken, hindras att göra skada. HL.; fn. *geit*, f. get; n. *gjeit*, f.; fnt. *geiz*, *gaiz*, f.; mht. *geiz*, f.; nht. *geiss*, f.; holl. *gejt*, f.; nfris. *giet*; fe. *gât*, m. & f. bock, get; e. *goat*, m. & f. id.; e. dial. *gate*, *gat*, bock, get; wall. *gate*, *gade*, *gaddé*, f. get; moes. *gaiter*, f.; *gaitz*, f. id.; lat. *hædus*, *hædus*, *hedus*, m. bock; cy. *gid*, f.; jfr hebr. גִּידִּי, *gdi*, m. killing.

GAJTA (ipf. *gajta*), v. n. rasa, leka. S. G. GAJTA-HJÄRNA, f. (el. m.?) eg. gethufvud; rasigt, yrt barn. G. (F.).

GAJT-KILLING, m. 1) killing, kid; 2) mycket rasigt barn. G.

GAJT-SVANGLÄ, f. dålig vagn; gammal usel träaxlad vagn. G. (Ihre, DL. 54).

GJEITA HERE, *gjaita haire*, m. getherde. Sm. (Vestbo, Östbo); *gjöita höire*, id. Sm. (Sunnerbo).

Ur *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmoge-språket* av J.E. Rietz.

Rietz' uppslagsord är en blandning av riksspråksformer och former som närmar sig uttalet, jfr t.ex. *get*, *gajt-svanglä* och *gjeita here*. Utan det 1955 publicerade registret är det svårt att hitta i ordboken.

Som kontrast till de tidigare ordboksverken vill jag ge exempel på ett par lokala ordböcker från vår egen tid. *Pitemålet* har utarbetats av en studiegrupp från olika byar i pitetrakten. I förordet klargörs syftet: "pitebondskan som så många andra dialekter är i utdöende. Föräldrar talar i regel rikssvenska med sina små barn och många unga flyttar till annan ort [...] och kommer följaktligen allt längre bort från sin hembygds språk. Det har därför känts angeläget att dokumentera och försöka bevara den rest av bondskan som ännu finns kvar. [...] Vår förhoppning är att boken skall kunna läsas med god behållning av gemene man och även kunna nyttjas av språkforskare."

EFTERBLIVEN a. 1. *ejnfåldi*, enfaldig, troskyldig. 2. *smågå:ve*, inte så begåvad.
3. *vå minder*, "med mindre", inte med fullt förstånd. 4. *ätt-sä*. "Han jär nälta ätt-sä." (Han är litet efterbliven) Se även DUM.

Ur *Pitemålet -allt mila àagg å ö`öx-* (1991)

Denna ordbok har rikssvenska uppslagsord och översätter dem till dialekten som en vanlig tvåspråkig ordbok. Som komplement finns i slutet en förteckning över dialektformerna med hänvisningar till uppslagsorden.

Kanske vi får se mer av denna typ av dialektordböcker i framtiden, dvs. sådana som i första hand är uppställda för att passa användare som inte längre behärskar sin hembygds dialekt men som vill lära sig den.

Ordbok över lulemålet får exemplifiera en annan utveckling. Författaren Jan-Olov Nyström speglar i sitt förord en inställning som delas av många i vår tid: "Idag befinner sig lulemålet, som så många andra dialekter, i långsamt utdöende. Vi gör med detta en stor förlust. Förutom att vi förlorar en mycket rik språkskatt förlorar vi åt glömskan även en hel föreställningsvärld, möjligheten till en närmare förståelse av en lång historisk period i Norrbotten. Sammanställningen av denna ordbok över lulemålet är ett försök att kämpa mot denna glömska, och därmed betala åter en del av den skuld som vi alla häftar i till våra förfäder." – Ordboken speglar syftet genom att den ger fylliga uppgifter av etnologisk karaktär. Uppslagsord är dialektorden själva. Framställningen är enkel och lättillgänglig.

döjda bsg f höavkok åt korna (en lag som framställdes genom att hett vatten hälldes över hö som därefter fick stå och dra, *dojda* kunde även beredas med renfana för att kornas efterbörd skulle komma snabbare. Det förekom även att potatisblast torkades, hässjades och avkokades för att göra *dojda*).
döjdlamb|er -re - -ra n ämbar för höavkok.
-lä:g -en - -an m lag från höavkok. *-tonn -a - -en* f tunna för höavkok.

Ur *Ordbok över lulemålet på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederhuleå socken* (1993) av Jan-Olov Nyström.

Medan *Pitemålet* kan svara på frågan "Vad heter *efterbliven* på pitemål?", kan *Ordbok över lulemålet* ge svar på en fråga som "Min farmor brukade säga *döjda* – vad var det för något?"

Syftet med dessa dialektordböcker är delvis nytt. Författarna skriver inte i första hand för lärda och språkforskare. De vänder sig till gemene man och de skriver för ungdomen. Man känner ett behov av att dokumentera – och därmed göra förståelig och tillgänglig – inte bara en dialekt utan en hel livsstil som håller på att försvinna.

Ordbok över Sveriges dialekter

Arbetet med Ordbok över Sveriges dialekter, förkortat OSD, startade 1954 i Kungl. Gustav Adolfs Akademiens regi. Man ville inom akademien se till att skapa en svensk dialektordbok som skulle vara en motsvarighet till Svenska Akademiens Ordbok, vilken som bekant redogör för skriftspråket.

Våra samlingar utgörs av mer än 7,3 milj. excerpter i sedesformat och ytterligare någon miljon i andra format. Det är den största dialektordsamlingen på germanskt område. I våra samlingar ingår även grundmaterialet till Ihres och Rietz' ordböcker.

I inledningen till häfte 1 fastställs: "Ordbok över Sveriges dialekter skall med angivande av ordens, uttalsformernas, betydelseernas etc. geografiska förekomst/utbredning redogöra för i princip hela det svenska (men inte det finska eller lapska) dialektala ordförrådet inom Sveriges nuvarande gränser, sådant det är åtkomligt genom handskrivna eller tryckta källor från både äldre och yngre tid."

Ordboken riktar sig dels till forskare inom svensk språkvetenskap dels till den intresserade allmänheten. Detta innebär att vi ställs inför vissa avvägningsproblem i vårt arbete. Hur vi griper oss an vår uppgift kan illustreras med en artikel ur OSD. Jag har valt ett ord som vi alla känner väl från riksspråket.

aptit m el. (i SmNk äv.) f el. (i SmVgDsl äv.) n (*appeti't* o.d. SkBISmVgBoÖg, *~ti'tt* o.d. BoDsl, *app~* o.d. SkBISm—BoÖg—VrmJIMpNb, *abbe~* o.d. SkBISm—DslÖgNkVrm, *abbeti'tt* o.d. HaBo, *a'bbetett*, *a'be'tit*, *~titt* Bo, *aboti't* Vrm, *abbeti'* Ha, *a'pptik* o.d. UIJI, *°abtik*, *°abbtik* Sm, *°apotek* Nb, *abbeti'k* o.d. SkSmVgVrm, *~te'k* o.d. SkSmVgBo(i ssg)Dsl, *°depik* Vg(enst.); huvudtr. (acc. 2) på första stav. ställvis i BoDslUIJIMp) matlust, aptit; a.l.; äv. pregnant: överdriven aptit el. glupskhet Nk; äv. allmännare: lust, håg SmDsl; jfr m a t - a p t i t . *Ja ä inte fuker, män ja har iggen abeti't* Ha. *Ja har iggen abbeti'k fs mat* Sm.
Ssg (äv. -te- Vg): **aptit(s)-sup** SkBISmVgBoÖgSdm-Vrm.
Avledn.: **aptitare** aptisup Sk. – **aptitlig** särsk.: mat-hågad Sk.

Ur *Ordbok över Sveriges dialekter*. H. 2.

Uppslagsorden har rikssvensk form eller är normaliserade efter rikssvenskt mönster. Eftersom vi skall redogöra för alla dialekter kan vi inte ha uttalsformer som uppslagsord. Detta innebär givetvis att det kan vara svårt för en dialektkunnig att hitta det ord han/hon söker efter. Som exempel kan

jag nämna att substantivet *döjda* (jfr ovan) kommer att få uppslagsformen *döda* i OSD. Vi försöker så långt det går hjälpa läsaren hitta genom ett system av hänvisningar.

Efter uppslagsordet kommer uppgift om ordklass eller (om det gäller ett substantiv) av genus-uppgift. För verb anges också böjningen.

Formerna sammanfattas i formavdelningen inom en grekisk parentes. Vi använder ett förenklat fonetiskt alfabet som beskrivs i första häftet. Ett snedstreck kan dela ett ord i två delar. Tecknet ~ (tilde) ersätter en av de två delarna. Sålunda är ordet *aptit* belagt med uttalet *appeti't* i en rad landskap i Götaland och uttalet *appeti'tt* i Bohuslän och Dalsland. Därefter redovisas uttalet *appti't* och *abbeti't*. Det lilla gradtecknet visar att efterföljande form är skriven med ännu grövre beteckning än OSD:s egen, t.ex. med vanligt alfabet; *abtik*, *abbtikk* från Småland, *apotek* från Norrbotten och *depik* från Västergötland är exempel på grova former, bl.a. saknar de accent.

När det gäller utbredningen anges i allmänhet landskap. Det innebär inte att uttalet, betydelsen etc. förekommer överallt i landskapet, bara att det finns belägg därifrån. I själva verket kan det röra sig om belägg från en enda by. Landskapen redovisas i en viss ordning från söder till norr. Ett långt tankstreck i en rad landskap står för två eller flera landskap i ordningsföljden.

Efter formparentesen kommer ibland en etymologisk hakparentes. Etymologiska uppgifter ges så gott som aldrig om ordet finns upptaget i Svenska Akademiens Ordbok.

När det gäller betydelsebeskrivningen försöker vi så långt det går att följa en historisk princip med den äldsta betydelsen först. Vi använder oss av fem olika betydelsenivåer.

Efter betydeleredovisningen kommer ibland särskilda avdelningar för sammansättningar och avledningar. Till verben kan också höra en avdelning med särskilda förbindelser.

Förändringar på gång

OSD förstatligades 1984 och ingick i myndigheten DOVA (Dialekt- och ortnamnsarkiven och svenskt visarkiv). Myndigheten utredes i början på 90-talet av Åke Hyenstrand. Utredningen utmynnade i ett betänkande *Det dolda kulturarvet*. (SOU 1992:142) och därefter inrättades en ny myndighet med delvis ändrad organisation, ny förordning och (ansåg man) tydligare mål- och verksamhetsidé. Den nya myndighetens namn blev Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI). I linje med den nya myndighetens inriktning ligger en betoning av ordboken som förmedlare av det immateriella kulturarvet till allmänheten.

Detta har inneburit några viktiga förändringar för oss. Vi har fått lite större frihet i framställningen. Tidigare var omfånget begränsat till 6.000 sidor. Begränsningen innebar att artiklarna komprimerades kraftigt. Dels tog detta mycket tid, dels blev artiklarna ibland mer svårlästa.

Nu behöver vi t.ex. inte komprimera formparenteserna fullt så mycket. Vi delar inte av orden med snedstreck lika ofta och vi har börjat införa uppdelningar av formerna med hjälp av rubriker inom formparentesen, åtgärder som vi tror skall underlätta för våra användare. Önskemål finns att vi skall ange närmare geografisk utbredning, dvs. ange socken el. dyl. Dit har vi inte kommit, men vi ger oftare upplysning om landskapsdel med hjälp av väderstrecksförkortningar. I framtiden kommer vi att i några fall kunna visa utbredningskartor av enkel karaktär.

Det finns önskemål om att vi skall slopa de långa tankstrecken i landskapsraddorna och skriva ut alla landskap. Det skulle givetvis öka omfånget en hel del. Själv tycker jag det vore bra om det trots detta kunde genomföras. De långa tankstrecken liksom överanvändning av snedstrecken är exempel på anordningar för att få in mycket information på litet utrymme, men de försvårar för läsaren.

För övrigt försöker vi göra våra artiklar mer lättlästa, t.ex. genom att oftare ha radbyte för nytt moment och genom att använda tankstreck mellan särskilda undermoment.

Våra användare uttrycker ibland önskemål om etymologiska uppgifter (man vill veta varifrån ett visst ord kommer) och om uppgifter av encyklopedisk karaktär (man vill t.ex. veta hur det föremål ett visst ord betecknar användes). I någon mån kommer vi att gå dem till mötes. Vi har lite fler belysande språkprov och kommer i något högre grad att ge etnologiska upplysningar och litteraturhänvisningar. Vi räknar också med att någon gång kunna använda illustrationer.

Några av dessa förändringar har introducerats i andra häftet. Men vi prövar oss fram försiktigt. Till synes små förändringar kan få stora konsekvenser i ett verk som vårt.

Gemensamt för alla förändringar, påbörjade och planerade, är att de syftar till att göra framställningen lättare tillgänglig för den intresserade allmänheten – utan att därmed minska vår vetenskapliga ambition. Egentligen är det en omöjlig uppgift att helt tillfredsställa alla användare både när det gäller nivå och inriktning. I synnerhet forskaren, både språk- och folklivsforskaren, kommer ibland att vara tvungen att gå till våra samlingar för att få önskad information.

Vem läser Ordbok över Sveriges dialekter? Det är en fråga som jag inte kan ge något fullständigt svar på. En kartbild över våra abonnenter visar att dessa finns i Finland, Norge, Danmark, på Island och Färöarna, i Holland, Tyskland, Frankrike, Estland och Litauen men framför allt i Sverige, med en koncentration till större städer. Bland abonnenterna finns bibliotek, bokhandlar, universitet och forskare men också privatpersoner, representanter för den intresserade allmänheten.

Även om man som ordboksförfattare inte kan svara på frågan Vem läser min dialektordbok? är det viktigt att man ställer den. Och man måste ha klart för sig vem man skriver för, vilken målgrupp man riktar sig till. Man måste hela tiden ha läsaren i åtanke. Vi som arbetar med OSD har instruktionen att skriva för forskarsamhället och den intresserade allmänheten. Jag hoppas att vi också kan skriva för framtiden, dvs. uttrycka oss så att även våra barn och barnbarn skall kunna använda vår ordbok.

Litteratur

Herweghr, Daniel 1925: *Ordbok över Västmanlandsmålet. Idioticon westmannicum*. Utg. av S. Landtmanson. Västerås.

Ihre, Johan 1766: *Swenskt Dialect Lexicon*. Upsala.

Lidström, Gun, m.fl. 1991: *Pitemålet -ållt mila àagg å ö`ðx-*. ABF Piteåbygden. Piteå.

Noreen, Adolf 1878: *Ordbok öfver Fryksdalsmålet samt en ordlista från Värmlands Ålfadal*. Upsala.

Nyström, Jan-Olov 1993: *Ordbok över tulemålet på grundval av dialekten i Antnäs by, Nedertuleå socken*. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie A. Dialekter nr 10.)

Ordbok över Sveriges dialekter. H. 1–2. 1991–1994. Uppsala.

Reinhammar, Vidar 1984: *Dialektordbok – nationella och lokala aspekter. I: Mot-skrift. Arbeidsskrift for språk og litteratur. Nr. 2*. Nordisk Institutt. Universitetet i Trondheim.

Rietz, Johan Ernst [1862–]1867: *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmoge-språket. 1–2.* Malmö, Köpenhamn, Leipzig & London. 3. *Register och rättelser* av Erik Abrahamson. 1955. Uppsala & København. (Kgl. Gustav Adolfs Akad.)

Leksikalsk beskrivelse av adjektiv

Adjectives are parts of speech which deserve more attention in dictionary making than they usually get. Instead of ad hoc-solutions they would be more consistently and informatively defined by systematic use of relevant semantic meaning relations. The article presents a review of definitions of four adjectives through six standard dictionaries, pointing at good and less good features in their semantic descriptions.

1 Inndeling av adjektiv

Svært ofte beskrives adjektivene i en ordbok etter hvert som de kommer i alfabetet, og ofte uten at sammenhengen med beslektede adjektiv trekkes inn. Jeg vil her peke på noen generelle semantiske trekk som kanskje kan brukes for en mer systematisk og konsistent adjektivbeskrivelse.

Ved leksikalsk beskrivelse av substantivene utnyttes ofte mer generelle betydningskategorier, f.eks. skillet abstrakt/konkret. Ved verbene er blant annet transitivitet, ergativitet, kausativitet, valens utnyttet, om enn sjelden systematisk i ordboksbeskrivelse; verbalvalensordbøker utgjør et unntak. Syntaktisk-semantiske relasjoner er like interessante for leksikalsk beskrivelse av adjektiv som for syntaktisk beskrivelse.

Noe av grunnen til den manglende innsatsen for å utnytte mer generelle betydningsrelasjoner ved definisjoner av adjektiv, er at mange av dem ikke er kartlagt ennå. Adjektiv er en mangfoldig ordklasse, og det trengs mer forskning om dem. Men på tross av denne mangfoldigheten går det likevel an å utnytte de generelle betydningsstrukturer som er kartlagt.

Den betydningsrelasjonen som ofte utnyttes ved "folkelig betydningsbeskrivelse", er **motsetning**. Det er ganske vanlig å forklare hva noe er ved å si hva det ikke er. I svært liten grad er denne relasjonen utnyttet systematisk i ordbøkene. Hederlige unntak er Collins Cobuild og Svensk Ordbok. Jeg pekte på de klare fordelene det gir ved leksikografisk beskrivelse av de ikke-restrikutive adjektivene i Fjeld (1994). Kanskje enda viktigere er denne betydningskategorien ved de andre adjektivtypene.

Andre betydningsrelasjoner som er utnyttet, er **synonymi** og **hyponymi**, som selvsagt utnyttes i utstrakt grad, men sjelden systematisk.

I tillegg til de tre nevnte relasjonene kan man anvende modalitet, generisitet, prototypikalitet m. fl. ved adjektivbeskrivelsen. Jeg vil peke på hvordan noen av disse relasjonene har vært brukt/ikke vært brukt ved definisjoner av forskjellige typer ved en gjennomgang av fire adjektivdefinisjoner i seks enspråklige mellomstore ordbøker. De fire står som typiske representanter for de fire hovedgruppene av adjektiv: dimensjonsadjektivet *liten*, vurderingsadjektivet *god*, det randsoneuskarpe *blå*, og det presise *daglig* (jf. Fjeld 1994 for definisjoner av typene). De utvalgte eksemplene er svært enkle adjektiv som hører til ethvert språks kjerneordforråd. De ordbøkene som er brukt, er alle beregnet på omtrent den samme målgruppen, og intenderer å dekke det samme vokabularet. De er den typen ordbøker som "bør finnes i de tusen hjem", men de er laget etter forskjellige metoder og modeller og skulle derfor egne seg til å vise noen konsekvenser av de forskjellige definisjonsmåtene:

Politikens NUDANSK ORDBOG, København 1992 (=NUD). Den er ifølge baksiden ”uundværlig som opslagsbog i hjemmet, på ethvert kontor, i undervisningen”. Den retter seg altså mot den alminnelige danske.

Svensk ordbok, Göteborg 1986 (=SO). Dens genuine formål og målgruppe er ikke eksplisitt oppgitt, men den retter seg vel mot allmennheten, format og stil tatt i betraktning.

Bokmålsordboka, Oslo 1993 (=BOB), sier den skal dekke behovet for gode ordbøker for det vanlige skrivende og lesende publikum.

Duden Deutsches Universal Wörterbuch, Mannheim 1989 (=DUD), har oppgitt som genuint formål:

Es will dazu beitragen, daß die deutsche Standardsprache nicht in Varianten zerflattert, sonder weiterhin als Trägerin der politischen, kulturellen und wissenschaftlichen Entwicklung verlässlich bleibt.

DUD er ifølge baksideteksten ”ein Wörterbuch für jeden, für jeden Tag, für jeden Fall”.

The Concise Oxford Dictionary of Current English, London 1973 (=OX), har også et implisitt formål og en uspesifisert brukergruppe, men det ligger i navnet at den er beregnet på det brede publikum.

Collins Cobuild English Language Dictionary, London and Glasgow 1987 (=COB), har heller ikke eksplisitt angitt målgruppe, bortsett fra at den er ”for people who want to use modern English”. Ut fra sitt innhold og ikke minst sin definisjonsstil er den tydelig rettet mot allmennheten. Dessuten har den som mål å beskrive grundig de svært vanlige ordene i språket.

Disse ordbøkene anvender forskjellige definisjonsstrategier når de skal definere allmenne kjerneord som adjektivene *liten*, *god*, *blå*, *daglig* representerer, selv om de har omtrent samme type målgruppe. Nedenfor følger relevante utdrag av definisjonene:

1. Dimensjonsadjektiv: *liten/lille/klein/small*

POLITIKENS NUDANSK ORDBOG: -A. i forbind. med subst. *l. juleaften; han har udviklet sig til en l. diktator*; --- B. i forbind. m. verb. *få el. skulle have en l.*): et barn ---

SVENSK ORDBOK: 1 som har ringa utsträckning i rummet absolut el. i förh. till andra föremål av samma slag <mots stor>: *en ~ bil; han är ~ till växten* --- 2 som har ringa omfattning i viss (icke-rumslig) dimension; absolut el. relativt sett <mots. stor 2, lång 2>: *en ~ stund; en ~ tid* ---

BOKMÅLSORDBOKA: 1 som ikke er stor; under middels høy *et lite hus/bo i en l-n by*--2 svært ung, ikke voksen *da jeg var lita / hun har små barn* 3 kortvarig, knapp *en l- stund* ---4 ubetydelig, svak *kjenne seg l- / en l- feil*

DUDEN DEUTSCHES UNIVERSAL WÖRTERBUCH: 1. *in Ausdehnung od. Umfang unter dem Durchschnitt od. einem Vergleichswert bleibend*: ein [winzig, verschwindend, mikroskopisch] -es Loch,

Löchlein; etw. auf-stem Raum unterbringen; er fährt ein kleines Auto --- **2. a)** (von Kindern) eine niedrigere Anzahl von Lebensjahren habend, jünger: sein -er Bruder; --- **b)** (bes. von Kindern, Tieren) sehr jung [u. noch klein von Gestalt]: -e Kinder, Hunde, er benimmt sich wie ein -er Junge; --- **3.** verhältnismässig wenig Zeit beanspruchend, von verhältnismässiger kurzer Dauer: eine -e Weile; eine -e Pause machen -- **4.** von verhältnismässiger geringer Menge, Anzahl --- **5.** von geringerem Ausmass, Umfang, Grad; von geringerer Bedeutung, nicht ganz so erheblich--- **6.a)** unbedeutend, bescheiden, einfach: ein -er Angestellter; in -en beschränkten Verhältnissen leben --- **b)** (ugs.) [niederschlagen, kleinlaut u.] bereit nachzu-geben, sich zu beugen -- **7.** kleinlich, engstirnig, beschränkt

THE CONCISE OXFORD DICTIONARY: **1.** Not large, of deficient or comparatively little size or strength or power or number, consisting of minute units (~rain), (of agent) not doing things on large scale, (usu. without emotional implications of LITTLE, e.g. not a dear~pony or a dirty~scoundrel --- **2.** (As distinctive epithet) of the ~er kind); (-- ~beer, arch., of light kind) **3.** Not much of (& ~blame to him, & ~wonder;---) **4.** Unimportant, trifling --- **5.** Socially undistinguished, poor, obscure, humble --- **6.** Morally mean, ungenerous, petty, paltry ---

COLLINS COBUILD DICTIONARY: **1** Something or someone that is **small** is not large in physical size compared with other things of the same kind or with other people *She was rather small in stature... ...a number of small sharp teeth* --- **2** A **small** group contains only a few people or things or not much of something *children in small families, with no mere than one brother or sister ...*--- **3** A **small** child is young and therefore not very big physically *She had two small children* **4** A **small** action or effect is not very strong and therefore not significant or effective --- **5** If something is given **small** attention, is of **small** importance, etc, it is given very little attention or is of very little importance; a formal use --- **6** A **small** task, a problem, etc is fairly unimportant and easy to do or deal with --- **7** A **small** business or occupation involves doing only a small amount of business or activity, rather than trying to operate on a large scale --- **14 small wonder**---

2. Vurderingsadjektiv: god/gut/good

POLITIKENS NUDANSK ORDBOG: **A.** forbind. m. subst.; *når enden er g., er allting godt*; --- *god jul!* --- *det gode*): det dannede) *selskab*--- **B.** forbind. m. verb.; *gøre det godt igjen* om at udsone sig med én-- **C.** som adv. **E.** som subst.

SVENSK ORDBOK: **1** som har (ett överskott av) de nödvändiga egenskaperna för att fungera tillfredsställande i visst sammanhang; om person <SYN. bra> <jfr **fin 1, skicklig**>: *ha en ~ hustru; en ~ berättare; en ~ förlorare; en gammal ~ vän* - äv. om handling el. företeelse: *jämngod, kvalitetsgod, vara i ~ form*--- **2** ordentligt tilltagen <SYN rejäl>: *vi satt en ~ stund och väntade*; --- **3** komp. **godare** välsmakande: *godbit, godis, en utsökt ~ rådjursadel* ... **4** moraliskt högstående i tanke och handling, om person: *genomgod, gudagod; änglagod*---

BOKMÅLSORDBOKA: **1** av høy kvalitet, bra, fin, gagnlig, tjenlig, skicket, dugende *g-t vær / g-e veier, forhold / en g- film, bok, debatt / ha g- helse* --- **2** flink, dugende, dyktig *en g- lærer,*

snekker være g- i tysk --- **3** behagelig; --- velsmakende *g- mat, g- vin* **4** stor, rikelig *ha g- plass, fart, råd* --- **5** lett, grei *han er ikke så g- å tukte* **6** adv. **7** fullgod, ekte, ærlig, positiv, *g-e varer*, **8** gjev, respektabel **9** snill, vennlig **10** i uttr *vær så g-* --- **11** i hilsener: *g- dag, kveld, morgen* **12** moralsk høytstående, rettferdig, edel, som vil det rette *g-e gjerninger* --- **13** lovende *et g-t tegn*--- **14** i høy grad *g- og full*

DUDEN DEUTSCHES UNIVERSAL WÖRTERBUCH: **1.a)** *bestimmten Ansprüchen, Zwecken genügend; von zufriedenstellender Qualität, ohne nachteilige Eigenschaften od, Mängel: -e Qualität, Ware, Nahrung; ein -er Wein* --- **b)** *seine Fähigkeiten erkennen lassend u. eine Aufgabe zur Zufriedenheit erfüllend; ein -er Schüler, Arbeiter* --- **c)** *wirksam, nützlich: der Tee ist g. gegen/(ugs. auch:) für den Husten* --- **d)** *für etw. günstig, passend, geeignet: eine -e Gelegenheit* **2.** *angenehm, erfreulich, sich positiv auswirkend; eine -e Nachricht; sie hatten -es Wetter* **3.a)** *in Bezug auf etw., gemessen an etw., verhältnismässig reichlich; eine -e Ernte; ein -es Jahr* --- **b)** *reichlich bemessen; mindestens, wenn nicht noch mehr als: eine -e Stunde* **4.a)** *tadellos, anständig: ein -es Benehmen* --- **b)** *sittlich einwandfrei, wertvoll; auf eine religiöse, ethische Grundlage bezogen: ein -er Mensch* **5.** *jmdm. in engerer Beziehung zugetan u. sich ihm gegenüber entsprechend verhaltend; freundlich gesinnt: ein -er Freund* **6.** *nicht für den alltäglichen Gebrauch bestimmt, besonderen, feierlichen Anlässen vorbehalten die -e Stube* --- **7.** *leicht, mühelos geschehend, sich machen lassend* das Buch liest sich g. -- es kann g. sein

THE CONCISE OXFORD DICTIONARY: **1.** Having the right qualities, satisfactory, adequate, (*a ~ fire*, not too small or dull; *meat keeps ~*, untainted; *~ soil*, fertile; *not ~ enough*, colloq. not worth doing, accepting, etc.; *~ money*, genuine; as conventional epithet in *the ~ ship* --. *the ~ town* of --; *~ law*, valid, sound; -- **2.** Commendable (esp. in *~ men & true*; *~ old* --!, colloq. form of approval; --- **3.** Right, proper, expedient, **4.** Morally excellent, virtuous. **5.** Kind, benevolent (so of God etc.; esp. in prayers & exclamations, -- **7.** Gratifying, agreeable, favourable, advantageous, --- **8.** Adapted to an end, efficient, suitable, competent, --- **9.** Reliable, safe, sure --- **10.** Valid, sound --- **11.** Not less than----- **17.** pl. Movable property.

COLLINS COBUILD DICTIONARY: **1** something that is **good** is **1.1** pleasant and enjoyable *They had a good timea really good book That's good news* --- **1.2** of a high quality or standard, often in comparison to other similar things. *a very good schoolgood agricultural land...*--- **2** Someone who is **good** is **2.1** kind to people and always thinks of their feelings and needs --- **2.2** morally correct in their behaviour and character, for example never lying or stealing --- **3** Someone who is in a **good** mood is cheerful and pleasant to be with --- **4** Someone who has a **good** nature is pleasant and kind --- **5** A child or animal that is **good** is well-behaved and obedient ---- **27 Good** is used with various other words in expressions of surprise or shock, for example 'Good grief' and 'Good heavens' ---

3. Randsoneuskarpe adjektiv: blå/blau/blue

POLITIKENS NUDANSK ORDBOG: **1.** alm. brug *himmelen er b.; Middelhavet er blåt; klare b. øjne*
2. i faste forbind. *ud i det b.*

SVENSK ORDBOK: som har färg som liknar klar himmel en av grundfärgerna, vanl. uppfattad som kall blåbär, blålocka... - äv. om mindre klar färg som skiftar i blått, särsk. på hud *blåfrusen*, *blålera* -äv. (överfört) om himlen, rymden etc.: *han skådade längtansfullt ut i det ~*

BOKMÅLSORDBOKA: 1 som har en farge som havet *b- himmel og b-tt hav*--- 2 i faste uttr *det brenner et b-tt lys for*--- 3 overf: *b- toner, musikk blues* ---

DUDEN DEUTSCHES UNIVERSAL WÖRTERBUCH: *von der Farbe des wolkenlosen Himmels*: -e Augen, Blüten; ein b-es Kleid; der b-e Planet (ugs. [völlig] *betrunken sein*; viell. nach dem Schwindelgefühl des Betrunkenen, dem blau [blümerant] vor den Augen wird).

THE CONCISE OXFORD DICTIONARY: a. Of the colour between green & violet in the spectrum, coloured like the sky or deep sea (also of things much paler, darker etc., as smoke, distant hills, moonlight, bruise; & qualified by or qualifying other colours etc., as *~black, deep* -----

COLLINS COBUILD DICTIONARY 1 Something that is **blue** is the colour of the sky on a sunny day. *She had bright blue eyes and a friendly smile a clear blue sky* --- 2 *If your skin is blue, it is a slightly purple colour, often because you are very cold.* She was turning blue with cold, poor thing. - If you say that someone can shout, call, etc **till they are blue in the face**, you mean that ---3 Something that happens **out of the blue** happens suddenly and is completely unexpected --- 4 Someone who feels **blue** feels sad and depressed, perhaps when there is no particular reason for this feeling, ---10 **a bolt from the blue**

4. Presise adjektiv: **daglig/ täglich/ daily**

POLITIKENS NUDANSK ORDBOG: *han har sin daglige gang i huset; vi er syv daglige mennesker* vor husstand er på syv mennesker; *det daglige liv; d. tale* almindelig, ukunstlet omgangssprog; ---

SVENSK ORDBOK: - som förekommer (nästan) varje dag: *hon har ~ kontakt med cyankalium i jobbet; en ~ tidning; vårt ~a bröd* - äv. med tonvikt på vanligheten alldaglig: *i det ~a livet; i ~t tal* - äv. som mått per dag: *en ~ förlust på tusentals kronor* ---

BOKMÅLSORDBOKA: 1 som finner sted (nesten) hver dag *det går båt tre ganger d-/ være i d- i bruk /* ---2 som hører hverdagen til, vanlig *d- antrekk / stå for den d-e driften* ---

DUDEN DEUTSCHES UNIVERSAL WÖRTERBUCH: *jeden Tag (vor sich gehend, wiederkehrend)*: die -e Arbeit, der -e Bedarf; t. Sport treiben; die Tabletten sind dreimal t. zu nehmen ---

THE CONCISE OXFORD DICTIONARY: 1. (Recurring, appearing, done) every day or week-day, from day to day, constant, often: *~ bread*, one's necessary food or livelihood. 2. n. A *~ newspaper* --- // (colloq.) non-resident maid-servant.

COLLINS COBUILD DICTIONARY: 1 Something that happens or is done **daily** happens or is done every day. *Clean the tray daily* -... *He wrote to her almost daily...* *Harold was in almost daily*

consultation with other world leaders ... **2 Daily** also means relating to a single day or to one day at a time. *Daily wage rates were around two dollars ... We went about our daily lives as if nothing had happened* **3.** A **daily** newspaper or a **daily** is a newspaper that is published every day of the week except Sunday --- **4.** A **daily** is also a woman who is employed to come to a house to clean it; used in informal British English.

2 Implisitt betydningsbeskrivelse

En minimal betydningsbeskrivelse er det når innholdet ikke er parafasert, og det bare er oppgitt brukseksempler på ordet i en kontekst. Ut fra disse eksemplene må brukeren da selv trekke slutninger om innholdet. Slik betydningsbeskrivelse kan betraktes som en type induktiv definisjon, definert i Nordisk leksikografisk ordbok som følger:

definisjon som karakteriserer en klasse med i regelen uendelig mange elementer ved å nevne noen basiselementer i klassen

— En induktiv definisjon er en ufullstendig ekstensjonal definisjon, men da det tillates at bare noen av objektene som faller inn under definisjonen, regnes opp, er en uttømmende ekstensjonal definisjon mer omfattende. En typisk induktiv definisjon er: ”En setning består av en nominalfrase og en verbalfrase”.

En forutsetning for at en implisitt betydningsbeskrivelse skal fungere, er at brukeren kjenner omtrent til ordets betydning på forhånd. NUD anvender denne strategien for alle de fire analyserte adjektivene. Eksemplene er dessuten så spesielle at det virker som om ordboken tar mål av seg til å forklare forskjellige typer avvikende språk, idiomer og arkaiserende uttrykk. Avvik er selvsagt ikke gode eksempler som utgangspunkt for induksjoner om den sentrale betydningen, den som ikke vet hva *lille* betyr på dansk, kan ut fra NUD komme til å tro at det er noe som betegner dager nær høytider, eller typer av barn. Definisjonsmåten viser altså at NUD tar sikte på brukere som kan det sentrale ordforrådet og den vanlige bruken av det. For fremmedspråksinnlærere gir en slik definisjon liten hjelp.

3 Eksplisitt betydningsbeskrivelse

Eksplisitt betydningsbeskrivelse kan gjøres enten ved parafase eller ved tradisjonell definisjon:

3a. Parafase kalles ofte en leksikografisk definisjon, selv om det ikke egentlig er noen definisjon, men en eller annen form for omformulering av lemmaet. Definisjonen i Nordisk leksikografisk ordbok lyder:

— I en leksikografisk definisjon er betydningsparafase den vanligste måten å gi informasjon på. Betydningsparafase bygger først og fremst på leksikografens intuisjon om det en bruker søker informasjon om ved et oppslag i en ordbok. Wiegand (1989) framhever at betydningsparafasen best gjøres ut fra en tenkt dialog mellom bruker og leksikograf. En betydningsparafase skal gi ordboksbrukeren kunnskap om den rela-

sjonsregelen som eksisterer mellom et uttrykk og en referent, det vil si at det er selve begrepet som skal bli klart. Da man ved å lære å kjenne et begrep og den relasjonsregelen som forbinder uttrykket og referenten, samtidig lærer noe om selve referenten, vil det i praksis være nærmest umulig å holde realdefinisjon og leksikografisk definisjon klart fra hverandre. – Betydningsparafrase skal gis i et naturlig språk med ord som forventes å være mer kjent enn det som parafraseres, og alle ikke-naturlige betydningselementer (som klammer, forkortinger) skal alltid forklares annetsteds i ordboken.

Den vanligste form for parafrase gjøres ved å angi **synonymer**. Den brukeren som ikke kjenner innholdet til lemmaet, skulle klare å finne ut av det hvis det oppgitte synonymet er kjent, slik at informasjonen kan overføres derfra til lemmaet. Et godt prinsipp er da at synonymer som brukes som definisjons, må være mer vanlige enn definiendum, og enda viktigere er det at synonymien er ganske veldekkende. Ved delsynonymi kan betydningsforskyvningen bli så stor at misforståelser oppstår.

Det er en utbredt konvensjon at det første polysemnummeret helst skal dekke hele lemmaets sentrale betydning, og at de påfølgende kan være delsynonymer. SO har f.eks. klart redegjort for en slik praksis i innledningen, der det første betydningsnummeret kalles kjernebetydning, mens de påfølgende uttrykker delaspekter eller videreutviklinger av denne. Et slikt system er i sin form symmetrisk, men i innhold hierarkisk; den første betydningen er overordnet de øvrige, som mer eller mindre er sideordnede. Synonymien blir dermed mindre og mindre dekkende etter som polysemnummeret blir høyere. Det betyr også at definisjonen blir utbyttbar i stadig færre kontekster, noe brukerne kanskje ikke alltid vil være klar over. Om man velger de mest dekkende og frekvente synonymene som definisjon (som i de fleste undersøkte ordbøkene), eller de sjeldne og kanskje bare delvis dekkende synonymene (som i NUD, som dermed fremstår som en type differensialordbok), må vurderes ut fra ordbokens formål. En fremmedspråklig trenger de sentrale betydningene, en morsmålsbruker sannsynligvis de mer spesielle.

SO definerer *liten* som det "som har ringa utstrækning i rummet". Egentlig er bare det ene ordet *ringa* alene en parafrase som gir en substituerbar definisjon. I norsk er *ringe* mye sjeldnere enn *liten*, men det forholder seg ikke annerledes i svensk ifølge Nusvensk frekvensordbok. BOB oppfører "2 *svært ung*" og "3 *kortvarig*" som synonym for *liten*, men det dekker bare en del av lemmaet, og "3 *knapp*" som bare er et delsynonym, da det vanligvis betyr 'for liten', som er en annen (og modal) betydning. Uansett kan delsynonymi gi feil inntrykk av betydningen og bør angis tydelig.

En vanlig form for parafrase er å angi lemmaets negerte **antonym**, som i OX "not large", BOB "som ikke er stor" ved definisjon av *liten*.

3b. Definisjon av betydningen kan gjøres enten intensjonalt ved å oppgi summen av de semantiske egenskaper som ligger i lemmaet, eller ekstensjonalt ved å regne opp underbegrepene. I virkeligheten er det ofte slik at man bare klarer å angi noen av egenskapene, og gjerne regner opp noen av underbegrepene. Problemet er da å velge de nødvendige eller rette egenskapene og utelate de mer tilfeldige eller unødvendige. Ekstensjonal definisjon egner seg best ved begreper med partikulære referenter. Adjektivdefinisjoner er derfor oftest intensjonale. Adjektivet *liten* kan for eksempel defineres intensjonalt som realisering av egenskapen 'utstrekning i rom som er under et gjennomsnitt eller en forventning'.

Det er en viktig og systematisk utnyttet egenskap særlig ved dimensjonsadjektiv at de kan brukes metaforisk. En intensjonal beskrivelse bør derfor konsekvent angi skillet mellom grunnbetydning og metaforisk betydning.

4 Blanding av parafrase og betydningsbeskrivelse

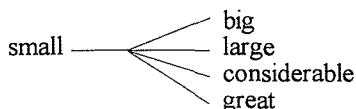
I praksis benyttes parafrase og betydningsbeskrivelse ofte i en usystematisk blanding i den leksikalske beskrivelsen. COB kombinerer ofte parafrasen med definisjonen: "Something or someone that is small is not large in physical size (= parafrase ved negert antonym) compared with other things of the same kind or with other people (= relativitetskomponenten)". SO gjør det samme på en raffinert måte, da parafrasen er skilt fra den mer systematiske og abstraherte betydningsbeskrivelsen rent grafisk. Det med normal stil tilsvarer den utbyttbare definisjonen, mens petit stil utgjør tilleggsinformasjon:

liten =

som har ringa utsträckning i rummet absolut el. i förh. till andra föremål av samma slag <mots stor>:

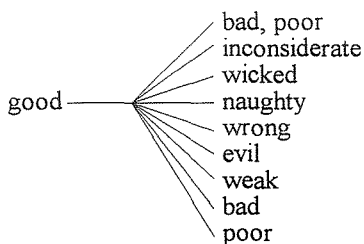
Betydningsbeskrivelse kan også skje ved systematisk bruk av antonymien, noe som egner seg godt ved adjektiv, særlig som hjelpemiddel ved polyseminndelingen.

SO angir antonymer i klammer, f eks ved definisjonen av *liten* oppgis antonymet ved 1 [stor], ved 2 [stor, lång]. Så vidt jeg kan se, er betydning 2 for både *stor* og *liten* den metaforiske, så å oppgi antonym for begge er kanskje overflødig. Engelsk har noe annerledes leksikalisering av dimensjonsadjektivene enn svensk, så en sammenlikning er ikke helt rettferdig, men det er interessant å se hvor elegant COB utnytter antonymien for betydningsbeskrivelse ved hjelp av antonymgaffelen:

For hvert betydningsnummer står det tilsvarende antonymet i marginen, noe som gjør forskjellen på polysemene helt tydelig og lett å oppfatte.

COB har delt spalten i to, en for selve parafrasen og en for en mer formalisert betydningsbeskrivelse. At COB har gjennomført en mer bevisst og systematisk bruk av antonymirelasjonen for å få fram skillet mellom polysemene, viser seg tydelig ved vurderingsadjektivet *god* i en kjempegaffel:

Slik oppstilling er særlig oppklarende ved slike allmenne og mangedimensjonale adjektiv. Det kan likevel diskuteres om oppdelingen er litt for fin her, f.eks. viser eksemplene liten forskjell mellom *wicked*, *naughty* og *evil*. Er det forskjeller mellom dem, burde eksemplene vært bedre. De to siste er spesifisering av den første, som dermed kunne vært sløyfet. Årsaken til denne uryddigheten er nok at to hensyn skal imøtekommes samtidig, nemlig at polysemene nevnes i rekkefølgen for fallende viktighet, og samtidig skal være en systematisk oppregning av betydningselementer. En slik oppstilling forutsetter nemlig symmetri mellom de forskjellige delbetydningene.

5 Utvalg og presentasjon av betydningselementer

I en intensjonal betydningbeskrivelse er det viktig å få fram de overordnede og atskillende betydningstrekkene, nemlig at *liten* og *god* er relative adjektiv, mens *blå* og *daglig* er referensielle. Det som skiller *liten* fra *god*, er at *liten* uttrykker en fysisk dimensjon, mens *god* uttrykker en kvalitetsdimensjon sett i forhold til et ideal eller en standard, dvs. har et modalt innhold.

Jeg skal her gå igjennom hvordan noen betydningselementer i de fire adjektivartiklene i de undersøkte ordbøkene er presentert og foreta en sammenlikning mht. eksplisithet, fullstendighet, konsekvens og tilgjengelighet.

1. Relativitet:

SO oppgir at *liten* har ringa utsträckning ”absolut el, i förh. till andra föremål av samma slag”. Her er relativiteten mønstergyldig oppgitt som en betydningsrelasjon, men det er vanskelig å forstå hva absolutt litenhet er, og heller ikke at relativiteten alltid må ses i forhold til enheter av samme slag, altså at man ikke kan si at en mus er liten i forhold til en elefant. Sammenlikningsmengden vil alltid være kontekstuel bestemt. Påstanden samsvarer heller ikke med definisjonen av *stor* i samme ordbok: ”som har en utsträckning i rummet som (klart) överskrider genomsnittet för företeelsen i fråga”. Her oppgis både en uforbeholden relativitet og adjektivets polverdi.

BOB får bare fram relativiteten i parafrasen ”under middels høy”, som for øvrig er for trang, det er ikke bare ved dimensjonen høyde at ”under middels” gjelder, men også ved andre romlige dimensjoner (bredde, dybde). DUD har etter min mening den mest dekkende definisjonen av *liten*: ”in Ausdehnung od. Umfang unter dem Durchschnitt od. einem Vergleichswert bleibend”. COB parafraiserer også relativiteten, men har en irrelevant spesifisering i ”compared with other things of the same kind or with other people”. Betydningsbeskrivelsen forkuldres her ved at det som er frekvent i bruk, trekkes inn i den semantiske beskrivelsen. Det er vel slik at vi ofte snakker om stor/liten i beskrivelse av mennesker, men det ligger ikke i leksemets semantiske innhold, adjektivet kan brukes om alt mulig.

Ved definisjonene av *god* er relativiteten eksplisitt nevnt bare i COB: ”often in comparison to other similar things”. Det er feil å dempe med *often* og *similar*, det ligger alltid en sammenlikning under når noe omtales som *godt*. Vi kan selvfølgelig sammenlikne svært forskjellige ting mht. kvalitet, men jo likere ting som vurderes opp mot hverandre, jo tydeligere trer de aktuelle kvalitetsegenskaper fram. Det er f.eks. lettere å beskrive kvalitetsforskjellen dersom man sammenlikner to sauser, enn om man sammenlikner en god saus med god musikk.

Relative adjektiv fordeler seg på to hovedtyper, dimensjonsadjektiv og vurderingsadjektiv, dvs. etter hovedbetydningene dimensjon og kvalitet:

2. Fysisk dimensjon:

SO oppgir at *liten* må dreie seg om "utsträckning i rummet", DUD "Ausdehnung od. Umfang", OX nevner antall, COB "physical size", mens BOB og NUD mangler dette viktige betydningsmomentet (eller det er implisitt og må utledes av eksemplene). Ved beskrivelse av dimensjonsadjektiv er det særlig viktig å klargjøre forskjellen mellom grunnbetydning og metaforisk betydning. Den metaforiske betydningen bør beskrives klart atskilt fra grunnbetydningen. Ved dimensjonsadjektivenes er den fysiske dimensjonsbeskrivelsen da forlatt. Som kjent er uttrykk som *En stor mann* tvetydig nettopp på grunn av sterkt konvensjonalisert metaforisk bruk. SOs betydning 2 kan dermed forklares enklere.

3. Kvalitet:

Adjektivet *god* skiller seg fra *liten* ved at det ikke uttrykker dimensjoner, men kvaliteter eller verdier ved overleddet. SO er i nærheten av eksplisittering av kvalitetselementet med tillegget "for at fungera tilfredsstillande", BOB peker direkte på kvaliteten med "av høy kvalitet". Det samme gjør DUD med "von zufriedenstellender Qualität" og OX med "having the right qualities". COB har kvaliteten først i 1.2, dvs som nest mest sentralt: "of a high quality or standard", mens virkningen settes som den mest sentrale betydningen med "pleasant and enjoyable". Mange vil være uenige i en slik prioritering.

4. Modalitet:

Det mest spesielle ved kvalitetsaspektet er modalitet. Det kommer fram i flere av definisjonene, men ofte svært implisitt eller indirekte. BOB nevner ikke noe modalt ved *god* i det hele tatt, mens SO nevner "de nödvendiga egenskaperna för att fungera tilfredsstillande", dvs antyder noe relativt i forhold til definerte krav, selv om disse kravene er for spesifiserte. Noe kan være godt uavhengig av funksjon. DUD oppgir også "bestimmten Ansprüchen, Zwecken genügend", mens OX nevner "having the right qualities", dvs fører opp et annet modalt aspekt, nemlig det deontiske. "Nødvendige egenskaper", "right qualities" osv. uttrykker modalitet, noe som ville blitt tydelig og mer dekkende om man redegjorde for det med f eks "nødvendig eller rett i forhold til en norm eller et ideal" el l.

5. Referensialitet:

Om adjektiv er referensielle eller ikke, nevnes ikke ved noen av de fire adjektivenes. Det er kanskje ikke så rart, egenskaper som relativitet/absolutthet er mye lettere å fatte som logisk fenomen enn referensialitet. At noe er referensielt, vil si at det har en motsvarighet ute i den fysiske verden, det er verken noe relativt eller abstrakt.

Det referensielle adjektivet *blå* defineres forskjellig i de ulike ordbøkene. OX gir en syntetisk definisjon, dvs at definiens angir definiendums betydningsavgrensning ved å plassere det i et relasjonssystem. Analytiske definisjoner blir der vanskelige. Best hadde ostensive definisjoner vært, f eks å vise fram en fargeprøve. I fagspråksordbøker kan lysbrytning og bølgefrequens gjøre definisjonen svært presis, men en ikke-fagmann ville få lite ut av en slik definisjon. OX har her en mellomting mellom allmennspråklig og fagspråklig: "of the colour between green and violet in the spectrum". For den som ikke aner noe om hva spekteret er eller hvordan fargene der ser ut, er en slik definisjon til liten hjelp. De fleste gir en type ostensiv definisjon ved hjelp av sammenlikning, himmel eller hav går igjen hos alle. Slik sammenlikning forutsetter at sammenlikningsleddet er stabilt, noe ikke fargen på himmel eller hav er. DUD har med spesifiseringen "des wolkenloses Himmels", COB "on a sunny day", men værforbeholdet er implisitt i de andre. Problemet blir da

å finne de nødvendige avgrensningene, DUD reserverer seg ikke mot en klar men ganske mørk nattehimmel, f.eks. SO oppgir i tillegg fargen på blåbær og blåklokker, og kommer dermed nær sirkeldefinisjonen.

6. Absolutthet

For adjektiv som *daglig* er det et vesentlig betydningsmoment at det ikke er ubestemt, men presist, dvs at det uttrykker et enten/eller-forhold. Noe kan ikke være mer eller mindre daglig. Jo større tidsintervall, jo tydeligere blir det absolute: *En årlig leksikografikonferanse*. Absolutthet eller ikke-relativitet er ikke kommet tydelig fram i noen av definisjonene, og dermed heller ikke den formelle egenskapen at det ikke kan gradbøyes (som selvsagt har sin årsak i absoluttheten). Det kommer av at betydningsparameteren relativ/absolutt er lite utnyttet i betydningsbeskrivelse. Men den er selvsagt helt sentral ved adjektivene. OX og DUD markerer gradbøying, men ingen av de nordiske gjør det, uten at det er klart hvorfor. Om ikke av semantiske grunner, så ville det av hensyn til brukerne være bra å oppgi gradbøying, siden mange ofte er usikre på om det skal være perifrastisk bøying eller ikke. *Blå*, som har en uskarp randsone, kan gradbøyes, mens *daglig*, som er presist eller absolutt, ikke kan gradbøyes. Det er grunnet i semantiske egenskaper ved de to adjektivtypene.

BOB og SO forkludrer de absolute definisjonene ved å dempe adjektivbetydningen med adverbet *nesten*. At det er et slingsromn eller at vi slomsner med mye i dagliglivet, er noe som ikke ligger i et leksems semantiske innhold. Særlig er det uheldig at demperen står under det første polysemet og dermed skal høre til lemmaets grunn- eller kjernebetydning. Det er viktig å skille mellom semantikk og pragmatikk i leksikalsk beskrivelse. Når det på medisinflassen står "Tas tre ganger daglig", så betyr det selvfølgelig ikke at medisinen skal tas nesten hver dag, selv om vi av og til glemmer å ta medisinen vår!

6 Avslutning

Denne gjennomgangen ble bare noen få glimt inn i fire små adjektivdefinisjoner og noen fortrinn eller mangler ved dem. Jeg håper likevel å ha vist at det er mye å vinne på å forsøke å utnytte systematisk semantiske relasjoner ved adjektivbeskrivelse, i stedet for ad hoc-beskrivelser fra ord til ord. Det vil gi både redaktørene og brukerne mer oversikt over innholdet. Ofte føler jeg selv en irriterende avmaktfølelse når jeg forstår at jeg må lete på måfå i 10–12 spalter for å finne det jeg er ute etter, særlig i de store definisjonsordbøkene, som det ville blitt for omfattende å ta for seg her. Det er mye å lære av COB, ikke bare ved at den stort sett anvender fortellende definisjoner, men først og fremst at redaksjonen bevisst har forsøkt å systematisere beskrivelsen av leksikonets semantikk. Med elektroniske ordbøker bygd opp etter databaseprinsippet vil slike løsninger gi mye bedre grunnlag for oversikt over det uregjerlige leksikonet. Et viktig bidrag i den retningen er Igor Mel'čuks arbeid med en uttømmende beskrivelse av et kjerneordforråd.

Litteratur

- Allén, Sture. 1970. *Nusvensk frekvensordbok baserad på tidningstext*. Stockholm
- Bierwisch, Manfred. 1987. Dimensionsadjektive als strukturierender Ausschnitt des Sprachverhaltens. I: Bierwisch & Lang (hrsg.): *Grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven*. Studia Grammatica XXVI+XXVII. Berlin
- Fjeld, Ruth Vatvedt. 1995. Noen vanskelige adjektiver i leksikografisk perspektiv. I: Svavarsdóttir, Kvaran, Jonsson (red.): *Nordiske studier i leksikografi 3*. Reykjavík
- Lafrenz, Peter Goerges. 1983. *Zu den semantischen Strukturen der Dimensionsadjektive in der deutschen Gegenwartssprache*.i.; Göteborg
- Lundbladh, Carl-Erik 1988: *Adjektivets komparation i svenskan. En semantisk beskrivning*. Lund
- Lyons, John 1977: *Semantics 1*. Cambridge University Press
- Malmgren, Sven-Göran 1990: *Adjektiviska funktioner i svenskan*. Göteborg.
- Mel'čuk, Igor 1988: Semantic Description of Lexical Units in an Explanatory Combinatorial Dictionary: Basic Principles and Heuristic Criteria. I: *International Journal of Lexicography Vol. 1 No. 3*, 165–188

Henrik Galberg Jacobsen

Retskrivningsordbøger – retskrivningsautoriteter

The subject of this paper is spelling dictionaries in the Nordic countries, primarily the official Danish orthographical dictionary and its Norwegian and Swedish counterparts. In part 2 spelling dictionaries are looked at as a genre, with special reference to the distinction between 'word list' and 'dictionary'. Part 3 and 4 deal with the spelling dictionary as an authority and discuss the powers of the Scandinavian Language Councils and their influence on the codification of the national orthographical standards. Part 5 focuses on the relations between the official Danish spelling dictionary and other Danish dictionaries intended for school purposes.

1 Indledning

Emnet for denne artikel er nordiske retskrivningsordbøger og forskellige problemer i forbindelse med sådanne ordbøgers kompetence- og autoritetsforhold. Hovedvægten ligger på danske forhold, men også retskrivningsordbøgernes status i Norge og Sverige (og i et vist omfang Island) inddrages i fremstillingen. Set i relation til konferencens overordnede tema, *ordbogen og ordbogsbruger*, drejer mit indlæg sig altså om kompetence- eller autoritetsforholdet mellem de to parter. Eller sagt på en anden måde: Synsvinklen er her den samfundsmæssige hvor ordbogen primært ses som myndigheden, ordbogsbruger som borgeren.

2 Retskrivningsordbogen som genre

Jeg vil indledningsvis give en kort karakteristik af genren retskrivningsordbog. En retskrivningsordbog er i sin reneste form en fortegnelse over stavemåderne af ordene i et givet sprog. Retskrivningsordbogens funktion er at meddele de enkelte ords ortografiske klædedragt – og principielt ikke andet. Retskrivningsordbogen skal man kunne bruge når man søger oplysninger om hvordan et bestemt ord – som man i princippet ved alt muligt andet om end lige netop dets stavemåde – skal ortograferes.

Denne ortografiske oplysning kan man som bekendt kun få hvis man kender den i forvejen – eller hvis man har en kvalificeret mistanke om hvor man skal søge. Det er det der er retskrivningsordbogens første paradoks: Det man ønsker at få at vide, skal man helst vide i forvejen, eller sagt lidt anderledes: Man slår egentlig ikke op i en retskrivningsordbog for at få ny viden, men primært for at få bekræftet en viden man har i forvejen.

Et andet paradoks ved retskrivningsordbøger er at de slet ikke er ordbøger. Når man slår op på et ord, får man blot at vide at ordet eksisterer i den form som man har slået op på – egentlig ikke andet. En retskrivningsordbog kan i en vis forstand sammenlignes med en telefonbog der kun indeholdt abonnenternes numre, men ikke gav oplysninger om deres navne og adresser.

2.1 Ordbog eller ordliste?

Det er altså tæt på at være falsk varebetegnelse når man kalder retskrivningsordbøger for retskrivningsordbøger, og det ville sådan set være mere dækkende hvis man i stedet kaldte dem retskrivningsordlister. Og det gør man jo faktisk også nogle steder.

I Sverige har man siden 1874 haft *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL) og siden 1973 desuden skoleretskrivningsordbogen med navnet *Skolordlista* (fra 1988 *Svensk skolordlista*).

I Norge har man traditionelt for bokmåls vedkommende talt om retskrivningsordbøger, således om *Tanums store rettskrivningsordbok*, der er udkommet siden 1940. For nynorsks vedkommende har man talt om ordlister, således fx Alf Helleviks *Nynorsk ordliste*, der måske også har heddet sådan på grund af dens relativt begrænsede omfang. Med de seneste skud på stammen af norske retskrivningsordbøger er man imidlertid også i Norge gået over til i øget udstrækning at tale om retskrivningsordliste i stedet for retskrivningsordbog, nemlig *Bokmålsordlista. Rettskrivningsordliste for skole, hjem og kontor* (1992), og *Nynorskordlista. Rettskrivningsordliste for skole, heim og kontor* (1996).

Også på Island taler man om retskrivningsordbøger: Halldór Halldórsson: *Stafsetningarorðabók með skýringum* og Baldur Jónssons *Réttritunarorðabók handa grunnskólum*. De to islandske ordbøger indeholder dog væsentligt mere end det rent ortografiske: Halldórs ordbog er forsynet med ordforklaringer – hvad Svenska Akademiens ordlista faktisk også er. Og Baldur giver i sin ordbog en række eksempler på ordenes praktiske anvendelsesmuligheder, og giver bøjningsparadigmer, fraser og faste udtryk.

Man kunne på baggrund af forholdene i Norge og Sverige overveje om det ikke ville være rimeligt at omdøbe den danske retskrivningsordbog til retskrivningsordliste. Det er der imidlertid ikke nogen planer om. Det hænger først og fremmest sammen med traditionen – vi har aldrig talt om andet end retskrivningsordbøger i Danmark – og med at ordet ordliste giver nogle associationer om et beskedent omfang der passer ret dårligt med en omfattende bog på mere end 650 sider. Og i øvrigt indskrænker *Rettskrivningsordbogen* sig ikke til at give oplysninger om ordenes stavemåder, men giver faktisk også oplysninger og normanvisninger på andre punkter, først og fremmest mht. bøjning og orddannelse. Hertil kommer at den danske retskrivningsordbog jo indeholder en omfattende samling af retskrivningsregler.

3 Rettskrivningsordbogen som autoritet

Enhver ordbog er som bekendt en autoritet i den forstand at den af brugerne anvendes som norm eller vejledning når de selv skal producere tekster, eller når de skal vurdere sprogbrug som er produceret af andre. Specielt når det drejer sig om ortografien, kan enhver ordbog da også i praksis fungere som autoritet. Hvis man kun er interesseret i hvordan et bestemt ord staves, er det i praksis ligegyldigt om man finder det i en tosproget ordbog, i en fremmedordbog eller synonymordbog eller betydningsordbog eller i en decideret retskrivningsordbog.

At det forholder sig sådan, skyldes bl.a. at der bag de mange forskellige ordbøger ligger en ortografisk standard eller norm som ordbøgerne bestræber sig på at følge. Denne ortografiske norm er i de nordiske lande kodificeret i de enkelte landes officielle retskrivningsordbøger, dvs. retskrivningsordbøger som af de kompetente og relevante myndigheder i landet har fået tillagt en bestemt kompetence og nogle bestemte beføjelser til at fastlægge eller publicere den officielle retskrivning.

I Danmark er den officielle retskrivningsordbog Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* hvis seneste udgave kom i 1996. I Norge er de mest officielle retskrivningsordbøger *Bokmålsordlista* (1992) og den tilsvarende *Nynorskordlista* (1996). Og i Sverige er den officielle retskrivningsautoritet først og fremmest *Svenska Akademiens ordlista* (suppleret med skoleordbogen *Svensk skolordlista*).

4 Retskrivningsordbog og sprognævn

De tre ovenfor nævnte officielle ordbøger har i forskellig grad deres udspring i de nationale nordiske sprognævn – Dansk Sprognævn, Norsk språkråd og Svenska språknämnden – og henter i forskellig grad deres autoritet i de nationale sprognævn.

4.1 Dansk Sprognævn

Forbindelsen mellem sprognævn og officiel retskrivningsordbog er i Danmark stærkere end i Norge og Sverige. Det har den altid været – altid vil her sige siden 1955 da Dansk Sprognævn blev oprettet – og den nære sammenhæng er blevet slået fast og præciseret i de to nye love om henholdsvis Dansk Sprognævn og dansk retskrivning som er vedtaget af det danske Folketing i foråret 1997, med ikrafttræden 1. august 1997 (*Lov nr. 320 om Dansk Sprognævn og Lov nr. 332 om dansk retskrivning*, begge af 14.5.1997).

I loven om Dansk Sprognævn fastslås det i § 1, stk. 1, at Dansk Sprognævn bl.a. har til opgave ”at fastlægge den danske retskrivning”, og det bestemmes i § 2, stk. 1, at denne retskrivning skal offentliggøres i den officielle danske retskrivningsordbog, som det tillige er Dansk Sprognævns opgave at redigere og udgive. På samme måde står der i § 1, stk. 1, i loven om dansk retskrivning at ”Dansk retskrivning fastlægges af Dansk Sprognævn og offentliggøres i Dansk Sprognævns retskrivningsordbog”.

Om Dansk Sprognævns beføjelser fastsættes det i øvrigt i sprognævnens § 2 at nævnet på egen hånd – uden at spørge – kan ”foretage ændringer og ajourføringer af ikkeprincipiel karakter” (stk. 2), mens ændringer ”af principiel karakter” først skal godkendes af kulturministeren, der inden en evt. godkendelse skal forelægge sagen for undervisningsministeren (stk. 3).

Sådan har vi i Dansk Sprognævn egentlig altid opfattet nævnets opgaver og beføjelser mht. retskrivningen – og på samme måde har man opfattet forholdet i de relevante ministerier (Kulturministeriet og Undervisningsministeriet), og også i offentligheden har man set sådan på sagen og på kompetenceforholdene – men det er først nu at det helt klart og eksplicit er blevet udtrykt fra officiel side at det forholder sig sådan.

I den tid Dansk Sprognævn har eksisteret, har nævnet udgivet to retskrivningsordbøger. I 1955 udsendtes *Retskrivningsordbog*, der imidlertid ikke var redigeret af nævnet selv. Og i 1986 udkom *Retskrivningsordbogen* (2. udg., 1996) som den første officielle danske retskrivningsordbog der både var redigeret og udgivet af Dansk Sprognævn.

Officiel retskrivning har traditionelt først og fremmest været skolens retskrivning, dvs. den retskrivning som skolen skulle lære eleverne, og den retskrivning som eleverne skulle bruge i deres skriftlige arbejder, herunder deres eksamensopgaver. Den officielle retskrivning har dog også i et vist omfang været forpligtende i den offentlige forvaltning uden for skolen. For Danmarks vedkommende har statsadministrationen således i de seneste ca. 50 år været forpligtet til at følge

den officielle retskrivning. Og med den nye lov om retskrivning fra 1997 er også resten af den offentlige forvaltning inddraget. Det vil sige at kommuner, amter og regionale myndigheder mv. fra 1. august 1997 skal følge den officielle retskrivning.

4.2 Norsk språkråd

Også i Norge spiller sprognævnet – Norsk språkråd – en vigtig rolle for retskrivningen. Retskrivningen er ganske vist ikke nævnt i loven om Norsk språkråd, men derimod i språkrådets vedtæger (fastsat ved kgl. resolution, senest 10.1.1992), § 5. Språkrådet får her fuldmagt til at træffe endelig beslutning mht. normeringen inden for en række generelle retskrivningsområder: forkortelser, tegnsætning, datering og andre taludtryk, store og små bogstaver, særskrivning eller sammenskrivning (ét eller flere ord) og orddeling.

Derudover får Norsk språkråd fuldmagt til at normere mht. stavemåder og bøjningsformer af enkeltord for så vidt angår nye ord og andre ord som ikke tidligere er normeret i norsk. Når det drejer sig om gennemgribende ændringer af hele systemer og om ændringer i stavning eller bøjning af enkeltord som allerede er normeret i norsk, skal de forelægges for ministeriet til godkendelse.

Norsk språkråd har således ganske vidtgående beføjelser når det drejer sig om at fastlægge den officielle norske retskrivningsnorm. Derimod er redaktion og udgivelse af officielle retskrivningsordbøger for de to norske målformer ikke anført blandt de opgaver som pålægges språkrådet i dets vedtægter.

Den traditionelle – i praksis officielle – retskrivningsordbog i Norge er for bokmål Sverdrup & Sandvei: *Tanums store retskrivningsordbok*, der er udkommet i 7. udgaver siden 1940 (seneste udgave 1989). Siden 4. udg. (1974) har bogen indeholdt formuleringer af typen: ”Skrivemåter og bøyningformer er gjennomgått av Norsk språkråd”. Norsk språkråd har således i adskillige år også haft indflydelse på publiceringen af den officielle retskrivningsnorm, og i 1986 udkom der to bøger som betegner en højere grad af engagement fra språkrådet med henblik på redaktion og udgivelse af de officielle retskrivningsordbøger. Det drejer sig om de store ordbøger *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*, der er udarbejdet af Norsk leksikografisk institutt ved Universitetet i Oslo i samarbejde med Norsk språkråd. Begge bøger har undertitlen ’definitions- og retskrivningsordbog’ og er altså mere end blot retskrivningsordbøger, men lægger i øvrigt vægt på at meddele de relevante oplysninger om fx hoved- og sideformer mv. der er nødvendige for at de kan fungere som fuldgode og ajourførte retskrivningsordbøger.

I 1992 kom der en bog der bragte Norge et skridt nærmere til en egentlig statsredigeret og -produceret retskrivningsordbog, nemlig *Bokmålsordlista. Rettskrivningsordliste for skole, hjem og kontor*, udarbejdet af Avdeling for leksikografi ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, og Norsk språkråd. Da bogen kom, forhørte vi os hos sekretariatet ved Norsk språkråd i Oslo om forholdet mellem den og *Tanums store retskrivningsordbog* og fik det svar at *Bokmålsordlista* måtte betragtes som den ”mest officielle” og den der har ret i tilfælde af uoverensstemmelser mellem de to ordbøger. En tilsvarende autoritativ status må tillægges *Nynorskordlista*, der udsendtes i 1996.

4.3 Svenska språknämnden

I Sverige spiller sprognævnet – Svenska språknämnden – ligeledes en rolle for fastlæggelsen og publiceringen af den officielle ortografi. Men i modsætning til i Danmark og Norge er der i Sverige tale om en indflydelse som knap nok kan siges at hvile på et formelt eller officielt grundlag.

Retskrivningen er således overhovedet ikke nævnt i vedtægterne for Svenska språknämnden, og så vidt jeg ved, er der heller ikke andre steder tillagt nævnet beføjelser mht. normeringen af officiel svensk ortografi.

Den traditionelle – i praksis officielle – svenske retskrivningsordbog er *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL), hvis 1. udg. kom i 1874, og hvis seneste udgave er 12. udg. fra 1998. Som navnet siger, er det Svenska Akademien, og altså ikke Svenska språknämnden (tidligere: Nämnden för svensk språkvård), der står bag ordbogen. Svenska språknämnden har dog haft en vis indflydelse på ordbogens senere udgaver. Fx fremgår det af forordet til 11. udgave fra 1986 at nævnets sekretariat har læst og kommenteret hele ordlisten. Der er i øvrigt grund til at være opmærksom på at SAOL først med 9. udg. fra 1950 kom i fuld overensstemmelse med den officielle ministerielle retskrivning, og først i 1951 kunne ministeriet udsende et officielt brev til Skolöverstyrelsen om at SAOL uden indskrænkninger gjaldt som retskrivningsnorm. Det er i denne forbindelse en interessant detalje at brevet fra skoledirektionen specifikt angår ordbogens 9. udgave fra 1950, og at ”autorisationen” ikke er blevet gentaget ved udsendelsen af 10. udg. i 1973. Det betyder at SAOL formelt set ikke længere er det officielle grundlag for retskrivningen i Sverige. At SAOL imidlertid stadig i praksis er normgivende for svensk retskrivning, er der derimod ikke tvivl om.

Samme år som 10. udg. af SAOL udkom – altså i 1973 – udsendte Svenska språknämnden sammen med Svenska Akademien en ”gemensamt” udarbejdet skoleretskrivningsordbog, *Skolordlista* (fra 3. udg., 1988, med navnet *Svensk skolordlista*). Man kan herefter beskrive situationen i Sverige sådan at den officielle retskrivning publiceres via to kanaler: dels via en ”voksenudgave” til samfundet som helhed: *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL), og dels via en skoleudgave: *Svensk skolordlista*.

4.4 Íslensk málnefnd

Om Island skal det her blot nævnes at det efter loven om Íslensk málnefnd (*Lög um Íslenska málnefnd*) af 21.5.1984 er en af nævnets opgaver at udgive en retskrivningsordbog, og at den tidligere nævnte skoleretskrivningsordbog af Baldur Jónsson kan siges at være det første skridt i retning af en mere omfattende officiel islandsk retskrivningsordbog.

5 Retskrivningsordbogen og andre ordbøger

I det følgende indsnævres synsvinklen til rent danske forhold, nemlig til nogle betragtninger over forholdet mellem den officielle danske retskrivningsordbog og andre danske ordbøger.

Man kunne her stille spørgsmålet om hvilke konsekvenser for brugen af andre ordbøger det har at Dansk Sprognævns Retskrivningsordbog har den autoritative status som den har. Betyder det fx at alle dem der er forpligtet til at følge den officielle danske retskrivning, er nødt til at anskaffe sig Sprognævnets ordbog?

Svaret på dette spørgsmål er nej. Det fremgår bl.a. af de bestemmelser der findes for brugen af ordbøger ved folkeskolens afgangsprøver i dansk, dvs. ved de prøver der holdes når eleverne efter 9. eller 10. skoleår forlader folkeskolen. Det hedder her i den seneste bekendtgørelse fra 1995:

Ved den skriftlige del af prøven må der anvendes alle ordbøger, der er i overensstemmelse med gældende retskrivning, som den er fastsat af Dansk Sprognævn. [Tilsvarende i § 38, stk. 3, om folkeskolens udvidede afgangsprøve i dansk].

Eleverne er altså ikke bundet til at bruge en bestemt ordbog. Men det fastsættes dog ikke desto mindre at de anvendte ordbøger skal være i overensstemmelse med den retskrivning der er fastsat af Dansk Sprognævn.

Spørgsmålet er så hvad det vil sige. Hvor høj en grad af overensstemmelse kræves der for at en ordbog er tilladt som hjælpemiddel? Eller sagt lidt anderledes: Hvor mange uoverensstemmelser kan der accepteres før en ordbog har tabt sin ret til at komme med til eksamensbordet?

Et krav om fuld overensstemmelse med den gældende retskrivning kan der ikke være tale om. Det er der nemlig kun én ordbog der lever op til, og det er Sprognævnets egen til enhver tid gældende udgave af *Retskrivningsordbogen*, der jo simpelthen er den ordbog der definerer hvad der er gældende retskrivning.¹

Og går man til andre ordbøger, er det normalt heller ikke svært at finde uoverensstemmelser med *Retskrivningsordbogen*. De indeholder alle sammen fejl i den forstand at de nogle steder anfører former som er i strid med formerne i den officielle ordbog, men det er næppe nok til at de ikke skulle kunne bruges ved prøverne. Flere af dem erklærer da også selv at de er i overensstemmelse med den gældende retskrivning, således Axelsen mfl.: *Retskrivningsordbog* (1996) og *Politikens Retskrivnings og Betydningsordbog* (1994). Den sidstnævnte proklamerer endda frejdigt på omslagets forside at den "må bruges til eksamen". Og det må den da nok også. For både den og de øvrige ordbøger der appellerer til sprogbrugerne i skolen, anerkender Sprognævnets retskrivning som det ideal det gælder om at være i overensstemmelse med.

Det er muligvis denne – som regel erklærede – bestræbelse på at være i overensstemmelse med den gældende retskrivning der gør at andre ordbøger end *Retskrivningsordbogen* må siges at opfylde kravet til hjælpemidler ved afgangsprøverne. Der er i hvert fald ingen ordbøger der har været forelagt til prøvelse hos det danske Undervisningsministerium og er blevet godkendt til brug ved prøverne – lige så lidt som der, så vidt jeg ved, er nogen ordbøger der er dumpet ved en sådan ministeriel kontrol.

Sætter man sagen på spidsen, må man altså kunne sige at enhver ordbog der hævder at den er i overensstemmelse med Sprognævnets retskrivning, kan medbringes og bruges ved eksamen.

Man må bare være klar over at der er en vis risiko ved denne frihed. At undervisningsmyndighederne tillader at man bruger stort set en hvilken som helst ordbog ved eksamen, er nemlig ikke ensbetydende med at de samme myndigheder godkender enhver af disse ordbøger som vurderingsgrundlag. Som facitliste ved folkeskolens afgangsprøve i retstavning er der således kun én ordbog der gælder. Det er Sprognævnets ordbog, og det er der ikke noget nyt i – sådan har det været så længe der har været holdt prøver i retstavning ved afslutningen af folkeskolen. Det har betydet at

¹ For 1986-ordbogens vedkommende må man dog tillige regne med at Degne Distribs piratudgave af *Retskrivningsordbogen, Retstavning her og nu* (1987), der for den alfabetiske dels vedkommende var en minutøs afskrift/skanning af den officielle ordbog, levede op til kravet om fuld overensstemmelse med den gældende retskrivningsordbog.

det har været den form der stod i *Retskrivningsordbogen* der var den korrekte, også i de (ret få) tilfælde hvor en anden – i øvrigt tilladt – ordbog har haft en anden form. De gældende bestemmelser frihed til at bruge næsten en hvilken som helst ordbog ved prøven i retstavning er dermed tæt forbundet med en risiko for at der i den ordbog man benytter, er en fejl som gør at man får en lavere karakter end man ville få hvis man havde brugt *Retskrivningsordbogen*.

Det nej som jeg ovenfor gav som svar på spørgsmålet om sprogbrugernes forpligtelse til at anskaffe sig Sprognævnets retskrivningsordbog, er altså et nej med betydelige modifikationer. Hvis man vil være helt sikker på at være i overensstemmelse med den officielle danske retskrivning, er der ingen vej uden om dens primære publiceringskanal. At der så ikke desto mindre vil være adskillige sprogbrugere som, selvom de har slået op i *Retskrivningsordbogen*, kommer til at producere skrivemåder som ikke er i overensstemmelse med normen, er en anden sag. Det hænger sammen med hele problematikken omkring den pædagogiske formidling af den officielle ortografiske norm. Det er et presserende problem – ikke mindst under synsvinklen *ordbogen og ordbogsbrugeren* – som ikke kan siges at være tilfredsstillende løst med de indtil nu udsendte officielle retskrivningsordbøger, men som i øvrigt ligger uden for rammerne af denne artikel.

Litteratur

Ordbøger

Axelsen, Jens mfl. 1996: *Retskrivningsordbog*. København: Gyldendal.

Baldur Jónsson (red.) 1989: *Réttitunarorðabók handa grunnskólum*. Rit Íslenskrar málnefndar 4. Reykjavík: Námsgagnastofnun og Íslensk málnefnd.

Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok 1986, 2. udg. 1993. Utarbeidet av Avdeling for bokmål ved Norsk leksikografisk institutt, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk språkråd. Redaksjon: Marit Ingebjørg Landrø og Boye Wangensteen. Oslo: Universitetsforlaget.

Bokmålsordlista. Rettskrivningsordliste for skole, hjem og kontor 1992. Utarbeidet av: Avdeling for leksikografi ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, og Norsk språkråd. Redaktør: Boye Wangensteen. Oslo: Universitetsforlaget.

Dansk Sprognævn 1986, 2. udg. 1996: *Retskrivningsordbogen*. København: Gyldendal (1. udg.), Aschehoug (2. udg.).

Halldór Halldórsson 1994 (1. udg. 1947): *Stafsetningarorðabók með skýringum*. 4. udg. Reykjavík: Almenna Bókfélagið.

Hellevik, Alf 1989.: *Nynorsk ordliste*. Større utgåve. 6. udg. Oslo: Det Norske Samlaget.

Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok 1986, 2. udg. 1993. Utarbeidd av Avdeling for nynorsk ved Norsk leksikografisk institutt, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk språkråd. Redaksjon: Marit Hovdenak mfl. Oslo: Det Norske Samlaget.

Nynorskordlista. Rettskrivningsordliste for skole, heim og kontor 1996. Utarbeidd av Avdeling for Leksikografi ved Institutt for Nordistikk og Litteraturvitskap, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk språkråd. Hovudredaktør: Marit Hovdenak. Oslo: Det Norske Samlaget.

Politikens Retskrivnings- og Betydningsordbog 1994, 2. udg. 1996. København: Politikens Forlag.

Retskrivningordbog 1955. Udg. af Dansk Sprognævn. København: Gyldendal.

Retstavning her og nu 1987. Farum: Degne Distrib.

SAOL = Svenska Akademiens ordlista.

Skolordlista 1973, 2. udg. 1980, 3. udg. (med navnet *Svensk skolordlista*) 1988. Utg. av Svenska Akademien och Nämnden för svensk språkvård. Stockholm: Esselte Studium.

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket 1986 (1. udg. 1874). 11. udg. Stockholm: Norstedts.

Sverdrup, Jakob/Marius Sandvei 1989 (1. udg., 1940): *Tanums store rettskrivningsordbok*. 7. udg. (Oprindelig: *Norsk rettskrivningsordbok*). Oslo: Kunnskapsforlaget.

Anden litteratur

Allen, Sture/Bengt Loman/Bengt Sigurd 1986: *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm: Norstedts.

Bekendtgørelse nr. 639 af 21.7.1995 om folkeskolens afsluttende prøver m.v. og om karaktergivning i folkeskolen.

Bekendtgørelse af 4.9.1997 om Dansk Sprognævns virksomhed og sammensætning.

Jacobsen, Henrik Galberg 1996: *Og andre ordbøger. I: Nyt fra Sprognævnet 1996/4*. København: Dansk Sprognævn, 6–9.

Jacobsen, Henrik Galberg 1997: *Ordrede forhold. Om rettskrivningsloven og sprognævnetsloven. I: Nyt fra Sprognævnet 1997/3*. København: Dansk Sprognævn, 1–5.

Johannisson, Ture/Gösta Mattsson 1974: *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 55. Stockholm: Esselte Studium.

Lög um Íslenska málnefnd (samþykkt á Alþingi 21.5.1984).

Lov nr. 320 af 14.5.1997 om Dansk Sprognævn.

Lov nr. 332 af 14.5.1997 om dansk rettskrivning.

Lov av 18. juni 1971 om Norsk språkråd.

Lundeby, Einar/Leif Mæhle/Oddrun Grønvik (red.): *Fornyning og tradisjon. Språkvern og språkkrækt 1972–1988*. Oslo: Norsk språkråd/Cappelen.

Nämnden för svensk språkvård 1973 og första halvåret 1974. 1974. I: *Sprog i Norden 1974*. København: Gyldendal, 14–15.

Stadgar för Svenska språknämnden, juli 1995.

Stähle, Carl Ivar 1970: *Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning. I: Sprog i Norden 1970*. København: Gyldendal, 5–36.

Svenska Språknämnden 1971 (1. udg. 1947): *Skrivregler*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 4. Stockholm: Läromedelsförlagen.

Svenska språknämnden 1991: *Svenska skrivregler*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 77. Stockholm: Almquist & Viksell.

Vedtekter for Norsk språkråd, 10.1.1992.

Vikør, Lars S. 1988: *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus Forlag. Specielt s. 92–95.

Sprogbrugsartikler i bilingvale ordbøger – med Munksgaards Dansk-spansk ordbog som eksempel

The new (October 1996) Danish-Spanish dictionary from Munksgaard has introduced a new phenomenon in bilingual, general dictionaries, namely app. 30 usage notes, dealing with expressions which would normally be placed under different entries. The usage notes are placed in blocs with a reference from the headword. In these usage notes you may find a list of expressions used when greeting each other in Denmark and Spain respectively. You can learn about politeness; how to swear; how to praise or criticize each other, how to ask for something and how to reject somebody or tell somebody off. The usage notes have been included in the dictionary in order to make it easier for the user to find the general expressions in certain situations.

1 Indledning

I forbindelse med udarbejdelsen af en ny udgave af Dansk-spansk ordbog på Munksgaards Forlag (Munksgaard 1996), blev det besluttet at foretage nogle ændringer i makrostrukturen for at gøre ordbogen mere brugervenlig. Det betød bl.a. at ordbogen blev omstruktureret efter det glat-alfabetiske princip, så alle de tidligere sublemmata blev gjort til fuldstændige lemmata (Nielsen 1994). Dette resulterede i meget større overskuelighed i de enkelte ordbogsartikler, hvilket kan ses i følgende eksempel:

hoved... principal, capital, central, fundamental, cardinal, general. ~afbryder interruptor principal/general. ~afdeling sección* principal; (*fir-mas*) sede* principal. ~alter altar mayor. ~banegård estación* central. ~bestyrelse (*pol. parti*) (comisión*) ejecutiva*. ~beklædning prenda* para la cabeza, tocado; (*hat*) sombrero. ~bjælke viga* maestra, v. principal. ~bog libro mayor. ~bogholder jefe de contabilidad. ~bogholderi contabilidad* general. ~brud rompecabezas, descabezamiento; F quebradero de cabeza. ~bund piel* del cráneo. ~by capital*, cabecera* de comarca. ~bygning edificio principal. ~bøjning inclinación* de la cabeza. ~del parte* principal. ~dyd virtud* cardinal. ~dør puerta* principal. ~eftersyn revisión* general. ~ende cabecera*. ~erhverv principal fuente* de ingreso. ~fag asignatura* principal. ~fejl error fundamental. ~forhandler distribuidor

hovedgevinst premio gordo; (*dagl*) el gordo.
hovedgærde cabecera *f.* (de la cama).
hovedhane grifo/llave *f.* principal.
hovedhjørnesten 1. piedra *f.* angular 2. (*fjg også*) espina *f.* dorsal.
hovedhvirvel coronilla *f.*
hovedhøjde □ *i* - a la altura de la cabeza.
hovedhår 1. (*enkelt*) cabello, pelo 2. (*hårvækst*) cabellera *f.*
hovedindgang entrada *f.* principal; (*portal*) portada *f.*
hovedindhold contenido principal; (*resumé*) sumario, resumen.

En anden nyhed var indførelsen af nogle specielle sprogbrugsartikler, som vi valgte at anbringe i "kasser" eller blokke i umiddelbar nærhed af et overordnet emneord. Det drejer sig fx om, hvordan man **hilser**, siger **tak** eller **skælder ud** på spansk.

2 Sproghandlinger

John Edelsgaard Andersen (Edelsgaard Andersen 1989), som har skrevet en lille bog om sproghandlinger på dansk, definerer en sproghandling således: "**et forsøg på at ændre en utilfredsstillende situation ved hjælp af en sproglig ytring**".

I "Dansk talesprog i praksis" (Thorborg 1996) hedder det at "ved en sproghandling forstås en handling, man udfører vha. et sprogligt udtryk, fx at bede om, at love, at foreslå. Når man udfører en sådan sproghandling, bruger man normalt andre udtryk end selve benævnelsen for sproghandlingen. Når man beder om, siger man fx ikke: Jeg beder dig om at, men bruger vendinger som fx: Gider du ikke, Vil du ikke godt" Disse verber, de såkaldte **performativer**, bruges altså normalt ikke til at udtrykke selve sproghandlingen, men kan bruges til at beskrive, hvad der foregår i en samtale efter følgende skema:

Personligt pronomen i 1. pers. sing. + performativt verbum i præsens + personligt pronomen i 2. pers. sing. + xxxx

Eks.: Jeg beder dig om at skrue ned for musikken = Gider du skrue ned for musikken?

Andre mulige kombinationer kunne være 1. pers. pluralis i stedet for singularis eller evt. en passiv konstruktion i forbindelse med mere formelt eller juridisk sprogbrug.

Begrebet **performativer** er oprindeligt dannet af Austin, som var professor i filosofi på universitetet i Oxford (Austin 1992). Han holdt en række foredrag på Harvard universitetet i 1955, hvor han redegjorde for sine tanker om forskellen mellem 'statements' og 'performatives', dvs. konstatering af kendsgerninger = "at sige noget om noget", over for handlingsstyrende udtryk =

et udtryk der ved at blive sagt rummer en handling ("vil du række mig smørret" = "jeg beder dig om at række mig smørret").

Lisbet Thorborg siger videre, at "sproghandlinger kan udføres på mange forskellige måder. Man har i de konkrete situationer ofte adskillige udtryk at vælge imellem - indbyrdes med små betydningsforskelle. Mange udtryk kan igen optræde i forskellige betydninger. Faktorer som kropssprog, tonefald og ironi kan spille ind og påvirke den aktuelle betydning af et udtryk."

Ifølge Edelsgaard Andersen kan man foretage en inddeling af sproghandlingerne i fem forskellige typer. "Al sproghandling går ud på at ændre en situation som er utilfredsstillende til det bedre. Den talende kan gå forskellige veje for at nå dette mål. I enhver kommunikationssituation er der tre fikspunkter: et jeg, et du og en omverden". "Når der skal ændres ved en utilfredsstillende situation, så kan den talende vælge at forandringen skal komme fra den ydre verden, fra modparten, eller fra sig selv".

Svarende hertil findes der tre hovedtyper af sproghandlinger:

- de informationsudvekslende
- de handlingsregulerende
- de holdnings- og følelsesudtrykkende

De eksempler, der nævnes i det følgende, er dem, vi har med i Dansk-spansk ordbog. Der kunne selvfølgelig nævnes mange andre.

1. **Informationsudvekslende**, hvor den talende er optaget af og refererer til, hvad der er tilfældet i den ydre verden, for derigennem at argumentere for forandring.

fx brev, telefonsamtale

2. **Handlingsregulerende**. Her søger den talende

- a) at få indflydelse på den andens handlinger
fx advare, afvise, bede om, befale, bestille, forbyde, foreslå, invitere, rykke, tillade, ønske
- b) at tilbyde at ændre på sine egne handlinger
fx bekræfte, godkende

3. **Holdnings- og følelsesudtrykkende**. Her søger den talende at ændre på situationen ved at fremføre sine egne indstillinger og holdninger som argumenter for en forandring.

- a) positive
fx rose, tilgive
- b) negative
fx beklage, eder og besværgelser, kritisere, skælde ud
- c) neutrale
fx enighed/uenighed

Hertil kommer yderligere to typer sproghandlinger:

- 4. Handlinger der udtrykker sociale konventioner.** Viser, at den talende er social eller i det mindste ved, hvordan man begår sig i sprogsamfundet.

fx hilse, høflighed, kondolere, lykønske, præsentere, takke

- 5. Dialogstrukturerende handlinger.** Sproghandlinger som bruges til at styre og regulere det sproglige samvær.

fx samtale

3 Sprogbrugsoplysninger i monolingvale ordbøger

Når man i monolingvale ordbøger indsætter samleartikler, drejer det sig ofte om forskellige former for illustrationer. Det er ikke helt så almindeligt med oversigter over sprogbrug eller deciderede sproghandlinger.

I Diccionario PLANETA (PLANETA 1986) kan man bl.a. finde oversigter over brugen af præpositioner, brugen af nogle af de vigtigste verber, verbalperifraser og ordsprog. I alt ca. 30 samleartikler plus et stort antal illustrationer. I CLAVE (CLAVE 1996), en anden monolingval spansk ordbog, som er udgivet for nylig, har man valgt at lave et ret omfattende appendiks, som bl.a. indeholder en oversigt over de mest almindelige fejl på spansk.

Det er imidlertid inden for det engelske sprog, vi finder de fleste eksempler på samleartikler med oversigter over sprogbrug. I LONGMAN Dictionary of Contemporary English (LDC 1995) finder vi, ud over talrige illustrationer, omfattende samleartikler og et stort antal såkaldte 'usage notes', der beskriver brugen af udvalgte lemmata. En anden fremgangsmåde er benyttet i LONGMAN Language Activator (LLA 1995), som defineres som en produktionsordbog bygget op over en lang række 'key words'. Her kan man nærmest sige, at hele ordbogen er bygget op over sprogbrugsartikler. Noget lignende gør sig gældende for Dictionary of Everyday American English Expressions (NTC 1994). Her findes over 7.000 udtryk opdelt i 18 forskellige kategorier, som fx: Hverdagsprægede situationer - Samtale - Høflige vendinger - Uhøflige vendinger samt Mad og drikke - Indkøb - Rejser og transport, dvs. mere i stil med en parlør.

4 Sprogbrugsoplysninger i bilingvale ordbøger

Oplysninger om sprogbrug kan normalt findes inde i almindelige ordbogsartikler som fraser eller i specielle bøger, som fx parlører (oftest til rejsebrug) eller i "sætningsbøger" som beskriver talemåder. Et tidligt eksempel herpå er Hirschsprungs sætningsbøger for forretningsfolk fra 30'erne inden for fagsprog, og inden for almensproget er det blevet mere og mere almindeligt at lave oversigter over talemåder.

I Useful Expressions in English (Hübinette 1993) finder man 900 svenske adverbelle udtryk og faste vendinger med de dertil svarende engelske udtryk. Men det er, så vidt jeg ved, ikke almin-

delig praksis at inkorporere sproghandlinger i almensproglige ordbøger i form af oversigtsartikler – bortset fra Bergenholtz' tysk-madagaskisk ordbog (Bergenholtz 1994).

5 Sprogbrugsartikler i Munksgaards Dansk-spansk ordbog

Det var naturligvis en satsning, da vi valgte at indføre sprogbrugsartikler i ordbogen. Vi kunne ikke vide, om der var et reelt behov for dem. Vi mente dog, at det kunne være nyttigt for brugerne at have oplysninger af denne art samlet i grupper. Da ordbogen stadig er forholdsvis ny, har jeg indtil nu kun fået mundtlige reaktioner fra brugerne med hensyn til nytten. Og de har alle været positive. I en endnu ikke offentliggjort anmeldelse står der bl.a. "Disse sprogbrugsartikler er en meget spændende nyskabelse, men - i hvert fald i begyndelsen - finder brugeren dem måske ikke altid, når han/hun har brug for dem". Hvis dette er tilfældet, kunne det måske give anledning til at lave nogle brugerundersøgelser for at se, hvordan brugerne finder frem til de udtryk, de skal bruge i en bestemt situation. Det skal dog nævnes, at der findes en samlet oversigt over sprogbrugsartiklerne på side 12 i ordbogen. Og det kunne evt. overvejes i en senere udgave at lave henvisninger fra andre opslagsord til artiklerne.

I Munksgaards Dansk-spansk ordbog finder man eksempler på de fem forskellige typer sproghandlinger, som jeg omtalte før. Jeg skal her præsentere nogle få af dem.

1. foreslå

hører til i gruppen af **handlingsregulerende sproghandlinger**, hvor man forsøger at få indflydelse på en andens handlinger. I denne sprogbrugsartikel finder vi eksempler både med og uden brug af performativer.

foreslå (herunder: opfordre)

det vil nok være en god idé at ...

sería una buena idea que + konj

du går med i biffen i aften, ikke?

¿vienes al cine esta noche, verdad?

du skulle se at få dig en video

deberías comprarte un video

du skulle tage at se den film

deberías ver esta película

har du ikke lyst til at tage med til stranden?

no te apetece venir a la playa

hvad med at gå i biografen?

¿vamos al cine?

hvad mener du om, at vi tog og cyklede en tur?

¿qué te parece si damos una vuelta en bicicleta?

jeg har et godt forslag

tengo una buena propuesta

jeg kunne godt tænke mig en fridag

me gustaría tener un día libre

jeg opfordrer dig til at stille op til valget

te propongo que te presentes a las elecciones

jeg synes, at vi skal ...

creo que debemos / deberíamos.....

jeg vil anbefale dig at købe en ny bil	te aconsejo comprar otro coche
jeg vil foreslå at du ...	propongo que tú + konj
jeg vil foreslå dig at	te propongo que + konj
jeg vil foreslå en let rødvin	propongo un vino tinto ligero
jeg vil gerne stille/fremsætte forslag om ...	quisiera proponer
kom, nu skal vi ud at have en øl!	¡ven, vamos a tomar una cerveza!
kunne du ikke tænke dig at gå med i biografen?	¿te gustaría ir al cine?
kunne du tænke dig en is?	¿quieres un helado?, ¿te apetece un helado?
må jeg komme med et forslag	¿puedo hacer una propuesta?
skal / skulle vi (ikke) tage at ...?	¿por qué no.....?
skulle vi ikke gå i biografen?	¿por qué no vamos al cine?
tag lige og slap af!	¡tranquilízate! ¡cálmate!
var det ikke en idé at ...	no sería una buena idea.....
var det ikke noget for dig at blive medlem?	¿no te gustaría hacerte socio?
vil du ikke med ud at få en øl?	¿quieres salir a tomar una cerveza?

2. godkende

er ligeledes en **handlingsregulerende sproghandling**, men i dette tilfælde tilbyder den talende at ændre på sine egne handlinger

Godkende (Se også: bekræfte)	
jeg bekræfter herved, at ...	por la presente certifico que....
sige ja til noget	decir que sí a u.c., aceptar
tiltræde	aprobar, aceptar
vi tiltræder hermed Deres forslag om ...	aceptamos su propuesta de
forslaget er vedtaget!	¡propuesta aceptada!

3. eder og besværgelser

Når man bruger eder og besværgelser, benytter man sig af **holdnings- og følelsesudtrykkende sproghandlinger**. Det er vigtigt at kende til den slags udtryk på et fremmedsprog, om ikke andet så for at undgå at bruge dem i forkerte situationer.

eder og besværgelser
<i>Til trods for at spansk-talende lande anses for at være mere religiøse end Danmark, anses det ikke for at være så dårligt sprog at nævne Gud og djævelen i eder og forbandelser. Nogle benytter dog også, ligesom på dansk, eufemismer. Men det er betydelig mere acceptabelt at</i>

benytte de "rigtige" udtryk. Det er desuden blevet mere udbredt – og accepteret – at bruge seksuelle udtryk som eder.

det ved (den søde) grød te lo juro (por mi madre)

fandeme (sateme / kraftedeme / sgu)

**jeg vil fandeme ikke finde mig i
den behandling** no quiero que me trates así, coño

fandens (helvedes, satans)

det var dog fandens til uvejr vaya tiempo de mierda, vaya coñazo de tiempo

fandens (satans)

fandens også joder

for fanden (helvede, pokker, satan)

av for fanden joder

fy for fanden joder, qué asco

hvad fanden qué coño

hvad fanden er meningen qué coño significa esto

føj for satan hvor det stinker joder(hostia), que mal huele

gid fanden havde... qué coñazo (de)

gu vil jeg ej no me da la gana

guddødemig (gudhjælpemig)

nu har han gudhjælpemig købt no te digo que ha vuelto

en ny bil igen a comprarse un coche

helvede (H, hekkenfeldt, Pommern)

det går ad helvede til irle a uno fatal, estar jodido

hvad helvede laver du her? ¿qué coño haces tú aquí?

Helgoland (hulen, sagomel, sulen,

søren, dælen, dævlen)

av for Helgoland mierda, hostias, joder

saftsuseme (suleme, søreme, dæleme,

edderhyleme eller eddermaneme)

det er saftsuseme koldt i dag hoy hace un frío de la hostia

han er dæleme ikke rigtig klog no es muy listo, que digamos

<i>sgu (sågu, ved Gud)</i>	
det ved jeg sgu ikke	coño, pues no sé
det må du sgu selv om	coño, tú sabrás
det ved jeg ved Gud ikke	pues hijo(a), no lo sé
<i>sørens (pokkers)</i>	
det var sørens	caramba

4. takke

En særlig type af sproghandlinger er de, der bruges til udtrykke **sociale konventioner**. Hvordan "opfører" man sig passende på det pågældende sprog?

takke	
<i>På spansk siger man ikke tak i præcis de samme situationer som på dansk. Eksempelvis har man på spansk ikke sætninger, der svarer til følgende: tak for mad!, tak for i dag / i går!, tak for skænken!</i>	
det skal du have tak for!	te lo agradezco
du skal have mange tak!	te lo agradezco mucho
farvel (og) tak! (<i>i butik</i>)	adiós y gracias
hjertelig tak!	muchísimas gracias
ikke noget at takke for!	de nada / no hay de qué
ja, så siger jeg tak!	hombre, pues gracias
ja tak!	sí, gracias
jeg er dig meget taknemmelig for ...	te estoy muy agradecido por
(jeg siger) mange / tusind tak!	muchísimas gracias
jeg takker Dem hermed for ...	por la presente le agradezco su
jeg takker mange gange for ...	le agradezco mucho su
(nej) ellers tak! (<i>ironisk</i>)	hombre, pues muchísimas gracias (<i>kan dog også bruges i direkte betydning</i>)
nej tak!	no gracias
på forhånd tak!	gracias de antemano
selv tak!	de nada / no hay de qué
tak, det er meget venligt af Dem!	gracias, es usted muy amable
tak for ...!	gracias por ...
tak for hjælpen!	gracias por la ayuda
tak for lån af ...!	gracias por prestarme
tak for ulejligheden!	perdona la molestia

tak for venligheden!	gracias, muy amable
tak i lige måde	gracias, igualmente
tak skal du have!	gracias
(tak, men) det er alt for meget / galt!	gracias, esto es demasiado
Svar på tak	
<i>Udtrykkene: velbekomme!, selv tak!, ingen årsag, åh, jeg beder (be'r), det var så lidt kan alle oversættes med:</i>	
	De nada / no hay de qué
tak i lige måde!	gracias igualmente

5. samtale

Den sidste af de fem typer sproghandlinger er den, der bruges til at **styre og regulere det sproglige samvær**. Hvordan foregår fx en samtale på det pågældende sprog?

Denne sprogbrugsartikel er inspireret af en artikel i Hermes, hvori Birgit Henriksen (Henriksen 1995) beskriver et pædagogisk udviklingsarbejde, som beskæftiger sig med kommunikative arbejdsformer i en gymnasieklasse. Eleverne blev undervist i forskellige sprogbrugsfænomener:

- sproghandlinger,
- høflighedsstrategier og
- samtaleregulerende udtryk, de såkaldte gambits.

I et bilag til nævnte artikel bliver gambitter defineret således: "sproglige elementer, hvis primære funktion er at opretholde og regulere samtaler. Gambitter kan også beskrives som "samtalens olie", idet de ikke bidrager til samtalen rent indholdsmæssigt, men sikrer, at den holdes i gang og glider. Gambitter styrer altså diskursfunktionerne i en samtale, dvs. de gør det muligt for den talende at:

1. at få ordet
2. at holde ordet
3. at give ordet fra sig
4. at lytte opmærksomt og signalere dette til samtalepartneren
5. at markere overgange i ens talestrøm

Det er vigtigt at påpege, at valget af gambitter – i lighed med andre sproglige træk – naturligvis vil være afhængig af en lang række faktorer i samtalsituationen, f.ex. den talendes alder, sociale og geografiske tilhørsforhold, hvem der tales med, osv. Dette betyder, at der vil være nogle gambitter, som sprogeleven skal lære at beherske produktivt, hvorimod andre gambitter vil være så situationelt markerede, at sprogeleven bør være varsom med at anvende dem selv".

samtale*Se også: telefonsamtale.**At forsøge at tage ordet*

altså	pues
(det er) ikke for at afbryde, men ...	no quisiera interrumpir, pero
for resten	a propósito
helt ærligt	sinceramente
hov	oye
hør lige	escucha un momento
ja	sí
jamen	sí, pero
jeg synes	creo que
jo	pues sí
men	pero
må jeg lige sige noget	puedo decir algo
nej, ved du nu hvad	anda ya
nu vi taler om	hablando de
nå, men	bueno, pues
prøv lige at høre (her)	escúchame un momento
stop lige	espera un momento
tjah	bueno
undskyld jeg afbryder, men ...	perdona que interrumpa, pero.....

At holde ordet

altså	pues
det, jeg mener, er	lo que yo pienso es que
det, jeg ville sige, er	lo que quiero/querRa decir es que.....
faktisk	en realidad
for det første	primero, en primer lugar
hvad er det nu, det hedder	¿cómo se dice?
hvad var det, jeg ville sige	qué quería decir
lad mig lige se	a ver
lad mig tænke mig om	déjame que lo piense
(men) hvad skal jeg sige	qué quieres que diga
mens jeg er ved det	hablando de esto
på den ene side	por un lado

At give ordet fra sig

enig?	¿conforme?
er det rigtigt?	¿es cierto?
har jeg ret?	¿tengo (o no tengo) razón?
hvad mener du?	¿qué quieres decir?
ikke (også)?	¿verdad?
mener/synes du ikke?	¿no crees?
okay?	¿de acuerdo?
(synes du) vel?	¿verdad que no?

At lytte opmærksomt og signalere dette til samtalepartneren

ah	sí
aha	ah, sí
akkurat	exacto
aldrig	nunca
det er rigtigt	es cierto
det passer	es verdad
det siger du ikke	no me digas
du store/du godeste/du milde	por Dios
er det rigtigt	¿es cierto?
er det sandt	¿es verdad?
gud nej	ay no
(helt) bestemt	seguro
(helt) enig	de acuerdo
hm	ejem
hvor groft	¿qué barbaridad!
hvor ærgerligt	¡qué lástima!
I guder!	¡por Dios!
ih, du forbarmende	¡ay, por Dios!
ja	sí
jamen dog	pero, bueno
ja, selvfølgelig	sí, claro
jøsses!	¡Dios mío!
lige mine ord	eso digo yo, lo que yo digo
lige nøjagtigt	precisamente
mhm	ejem
naturligvis	claro
nej	no

netop/præcis	eso es
nå	vaya
nå for pokker	vaya por Dios
ok/okay	de acuerdo
som talt ud af mit hjerte	lo mismo digo yo
virkelig	¿es verdad?
åh nej da	ay no
<i>At markere overgange i ens talestrøm</i>	
altså	pues
det var det	eso es todo
det var et sidespring	esto ha sido un comentario al margen
fint	estupendo
for øvrigt/for resten	a propósito
godt	bien
nu til noget helt andet	cambiando de tema
	ahora hablemos de otra cosa
okay	de acuerdo
tilbage til sagen	volviendo al tema, volvamos al tema

6 Sprogbrugsartikler med “kulturelt” indhold

Det spørgsmål, jeg nu har stillet mig, er, om man kan bruge den struktur, vi har benyttet til sprogbrugsartiklerne, til andre typer oplysninger end sproghandlinger. I forbindelse med en senere udgave af ordbogen kunne jeg tænke mig, at man også kunne få dækket nogle af de “huller”, som findes på grund af kulturelle forskelle de to sprogområder imellem. I mit arbejde med den nuværende udgave har jeg måttet udelade lemmata, fordi det ikke inden for den nuværende struktur var muligt at medtage dem. Spørgsmålet er så, hvordan man kan gøre det muligt. Hvordan præsenterer man fx en ækvivalent (eller manglen på samme) til “smørrebrødsjomfru”, “øllebrødsbarmhjertighed”, “tandsmør” eller andre kulturbestemte udtryk? Kunne man evt. samle visse typer kultur-specifikke udtryk og præsenterer dem i form af en slags sprogbrugsartikler?

Ifølge Svensén (Svensén 1987) er det “den tvåspråkiga ordbokens uppgift att förse ord och uttryck på källspråket med semantiskt och bruklighetsmässigt så likvärdiga motsvarigheter som möjligt på målspråket. Men fullständig sådan överensstämmelse (ekvivalens) mellan ord och uttryck i två språk är ganska sällsynt, på samma sätt som det är sällsynt med fullständiga synonymer inom ett och samma språk. Denna brist på ekvivalens bottenar i att begreppsvärlden utvecklas olika i olika språk till följd av bl.a. historiska, geografiska, sociala, kulturella och ekonomiska skillnader mellan de länder där de olika språken används.”

Zgusta (Zgusta 1971) er inde på noget af det samme: “The bilingual lexicographer’s most important duty is to find in the target language such lexical units as are equivalent to the lexical

Razafiarivony: *Deutsch-Madagassisches Wörterbuch/Rakibolana Alema-Malagasy*. Antananarivo: Tsipika/Moers: aragon.

CLAVE 1996 = *CLAVE Diccionario de uso del español actual*, SM

Hübinette 1993 = Hübinette, Lars & Odenstedt, Bengt: *Useful Expressions in English - 900 svenska uttryck i engelsk översättning*, Studentlitteratur.

LDC 1995 = *Longman Dictionary of Contemporary English*, p. 610

LLA 1995 = *Longman Language Activator*, p. 1394

Munksgaard 1996 = Windfeld Hansen, Johan & Gawinski, Birthe: *Dansk-spansk ordbog*, Munksgaard

NTC 1994 = Spears, Kleinedler & Birner: *NTC's Dictionary of Everyday American English Expressions - Presented According to Topic and Situation*, National Textbook Company.

PLANETA 1986 = *Diccionario PLANETA de la lengua española usual*, p. 638

units of the source language, and to coordinate the two sets. We call equivalent such a lexical unit of the target language which has the same lexical meaning as the respective lexical unit of the source language”.

Hvis man skelner mellem de tre kategorier FULD ækvivalens, PARTIEL ækvivalens og INGEN ækvivalens, vil kulturspecifikke ord og udtryk således oftest kategoriseres under INGEN ækvivalens, i nogle enkelte tilfælde måske under PARTIEL ækvivalens, alt efter hvilke sprogpar der er tale om.

I et arbejdsrapport af Kromann, Riiber og Rosbach (Kromann 1979) foreslås det at supplere ækvivalenter med en analytisk definition. “De sociokulturelt bundne opslagsord er principielt uoversættelige med en ækvivalent, der er et enkeltord. For oversættere bør ordbogen indeholde en ækvivalent med en oversat analytisk definition, der kan indføres i en given tekst. I særlige tilfælde kan den analytiske definition være så omfattende, at den kun kan indgå som anmærkning til oversættelsen af den givne tekst”.

Hans-Otto Rosenbohm skriver (Rosenbohm 1991) “Die Forderung nach invarianter Informationsübertragung beim Übersetzen hat erhebliche Konsequenzen für den Wörterbucheintrag, bzw. den Artikelaufbau in aktiven Wörterbüchern. So kann man immer dann auf analytische, synonymische usw. Bedeutungsdefinitionen verzichten, mit denen z. B. einsprachige Wörterbücher arbeiten, wenn die Äquivalent vorhanden ist und die Bedeutungsinhalte, einschließlich eventueller Polysemien, deckungsgleich sind. Andererseits sind Bedeutungstrennungen unerlässlich, sobald das semantische Feld L1 nicht dem semantischen Feld L2 entspricht - was leider eher die Regel als die Ausnahme ist”.

I en artikel kommer Veronika Schnorr (Schnorr 1986) også ind på problemet. Hun deler de kulturbundne ord op i tre grupper: “Seen in the light of a bilingual lexicographer’s practical work there are three degrees of culture-bound words which will influence his decision on whether to give an explanation, an equivalent, or an equivalent plus an explanation.

- 1) There is the lexical unit which does not have a counterpart in the target language.
- 2) There is the lexical unit which has a counterpart in the target language but
 - a) it is much less frequent or commonly known or
 - b) it is an approximate equivalent which would be used but is not exactly the same in every detail
- 3) It is a “hard word” in both languages which presupposes the same degree of knowledge or education or culture for both languages.”

Herefter følger en liste over nogle typiske områder, hvor de kulturbundne ord er særlig ofte forekommende: “Activities and festivities, clothing, tools and objects, historical facts, food and drink, religion, education and specialist knowledge”.

Jeg har ikke på nuværende tidspunkt besluttet, hvilke områder jeg i givet fald ville medtage i mine sprogbrugsartikler, man kunne forestille sig nogle af de ovenfor nævnte og evt. andre. Det gælder for Dansk-spansk ordbog, som sandsynligvis først skal opdateres om nogle år. Det er dog min tanke, at vi ved en revision af den spansk-danske ordbog, som jeg også skal være medforfatter på, kan indføre nogle “sprogbrugsartikler med kulturelt indhold”. Her kunne man også forestille sig nogle af de ovenfor nævnte emner eller andre typisk spanske i stil med, hvad man kan finde i Kleines Spanien Lexicon (Haensch 1989).

Mine foreløbige tanker går på flg. for spansk:

Offentlige myndigheder
 Politisk og geografisk inddeling
 Undervisningssystemet
 Mad og drikke
 Helligdage
 Tyrefægtning
 Specielle skikke
 Historiske begivenheder
 Farver (f.eks. metaforisk brug)

Og med dansk som kildesprog kunne man forestille sig nogle af de samme emner, samt nogle typisk danske emner.

Med hensyn til selve sprogbogsartiklens struktur kan der blive tale om forskellige løsningsmodeller, alt efter kildesprog og emne. I en passivordbog kunne det være en fordel foruden tekst også at benytte sig af illustrationer. Et af problemerne vil være den begrænsede plads, man har til rådighed. Det vil sige, at det gælder om at finde frem til de absolut mest relevante og derudover en hensigtsmæssig måde at præsentere dem på.

Bibliografi:

- Austin, J.L., 1992: *How to Do Things with Words*, Oxford University Press
- Edelsgaard Andersen, John, 1989: *Sproghandlinger - på dansk*, p. 6, Sprogserien - Dansk lærerforeningen
- Haensch & Haberkamp de Antón, 1989: *Kleines Spanien Lexicon, Wissenswertes über Land und Leute*, Verlag C.H. Beck, München.
- Henriksen, Birgit, 1995: *Fremmedsprogspædagogikken - eksemplificeret ved 4 forskellige forskningsområder*, Hermes, Journal of Linguistics no. 14.
- Kromann, H.-P., Th. Riiber og P. Rosbach, 1979: *Betydningsbeskrivelse og ordbogstyper inden for tosprogsleksikografien med særligt henblik på en dansk-tysk ordbog*, p. 14, ARK, 1 (HHK).
- Nielsen, Sandro, 1994: *Alfabetisk makrostruktur i Bergenholtz & Tarp: Manual i fagleksikografi*, p. 209, Systime.
- Rosenbohm, Hans-Otto, 1991: *Äquivalentlose Lemmata und kulturgebundene Wörter in zweisprachigen Wörterbüchern*, p. 114, Hermes, Journal of Linguistics no. 6
- Schnorr, Veronika, 1986: *Translational Equivalent and/or Explanation? The Perennial Problem of Equivalence*, p. 55-60, LEXICOGRAPHICA, 2.
- Svensén, Bo, 1987: *Handbok i lexikografi*, p. 134, Esselte.
- Thorborg, Lisbeth, 1996: *Dansk talesprog i praksis. Grundbog. Øvelser med sproghandlinger og talesprogsændringer*, p. 5, Akademisk Forlag.
- Zgusta, Ladislav, 1971: *Manual of Lexicography*, p. 312, Academia

Ordbøger:

Bergeholtz 1994 = Bergenholtz, Henning in Zusammenarbeit mit Suzy Rajaonarivo, Rolande Ramasomanana, Baovola Radanielina sowie Jürgen Richter-Johanningmeier, Eckehart Olszowski, Volker Zeiss unter Mitarbeit von Sabine Stegemann, Hantanirina Ranaivoson, Raymonde Rayololomboahangy und Mavotiana

Martin Gellerstam

Översättaren och ordboken

It seems obvious that translators will need dictionaries in the process of translating. But dictionary use will differ according to the direction of the translation, the translator's competence and text register. In this paper, the active bilingual dictionary used by the non-professional translator is focused and its shortcomings are discussed. The need of corpus data, notably parallel texts, is pointed out as a complement to the bilingual dictionary. The case is demonstrated by a comparison between equivalents recommended in a comprehensive bilingual Swedish dictionary and corpus data from parallel texts.

Att den som översätter har behov av en ordbok kan verka självklart. Men för att frågan om översättarens behov av ordbok skall bli meningsfull behöver man först precisera vad som menas med översättare och vad som menas med ordbok. Till en början är det skillnad mellan den professionella översättaren som normalt översätter till sitt eget modersmål och den person som vill formulera sin egen text (antingen det gäller allmänspråk eller fackspråk) på ett internationellt mer gångbart språk än svenskan. Låt oss precisera ytterligare: i det första fallet har vi exempelvis en svensk EU-översättare som översätter en fördragstext från engelska till svenska. I det senare fallet handlar det om exempelvis en svensk forskare som vill skriva en uppsats på engelska.

Om dessa två översättare på mycket olika nivåer använder ordböcker för att lösa sina uppgifter, vilka är i så fall dessa ordböcker? Är man professionell översättare så kan man i allmänhet tillräckligt av källspråket och har målspråket som modersmål. Dessutom översätter man inom ett fackområde som man normalt är förtrogen med. Problemet vid denna typ av översättning är mindre den allmänspråkliga utformningen än facktermerna och kanske främst deras återgivning på svenska. Vad som här krävs är snarast erfarenhet av fackliga texter inom det aktuella ämnesområdet och terminologiska data. Vanliga tvåspråkiga ordböcker – i detta fall närmast ett engelsk-svenskt lexikon – är här otillräckligt av flera skäl: dels täcks naturligt nog sällan det aktuella fackområdet i allmänspråkiga ordböcker och dels är omsättningshastigheten på de fackspråkliga termerna alltför snabb för normala tvåspråkiga ordböcker över allmänspråket. Tvåspråkiga fackordböcker är här begärliga om de håller jämna steg med nyproduktionen av termer. Närmast kommer terminologiska databaser, givetvis under förutsättning att de uppdateras med jämna mellanrum. Den professionella översättaren sysslar normalt med avkodning av ett främmande språk och ägnar en hel del tid åt att hitta lämpliga ekvivalenter på sitt modersmål. Om tvåspråkiga avkodningsordböcker är mindre användbara för vår facköversättare så kan enspråkiga ordböcker vara goda källor till kunskap om ordens exakta användning på det främmande språket.

En variant av den professionella översättaren är den som yrkesmässigt översätter skönlitteratur. Här är skillnaden normalt – men inte alltid – att ordförrådet rör sig inom det som kallas allmänspråket. Den litterära översättaren är i allmänhet så kunnig inom sitt område att enspråkiga ordböcker på källspråket är det viktigaste hjälpmedlet.

I det andra fallet – svensken som vill skriva på engelska – så vänder sig översättaren ofta till en tvåspråkig ordbok från modersmålet till ett främmande språk. Det handlar alltså om vad man idag kallar en aktiv tvåspråkig ordbok där man förväntar sig hjälp med att formulera en text på ett främmande språk. Frågan om hur långt en tvåspråkig aktiv ordbok kan hjälpa till med en sådan

uppgift är svår att besvara. Var och en som har försökt formulera något på ett främmande språk vet hur man begärligt griper efter meningsexempel som på något sätt kan vara tillämpbara på ens egen översättning. För att överhuvud taget kunna formulera en acceptabel text på ett främmande språk måste man från början kunna en hel del. Den aktiva ordbokens tysta förutsättning är egentligen att man utgår från ett innehåll och väljer lämplig form. Men vid översättning handlar det snarare om att först formulera en tanke på sitt modersmål för att sedan klä tanken i ett främmande språks dräkt. Vill man formulera ett uttryck som *en stor förmögenhet* så måste man ha hjälp av den aktiva tvåspråkiga ordboken att välja *a large fortune* eller *a big fortune*. Det säkraste sättet att komma fram till den rätta kunskapen på den här punkten är normalt att se på exemplen och hoppas att man skall hitta något som är tillämpbart. Svårigheten med det aktiva lexikonet är inte att hitta förslag till lämpliga ord utan snarare att veta vilket ord som är det rätta just i min kontext. Det är därför man som ovan översättare är så angelägen att finna längre kontexter.

Man kan kanske sammanfatta de två olika typerna av översättarbehov på följande sätt:

- (1) För den professionelle översättaren till modersmålet är de innehållstunga, termliknande orden och deras svenska form det primära. Källan till kunskapen om dessa ord är terminologiska data (allmänt tillgängliga eller framtagna av översättaren själv) snarare än reguljära tvåspråkiga ordböcker. Facköversättaren och den litteräre översättaren utnyttjar dessutom enspråkiga ordböcker på källspråket.
- (2) För amatöröversättaren till ett främmande språk är tvåspråkiga aktiva ordböcker en hjälp. Problemet med dessa ordböcker är dock att de sällan är aktiva nog.

Vi skall i fortsättningen se lite närmare på en tvåspråkig ordbok och jämföra dess information – särskilt om ekvivalenter – med utfallet i en tvåspråkig korpus. Men först några ord om den tvåspråkiga ordbokens generella brister.

Brister hos den tvåspråkiga ordboken

I ett plenarföredrag vid den sjunde Euralexkonferensen i Göteborg (1996) under rubriken *Bilingual Dictionaries: Past, Present and Future* (Atkins 1996) summerar Sue Atkins några av den tvåspråkiga ordbokens brister. Ordboken är *redundant* eller enkelt uttryckt: där står för mycket, man ser inte skogen för bara träd. Ändå finns det luckor i informationen om ord och fraser. Allvarligare är att det ofta råder oklarhet om ekvivalenters status: om *stor* kan heta *big*, *great* och *large* på engelska så måste man veta precis i vilken kontext det ena eller andra skall användas. Vidare kan källspråksanalysen vara förvrängd på grund av behoven på målspråket. Om en svensk-turkisk ordbok tar upp ordet *byåldste* i den svenska delen så är det en förvrängning av hur svenskan ser ut. *Byåldste* är medtaget av enbart det skälet att det finns ett turkiskt ord med den innebörden. Den tvåspråkiga ordboken saknar också sådan information som är naturlig för den enspråkiga, främst definitioner.

Atkins vill se en framtid för den tvåspråkiga ordboken som består inte bara av tryckta ordböcker utan också av "truly electronic dictionaries, compiled afresh for the new medium, enriched with new types of information, the better to meet the need of the multifarious users" (Atkins 1996). En sådan ny typ av information är korpusdata: man skall kunna gå från ordboken ut i den språkliga verkligheten i form av texter, enspråkiga eller parallella texter i form av översättningar.

Vi skall se hur den traditionella tvåspråkiga ordbokens information ser ut i förhållande till en sådan uppsättning parallella texter. Tanken är att den implicita information som en text kan ge skall kunna jämföras med ordbokens explicita information, både om ekvivalenter och om ords uppträdande i en kontext.

Pedant: en arbetsbänk för parallella texter

Konstruktionen av parallella texter har på senare år blivit en viktig verksamhet inom flera olika forskningsfält: inom datalingsvistik med sikte på bl.a. maskinöversättning, inom korpuslingvistik som ett redskap för tvåspråkiga korpusbaserade studier, inom lexikografin som ett hjälpmedel för konstruktionen av tvåspråkiga ordböcker och inom språkpedagogiken som ett allmänt medel för tvåspråkiga studier. I Göteborg har ett programsystem utarbetats av Pernilla Danielsson och Daniel Ridings under namnet Pedant. Systemet består av texter på många språk och inom många olika genrer, dock mest facktext av typ tekniska manualer, politiska dokument, ekonomiska rapporter etc. Särskilt väl tillgodosett är språkparen svenska-engelska, svenska-franska och svenska-tyska för att tillgodose Humanistiska fakultetens behov inom den pågående översättarutbildningen. (Pedant är tillgängligt för sökning via Internet under följande adress: <http://logos.svenska.gu.se/PEDANT/parabank/parabank.html>).

Sökningen är enkel och snabb: man bestämmer först från en meny vilket språkpar man önskar titta på (t.ex. svenska-engelska). Sedan skriver man ett ord och får snabbt upp alla förekomster i det svenska dokumentet, där varje beläggsställe i källspråket åtföljs av den översatta meningen på målspråket. Programmet plockade från början bara fram isolerade ord men kan nu också söka på längre uttryck. Så här ser resultatet ut när man begär fram de svenska meningarna på ordet *inriktning* och motsvarande engelska meningar.

Arbetsgruppen med inriktning på multimediala mjukvaror för utbildning skall titta närmare på språkinlärningsfrågorna.	The task force addressing educational multimedia software will be looking into the language learning issues.
För små och medelstora företag som har en internationell inriktning medför den nya tekniken stora fördelar.	For the more globally oriented SMEs, the IS offers important advantages.
Tidigare åtgärder skall genomföras med särskild inriktning på de grupper som behöver speciell uppmärksamhet som till exempel ungdomar som söker sitt första arbete, långtidsarbetslösa och arbetslösa kvinnor.	The above measures will be applied with particular emphasis on those categories requiring special attention, such as young people seeking their first job, the long-term unemployed and unemployed women.
Strukturfondernas inriktning kan komma att ändras mot bakgrund av detta, så att användningen av modern informations- och kommunikationsteknologi stimuleras.	There is a need to reorient the Structural Funds within the framework of the emerging IS to take account of this. Policies must be more oriented to stimulating the access and use of modern ICTs.
Små och medelstora företag är en källa för att skapa arbetstillfällen, en källa till varierad inriktning av industriföretagen.	SMEs are a reservoir for the creation of jobs and a source of diversity in the industrial fabric.

Tabell 1: Pedant: exempel på svensk-engelsk parallelltext (INRIKTNING)

Plockar man ut enbart den svenska närkontexten med motsvarande engelska översättning (huvudordet kursiverat) så kan man få en bättre överblick över hur ordet *inriktning* är översatt (exemplen är ett tvärsnitt över samtliga förekomster i texterna av det svenska ordet). När en engelsk motsvarighet inte är utmärkt med kursiv har ordet inte översatts eller gömts undan i en mer abstrakt formulering.

arbetsgruppen med inriktning på /.../ mjukvaror
the task force *addressing* /.../ software

åtgärder /.../ med särskild inriktning på de grupper som behöver
with particular *emphasis* on those categories requiring

för små och medelstora företag som har en internationell inriktning
for the more globally *oriented* SMEs

strukturfondernas inriktning kan komma att ändras
there is a need to *reorient* the Structural Funds

samhällstjänster med inriktning på att utveckla
public services *aimed at* developing

Inriktning av forskning mot innovation
Orienting research towards innovation

företagsledning med inriktning mot innovation
innovation-oriented formulae for business management

en källa till varierad inriktning av industriföretagen
a source of diversity in the industrial fabric

saknar den flexibilitet som behövs för att ändra inriktning och omformulera sina program
This rigidity prevents them from *adjusting* and reformulating their programmes

att ge en ny inriktning till skolor i problemområden
existing establishments in deprived areas to be *turned into* "second-chance schools"

en undermålig inriktning på innovationer
a neglect of innovation

stimulera inriktningen på forskningsprojekten
encouraging the *management* of research projects

de mest dynamiska små och medelstora företagen med teknisk inriktning
the most dynamic technological SMEs.

uppmuntra företagens internationella inriktning
encouraging an internationally-minded *approach* among enterprises

samt även dess (= den offentliga insatsens) inriktning att uppfylla kollektiva behov
and its needs to be geared to satisfying collective needs

forskningens inriktning med hänsyn till industrins behov
the *pertinence* of the research topics to the needs of the industry

Tabell 2: Engelska översättningar av ordet INRIKTNING

Översättningarna omfattar först en större grupp ”normala” engelska ekvivalenter (*addressing, with emphasis on, oriented, orienting, aimed at, be turned into, approach*). Vidare förekommer en friare återgivning av uttryck där det svenska ordet impliceras: *ändra inriktning* översätts exempelvis med *adjust*. Slutligen förekommer flera fall där det svenska ordet helt enkelt inte översätts (eller på sin höjd lämnar svaga spår efter sig): *en källa till varierad inriktning* blir *a source of diversity*, medan *en undermålig inriktning på innovationer* rätt och slätt blir *a neglect of innovation*.

Går man till vår största svensk-engelska ordbok (Norstedts *Stora svensk-engelska ordboken*) så finner man – kanske inte oväntat – att verkligheten i variationsrikedom överträffar ordbokens idealiserade bild. Enligt ordboken skall den bildliga betydelsen ”målsättning” översättas med (*aim and*) *direction*, betydelsen ”koncentration” (?) skall översättas med *concentration* och betydelsen ”tendens” skall heta *trend*. Ordboken bjuder också på exemplet *hans inriktning på (pengar)* som översätts med *his preoccupation with...* Slutligen finns en hänvisning till *inställning 2* som i något fall tangerar *inriktning*.

Ordbokens förslag till översättning av *inriktning* visar sig inte förekomma överhuvudtaget i den svensk-engelska delen av den länkade korpusen. Men om man slår i den engelsk-svenska korpusen på *direction* så finner man ett belägg på *direction* som faktiskt översätts med *inriktning*:

the direction of the research : inriktningen av forskningen

Vad beror dessa skillnader på? Är korpusöversättaren inte tillräckligt stringent i sin översättning utan översätter ibland *si* och ibland *så*? Är det rentav dåliga översättningar vi har att göra med? Är ordboken alltför summarisk i sina förslag till översättning? Kan man överhuvudtaget som översättare få rätt förslag till rätt kontext utifrån den tvåspråkiga ordboken? Har ordboken ett annat syfte, t.ex. att först ge den mest allmänna ekvivalenten även om den inte passar i alla kontexter?

Innan vi går in på frågan varför korpus och ordbok ger så olika vittnesbörd skall vi ta upp några fler exempel, hämtade från den svensk-engelska korpusen. Vi börjar med ordet *bakgrund* som – liksom *inriktning* – har en lite vag innebörd och förekommer i åtskilliga kollokationer. Som vi ser från tabell 3 så finns också här en provkarta på olika översättningar: (*perspective, context, background, in the light of* etc.). Också här finns friare översättningar: *with that in mind, broadly based, in different fields*.

mot denna bakgrund
In this *perspective*

Politisk bakgrund
The political *context*

användarens språkliga bakgrund
the user's linguistic *background*

Mot denna bakgrund
With that *in mind*

mot bakgrund av dess resultat
in the light of its outcome

Mot bakgrund av slutsatserna från Cannes
In the light of the Cannes conclusions

vars 128 medlemmar har mycket olika bakgrund
which is *broadly based* and consists of 128 members

Mot bakgrund av detta
In this *context*,

mot bakgrund av informationssamhällets behov
Against the *perspective* of the skills need of Information Society

partner med olika bakgrund
partners in *different fields*

Tabell 3: Engelska översättningar av ordet BAKGRUND

Den tvåspråkiga ordboken har flera exempel som inte förekommer – men är fullt möjliga – i den föreliggande korpuser (bilda bakgrunden till, i bakgrunden, hålla sig i bakgrunden, träda i bakgrunden för). Däremot finns kontexter som också uppträder i korpuser (mot denna bakgrund, mot bakgrunden av dessa fakta). Översättningarna *background*, och *in the light of these facts* finns i ordboken liksom också i korpuser. Däremot saknas återkommande översättningar i korpuser som *context* och *perspective*.

Vi skall se på ytterligare ett ord av samma lite vaga typ som de två tidigare, nämligen *omfattande*. Också här har ordboken och korpuser några översättningar gemensamma. I ordboken saknas bl.a. korpuser (*adapt*) *profoundly*, *pervasive* (*application*), *important*, *broad*, *high degree of* och *significant*. Däremot saknar korpuser ordboken översättningar *wide*, *widespread*, *far-reaching* och *sweeping* (det senare om förändringar).

kommer att behöva genomgå en omfattande anpassning
will need to adapt *profoundly*

omfattande och varaktig fred
comprehensive and durable peace

en omfattande europeisk säkerhetsstruktur
a *comprehensive* European security architecture

som är alltför omfattande för enskilda aktörer
beyond the scope of players in the area acting alone

som genom den omfattande tillämpningen
whose *pervasive* application

omfattande användning
extensive use

omfattande flerspråkiga resurser
important multilingual language resources

omfattande utveckling
important developments

ett omfattande utbyte av åsikter
a *broad* exchange of views

den omfattande europeiska ekonomiska integrationen
the *high degree of* European economic integration

bättre och mera omfattande yrkeskunskap
higher or broader skills

omfattande stöd
significant support

omfattande undersökningar
large-scale forecasting schemes

Tabell 4.: Engelska översättningar av ordet OMFATTANDE

Skillnader mellan korpus och ordbok

Vi har i de anförda exemplen (*inriktning*, *bakgrund* och *omfattande*) kunnat konstatera att parallellkorpusen i samtliga fall har en rikare uppsättning varierande översättningar än den tvåspråkiga ordboken. Nu är detta inte så konstigt eftersom ordboken knappast kan förväntas ge alla

upptänkliga idiomatiska översättningar beroende på kontexten i det enskilda fallet. Den som vill försvara ordboken kan också hävda att en ordbok måste hålla sig till översättningar som kan tänkas fungera i många sammanhang, även om det kanske inte alltid är den mest idiomatiska översättningen. Vill man ge en enda översättning av ordet *inriktning* så är kanske (*aim and*) *direction* inte så dumt.

Ordbokens försvarare kan också tycka att valet av ord är försåtligt: hade man på samma sätt kontrollerat mer handfasta ord som *bord* och *stol* så hade nog korpusens variation varit betydligt mindre. Så är det säkert men översättaren – åtminstone den icke-professionelle – har troligen mindre problem med dessa handfasta ord än med de mer diffusa som förekommer i undersökningen.

Men poängen med denna undersökning är inte att ogiltigförklara antingen ordboken eller korpusen utan att försöka se dem som ett nödvändigt komplement till varandra. Ordbokens starka sida är struktureringen av uppslagsordet, innehållsmässigt och formellt. Man får veta explicit att ordet har olika huvudbetydelse, att orden syntaktiskt uppträder på olika sätt i olika betydelse, att de uppträder i olika kollokationer, att vissa användningar bara förekommer på vissa stilnivåer etc. Ordbokens svaga sida är att ordet kan visas upp i så relativt få kontexter. Dessutom undviker ordboken gärna alltför fria översättningar eftersom man i första hand vill visa upp de ekvivalenter som redovisas. Om man översätter *strukturfondernas inriktning kan komma att ändras* så översätter man inte gärna på samma sätt som korpusen: *there is a need to reorient the Structural Funds* även om detta till äventyrs skulle vara den bästa översättningen. Problemet är nämligen att man i ordboken helst vill exemplifiera ordets översättning, inte meningens översättning. Inte heller ser man normalt i ordboken översättningar över ordklassgränserna: *kommer att behöva genomgå en omfattande anpassning* blir i ordboken – om en sådan mening där kan tänkas – ogärna *will need to adapt profoundly*.

Allt detta har kanske att göra med det välkända faktum att så få exempel i ordböcker är i verklig mening autentiska (om man bortser från korpusbaserade ordböcker som Collins Cobuild). Var och en som har översatt en isolerad mening känner till problemet att man inte riktigt vet vilken kontext som meningen skall tänkas vara hämtad ur. Den tvåspråkiga ordbokens exempelsamling är i bästa fall idealiserad och är mer ägnad att exemplifiera ett enskilt ords översättning än översättningen av en längre kontext. Men det är den längre kontexten som åtminstone många användare av den tvåspråkiga aktiva ordboken efterfrågar.

Vi förmodade inledningsvis att den som professionellt översätter till sitt eget modersmål hade mindre användning för en tvåspråkig ordbok (av typ L2 till L1). Hur förhåller det sig då med den parallella korpusen i samma riktning? Om denna korpus är uppbyggd så att den avspeglar den typ av text som översättaren normalt kommer i kontakt med så borde det finnas uppenbara vinster med att använda en sådan källa till information. Texten innehåller ju exempel på den aktuella fackvokabulären jämte sådana översättningar som tidigare använts. Översättaren kan alltså få rikliga exempel på att *SME:s* normalt motsvaras av den kända politikertermen *Små och medelstora företag*. Säkert är termen redan välbekant för översättaren liksom dess översättning. Men principiellt är parallella fackspråkliga texter ett utmärkt hjälpmedel även för den professionelle översättaren.

Här har inte närmare berörts den kritik som skulle kunna riktas mot användningen av parallella texter. Från principiell synpunkt brukar sådana texter kritiserats för att översättningen kan tänkas vara påverkad i sin utformning av källtexten (se t.ex. Gellerstam 1996 om ”översättnings-svenska”). En annan kritik kan gälla den allmänna språkliga nivån på de texter som utnyttjas till parallella texter. Man skall naturligtvis inte bortse från de faror som kan ligga i att man utnyttjar korpusmaterial i översättning. En enskild översättares mer eller mindre välformulerade eller exakta

översättning bör naturligtvis inte fungera som mönster för översättning. Mot detta kan sägas att det som alltid i korpussammanhang handlar om en "sky av vittnen": det finns många översättare och många olika kontexter vilket gör att den som vill utnyttja parallelltexten har rika möjligheter att se vad som ser ut som återkommande mönster i översättningen. Och även om man kan rekommendera försiktighet vid kontrastiva språkstrukturundersökningar så är risken liten när det gäller praktiskt inriktat översättningsarbete.

Korpusen i framtidens tvåspråkiga ordbok

Vi har tidigare berört den kritik som kan riktas mot dagens tvåspråkiga ordböcker. Hur skall då framtidens tvåspråkiga ordbok se ut för att vara ett fullgott verktyg för alla dem som behöver någon form av information om förhållandet mellan två språk? Sue Atkins har i den tidigare citerade uppsatsen skisserat framtidens tvåspråkiga lexikon. Egentligen är det inte ett lexikon utan en slags tvåspråkig lexikalisk arbetsstation. Dessutom handlar det inte längre om färdiga lexikon av den typ vi känner till. Sue Atkins tänker sig som en grundplåt två enspråkiga databaser på var sitt språk men lagrade och utvecklade enligt en enhetlig princip. Till detta kommer dels ett antal (hypertext)-länkar mellan databaserna och dels ett antal processer: man skall kunna plocka ut information ur någon av de enspråkiga databaserna, man skall kunna få information om någon av databaserna på det metaspråk man önskar, man skall kunna jämföra de olika språken på olika nivåer (betydelse, syntax, stil, kollokationer etc) och man skall kunna plocka fram ekvivalenter ungefär som i dagens tvåspråkiga ordbok. Om de två enspråkiga databaserna kan sägas vara verkliga (liksom länkarna mellan databaserna) så är de resulterande ordböckerna *virtuella* dvs. de ligger inte färdiga på något särskilt ställe utan de skapas enligt användarens önskemål i den stund när de behövs.

En av länkarna går ut mot mer omfattande korpusdata, bl.a. i form av parallella texter. Så blir detta korpusmaterial en integrerad del av ett större system där användaren kan efterfråga information i den utsträckning som behövs för den aktuella uppgiften.

Olika delar i detta lexikografiska (och lingvistiska) bygge är olika lätt att förverkliga. Till det svåraste hör kopplingen mellan två språks betydelser om man verkligen skall kunna gå längre än till dagens något impressionistiska angivande av ekvivalenter. Men till de överkomliga och alltså redan fungerande inslagen i modellen hör utnyttjandet av parallella texter. Även om det handlar om rådata utan analys så är detta material – tillsammans med dagens ännu ofullgångna tvåspråkiga ordbok – ett oundgängligt verktyg i allt översättningsarbete.

Litteratur

Atkins, Sue (1996): *Bilingual Dictionaries – Past, Present and Future*. (I: *Euralex '96 Proceedings*. Göteborgs universitet, Department of Swedish).

Gellerstam, Martin (1996): *Translations as a source for cross-linguistic studies*. (I: *Languages in Contrast*. Papers from a Symposium on Text-based Cross-linguistic Studies. =Lund Studies in English 88. Lund University Press).

Danielsson, Pernilla & Ridings, Daniel (1996): *Parallell texts in Göteborg*. (Research Reports from the Department of Swedish. Göteborg University: ISS 96:2).

Stora engelska ordboken (1989). Stockholm: Esselte Studium.

En historisk ordbogs anvendelsesmuligheder

The discussion in this paper focuses on the possibilities a user can expect from a historical dictionary. The examples used for demonstration are from the current historical dictionary project at the Institute of Lexicography at the University of Iceland. The archives are already in use for various forms of research, although the dictionary project is still in progress. The computerized data available to users will be discussed, and its use in research on the changes in Icelandic vocabulary, inflectional and derivational morphology, and syntax, as well as in research on the modern language.

1 Indledning

I mit foredrag har jeg tænkt mig at diskutere hvilke anvendelsesmuligheder de som benytter sig af en historisk ordbog kan forvente. Mine eksempler henter jeg til det ordbogsværk som er i forberedelse ved Institut for leksikografi ved Universitetet i Reykjavik hvor man har arbejdet på en historisk ordbog i over femti år. Det er almindelig kendt at der går lang tid fra man kommer i gang med et historisk ordbogsværk til det er færdigt, og i virkeligheden bliver sådant et værk aldrig færdigt. Men brugeren kan ikke vente i årtier med at få adgang til materialet. Det er hans ret at kunne få de oplysninger han behøver hvis de allerede foreligger. Det kan han i vores tilfælde gøre til dels ved hjælp af internettet og til dels ved at besøge instituttet.

Men før jeg kommer til mulig anvendelse af materialet må jeg i nogle få ord beskrive instituttets materialsamlinger som de er i dag og som interesserede kan benytte sig af.

2 Instituttets materialsamlinger

Ordbogens samlinger er delt i tre:

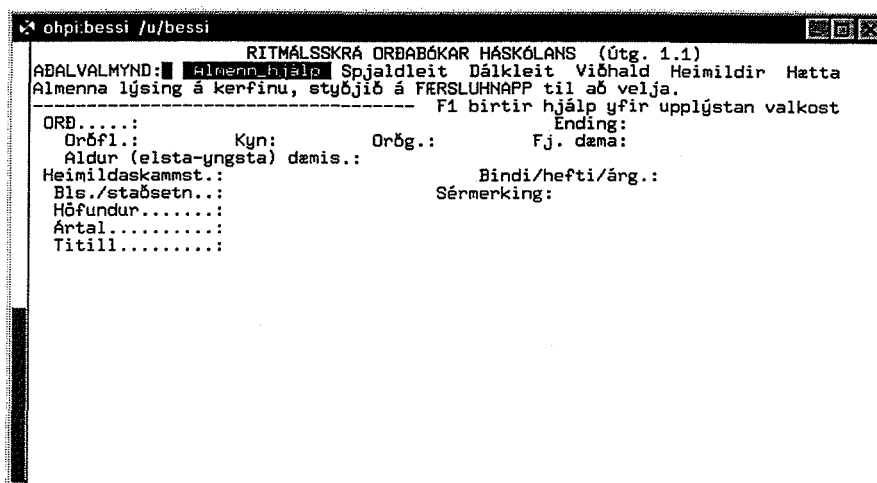
- Skriftsprogssamling med omkring 630.000 ord og 2,5 millioner sedler.
- Talesprogssamling med omkring 60.000 ord og 210.000 sedler.
- Tekstsamling med omkring 700 tekster, ialt med over 25 millioner løbende ord.

Skriftsprogssamlingen er den ældste af disse samlinger. I de første årtier og op til 1980 blev der lagt hovedvægt på excerpering af skrifter fra perioden 1540 op til nutiden, især trykte bøger, men som bekendt arbejder man i København på en historisk ordbog som omfatter norrøn prosa op til 1540. Senere begyndte man, parallelt med excerperingen, at indsamle materiale fra talesproget, for det meste gennem radioudsendelser.

Bearbejdelse af en historisk ordbog er på mange måder anderledes end bearbejdelse af en ordbog over nutidssproget. Hvad den sidste angår så kan leksikografen i de fleste tilfælde støtte sig til sin egen sprogfølelse og han kan også spørge ældre og yngre sprogbrugere. Men leksikografen som skal arbejde med sproget som det var for mange århundreder siden og beskrive ændringer op til dagen i dag har ikke sprogfølelse at stole på. Han har kun foreliggende tekster. En traditionel måde at arbejde på er at excerperere fra trykte bøger og håndskrifter og ordne sedlerne alfabetisk men med alle de hjælpemidler som man i dag har kan man bøde på det utilstrækkelige ved den traditionelle excerperingsmetode. En stor tekstsamling som dækker ordbogsværkets tidsrum er helt nødvendig. I nittenhundredeogottitallet blev en samling af tekster i maskinlæsbar form grundlagt på instituttet, og disse tekster bliver brugt til eftersøgning af eksempler på ord og ordforbindelser, både i tilfælde hvor seddelsamlingens oplysninger ikke er fyldestgørende og når seddelsamlingen helt mangler eksempler på ord eller ordforbindelser. De fleste af disse tekster er fra det 20. århundrede men vi arbejder på at maskinlæse al slags ældre tekster. Vi har i sinde at gøre tekster som der ikke hviler copyright på tilgængelige på internettet, yngre tekster må man bruge på instituttet.

I begyndelsen af ottitallet tog man på instituttet de første skridt imod nye arbejdsmetoder med indførelse af edb udarbejdelse af materialet. En traditionel seddelsamling har mange indskrænkninger og eftersøgning er tidskrævende hvis den ikke gælder opslagsordene i alfabetisk ordning. Derfor blev det besluttet at begynde med et oversigtsregister over skriftsprogssamlingen (ritmålskrá). I registret findes alle ord i samlingen analyseret ud fra nogle kriterier:

1. Ordet som man spørger om
2. Sidsteled eller suffiks
3. Ordklassen
4. Køn, hvis ordet er et substantiv
5. Morfologisk struktur, f.eks. g (grunnorð) for usammensat ord, s (samsett orð) for sammensat ord, f (forskeytt) for ord med præfiks, v (viðskeytt) for ord med suffiks.
6. Antal eksempler: foreløbig 1–5 og > (en pil) hvis de er flere end 5, men når citaterne er blevet koblet til registret opføres det eksakte tal.
7. Alder: Der gives oplysninger om det ældste og det yngste belæg. Hvert århundrede er delt i tre perioder, f (første tredjedel), m (anden tredjedel) og s (sidste tredjedel).
8. Kilden er til slut anført med en forkortelse af titelen på værket hvorfra det ældste eksempel stammer.

Til oversigtsregistret er der knyttet et kilderegister med oplysninger om alle exciperede skrifter.

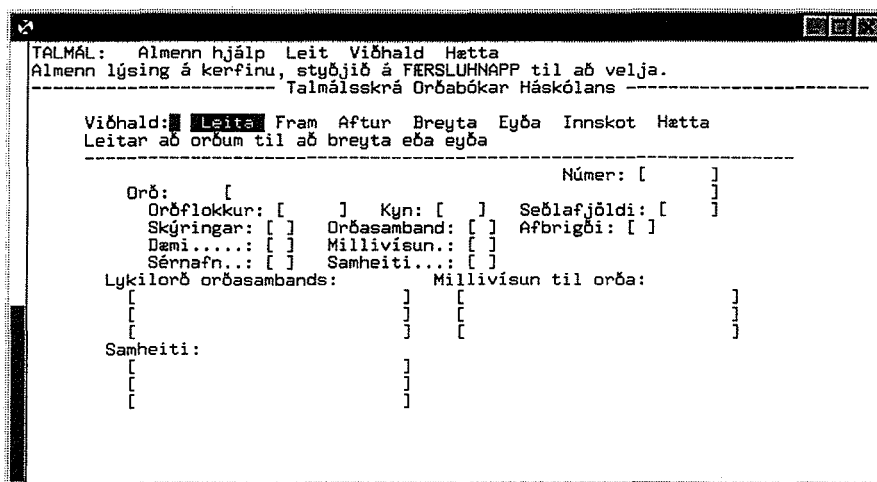
Vi var klar over at oversigtsregistret kun var det første skridt og at det næste måtte være at gøre selve eksemplerne tilgængelige i maskinlæsbar form. For et par år siden fik instituttet tildelt fondmidler til dette projekt, og nu er omkring 800.000 sedler blevet indtastet. Halvdelen af dem er allerede blevet koblet til oversigtsregistret som er tilgængeligt for alle ved hjælp af internettet.

Indtastning af citaterne giver lejlighed til al slags bearbejdelse af eksemplerne, som vil føre til nye maskinlæsbare registre i forbindelse med oversigtsregistret. F.eks. har min kollega Jón Hilmar Jónsson nu begyndt på en liste over ordforbindelser med materiale fra skriftsprogsamlingen. Her tages ordforbindelser i en vidforstand som ordsprog, faste ordforbindelser, såvel som kollokationer. Ordforbindelserne er fremsat på en standardiseret måde og der lægges vægt på at vise deres syntaktiske omgivelser for at gøre deres brug og betydning så klar som muligt. Denne liste indeholder nu omkring 13000 ordforbindelser og i den nærmeste fremtid vil den blive koblet til registret.

Oversigtsregistret har vist sig at være til stor gavn for såvel instituttets medarbejdere som for alle andre som benytter sig af materialet. På instituttet gik man derfor i gang med at lave et tilsvarende register over talesproget. Opslagsordet angives samt ordklasse, substantivernes køn og antal sedler lige som i skriftsprogsregistret. Men på grund af samlingens natur måtte resten være lidt forskellig fra det andet register. Som jeg før sagde har instituttet samlet det meste af talesprogs materialet ved hjælp af radioudsendelser, men en del stammer fra f.eks. ordlister, ordsamlinger og dagbøger som Ordbogen har fået tilsendt. Samlingen er derfor meget varierende og samtidig uensartet, med materiale fra forskellige kilder. I talesprogsregistret var det derfor nødvendigt at give flere oplysninger som vises som plus eller minus:

1. Er der forklaringer på sedlerne?
2. Forekommer ordet i bestemte ordforbindelser?
3. Findes der variationer af ordet?

4. Er der citater på sedlerne?
5. Findes der henvisninger til andre ord?
6. Er ordet et proprium?
7. Er ordet et appellativ?

Hvis ordet forekommer i en ordforbindelse får man oplysninger om hovedordet, også om ordene som der henvises til og om synonymer.

Dette register er stort set færdigt. Det kan allerede anvendes på instituttet og vi arbejder på også at gøre det tilgængeligt på internettet.

3 Brugeren og materialet

Jeg har nu givet en oversigt over vores samlinger og vil gå over til at gøre rede for den nytte som brugeren kan have af ordbogsværket selvom det endnu er igang.

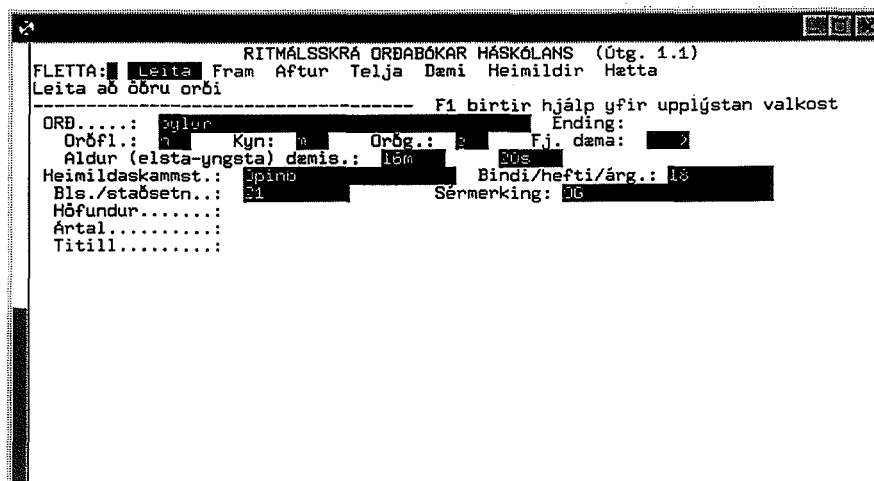
Hvad brugere angår må man skelne imellem på den ene side den almindelige sprogbruger og på den anden side den som arbejder med sprog og sproglige undersøgelser. Den første slår enten op i en monolingual ordbog eller en bilingual ordbog ud fra sit kendskab til nutidssproget. Han henvender sig kun til en historisk ordbog hvis han støder på ord eller betydning som han ikke kender og som ikke findes i en ordbog over nutidssproget. Den anden søger forskellige oplysninger vedrørende ordforrådets historie, historisk morfologi og ordannelse lære, historisk syntaks såvel som undersøgelser af samtidssproget. Begge to kan benytte sig af oversigtsregistre.

Men hvad er det som brugeren ønsker at finde eller forventer at finde i en historisk ordbog?

Opslagsordene

For det første er det selve opslagsordene. Findes ordet overhovedet? Hvor gamle belæg har man? Findes der variationer o.s.v.? Lad os f.eks. tænke os at nogen slår op på ordet *kónguló* som er det vanlige ord i islandsk for 'edderkop'. Det vil han finde eksempler på og det ældste fra den anden tredjedel af det 18. århundrede. Nu bliver han måske interesseret i at vide om der er andre ord om edderkoppen som har *-ló* som sidsteled. Så finder han formerne *kónguló* som vi har lidt ældre belæg på (17f), *kóngulló* (19s), *kóngurló* (20m) men også *gönguló* (18s). Hvis han slår op på *köngu** plus stjerne finder han *kóngulófa* (19f), *köngurófa* (18s), *köngurváfa* (19s) og ser han på *köngu** plus stjerne finder han *köngulvofa* (18m), *köngurvofa* (17f), *köngurváfa* (20f). Og hvis han søger videre finder han *göngurófa* som er det ældste i vores samling med belæg fra sidste tredjedel af det sekstende århundrede. Her, som iøvrigt, må brugeren have i sinde at vores excerpering ikke dækker perioden før 1540, således at han er nødt til at slå op i ordbøger over oldsproget for at søge efter eventuelle ældre belæg. (I edderkoppens tilfælde går belæggene på forskellige former af det her omtalte ord helt tilbage til 1200).

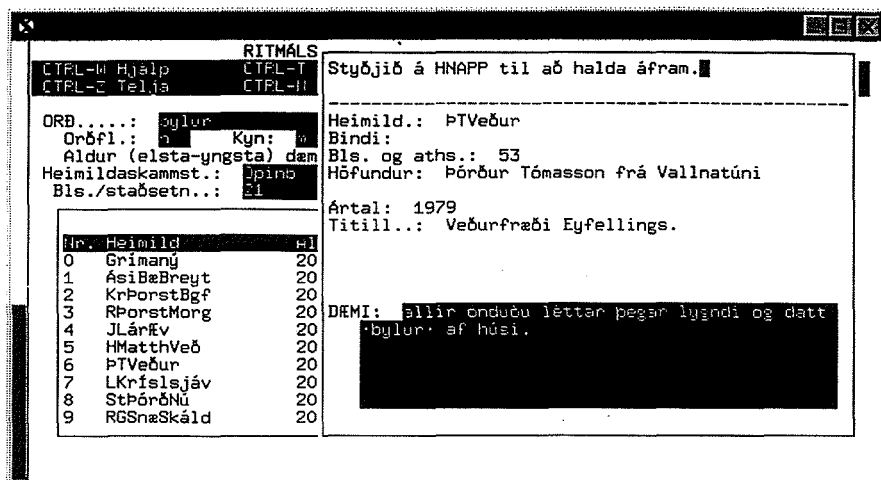
Tager vi et andet eksempel og slår op ordet *bylur* 'snestorm', så får vi de oplysninger at det er et substantiv (n), maskulinum (m), det er usammensat (g) og i samlingen findes der flere end fem eksempler. Det ældste citat er fra midten af det 16. århundrede, det yngste fra slutningen af det tyvende århundrede og den ældste kilde er det Ny testamente 1540.

Derefter kan brugeren kalde frem en liste over de kilder som vedkommende ord er excerperet fra og siden selve citaterne. Han kan også f.eks. undersøge om *bylur* findes i flertal som første led i et sammensat ord: *kafjaldsbylur*, *umsvifabylur*, *öræfabylur* o.s.v. I det tilfælde ordnes første led finalfabetisk.

På instituttet kan han slå op i talesprogsregistret hvor han får at se at *bylur* forekommer i ordforbindelser hvor hovedordene f.eks. er *standa*, *hús* og *detta*. I listen over ordforbindelserne vil han finde: *standa af sér byl* i betydningen 'vente til snestormen hører op', *hann stendur með byl*

‘det ser ud til snestorm’, og i overført betydning *það dettur bylur af húsi* ‘pludselig er alt roligt igen efter larm og støj’.

Mange andre muligheder findes. Litteraturforskeren er måske interesseret i en forfatters ordforråd. Han kunde som det første skridt i sin studie søge efter ord i forfatterens værker hvorfra Ordbogen har de ældste belæg. Seddelsamlingen selv hjælper ikke her men derimod oversigtsregistret. Her har vi f.eks. de ord som først, ifølge seddelsamlingen, forekommer i et af Halldór Laxness værker.

Betydning

Hvis brugeren er interesseret i et ordsbetydning forventer han i en historisk ordbog at finde oplysninger om eventuel betydningsændring gennem tiderne. Som eksempel kan nævnes ordet *ffjölskylda* som nu bruges i betydningen ‘familie’. Det er et sammensat ord som består af ordledene *ffjöl-* ‘poly-, mange’ og *skylda* ‘forpligtelse’. I oldsproget (Fritzner I:433) betyder ordet: ‘hvad der påligger nogen som forpligtelse, der skal opfyldes, en gerning som ikke må forsømmes’. Dette er også den betydning som ordet har i de ældste citater i Ordbogens samlinger. Omkring 1800 har ordet fået den betydning som det har i dag, d.v.s. ‘familie’ men i det 18. århundrede ses at overgangen fra den ene betydning til den anden skete på den måde at forpligtelsen blev indskrænket til familien alene.

Et andet eksempel er substantivet *smali* som i oldsproget havde kun betydningen ‘kvæg’ og oprindeligt vel er en forkortelse for *búsmali*. I det 17. århundrede finder man i seddelsamlingen de første eksempler på betydningen ‘den som vogter kvæg, færehyrde’ som er den almindeligste i dag. I denne betydning brugte man før ordet *smalamaður*.

Der findes ganske mange eksempler på adjektiver som har ændret deres betydning. Et af de almindeligste positive adjektiver hos ungdommen i dag er *frábær* som kan bruges om næsten alt som er ‘fortrinligt, fremragende’. Denne betydning er almindelig i oldsproget men i det 17. og 18. århundrede er ordet også brugt i betydningen ‘sjelden, usædvanlig’. De fleste i dag ville undre sig

over en fortælling fra det 17. årh. hvor det siges at et barn var blevet fundet druknet i en brønd. Det var „frábært tilfelli“. Et ‘meget usædvanligt tilfælde’ var betydningen den gang men derimod ‘et fortrinligt tilfælde’ hvis læseren forstår det ud fra nutidssproget.

Et eksempel på et adjektiv som har ændret sin betydning er *sæmilegur*. Det er lavet af samme rod som substantivet *sómi* ‘ære som bevises’ og betydningen af adjektivet *soemiligr* i oldsproget var i overensstemmelse hermed. I begyndelsen af det 18. århundrede findes der eksempler på betydningen ‘anstændig, hæderlig’ men i dag bruges det næsten kun om noget som er ‘nogenlunde, ikke noget specielt’.

Grammatik

I et sprog med levende og indviklet flektionssystem må man antage at forskellige forandringer har fundet sted gennem tiderne. Sprogforskeren kan i Ordbogsmaterialet f.eks. finde nyttige eksempler som belyser den historiske morfologi. Han kan læse på sedlerne hvorledes bøjningsklasser har haft indbyrdes indflydelse på hinanden og hvordan flektionsendelser har ændret sig. Det findes der ganske mange eksempler på. Men det er almindelig kendt at den traditionelle excerpering giver under tiden falske oplysninger om brugen af et ord eller dets flektion. Den som exciperer har tendens til at vælge eksempler som på en eller anden måde er usædvanlige, og ofte findes der flere eksempler på uregelmæssige former end de normale. Her er det ikke nok at have oversigtsregister og seddelsamling. Leksikografen, såvel som sprogforskeren, må støtte sig til en tekstsamling og en konkordans for at være i stand til at skrive en leksikografisk definition eller ensproglig analyse. Det ville være til stor gavn hvis informationer om flektion var koblet til oversigtsregistret og det har vi planer om at gøre. Brugeren kunne så finde et mønsterparadigme tilknyttet det ord han slår op men også flektionsvarianter.

Oversigtsregistret alene kan give sprogforskeren nyttige oplysninger om brug af forskellige suffikser som f.eks. *-legur*, orddannelse, f.eks. om førsteled er roden, genetif singularis, eller genetif pluralis f.eks.:

afskræmi(s)legur
blástur(s)belgur
bygginga(r)vörur
eigna(r)upptaka
frámuna(r)legur
kosninga(r)réttur
rannsókn(a)r ráð
sál(ar)fræði

Endvidere kan man se brugen af køn, som kan være forskellig:

lasting(ur) m./f.
launsát(ur) n./f.
hveiti n./f.
smíð(i) n./f.
sykur n./m.

I mit foredrag har jeg beskrevet nogle af de anvendelsesmuligheder som et leksikografisk institut kan forvente at brugeren er interesseret i. Med stadig voksende edb udarbejdelse af alslags materiale og tilknytning til internettet må man være klar over at de krav som brugeren stiller ændrer sig. Han er ikke længere tilfreds med en traditionel ordbog, selv en ordbog som foreligger på CD-Rom. Han vil have mere oplysninger og de skulde man forsøge at give ham efterhånden som de foreligger under udarbejdelse af en historisk ordbog.

Bibliografi

Fritzner, Johan. *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Omarbejdet, forøget og forbedret Udgave. I–III. Kristiania 1883–1896.

Anu Haak

Den estniska dialektordboken i relation till andra jämförbara verk

Fascicle 1 of the Estonian Dialect Dictionary was published in 1994. By now 5 fascicles (1300 pp. in all) have been published. Volume 1 of the Finnish Dialect Dictionary saw light in 1985. By now 5 volumes have come out (4632 pp. in all). Of the Swedish Dialect dictionary 2 fascicles have been published, Fasc. 1 (80 pp.) in 1991 and Fasc. 2 (79 pp.) in 1994.

All three are big dictionaries designed to comprise the whole vocabulary of all dialects of the respective languages. The collection of the material for those dictionaries has been a matter of decades, involving hundreds of contributors. The compilation of the manuscript has been a long-lasting process too, during which the principles of material presentation have undergone some rather radical changes. With the recent arrival of the publication stage the editors had to take the final decision about the format of the dictionary, so as to provide the future user with maximum information on every dialect of the language. This was certainly not an easy task to cope with as the publication of the final volumes was (and still is) far ahead, with some unforeseeable problems bound to crop up, but the decisions not to be reconsidered any more. The following is an attempt to find out how the different dictionaries have set about the challenge of matching ideals with reality.

Det första häftet av *Eesti murrete sõnaraamat* ('Ordbok över Estlands dialekter', EMS) kom ut 1994. Hittills har fem häften (sammanlagt 1.300 sidor) publicerats och ordboken skall enligt planerna komma ut med en takt av två häften om året. Nu när en åttondel (tiondel?) har publicerats av detta stora projekt, som planeras och genomförs av flera generationer, är det intressant att jämföra hur ordboken ser ut i jämförelse med våra nära grannars (Finlands och Sveriges) dialektordböcker.

Första delen av *Suomen murteiden sanakirja* ('Ordbok över finska dialekter', SMS) kom ut 1995. Hittills har fem delar kommit ut, sammanlagt 4.632 sidor. Ordboken skall bestå av tjugo delar och det borde komma ut en ny del med två till tre års mellanrum. Första häftet av *Ordbok över Sveriges dialekter* (här nedan OSD) publicerades 1991 (80 sidor) och andra häftet 1994 (79 sidor). Ordboken skall bestå av 6.000 sidor (75 häften).

Alla tre är stora ordböcker där hela ordförrådet i alla de dialekter som förekommer i respektive språk tas med. Ingen av ordböckerna begränsar lemmaselektionen till ord som bara är karaktäristiska för dialekter och som saknas i standard- och skriftspråket. Materialet i samtliga ordböcker har samlats in under årtionden och insamlarna har varit många. Manuskriptarbetet pågår sedan en lång tid tillbaka och redaktionen har bestått av många olika personer. Under arbetets gång har man varit tvungen att ändra redigeringsprinciperna tämligen genomgripande. I och med att publiceringen kommit i gång har redaktörerna vid respektive ordböcker varit tvungna att slutgiltigt avgöra hur ordboken skall se ut för att den med hänsyn till användaren skall innehålla så fullständiga och mångsidiga uppgifter som möjligt om samtliga dialekter inom respektive språk. Tidpunkten för utgivningen av de sista delarna ligger långt in i framtiden och beslut som en gång fattats kan inte längre ändras under det att arbetet fortskrider.

Historia

I Estland började den systematiska insamlingen av dialektmaterial 1922. Då trodde man att materialet till den planerade folkmålsordboken skulle kunna samlas in på tio år. Materialet skulle utgöras av ordförrådet i de trettio sockendialekter som hade valts ut att representera hela språkområdet. Planen var naturligtvis alltför optimistisk. Insamlingen fortsatte fram till 1940, och under de intensivaste åren fanns det ett tjugotal utbildade insamlare på fältet. Emakeele Selts ('Föreningen för modersmålet') finansierade arbetet genom olika stipendier. Efter kriget fortsatte man att samla in ord inom *Keele ja Kirjanduse Instituut* (numera Eesti Keele Instituut), som grundades 1947, och insamlingen fortsatte fram till 1980-talet. Ända sedan 1940-talet har också frivilliga insamlare deltagit i ordinsamlingen vid sidan av de professionella insamlarna och skickat in sitt material till Emakeele Selts (ca 264.000 excerpter). Till en viss del har man utnyttjat det material som finns i nationalmuseets samlingar och folkdiktningens arkivet (drygt 45.000 excerpter).

Arbetet vid SMS började 1896. År 1899 publicerades *Keräilysanasto* ('Insamlingsordlista'). År 1914 satte man upp som mål att samla in dialektord så att de täcker ordförrådet i 100 socknar. Det finska språkområdet delades in i 23 insamlingsområden. Man gick in för att från varje område få en uttömmande samling av det dialektala ordförrådet. Arbetet utfördes 1900–1974, men insamlingsarbetet låg tidvis helt nere. På 1930-talet samlade man in ord i 48 socknar, efter kriget i slutet av 1940-talet i fyra socknar och 1967–1973 i sammanlagt fjorton socknar. En del av ordbokens basmaterial har samlats in av insamlare som utbildats enkom för ändamålet och en del har fått in genom de svar på förfrågningar som skickats till lekmän som hjälpt till med insamlingsarbetet. Stommen i materialet för dialektordboken består av ordförrådet i ca 60 sockendialekter som är fullständigt upptecknade, eller där målet åtminstone när det gäller de mest centrala livsområdena har varit fullständiga samlingar. Uppteckningarna har gjorts av utbildade insamlare.

År 1914 började man samla in dialektmaterial i Sverige. Dialektmaterialet har samlats in av olika arkiv. År 1914 grundades ULMA i Uppsala (sedermera Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala och numera Språk- och folkminnesinstitutets dialektavdelning), 1917 Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG), 1930 Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund och 1971 Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM). De största samlingarna finns i Uppsala. År 1950 konstaterade man att samlingarna var tillräckligt omfattande för att arbetet med själva ordboken skulle kunna inledas, men eftersom samlingarna fanns spridda i olika arkiv runtom i landet var det svårt att få dem tillgängliga. Åren 1953–1954 satte man igång med ordboksarbetet. År 1954 grundades Arkivet för ordbok över Sveriges dialekter, till vilket man började utarbeta ett OSD-kortregister. Ett provhäfte kom ut 1961. Kungliga Gustav Adolfs Akademin står bakom projektet som finansieras av olika fonder och stiftelser.

Mål. Material

EMS syftar till att beskriva ordförrådet i alla Estlands dialekter. Det är en ordbok över de talade språkformerna. I ordboken används endast dialektmaterial för vilket man känner till tidpunkten och platsen för insamlingen, insamlaren och sagesmannen. Material från gamla ordböcker och andra tryckta källor tas inte med. I slutet av 1996 fanns det 2.730 390 orduppgifter i den estniska dialektordbokens allmänna register, av vilka drygt en halv miljon var hänvisningar.

Det estniska språkområdet delas in i tre större dialektgrupper och åtta dialektområden. Det finns 110 sockendialekter. (Setukaisdialekten som numera delvis talas på den ryska sidan av grän-

sen och de tre språköarna Ludza och Leivu i Lettland och Krasnõi, numera Krasnogorodskoje i Ryssland finns med). De s.k. utlandsesternas språk har inte tagits med i ordboken.

Arbetet med ordartiklarna inleddes 1948 då man hade närmare en miljon excerpter till förfogande (provartiklar hade kommit ut redan 1939 och 1947). År 1950 avbröts arbetet och man började utforma ett alfabetiskt allmänregister över det dialektala ordförrådet (1951–1963) och förde in kopior av hela det ursprungliga materialet i registret. Excerpter som förts ihop under samma uppslagsord redigerades i en bestämd sockenordning. Eftersom registret gjordes till bas för den kommande ordboken grupperades de excerptkort som hänförs till samma lemma utgående från olika betydelser. Det förekommer även rikligt med hänvisningar. Under ett ord som fungerar som efterled i en sammansättning försökte man föra samman alla tänkbara sammansättningar med samma efterled. Det förekommer rikligt med synonymhänvisningar, och även teckningar som illustrerar etnologiska begrepp tillsammans med förteckningar över delar är vanliga osv. Ordinsamlingen fortsatte hela tiden vid sidan om.

År 1964 återupptogs arbetet med artiklarna. Redigeringsprinciperna för ordboken utarbetades 1964–1967 jämte provartiklar (publicerade 1968). Åren 1976–1977 infördes ändringar och kompletteringar i ordboken. År 1994 kom första häftet ut. Då hade man hunnit fram till ord på s- i redigeringsarbetet. I början av 1995 bestämde man att ordboken i fortsättningen skulle komma ut med en takt av två häften om året. Andra och tredje häftet kom ut 1995 och fjärde och sjätte häftet 1996. Femte och sjunde häftet kom ut 1997.

Ursprungligen var det planerat att EMS skulle utges i sex delar. När det på 1980-talet blev aktuellt att publicera ordboken, beslöt man p.g.a. svårigheter med tryckningen att ge ut den i form av häften. Eftersom manuskriptet var skrivet för hand var det mycket svårt att bedöma hur omfattande den kommande ordboken skulle bli. Några exakta beräkningar för att finna en volym som är ändamålsenlig har inte utförts hos oss. Långt in på 1980-talet var målet att i ordboken inkludera (nästan) hela det värdefulla dialektmaterial som hade samlats in. När det första häftet hade kommit ut planerade man ett verk i åtta band där varje del skulle omfatta fyra häften. Det första bandet består av fem häften och det verkar som om den färdiga ordboken lätt kunde komma att bestå av t.o.m. tio delar.

Även SMS är en ordbok över de talade språkformerna som har som mål att beskriva hela ordförrådet i alla finska dialekter. Till dessa räknar man de lokala dialekter som talades inom landets gränser före 1940, utom olonetskarelskan i Ladoga-Karelen. De finska dialekterna utanför rikets gränser i Tornedalen, Finnmarken, Värmland och Ingermanland har tagits med.

SMS:s första provartiklar hade skrivits redan på 1930-talet. På 1960-talet fick ordboksarbetet fart. Den första versionen av redaktionshandboken var klar 1969 och utifrån den redigerades ett provhäfte (1970). På basis av den respons som man fick på provhäftet sammanställdes de slutliga redigeringsanvisningarna.

Det har utförts noggranna beräkningar över SMS:s omfattning: År 1951 uppskattades storleken till minst 7.300 tryckta sidor. År 1965 hade man en ordbok i 5–6 band som mål (vilket byggde på folktraditionskommittéens beräkningar 411 excerptkort per trycksida). Efter att publiceringen inleddes har det visat sig att SMS blir ett verk på tjugo delar, sammanlagt ungefär 20.000 sidor.

OSD presenterar hela ordförrådet i alla de rikssvenska dialekterna. Dialekter som talas utanför landets gränser (finlands- och estlandssvenska), liksom de finska och samiska dialekter som talas i Sverige har inte tagits med. Utöver det dialektmaterial som samlats in har man tagit med material i redan publicerade dialektordböcker, ordlistor som stannat på manuskriptstadiet, frågelistsvar från arkiven, etnologiska undersökningar och delvis även från bandinspelningar. OSD vinnlägger sig också om att vara en historisk ordbok. Då man tagit med material även från tidigare ordböcker vill man peka på de fel som finns i dem så att citat av felaktiga uppgifter skall kunna undvikas i fram-

tida undersökningar. Även om man inte har några uppgifter om ett visst ord efter t.ex. 1700-talet tas ordet med i ordboken och förses med vederbörlig markör.

Enligt planerna kommer OSD att omfatta omkring 6.000 sidor (75 häften).

Vägledning för ordboksanvändaren

Ordbokens upphovsmän tänker naturligtvis på kommande användare och strävar efter att ge dem anvisningar om hur ordboken skall användas och vad man kan hitta i den. Alla tre ordboksredaktionerna har utarbetat redigeringshandböcker och/eller ett provhäfte till ordboken; *Eesti murrete sõnaraamatu prospekt* (1968) innehåller även provartiklar. Provhäftet till SMS kom ut 1970; Redigeringsprinciperna för SMS finns i två versioner (1977 och 1988), Provhäftet till OSD publicerades 1961. Målet för dessa tryckta anvisningar är att vägleda ordboksredaktörerna. Man har försökt utforma redigeringsprinciperna så att artiklar som utarbetas i enlighet med dem är åskådliga och att presentationen av likartade fall blir konsekvent genom hela ordboken.

Inledningen i EMS omfattar fyrtio sidor: på sexton sidor ges en översikt över Estlands dialekter, dialektsamlingarna och dialektordbokens historia, och på de resterande 24 sidorna ges en presentation av ordbokens struktur och anvisningar om hur bokens skall användas.

Redaktörerna för SMS har publicerat inledningen i en separat bok (100 sidor) som utöver ordbokens historia innehåller en mångsidig beskrivning av materialet och strukturen i ordboken, dialektområdena, kartor, socken- och andra förkortningar osv. I början av varje band finns det ytterligare anvisningar, i den första delen 23 sidor bestående av inledning, anvisningar för hur boken skall användas och en karta över dialektområdena, och i delarna två till fem femton sidor (förkortningar och specialtecken, sockenförkortningar och kartor).

Inledningen i OSD omfattar elva sidor på två spalter. På baksidan av det andra häftet finns en karta med förkortningar av landskapsnamnen. Avsikten är att publicera en utförligare översikt över dialekterna i en särskild volym.

Inledningen är den del av ordboken som användaren ogärna läser. En dialektordbok är i varje fall så pass komplicerad att den inte låter sig läsas av en användare som inte brytt sig om fördjupa sig i anvisningarna och alla de fina nyanserna i systemet redaktörerna utvecklat. Att någon tar ordboken i sin hand och läser den är bara något ordboksredaktören kan drömma om. Det är bara redaktörerna som har läst ordboken från pärm till pärm. Inte ens recensenterna gör det i vanliga fall. Användaren söker efter ett eller ett par ord i ordboken, och den som inte fått någon filologisk utbildning har alltid större eller mindre problem med att slå upp i en dialektordbok.

Återgivningen av dialekten, transkriptionen

För att återge ett dialektmaterial i en ordbok behöver man en ljudskrift, en transkription. Det här är också en faktor som gör användningen av en dialektordbok svår för en lekman. Inte i någon av de tre ordböckerna används någon exakt fonetisk transkription. Under insamlingsarbetet, som sträcker sig över en lång tid, har de fonetiska angivelserna varierat, en del t.o.m. flera gånger. I ordböckerna har man strävat efter att standardisera den brokiga skalan av ljudskrifter. Det övergripande rådet har varit att göra transkriptionen grövre.

I EMS används grov transkription närmast av trycktekniska skäl. De för dialekterna mest centrala fonetiska företeelserna kommer i varje fall fram i transkriptionen. Dialektexemplen är

kursiverade. De utbildade insamlarnas material börjar med liten bokstav och de frivilliga insamlarnas med stor. I de senares kan transkriptionen vara betydligt grövre eftersom dialekticiteten varken har korrigerats eller förbättrats. Ibland kan även standardspråkliga exempelsatser användas där endast det ord som är intressant för artikeln i fråga kursiverats. Dylika exempel används när det är fråga om ett dialektord som man har ytterst lite information om men vars äkthet det inte råder något tvivel om.

Även i SMS har man använt två typer av transkription: halvgrov och grov. Exempelen som återges med halvgrov transkription börjar med liten bokstav och exemplen som återges med grov transkription (materialet som insamlats av lekmän) med stor bokstav. Transkriptionen av exemplen har utjämnats och standardiserats, vilket innebär att den gjorts grövre.

I OSD används en transkription som är fonetiskt förenklad och som gör det möjligt även för en användare utan språkvetenskaplig utbildning att använda ordboken. Samtliga dialektexempel börjar på stor bokstav för att de skall vara lättare att urskilja.

Artikelstrukturen

I alla tre ordböckerna består ordartikeln av följande delar: uppslagsord, information om uttal och morfologi, uppgifter om utbredning, betydelsebeskrivning, dialektexempel och hänvisningar.

Uppslagsordet

I ordböckerna presenteras uppslagsorden i allmänhet i alfabetisk ordning. EMS avviker från den här principen när det gäller ord som börjar på *h*. Initialt *h* har försvunnit i de flesta dialekter, så för ord som förekommer bara i dialekterna är det inte lätt att bestämma om ordet började på *h* eller på vokal. Därför har vi beslutat oss för att presentera *a-* och *ha-*, *e-* och *he-*, *i-* och *hi-*, *o-* och *ho-* och andra liknande ord tillsammans. Uppslagsordet börjar på *h* om det i någon dialekt eller i motsvarande standardestniska ord finns ett *h-*. Om det finns både ett ord på *h-* och ett på vokal, prioriteras ordet på vokal, t.ex. **ais** 'skakel', **hais** 'lukt, doft'; **all** 'nedanför, nere', **hall¹** 'frost', **hall²** 'grå', **hall³** 'malaria, frossa' osv. Ett dylikt tolkningssätt använde redan F.J. Wiedemann 1868 i sin estnisk-tyska ordbok. Även OSD använder ibland dubbla uppslagsformer om det förekommer både en form på *a-* och en på *ha-* (*andläst*, *handläst*). Eftersom *h-*delen ännu inte kommit ut är det omöjligt att kontrollera vad det står under motsvarande ord på *h-*.

EMS använder den standardspråkliga formen av orden som uppslagsord och förenar de dialektala varianterna under detta. För substantiven används nominativ singularis som uppslagsform och för verben *ma-* infinitiv. Om formerna i fråga inte finns belagda kan uppslagsformen konstrueras men den förses då med en asterisk (*). Om skillnaderna mellan en dialektform och det standardspråkliga ordet är för stora kan dialektformen få en egen artikel. Dialektord som saknas i standardspråket får ett dialektalt uppslagsord som inte normaliseras. I uppslagsorden används inga transkriptionstecken.

Varje ord får en egen artikel. I artikeln för ett huvudord presenteras inga avledningar. Varianter som inte får någon egen artikel tas i allmänhet upp på sin alfabetiska plats som ett hänvisningslemma, t.ex. *ahe³* → *ahi*; *ahelas* → *ahel* osv. Om ordet enbart förekommer som efterled i en eller flera sammansättningar finns det en hänvisning på den alfabetiska platsen för efterleden till motsvarande sammansättning/sammansättningar, t.ex.: **-adrus** Ls *mereadrus*; **-ainu** Ls *üks-*, *üts|ainu*.

Uppslagsordet är tryckt i halvfet stil. Endast det hänvisningslemma som representerar uttalet och den fonetiska varianten, har kursiverats, t.ex. *aa* → *olema*; *aa-* → *a-*, *ae*, *ai-*, *aja-*, *au-*, *vaa-*; *aisa* → *asi*; *ja-* → *jä-* osv.

I SMS står uppslagsordet i standardspråklig form. Om ordet inte är känt i standardspråket består uppslagsordet av en dialektform som normaliserats.

Uttals- och avledningsvarianterna har samlats under samma uppslagsord.

I OSD används uppslagsord i skriftspråklig form eller sådana som normaliserats. Artikeln för huvudordet innehåller både avledningar och sammansättningar där uppslagsordet utgör efterled. I sådana här fall händer det t.o.m. att man avviker från den alfabetiska ordningen.

Början av artikeln

I artikelns första del ges uppgifter om ordets böjning och form. Ofta nämns den vanligaste formen först och därefter de övriga (i SMS i alfabetisk och EMS i vanlighetsordning).

Redaktörerna för EMS kallar den första delen av artikeln där man presenterar uttalsvarianterna för ordet i de olika dialekterna, samt ordens böjning och utbredning, för *artikli pea* 'artikelhuvud'. Eftersom det gör artikelhuvudet långt, invecklat och svåröverskådligt att under samma uppslagsord presentera för många dialektvarianter, som dessutom skiljer sig från varandra både fonetiskt och morfologiskt, har vi kommit fram till att vi för in egna artiklar för dialektord som kräver etymologiska eller språkhistoriska uppgifter för att kunna kännas igen. Ordklasser anges i allmänhet inte eftersom gränserna mellan dem inte alltid är klara. Endast när ordet hör till flera ordklasser och ordklassangivelsen är väsentlig för betydelseförklaringen kan den tas med.

SMS: I början av artikeln finns en allmän del där två procent av utrymmet används för att behandla formen (uttalet, böjningen osv.) och aderton procent återstår för uppslagsordet, ordklassangivelsen, hänvisningsartikeln, betydelseförklaringarna och olika hänvisningar inom ordboken. Avvikande uttal eller särdrag inom böjningen presenteras i allmänhet också i början av artikeln. Oftast presenteras formerna och böjningen tillsammans med uppgifter om utbredningen.

OSD: I början av artikeln presenteras grammatisk information: ordklassangivelse, böjningstyp och genus för substantiven.

Utbredningen

EMS och SMS använder den gamla sockenindelningen vid beskrivningen av utbredningen. I OSD används landskapet som minsta enhet vid beskrivningen av utbredningen. Utbredningen presenteras med forbundna socken- eller landskapsförkortningar och genom att en fast presentationsordning följs.

EMS beskriver ordets utbredning på basis av de uppgifter som finns i arkivet och försöker samtidigt ge så generella uppgifter om utbredningen som möjligt. Man hittar ändå relativt många exempel där utbredningen anges med sockenförkortning. Utbredningen presenteras i allmänhet i början av artikeln eller betydelsegruppen, före betydelseförklaringarna. Då det finns uppgifter om ett ord endast från en socken placeras sockenförkortningen i slutet av artikeln. Utbredningen för sammansättningarna beskrivs i allmänhet inte, eftersom det inte finns tillräckligt med material, och för att utbredningen i sådana här fall endast skulle beskriva arkivmaterialet, och inte den faktiska utbredningen hos det motsvarande ordet.

SMS presenterar utbredningen för uttal och betydelse oa. då språkföreteelsen ifråga har en klar utbredning och då materialet ger en möjlighet till en beskrivning av den. Utbredningen kan antingen presenteras i exemplen eller i början av artikeln eller betydelsegruppen. Dessutom används mera generella, utvidgande tillägg eller kommentarer som beskriver hur allmänt eller sällsynt uppgifterna förekommer.

I OSD:s utbredningsbeskrivning är landskapet den minsta enheten, som ofta preciseras med en väderstrecksförkortning.

Betydelseförklaringarna

I första hand delas artikeln upp utgående från betydelsen. För presentationen av betydelsen för ord med flera betydelser används romerska och arabiska siffror och små bokstäver. Beskrivningen av betydelse, användning, referent och andra förklaringar finns i allmänhet i början av artikeln eller betydelsegruppen, före språkexemplen.

EMS försöker kort förklara ordet med hjälp av en eller flera synonymer. Också ordet självt kan stå som förklaring på ett ord med allmän utbredning (*haab* 'asp', *kana* 'höna', *käsi* 'hand' osv.). Vid behov används även osymmetriska förklaringar. Naturvetenskapliga begrepp får även en officiell förklaring på latin om de kan identifieras. En förklaring på latin används i allmänhet endast i samband med officiella benämningar medan man som förklaring till de folkliga synonymerna använder den officiella benämningen på estniska. I vissa fall kan betydelseförklaringen ersättas med en vinkel (<). T.ex. **ainsakene**^{dem} <ainus¹, **haistmine 1.** tgn nomen agentis <haistma; **2** haistmis-meel 'luktsinne'; **3.** löhn, hais 'lukt, doft'.

Sätten att använda orden skiljs åt med ett dubbelt lodstreck som följs av exemplen om det finns sådana. Självklara sammansättningar förklaras inte.

SMS: Förklaringen före exemplen visar att det finns mer än ett belägg för ordet. Då betydelsen inte går att begränsa exakt används förklaringar som står i annan form än i grundform (t.ex. elativ). Det händer att artiklar för sammansättningar och avledning med självklar betydelse förekommer helt utan förklaring.

OSD: Ofta används synonymer ur standardspråket som förklaring. I många fall får ordet ingen som helst betydelseförklaring. Den allmänna betydelsen kan utelämnas och man kan presentera betydelser som visar på en specialanvändning. Den äldsta betydelsen placeras först i betydelseförklaringen.

Utöver betydelsen presenteras ofta information eller beskrivningar av etnologisk art. Ibland förekommer det att man anger användningsområde i stället för till betydelsen.

Exemplen

Exemplen har en betydelsefull ställning i alla de tre ordböckerna. Det är exemplen som ger den riktiga bilden av hur ett ord används, vad det betyder m.m. I alla ordböckerna presenteras ord på dialekt med kursiv stil och kompletteringar och förklarande tillägg i antikva. Exemplet ges inne i betydelsegruppen i en bestämd socken- eller landskapsordning.

EMS: Eventuellt presenteras exempel från ordets hela spridningsområde. De utbildade insamlarnas exempel börjar på liten bokstav medan de frivilliga insamlarnas material börjar på stor bokstav. En exempelsats kan förkortas och då markeras den utelämnade delen med en streckad linje (—). Exempelsatser som inte passar in i någon betydelsegrupp presenteras i slutet av artikeln

som en s.k. restgrupp. För att exempelsatsen skall bli mera begriplig kan en eller flera viktiga delar som saknas presenteras inom klammer. (Personliga) pronomina som förekommer i exempelsatserna kan vid behov följas av ett förklarande substantiv som står inom parentes. Även andra oklara eller homonyma ordformer kan vid behov förklaras i en parentes. Dialektord som får en egen artikel i ordboken förklaras inte i någon exempelsats.

SMS: Åttio procent av artikelns omfattning upptas av exempel. De utbildade insamlarnas exempel börjar på liten bokstav medan de frivilliga insamlarnas material börjar på stor bokstav. Exempel som avviker en aning från de andra följer efter ett dubbelt lodstreck (||). Efter dubbelt lodstreck börjar sockenordningen från början alldeles som om det var fråga om en ny grupp.

OSD: Dialektextemplen följer efter betydelseförklaringarna och börjar alltid på stor bokstav för att det skall bli mera åskådligt. För sällsyntare dialektord ges en förklaring inom parentes. I undantagsfall kan hela exempel översättas.

Hänvisningarna

Vid hänvisning mellan artiklar används olika förkortningar. SMS använder ytterligare både vänsterpil (←) och högerpil (→) medan EMS använder endast högerpil.

EMS: Med hjälp av flyttningspil hänvisar man till den artikel där det motsvarande ordet behandlas (*habõna* → *habe*, *aganas* → *agan*).

Ord som inte förekommer självständigt utan endast som efterled i sammansättning får en hänvisningsartikel där förkortningen **Ls** 'sammansättning' leder läsaren till det rätta stället i ordboken (**hagane Ls** vastahagane). EMS försöker inte presentera ordets alla synonymer i slutet av artikeln. Förkortningen **Vrd** 'jfr' används vid hänvisning till ord som har samma stam och betydelse men olika avledningar och till ord som utgör dialektala varianter men som tas upp i egen artikel, t.ex.: **haaraline Vrd** aariline, haaruline: **antsakas Vrd** intsakas, untsakas; **kaer Vrd** kaar, kaur osv.

SMS: Jfr-hänvisningen är vidare än hänvisning till parallellform. Jfr-hänvisningen kan i motsats till den senare även gälla en artikel som finns i ett annat band av ordboken.

OSD: Med förkortningen *jfr* hänvisar man till ord som går att sammanföra etymologiskt, synonymer, ofta även till partiella synonymer eller till ett ord som hör till samma ämnesområde (**ansikt** jfr *anlete*, *syn* jfr *õga*). Hänvisningslemmat leder till den artikel där det motsvarande ordet behandlas. Man hänvisar direkt till den aktuella betydelsen av det motsvarande ordet. Hänvisningar till sammansättningar görs från artikeln för det ord som utgör förled. I artiklarna hänvisar man också till andra ordböcker och till annan litteratur. En användare med annat modersmål har svårt att leta sig fram till en dialektvariant som normaliserats, eftersom långt ifrån alla varianter tas upp som hänvisningslemman.

Att utarbeta en ordbok som presenterar ordförrådet i samtliga dialekter i ett språk är ett stort och komplicerat arbete där få av dem som varit med och startat arbetet får se resultatet med egna ögon. De tre ordböcker som jag presenterat har utvecklat ett eget välfungerande system för att presentera materialet. Man kan vara av olika åsikt om detaljerna och en del användare kan p.g.a. olika vanor eller p.g.a. andra faktorer ha svårt att acceptera vissa saker. En sak är säker: en ordbok av det här slaget görs bara en gång för ett språk med så pass få talare. Vi vill tro att vår ordbok skall värdesättas av kommande släktled när den väl kommit ut i sin helhet. Valdek Pall som varit redaktör på EMS under en lång tid sade i samband med att det första häftet publicerades: "Mina pean suurt murdesõnaramatut – kui see ükskord valmis saab – eesti keele ausambaks. See pole

parki või metsa pandud kivi, vaid ikka tõeline keele ausammas”. (När den stora ordboken en gång blir färdig anser jag den vara ett monument över det estniska språket. Den är inte en sten som placerats i skogen eller i en park utan en riktig hedersstaty över språket.) Detsamma gäller också SMS och OSD.

Källor

Ordböcker

EMS = *Eesti murrete sõnaraamat*. ('Ordbok över Estlands dialekter') Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, Tallinn I köide. 1. vihik *a—aju* 1994, 2. vihik *haju—harjandik* 1995, 3. vihik *harjandus—eksusõit* 1995, 4. vihik *eksutama—ihes* 1996. II köide 5. vihik *ihes—jaagup* 1997, 6. vihik *jaagupikuu—juurduma* 1997.

OSD = *Ordbok över Sveriges dialekter*. Första bandet. Häfte 1. '*a—andtäppt*. Häfte 2 *andvarpning—²arsa*. Arkivet för Ordbok över Sveriges dialekter, Uppsala, 1991, 1994.

SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. ('Ordbok över finska dialekter') Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Valtion painatuskeskus. Ensimmäinen osa *a—elää*, Helsinki 1985, toinen osa *emaali—havuvasta*, Helsinki 1988, kolmas osa *he—hujuttaa*, Helsinki 1992, neljäs osa Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Painatuskeskus *huka—iätös*, Helsinki 1994, viides osa Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Edita *ja—kakuttaa*, Helsinki 1997.

Övrig litteratur

Eesti murrete sõnaraamatu prospekt ('Plan för Ordbok över Estlands dialekter'), Tallinn 1968.

Suomen murteiden sanakirja. Koevihko ('Ordbok över finska dialekter. Provhäfte.'). Sanakirjasäätiö: Helsinki 1970.

Suomen murteiden sanakirjan toimitusohjeet ('Ordbok över finska dialekter. Redaktionshandboken.'). Helsinki 1977.

Suomen murteiden sanakirjan toimitusohjeet ('Ordbok över finska dialekter. Redaktionshandboken.'). Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 54, Helsinki 1988.

Tuomi, T.: *Suomen murteiden sanakirja. Johdanto* ('Ordbok över finska dialekter. Inledning.'). Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus, Helsinki 1989.

Översättning till svenska av Kristin Westman

Risto Haarala

Vem är de finska ordböckerna gjorda för?

So far, two comprehensive descriptive-normative dictionaries of the Finnish standard language have been compiled: "Nykysuomen sanakirja" (Dictionary of Modern Finnish) in 1951–61 and "Suomen kielen perussanakirja" (Basic Dictionary of the Finnish Language), printed form 1990–94 and CD-ROM version in 1997. I have tried to study to what extent future users were taken into account when the dictionaries were planned. For "Nykysuomen sanakirja" there is a fairly good amount of written material which describes the background for the decisions made by the compilers. There is not much that would point to the idea of planning the contents and the structure of the entries with the users' point of view in mind. Some features of the dictionary also indicate it. For instance, grammatical terms are abundantly used, and entries are more often structured on grammatical basis rather than according to semantic criteria. There are also documents of the planning phase of the "Suomen kielen perussanakirja". According to them, the goal was to compile an everyman's dictionary easy to use. However, the solutions made have never been tested with any "ordinary" users. When new editions of "Perussanakirja" are planned, there would be a reason for doing a sufficient amount of user research. In the electronic form of the dictionary there will be good possibilities of describing language phenomena in different ways for different user groups.

I ett föredrag vid Helsingfors universitet för en tid sedan konstaterade Sue Atkins att man tidigare inte har funderat över användarna i någon nämnvärd utsträckning när man gjort ordböcker. Man har helt enkelt gjort som det brukar göras. Av egen erfarenhet vet jag att lexikograferna, om de föreställer sig någon läsare för sin text, i regel tenderar att ha en kollega, en akademisk forskare eller en illvillig kritiker i tankarna, och att de inför dessa är redo att försvara sina lösningar. Det kräver särskilda bemödanden att tänka sig in i vanliga användares situation; hur dessa tänker när de slår i en ordbok för att hitta svar på frågor som de brottas med. För de finska ordböckernas del verkar det som om en viss sorts yrkesmässig tradition verkligen spökade i bakgrunden; vid planeringen av de stora ordboksprojekten har kolleger, akademiska forskare och – kanske för att ha ryggen fri – presumtiva kritiker rådfrågats vad gäller innehåll, struktur och framställningssätt, men mer sällan de som kunde antas vara typiska användare av ordboken.

I det följande skall jag granska två stora ordböcker som beskriver det finska allmänspråket på finska. Den första är *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') (NSSK), som kom ut i sex delar under åren 1951–61 och omfattar ca 200.000 uppslagsord. Den har aldrig reviderats, så den upplaga som gavs ut 1992 är till innehållet fullständigt identisk med den ursprungliga inklusive tryckfel. Det säger sig självt att en så här pass gammal ordbok för länge sedan har förlorat sin aktualitet, och den har också ersatts av *Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok') (SKPS) som beskriver modernt allmänfinskt språkbruk. Denna kom ut 1990–94 i tre delar och omfattar ca 100.000 uppslagsord. I januari 1997 kom cd-versionen. Jag har själv arbetat på redaktionen för SKPS sedan 1974 och varit huvudredaktör sedan 1984, så jag har personligen deltagit i de olika redigeringsfaserna så när som på de allra första åren. Däremot bygger de uppgifter jag lämnar om NSSK i huvudsak på skriftliga källor.

Lönnrots ordbok som beskrivning av finskan

Före NSSK fanns det ingen annan omfattande beskrivning av det finska språket än Elias Lönnrots Finsk-Svenskt Lexikon från 1866–80. Den torde ha använts rätt mycket som en finsk ordbok med svenskt metaspråk, men det begränsade naturligtvis användarskaran till sådana som förstod svenska tillräckligt bra. Lönnrot beklagar sig för övrigt i förordet över sina bristande insikter i svenska: ”Det som på ett märkbart sätt försvårat arbetet för mig, är min bristfälliga kännedom av svenska språket och i synnerhet dess ordförråd, vilket just vore huvudsaken för en lexikograf.”

Lönnrots ordbok fick ett översvallande mottagande, vilket på den tiden var en aktningvärd prestation. I de samtida omdömena om ordbokens betydelse finns det några intressanta drag. Historieforskaren och sedermera senatorn Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen yttrade sig 1867 så här om den (Hakulinen 1930): ”Det viktigaste med ordboken är att den är Lönnrots verk; det praktiska och det vetenskapliga har inte varit huvudsaken, och har heller inte kunnat vara det, utan får delvis anstå. [...] Avsikten med ordböcker är ju i allmänhet inte att läsas, utan man slår i dem vid behov för att söka ett visst ord. Men Lönnrots ordbok borde läsas av var och en som vill odla sitt språk enkannerligen för satslärans skull; läsarens språkkänsla kommer att stärkas därav.” Lauri Hakulinen, professor i finska, har senare påpekat att en liknande överskattning av vanliga människors filologiska entusiasm och en ordboks lämplighet som läsebok förekommer hos bröderna Grimm, som föreställde sig att deras stora historiska ordbok skulle bli fosterländsk familjelitteratur (Hakulinen 1930).

Det är svårt att tänka sig att en ordbok i våra dagar skulle prisas framför allt för att vara gjord av en viss person. Det är ju ett 180 graders perspektivskifte bort från användaren. Men det hela blir förstäligt i ljuset av Lönnrots enorma auktoritet som skapare av det finska nationaleposet Kalevala och som den som utvecklade det finska språket.

Bakgrunden till NSSK

Ovannämnde Yrjö-Koskinen skrev också i sin presentation av Lönnrots ordbok (Hakulinen 1930): ”När vårt språk någon gång i tiden blivit så förädlad och högt skattat, att det finska folket får en ordbok för att rätt uppfatta och använda sitt språk så bör detta verk naturligtvis göras från finska till finska, såsom brukligt är på andra kulturspråk. Ett annat stort behov, som det redan börjar komma krav på från utlandet, är en sådan finsk ordbok, som skulle lämpa sig för den lärda världen, särskilt för språkforskare.”

Här definieras med andra ord behovet av två skilda ordboksprojekt; för det första en, i moderna termer uttryckt, lättillgänglig, allmänspråklig, deskriptiv-normativ, synkron ordbok. Vad Yrjö-Koskinen avser med en ordbok avsedd för ”den lärda världen” är mer svårtolkat; eventuellt en etymologisk ordbok. Vårt att notera är att användargrupperna på något vis är angivna i dessa beskrivningar; dels ”finska folket” eller ”den breda allmänheten”, dels ”den lärda världen, i synnerhet språkforskare”.

Tanken på en enspråkig deskriptiv ordbok kom fram flera gånger vid olika tillfällen under slutet av 1800-talet, i synnerhet inom Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (”Finska litteratursällskapet”). Sällskapet började till och med samla in material för ett sådant projekt. Exakta uppgifter om när detta insamlingsarbete inleddes har hittills inte gått att få fram, men det är tänkbart att man satte i gång 1896 efter det att professorn i finska, E.N. Setälä, hade lagt fram sitt berömda tredelade ordboksprogram för sällskapet. Enligt Setäläs plan borde det utarbetas en ordbok över finskt folk-

språk, en ordbok över äldre skriftspråk och en ordbok över modernt språk i nu nämnd ordning. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset 12.2.1896 [”Finska litteratursällskapets diskussioner”] tryckt protokoll, Finska litteratursällskapets arkiv). Av angelägenhetsordningen ser man att ”den lärda världens” behov gavs högsta prioritet. Men så blev det inte. – Vid det här laget har det kommit ut två omfattande ordböcker över nufinskan. Följande i ordningen blir en ordbok över äldre finskt skriftspråk (en tredjedel är klar), och sist, eller omkring 2020, blir ordboken över de finska dialekterna färdig. Det blev alltså motsatt ordning mot vad Setälä hade föreslagit.

Även om Setälä gav ordboken över nufinskt språk lägsta prioritet ansåg han en sådan vara ”ytterst viktig med tanke på praktiska behov”, som han uttryckte det. Enligt honom borde målet vara en ordbok som beskriver ordförrådet så fullständigt som möjligt för en ”bildad allmänhet”. Också på ett par andra ställen refererar Setälä till en presumtiv målgrupp, bl.a. när han dryftar lemmaselektionen:

”Om man i stället, såsom en del tänker sig det, medtar hela det finska skriftspråkets ordförråd (alltså även den äldre finskans) i en och samma ordbok, så gör det den nuspråkliga ordboken alltför svåränvänd och invecklad för den breda allmänheten. [...] Denna ordbok för den breda allmänheten skulle alltså närmast motsvara det förslag som sällskapets sekreterare [F.W.Rothsten] lade fram i november i fjol.”

Ordboksplanerna behandlas i riksdagen

Det gick över trettio år från det Setälä lade fram sitt förslag tills projektet att utarbeta en nuspråklig ordbok kom igång på allvar. Den materialinsamling jag tidigare nämnde torde i praktiken ha varit mycket obetydlig. Men nu lades saken fram i ett forum som gav den särskild tyngd och de bästa förutsättningar att kunna genomföras. Den 13 september 1927 ingick riksdagsledamoten och prosten Antti Kukkonen med ett petitionsförslag om ”åstadkommande av en stamordbok över finska skrift- och kulturspråket”. Prosten Kukkonen redogör för bakgrunden till sitt förslag i ett brev till NSSK:s förre redaktionssekreterare Jouko Vesikansa 1977. Brevet finns publicerat i sin helhet i Kotikielen Seuras tidskrift *Virittäjä* (Vesikansa 1977). Kukkonen var då 88 år. I slutet av brevet står det: ”Vem eller vad var då den riktiga pappan till idén? Med all sannolikhet ett allmänt känt och uttryckt praktiskt behov.” Detta praktiska behov poängteras också i petitionsförslaget, som i huvuddrag lyder på följande sätt¹:

”Ett av de viktigaste hjälpmedlen i varje nations bildningsarbete måste anses vara en stamordbok som ingående förklarar och belyser det egna språket. Denna ordbok skall innehålla alla de i det allmänna skrift- och kulturspråket förekommande och användbara orden väl definierade och förklarade. En ordbok av det slaget är så betydelsefull för såväl praktiska ändamål, t.ex. lagstiftningsarbetet, som för vetenskapliga, att många nationer, därom medvetna, redan för länge sedan på tillskyndan av antingen politiska eller vetenskapliga kretsar har ombestyrts att få dylika till stånd.

[...]

Finlands folk har ännu ingen dylik ordbok. Över huvud taget är allt nutida ordboksarbete dels mycket ungt, dels helt lämnat vind för våg och beroende av spontan före-

¹ Texten har översatts för denna artikel. Petitionsförslaget föreligger inte på svenska i riksdagens arkiv.

tagsamhet. Avsaknaden av en grundordbok över det egna språket försvårar framställandet av ordböcker från finska till andra språk.

[...]

Denna stamordbok kan, då den har färdigställts, läggas till grund för specialordböcker, eller också kan specialordböcker utarbetas jämsides med den. Särskilt behövlig vore en ordbok över det finska lagspråket, vilket tills vidare saknas.

Kukkonens petitionsförslag behandlades i riksdagen i november 1927 och riksdagen beslöt uppmana regeringen att vidta åtgärder i enlighet med petitionen. Man kan säga att de drivande krafterna bakom ordboken hittills hade varit sådana som behövde den, dvs. blivande användare, och att argumentationen hade följt de riktlinjerna. Det är svårt att tänka sig att ett stort och dyrt projekt under de dåtida knappa förhållandena hade kunnat motiveras med annat än praktiska synpunkter och den unga statens behov att komma i kapp övriga kulturländer när det gällde att vårda det egna språket.

Målsättningarna ändras

Följande steg var att regeringen bad tre kända språkvetare om ett utlåtande om vad för slags ordbok det borde vara och hur arbetet borde organiseras. Dessa var Knut Cannelin, känd lexikograf och forskare i och vårdare av det finska språket, biträdande professorn i finska E.A. Tunkelo samt professorn i finsk-ugrisk språkforskning Yrjö Wichmann. De tre blev klara med sitt utlåtande på bara ett par månader. De hade behandlat följande saker: avsikten med ordboken och namnet på den, källlitteratur, principerna för materialinsamlingen, betydelseförklaringarna, presentationen av syntaktiska och morfologiska fakta, etymologiska fakta, formen på uppslagsorden och deras ordningsföljd, lösningar på ortografiska problem, ordbokens omfattning, tidpunkten när den skulle vara klar, redaktörerna och avlöningen av dem, kostnaderna samt verket i relation till andra ordböcker (Cannelin m. fl. 1928).

Även om avsikten med ordboken diskuteras redan i början av utlåtandet är det bara en avgränsning av lemmaselektionen som behandlas. Att följa riksdagsbeslutets målsättning att ta med och beskriva samtliga skriftspråkets ord konstateras vara en omöjlighet. I stället föreslår gruppen att innehållet skall begränsas till den största och viktigaste delen av de ord som förekommer i den litteratur som publicerats under 1800-talets två sista decennier och under 1900-talet. Med Olof Östergrens *Nusvensk ordbok* som förebild föreslår de att namnet skall vara *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok'), trots att namnet enligt de tre "egentligen är för vittfamnande och om 20–30 år inte heller adekvat". Detta konstaterades alltså 1928! I konstaterandet ingår antagandet att ordboken inte kommer att uppdateras, vilket visar sig vara riktigt.

Vad Cannelin, Tunkelo och Wichmann hade för mening om de tilltänkta användarna framgår egentligen bara av vad de säger om förläggaren i sitt utlåtande: "Den enda tänkbara förläggaren är staten, eftersom verket som förlagsprodukt är olönsamt." – Däremot ansåg de det ändamålsenligt att anförtro redigeringsarbetet åt *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*. Deras pessimistiska uppfattning om upplagan framgår också tydligt av följande meningar: "Som förläggare kan staten skänka ett exemplar av ordboken till (svensk- och finskspråkiga) kommuner (till vissa kanske till

och med ett par exemplar), till läroverk, yrkesinstitut² (bl.a. seminarier³), till finländska och utländska ämbetsverk m.m. På så sätt skulle den här förlagsverksamheten få större ideell räckvidd; ett viktigt hjälpmedel för användningen av det finska språket skulle spridas till många ställen som nog behövde detta hjälpmedel men knappast annars skulle skaffa det.”

Den här tankegången hänger antagligen samman med att Cannelin, Tunkelo och Wichmann såg annorlunda på syftet med ordboken än vad som slogs fast i riksdagens beslut. I deras utkast var målet inte längre en handbok för den breda allmänheten utan en rent deskriptiv ordbok; det finns ingenting i planen som entydigt skulle hänsyfta på normativa element. Skall detta tolkas så, att de som utarbetade planen inte trodde att så kallade vanliga språkbrukare skulle skaffa sig ordboken och att det därför vore vettigt att i första hand planera den för ”den lärda världen”?

Tänkte redaktionen på användarna?

Från de olika skedena i det redaktionella arbetet med NSSK finns det bevarat en hel del skriftligt stoff; olika slags planer, verksamhetsberättelser, artikelutkast, interna redaktionella anvisningar osv. Materialet innehåller mycket få antydningar om att de presumtiva användarnas perspektiv skulle ha beaktats systematiskt vid redigeringsarbetet. I den duplicerade redaktionshandboken på över femtio sidor finns det ett enda ställe där man indirekt refererar till en tänkt användare. I avsnittet om betydelseförklaringarna får redaktörerna följande anvisning om att ”definitionen om möjligt skall vara så enkel att en person som genomgått mellanskola förstår den”. Slutförd mellanskola motsvarade i stort sett den mängd kunskap som inhämtas i dagens nordiska grundskolor⁴. Anvisningen om facktermsförklaringarna är inte helt förenlig med det föregående: ”I synnerhet fackord och facktermer förklaras bäst med hjälp av definitionen ur något specialverk från området i fråga”. Att målgrupper och syfte inte har dryftats ordentligt kommer tydligt fram i ett brev som NSSK:s redaktionssekreterare Eino Suova skickade till Suomalaisen Kirjallisuuden Seuras direktion i december 1938, alltså nästan tio år efter det att redigeringsarbetet hade inletts. Han skriver så här:

”Syftet med ordboken och vilken karaktär den skall ha är fortfarande oklart. I riksdagsbeslutet förutsätts det att ordboken skall innehålla finskans samtliga ord. I ordboksutlåtandet [alltså planen av Cannelin, Tunkelo och Wichmann] har programmet delvis inskränkts. Men viktigare vore att klargöra för vem ordboken görs. Nu talas det än om utlänningar, än om mellanskolgångna och än om än om någon tredje grupp. Syftet torde väl ändå vara att åstadkomma en ordbok som belyser hur orden lever i språket, i vilka sammanhang de används osv. Allt detta inverkar på ordboksartiklarnas karaktär, som också den egentligen vacklar än.”

Något som kan ha medverkat till att användarperspektivet ägnades så föga uppmärksamhet var det sätt på vilket det redaktionella arbetet med NSSK var upplagt. För det första var samtliga redaktörer filologer som hade studerat fennistik eller fennougistik. Som stöd för redaktionen hade

² Äldre skolförhållanden som gav yrkesutbildning till elever med den grundutbildning som motsvarar realexamen

³ För lärarutbildning

⁴ Eller läroverkets realexamen i det tidigare svenska skolsystemet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura inrättat ett redaktionsråd. Det bestod av fyra ansedda professorer och doktorer på området och hade i uppgift att lösa de principiella och praktiska problem som kom fram vid redigeringsarbetet. Av de dokument som bevarats framgår det att redaktionsrådet fick avgöra väldigt många frågor och att det bedömde enskilda redaktörers texter in i minsta detalj. Under det första decennium redigeringsarbetet pågick publicerades provartiklar vid flera tillfällen i facktidskriften för fennistik *Virittäjä*. År 1937 hade redaktionen dessutom en grupp bedömare att svara på ett frågeformulär utifrån ett antal provartiklar. Gruppen bestod uppenbarligen av idel språkforskare. Frågorna var elva till antalet och endast i den sista berördes användarperspektivet. Frågan lød: ”Är ordartiklarna för tunglästa med beaktande av ordbokens syfte?” Likaså kommer användarperspektivet fram i ett enda av svaren. Kommentaren lyder: ”Det är viktigare att artiklarna är lättfattliga än att de ger prov på djupsinnig begreppsanalys. Definitionerna är ställvis för lärda” – Det förefaller med andra ord som om NSSK:s redaktörer vände sig vid att hela tiden få kommentarer från varandra, från redaktionsrådet och från andra forskare i sin omgivning. Detta kom ohjälpligen att påverka utformningen av ordbokstexten.

En försäljningssuccé mot alla förväntningar

Bedömningarna av hur pass väl NSSK skulle sälja var fortfarande pessimistiska när tryckningen började planeras. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ansåg sig inte kunna ta på sig förläggarsvaret utan erbjöd verket till de privata förlagen Werner Söderström och Otava. Det senare tackade nej, men på Werner Söderström gick man med på att förlägga boken under förutsättning att man fick manuskriptet gratis. När första delen kommit ut berättas det i en tidningsnotis att upplagan hade varit planerad till 4.000. Men när tryckeripersonalen – enligt notisen – upptäckte hur ”otroligt roligt” manuskriptet var lyckades de få upplagan utökad till 6.000. (Suomen Sosialidemokraatti 15.12.1951) Enligt muntliga uppgifter från NSSK:s redaktionssekreterare Jouko Vesikansa sålde boken dock dåligt till att börja med, till och med så dåligt att förlaget hade börjat makulera en del av upplagan som osäljbar. Men sedan lyckades kolportörer plötsligt öka åtgången och slutresultatet blev att NSSK torde vara en av förlagets mest lönande produkter genom tiderna.

Lyckades projektet?

Redigeringen av NSSK var en lång och mödosam process. Som det så ofta går med stora ordboksprojekt tog arbetet mycket längre tid än beräknat: från riksdagspetitionen till dess den sista delen kom ut gick det 34 år. År 1961 var äntligen hela det sexdelade verket med dess över 200.000 uppslagsord färdigt. Vad var då slutresultatet? Man kan säga att ordboken överträffade alla förväntningar. Och ännu i våra dagars perspektiv kan den anses vara en lexikografisk produkt av toppklass. Efter att den första delen kommit ut var recensionerna enhälligt berömmande. I synnerhet i språkforskarnas omdömen framhölls ordbokens betydelse för språkets och språkbrukets utveckling, bl.a. för konsolideringen av ortografin (Ruoppila 1951). Användarperspektivet lyftes i detta skede först och främst fram av förlaget i dess marknadsföring. Boken reklamfördes som ”var mans språkbyrå”⁵. I en annons i Helsingin Sanomat [Finlands största dagstidning] 15.12.1951

⁵ En allusion på Finska språkbyrån, som är det rådgivande organet i språkfrågor i Finland och allmänt känd

konstaterar skolrådet Kauko Haahtela att "det framför allt är vårt skolväsen som gläder sig över ordboken". Författaren Ilmari Turja säger att "Nykysuomen sanakirja är ett oundgängligt hjälpmedel för alla som har språket som ett verktyg i sin yrkesutövning".

Den position och den betydelse NSSK fick kom som en överraskning för författarna själva. Jouko Vesikansa skrev så här 1977:

"Nykysuomen sanakirja är inte normativ på det sätt som riksdagen avsåg när den beslöt att ordboken skulle göras. Inte på långt när allt det som ingår i boken är normal eller vanlig modern finska eller sådant som skulle ha godkänts i korrekt språkbruk ens vid den tid när verket kom ut. Men detta anges inte alltid. Användarna kan inte urskilja det normativa och det deskriptiva i verket. Redaktörerna hade härvidlag inte klara riktlinjer. Om det hade varit klart på förhand vilket viktigt hjälpmedel Nykysuomen sanakirja skulle visa sig bli för vanliga språkbrukare, och om initiativtagarnas – kulturutskottets och i sista hand riksdagens – önskemål hade följts skulle ordboken säkert ha gjorts annorlunda."

Utöver det Vesikansa nämner finns det också andra drag i framställningssättet i NSSK som gör att s.k. vanliga användare har svårt att få ut all den information som finns där. Med vanliga användare avser jag sådana som inte har läst finska vid universitet och som inte heller har annan språkvetenskaplig utbildning. Ett sådant drag är det ytterst grammatiska greppet. I ordartiklarna används grammatiska termer flitigt, och de långa artiklarna är ofta strukturerade enligt grammatiska snarare än semantiska kriterier. En del artiklar är rentav så svårtolkade att det tar flera dagar för en erfaren lexikograf att göra en komplett analys.

Suomen kielen perussanakirja

SKPS hade på många sätt ett annat utgångsläge än sin föregångare. När arbetet inleddes fanns det rikligt med erfarenheter att bygga på. För den erfarenheten stod NSSK:s redaktionssekreterare Jouko Vesikansa, som blev SKPS:s förste huvudredaktör, och Arvo Keinonen, som hade arbetat på NSSK i ett tjugotal år. Redigeringsprinciperna för SKPS slogs till stora delar fast under Jouko Vesikansas ledning i början av 1970-talet, och då spelade syftemål och tilltänkta användare en framträdande roll i diskussionerna. I den ovannämnda tidskriften *Virittäjä* fanns en presentation av projektet (Vesikansa 1973). Där konstaterades det att "det var och är fortfarande synnerligen viktigt att höra de blivande användarnas åsikt. [...] syftet med ordboken är uteslutande att den skall vara vanliga människor behjälplig med formuleringsfrågor i tal och skrift, och detta bör beaktas från första början vid utarbetandet". För att höra användarnas åsikt utarbetade redaktionen ett provhäfte på avsnittet a–c och sände ut det jämte ett frågeformulär med ett tjugotal frågor till ett antal personer. Av dessa representerade några journalister på Helsingin Sanomat och ett antal reklamredaktörer de egentliga användarna. Med tanke på alla SKPS:s användare kan denna grupp inte anses vara särskilt representativ. Frågorna rörde allt från namnet på ordboken till tämligen små tekniska detaljer. I några berördes användarnas behov mer ingående och så här löd de frågorna (Karemo 1973): "När behöver ni i allmänhet ordbok och vad söker ni då? Använder ni samtidigt ordboken som uppslagsverk? Är betydelseförklaringarna i provhäftet tillräckligt ingående? Söker ni svar på språkriktighetsfrågor i ordboken och vad för slags råd behöver ni?"

Jag har ingen exakt bild av hur svaren påverkade utstakningen av innehållet i SKPS, eftersom jag inte arbetade på ordboken vid den tiden, men så mycket vet jag, att de som svarade överlag var nöjda med provhäftet (t.ex. Taarna 1973). I vilket fall som helst eftersträvades ända från början en klar, koncis och lättförståelig framställning.

Nya lösningar på grund av praktiska erfarenheter

Många av principerna för artikelutformningen måste ändras under redigeringsarbetets gång för att informationen skulle uppfattas rätt av användarna. Jag skall ge ett exempel. I NSSK ges uppgifterna om uppslagsordets böjning i form av en liten indexsiffra efter ordet. Denna hänvisar till en tablå över böjningstyperna i början av ordboken. Ordet *anonymi* 'anonym' hör t.ex. till typ fyra. Indexsiffran är tyvärr så liten att man lätt förbiser den. I tablå, där typordet för grupp fyra är ordet *risti* 'kors', ges ett antal olika böjningsformer, och tanken är att användarna med hjälp av detta modellord skall kunna bilda motsvarande former för andra ord av samma typ. Men i typindelningen och valet av modellord är det vissa egenheter i böjningen som inte kunnat beaktas. En sådan egenhet är t.ex. vokalen i kasusändelsen, som förorsakar en hel del problem i t.ex. ord av främmande ursprung⁶. I SKPS används i princip samma system men med vissa kompletteringar och korrigeringar. I något skede började vi dock befara att alla användare inte klarar av att leta sig fram till den information de behöver om böjningen med hjälp av detta system. Jag kommer ihåg att jag en gång hade ett telefonsamtal med en modersmåls lärare som klagade på att det inte framgår ur NSSK hur det och det ordet skall böjas. Det visade sig att den här läraren aldrig hade lagt märke till att det efter uppslagsorden fanns en indexsiffra som angav böjningen. Utifrån sådana erfarenheter beslöt vi att lägga in böjningsangivelserna "i klartext" vid problematiska ordböjningar där t.ex. valet av vokal inte är entydigt. För det tidigare nämnda ordet *anonymi* anger SKPS böjningen med hjälp av en indexsiffra som hänvisar till en böjningstablå på samma sätt som i NSSK, utom att systemet har omarbetats så att det motsvarar modernt språkbruk. Men dessutom ges ett par kasusformer av ordet genast i början av artikeln, av vilka det framgår att både främre och bakre vokal kan användas i ändelserna. Också vad gäller många andra egenheter i böjningen ges liknande information explicit. I början av artikeln *askel* anges det att böjningen i regel lånas från ordets parallellform *askele*, vilket för övrigt också framgår ur språkexemplen.

En sak som bidrog till att vi under redigeringen av SKPS blev medvetna om många av användarnas behov och problem var att redaktörerna kontinuerligt deltog i språkvårdsarbetet, t.ex. genom att sitta i telefonrådgivningen och att medverka i språkvårds kurser och i arbetet med olika fackordlistor. Det här gav viktiga insikter i vilka slags språkliga frågor folk i realiteten brottas med och hur man bäst besvarar dem. Texten i SKPS har på många punkter utformats utifrån vad folk under årens lopp har ställt för frågor till finska språkbyrån.

⁶ Ändelsevokalen är antingen främre eller bakre beroende på stamvokal. I främmande ord är reglerna för vokalharmonin inte alltid entydiga.

Användarundersökningar

Det är inte min avsikt att efterklokt kritisera tidigare ordboksförfattare för att ha varit okunniga eller gjort ett dåligt arbete. Det finns det ingen orsak till. När jag började söka svaret på den fråga jag ställer i rubriken för denna artikel antog jag att vi genom att analysera de finska ordböckernas historia kan lära oss sådant som är till gagn i framtiden. En av lärdomarna är att ordboksförfattare inte bör nöja sig med enbart kollegers kommentarer, vare sig i planeringsskedet eller senare. Om man ständigt bara beaktar vad auktoriteterna på ens eget område har att säga är resultatet knappast det bästa möjliga ur användarsynvinkel. Ett sätt att ta reda på vad som är ett lyckat slutresultat för användarnas del är att genomföra välplanerade användarundersökningar. Härvidlag är det inte tillräckligt med undersökningar där man bara ber om användarnas åsikter. När SKPS planerades inhämtades en del användares åsikter om vissa saker, och framställningssättet modifierades utifrån svaren, men ordboken har aldrig testats med avseende på funktionsdugligheten i faktiska eller imiterade användningssituationer. Så vitt jag vet har heller ingen annan finsk ordbok testats under planeringsstadiet. Hos oss tas de första stegen i denna riktning av Nina Martola som är i färd med att undersöka vilken nytta studenter har av den nya finsk-svenska ordboken i vissa översättningsuppgifter. En undersökning av det slaget är något helt annat än att fråga folk vad de tycker om framställningen i en ordbok. Jag kan inte påminna mig om att jag någonsin skulle ha hört någon lekman beklaga sig över att NSSK är svårbegriplig, men ändå vet jag med säkerhet att till och med språkstudierande missar en del av innehållet. Det bästa sättet att få en något så när realistisk bild av hur väl en ordbok fungerar torde vara att, som Nina Martola har gjort, ge en grupp försökspersoner valda på lämpliga grunder uppgifter som de skall kunna hitta svaren på i ordboken.

Nu i och med att de elektroniska ordböckernas era har börjat har det också blivit möjligt att komma åt användarvanorna på ett nytt sätt. De flesta som använder ordböcker på cd-rom registrerar sig för att få förlagets stödtjänster kostnadsfritt och för att få uppdaterade versioner. Det här innebär att förläggaren har deras personuppgifter, och på så vis är det möjligt att skicka ut olika förfrågningar senare. En mycket intressant nyhet är möjligheten att lägga in ett program på cd:n som registrerar vilka sökningar användaren gör. Efter en viss tid kan informationen tas över från användarens dator via diskett och analyseras. Jag föreställer mig att denna möjlighet kommer att ge intressant information om många frågor: vilka slags artiklar slår användarna upp och vilka slår de inte upp, hur ofta hittar användarna det uppslagsord de söker och vilka ord är det de försöker slå upp och inte hittar osv. Ett sådant här system förutsätter naturligtvis att användaren går med på att låta sig observeras av datorn. I Finland har den här typen av automatisk informationsinsamling testats åtminstone av läkarsällskapet Duodecim, som ger ut medicinsk litteratur. Metoden användes på en databas på cd-rom för läkare. Hur testet utföll känner jag inte till.

Den elektroniska formen ger många valmöjligheter

Förmodligen kommer publiceringen i elektronisk form att bidra till att de enspråkiga ordböckernas struktur ändras avsevärt inom en nära framtid. Det finns inte längre några snäva gränser för omfånget; på det nya mediet finns det gott om plats. Härmed kan man t.ex. avstå från svårtydda förkortningar, göra betydelsebeskrivningarna längre och komplettera dem med bilder och animationer. Med hjälp av den nya tekniken kan faktainnehållet struktureras så att användaren bland flera

framställningssätt själv kan välja det som passar hans eller hennes behov. Som alternativa betydelseförklaringar kunde man t.ex. tillhandahålla en klassisk definition, en vidare beskrivning av COBUILD-typ och en ännu längre beskrivning av essätyp. Exempelaterialet kunde byggas ut genom att ordboken anknyts till en omfattande korpus, beskrivningen av böjningsmorfologin kunde göras mer detaljerad så att användaren i stället för ett fåtal temaformer får mer fullständiga paradigmm osv. Utvecklingsmöjligheterna är många.

Trots att man tidigare inte ägnade uppmärksamhet åt att bestämma syfte och målgrupp i den utsträckning man hade kunnat, torde de verk som kom ut ha tjänat sin uppgift väl och gett många olika användargrupper, från skolelever till språkforskare, information om det finska språket. En omfattande enspråkig ordbok lönar det sig knappast att försöka utforma så att en imaginär genomsnittsanvändare kan tillägna sig all den information som finns där. Det är bättre att erbjuda många olika typer av användare erforderlig information på många olika nivåer. I framtida elektroniska produkter blir det möjligt att tillhandahålla ännu mer information för en ännu heterogenerare användarskara än tidigare.

Litteratur

Ordböcker

CD-Perussanakirja 1997. Päätoim. Risto Haarala ja Marja Lehtinen. Helsinki: Oy Edita Ab.

NSSK = *Nykysuomen sanakirja I–VI* 1951–61. Päätoim. Matti Sadeniemi. Helsinki: WSOY.

Suomalais - Ruotsalainen Sanakirja / Finsk-Svenskt Lexikon I–II 1866–80. Toim. Elias Lönnrot. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.

SKPS = Suomen kielen perussanakirja I–III 1990–94. Päätoim. Risto Haarala. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Annat

Cannelin, Knut / Tunkelo, E.A. / Wichmann, Yrjö 1928: Kirjakielemme uudesta sanakirjasta. *Virittäjä* 1928, 354–365.

Hakulinen, Lauri 1930: Lönnrotin sanakirjasta uusi painos. *Virittäjä* 1930, 458–461.

Karemo, Kaarina 1973: Nykysuomen perussanakirjan työsuunnitelma. *Virittäjä* 1973, 257–262.

Ruoppila, Veikko 1951: (Recension:) Nykysuomen sanakirja. *Uusi Suomi* 20.12.1951.

Taarna, Jorma 1973: Mielipiteitä Nykysuomen perussanakirjan näytevihosta ja vastauksia aiheesta tehtyihin kysymyksiin. *Virittäjä* 1973, 262–266.

Vesikansa, Jouko 1973: Nykysuomen perussanakirja (presentation av planerna). *Virittäjä* 1973, 256–257.

Vesikansa, Jouko 1977: Viisikymmentä vuotta Nykysuomen sanakirjan alullepanosta. *Virittäjä* 1977, 323–330.

Översättning till svenska av Nina Martola

Helgi Haraldsson

Paradigmatisering av russiske ord i tospråklige ordbøker. Grammatiske angivelser i ”Stor norsk-russisk ordbok”

A Comprehensive Norwegian-Russian Dictionary (NRD) is being compiled by a team headed by Professor Valery Berkov (Universities of Oslo and St. Petersburg). In this paper the author describes certain problems connected with the grammatical information accompanying the Russian equivalents in this project.

The Russian-Norwegian Dictionary compiled by V. P. Berkov (RND, 2nd edition 1994) applies a code system devised by A. A. Zaliznyak. The codes are attached to the Russian lemmas and refer to a large dictionary grammar included as an appendix. Such a system tends to be more distracting for the user when the codes are attached to the equivalents in a bilingual dictionary. Furthermore, it is desirable to cut such coding down to a minimum to secure economy of space. By adopting *diasystematic marking* that presupposes elementary knowledge of Russian grammar and thus omits labelling of regularly inflected words, two aims would be attained: economy of space and more effective signals to the user as to what is regular or not (no code: here you ought to be able to deduce the inflection etc. from the form; a code: look out for an irregularity!).

A survey carried out among some groups of probable users of the NRD revealed that those acquainted with and used to the coding in the RND have a conservative attitude to any changes in the Zaliznyak system. This will be considered in the final solution adopted for coding in the NRD.

Prosjektet ”Stor norsk-russisk ordbok” (SNRO) utarbeider en stor allmenn tospråklig monoskopal bidireksjonal ordbok. Prosjektet ble igangsatt i 1992 og manus ventes fullført rundt årsskiftet 1998/99. Prosjektets hovedsponsor er Det norske utenriksdepartementets Østeuropasekretariat, men også Det Norske Videnskaps-Akademi, Forsvarets overkommando, Norges forskningsråd o.fl. har bidratt med betydelig støtte. Prosjektleder er prof. Valerij Pavlovič Berkov, prosjektgruppens styreformann er lektor Alf B. Glad.

Av hensyn til ikke-russiskkyndige lesere er kyrillisk tekst nedenfor transkribert iflg. Scando-Slavicas regler¹ med unntak for x som gjengis som h (istf. ch) og ”bløtt tegn” som vanligvis transkriberes vha. apostrof (’), men som her beholdes sin kyrilliske form: -ь, dvs. царь ‘tsar’ istf. car’, osv. De transkriberte russiske ordbokseksemplene (i)-(v) i 1.1.–1.4. er uthevet (halvfet kursiv).

1 Diamorfologisk markering i tospråklige ordbøker

1.1. I enspråklige ordbøker er det vanlig å anføre all relevant grammatisk informasjon om lemmaet in extenso i selve ordboksartikkelen. I en tospråklig, bidireksjonal ordbok lar dette seg vanskelig gjøre av plassmessige og flere hensyn, se OMS, pkt. 1. Spesielt for målspråkets vedkommende kan

¹ Se *Scando-Slavica* 1980

til og med lakoniske henvisningskoder virke forstyrrende, og eksplisitt informasjon, selv i forkortet form, være ganske plasskrevende. Følgende eksempel er hentet fra RuNo 94, en utpreget bidireksjonal ordbok:

- (i) **matéri|ja**^{7a} *ž* **1. filos., fiz.** *matérie -n, ~ja pervična* *matérien er primær* **2. (tkanɛ)** *stoff -et, -er {=} (mn. opr. stóffene), tøy -et, -er* **3. (tema)** *matérie -n, -r, emne -t, -r, stoff -et, -er {=} (mn. opr. stóffene); vysókie {učěnye} ~i høye {lærde} matérier*

1.2. Dersom RuNo var en monodireksjonal avkodingsordbok for nordmenn, kunne man nøyd seg med:

- (ii) **matéri|ja**^{7a} *f* **1. materie; ~ja pervična** *materien er primær* **2. stoff, tøy** **3. materie, emne, stoff, vysókie {učěnye} ~i høye {lærde} materier**
eller til og med
(iii) **matéri|ja**^{7a} *f* **1. materie; stoff, tøy, emne; ~ja pervična** *materien er primær; vysókie {učěnye} ~i høye {lærde} materier*

1.3. Dersom RuNo på den annen side var en monodireksjonal innkodingsordbok for russiskspråklige, kunne man nøyd seg med å fjerne de grammatiske opplysningene om det russiske lemmaet samt trykkmarkering i teksteksemplene men for øvrig beholdt artikkelen uforandret:

- (iv) **matéri|ja** **1. filos., fiz.** *matérie -n, ~ja pervična* *matérien er primær* **2. (tkanɛ)** *stoff -et, -er {=} (mn. opr. stóffene), tøy -et, -er* **3. (tema)** *matérie -n, -r, emne -t, -r, stoff -et, -er {=} (mn. opr. 1); vysókie {učěnye} ~i høye {lærde} matérier*

Sammenlignet med fremstillingen i RuNo er det kun grammatiske opplysninger om det russisk lemmaet som er overflødige.

1.4. Vilkarlige (tall)koder o.l. har den fordel at de tar vesentlig mindre plass men på bekostning av brukervennligheten. Som regel henviser de til en ordboksgrammatikk og medfører dermed ytterligere oppslag og søken. Enda et eksempel fra RuNo:

- (v) **materítɫsja**^{4b} *nsv* *brúke*² *gróve* *ord, ≈ bǎnne*² *og svérte*¹

Det er påfallende – sammenlignet med eksemplene i 1.2. – hvor lite en artikkel der all grammatisk informasjon er kodet både når det gjelder kildepråk og målspråk, ville endre seg ved ”monodirigering”. Riktignok kan *nsv* (*nesoversennyj vid = imperfektiv aspekt*) regnes som forkortet eksplisitt angivelse. Tallkodene til de norske ekvivalentene er overflødige med tanke på avkodning, men vil forstyrre minimalt. Til gjengjeld må en russiskspråklig innkoder enten slå opp i ordboksgrammatikken eller huske hva tallene står for. Det siste er en optimal variant, men stiller større krav til brukeren enn eksplisitt informasjon eller tidkrevende søken som brukeren uheldigvis ofte avstår fra.

1.5. Plasshensyn og brukervennlighet er således primære mål for grammatisk informasjon i tospråklige ordbøker, men lar seg vanskelig forene. Brukeren ønsker mest mulig informasjon umiddelbart, noe som forutsetter eksplisitte angivelser (fortrinnsvis i klartekst) i selve ordboksartikkelen i motsetning til henvisende koder. Slik informasjon vil i bidireksjonale ordbøker være overflødig, tildels irriterende, når det gjelder brukerens morsmål, jf. 1.1, dvs. i tilfellet RuNo

trenger ikke en russer paradigmatiskering av kilkespråket og en nordmann ikke den morfologiske karakteriseringen av målspråkets ekvivalenter.

Derfor er det maktpåliggende å *unngå markering av unødvendig informasjon og fokusere på det relevante, spesielle, uregelmessige*, jf. OMS pkt. 3. Den kjensgjerning at den gjennomsnittlige ordboksbruker er fortrolig med de grunnleggende grammatiske trekk ved det språket som ikke er hennes/hans morsmål, taler for *avviksmarkering*, i vårt tilfelle² *diamorfologisk markering* av både lemmaer og ekvivalenter.

2 Zaliznjaks system

2.1. I Berkovs Russisk-norske ordbok (1987 og 1994) brukes konsekvent et morfologisk kodesystem som fra tidlig på 70-tallet har vært benyttet i alle større russisk-fremmedspråklige ordbøker i Sovjetunionen og senere den Russiske føderasjonen, herunder Rysk-svensk ordbok 1976 (RSO). Dette gjelder også Rússnesk-islensk orðabók 1996 (RIO). I RuNo legger ordboksgrammatikken beslag på 42 sider, i RSO 65 sider, i RIO 37 sider.

Ikke alle er like begeistret for dette kodesystemet, som er forfattet av Andrej Zaliznjak og nedfelt i hans grundige Russiske grammatiske ordbok (Zaliznjak 1977). Vi møter her de vanlige ankepunktene mot henvisningssystemer av denne type: dobbelttoppslag og tungvinte leteaksjoner ikke bare for å konsultere (regelmessige) bøyningstabeller men også for å studere redegjørelser for unntak og uregelmessigheter.

2.2. Det er ingen lett oppgave å lage et enkelt, brukervennlig kodesystem for et så grammatisk frodig språk som russisk (bl. a. 6 kasus), og dette tatt i betraktning er det mye positivt å si om Zaliznjaks løsninger, ikke minst hans bevisste satsing på *lesbare koder*, dvs. slike som en erfaren bruker i stadig økende grad klarer å tyde uten å måtte gå til ordboksgrammatikkens bøyningstabeller og forklaringer. Denne ferdigheten kan oppnås betydelig raskere hvis brukeren får opplæring og veiledning i systemet. Til dette formål ble det utarbeidet en komprimert variant ("Mikro-Zaliznjak") av Zaliznjaks system på 6 A-4 sider (Haraldsson 1997, den siste av mange varianter) som stort sett vil kunne erstatte oppslag i selve ordboksgrammatikken og forhåpentlig samtidig tjene som en innføring i og oversikt over Zaliznjaks prinsipper og således bidra til bedre forståelse av grunndragene og helheten i russisk morfologi.

2.3. Det typiske grammatiske felt i RuNo omfatter følgende *subfelter*:

a) *Hevet grammatisk indeks* (gjelder for substantiver, verb og i beskjeden grad for pronomener og adjektiver). Den består som regel av et *arabisk tall* som angir *bøyningstype* og en *minuskel* som angir *trykkemønster*. I ord med *flyktig vokal i former uten endelse* (gjelder substantiver) eller *flyktig suffiks* (gjelder én verbal bøyningstype) inngår * (*asterisk*) i koden. Enkelte ganger inneholder koden tegnet Δ (trekant). Den signaliserer uregelmessigheter som forklares i ordboksgrammatikken og henviser følgelig til det avsnitt koden for øvrig refererer til.

b) Ordklasseangivelse, enten eksplisitt ved forkortelser av ordklassens navn (*prl, nrč = adj, adv osv.*) eller indirekte ved at man angir karakteristiske kategorier for vedkommende ordklasse, f. eks. *genus* (substantiver: *m, ž, s = m, f, n*) eller *aspekt* (verb: *sv, nsv = pf, ipf*).

² I det følgende vil jeg se bort fra *syntaktiske angivelser*. Disse kan også være både eksplisitte og (delvis) kodede, jf. Haraldsson 1995:57–60.

c) Eventuelle *tilleggsopplysninger i vinkelparentes*: det motsatte verbalaspekt, evt. presensformer; avvikende pluralis o.l. ved substantiver, o.a.

NB: Animatumkategorien forutsettes kjent og markeres ikke i RuNo, RIO og RSO. Den omfatter ikke to subkategorier som i polsk, se OMS 4.1.3.

3 Premissene for paradigmatisering i SNRO

3.1. Prosjektstyret i SNRO innså fra begynnelsen av at plasshensyn tilsa bruk av grammatisk koding for både kildepråk og målpråk i SNRO ettersom ordboken skal være utpreget bidireksjonal. Samtidig var det klart at for russiskens vedkommende måtte denne kodingen bygge på Zaliznjaks system i og med at målgruppene for hhv. RuNo og SNRO ville være nesten identiske. En innføring av et nytt system for koding av russiske ekvivalenter, forskjellig fra kodingen av lemmaer i RNO, ville skape ytterligere problemer for brukeren. Det var imidlertid mye som talte for en forenkling av dette systemet med utgangspunkt i diasystematisk markering. Undertegnede fikk i oppdrag å utarbeide en variant der man unnlot å paradigmatisere regelmessige bøyningstyper, dvs. forsyne dem med henvisende koder. Regelmessige bøyningstyper betyr i denne sammenheng at en rimelig bevant bruker ut fra ordboksformene alene skal kunne bestemme ordets bøyingsmønster. Der dette ikke er utvetydig mulig, bruker man avviksmarkering, dvs. for vårt vedkommende *diamorfologisk markering*.

3.2. Forutsetningene for avviksmarkering er åpenbart å avgjøre hva som skal karakteriseres som regelmessig. Med henblikk på f.eks. genusmarkering av russiske substantiver, har man dette å holde seg til:

- Substantiver med konsonantisk utgang (uten bløtt tegn, se nedenunder) er maskulina.
- Substantiver med utgang på -a/-ja er feminina.
- Substantiver med utgang på -o/-e/-ë og -mja samt de fleste ubøyelige inanimata er nøytra.

Substantiver med utgang på *bløtt tegn* (ь) er enten feminina eller maskulina. Utgangen er i realiteten konsonantisk i og med at bløtt tegn utelukkende er en bløthetsmarkør uten egen lydverdi.

3.3. Som i polsk finnes det i russisk maskulina på -a (grafisk -a/-ja); disse betegner utelukkende mannlige personer; en annen gruppe personbetegnelser på -a med *fakultativt* (*sexusavhengig*) genus (jf. f.eks. det italienske *il nuovo insegnante/la nuova insegnante* 'den nye læreren/lærerinnen') kan brukes såvel om mannlige som kvinnelige personer; genus er i hvert enkelt tilfelle identisk med *sexus*. Genus har intet å si for bøyningen av disse ord og manifesterer seg kun syntaktisk.

3.4. Det er m.a.o. kun substantiver med utgang på bløtt tegn som ikke kan genusbestemmes ut fra oppslagsformen. Feminina på bløtt tegn sogner alle til bøyningstype 8, en annen type-markering innbærer implisitt at et substantiv på -ь er et maskulinum.

3.5. Når det gjelder *verb*, så markerer Zaliznjak de 4 (mest) regelmessige bøyningstypene som 1–4 av i alt 14 typer i tillegg til noen *isolerte verb* som kun markeres med Δ .

Tradisjonelt tilhører russiske verb enten *konjugasjon I* (populært "e-bøyning") eller *konjugasjon II* ("i-bøyning"). Hos Zaliznjak omfatter type 4 alle regelmessige verb i konjugasjon II, de øvrige – mer eller mindre uregelmessige – plasseres i type 5. Dette gir et oversiktlig bilde av konjugasjonsmønstrene:

Regelmessige typer	Type 1–3	Konjugasjon I
	Type 4	Konjugasjon II
Uregelmessige typer	Type 5	Konjugasjon II
	Type 6–14	Konjugasjon I
Isolerte verb		

3.6. Dette åpner for diamorfologisk markering da de 4 regelmessige typene har lett gjenkjennelig utgang i infinitiv, hhv. -атъ/-яаъ (1), -оватъ/-еватъ (2), -нутъ (3) og -итъ (4). Ved å markere konsekvent typer 5–14 samt isolerte verb ville fravær av typemarkering (arabisk tall) sammen med infinitivens form være tilstrekkelig opplysning for brukeren, m. a. o. ville anslagsvis 90% av verbal-ekvivalentene i SNRO ikke behøve typemarkering.

4 Brukerundersøkelsen. Planlegging og gjennomføring

4.1. For å undersøke de fremtidige brukeres preferanser gjennomførte man en to-trinns høring. Først gjennomførte man en forundersøkelse blant prosjektets medlemmer der de spurte skulle velge mellom forskjellige mer eller mindre radikale varianter av diamorfologisk bøyingsmarkering. På grunnlag av resultatene ble et spørreskjema sendt ut til høring blant et større russiskkyndig publikum. Man ble oppfordret til å ta stilling til gjennomført markering versus diamorfologisk markering (dvs. ingen eller redusert kode), i flere tilfelle også forskjellig grad av redusering, dvs. moderat versus radikal diamorfologisk markering.

Man ble forelagt tekstavsnitt med prøver av de forskjellige variantene i tekstsammenheng for bedre å kunne bedømme konsekvensene av alternative løsninger for ordbokartiklenes utseende, plassbruk og brukervennlighet. Det fulgte med en orientering om høringen og en kort redegjørelse for de prinsipper og formål høringen var basert på, i alt en bunke på 38 sider.

4.2. De foreslåtte fravikene fra gjennomført koding besto i følgende.

- a) Ekspisitt genusmarkering av regelmessige substantiver avskaffes.
- b) I Zalijnjaks system fordeles substantivene på 12 deklinasjonstyper. Typene 10–12 er noe spesielle men uproblematisk og skal markeres (som i RNO). Det samme gjelder type 9 (nøytra på -mja) og type 8 (de tallrike feminina med bløt konsonantisk utgang, eller mer presis: som i Nsg ender på -ь, dvs. bløtt tegn, se 3.4).
- c) Den mer radikale varianten foreslo å avskaffe typemarkering av bøyningstypene 1–7 i og med at det skal det være mulig på grunnlag av ordbokformens utgang, noen enkle *skrive-regler* samt trykkangivelse å bestemme både genus og bøyning – bare fravik fra dette skal markeres.
- d) Den mer radikale varianten foreslo å avskaffe typemarkering av regelmessige verb (typene 1–4, se 3.6).

4.3. Som en radikal variant ble det foreslått å avskaffe trykkmarkeringen ^a (gjennomført stammebetonte former i hele paradigmaet), altså fravær av trykkmarkering er lik ^a. Fra før underforstås ^a i Zalijnjaks system i de typer der gjennomført stammebetoning er den eneste mulige (substantiver i type 10 og 11 og verb i type 1).

4.4. De avvik i substantivbøyningen som ubetinget skal markeres er:

a) grammatisk kjønn ved

- personbetegnelser med utgang på -a/-ja dersom genus er maskulinum: Eksempler på gjennomført markering av slike ord: **sudǫjá** *m* < \check{z}^{6^d} , *R mn* sudéj> ‘dommer’. Dette leses: ordet er maskulinum men bøyes som femininum i type 6 med trykkmønster *d* (endelsesbetonte entallsformer, stammebetonte flertallsformer) og flyktig vokal i Gpl. Det oppgis at trykket i Gpl mot formodning faller på den flyktige vokalen; **tězka** *m/ž* < \check{z}^{3^a} > ‘navnebror/navnesøster’ leses: sexusavhengig genus men bøyes alltid som femininum i type 3 (velar utgang) med trykkmønster *a* (alle former stammebetonte) og flyktig vokal i Gpl. (tězok). – Diamorfologisk markering klarer seg imidlertid utmerket godt uten tilleggsopplysninger om bøyningstype i vinkelparentes ettersom bøyningen fremgår av ordets utgang, det er m. a. o. tilstrekkelig med **sudǫjá**^{6^d} *m* <*R mn* sudéj>, **tězka**^{3^a} *m/ž* eller – mer radikalt – **sudǫjá**^d *m* <*R mn* sudéj>, **tězka**^{*} *m/ž*. Bøyningskoden flyttes m. a. o. til selve substantivet.
- personbetegnelser med utgang på -o/-e/-ë dersom genus er maskulinum
- det eneste maskulinum i type 8: **putǫ**^{8b} *m*, se dog 4.7.

b) alle andre trykkmønstre enn *a* – dvs. gjennomført stammebetonte former, f. eks. **tězka**^{3^a} *m/ž* eller **tězka**^{*} *m/ž*. For substantivenes vedkommende opererer Zaliznjak med 6 slike trykkmønstre (som markeres med minusklene *a–f*), for verb er trykkmønstrene bare 3: *a*, *b*, *c*, og de belyser trykkforholdene i presensformene (2x3=6 former).

c) flyktig vokal (vha. asterisk) i former med null-endelse, se eksemplene i pkt. a) og b) og bortfall av suffikset -n(u)-i preteritum av verb i type 3.

d) som ekvivalent til et norsk lemmaverb gis vanligvis det russiske *aspektparet*: imperfektiv (ipf) - skråstrek - perfektiv (pf): *zanimátʹ/zanjátʹ*^{14bΔ}, eller – dersom pf aspekt dannes ved prefigering – ipf - skråstrek - det aspektdannende prefiks: *pisátʹ*^{6a}/*na-* (dvs. pf *napisátʹ*). I slike tilfeller er aspektmarkering redundant. Videre: der et russisk verb står uten parverb, markeres ipf aldri, pf alltid, dvs. fravær av markering = ipf aspekt.

4.5. En oversikt over alternativene i substantivbøyningen

A. Full markering (som i RuNo).

B. Moderat diamorfologisk variant. Genusmarkering avskaffes. Bare avvik fra de generelle regler om genus markeres, se 3.2. Typemarkering⁸ regnes som tilstrekkelig genusmarkør for feminina på -ь, alla andre substantiver -ь på er maskulina.

C. Radikal diamorfologisk variant. Ytterligere forenkling i forhold til B: Markering av bøyningstypene 1–7 avskaffes; fravær av trykkmarkering er leses som ^a, dvs. gjennomført stammebetonte former.

Forkortelser: *m* = maskulinum; *ž* = femininum; *s* = nøytrum; *mn* = pl.; *R* = gen.; *P*₂ = lokativ har også form på -ú/jú vsa. det vanlige -e/-é.

NB: Denne fremstillingen er ikke identisk med høringsmaterialet i brukerundersøkelsen.

A	B	C
pakét ^{1a} <i>m</i> , pís'mó ^{1*d} <i>s</i> , škóla ^{1a} <i>ž</i>	pakét ^{1a} , pís'mó ^{1*d} , škóla ^{1a}	pakét, pís'mó ^d , škóla
carɤ ^{2b} <i>m</i> , stilɤ ^{2a} <i>m</i> , móre ^{2c} <i>s</i> , bánja ^{2a} <i>ž</i>	carɤ ^{2b} , stilɤ ^{2a} , móre ^{2c} , bánja ^{2a}	carɤ ^b , stilɤ, móre ^{2c} , bánja
oréh ^{3a} <i>m</i> , kníga ^{3a} <i>ž</i> , jábloko ^{3a} <i>s</i>	oréh ^{3a} , kníga ^{3a} , jábloko ^{3a}	oréh, kníga, jábloko
vrač ^{4b} <i>m</i> , kryša ^{4a} <i>ž</i> , čudóvišče ^{4a} <i>s</i>	vrač ^{4b} , kryša ^{4a} , čudóvišče ^{4a}	vrač ^b , kryša, čudóvišče
princ ^{5a} <i>m</i> , úlica ^{5a} <i>ž</i> , licó ^{5d} <i>s</i>	princ ^{5a} , úlica ^{5a} , licó ^{5d}	princ, úlica, licó ^d
gerój ^{6a} <i>m</i> , státuja ^{6a} <i>ž</i> , uščél'je ^{6*a} <i>s</i> , statɤjá ^{6*b} <i>ž</i>	gerój ^{6a} , státuja ^{6a} , uščél'je ^{6*a} , statɤjá ^{6*b}	gerój, státuja, uščél'je ^b , statɤjá ^b
génij ^{7a} <i>m</i> , línija ^{7a} <i>ž</i> , zdánie ^{7a} <i>s</i>	génij ^{7a} , línija ^{7a} , zdánie ^{7a}	génij, línija, zdánie
elɤ ^{8a} <i>ž</i> , nočɤ ^{8e} <i>ž</i> , ljubóvɤ ^{8*b} <i>ž</i>	elɤ ^{8a} , nočɤ ^{8e} , ljubóvɤ ^{8*b}	elɤ ⁸ , nočɤ ^{8e} , ljubóvɤ ^{8*b}
ímja ^{9c} <i>s</i> , známja ^{9Δ} <i>s</i>	ímja ^{9c} , známja ^{9Δ}	ímja ^{9c} , známja ^{9Δ}
kinó ⁰ <i>s</i> , kófe ⁰ <i>m</i>	kinó ⁰ , kófe ⁰ <i>m</i>	kinó ⁰ , kófe ⁰ <i>m</i>
sudɤjá <i>m</i> (<ž ^{6*d} , <i>R mn</i> sudéj), tězka <i>m/ž</i> (<ž ^{3*a})	sudɤjá ^{6*d} <i>m</i> (< <i>R mn</i> sudéj), tězka ^{3*a} <i>m/ž</i>	sudɤjá ^d <i>m</i> (< <i>R mn</i> sudéj), tězka ^a <i>m/ž</i>
dom ^{1c} <i>m</i> (< <i>mn</i> ~á), jákor ɤ ^{2c} <i>m</i> (< <i>mn</i> jákorjá)	dom ^{1c} (< <i>mn</i> ~á), jákor ɤ ^{2c} (< <i>mn</i> ~já)	dom ^{c<á>} , jákor ɤ ^{c<já>}
glaz ^{1c} <i>m</i> (< <i>P₂</i> , <i>mn</i> glazá, <i>R mn</i> glaz)	glaz ^{1c} (< <i>mn</i> ~á, <i>R mn</i> glaz)	glaz ^c (< <i>mn</i> ~á, <i>R mn</i> glaz)
ružɤě ^{6*dΔ} <i>s</i>	ružɤě ^{6*d} (< <i>R mn</i> rúzej)	ružɤě ^d (< <i>R mn</i> rúzej)

4.6. Ad tilfellet **ružɤě**^{6*dΔ} 'børse, gevær'. Uregelmessighetsmarkeringen henviser i RuNo 94 til s. 1162 der det forklares at ordet har formen *rúžej* istf. det forventede **rúžij* i Gpl. Denne opplysningen krever faktisk mer plass i ordboksgrammatikken enn tilsvarende klartekstangivelse i selve ordsartikkelen som attpåil er det mest brukervennlige og er derfor av flere grunner å foretrekke. Det finnes flere liknende tilfeller i RuNo, RSO o. fl. (se 5.9) der forklaring av uregelmessigheter med hell kan flyttes fra ordboksgrammatikken til ordsartikkelen. Samtidig forenkles bøyningkoden ettersom ^Δ forsvinner.

4.7. Dette gjelder imidlertid ikke i samme grad for målspråk og kildepråk. Der russisk er kildepråk, vil glosene **glaz**, **ružɤě** og **sýpatɤ** forekomme kun én gang hvert som lemma. Som målspråkets ekvivalenter kan de – og vil – bli gjengangere. Således vil **putɤ** 'vei' (*i ulike bet.*) forekomme nokså hyppig som målord, noe som taler for markeringen **putɤ**^{8bΔ} istf. **putɤ**^{8b} *m*.

5 Brukerundersøkelsens resultater

5.1. Det som først og fremst taler mot å forenkle Zaliznjaks system i SNRO, er at dette vil forvrengte kodesystemenes symmetri i RuNo og SNRO.

Dette kom meget klart til syne i brukerundersøkelsen. Det overveldende flertall av deltakerne ville stort sett beholde Zaliznjaks koder intakte eller med minimal forenkling. Høringsmaterialet ga imidlertid ikke noe valg mht. genusmarkering av substantiver, den skal som allerede nevnt (4.2.

a) avskaffes i SNRO, både fordi folk med elementære kunnskaper bør være i stand til å genusbestemme de russiske substantiver på grunnlag av de faktorer som er påpekt i det foregående, og fordi angivelser i vanlig linjehøyde virker mer forstyrrende på målspråkssiden enn

a) slike angivelser knyttet til lemmaer og

b) hevede koder.

5.2. Oversikt over høringens resultater. Kommentarer.

SPØRRESKJEMA.

Det var i alt 19 spørsmål (1–19) angående substantiver og 15 (20–33) tilknyttet verb. I det følgende gjengis kun et representativt utvalg av spørsmål og svar. Noen fremstillinger er litt forenklet i forhold til det opprinnelige spørreskjemaet.

Deltakergrupper i brukerhøringen:

Kat. = Oslo katedralskole (russisk i 6 semestre), antall 6.

FSES = Forsvarets skole for etterretning og sikkerhet (russisk i 2 semestre, meget intensiv!), antall 3.

SF = Russisk storfag, Universitetet i Oslo (russisk i 3 semestre), antall 7.

HF = Russisk hovedfag, Universitetet i Oslo (7) og Bergen (1) (russisk i 5–10 semestre), antall 8.

Lær. = Lærere ved UiO (3) og Den videregående skole (1), antall 4.

Samlet antall deltakere: 28.

I. "Radikal" diasystematisk markering. II. "Moderat" diasystematisk markering. III. Evt. ytterligere alternativer.

SUBSTANTIVER

5.4.

I. тигр 'tiger'	Antall						% (av avgitte svar)						
	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt	
I tigr	1			3		4	16,7				37,5		14,3
II tigr ^{1a}	5	2	6	4	3	20	83,3	66,7	85,7	50	75	71,4	
III tigr ¹		1	1	1	1	4		33,3	14,3	12,5	25	14,3	

Kommentarer. Velger man varianten: fravær av trykkmarkering = a-trykkmønster, dvs. alle former er stammebetonte (se 2.3. a) og 4.3.) og i tillegg avskaffer markering for typene 1–7 (jf. 4.2.c), trenger **tigr** ingen bøyingskode. Dette er m.a.o. et meget hyppig paradigma med "harde endelser" (Gsg **tigra**, Npl **tigr** osv.).

Likevel foretrekker over 70% av de spurte full markering: 1a. Gruppens innstilling er stor sett sammenfallende med unntak for hovedfagsstudenter, der kun halvdelen går inn for full markering. 3 av 8 stemmer for maksimal utnyttelse av det diamorfologiske prinsippet, dvs. variant I (ingen koding). Denne særstillingen for hovedfagsstudentenes vedkommende går som rød tråd i gjennom hele vårt materiale, jf. f.eks. femininet šéja:

4. шéя 'hals'	Antall						% (av avgitte svar)					
	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt
ALTERNATIVER												
I šéja	1			3		4	16,7			37,5		14,8
II šéja ^{6a}	5	2	7	5	4	23	83,3	100	100	62,5	100	85,2

5.5. Forslag om å unngå markering av avvikende flertallsdannelse i vanlig linjehøyde ved å flytte angivelsen til den hevede koden fikk støtte bare av de nevnte 3 hovedfagsstudentene:

3. лес 'skog', якорь 'anker'	Antall						% (av avgitte svar)					
	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt
ALTERNATIVER												
I les ^{c <á>} , jákorь ^{c <já>} (dvs. jakorjá i Npl.)				3		3				37,5		10,7
II les ^{1c <mn lesá>}	2	1	2	2	2	9	33,3	33,3	28,6	25	50	32,1
III les ^{1c <mn -á>}	4	2	5	3	2	16	67,7	67,7	71,4	37,5	50	67,2

Til gjengjeld mente de aller fleste at det ikke var nødvendig å anføre flertallsformene i fulltekst som i RuNo (3. II).

5.6. Substantiver med utgang på **-je** er lett gjenkjennelige som nøytra, type 6. Forsåvidt kunne – i en radikal variant – markering av flyktig vokal i Gpl (ožerélj) utgå i og med at denne vokalen er et integrert morfoid³ i et regelmessig paradigma.

Forslaget om fravær av genusmarkering som tilstrekkelig nøytrumsignal for ubøyelige (kode⁰) inanimata (кольé⁰) ble godtatt uten kommentarer:

6. ожерéлье 'halssmykke', кольé 'collier'	Antall						% (av avgitte svar)					
	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt
ALTERNATIVER												
I ožeréлье ⁰ , кольé ⁰	1			2		3	20			28,6		11,5
II ožeréлье ^{6a} , кольé ⁰	4	3	7	5	4	23	80	100	100	71,4	100	88,5

VERB

5.7. Høringen oppviste ingen begeistring for idéen om å fjerne typemarkering av regelmessige verbalparadigmaer (typene 1–4, jf. 4.2. d):

³ En tentativ betegnelse for denne form for bøyingsmodifikasjon. Den flyktige vokalen er selvsagt ingen egen, selvstendig morfem, men en anskuelig støttespiller til morfemet "null-endelse": /ožerél'ij-Ø/.

23. (по)тянуть 'trekke, dra', (по)тащить 'slepe' ALTERNATIVER	Antall						% (av avgitte svar)					
	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt
I tjanútʲ ² /po-, taščítʲ ² /po-				3		3				37,5		10,7
II tjanútʲ ^{3c} /po-, taščítʲ ^{4c} /po-	6	3	7	5	4	25	100	100	100	62,5	100	89,3

29. превращать/ превратить 'forvandle' ALTERNATIVER	Antall						% (av avgitte svar)					
	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt
I prevraščátʲ/ prevratítʲ ^b				2		2				25		7,4
II prevraščátʲ/ prevratítʲ ^{4b}	1	2	1	1	1	6	16,7	100	14,3	12,5	25	22,2
III prevratítʲ ^{4b} < / ed prevraščú > sv	5		6	5	3	19	83,3		85,7	62,5	75	70,4
IV prevratítʲ ^{6p} <šč> eller <-šč->												

Samme gjelder markering av trykkemønster *a*, jf. 5.4.

5.8. I nr. 29 belyses også problemene angående konsonantalternasjon i presensstammen til mange verb, her *t* : *šč* istf. det vanligere – og umarkerte – *t* : *č*.

a) Som regel oppføres begge russiske aspektene som ekvivalent. Det imperfektive (foran skråstreken, se 4.4.d) røper konsonantalternasjonen, se 29 I og II. Dette regnes som tilstrekkelig informasjon om konsonantalternasjonen, dvs. 1.p.sg.pres. av *prevratítʲ* er *prevraščú*

b) Når et perfektivt verb står isolert, f.eks. i visse uttrykk der imperfektiv aspekt ikke er aktuell, må informasjon om alternasjonen (og aspekten!, se 4.4.d) gis på en annen måte. 29. III er full markering (som i RuNo), 29. IV gjengir radikale løsninger til både aspektmarkering (hevet P = perfektiv aspekt) og konsonantalternasjonen. **Ingen** av høringens deltakere gikk inn for alternativ 29 VI.

5.9. Tilfellet *ružbë* er allerede nevnt (4.6.). Tilsvarende behandling av verbet *sýpatʲ* hadde respondentene stor forståelse for:

32. сыпать 'strø, helle'	Antall						% (av avgitte svar)					
	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt
ALTERNATIVER												
I сыпать ^{6Δ}												
II сыпать ^{6aΔ}	1		2	2	2	7	16,7		28,6	25	50	25
III сыпать ^{6a} <ovel. сыр!>	5	3	5	3	2	18	83,3	100	71,4	37,5	50	64,3
IV сыпать ⁶ <ovel. сыр!>				3		3				37,5		10,7

5.10. Selv om de såkalte -njatъ-verb er tallrike, hyppige og lett gjenkjennelige og man kan til og med snakke om "regelmessig uregelmessighet" i deres bøyning, møtte forenklet markering massiv motstand (over 80%).

35. поднять 'løfte'	Antall						% (av avgitte svar)					
	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt	Kat.	FSES	SF	HF	Lær.	I alt
ALTERNATIVER												
I понjаты ^{14bΔP}												
II понжаты ^{14bΔ sv}	5	3	7	3	4	22	16,7	100	100	42,9	100	81,5
III понжаты ^b	1			4		5	83,3			57,1		18,5

6 Oppsummering

6.1. Diasystematisk, herunder diamorfologisk, kodemarkering har bl.a. disse fordeler:

- Den er plassbesparende
- Den "systematiserer" dersom den er logisk oppbygd
- Fravær av markering har en viktig pedagogisk funksjon. Brukeren må spørre seg selv: "Hvorfor antas jeg å kunne klare meg uten markering i dette tilfelle?", noe som på en effektiv måte vil avdekke eventuelle svakheter ved hennes/hans grunnleggende kunnskaper og systeminnsyn.

6.2. Diasystematisk markering kan til gjengjeld virke mindre brukervennlig enn angivelser i (forkortet) klartekst, som f.eks. **hest**, *-en*, *-er* selv om man (for norske ords vedkommende) kunne tenke seg at fravær av genusmarkering forutsetter den hyppigste bestemte formen (på -(e)n) og at ved manglende pluralisangivelse underforstås endelsen -(e)r.

6.3. Enda en hake ved diamorfologisk markering oppstår når man – som ved SNRO – fra før har en tospråklig ordbok med motsatt skopus (RuNo) der man benytter seg av full, gjennomført koding av lemmaene. Da vil en redusert koding – selv med utgangspunkt i samme system – av ekvivalentene i en ordbok med omvendt skopus (SNRO) svekke gjenkjennelseeffekten av koder som brukeren likevel må tilegne seg. Jeg siterer en kommentar fra en av høringens deltakerer (Russisk storfag): "Det er en utvilsom fordel ... at markeringen i de to ordbøkene er den samme. Selv om to ulike typer markering evt. bare vil adskille seg i nøyaktighet, og ikke mht. tabeller, gjør det likevel arbeidsprosessen lettere om det bare er én type."

Dette og andre resultater fra høringen som peker i samme retning, vil bli tatt til følge ved utarbeidelsen av kodingen for russiske ekvivalenter i SNRO. Kodingen vil bli betydelig mindre diamorfologisert enn man opprinnelig antok.

6.4. Konklusjoner for SNRO.

Kodemarkeringen for russiske ekvivalenter i SNRO bør bli den samme som i RuNo med følgende forenklinger:

- Substantivenes eksplisitte genusmarkering ved hhv. *м, ж, с* (= *м, ф, н*) avskaffes med mindre genus ikke er i samsvar med ordets grunnform, jf. 3.2.–3.4.; 4.2. a) og b), 4.4. a).
- aspektmarkering regnes som overflødig der begge aspektene angis, impf. foran skråstrekk, pf. etter. Enkeltstående (dvs. uten aspektpartner) uten aspektmarkering er alltid imperfektive. Enkeltstående perfektive verb får alltid markeringen *сб* (*св*) som i RuNo, ikke hevet P som ble foreslått som et alternativ i høringsmateriale, men blankt avvist av deltakerne i undersøkelsen.

Litteratur

- Berkov, Valerij P. 1987. *Russisk-norsk ordbok*. "Russkij jazyk". Moskva.
- Berkov, Valerij P. 1994. *Russisk-norsk ordbok*. 2. utgave. Universitetsforlaget. Oslo.
- Haraldsson, Helgi 1995. Islandske grammatikk i tospråklige ordbøker. *LexicoNordica* 2:43–63.
- Haraldsson, Helgi. 1997. *Mikro-Zaliznjak*. Fotostatert læremiddel. Institutt for østeuropeiske og orientalske studier. Universitetet i Oslo.
- OMS = Selberg, Ole Michael. *Diamorfologisk markering av polske substantiver* i denne boken, 341–350.
- RIO = Haraldsson, Helgi. 1996. *Rússnesk-íslensk orðabók*. Nesútgáfan. Reykjavík.
- RuNo = Berkov 1987 og 1994,
- RSO = S.S. Maslova-Lasjanskaja, I.V. Kallistova, A.G. Gustavsson, C. Davidsson, S.G. Halipov. 1976. *Rysk-svensk ordbok*. Moskva. Forlaget Ryska språket.
- Scando-Slavica 1980. Tomus Instructions to Contributors. Pp 119–201.
- SNRO = Prosjektet "Stor norsk-russisk ordbok." Under utarbeidelse.
- Zaliznjak, A.A. 1977. *Grammatičeskij slovar' russkogo jazyka*. "Russkij jazyk". Moskva.

Petter Henriksen

Neste generasjon encyklopediske oppslagsverk, som tilfredsstillelse av brukerens behov

Encyclopedias fulfil several of the user's practical needs, in addition to more basic needs for security, social belonging and status. When predicting the development of the encyclopedia genre, we must analyse these needs, and how they are expected to change with forthcoming technological and social developments. The analysis indicates a package solution where both the book and electronic media have roles to play, with practical finesses and added functionality for the user.

Forlagsredaktøren arbeider under et press som mange leksikografer slipper – om at det produkt man fremstiller skal falle i smak hos tilstrekkelig mange kjøpsmotiverte brukere. Brukernes behov skal dekkes. Dette har spilt en sentral rolle når Kunnskapsforlaget nylig har utformet sin strategi for encyklopedi-utgivelse frem til år 2002. Hvilken form tror forlaget at neste generasjon stor-encyklopedier vil anta? Forlagets analyse har falt i tre steg:

- Analyse av brukernes behov i dag.
- Forsøk på å forutsi hvordan dette behovet vil endre seg fremover under påvirkning av endrede forutsetninger teknologisk og sosialt.
- Beskrivelse av det leksikonprodukt som man tror vil tvinge seg frem for å dekke dette behovet.

Det er denne analysen jeg vil presentere i denne artikkelen, og forlagets konklusjoner. Underveis vil jeg berøre spørsmål som ikke hører hjemme i den klassiske leksikografien.

I markedsteorien finnes det forskjellige modeller som forklarer forbrukerens behov; en av de mest kjente er *Maslows motivasjonsteori* (Kotler 1988:186–87). Maslow spør hvorfor én person bruker tid og energi på å oppnå personlig trygghet, mens en annen søker etter høy status. Hans svar er at menneskets behov er ordnet i et hierarki, fra de mest presserende til de minst presserende. Han ordner behovene i det som kalles *Maslows behovshierarki* (figur 1), med de mest presserende behov nederst – fysiologiske behov, trygghetsbehov, sosiale behov, behov for aktelse og anseelse, og øverst behov for selvrealisering. En person vil prøve å dekke det mest basale behov først. Er det dekket, slutter det å virke motiverende så lenge, så prøver man å dekke det nest mest basale.

Dette kan på den ene side være en omstendelig måte å si det på, at den som holder på å sulte i hjel, ikke vil være en potensiell kjøper av et nasjonalleksikon. Men på den annen side minner modellen oss om at motivering for å skaffe seg oppslagsverk kan springe ut også av mer basale behov enn de behovene vi i en redaksjon gjerne ser for oss når vi gjør produktet så godt vi kan, nemlig bruksbehovene i toppen av pyramiden.

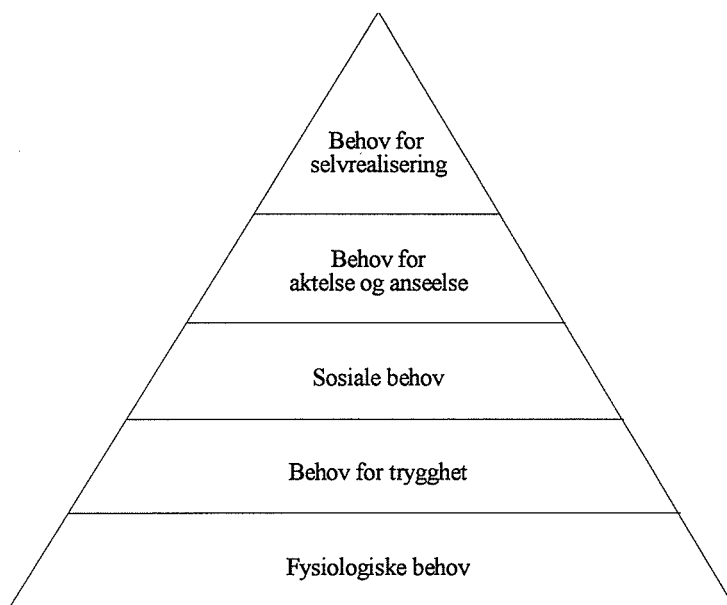

Fig.1 – Maslow-pyramiden

Hvilke behov virker kjøpsutløsende hos en leksikonkunde i dag? Figur 2 viser Maslow-pyramiden skreddersydd for leksikonbrukeren. Det nederste feltet – de fysiologiske behovene – er det neppe grunnlag for å fylle ut, hvor viktig man enn føler at et leksikon er. I artikkelen skal vi så bevege oss trinn for trinn oppover gjennom behovene.

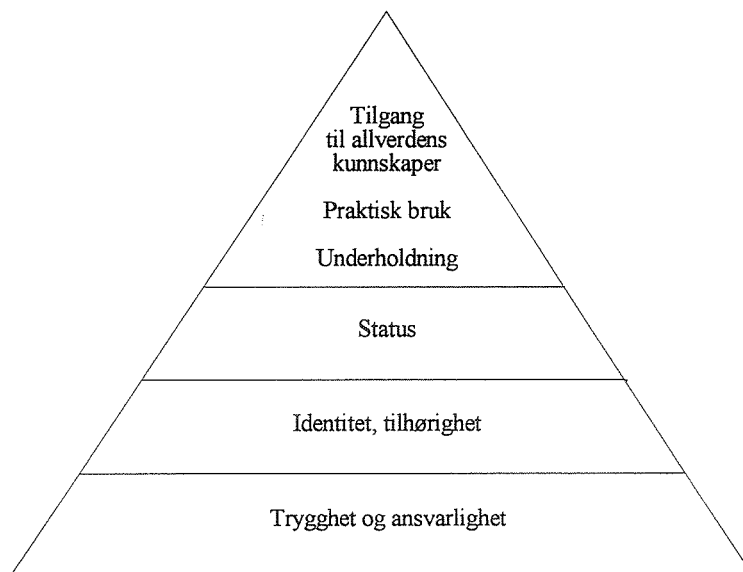

Fig.2 Encyklopedi-brukerens pyramide

Behov for trygghet, ansvarlighet

I pyramidens dyp trives de drevne leksikonsejlerne som fisken i vannet, her er det gode, basale usikkerheter hos kunden som kan spilles tå. Samfunnet er komplekst og vanskelig. Informasjonsmengden øker ukontrollert, det er så mange bøker, tidsskrifter, aviser og Internett-sider man *skulle* ha lest, og TV- og radioprogrammer man skulle fått med seg for å holde seg à jour. I tillegg vil dobbeltarbeidende foreldre føle skyldfølelse over for sine barn, som stilles overfor en kompleks verden uten at man får gitt dem så mye tid og støtte som man gjerne ville. Og barna på sin side neglisjeres av sine egoistiske, dobbeltarbeidende foreldre.

Encyklopedier fremstilles som en alt-i-ett-løsning på disse problemene. Har man skaffet denne universalkilden, slipper man å tenke på de alle andre kildene. Her ligger storleksikonets geniale forretningsidé, det er en pakkeløsning for kundens reelle, men også emosjonelle behov for et kunnskapsfundament i livet.

Vi tror dette behovet vil endre seg i tiden fremover, ved at det blir stadig mer akutt. Samfunnet blir stadig mer komplekst og vanskeligere å forstå seg på, informasjonsflommen stadig voldsommere.

Samtidig utvider elektronikken mulighetene for hva et leksikon *kan* være.

Vi tror dette vil føre til endringer i storleksikonets utforming. Vi får en skjerping av publikums krav om å få noe som faktisk *er* et alt-i-ett-produkt, en løsning en gang for alle. Brukerne vil erkjenne at en statisk bindrekke som de mottar over flere år i abonnement ikke alene dekker deres egentlige behov. Storleksikonet må bli bedre og større.

Mye av den kjøpsutløsende utrygghet vi finner hos forbrukeren, kommer til henge sammen med angst for ny teknologi. Dyktige leksikonutgivere kommer til å score på at deres produkt forenkler brukergrensesnittet mot cyberspace, ved å gi en enkel innfallsport til Internett og utvalgte kilder der.

Leksikonutgiveres rolle som verifiserende og tilretteleggende instans vil bare bli viktigere og viktigere.

Sosiale behov og behov for akteelse og anseelse

I pyramidens midtre rader er det to behov som storleksikonet spiller på i dag – behovet for tilhørighet og identitet, og behovet for status. Man bruker leksikonet som et element i innredningen hjemme eller på arbeidet for å utsi noe om hvem man er, for å vise seg som en kunnskapsorientert og kultivert samfunnsborger.

Hvordan blir det med denne typen behov fremover? Behovet for å skilte med sine eiendeler synes ikke å være for nedadgående; det er all grunn til å regne med dette som en kjøpsmotiverende faktor også i den nærmeste fremtid. Et viktig spørsmål er *hva* slags eiendeler som kommer til å være prestisjegivende i det nordiske samfunnet. Kommer vi f.eks. til å oppleve en utvikling i retning mot japanske tilstander, der elektronikk og gadgets er sterke statussymboler? Mye tyder på at teknologisk møblering kommer til å ha noe økende status fremover – en mediekrok med datautstyr, storskjerm på vegg, tenkende husholdningsapparater o.l. Men vi antar at – nettopp som en motvekt mot teknologiseringen – en rekke ærverdige bokbind også i fremtiden vil være noe av det mest statusgivende man kan ha, og at dette vil veie tungt for bokleksikonets fortsatte

utgivelse. Det blir en interessant drakamp i tiden fremover, får man mest status på toppen av Glittertind av å ha et mobilleksikon i anorakklommen eller av ikke å ha det?

I sum tror vi det teknologiske statusbehovet vil være så sterkt at storleksikonet i *ren bokform* bare av den grunn vil stå for fall, og må suppleres med elektroniske attributter.

Tilhørighet. Vi ser ut til å være inne i en utvikling med svekking av lokale fellesskap – nærmiljøer, familie og slekt, trossamfunn, og med økt globalisering og utvisking av grenser. Vi tror samtidig at menneskets behov for lokale fellesskap vil bestå, og dermed fordre nye nettverk. Vi tror storleksikonet kan ta farge av dette fremover, med enda mer vekt på det nasjonale fellesskap som et nasjonalt kunnskapsnettverk jo er, med panelet med de 400 fagekspertene, med de 400 kommune-kontaktene osv. Vi tror også at storleksikonet vil ligne mer på en medlemsorganisasjon enn det har gjort før, kundene vil inviteres inn i klubb der medlemskap gir fordeler.

Arbeid, lek, personlig utvikling

Storleksikonet dekker i dag eierens behov for å *ha tilgang til allverdens kunnskap*, det aller meste av det man kan tenke seg å vite. Informasjonseksplasjonen fremover vil bare skjerpe det behovet.

Tilgang til allverdens kunnskaper rommer to komponenter – at det man har, inneholder allverdens kunnskap, og at man har lett tilgang til det. Hvilke teknologiske nyvinninger vil imøtekomme disse behovene?

Når det gjelder innhold, vil vi få nye muligheter på tre fronter:

- Mulighet for nye typer innhold – multimedia
- Mulighet for større innhold
- Mulighet for løpende oppdatert innhold

Multimedia er nok foreløpig oversolgt i markedet, men er like fullt et strålende hjelpemiddel i mange sammenhenger. Mye av den kunnskap vi søker er i sin natur multimedia; multimedialeksikonets bokfink-sang er uendelig mye mer informativt enn *Europas fuglers* bokstavrekke *hititi-tje-tje-tjr-trrr-hui-tja*. Et fullverdig storleksikon *må* by på multimedia om ikke så lenge. Hvilke typer multimedia vil tilbys utover dagens standardtyper, lyd, animasjoner og video? Og hvor viktig rolle vil det spille?

Interaktive *simuleringer* er en form for multimedia som vi antar vil bli vanligere i oppslagsverk fremover. Under lemmaet *sjakk* vil det tradisjonelle leksikon forklare spillereglene. Neste generasjons leksikon vil la brukeren lære spillereglene ved at man bryner seg mot PCen som motstander.

Hva med andre sanser som *lukt, smak og følelse*? Under lemmaet *moskus* kan det i dag stå noe slikt som: ”Moskus har en eiendommelig lukt, i høye konsentrasjoner meget ubehagelig, i sterk fortykning litt tung og behagelig, benyttes i parfymen.” Et gjennomført multimedia-leksikon hadde ikke nøyhet seg bare med ord. Vi regner likevel ikke med å oppleve multimedia-lukt på lenge. Det står altfor mye forskning og teknologi igjen før lukter og smaker kan representeres og gjenskapes digitalt.

Hva med *virtual reality* (VR)? Det er ikke noe til hinder rent praktisk for å ha VR med i et elektronisk leksikon. Spørsmålet er heller om utgivere og brukere vil finne det siktemessig. Fundamentale krav om brukervennlighet, tilgjengelighet og økonomi vil oppfylles dårlig av et

oppslagsverk som må inntas fra innsiden av en VR-hjelm. Kunnskapsforlaget satser ikke på VR i nærmeste fremtid.

Hva så med den ultimate multimedia-form, *levende kilder* – fagmedarbeideren, informasjonskontoret, eller for den saks skyld den biograferte selv? Dette er fullt mulig og kan forventes som del av storleksikonet i begrenset grad, forutsatt at det er avtalt selvsagt, via en e-mail-adresse eller et telefonnummer. Vi kan også i større grad forvente oss tilgang til selve objektene for leksikon-artikler, f.eks. bibliotekstilgang til romaner og innspillinger av musikkverk. Entusiastene blant oss snakker om fremtidens storleksikon som *det bunnløse leksikon*.

Men uansett tilgang på multimedia, og uansett hvor mye de dystre spådommer slår til om at den oppvoksende generasjon vil bli ødelagt av dataspill og flimrende bilder og miste evnen til fordyppelse, er vi overbevist om at hovedtyngden av den kunnskap neste generasjon vil søke, vil være tekstlig, rett og slett fordi nedskrevet tekst er en uovertruffen metode for representasjon og gjenfinning av informasjon. Dette er vel å merke ikke den litt forslitte diskusjonen om *boken* vil overleve, men den mye mer relevante problemstillingen om skriftlig tekst vil overleve som lagringsmedium. Jeg mener at den ikke bare vil overleve, men triumfere. Bærebjelken i neste generasjons storleksikon vil være tekst.

Mulighet for større innhold. Det å lage leksikon har vært en evig strid for å kunne gi Ålborg like stor plass som Arnborg, og leksikonutgivere har vært imponerende dyktige til å overbevise publikum om at det som det ikke er plass til i leksikonet, ikke er verdt å ha med. Vi skal være oppmerksom på at det i dag *er* mange typer kunnskaper man ikke finner i leksikon, etter en slags stilltiende pakt mellom forlag og forbruker, f.eks.:

- *Håndbokaktige opplysninger*, f.eks. hvordan man kjenner igjen vannkopper, hvordan man sløyer en fisk, hvordan man dekker et bord
- *Leksikografiske opplysninger*, f.eks. hvordan et substantiv bøyes, hva det heter på engelsk og tysk
- *Flyktige opplysninger*, som veies og finnes for lett til å stå i en seriøs encyklopedi.

Med online-forbindelse til sentraldatabaser og større CD-formater åpnes slusene for innhold. Og dermed vil brukerens *behov* for stort innhold gå over til å bli et *krav* om stort innhold. Den begrensende faktor vil ikke lenger være fysisk lagringsplass, men hvor mye stoff redaksjonen og fagkonsulentstaben kan overkomme å røkte. Dette vil få konsekvenser for storleksikonet.

Økt omfang vil bety en oppmyking av kriteriene for å komme inn i storleksikonet. I dagens leksikon er det slik innen de fleste fag at grensen for hva som kommer med, trekkes godt *utenfor* det som er allment kjent. Det er ikke mange mennesker i Norge som vil fortrekke en mine om de blir fortalt at pave Innocens 8 er ansett som viktig nok til å tas med i Store Norske, men ikke Innocens 9. Annerledes er det innenfor populærfag som sport, rock og fjernsynsunderholdning. Vi trekker grensen for omtale langt *innenfor* grensen av det menigmann kjenner til. Fjernsyns-meteorologkjendisen Vidar Theisen får ikke plass i Store Norske leksikon.

Det er grunn til å tro at vi etter hvert får et publikumskrav om dekning av det kunnskapsunivers som er kjent av menigmann. Utvalgskriteriet "fortjeneste" vil ha en tendens til å bli utvidet med utvalgskriteriet "kjenthet".

Dermed vil vi oppleve et interessant press på en av nasjonalleksikonets tradisjonelle roller, som forvalter av den nasjonale hukommelse, av det som er "verdt å huske". Dette er en rolle publikum selv og samfunnet ønsker skal fylles, og nasjonalleksikonutgiveren ikke må gi slipp på. En mulig løsning er å la papirversjonen av encyklopedien ivareta dette behovet, ved å inneholde høyverdig

kjernestoff, kanskje i færre bind enn i dag, mens man bort det mer døgnflueaktige materialet i elektronikkens irrganger.

Utvidede omfangsrammer vil være med å virkeliggjøre *hybridoppslagsverket*, også kalt *det bredspektrede leksikon*, der alle de ulike typer oppslagsverk forenes – leksikon, håndbøker, oversettelsesordbøker, synonymordbøker, rettskrivningsordbøker, der alle disse forskjellige vinklingene samles under felles lemma, med menyvalg. Den bredspektrede artikkelen om hepatitt vil åpnes av en meny med innslag som:

- 1 Uttale
- 2 Etymologi
- 3 Bøyning/ordklasse
- 4 Definisjon
- 5 Symptomer
- 6 Behandling
- 7 Utsikt til helbredelse
- 8 Historikk, utbredelse
- 9 Bibliografi
- 10 Oversettelse (engelsk, tysk, fransk)

Mulighet for oppdatert innhold. Hittil har det underlig nok ikke vært noe påtrengende behov hos brukerne for kontinuerlig oppdatert innhold i leksika. Også her har utgiverne vært flinke til å diktere publikums forventninger. Dette kan neppe vare når teknologien gjør løpende oppdatering mulig, gjennom online-tilknytning eller gjennom CD-ROM-abonnement. Dessuten blir kunnskap stadig hurtigere foreldet. Leksikonutgivere *vil* bli møtt av et krav om et løpende oppdatert produkt. Dette kravet vil de dyktige leksikonutgivere møte med en subtil dreining av sitt budskap om hva en encyklopedi egentlig er. En encyklopedi er ikke – har aldri vært – primært en død bindrekke. Encyklopedien er hele det apparat som står bakom: en levende, dynamisk database med artikler, en profesjonell redaktørstab, panelet med de mange hundre fageksperter som står til rådighet for brukeren. Storleksikonet er noe så vidunderlig som et *nettverk som bringer akkurat den kunnskap til brukeren som brukeren til enhver tid ønsker*.

Økt tilgjengelighet

Brukernes behov for å aksessere informasjon *raskt* vil bare øke. Ny teknologi vil gi utgiverne nye muligheter til å oppfylle dette, på flere måter:

Bedre søking og gjenfinning. De fleste elektroniske oppslagsverk mulighet for søking utover det rent alfabetiske, innen f.eks. emne, land, epoke og fritekst. Andre alternativer er også mulig avhengig av om strukturene er lagt inn i dataene – f.eks. søking innen slekt eller lemmaets etymologispråk. Slike strukturingsmetoder virker besnærende, og er uunnværlige i store uredigerte databaser, men vi skal være oppmerksomme på at det er nokså sjelden vi har bruk for dem i et godt redigert leksikon. Her er søkeoppgaven i bunn og grunn foregrepet av redaksjonen ved at man har samlet sammen og redigert sammen under vedkommende lemma alle de opplysningene som er relevante til det lemmaet. Alle leksikonets relevante opplysninger om Chicago er knyttet til lemmaet *Chicago*, som man finner frem til ved enkelt stikkordoppslag. Det er liten grunn til å supplere med å søke opp Chicago i fritekst.

Mye taler altså for at det gode alfabetiske bokleksikon i bunn og grunn dekker brukernes behov for å finne fort frem. Ett forbehold må tas – bokleksikonet fungerer bare så lenge menigmann klarer å slå opp alfabetisk. Vi må anta at dette kan komme til å endre seg den dagen telefonkatalogen ikke lenger kommer i papir, jeg er redd det er den som *virkelig* holder alfabetiseringsevnen oppe i befolkningen.

Ellers må vi være klar over at de nye organiseringsmåtene kommer til å stille økte krav til redigering. Når man publiserer slik at alle artiklene om norske isbreer står side om side, får man straks disse ubehagelige spørsmålene om konsekvens – hvorfor oppgis høyeste og laveste punkt for Svartisen, men ikke for Jostedalsbreen?

Et annet ømtålig felt er *feilstaving*. Så lenge man utgir bare i bokform, vegrer man seg; det går knapt an å skrive på trykk ”innfarkt, se infarkt”, utgiveren har et renommé å ivareta. Elektronisk er dette derimot uproblematisk; man gjør det allerede i stavekontroller, der man foreslår andre stavemåter for feilskrivning uten at brukerne blir fornærmet av den grunn. Remedier mot feilstaving vil ventelig komme også i velrenommerede elektroniske leksika, og kommer til å være en god hjelp for selv de beste av oss, som leter rundt i feil bind etter rhesusape uten h.

Leksikonutgivere har i alle år drømt om å lage leksikonet som simulerer den kloke mann, som svarer på brukerens spørsmål. ”Hva er Europas lengste jernbanetunnel?”, taster man inn, og svaret fremkommer på skjermen. Dette krever bedre lingvistiske modeller og vesentlig mer redaksjonell koding enn vi kan vente oss på mange år, så slik funksjonalitet kan vi foreløpig slå fra oss. Derimot vil en mellomløsning trolig bli utbredt, slik vi finner i den elektroniske utgaven av Encyclopaedia Britannica, som gir en liste over de lemmaene der det er grunn til å tro at svaret står.

Vi går mot bedre *disponering av artikler*. Skjerpet behov for å finne fort frem utradrer de gamle leksikaenes store svakhet, spaltemetrene uten avsnitt og mellomtitler. I de elektroniske leksikaene vil alle artikler med mellomtitler ha menyvalg med link direkte til vedkommende avsnitt, og vi får også et tilbakekoblende krav til nye utgivelser i bokform, om flere innholdsfortegnelser.

Et vesentlig spørsmål melder seg i denne forbindelse. Når nettverket gir brukeren tilgang til allverdens primærkilder gjennom avanserte søkemotorer, vil ikke leksikonpublisering etter hvert bli overflødig? Dette synet ble blant annet fremsatt i fullt alvor av folk i det akademiske miljø i Danmark som ledd i debatten rundt det nye danske nasjonalleksikon.

Selvsagt vil ikke det skje, på grunn av dette uvurderlige som en godt redigert leksikonartikkel er. Det er en tilgjengeliggjøring og verifisering av det som er verdt å vite om et tema. Skal du finne ut på nettet hvor store flodhester blir, er du fortapt med mindre du snubler over en leksikonartikkel om flodhester.

Økt tilgjengelighet i brukssituasjonen. Det hjelper lite at et leksikon er lett å finne frem i, hvis man ikke har det for hånden. Snart vil leksikonkunder kreve bedre løsninger på denne fundamentale utfordringen. For tiden finnes det bare ufullkomne modeller.

Bokleksikonet er praktisk for brukeren å gripe til hvis det er der man befinner seg, men ofte er det jo ikke det; leksikonets oppbevaringssted kan være langt unna den egentlige bruksarena – leksepulten på barneværelset, skrivebordet på kontoret eller stien i skogen.

CD-ROM-leksikaene har direkte *dårlig* brukstilgjengelighet. PCen drar man *ikke* med seg inn i bestestuen for å besvare spørsmål som fremmes under familiekaffen. Dessuten er det sjelden at den CD-ROMen man ønsker står i driven til rett tid.

Internett-kilder er også lenket til mer eller mindre stasjonære PCer eller nå etter hvert til fjernsynet, og gir foreløpig nokså treg tilgang. Leksika som man aksesserer over fjernsynet har også

lav brukstilgjengelighet foreløpig, ikke minst hvis man skal nedkjempe andre familiemedlemmer som sitter og ser sitt yndlingsprogram på skjermen.

Lommeleksikaene, dvs. oppslagsplattformer i kalkulatorformat, løser problemet med brukstilgjengelighet, men rommer foreløpig svært lite.

Vi må være klar over at løsningen på dette problemet kommer i løpet av de aller nærmeste årene, nemlig *mobilleksikonet*, lommeleksikonet med trådløs nettforbindelse, riktignok uten multimedieinnhold. Forsåvidt finnes de allerede i markedet, mobiltelefonene som er mer enn mobiltelefoner; i noen tilfeller bærer de betegnelsen PDA. Apparater som disse blir en maktfaktor innen oppslagsverksektoren – små bærbare alt-i-ett-apparater med mobiltelefon, trådløs telefaks, elektronisk tidsplanlegger, regnemaskin, klokke, radio, satellittnavigeringsmottager, elektronisk romanleser, og innfallsport til Internett med tilgang til en mange forskjellige oppslagsverk.

Lesbarhet

Vi kommer ikke utenom det faktum at en bok stadig er mye bedre å lese fra enn en dataskjerm. Et oppslag i et stort atlasbind er langt overlegent et kart på dataskjerm.

Vi må gå ut fra at skjermteknologien bedrer seg betraktelig i tiden fremover, og at det om ikke så lenge vil bli like behagelig å lese en tekst på skjerm som i en bok. Men dette vil neppe skje på de fem første årene. Andre funksjoner vil gi dataskjermen *bedre* lesbarhet enn boken, f.eks. muligheten for å forstørre skriften og for å få baklys til teksten.

Praktisk anvendelse

Brukere ønsker leksikon ikke bare til å slå opp i, men til å *arbeide ut fra*. Her tilbyr de PC-tilknyttede leksikaene noen klare fordeler i forhold til de boklige. Et velkjent eksempel er skoleoppgaver; i alle generasjoner har skolebarna slitt med å skrive av leksikonartikler til dette formålet. Med riktig kompatibilitet kan de nå nøye seg med å kopiere det ønskede innhold rett over i et desktop-program sammen med illustrasjonene. Kundene vil *kræve* slik kompatibilitet, mot arbeidsprogrammene hjemme og på jobben og mot standard tekstbehandlere.

Underholdning

Mange brukere vil at deres leksikon også skal by på et element av hygge og underholdning. Hvor ofte er det ikke vi hører folk fortelle om gleden ved å bli avsporet underveis når de slår opp, og begynne å lese om helt andre ting enn de hadde tenkt? Elektroniske leksika dekker dette behovet dårlig – søkene går rett på sak, uten at man får uvedkommende stoff opp på skjermen. Og randomfremvising av billedsekvenser på skjermen, slik noen elektroniske leksika tilbyr, synes å være en dårlig erstatning for ekte browsing.

Det de elektroniske leksikaene derimot *kan* tilby, er dataspill koblet opp mot leksikonet, gjerne pedagogisk konstruert for å appellere til foreldregruppen. Dette vil trolig gjøre seg sterkere gjeldende i fremtiden.

Vi tror neppe de store seriøse encyklopedi-utgiverne vil finne det regningsvarende å fri til de unge med typiske action-spill på data.

Oppsummering

Kunnskapsforlagets analyse sier at fremtidens storencyklopedi – varen kunden betaler for – ikke er en død bindrekke, men et levende innhold i en løpende oppdatert database. Utgiveren bør forplikte seg til å supportere samtidens aktuelle kanaler for aksess til databasen, og gi det med til brukeren inkludert i prisen. Nå for tiden er aksessmediene disse:

- Bokform
- CD-ROM-form, i forsendelser til kunden med jevne mellomrom
- Direkte tilgang til sentraldatabasen på Internett, f.eks. fra kundens egen mobiltelefon.

I henhold til Kunnskapsforlagets strategi er det disse tre manifestasjonene av innhold som brukeren vil få som komponenter i den pakkelsen som vil utgjøre Store Norske leksikon.

Litteraturliste

Petter Henriksen et al.: *Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon*, Kunnskapsforlaget, Oslo 1995–99

Philip Kotler: *Marketing Management* (6th ed.), Prentice Hall, Englewood Cliff, New Jersey 1988

Inger Hesslin Rider

Återanvändning av ordboksmaterial – mål och metoder

The advent of new technology has made it possible to make more efficient use of existing dictionary material in the elaboration of new works. The paper describes three authentic instances: using the source-language data base of a bilingual dictionary to create a dictionary with a new target language, retrieving and updating text not available in digital form, and reversing a bilingual dictionary. It describes the reasoning behind each case and discusses advantages and problems as well as the demands these methods put on the lexicographer.

Återanvändning av ordboksmaterial är inget nytt fenomen, åtminstone om man därmed avser återanvändning av andras material. Det har alltid funnits en viss rundgång i ordboksbranschen. Man har 'låtit sig inspireras' av olika redan existerande material i större eller mindre omfattning. Det kan förvisso vara förståeligt, med tanke på den tid och det arbete en ordbok kräver, men det finns en gräns som inte får överskridas. En gräns där det blir olagligt eller i alla fall omoraliskt.

Det kunde vara ett ämne för en egen betraktelse. Men den här artikeln ska handla om återanvändning av ett förlags eget material. Jag vill resonera kring varför och hur ett förlag väljer att återanvända ordboksmaterial, beskriva några olika tillvägagångssätt och belysa med exempel från några konkreta projekt. Jag kommer därvid också att beröra de krav som arbetssättet ställer på redaktörerna.

I kallelsen till årets NFL-konferens stod apropå återanvändning frågan "Tjänar tillvägagångssättet användarna eller snarare lexikografen och förläggaren?". Det är en fråga som lockar till diskussion. Jag ska försöka illustrera min övertygelse att förlagen och de lexikografer som arbetar där inte står i något motsatsförhållande till användarna utan tvärtom. Det affärsdrivande förlaget måste hålla sig på användarens sida. Att skapa material för användarna – material som kommer ut, används och hela tiden förbättras – är det enda val ett förlag har om det vill fortsätta att finnas.

Datorisering och annan ny teknik har gjort återanvändning möjlig. Skälen till att man återanvänder ordboksmaterial är naturligtvis en viss tids- och kostnadsbesparing, men den är inte det primära och inte heller så stor som man kanske kunde tro. Metoden ger också möjlighet att bevara ordboksmaterial som annars skulle gå förlorade. Till sist ger den utrymme för kvalitetshöjning genom att redaktören kan fokusera på nya saker i texten. Jag kommer här att redovisa tre metoder: att utifrån källspråksbasen i en tvåspråkig ordbok skapa en ordbok med annat målspråk, att använda optisk läsning och parsing för att göra ett existerande material datamässigt hanterbart och till sist att vända en tvåspråkig ordbok.

Förutsättningar

För att ett förlag ska kunna återanvända ett material krävs tillgång till ett datasystem som är flexibelt och som medger att redaktörerna gör experiment och modifieringar utan extern hjälp.

Däremot behöver man inte kunna göra *allt* på redaktionen – bl.a. av praktiska skäl eftersom vissa operationer kräver mycket stor datorkapacitet.

Det datasystem vår redaktion använder heter Compulexis. Vi började använda systemet i dess ursprungliga version i mitten av åttiotalet. Sedan dess har det utvecklats och blivit allt mer kraftfullt och användbart. Compulexisystemet är välkänt för många, men en kort beskrivning kan ändå vara på sin plats. Som redigeringsystem är det starkt strukturerat, något som underlättar användningen och har avgörande betydelse för den slutliga överföringen till sättningsfiler eller omvandling för utgivning i elektronisk form. Strukturen byggs om för varje given ordbok, eller efter förlags-specifika önskemål. All text som förs in märks med koder, 'tags' (se fig. 1). Koden talar om vilken typ av innehåll som finns i det följande fältet. Den talar också om om fältet tillhör käll- eller målspråk. Systemet tar hand om mycket av det som förut krävde mycket tid och manuell kontroll, t.ex. alfabetisering enligt ett givet språks principer, den inbördes ordningen mellan momentsymbolerna (siffror och bokstäver), skiljetecken mellan kategorier, vilken stilsort som ska användas för en viss informationstyp, vilka förkortningar som är tillåtna m.m. Utöver koderna behövs inga stilmarkeringar eller specialtecken. Redaktören gör själv sökningar, modifieringar och beräkningar kategorivis. I Compulexisystemet kan man också i varje ögonblick se sin kodade text som typograferad text med alla tecken på plats (se fig. 2). Det är alltså ett helt utvecklat WYSIWYG-system – man kan hela tiden se vad det är man skapar.

För allt det som ligger efter det att materialet är klart på redaktionen finns en väl uppdragen bana till sättning och framställning av tryckoriginal. Dessutom kan materialet förvandlas till enklare textfiler eller andra system.

Fallstudie 1:

återanvändning av källspråkssidan i en tvåspråkig ordbok

Det första fall jag vill beskriva är ett exempel på hur man kan återanvända källspråkssidan ur en tvåspråkig ordbok. Vi hade i sortimentet en svensk-spansk ordbok som var så pass föråldrad att det var olämpligt att försöka bygga vidare på den. Den var för liten, stickordsförrådet var inte tillräckligt aktuellt och översättningarna hade ibland en lätt ålderdomlig klang. Däremot hade vi en nyskriven svensk-fransk ordbok. Det här skulle bli ett av de första projekt där vi verkligen drog nytta av den nya teknikens fördelar. Vi bedömde det som en stor fördel att frigöra oss från den gamla ordbokstexten. Alla som sysslat med praktiskt ordboksförfattande känner säkert till problematiken: på något sätt bär det ofta emot att stryka och man tenderar att lägga till istället! Eftersom allt i Compulexisystemet är märkt så att man kan avgöra vilken kategori det tillhör och om det hör till käll- eller målspråket, är det lätt att identifiera det man vill använda. Man kan t.ex. välja att behålla uppslagsord, ordklassbeteckning, ämnesområdesbeteckningar, semantiska upplysningar och fraser, eventuellt också strukturen med momentsymboler. Det man får fram på detta sätt är ett skelett, ett utkast – men det är inte hälften av en ordbok och det ska man ha väldigt tydligt klart för sig. Varje artikel, varje ord måste skärskådas av kunniga redaktörer med stor medvetenhet om skillnaderna mellan det gamla och det nya målspråket.

Om man jämför de färdiga ordböckerna (svensk-fransk och svensk-spansk) är skillnaden uppenbar redan på stickordsnivå – där den svensk-franska ordboken bara har fyra uppslagsord, ger den svensk-spanska 16 sammansättningar och avledningar:

<i>sv-fr</i>	<i>sv-sp</i>
Spanien	Spanien
	spanienkännare
spanjor	spanjor
spanjorska	spanjorska
spansk	spansk
spanska	spanska
	Spanskamerika
	spanskamerikan
	spanskamerikansk
	Spanska ridskolan
	spanskfientlig
	spanskfödd
	spanskspråkig
	spansk-svensk
	spansktalande
	spanskvänlig

För de partier som på motsvarande sätt anknyter till *fransk* är förhållandet det omvända. När det gäller en artikel som helhet varierar behovet av omarbetning. Innehållsordens artiklar kan ofta byggas på den gamla källspråksstrukturen, medan funktionsorden i princip måste formuleras om helt. I den här typen av arbete blir det ofta uppenbart hur målspråket påverkar källspråket. I nedanstående artikelpar är den svensk-franska artikelns infinita konstruktioner inte funktionella för motsvarande svensk-spanska uttryck. Jämför:

fotsvett *s, ha* ~ transpire des pieds; **lukta** ~ om person sentir des pieds (*Norstedts svensk-franska ordbok*)

fotsvett *s, han har* ~ le sudan los pies; **han luktar** ~le huelen los pies; **det luktar** ~ huele a pies (*Norstedts svensk-spanska ordbok*)

Vad är då fördelen med att utgå från en befintlig ordbok? Tidsvinsten är som sagt var inte huvudskalet. När vi startade projektet hade vi nog förväntningar på att metoden skulle halvera tidsåtgången, men det visade sig vara helt fel. En tidsbesparing på 10–15% kan man kanske räkna med, men den inbesparingen ligger i huvudsak på inkodningen. Fördelen är dels att man inte behöver skriva om sådant som redan finns, som fungerar i den nya kontexten och som är rättstavat – varje tangenttryckning är ju annars en potentiell felskrivning. Och i stället för att uppfinna det berömda hjulet och än en gång samla ihop ett svenskt ordförråd kan redaktörerna ägna sin tid och kraft åt att skärskåda och finslipa det, och åt det viktigaste, nämligen att finna adekvata översättningar.

Fallstudie 2: bevara och vidareutveckla gammal sättning

Det andra fall jag vill ta upp uppstod i en problemsituation. En ordbok var utgången på förlaget men ständigt efterfrågad, väntelistorna på antikvariaten var långa. Boken, Gullberg: *Svensk-engelsk fackordbok*, utkom i sin andra upplaga 1977. Det var fortfarande i blysättningens dagar.

Ordboken trycktes sedan om ett antal gånger, med allt sämre tryckteknisk kvalitet, och anmäldes till sist som utgången. I takt med att de existerande exemplaren började falla sönder ökade pressen på förlaget att ge ut den igen. Det rör sig om ett stort material på ca. 170.000 termer, fördelade på huvudbok och supplement, tillsammans ca. 1.700 sidor. Författaren hade dessutom samlat på sig ett stort ytterligare material, skrivet på ca. 200.000 manuskort. Av allt detta skulle vi göra en modern ordbok. Att fotografera av boken och lägga till ännu ett supplement var inget acceptabelt alternativ. Läsbarheten skulle bli mycket dålig och att placera tillägg i supplement är ett föga användarvänligt förfaringssätt.

Den väg vi valde blev denna: Ett exemplar av boken skickades till optisk läsning. OCR-läsning (*Optical Character Recognition*) har numera följts av *ICR-läsning*, där I:et står för *Intelligent*. De gamla OCR-systemen kunde bara arbeta med en viss font i taget. ICR-systemet kan tränas för att klara olika tecken, inklusive sådana som åstadkoms av trasiga blytyper, och är mycket effektivt vad gäller att klara många olika grader och stilsorter samtidigt. Det kan dessutom identifiera långa typiska strängar och 'tvätta' återkommande feltyper.

Efter den optiska läsningen av den gamla boken och supplementet kördes bokens text därefter ut som textfiler med fontskiftsmarkeringar. Filerna lämnades till Compulexis för parsing, märkning med Compulexiskoder. Eftersom ordbokens artikelstruktur var relativt enkel kunde parsingen göras med god träffsäkerhet.

Medan detta arbete med ursprungsmaterialet pågick, hade en projektgrupp gjort ett urval på ca 30.000 av de 200.000 nya manuskorten. Av dem var ca 20.000 helt nya ord, dvs. ord som inte fanns i ordbokens huvudtext eller i supplementet. Dessa skrevs in i en egen ordbas i Compulexis, medan kort som innebar tillägg eller ändringar till befintligt material lades åt sidan för senare inredigering.

När parsingen var klar sorterades huvudbok och supplement ihop alfabetiskt med den mindre ordbasen. Varje artikel försågs med en s.k. 'flagga', en kod som talade om huruvida artikeln kom från huvudboken, från supplementet eller från tilläggsorden. När ett uppslagsord förekom i två eller alla tre av dessa kategorier placerades artiklarna intill varandra i för senare redigering. Eftersom ordboken varit redigerad med många fall av s.k. 'nästen' som innehöll krok (tilde) eller bindestreck, hade sammansättningar och avledningar dessförinnan expanderats till sin fulla form för att kunna sorteras. För säkerhets skull hade varje uppslagsord också fått en 'adresslapp', ett fält som visade av vilka orddelar det hade konstruerats.

Och här befinner vi oss nu: vi har materialet digitalt lagrat, och håller på med det redaktionella arbetet. Vi kan söka, redigera, beakta de 10.000 ändringskorten och göra konsekvenskontroller. Den tredje upplagan kommer om några år. Det blir ett verk med modern lättläst typografi, utan supplement; en utökad och lätt reviderad version av föregående upplaga. Det stora, viktiga steget är att denna många facköversättares favorit nu kan leva vidare och förädlas. Det hade inte gått utan 'återanvändning'.

Fallstudie tre: vändning

Det tredje fallet jag vill ta upp är vändning av en tvåspråkig ordbok. Redaktionen har, med Compulexis hjälp, experimenterat och förbättrat sina kunskaper om vändning i sex-sju års tid. Vi har funnit att det centrala är att hitta rätt ambitionsnivå, en balans mellan att få så mycket 'färdigt' material som möjligt och att kunna eliminera sådant som blir alltför snårigt och oanvändbart.

En enkel vändning kan illustreras med följande ordboksartikel:

apelsin *s* Apfelsine *-n f*, Orange *-n f*

Artikeln består av följande fält: uppslagsord, ordklass, översättning, böjning och genusbeteckning, översättning, böjning och genusbeteckning. Datorm börjar överst i artikeln och letar sig fram till det första fält som är kodat som översättning; på vägen lagras uppslagsordet, eventuell ordklassbeteckning och eventuell ämnesbeteckning. Nu skapas en ny artikel där översättningen blir uppslagsord. Därefter kontrollerar datorm om översättningen följdes av en genusbeteckning. Om den inte gjorde det kan man anta att ordklassbeteckningen ska vara densamma för båda språken. Finns genusbeteckning vid översättningen definieras den om till ordklassbeteckning och slår ut beteckningen *s* (substantiv). Det ursprungliga uppslagsordet blir översättning.

Apfelsine *-n f* apelsin

Därefter börjar processen om; eftersom ursprungsartikeln innehöll flera översättningar återgår man till den och **Orange** blir ett nytt uppslagsord, annars går datorm vidare till nästa artikel.

I artiklar som innehåller långa översättningar, t ex frasöversättningar, söker datorm i första hand efter ettordsöversättningar som den stött på tidigare i artikeln för att låta frasen följa med till den nya artikel som skapas. Innan datorm kan hantera mer komplicerade artiklar måste ett förarbete vara gjort – tilde och bindestreck i fraser måste ha byggts ut till relevant form m.m. Vidare måste det finnas en lista över ord som är 'grus', d.v.s. innehållsligt mer eller mindre tomma, ord som fraser i allmänhet inte bör föras till.

När hela ordboksmaterialet blivit behandlat på detta sätt vidtar en ny datoromgång där det nya, vända materialet samlas i alfabetisk ordning och struktureras så att alla artiklar som nu har fått samma uppslagsord – dvs f.d. översättningar – förs samman till en artikel. Det är viktigt om det ska bli hanterbart och överblickbart. Hur materialet ställs upp följer principer knutna till ordklassbeteckning, ämnesområde m.m., som det här skulle föra för långt att gå in på.

En brist i ett vänt material är just att det är vänt – dvs att det speglar det gamla källspråkets värld. För att försäkra sig om att det nya materialet blir balanserat och innehåller de kulturspecifika orden från det *nya* källspråket kan det vara klokt att motköra mot en lämplig ordbas.

Det säger sig själv att en text som skapats på detta sätt kräver både en noggrann och kritisk granskning, och ett omfattande efter- och kompletteringsarbete. Det faktum att man inte ska förvänta sig ett färdigt material innebär på intet sätt att metoden är oanvändbar. Generellt kan sägas att den idealiska ordboken för vändning är en stickordstät ordbok med enkel struktur – om det finns en eller många översättningar i en artikel spelar däremot ingen roll. Ju mer 'teknisk' eller fackbetonad en ordbok är, desto bättre blir resultatet av vändningen. En fackordlista kan mycket väl vändas med bra resultat till nästan 100 procent medan andelen potentiellt 'klara' artiklar i en vanlig ordbok är mycket mindre. Dessutom kan man säga att ju större ordboken är, desto större blir andelen artiklar som inte kräver mycket ytterligare behandling. Det beror naturligtvis på att basordförrådet i ett språk är det mest komplicerade och svårast att vända. Basordförrådet utgör en stor andel av uppslagsorden i en liten ordbok, medan det tvärtom är en liten del av en stor ordbok. Våra vändningsrutiner innehåller en logik för att undanta denna typ av artiklar och skapa dem helt manuellt.

Den vanligaste invändningen mot att vända ordboksmaterial är att även om X på källspråket översätts med Y på målspråket, är det inte alldeles säkert att det blir korrekt i omvänd riktning.

Det stämmer, men faktiskt inte generellt utan bara i ett ganska litet antal fall. I verkligheten finner man att de allra flesta paren ord/översättning fungerar i båda riktningarna. Den stora vinsten med vändning är att det är en metod för att hitta material som kanske annars inte skulle hittas – i bästa fall dessutom korrekturläst och klart. Det ger också en stor möjlighet att få balans mellan ordbokspar. En nyttig spinoff-effekt är att vändningen gör oss uppmärksamma på sådant som inte är helt lyckat i det gamla materialet.

Oavsett vilken arbetsmetod man använder – vare sig man skriver helt nytt, gör nya upplagor eller använder modern teknik i en eller annan form – är A och O att allt material som åstadkoms alltid går igenom av redaktörer, redaktörer som kan sin grammatik, sina lexikografiska principer och som kan redigera och som vet för vilken målgrupp materialet görs. Redaktören förblir hjärnan oavsett hur många elektronhjämnor han eller hon har till sin hjälp.

Avslutning

Jag har gett några exempel på vad den nya tekniken gör tillgängligt för oss: vi kan bygga upp ett modernt ordförråd och hålla det levande som ett centralt och separat projekt, snarare än att återuppfinna det för varje enskild ordbok, vi kan använda optisk läsning och parsing för att 'rädda' stora material som annars skulle gå förlorade och vi kan vända material för att få nya perspektiv. Vi kan använda dessa metoder i kombination och det finns många fler metoder som ger andra fördelar. Gemensamt för dem alla är att de bara är en liten bit på vägen och att de ställer stora krav på de redaktörer som arbetar med dem. Det viktiga är inte att de ger tidsvinster utan att de ger möjlighet att fokusera på det viktiga, nämligen innehållet i ordböckerna, så att framtidens ordböcker kan bli de levande och rörliga dokument som hör IT-åldern till.

1-2		HWD: cricoid		HOM:	
IPA	'kraikoid				
SFA	anat.				
LV2	I				
PSA	adj	TSL	ringformig		
IDM	~ cartilage	TSL	ringbrosk		
LV2	II				
PSA	s	TSL	ringbrosk		

F1 Help
 F2 Undelete
 F3 Level
 F4 Founts
 F5 Template
 F6 New
 F7 Proof
 F8 Block
 F9 Restore
 F10 Find
 F11 Bar menu
 F12 Switch

 EN-SW-LRG=E2L

 10 fields

Fig. 1 En artikel i Complexissystemets "Forms Mode", med koder som anger vad nästa fält innehåller.

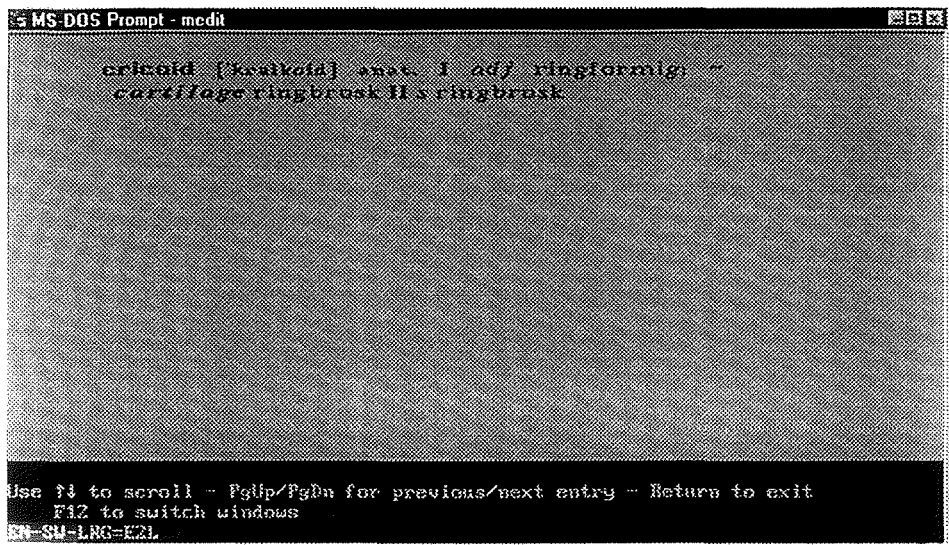

Fig. 2 Samma artikel i "Proof Mode", d.v.s. som typograferad text.

Ebba Hjorth

Hybris – nemesis – balance. Problemer med genbrug af ordbogsdata set fra Den Danske Ordbog

According to the original plans, The Danish Dictionary (DDO) was to build upon already existing machine-readable dictionary data as well as make use of quotations from a machine-readable corpus, which had been compiled by The Danish Dictionary and consists of 40 million running words. However, when the machine-readable dictionary data was compared with the language usage in the large text corpus, the original plans had to be revised and the intention of re-using existing dictionary data was abandoned. The choice of words as well as the orthographic, morphological, semantic and syntactic descriptions had to be revised radically in order to make the language coverage more adequate. The dictionary had hereby changed status from being a **corpus-backed** dictionary to being a **corpus-based** dictionary.

Hybris

Da det danske kulturministerium og Carlsbergfondet i 1991 tilsammen bevilgede 30 millioner danske kroner til fremstilling af Den Danske Ordbog (DDO) i seks bogtrykte bind, var det på grundlag af en nøje udarbejdet plan for arbejdet. Planen skulle sikre at budgettet ikke blev overskredet, og at ordbogen blev færdig i løbet af forholdsvis kort tid (7 år), således at afstanden mellem ordbogens eksempelmateriale der hentes fra et 40 millioner ord stort tekstkorpus, og ordbogens publiceringstidspunkt ikke blev for stor. Planen byggede på en høj grad af computerisering og på en udstrakt grad af genbrug af allerede eksisterende maskinlæsbare ordbogsdata. Grundideen var altså – lidt firkantet udtrykt og sådan som vi også tidligere har beskrevet det ved konferencer i leksikografiske sammenhænge – at et råmanuskript fremstillet af eksisterende ordbogsdata skulle eksemplificeres med citatater fra det tekstkorpus på 40 millioner ord som ordbogen etablerede. Ordbogen skulle altså være **en korpusstøttet ordbog**. Ordbogens tidsplaner og budget blev opstillet ud fra disse ideer.

Ordbogen blev både over for de bevilgende myndigheder, over for pressen og over for fagkolleger lanceret med udtryk som "Verdens hurtigste ordbog", "ordbog til tiden" og andre lignende overmodige udsagn.

"ny dansk ordbog på otte år"
(Jyllandsposten 29. juni 1991)

**"Den Danske Ordbog. Verdens hurtigste.
Det bliver noget nær verdensrekord"**
(Aalborg Stiftstidende 5. juli 1991)

Nemesis

1. september 1991 gik arbejdet på DDO i gang. Opbygningen af korpusset fyldte den første tid. De 40 millioner ord blev samlet i hus. Nogle af ordene var maskinlæsbare fra begyndelsen, andre blev gjort det enten ved skanning eller ved indtastning. Alle de 45.000 tekstprøver blev forsynet med kildeoplysninger, oplysninger om forfatteren/sprogbrugeren, kommunikationssituation, genre etc.

En række forsøg med genbrugsredigering blev derefter foretaget. På næsten alle områder i ordbogen havde vi planer om genbrug, næsten alle oplysningstyperne skulle hente data fra andre ordbøger. I det følgende gives en oversigt over de vigtigste oplysningstyper der skulle hente informationer fra andre ordbøger:

Oplysninger om **ortografi** skulle hentes fra Retskrivningsordbogen (RO). Oplysninger om **bøjning** skulle ligeledes hentes fra RO. **Udtalen** skulle findes i én af de to eksisterende udtaleordbøger. **Udvælgelsen af ordforrådet** skulle ske på baggrund af to store fremmedsprogsordbøger plus RO. De to fremmedsprogsordbøger er Vinterberg og Bodelsens: Dansk-engelsk Ordbog (V&B) og Blinkenberg og Høybye: Dansk-fransk Ordbog (B&H). Begge disse store fremmedsprogsordbøger var netop udkommet i nye udgaver, og vi havde adgang til maskinlæsbare versioner af de to værker. **Den semantiske beskrivelse** skulle først og fremmest støtte sig til de to store fremmedsprogsordbøger og til Ordbog over det danske Sprog (ODS) og dets Supplement. **Konstruktionsoplysninger** skulle findes i Erik Bruun: Dansk Sprogbrug.

Desværre viste det sig meget snart at det at man tog udgangspunkt i et råmanuskript fremstillet på baggrund af de eksisterende ordbøger, stillede sig hindrende i vejen for beskrivelsen af det sprog der kunne iagttages i korpus. Korpus viste sig nemlig at være et fremragende empirisk grundlag for en adækvat beskrivelse af moderne dansk. Det ordbogsprodukt der ville blive resultatet af genbrugsstrategien, ville blive så meget anderledes end det produkt der kunne fremstilles på baggrund af det nyopbyggede korpus, at vi ikke længere fandt det forsvarligt at fortsætte arbejdet efter den oprindelige plan.

Lad mig give nogle eksempler:

Ordudvælgelse:

En ordudvælgelse på baggrund af V&B, B&H og RO ville give problemer med både for mange ord og for få ord:

En lang række ord som de fleste danskere kender og af og til også bruger, optræder ikke i hverken ODS, i Nudansk Ordbog, i Vinterberg og Bodelsens engelsk-danske ordbog eller i Blinkenberg og Høybyes store dansk-franske ordbog. Disse ord er vi blevet opmærksomme på gennem søgninger og optællinger i vores korpus. Det drejer sig fx om ord som: *amatøragtig*, *babytøj*, *brudevals*, *bykort*, *dersens*, *havegang*, *indvirken*, *kødsovs*, *langlemmet*, *litervis*, *mavemuskel*, *møjunge*, *nettohusleje* og mange flere. Når disse ord ikke er med i V&B og B&H, skyldes det ikke at disse ordbøger er dårlige ordbøger, men snarere deres tilblivelseshistorie. De er nemlig – selv om de er kommet i nye udgaver – afhængige af ODS, hvor ordudvælgelsen er manuel og derfor udsat for tilfældigheder. Oversættelsesordbøgerne repræsenterer altså via sin afhængighed af ODS et væsentligt ældre sprogtrin end deres udgivelsesår tilsiger.

I oversættelsesordbøgerne og i RO er der en del såkaldte ”ordlig”. Det er ord som står i ODS, men som ikke kan siges at tilhøre det moderne ordforråd, altså ord som mange danskere kender

og også af og til selv bruger. En søgning og optælling i DDOs korpus får os til at tage en dyb indånding og smide disse lig ud. Et eksempel er ordet *huemoder* der betyder 'den person der bærer et dåbsbarns hue under selve dåbshandlingen' eller *gramsepose* der betyder 'pose hvoraf man paa lykke og fromme trækker et lod ell. en gevinst' (ODS).

At basere sit ordudvalg på eksisterende ordbøger ville altså være at beskrive et ældre sprog end det der kommer til syne i vores korpus. En række opslag i DDO ville give et negativt resultat med irritation over værket til følge, og en del plads ville blive optaget af ord der ikke tilhører ordforrådet i den periode som vi beskriver.

Semantik:

Også den semantiske distribution, den semantiske beskrivelse og de enkelte betydningers frekvens kommer i vanskeligheder hvis man bygger på eksisterende ordbøger. Sammenlignet med den sproglige virkelighed som korpus repræsenterer, har de tilgængelige ordbøger dels for mange, dvs. forældede betydninger, dels for få, dvs. manglende nye betydninger. Et eksempel:

Ordet *genmæle* har i følge vores korpus en betydning svarende til 'berigtigelse'. Denne betydning er ikke registreret i eksisterende ordbøger, men er så frekvent i vores korpus at vi ikke kan undlade at beskrive betydningen. Bygger vi udelukkende på genbrug, kan vi altså ikke være sikre på at opdage denne nye betydning, for registreringen af den kræver en grundig analyse af korpusforekomsterne, især hvis redaktøren af det pågældende ord ikke selv kender denne nye betydning (spørgsmålet om norm over for usus skal ikke berøres i denne sammenhæng).

På tilsvarende måde viser korpusanalysen fravær af betydninger som er beskrevet i de eksisterende ordbøger.

Dertil kommer at ordningen af betydningerne i de eksisterende ordbøger svarer til ODS's historiske rækkefølge. Det giver vanskeligheder for DDO der som hovedregel ordner betydningerne efter faldende frekvens.

Altså igen: den sproglige virkelighed i korpus svarer ikke til de eksisterende ordbøgers beskrevne virkelighed.

Konstruktionsoplysninger:

Vi havde oprindeligt tænkt os at hente konstruktionsoplysninger fra Erik Bruun: Dansk Sprogbrug. Også hér kommer der uoverensstemmelse mellem korpus og ordbogens oplysninger. På én gang rummer konstruktionsordbogen for mange og for få oplysninger. Konstruktioner der beskrives i ordbogen, er ikke længere gængse, findes i hvert fald ikke i vores korpus og kan derfor ikke beskrives i DDO som gængs moderne dansk, ligesom korpus viser måder at konstruere sætninger eller vendinger på som ikke er beskrevet i Dansk Sprogbrug. At beskrive de mest almindeligt forekommende valens- og konstruktionsmønstre i moderne dansk ordnet efter frekvens kan kun gøres på forsvarlig måde efter en analyse af korpus.

Ortografi, bøjning:

Også på disse to områder har korpus korrektioner til den eksisterende retskrivningordbog. DDO er normativ og beskrivende på én gang og kan derfor ikke "nøjes" med at videregive den norm som

Retskrivningsordbogen er udtryk for. Både med hensyn til bøjning og stavning viser DDO's korpus en side af moderne dansk som ikke er beskrevet i RO. Spørgsmålet om deskriptiv over for normativ leksikografi lades igen ude af diskussionen.

Udtale:

Med hensyn til udtale indeholder DDO's korpus i følge sagens natur ikke korrektioner til de eksisterende ordbogsværker. Så på dette område bliver graden af genbrug forholdsvis stor. En datafil med udtaleangivelserne fra Gyldendals Dansk Udtale er blevet konverteret fra IPA- til Dania-lydskriften. Disse udtaleangivelser korrigeres af en redaktør på DDO.

Nået til disse erkendelser, måtte DDO skifte status fra korpusstøttet ordbog til korpusbaseret ordbog. Vi måtte arbejde udelukkende på grundlag af korpus når det gælder de semantiske oplysninger og konstruktionsoplysninger, mens vi med hensyn til ortografi, bøjning, udtale og ordudvælgelse i høj grad på baggrund af korpus måtte korrigere og supplere eksisterende ordbogsværkers oplysninger.

Balance?

Disse erkendelser kunne naturligvis få dramatiske konsekvenser for ordbogens tidsforbrug. At gennemanalysere et korpus på 40 millioner ord kræver nye metoder og oplæring af redaktørerne. For at kunne undersøge om de tildelte bevillinger kunne række til en færdiggørelse af ordbogsmanskriptet til tiden, omfordelte vi resurserne fra eksterne fagkonsulenter til interne faste redaktører. Desuden udviklede vi et administrationssystem som kunne følge redaktionsprocessen meget nøje. Da administrationssystemet var delvis færdigudviklet og redaktionsreglerne var på plads og redaktørerne ensrettet (så meget som man nu kan ensrette redaktører), satte vi tidsstudier i gang. Og det viste sig at det ikke var muligt at indhente den tid der var gået med ændringsprocessen og udviklingen af nye metoder og arbejdsprocedurer. Vi måtte altså gå den tunge gang til bevillingsgiverne og forklare dem situationen. Det er lykkedes for os at vinde bevillingsgivernes accept af den ændrede arbejdsmetode. Både Kulturministeriet og Carlsbergfondet har ønsket at få den korpusbaserede ordbog, og DDO har fået forøget sine samlede bevillinger med 40%. Pengene bruges ikke til at ansætte flere redaktører, men til at forlænge redaktionsperioden. Udsendelsen af DDO udsættes til 2002. Vi er i øjeblikket 10 redaktører, og vi mener det er en passende størrelse på en redaktion. Hver gang vi har haft ledige stillinger (hvilket vi heldigvis ikke har haft ret tit), har vi haft kvalificerede ansøgere, men (på en enkelt undtagelse nær) ikke ansøgere med leksikografisk erfaring, og jeg behøver næppe i denne forsamling at sige at det tager tid at oplære en leksikograf.

DSL som udgiver DDO, har altså været i en situation hvor det er lykkedes at skaffe flere midler til et projekt som vi selv havde sat rammerne for. Det var næppe sket på et privat forlag, men det viser at de enkelte sprogsamfund har brug for en offentligt støttet leksikografisk institution med faste bevillinger, der kan udføre den leksikografiske grundforskning, som andre ordbogsprojekter kan hente oplysninger fra. For selv om DDO nu har fået øget sine bevillinger, har vi stadigvæk travlt. De nye tidsplaner levner ikke plads til mange svinkeærinder. Hver dag skal der redigeres og gennemlæses nøje fastsatte mængder af ordbogslinjer – og vi tør ikke én gang til komme til bevillingsgiverne og bede om flere penge – for vi har endnu engang lovet ”ordbog til tiden”.

Litteratur

B&H = Andreas Blinkenberg og Poul Høybye: Dansk-fransk ordbog. 4. udgave. København 1991.

Bruun, Erik: Dansk Sprogbrug. En stil- og konstruktionsordbog. 2. udgave. Gyldendal. København 1995.

Den Store Danske Udtaleordbog af Lars Brink, Jørn Lund, Steffen Heger og J. Normann Jørgensen. Munksgård. København 1991.

Hansen, Peter Molbæk: Dansk Udtale. Udtaleordbog. Gyldendal. København 1990.

Nudansk Ordbog = Politikens Store Nye Nudansk Ordbog. 1. udgave. København 1997.

ODS = Ordbog over det danske Sprog 1–28. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1919–1956.

RO = Retskrivningsordbogen. 2. udgave. Dansk Sprognævn. København 1996.

ODS-S = Supplement til Ordbog over det danske sprog 1–2. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1992–1994.

V&B = Hermann Vinterberg og C.A. Bodelsen: Dansk-engelsk Ordbog. 3. udgave ved Viggo Hjørnager-Pedersen. Gyldendal. København 1990.

Jón Hilmar Jónsson

Levende eller død: Refleksjoner omkring fremstillingen av leksikografiske eksempler

When giving examples in dictionaries, the lexicographer can choose various forms of presentations, depending on the varied function the examples are intended to serve in the text. To demonstrate syntactic relations, such as different structures, case assignment, etc., constructed or so-called 'dead' examples are probably most to the point, i.e., giving verbs in the infinitive and using abbreviations for pronouns to show complements, thus keeping to as neutral a form as possible, as seen in these Icelandic examples: áhugi á e-u 'interest for sth.', viss um e-ð 'certain of sth.', gleyma e-u 'forget sth.'. On the other hand, real or so-called 'live' examples are more to the point to demonstrate usage of words and idioms in context: hún hefur áhuga á íþróttum 'she's interested in sports', ég er viss um að þetta er rétt 'I'm sure this is correct', hann gleymdi að hringja 'he forgot to telephone'.

This paper discusses these two types of examples in the light of Icelandic data, and in connection to the varied needs of users, briefly considering alternative ways of using examples in dictionaries.

Innledning

Det avhenger av mange og forskjellige faktorer hvorvidt leksikografen tenker på brukeren og konkrete brukerbehov ved utformingen og fremstillingen av en ordbok. Selv om vi gjerne i teorien klassifiserer ordbøker ut fra ulike brukerbehov og brukssituasjoner, vil de fleste ordbøker kunne brukes på flere måter, og det kan til og med være hensikten å appellere til en bred og variert brukergruppe, ikke minst når det gjelder å sikre at ordboken får fotfeste på markedet. Slike praktiske hensyn er ofte til hinder for en klar fokusering på brukeren, eller ordboksadressaten, for å velge en mer presis leksikografisk term. Men leksikografens nærhet til brukeren vil også være avhengig av ordbokstype. Innenfor visse ordbokstyper har leksikografen begrensede muligheter til å fremstille ordboksteksten med tanke på bestemte brukerbehov, i andre tilfeller har han eller hun et visst spillerom til å vurdere og velge en fremstillingsmåte som best tjener den tiltenkte brukeren.

Disse overveielserne er naturligvis aktuelle i forbindelse med de fleste enheter og informasjonstyper i den leksikografiske beskrivelse. Når det gjelder lemmatisering, vil man f.eks. overveie, ut fra forestillinger om brukerbehov, om eller i hvilken grad det er hensiktsmessig å angi sublemmaer, eller om flerordsenheter skal lemmatiseres. Spørsmålet om definisjonsstil og et avgrenset definisjonsvokabular står også i en klar relasjon til leksikografens oppfatning av den gjennomsnittlige brukerens behov og forutsetninger. Det samme gjelder for opplysninger om bøyning. Men i mange tilfeller vil hensynet til brukeren komme sterkest til uttrykk gjennom fremstillingen av leksikografiske eksempler der leksikografen kan velge mellom ulike presentasjonsmåter i samsvar med den funksjon eksemplene tildeles i ordboksteksten.

Men dette gjelder naturligvis ikke i samme grad for alle ordbokstyper. En hovedskilnad i denne sammenheng er skilnaden mellom resepsjons- og produksjonsordbøker, eller passive og aktive ord-

bøker som de også blir nevnt. I den førstnevnte typen spiller eksempler som regel en forholdsvis beskjeden rolle, hovedvekten ligger på betydningsbeskrivelsen, og eksempler vil først og fremst opptre som presiserende eller bekreftende informasjon i tilknytning til enkelte definisjoner eller forklaringer. I produksjonsordbøker derimot kan eksempler spille en større rolle og innta en sentral posisjon i ordboksteksten, der de gir uttrykk for viktige syntagmatiske og dels også semantiske egenskaper til den pågjeldende leksikalske enhet, enten det dreier seg om et lemma, en ordforbindelse eller en ekvivalent. En annen skilnad som bl.a. gjenspeiles i ulik status av leksikografiske eksempler, er skilnaden mellom historiske ordbøker og samtidsordbøker. I historiske ordbøker gjelder det å angi autentiske eksempler, gjerne for å bekrefte en betydningsangivelse eller knytte den til et bestemt tidsrom eller en bestemt forfatter. I samtidsordbøker blir det derimot lagt større vekt på illustrerende eksempler for å skildre den levende språkb Bruken, hvordan den aktuelle leksikalske enheten brukes i en typisk talesituasjon eller hvordan den opptrer sammen med andre leksikalske enheter i en tekstsammenheng.

Kriterier for klassifisering av leksikografiske eksempler

Nordisk leksikografisk ordbok (NLO) inneholder en kort redegjørelse for klassifiseringen av leksikografiske eksempler (se artikkelen *eksempel*), der det skilles mellom fire hovedkriterier. Klassifiseringen kan fremstilles på følgende måte:

- A. Informasjonstype
 - 1. syntagmatisk informasjon
 - a. strukturmessig (transitivitet, kasusstyring)
 - b. kombinatorisk (kollokasjoner)
 - 2. morfologisk informasjon
 - a. strukturmessig (bøyingsmønster)
 - b. kombinatorisk (sammensetninger)
 - 3. semantisk informasjon
 - 4. pragmatisk informasjon
- B. Generaliseringsnivå
 - 1. døde eksempler
 - 2. levende eksempler
- C. Autentisitet
 - 1. autentiske eksempler
 - 2. redaksjonseksempler
 - a. beleggeksempler
 - b. konstruerte eksempler
- D. Funksjon
 - 1. bekreftende funksjon
 - 2. illustrerende funksjon

Kriteriet **informasjonstype** gjenspeiler først og fremst de intensjoner som ligger bak angivelsen av de enkelte eksempler. For brukeren kan det være problematisk å oppfatte i et konkret tilfelle at leksikografen vil rette oppmerksomheten mot det semantiske fremfor det syntagmatiske eller omvendt. Her er vi inne på en ganske sentral egenskap hos typiske eksempler i ordbøker; et

eksempel kan, mange ville til og med si at et eksempel skal, inneholde mangfoldige opplysninger (se bl.a. Nikula 1995:313). Det blir gjerne fremhevet som et kjennetegn på gode leksikografiske eksempler at de inneholder relevant informasjon av flere typer.

Kriteriet **generaliseringsnivå** går på i hvilken grad brukeren kan generalisere om bruken av det ordet eller den kombinasjonen som behandles i eksemplet, ut fra de kotekstangivelser som eksemplet inneholder. Jeg kommer tilbake til dette senere i artikkelen.

Kriteriet **autentisitet** har trolig fått størst oppmerksomhet i metaleksikografien, det har lenge vært et populært tema og et aktuelt og omstridt spørsmål om autentiske eksempler har større verdi enn eksempler som leksikografen selv har laget ut fra sin intuisjon og kompetanse. Også her vil ordbokstypen være avgjørende for sammenlikningen av disse to eksempeltypene. Det ligger i sakens natur at historiske ordbøker krever autentiske eksempler, mens redaksjonseksempler kan bli enerådende i samtidige produksjonsordbøker.

Det fjerde kriteriet gjelder **funksjon**. I visse ordbokstyper har eksemplene først og fremst en bekreftende funksjon, dvs. de skal bekrefte en forangående informasjon, ikke minst for å vise at en definisjon eller en betydningsforklaring bygger på et skriftlig belegg. Men et bekreftende eksempel kan også gjelde andre opplysninger i ordboksteksten, f.eks. en dateringsangivelse eller angivelse av en sjelden bøyingsvariant.

Illustrerende eksempler har den funksjon å gjenspeile en bestemt egenskap hos den aktuelle leksikalske enhet, f.eks. vise at et verb er transitivt eller krever et preposisjonsuttrykk. Men det kan også dreie seg om en utdypende informasjon i tillegg til det som blir uttrykt i den angivelse eksemplet knytter seg til.

Selv om bekreftende og illustrerende eksempler utgjør en hovedskilnad, kan man naturligvis tenke seg å finne konkrete eksempler på flere funksjoner. En normerende funksjon kan f.eks. være aktuell i visse ordbokstyper. Det hender også at leksikografen har en tendens til å foretrekke eksempler fra en bestemt forfatter, en stilistisk autoritet eller en berømt dikter, slik at forfatteren får den største oppmerksomheten. Det spørs hvilken term man kan finne på for å gjengi denne funksjonen.

Det er verdt å understreke at de ulike klassifiseringskriteriene til en viss grad er avhengig av hverandre. Et autentisk eksempel har f.eks. gjerne en bekreftende funksjon, døde eksempler knytter seg til syntagmatisk informasjon osv.

I tillegg til de kriteriene jeg har nevnt, kommer spørsmålet om syntagmatisk kompleksitet: Skal termen eksempel gjelde utelukkende for tekstenheter som består av en hel setning, slik at mindre enheter må behandles og beskrives som konstruksjoner, ordforbindelser, frie kombinasjoner, kollokasjoner, idiomer osv., eller kan man gå ut fra en videre definisjon som tillater en knappere kontekst (se bl.a. Bergenholtz 1994:140)? Uansett hvor man trekker grensen må man vel innrømme at svært ofte er det mulig å vise alle relevante trekk i den syntagmatiske omgivelsen til et ord eller en annen leksikalsk enhet uten å gjøre krav om en kontekst i form av en hel setning.

Mine refleksjoner blir for det meste begrenset til de ordbokstyper der leksikografen har størst spillerom til selv å velge en passende fremstilling av eksempler i ordboken, ut fra det genuine formålet som ligger til grunn for den leksikografiske beskrivelsen. Her dreier det seg først og fremst om enspråklige og tospråklige produksjonsordbøker, men man kan også tenke på spesialordbøker som valens- eller konstruksjonsordbøker i denne sammenheng, der hovedvekten ligger på den syntagmatiske beskrivelsen.

‘Døde’ og ‘levende’ eksempler

Vi skal se litt nærmere på de spørsmål som angår kriteriet generaliseringsnivå og de eksempeltypene som knytter seg til det. Jeg vil i hovedsak fokusere på islandsk i denne sammenheng, noe som da også betyr at jeg velger islandske eksempler.

Termene ‘dødt’ og ‘levende eksempel’ er godt etablert i nordisk leksikografisk terminologi. De er grundig behandlet i Bo Svenséns *Handbok i lexikografi* (Svensén 1987:83–91). I NLO finner vi en konsentrert beskrivelse av disse to termene. Beskrivelsen innledes med følgende definisjoner, som belyser det motsetningsforhold de to begrepene står i til hverandre:

dødt eksempel konstruert eksempel framstilt i konsentrert form for å formidle generelle grammatiske opplysninger (NLO:103)

levende eksempel eksempel utformet i naturlig språk som skal gjengi den konkrete bruken av et ord eller en ordforbindelse (NLO:174)

Benevnelsene dødt og levende antyder at det dreier seg om et klart og absolutt motsetningsforhold mellom to poler. En slik modell er vel litt forenklet, man kan godt forestille seg en gradvis skilnad der det fins visse mellomtrinn. Og i grunnen dreier det seg ikke bare om generaliseringsnivå, men også om det man kunne kalle informasjonsbegrensning, der døde eksempler skal være mest mulig enverdige i motsetning til flerverdige levende eksempler. I denne sammenheng er det interessant å se hvordan det aktuelle språks grammatiske system er med på å prege verdien og innholdet av de enkelte eksemplertyper. I de skandinaviske språk er angivelsen av døde eksempler særlig knyttet til motsetningen animat/inanimat objekt:

lese noe
se noe/noen
treffe noen

Fremstillingsmåte i islandske ordbøker

I et språk som islandsk vil tilsvarende døde eksempler i tillegg til denne informasjon også opplyse om kasusstyring (om objektet står i akkusativ, dativ eller genitiv). Men i tillegg til det byr islandsk på muligheter for å vise ulike proformer for tre kjønn, og for to tall, entall og flertall.

I leksikografisk beskrivelse av islandsk brukes pronomenet *einhver* på tilsvarende måte som *noen* i de skandinaviske språk. Ordet har følgende bøyingsparadigma:

	<i>m.</i>	<i>f.</i>	<i>n.</i>
<i>Sg.nom.</i>	einhver	einhver	eitthvað (eitthvert)
<i>akk.</i>	einvern	einhverja	eitthvað (eitthvert)
<i>dat.</i>	einhverjum	einverri	einhverju
<i>gen.</i>	einvers	einverrar	einvers

	<i>m.</i>	<i>f.</i>	<i>n.</i>
<i>Pl.nom.</i>	einhverjir	einhverjar	einhver
<i>akk.</i>	einhverja	einhverjar	einhver
<i>dat.</i>	einhverjum	einhverjum	einhverjum
<i>gen.</i>	einhverra	einhverra	einhverra

I ordbøker over islandsk er det vanlig praksis å bruke forkortelser for de enkelte former, uten at man kan si at det fins noen klar standardisering. Det er ganske opplagt at disse formene har ulik aktualitet og betydning. I verbale eksempler som viser transitivitet og skiller mellom inanimat og animat objekt, får vi følgende forkortelser:

lesa e-ð	‘lese noe’	(eitthvað, akk.)
týna e-u	‘miste noe’	(einhverju, dat.)
iðrast e-s/e-rs	‘angre på noe’	(einhvers, gen.)
hata e-n	‘hate noen’	(einhvern, akk.)
drekkja e-m	‘drukne noen’	(einhverjum, dat.)
sakna e-s/e-rs	‘savne noe/noen’	(einhvers, gen.)

Vi legger merke til at hankjønnforkortelsen blir foretrukket for å gjengi et animat objekt. Det gjenspeiler et sentralt problem ved gjengivelsen av et kjønnsnøytralt animat objekt i islandsk ved hjelp av pronomenet *einhver*, leksikografen blir tvunget til å velge proformer som gir anledning til feiltolkning, for de aktuelle forkortelsene antyder en markering som leksikografen ikke har til hensikt å vise.

En fullstendig forkortelsesapparat for pronomenet *einhver*, der alle forkortelser er entydige, ville inneholde minst 24 forskjellige forkortelser. Jeg tror ikke dette har vært realistert i noen islandsk ordbok, men det fins ordbøker som gjør en ganske utstrakt bruk av ulike forkortelsesformer. I Helgi Haraldssons russisk-islandske ordbok (RIO) nevnes det i alt 16 ulike former (jeg henviser til en liste over islandske og latinske forkortelser i forteksten). Her finner vi følgende varianter:

e-a	einhverja	e-m	einhverjum (sg.)
e-ar	einhverrar	e-n	einhvern
e-ð	eitthvað	e-r	einhver
e-i	einhverri	e-ra	einhverra
e-ir	einhverjir	e-rs	einhvers (animat)
e-ja	einhverja	e-s	einhvers (inanimat)
e-jar	einhverjar	e-t	eitthvert
e-jum	einhverjum (plur.)	e-u	einhverju

Jeg understreker at i den russisk-islandske ordboka er bruken av disse proformene ikke begrenset til eksempler, de brukes også i ekvivalenter og forskjellige forklaringer på målspråket, forkortelseslisten skal først og fremst være belysende for variasjonen i ordformene. Vi legger merke til at denne lista ikke bare omfatter former for de oblike kasus, her er det også forkortelser for nominativformer, som delvis også vil dekke akkusativ: *e-r*, *e-ir*, *e-ar*, og ikke minst *e-ð* (formen *eitthvað* henviser både til nominativ og akkusativ). Det minner om at disse forkortelsene

også kan brukes som proformer for nominaler i subjektposisjon. Den bruken er lite utbredt i islandske ordbøker når det gjelder personlig subjekt (der subjektet står i nominativ). Men når et verb krever et upersonlig subjekt i akkusativ eller dativ, er bruken av en proform for *einhver* ganske alminnelig i islandske ordbøker, særlig når det dreier seg om et animat subjekt:

e-n vantar e-ð	‘noen mangler noe’	(IO, ISO, IDO)
e-m líkar e-ð	‘noen liker noe’	(IDO)
e-m líkar vel við e-n	‘noen liker noen godt’	(ISO, IDO)
e-u linnir	‘noe tar slutt’	(ISO, IDO)
e-u miðar áfram	‘noe går fremover’	(IDO)
e-m bregður í brún	‘noen stusser’	(IDO)
e-u bregður fyrir	‘noe viser seg så vidt’	(IDO)

De to første eksemplene viser hvor mangelfull denne fremstillingen gjerne vil bli, for proformen i objektposisjonen er tvetydig. I den første setningen blir den konkretisert som akkusativ, i den andre derimot som nominativ.

Kjønnsmarkering

I og for seg ligger feilen her hos leksikografen, og det er forsåvidt enkelt å gjøre en eksplisitt skilnad mellom proformene for de enkelte kasus for å forebygge en uønsket tvetydighet med hensyn til kasus eller kjønn. Men et annet og mer interessant problem henger sammen med skilnaden mellom hankjønn og hunkjønn. Etter tradisjonen får hankjønnsformer prioritet som umarkerte former overfor hunkjønn. Det betyr at det blir vanskelig å gjengi entydig referanse til hankjønn eller hunkjønn når det ene kjønn er enerådende:

biðja e-s ?
 játast e-m ?
 kvænast e-m ?

Disse tre verbene utgjør i fellesskap en prosess der subjekt- og objektrollen i alle tilfeller er begrenset til hankjønn eller hunkjønn. Verbet *biðja* ‘fri’ styrer genitiv, og objektet er obligatorisk hunkjønn. I *játast* ‘si ja til et frieri’ har vi motsatt forhold, mens *kvænast* ‘gifte seg’ er parallell med *biðja*, altså krever mannlig subjekt og et kvinnelig objekt. En fyllestgjørende fremstilling av den grunnleggende konteksten må dermed også omfatte subjektet. Og her kan man tenkes seg flere alternativer. For det første ville man få en klarere fremstilling ved å bruke personlige pronomen i stedet for *einhver*:

biðja hennar
 játast honum
 kvænast henni

Men heller ikke her får vi en eksplisitt informasjon om begrensningene for subjektet. For å få det til må eksemplene utvides:

hann biður hennar
 hún játaast honum
 hann kvænist henni

Men hvis de personlige pronomenene *hann* og *hún* ellers brukes i mer levende eksempler i samme funksjon der det ikke fins noen kjønnsmarkering, gir heller ikke denne fremstillingen brukeren en entydig informasjon om forholdet mellom subjekt og objekt. Her kunne løsningen bestå i å markere pronomenet på en eller annen måte som en klar proform eller en slags kontekst-kategorisator:

<hann> biður <hennar>
 <hún> játaast <honum>
 <hann> kvænist <henni>

Verbet *giftast*, der mannen henholdsvis kvinnen kan stå i begge posisjoner, ville da få denne beskrivelsen

giftast <honum, henni>

Verbet står uten eksplisitt subjekt for å vise at det er nøytralt overfor kjønnskilnaden, mens begge pronomenene blir angitt som objekt for å vise samme egenskap der.

Et annet alternativ består i å velge belysende substantiver som kontekstpartner eller kategorisator. Her ville man tenke på ordene *maður* 'mann' og *kona* 'kvinne'. Problemet her er at kasusmarkeringen kan gå tapt hvis ordet står uten bestemt artikkel. Ved å tilføye artikkelen blir informasjonen entydig:

<maðurinn> biður <konunnar>
 <konan> játaast <manninum>
 <maðurinn> kvænist <konunni>
 giftast <manninum, konunni>

For å utvide dette litt kan jeg nevne at vi står overfor samme fremstillingsproblemer, eller skulle man heller si -muligheter, ved beskrivelsen av adjektiver i islandsk. De fleste adjektiver har ulike former for hankjønn og hunkjønn. Hankjønnformen fungerer som umarkert angivelse, bl.a. som lemmaform. Når korrelatet er begrenset til hankjønn eller hunkjønn, kunne man angi det eksplisitt ved hjelp av personlige pronomen som proformer og ved ulike endelser av adjektivet:

föngulegur 'staselig' (om kvinner)
 vera fönguleg ?
 <hún> er fönguleg
 vörpulegur 'staselig' (om menn)
 vera vörpulegur ?
 <hann> er vörpulegur

‘Halvdøde’ eksempler som alternativ

Jeg vil nevne to forhold til som bekrefter at proformene av *einhver* må betraktes som et utilstrekkelig redskap ved gjengivelsen av syntagmatiske egenskaper. For det første får man problemer ved å skille mellom substantiviske objekter og leddsetninger:

halda e–ð

ég held að hann sé ekki heima
‘jeg tror ikke han er hjemme’

skipa e–m e–ð

hann skipaði mér að koma
‘han befalte meg å komme’

spyrja e–n að e–u

spyrðu hann að því hvort hann hafi meitt sig
‘spør ham om han har skadet sig’

Det andre forholdet gjelder tilknytningen til selve pronomenet *einhver*. Det forekommer nemlig at proformen delvis eller utelukkende står for pronomenet *einhver* og andre parallelle kvantorer som *margt*, *fátt*, *ekkert* osv. Denne funksjonen kommer klart til uttrykk i forbindelse med verb som *vita*, *geta* og *gera*:

gera e–ð

gerðu eitthvað til að laga þetta
‘gjør noe for å rette på dette’
hann gerir ekkert í málinu
‘han gjør ingenting i saken’
hún gerir margt sem hann gerir ekki
‘hun gjør mye som han gjør ikke’

Med hensyn til dette er det forståelig at islandske leksikografer føler behov for å velge en fremstillingsmåte som ligger nærmere det som med utgangspunkt i skandinaviske forhold blir betegnet som levende eksempler. Jeg vet ikke om jeg får lov til å bruke termen ‘halvdød’ i denne sammenheng som en betegnelse på en eksempeltype som har det til felles med døde eksempler at den skal veilede om generalisering og begrense informasjonen til klare angivelser, men som er levende i den forstand at den bærer preg av en reell tale eller kommunikasjon.

Jeg vil nevne noen viktige trekk som etter min mening ville karakterisere eksempler av denne typen:

- personlige pronomen som proformer/kotekstangivelser
- klar skilnad mellom umarkerte og markerte angivelser i forhold til egenskaper som kjønn og tall
- entydig kasusmarkering
- antydninger om semantisk valens ved hjelp av typiske kotekstpartnere og kotekstkategorisatorer

- bestemte former av substantiver
- preteritumformer av verb

De to siste faktorene bidrar ikke minst til å gi eksemplene karakter av en konkret, levende ytring. Det er noe brukeren i mange tilfeller vil være takknemlig for, i hvert fall når hensikten er å utnytte informasjonen til produksjon. Men uansett hvordan det lykkes å gi døde eksempler liv ved å tilføre dem noen levende elementer, vil brukeren stadig ha behov for levende eksempler i egentlig forstand. Nyeste teknikk i informasjonsformidling skaper muligheter til å tilføye et nytt trinn på denne skalaen mellom det døde og det levende, eksempler med levende tale som gjenspeiler den konkrete bruken i en reell kommunikasjonssituasjon, delvis som illustrerende og kompletterende informasjon til forangående, skal vi si mindre levende eksempler. En slik komponent gir ordboksbeskrivelsen naturligvis en helt ny dimensjon, ikke bare når det gjelder opplysninger om uttale og fonetikk, men også med hensyn til pragmatisk informasjon i forbindelse med levende eksempler. Det kan neppe være tvil om at vi får oppleve en rask utvikling på dette feltet i nærmeste fremtid, også her i Norden, så spørsmålet om døde og levende eksempler kommer til å leve videre.

Litteratur

- Bergenholtz, H.: Eksempler. I: Bergenholtz, Henning/Sven Tarp: *Manual i fagleksikografi*. Herning 1994: 138–144.
- IDO = Ole Widding/Haraldur Magnússon/Preben Meulengracht Sørensen 1976: *Íslensk-dönsk orðabók*. Ísafoldarprentsmiðja, Reykjavík.
- IO = Árni Böðvarsson (red.). *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi* 1983. 2. utg. Bókautgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- RIO = Helgi Haraldsson 1996. *Rússnesk-Íslensk orðabók*. Ritstjóri V.P. Berkov. Nesútgáfan, Reykjavík.
- ISO = Gunnar Leijström/Jón Magnússon/Sven B.F. Jansson 1955: *Ísländsk-svensk orðabók*. 2. utg. Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm.
- Nikula, H.: Exemplens funktion i ordböcker. I: Ásta Svavarsdóttir/Guðrún Kvaran/Jón Hilmar Jónsson (red.): *Nordiske studier i leksikografi 3. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi*. Skrift nr. 3. I samarbeid med Nordisk språksekretariat og Orðabók Háskólans. Reykjavík 1995: 311–319.
- NLO = Bergenholtz, Henning/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén. *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4. I samarbeid med Nordisk språksekretariat. Oslo 1997.
- Svensén, Bo 1987. *Handbok i leksikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Esselte Studium & Tekniska nomenklaturcentralen, Stockholm.

Virpi Kalliokausi

Är det svårt att använda ordlistor som är utarbetade enligt terminologiska principer? Begreppsanalysens fördelar och nackdelar

The vocabularies and glossaries compiled by Tekniikan Sanastokeskus (TSK, The Finnish Centre for Technical Terminology) are based on applied theories of terminology and they include terms and definitions for concepts of various fields of specialised knowledge. Although, quite often, these vocabularies have been praised by the users for being clear, systematic, thorough and thus reliable, they have also been criticized. In my presentation, I will discuss some reasons for such a criticism and try to see how the difficulties faced by the users could be resolved when structuring knowledge related to concepts. As most of the criticism results, directly or indirectly from the methodology itself, I will begin the presentation with a short overview of the terminological principles and methods that underpin the practical compilation of TSK's vocabularies and terminological glossaries in general. Knowledge and awareness of these principles will help us understand why these vocabularies have a certain appearance and structure and why the various practical solutions should be carefully selected in accordance with the methodological basis.

Inledning

Centralen för teknisk terminologi har ofta fått beröm för sina ordlistor för olika specialområden därför att ordlistorna är tydliga, grundliga och tillförlitliga. Då och då har vi dock också fått kritik. Det har till exempel sagts att ordlistorna är för vetenskapliga och akademiska eller att de är svåra att använda för vanligt folk.

Det är inte av en händelse ordlistorna¹ från Centralen för teknisk terminologi vanligen ser ut som de gör, men det terminologiska sättet att behandla och presentera fakta får naturligtvis inte bli ett självändamål. Därför är det viktigt att utreda vilka allmänna krav som ställs på ordlistorna, deras struktur och innehåll, hurdana svårigheter som förekommer då de används och hur olägenheterna kan avhjälpas.

Tre grundprinciper för terminologiska ordlistor

De ordlistor som utarbetas vid Centralen för teknisk terminologi baserar sig på terminologins teori och dess tillämpningar i det praktiska terminologiska arbetet. Både teorin och dess tillämpningar har fått en omfattande presentation i litteraturen inom området. Därför är det inte möjligt att referera dem här (läsaren kan läsa mera om terminologins teori till exempel hos Wüster (1985),

¹ Med terminologiska ordlistor avser jag i denna artikel ordlistor för olika specialområden som utarbetats enligt principerna för tillämpad terminologi. För begreppen anges i dessa ordlistor förutom motsvarande benämningar, dvs. **termer**, systematiska språkliga beskrivningar, dvs. **definitioner**.

Arnzt & Picht (1989) och Nuopponen (1994) samt om det praktiska terminologiarbetet till exempel i handboken SFS-käsikirja 50:1989, hos Sager (1990) eller Wright & Budin (1997)). Men jag vill här diskutera tre grundläggande punkter som enligt min åsikt kan ses som kärnan i det praktiska terminologiarbetet. Känner man dessa är det också lättare att förstå karaktären hos de ordlistor som utarbetats till exempel vid Centralen för teknisk terminologi.

Ordlistorna är normativa

För det första är ordlistorna normativa ordlistor vilkas främsta syfte är att ge klarhet i oklart språkbruk och förbättra kommunikationen. Ordlistornas normativitet kan allra bäst beskrivas genom att man jämför dem med å ena sidan finska allmänspråkliga ordböcker och å andra sidan med övriga ordböcker från olika specialområden. I motsats till vad fallet är i preskriptiva eller deskriptiva allmänspråkliga ordböcker är syftet med de terminologiska ordlistorna inte att beskriva finskans ord och deras lexikaliska eller grammatiska betydelser eller deras betydelser i olika satsammanhang eller olika språkbrukssituationer. I stället är syftet med ordlistorna att beskriva **begreppen**, byggstenarna som vetandet inom ett fackområde består av, så att deras innehåll avgränsas till tydliga informationshelheter (punkt 3 i exemplet nedan), så att ordlistorna ger tydliga rekommendationer till finska benämningar för begreppen (punkt 1) och lämpliga ekvivalenter till termerna på främmande språk (punkt 2). Dessutom kan ordlistorna ge tilläggsinformation om begreppet eller benämningen i form av anmärkningar som kompletterar definitionen (punkt 4). Exemplet nedan är en bra beskrivning av hur det normativa elementet i ordlistorna från Centralen för teknisk terminologi kommer fram redan i de enskilda artiklarnas struktur:

- 1 **biodiversiteetti; biologinen monimuotoisuus**
mieluummin kuin²: luonnon monimuotoisuus
- 2 sv biodiversitet; biologisk mångfald
en biodiversity; biological diversity
de Biodiversität *f*; biologische Vielfalt *f*
fr Biodiversité *f*; diversité *f* biologique
- 3 elollisen *luonnon* monimuotoisuus³
- 4 Biodiversiteetti sisältää muun muassa *lajien* sisäisen perinnöllisen vaihtelun, lajien lukumäärän, erilaisten *eliöyhteisöjen* kirjon sekä *biotooppien* ja *ekosysteemien* monipuolisuuden ja erilaisten ekologisten prosessien vaihtelun⁴. [TSK 27:1998]

² hellre än

³ mångfalden hos den organiska naturen

⁴ Biodiversitet innefattar bland annat den ärftligt betingade variationen inom *arterna*, arternas antal, mångfalden av olika *biosamhällen* samt mångsidigheten hos de olika *biotoperna* och *ekosystemen* samt variationen bland olika ekologiska processer.

-
- 1 TERMREKOMMENDATIONER
 - 2 EKVIVALENTER PÅ FRÄMMANDE SPRÅK
 - 3 DEFINITION
 - 4 ANMÄRKNING

(De kursiverade termerna i definitionen och anmärkningen hänvisar till begrepp som definieras på annat ställe i Miljöordlistan.)

De terminologiska ordlistorna skiljer sig från många andra definierande och förklarande ordböcker framför allt i att de avgränsar begreppens innehåll. Ordlistorna strävar nämligen inte efter att beskriva till exempel alla möjliga tolkningar och perspektiv som kan associeras till ett visst begrepp inom ett fackområde. Ytterligare formas beskrivningarna av begreppen, dvs. definitionerna, på ett mera systematiskt sätt än i många andra definierande fackordböcker.

Avgränsad målgrupp och visst syfte

För det andra utarbetas terminologiska ordlistor för en viss avgränsad målgrupp och för ett visst syfte. Målgrupperna för våra ordlistor kan variera mycket beroende på vilket ämnesområde som behandlas. SDH-ordlistan (TSK 25:1995) är utarbetad närmast för vissa fackmän inom informationsöverföringstekniken, Säkerhets- och bevakningsordlistan (TSK 15:1989) för experter inom ett något större fackområde och Energiordlistan (TSK 16:1989) eller till exempel Miljöordlistan (TSK 27:1998) för specialister men också för alla sådana språkbrukare som i alla möjliga kommunikationssituationer får att göra med energi- eller miljöfrågor. Också ordlistornas tänkta syfte kan variera. I ett fall kan syftet med en ordlista vara att i Finland befästa de internationella begreppen inom ett nytt fackområde och ge lämpliga finska benämningar som kan användas om dessa begrepp. I ett annat fall kan syftet vara att åstadkomma reda i det inkonsekventa språkbruket som uppstått inom ett fackområde i Finland. Och i ett tredje fall kan syftet igen vara att på ett så lättillgängligt sätt som möjligt berätta för stora allmänheten om begreppen inom ett fackområde eller om lämpliga termekvivalenter på främmande språk.

Målgruppen och syftet inverkar framför allt på ordlistans allmänna struktur, dvs. på vilka delområden och enskilda begrepp från ett visst specialområde som väljs med i ordlistan, på hur begreppen grupperas och på vilka infallsvinklar man försöker tillämpa vid beskrivningen av begreppen. Målgruppen och syftet inverkar dessutom också på hur informationsinnehållet presenteras i definitionerna av begreppen och på hur definitionerna formuleras.

För en fackexpert bör man utarbeta en exaktare definition av till exempel 'elektrisk energi, elenergi' än vad man gör då man skriver en definition som är avsedd för en lekman. För lekmannen räcker kanske det som sägs om begreppet i finska allmänspråkliga ordböcker:

sähköenergia

1) ”energia, joka siirtyy varatun alkeishiukkasen mukana sen kulkiessa väliaineessa tai tyhjiössä”⁵ [TSK 16:1989]

⁵ ”energi som överförs tillsammans med en laddad elementarpartikel då denna vandrar i ett medium eller i vakuum”

2) ”sähköön, sähkömagneettisiin ilmiöihin liittyvä energia, sähkö, sähkövoima”⁶ [Suomen kielen perussanakirja (1990–1994)].

Begreppsanalys

För det tredje baserar sig ordlistorna på **begreppsanalys**. Inom terminologin har det skrivits mycket om begreppsanalys (se till exempel Nuopponen (1994), SFS-käsikirja 50 (1989) och Suonuuti (1997)), men sammanfattningsvis kan det sägas att begreppsanalysens grundläggande syfte är att så noggrant som möjligt redogöra för det väsentliga innehållet i begreppen och för begreppens relationer till andra närliggande begrepp. I det praktiska ordlistearbetet kan begreppsanalysens betydelse och innehåll sammanfattas i två huvudprinciper. I enlighet med den första principen strävar ordlistorna inte efter att beskriva verkliga eller tänkta enskilda skeenden, situationer, fenomen eller föremål. Verkligheten omkring oss är alltför skiftande, till och med kaotisk, för att det skall vara möjligt att på ett förnuftigt sätt beskriva dess hela väsen vid en viss tidpunkt i ordlistor eller andra verbala framställningar. Däremot är ordlistornas syfte att beskriva de generaliseringar och abstraktioner språkbrukarna skapar i sitt medvetande av de enskilda fallen i verkligheten. Dessa abstraktioner kallar vi för **begrepp**.

Enligt den andra principen bör utredningen och beskrivningen av begreppens innehåll alltid relateras till de enskilda fall som räknas ingå i det ifrågavarande begreppets begreppsomfång. Av begreppets innehåll ingår i beskrivningen ett slags kärna som består av ett antal sådana väsentliga drag som samtidigt är gemensamma för alla enskilda fall som ingår i begreppsomfånget och på en gång individualiserar begreppet och avgränsar det från andra begrepp och enskilda fall som ingår i deras begreppsomfång⁷. I definitionen av till exempel begreppet ’pendelur’ beskrivs inte en viss verklig förekomst av klassen pendelur utan den generalisering som människor skapar i sitt medvetande av alla sådana ur som hör till mängden av pendelur. De drag som uppräknas i definitionen bör därför vara sanna för alla verkliga eller tänkta pendelur. Å andra sidan bör dragen vara sådana att det med deras hjälp är möjligt att utesluta ur mängden av pendelur sådana förekomster som anses höra till andra delmängder av begreppet ’ur’.

Samma princip om relationen mellan å ena sidan mängden av karakteristiska drag och å andra sidan mängden av referenter som ingår i begreppsomfånget gäller både för begrepp som består av konkreta referenter, t.ex. föremål, och för begrepp bestående av abstrakta referenter (t.ex. ’marknadsekonomi’ och ’sammhällsplanering’). I beskrivningen av begreppens kärndel står det terminologiska ordlistearbetet mycket nära den lingvistiska semantikens prototypeteori (se t.ex. Rosch (1973, 1977)) där man vid beskrivningen av ords lexikala betydelse söker efter prototyper, ett slags typiska exemplar av referenter, som representerar en hel kategori, och det minimum av karakteristiska drag som är tillräckligt för att man skall kunna individualisera prototypen i fråga eller avgränsa den mot andra närliggande prototyper.

Begreppsanalysen och dess fördelar både för dem som utarbetar ordlistor och för användarna kan försvaras på många sätt. För ordlistornas författare är metoden ett utmärkt redskap. Med dess hjälp kan de behandla och strukturera vetandet och vetandets enheter inom olika fackområden på ett konsekvent sätt. Utgående från resultatet av analysen är det lätt att tydligt ange uppgifter om

⁶ ”energi som förekommer i samband med elektricitet, elektromagnetiska fenomen, elektricitet, elkraft”

⁷ Inom terminologin används benämningen **intension** om ett begrepps innehåll och de **kännetecken** som hör ihop med det, och benämningen **extension** om mängden av referenter som hör till begreppsomfånget.

begrepp och relationer dem emellan i definitioner eller grafiska framställningar av begreppssystem. Utgående från resultatet av begreppsanalysen är det också möjligt att ge välmotiverade rekommendationer om lämpliga finskspråkiga benämningar för begreppen och att ange sådana främmandespråkliga ekvivalenter som är de exaktaste motsvarigheterna till det definierade begreppet.

För ordlistornas användare är de terminologiskt utarbetade ordlistorna ett enastående sätt att systematiskt sätta sig in å ena sidan i ett visst fackområde och det vetande det representerar och å andra sidan i det språk som används i den fackspråkliga kommunikationen inom området. Med hjälp av ordlistorna kan användarna till exempel reda ut likheter och olikheter mellan begreppen, vilka benämningar som bör användas om begreppen, vilka benämningar som är fasta termer, vilka däremot eventuellt andra slag av bildningar, till exempel tillfälliga bildningar eller förklarande fraser, vilka tillfälliga bildningar som refererar till vedertagna begrepp, vilka däremot till något annat slag av mentalt innehåll och vilka främmandespråkliga termer som närmast svarar mot de finska begreppen.

Även om begreppsanalysen som ett visst slag av praktisk metod har en klar uppgift både för dem som utarbetar ordlistorna och för användarna, handlar det om mycket allmänna företeelser då det gäller grundprinciperna för begreppsanalysen – nämligen om omedvetna och medvetna processer i samband med all mänsklig tankeverksamhet, processer som ibland kallas för abstrahering, ibland för kategorisering eller klassificering. Det är i alla dessa fall fråga om den mänskliga förmågan att begreppsliga verkligheten omkring oss och våra föreställningar.

Vilka problem förekommer i samband med terminologiska ordlistor?

På vilket sätt tycker då användarna att de terminologiska ordlistorna är besvärliga? Under de senaste tiderna har jag försökt göra en utredning av de bedömningar som gjorts över ordlistor utarbetade vid Centralen för teknisk terminologi. Min utredning baserar sig inte på omfattande forskning, men både i mitt dagliga arbete och till exempel från de expertutlåtanden som avgivits om ordlistor under arbete har jag samlat uppgifter om den kritik som framförts. Dessutom har Minna Niemivirta (1996) i en undersökning över terminologiarbetet inom teknikens och ekonomins område från 1995 i viss mån redovisat för ordlistornas användarvänlighet.

Om själva den terminologiska metoden har det bland annat sagts att den leder till konstgjorda klassificeringar och indelningar som inte har något att göra med företeelser och skeenden i verkliga livet. Terminologiarbetet anses vara för generaliserande och därför anser kritikerna att viktiga fakta om verklighetens detaljer och nyanser inte tas upp i ordlistorna i tillräcklig omfattning. Ordlistornas struktur kritiserar i sin tur för att hela delområden förblir obehandlade i ordlistorna, för att vissa termer eller begrepp inte tagits med eller för att begreppen grupperats och ordnats på ett sätt som återspeglar författarnas attityder till världen i allmänhet. Bland de enskilda delarna i ordlistorna är det kanske definitionernas struktur och innehåll samt de schematiska framställningarna av begreppesstrukturerna som kritiserar mest. Användarnas förväntningar då det gäller de finskspråkiga termrekommendationerna eller ekvivalenternas exakthet motsvarar inte heller alltid författarnas målsättningar.

Största delen av de drag som betraktas som svagheter är en direkt följd av systematiken i metoden. Användaren känner den kanske inte tillräckligt väl. Även om systematiken är en av de starka sidorna i våra ordlistor betyder detta inte att vi inte borde försöka rätta till bristerna.

”För att förstå en term måste man plöja igenom nästan hela ordlistan!”

Det att definitionerna är osjälvständiga är ett av de drag som gör ordlistorna besvärliga att använda. Enligt anvisningarna borde en bra definition skrivas så att relationerna till de närliggande begreppen blir klart och tydligt angivna i form av olika hänvisningar. De drag som hör till det närliggande begrepp som det hänvisas till skall inte upprepas i onödan, i stället skall hänvisningen till det närliggande begreppet ske med hjälp av benämningen, dvs. termen. I praktiken leder dessa allmänna principer för definitionsskrivandet till att användaren för att förstå en definition måste slå upp i många andra definitioner i ordlistan. Detta i sin tur resulterar i långa kedjor av definitioner och det är tidsödande att följa dem från början till slut. Till exempel i Energiordlistan (TSK 16:1989) som framställdes vid TSK anknyter begreppet 'energiskog' bland annat till följande närliggande begrepp:

energiskog

skog som avsetts för produktion av *energived*

energived

ved som odlats för att användas som *biobränsle*

biobränsle

biomassa som används som *bränsle*

biomassa

organiskt ämne som inte eller endast i ringa grad omvandlats

bränsle

energikälla som avger *energi* som kan utnyttjas genom att det vid förbränning omvandlas till en annan *energi*form, vanligen till värme, ljus eller elektricitet⁸

Definitionerna är systematiska och beskriver väl relationerna mellan begreppen och begreppens position i begreppssystemet, men innan användaren kan få en uppfattning om vad som avses med begreppet 'energiskog' måste han kontrollera delar av hela begreppssystem. Systematiken kan också leda till en situation där en enda definition hänvisar till fyra, till och med till fem andra begrepp och döljer sitt egentliga innehåll bakom dessa begrepp. Då förstås begreppet bäst av en användare som redan i förväg vet mycket om ämnet i fråga. Till exempel begreppet 'värmekraftverk' definieras på följande sätt i energiordlistan:

wärmekraftverk

kraftverk där *primärenergien* är i form av *värmeenergi* och där primärenergien i första fasen omvandlas till värmeenergi och denna vidare till *elektrisk energi* direkt eller genom att först omvandlas till *mekanisk energi*⁹

⁸ Översättningar av de finskspråkiga definitionerna.

⁹ Översättning av den finskspråkiga definitionen.

Definitionen är mycket konsekvent, men åtminstone för en användare som känner ämnet dåligt är det rätt arbetsamt att kontrollera fem hänvisningar till andra ställen i ordlistan. En annan typ av exempel på hur systematiken leder till att begrepps innehållet blir dolt kunde energiordlistans definition av begreppet 'värmeförlust' erbjuda. Begreppet har i ordlistan fått den korta definitionen "energiförlust vid värmeenergi". Också denna definition är konsekvent och relationerna till de närliggande begreppen kommer tydligt fram genom hänvisningar till termerna för två närliggande begrepp, men för ordlistans användare är det fråga om en nolldefinition som inte berättar mycket mer om begreppet än själva termen. Först efter att ha informerats om de två närliggande begreppen som definitionen hänvisar till kan användaren få en uppfattning om vad definitionen handlar om:

värmeenergi

kinetisk energi som uppstår av oregelbundna atom- och molekylrörelser i ett medium

energiförlust

icke-önskad övergång av *energi* från källa, överföringssystem eller i det anslutna objektet¹⁰

Hur kan problemen avhjälpas?

Den överdrivna systematiken som försvårar förståelsen av begreppen kan i praktiken mjukas upp på många olika sätt. Då man söker efter lösningar måste man dock komma ihåg att inte bryta ner grunderna för begreppsanalysen. I beskrivningen av begreppen kan man i viss mån mjuka upp själva definitionerna, men framför allt kan uppmjukningar ske i de anmärkningar som kompletterar definitionerna. I fråga om definitionerna kan man i vissa fall, i synnerhet då det gäller nolldefinitionerna, göra avkall på kravet att undvika onödiga upprepningar. I definitionen av begreppet 'värmeförlust' kan man ta med drag som hör till definitionen av det överordnade begreppet 'energiförlust'. Ibland kan definitionen av ett närliggande begrepp i sin helhet skrivas ut i en annan definition, vilket gör att definitionen blir en mera självständig och för användaren mera informativ helhet. Det är dock alltid orsak att på ett tydligt sätt ange en hänvisning till termen för det utskrivna eller på annat sätt angivna närliggande begreppet till exempel på följande sätt:

värmeförlust

icke-önskad övergång av värmeenergi från källa, överföringssystem eller anslutet objekt, se även *energiförlust*¹¹

I de anmärkningar som kompletterar definitionen kan man mera fritt ge tilläggsuppgifter som gör det lättare att förstå begreppet. I miljöordlistan har man strävat efter att använda anmärkningarna på ett mångsidigt sätt. Till exempel då det gäller begreppet 'växthuseffekt' ges utöver en avgränsande definition också en förklaring som ger tilläggsuppgifter både om själva företeelsen och om växthusgaserna som har en nära anknytning till begreppet. För att enbart individualisera och avgränsa begreppet är det inte väsentligt att ha med dessa drag, men de åskådliggör företeelsens

¹⁰ Översättningar av de finskspråkiga definitionerna.

¹¹ Översättning av den finskspråkiga definitionen.

karaktär och bakgrund för ordlistans användare. Begreppet *växthusgas* i ordlistan i sin tur tas upp som en egen artikel som i stället för att innehålla en definition innehåller för det första en hänvisning till förklaringen i samband med termen *växthuseffekt* och för det andra ett antal exempel på olika växthusgaser.

växthuseffekt

företeelse varvid ämnen i jordens atmosfär hindrar värmestrålningen från jorden från att nå ut i rymden

Ämnen som hindrar värmestrålning är vanligen *växthusgaser*, dvs. värmeabsorberande gaser i jordens atmosfär såsom gasformiga kolväten och koldioxid samt vattenånga.

Växthuseffekten är en helt naturlig företeelse som dock som en följd av mänsklig verksamhet kan tillta eller effektiveras och på detta sätt bidra till en uppvärmning av atmosfären eller till och med till *global uppvärmning*. I allmänt språkbruk avses med växthuseffekten ofta felaktigt endast den tilltagande växthuseffekt som människan bidragit till.

växthusgas

Se *växthuseffekt*

Exempel på växthusgaser är vattenånga, koldioxid, metan, ozon, kväveoxidul och CFC-föreningar.¹²

I anmärkningarna kan man också beskriva sådana begrepp som inte är lämpliga att tas med som egna uppslagsord och artiklar till exempel på grund av en avgränsning av begreppsruvalet. Ett exempel på ett sådant begrepp är 'bulleremission' nedan:

bulleremission

utsläpp i form av skadligt eller störande ljud

Förutom om bulleremission talas det ofta också om bullerförorening, varmed man avser sådant skadligt eller störande ljud som kan medföra en omedelbar risk för människans hälsa (se också *förorening*).¹³

De vida anmärkningstexterna kan också användas till att förklara ett begrepps innehåll då författandet av en avgränsande definition också skulle leda till en definition av ett närliggande begrepp:

naturens mångfald

Till naturens mångfald räknas mångfalden både hos den organiska naturen (se *biodiversitet*) och hos den oorganiska naturen. Om mångfalden hos den oorganiska naturen kan benämningen geodiversitet användas.¹⁴

Enligt det redovisade begreppssystemet är 'naturens mångfald' ett överordnat begrepp som består av å ena sidan 'biodiversitet' och å andra sidan av 'geodiversitet'. Det ansågs ändå inte vara befo-

¹² Översättningar av de finskspråkiga definitionerna.

¹³ Översättning av den finskspråkiga definitionen.

¹⁴ Översättning av den finskspråkiga definitionen.

gat att ta med alla tre begreppen i miljöordlistan. Därför bestämde sig arbetsgruppen för att det överordnade begreppet tas med i begreppsbeskrivningen som en egen uppslagsordsartikel som får en vid förklaring. Begreppet 'geodiversitet' definieras däremot inte för sig, men termen som hänvisar till detta begrepp tas med i det alfabetiska registret. Begreppet 'biodiversitet' som förekommer mest i miljödiskussionen tas upp som en egen punkt och det får en avgränsande definition (se exemplet i början av denna artikel). På detta sätt kan det undvikas att definitionerna av tre närliggande begrepp bildar en kedja, men ordlistans användare kan ändå få den väsentligaste informationen om alla tre begreppen.

Till slut

På basis av den kritik som riktats mot våra ordlistor är det naturligtvis lätt att besvara frågan i rubriken med: åtminstone ibland är det för en del användare svårt att använda dessa ordlistor. Terminologiskt utarbetade ordlistor är visserligen inte avsedda att erbjuda till synes lätta och snabba svar på samma sätt som olika termlistor och ekvivalentlistor gör. Syftet med ordlistorna är å ena sidan att berätta för användarna hur den för all mänsklig tankeverksamhet karakteristiska förmågan till att abstrahera världen omkring oss medvetet och konsekvent kan utnyttjas vid struktureringen av alla former av vetande. Å andra sidan är syftet med ordlistorna att göra användarna insatta i vetandet inom de olika fackområdena och visa hur detta vetande kan förmedlas till andra människor på ett klart och tydligt sätt. På grund av dessa syften kan de terminologiska ordlistorna därför placeras någonstans mitt emellan de lexikaliska ordböckerna och de allmänna uppslagsverken, och i detta gränsområde har de en egen speciell uppgift. Fackmännen inom terminologin bör dock fästa uppmärksamhet vid allt det som kritiserats och söka nya lösningar vid tillämpningen av begreppsanalysen, sådana lösningar som leder till att ordlistorna kan användas i stor omfattning och på ett flexibelt sätt.

Litteratur

- Arntz, Reiner/Heribert Picht 1989: Einführung in die Terminologiarbeit Hildesheim/Zürich/New York: Georg Olms Verlag.
- Kalliokuusi, Virpi 1997: Tekeekö käsiteanalyysi sanastoista vaikeakäyttöisiä? I: Terminfo 2/1997, s. 17–21. Tekniikan sanastokeskus ry.
- 1998: Ympäristösananaston laatimisesta. I: Terminfo 1/1998, s. 11–15. Tekniikan sanastokeskus ry.
- Niemivirta, Minna 1996: Tekniikan ja talouden sanastotoiminnan kehittäminen. Forskningsrapport.
- Nuopponen, Anita 1994: Begreppssystem för terminologisk analys. Acta Wasaensia No 38, Språkvetenskap 5. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Rosch, Eleanor 1973: Natural Categories. Cognitive Psychology 4, 328–30.
- 1977: Human categorization. I: N. Warren (ed.): Advances in Cross-Cultural Psychology 1. London: Academic Press.
- Sager, Juan C. 1990: A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- SFS-käsikirja 50:1989 = Sanastotyön käsikirja. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät. (SFS-käsikirja 50, TSK 14). Tekniikan Sanastokeskus (red.). Suomen Standardisoimisliitto r.y. Jyväskylä.
- Suomen kielen perussanakirja 1990–1994: Osat 1–3. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suonuuti, Heidi 1997: Guide to terminology. Nordterm 8. Helsinki: Tekniikan Sanastokeskus.
- TSK 25:1995 = SDH-sanasto. SDH-vocabulary. Puhelinlaitosten liitto r.y.
- TSK 15:1989 = Turvallisuusalan sanasto. Säkerhets- och bevakningsordlista. Suomen vakuutusalan koulutus ja kustannus Oy.
- TSK 16:1989 = Energiasanasto. Energiordlista. Energy vocabulary. LVI-kustannus Oy.
- TSK27:1998 = Ympäristösananasto. Miljöordlista. Vocabulary of environment. Umweltglossar. Vocabulaire de l'environnement. Jyväskylä/Helsinki: Gummerus Kustannus Oy.
- Wright, Sue-Ellen/Gerhard Budin 1997: Handbook of Terminology Management. Volume 1. Basic Aspects of Terminology Management. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wüster, Eugen 1985: Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexicographie. 2. Auflage herausg. vom Fachsprachlichen Zentrum, Kopenhagen: Handelshochschule Kopenhagen.

Översättning till svenska av Ilse Cantell

Uwe Kaufmann

Fagleksikografiens forskellige brugergrupper med specielt henblik på beslutningstagere og disses rådgivere

The basic aim of dictionaries is to mediate relevant and correct information to intended users. Included in this objective is that the information must be easily obtainable and easily understood. This aim seems obvious but practice shows it is not. First, many books are insufficient because of their content of misinformation. Secondly, the lexicographical and linguistic reweaving is often defective. Finally, active users of dictionaries make up only a limited proportion of the potential user group,

In my opinion it is possible to increase the quality of the dictionaries but how to convert latent users into active users?

Indledning

I Norden såvel som i mange andre lande produceres ordbøger, leksika og encyklopædier i stigende omfang. Leksikografien som fag gør fremskridt og er blevet meget mere synlig i de seneste år. Ydermere åbner de nye elektroniske hjælpemidler også på dette fagområde et væld af nye muligheder bl.a. i forbindelse med oprettelsen af tekstkorpora. Nu som før henvender de producerede værker sig til forskellige brugergrupper. Forskelligheden beror på, dels hvad brugeren vil opnå med et opslag og dels hvilket videnpotentiale brugeren har.

Tilbuddet i ordbøger og leksika er bredt, men kan efter min mening anbringes i to overordnede klasser: Almene værker og specialiserede værker. De almene værker skal kunne give oplysninger til lægmand, hvorimod specialudgivelserne dækker et snævrere felt og forudsætter et højere viden-niveau og/eller et højere engagement af brugeren. Hvad der imidlertid ikke må glemmes er, at almene opslagsværker omfatter en lang række specialemner. Det vil sige, at almene værker indeholder fagleksikografiske elementer.

Brugerens forventninger til ordbøger og leksika må være, at de giver korrekte oplysninger af passende omfang med et lille tidsforbrug. Om værkerne er på papirform eller foreligger som elektroniske udgivelser er i denne sammenhæng uden betydning.

Hvis brugeren har behov for mere uddybende informationer, må ordbøger og leksika vige for håndbøgerne. Og hvis håndbogens informationer er utilstrækkelige må faglitteraturen tages i anvendelse.

I nedenstående vil jeg give en kort redegørelse for nogle konklusioner, jeg er kommet frem til ved opslag i forskellige almene værker og specialværker. Dernæst vil jeg komme ind på det forhold, at kun en del af brugermålgruppen også er aktive brugere af ordbøger.

Produktion af leksika/ordbøger

I denne artikel skelnes der ikke mellem ordbog og leksikon, og endvidere anvendes betegnelsen bog eller værk, hvad enten der er tale om papir eller elektroniske udgivelser.

I maj 1996 afholdtes der i København Det ottende Symposium for Leksikografi, og her gav jeg en række eksempler på, hvorfor et fagligt samarbejde er en nødvendighed for, at et leksikon bliver godt (Kaufmann, 1996). Min oplevelse var, at mange i princippet var enige med mig. Men i den virkelige verden er der åbenbart en lang række grunde til, at man forholder sig anderledes. Jeg skal nævne nogle af dem.

Jeg har lavet undersøgelser af forskellige almene værker ved at foretage opslag af lemmata hørende til mit eget fagområde, som er biokemi og genetik. Jeg har sammensat en liste over fagtermer, som i denne sammenhæng ikke er rariteter eller spidsfindigheder: gen, protein, bakteriofag, enzym, celle, kromosom, virus etc. Hvis jeg ikke har fundet opslagsordet direkte eller har kunnet "nøgle" mig til det ad anden vej, har jeg accepteret det. Det har været redaktørens valg eller rettere fravalg. Enten fordi han eller hun ikke kendte begrebet, eller også har ordets relevans som opslagsord været tvivlsom. I Norsk Riksmålsordbok fra 1995 finder jeg:

bakteriofag, en, -er (dannet til nylat. bacterium 'bakterie' og gr. phagein 'spise'), baktr., med., submikroskopisk organisme, opfattet som virus, som snylter på og til dels opløser og dreper bakterier.

Informationen er forkert. En bakteriofag skal ikke opfattes som et virus, det er et virus. Og derfor heller ikke nogen organisme. Hertil hører nemlig stofskifte og evnen til at formere sig. Et virus har ingen stofskifte og formeringen sker i værtsorganismen med dennes biokemiske værktøj, dvs. den formeres.

gen, ... celleelement, som arveanleggen er knyttet; *genene, som blindt skulle søge videre, i ennå ufødte liv* (D. Solstad, Ellefte roman, 101)

Informationen er i det mindste misvisende, fordi gener ikke kan være knyttet til arveanlæggene. Ordene gen og arveanlæg er nemlig synonyme. At redaktøren endvidere har valgt en romantekst, der tilskriver gener egenskaber, som de ikke har, er et fejlgreb.

Foruden disse to eksempler på fejlinformation og misvisning er der desværre mange andre i Riksmålsordboken. I Danmark har forlaget Lademann i 1995 udgivet en opdateret og nyrevideret udgave af sit leksikon på CD-ROM. Her finder jeg:

bakteriofager (græsk): undergruppe af virus, som snylter på bakterier; de mindste organismer, hos hvilke syntese af æggehvideoffer er blevet konstateret; 15-100 milliontedel af en mm store, ofte med en haleagtig forlængelse. Formerer sig i løbet af kort tid inden i en baktericelle til flere hundrede, som får bakterien til at bryde, hvorved de frigøres. Med visse bakteriofager kan man klassificere bakterier.

Af teksten er det egentlig vanskeligt at afgøre om det er virus eller bakterier, som er de mindste æggehvidestofproducerende organismer. Af størrelsesangivelsen kan det udledes (hvis man ved det), at der er tale om virus. Altså forkert, fordi virus ikke er organismer, som nævnt ovenfor. Ligeledes er det på kanten af en tilsnigelse at påstå, at virus formerer sig. Ligeledes som angivet

ovenfor, så **formeres** de ved hjælp af værtscellens biokemisk værktøj. Endelig er det ikke ligefrem forkert, at man kan anvende bakteriofager til identifikation af visse bakterier, men det er en meget marginal oplysning.

Ordbogsforlaget DUDEN i Tyskland nyder, efter hvad jeg ved, en vis agtelse. Her fandt jeg:

Bacteriophage: Virenähnliches Kleinstlebewesen, das Bakterien vernichtet.

Teksten fylder ikke engang en hel linie. Alligevel er der plads til tre fejl. Bakteriofagen er ikke "virenähnlich", der er et **virus**. Det er ikke et "Kleinstlebewesen", fordi det ikke er en organisme jvf. ovenfor. Bakteriofager slår heller ikke altid deres værter ihjel, men bakterier er altid bakteriofagernes værter.

Mitose, indirekte Zellteilung.

Indirekte celledeling?? Det er slet og ret den ene af de to almindelige typer celledeling, som findes i eukaryoter. Eukaryoter er organismer, hvis arveanlæg ligger i en afgrænset cellekerne i modsætning til prokaryoter, som bakterier hører til. Prokaryoter har ingen cellekerne. En anden navnkundig publikation er Bertelsmann Universallexikon. Situationen er stort set den samme som i Duden. Endda med næsten enslydende tekster. Hvem har skrevet af efter hvem?

Et andet eksempel har jeg hentet fra Le Grand Robert. Definitionen på bakteriofag var korrekt. Men teksten afsluttes med et eksempel, som let kan være misvisende. I USA udkom i 1996 Microsoft Encarta. Stort set er teksterne rigtige eller i det mindste acceptable. Men jeg har gjort en anden iagttagelse, hvad dette værk angår. Den almindelige amerikanske bruger må uvægerligt få det indtryk, at de allerfleste landvindinger inden for naturvidenskab gennem alle tider er gjort af amerikanere, idet amerikanerne generelt er navngivet, og har de fået tildelt Nobelprisen, er dette anført.

Foruden de her nævnte har jeg fundet mange eksempler i andre, almene udgivelser, der peger i samme retning: I almene værker er fagligheden prioriteret lavt. Og vil man sætte tal på, så er fejl- eller misvisningsfrekvensen op mod 0.5. Oven i dette kommer, at fejlene fint tjener som markører for afskrivning af andre og ældre publikationer, idet de fejlagtige tekster praktisk talt ordret er at finde i flere værker. I en række tilfælde har jeg kunnet spore dem tilbage i tiden. To ting er i denne sammenhæng meget kritisable. For det første forskertses muligheden for at fjerne fejl, og for det andet er opdatering umuliggjort.

Jeg vil ikke hermed påstå, at der aldrig er fagkyndige medarbejdere knyttet til projekter vedrørende produktion af almene ordbøger. For det er der. Men det ser ud til at være en meget tilfældig sammensat buket, ellers ville der ikke være så mange skrubbudser.

Det er mig en gåde at forlæggerne ikke i langt højere grad udnytter videnbanken, der forefindes i forbindelse med mange offentlige ansættelser, f.eks. videnskabeligt personale ved universiteterne. Disse institutioner har i en eller anden fremkommelig udstrækning pligt til at oplyse om deres fagområder og forskning. Det ville som en positiv bieffekt også være til gavn for institutionerne selv, der herved ville blive mere synlige, hvilket igen kunne medføre større bevågenhed, og større bevågenhed fra højere sted er slet og ret penge.

Foruden den leksikografiske ekspertise, den fagspecifikke ekspertise er også sproglig ekspertise nødvendig ved konceptionen af en almen ordbog. Jeg vil give to eksempler på ordbogsartikler til opslagsordet kønscelle.

kønscele en, -er

Kønsceller er specielle celler der produceres af såvel dyr som planter. De kan være hanlige og hunlige. Ved sammensmeltning af en hanlig kønscele, sædcelle eller pollenkor, og en hunlig kønscele, ægcellen, dannes en befrugtet ægcelle, en zygote, som kan udvikle sig til et nyt individ.

kønscele en, -er

Kønsceller, gameter, er haploide celler, der dannes ved meiosen. I dennes pachytenstadium sker der genetisk rekombination. Fusion af kønsceller medfører zygotedannelse. Dannelsen af gameter forekommer hos eukaryoter men aldrig hos prokaryoter.

- haploid, celle, meiose, zygote, eukaryot, prokaryot

Begge de to artiklers indhold er rigtige og fylder lige meget. Informationsoverlappet mellem de to tekster er omkring 70%. Den sidste tekst giver mest oplysning i faglig forstand og vil af fagmanden formodentlig blive foretrukket som leksikonartikel. Sprogligt er den første artikel mest forståelig for lægmand. Derfor er dette et eksempel på, at en dialog mellem den faglige ekspert og sprogeksperten vil føre til en sproglig fremstilling, som begge kan gå ind for.

Jeg har fra forlæggerens side været konfronteret med det synspunkt, at hvis kravet om stor faglighed skulle imødekommes, så ville der aldrig blive skrevet en eneste almen ordbog. Stillet over for en så massiv trussel, bliver man blød i knæene, men ved nøjere eftertanke kommer man frem til, at det gælder ikke. Fra mit eget forfatterskab af fagordbøger ved jeg, at man udmærket godt ved, når man bevæger sig ud på tynd is, og så skal alarmklokkerne ringe. Desuden skal jeg ikke undlade at henvise til et foredrag, som Klaus Rossenbeck holdt ved det ottende symposium om Leksikografi i København, maj 1996. Her berettede han om Philipp A. Nernsts Allgemeines Polyglotten-Lexikon der Naturgeschichte mit erklärenden Anmerkungen, udkommet i Hamburg 1793-98. Nernsts gennemgående arbejdsgrundlag var i korthed: Jeg vil producere et leksikon, og det, der står i det, skal være korrekt. Det kunne gennemføres før – det kan det også nu! Måske er antallet af relevante lemmata større end for 200 år siden, men det opvejes mange gange af de muligheder, der findes i dag, til at indhøste nødvendige information.

Fagordbøger

Et højere formidlingsniveau kræves ved konception af fagordbøger, der i modsætning til almene værker omhandler delemler. Eksempler på dette er f.eks. A-Z Medicinsk Ordbog, Molekylær Biologisk Leksikon, Medicinsk ordbog dansk/engelsk- engelsk/dansk og Genetisk Ordbog. De kan være lavet til lægmand eller til en bruger, der har et højere startpotentiale end lægfolk i almindelighed. Til at teste markedsførte værker i denne kategori har jeg udvidet min ovennævnte liste over testlemmata. Den blev suppleret med mere specifikke fagtermer som for eksempel heterokaryon, transkription, meiose, PCR, ribosomalt DNA osv.

Lemmaselekteringen: Jeg observerede to kritisable forhold. Enten var lemmata, der efter min mening var overordnede, nævnt i en sammenhæng, hvor de indtog en mere beskeden plads, og i øvrigt ikke altid kunne findes særskilt ved et opslag. Eller efter min mening relevante lemmata glimrede ved deres fravær.

Hvis værket ellers generelt har et fornuftigt indhold i forhold til emne og brugere, synes jeg ikke at min ovennævnte kritik af lemmaselekteringen er tungtvejende.

For det første kan man, hvis man har en smule indsigt i emnet, ofte "nøgle" sig til, i hvilken anden sammenhæng, end den man lige har i hovedet, en bestemt information kan findes. Og for det andet har man som regel supplerende muligheder end lige den ene bog eller det ene skærm-billede, man sidder med. Det kræver flere opslag, hvilket er uønsket. Men en ordbog kan være udmærket, uden at den er perfekt. Afsluttende om dette mener jeg, at ligegyldigt hvilke selektions-kriterier man vælger, så er der et uundgåeligt element af subjektivitet i dem.

Hvor korrekte er så oplysningerne i fagleksika? Jeg har fundet smuttere i de værker, som jeg har undersøgt, men det er vand ved siden af de mere bredt anlagte leksika. Det har ikke at gøre med en fagordbogs natur i sig selv. Den har ingenlunde patent på at være mere sanddru end de bredere anlagte ordbøger. Det hænger sammen med at man i forlagene ved, at fagordbøger – uan-set hvilken brugergruppe man henvender sig til – skal indeholde en høj, faglig kvalitet. Hermed vil jeg ikke sige, at de ordbøger, som jeg har kikket på alle er lige gode – for det er de ikke – men graden af misinformation er lille, og det synes jeg, at man skal glæde sig over.

På grundlag af samarbejdet mellem Henning Bergenholtz og mig, skal jeg dog ikke undlade at gøre opmærksom på en generel negativ tendens i faglige leksika: De informerer så godt som aldrig om sproget. Mange fagfolk mener umiddelbart, at det heller ikke gør noget. Jeg mener, at denne opfattelse er forkert, og det vil jeg illustrere med et eksempel. En mediciner forsker i et specielt patologisk fagområde, og i forbindelse med sin forskning ønsker han eller hun at publicere sine resultater. I denne sammenhæng har han eller hun opdaget, at visse observationer kan skyldes forekomsten af afvigende genetiske styringsmekanismer. Han eller hun får fat i forskellig litteratur deriblandt en genetisk fagordbog og noget peger på, at de opnåede observationer kan forklares ved en model, der kendes fra bakteriegenetikken. Hovedelementet i denne model er en funktionel enhed, der har fået betegnelsen **operon**. Hvis nu publikationen skal udkomme i *The Lancet*, er der ingen problemer. På engelsk hedder det slet og ret **an operon**. Hvis nu artiklen skal udkomme i *Ugeskrift for Læger*, er situationen en anden, fordi ordbogen ikke giver oplysning om det hedder **en** eller **et** operon. Hvis ordet f.eks. i forbindelse med et foredrag skal udtales, melder følgende spørgsmål sig: hedder det 'operon eller ope'ron? Og på tysk? Der, die, das Operon? I afsnittet Glossar i *Taschenatlas der Genetik 1994* hedder det:

Operon (Jacob & Monod, 1959) - Eine Gruppe funktionell und strukturell zusammenhängender Gene mit Regulation der genetischen Transkription.

Den relevante faglitteratur er tilvejebragt. Den faglige vinkel, som naturligvis er den vigtigste er tilgodeset, men en sproglig information findes ikke.

Anvendelse af fagordbøger

Som eksempel på ovenstående vælger jeg det molekylærbiologiske område. Dels fordi det er mit fagområde, dels fordi jeg både alene og sammen med Henning Bergenholtz har arbejdet med fremstilling af ordbøger inden for denne emnekreds.

Det institut, hvor jeg er ansat, har navnet Institut for Økologi og Molekylær Biologi. Jeg hører til sektion for Genetik og Mikrobiologi, underviser i genetik og foretager i samarbejde med den zoologiske sektion populationsbiologiske studier. Ud fra denne baggrund er det muligt, at lave en lille undersøgelse af, i hvor høj grad studerende og videnskabeligt ansatte personer er ordbogsbrugere.

Studerende

Ved begyndelsen af det nu afsluttede undervisningssemester udleverede jeg en forelæsningsplan, hvor jeg anbefalede studerende supplerende læsning. Dels biokemisk litteratur, fordi mange af de studerende ikke har andet at henholde sig til, end hvad de har lært i gymnasiet. Dels to fagordbøger indenfor det genetiske område, der skal supplere det glossary, der findes i lærebogen. I første del af semesteret er det navnlig alle de nye faglige termer, der volder besvær (gen, allel, homologe kromosomer, søsterkromatider osv.). I semesterets anden del er der i den supplerende læsning uddybende forklaringer til emner, der tages op i lærebogen, men som ikke følger dem til dørs.

Desuden er der endnu en faktor, der spiller ind. Den sproglige. Bogstavelig talt er al faglitteratur på engelsk. På den baggrund kan det ikke undgås, at der opstår banale forståelsesmæssige vanskeligheder af sproglig art. Ved eksamen stilles spørgsmålene, skriftlige såvel som mundtlige, på dansk og besvarelsene skal ligeledes være på dansk. Grunden til det er, at kandidater fra vores universitet skal kunne formulere deres faglige viden og senere forskning på dansk.

Ved afslutningen af semesteret, udleverede jeg et evalueringsskema hvor de studerende bl.a. blev bedt om at besvare følgende: Er der benyttet andre **fag-/lærebøger** end den "officielle"? **Fagordbøger**? Lærebogens **glossary**? Antallet af studerende var knap 200. Besvarelsene var som følger:

Andre fag-/lærebøger: Knap 10% svarer bekræftende, nogle med henvisning til at have benyttet f.eks. biologibøger fra gymnasiet.

Fagordbøger: Godt 10% svarer bekræftende. I ca. halvdelen af tilfældene er det de samme, som har benyttet andre fag-/lærebøger.

Lærebogens glossary: Omkring 20% har brugt bogens tilbud.

Konklusionen af studenterundersøgelsen er nem at drage, men opmuntrende er den ikke ligefrem.

De videnskabelige medarbejdere

På vores institut er medarbejderstaben uddannet på meget forskellig vis. Vi er agronomer, biologer, biokemikere og en enkelt forstuddannet. Områderne er økologi, mikrobiologi i jord og vand, populationsbiologi, genetik, DNA-teknologi osv. Vi vader hele tiden i "hinandens fagområder", hvilket i sig selv er meget stimulerende. Umiddelbart måtte det vel betyde, at hver af os havde dækket sig ind med nogle gode, lidt brede fagordbøger om instituttets emner. Der findes ordbøger hos de forskellige medarbejdere, men ikke så mange, som jeg ville have troet og desuden synes anskaffelsen af ordbøger at være foretaget ret usystematisk.

Institutionsbiblioteker

Landbohøjskolens bibliotek, Danmarks Veterinær- og Jordbrugsbibliotek har en afdeling med fagordbøger i læsesalen. Den er ikke voldsom imponerende, men hvad der næsten er værre, det er, at den ikke giver indtryk af at være opdateret med omhu.

Danmarks tekniske Bibliotek på Danmarks teknisk Universitet har ligeledes en samling med fagordbøger. Den er langt større end Landbohøjskolens, og den er i en langt bedre forfatning. I

modsatning til, hvad jeg har set på Landbohøjskolen, har jeg kunnet notere brugere af DTU's læsesal, der har benyttet tilbuddet af fagordbøger.

Brugerrollen i forbindelse med fagordbogen

Ud fra ovenstående kan brugerpopulationen inddeles i to klasser. En gruppe bestående af personer, der ikke er potentielle brugere til en bestemt fagordbog og en anden gruppe, der omfatter potentielle brugere. Det er den sidste, der er interessant. Denne gruppe kan igen inddeles i to subklasser. I den ene finder man den aktive bruger og i den anden personer, der ikke er sig rollen som bruger bevidst. En afgørende ting for den praktiske fagleksikograf er at øge antallet af aktive brugere ved at mindske subgruppen af ikke-aktive brugere.

Umiddelbart er det indlysende, at der skal laves et godt markedsføringsarbejde. Den personlige erfaring, som jeg har på dette område, er ikke opmuntrende. Det må da være indlysende, at et forlag, der udgiver en fagordbog, er interesseret i, at den sælger. Jeg skal ikke indlade mig på økonomiske overvejelser ud over at pege på, at en høj pris for værket kan være hindrende for salget. Fagbogens emne er naturligvis interessant. Hvis emnet er både for snævert og marginalt, er brugergruppen lille. Det betyder et lille salg.

Men hvis værket emne er af mere almen karakter som f.eks. genteknologi? Spørgsmål inden for dette fagområde behandles ustandselig i pressen, diskuteres blandt politikere, præster, læger, jurister og folk i bred almindelighed.

Bogens niveau spiller naturligvis en rolle. Hvis der kræves visse forudsætninger, for at man kan få udbytte af værket, så er der automatisk en gruppe mennesker, der simpelthen ikke er potentielle brugere. Men hvad så med dem, der har forudsætningerne eller skal/kan skaffe sig dem?

I Genteknologisk Ordbog dansk-engelsk/engelsk-dansk har Henning Bergenholtz og jeg skrevet.

Det har været vores ønske at udarbejde en ordbog, som kan tjene som værktøj for alle, der på den ene eller anden måde kommer i berøring med genteknologien og ved hjælp af ordbogen ønsker at skaffe sig en vis viden om faget og dets sprog. Mere konkret kunne dette være medarbejdere inden for stat, amt, kommune og i den private sektor, som i forbindelse med ændrede medicinske behandlingsmetoder, patentansøgninger, levnedsmiddelkontrol, miljøspørgsmål mv. har brug for hjælp i deres arbejde. Der er således tale om en bred vifte af personer, hvis baggrund kan være medicin, teknik, farmaci, biologi, jura og journalistik. Hertil hører også, at mange translatører, som beskæftiger sig med oversættelse af tekster med genteknologisk indhold, kan få gavn af ordbogen.

Bogen blev markedsført i 1992. Der er nok solgt færre end tusind eksemplarer.

Jeg kender andre eksempler på fagordbøger, der heller ikke er nået ud til den potentielle brugerskare. Hvis man ser på fagordbogens anvendelse ud fra denne synsvinkel, står det ikke for godt til med fagleksikografien.

Omvendt har jeg en tyrkertro på, at fagordbøger har deres mission. De kan noget, som andre værker ikke kan. De kan give en konkret information på kort tid. Og hvis det er nødvendigt, kan den ønskede information sammenstykkedes via flere opslag. Stadigvæk med et ganske overskueligt tidsforbrug. Logisk set er den næste opslagsmulighed håndbogen. Der er overlap, men forholdet mellem fagordbog og håndbog er efter min mening den, at der, hvor fagordbogen ikke mere slår til, må håndbogen træde til. Så er chancen for den korte, koncise information udtømt og fordybelser er fornøden.

Afsluttende bemærkninger

En vigtig gruppe af potentielle brugere er **beslutningstagere og disses rådgivere**. Ovenfor henviste jeg til, at mange forskellige mennesker kan forstå sig selv som brugere af information om genteknologi. Dermed antydede jeg, at der er en åben mulighed beroende på et personligt valg. Men beslutningstagere udgør en gruppe, der efter min mening ikke kan tillade sig ikke at have en elementær viden om emnet. Nogle studerende ved Landbohøjskolen havde en sær oplevelse, som er tankevækkende. Som led i deres studium skulle de udarbejde et gruppearbejde i forbindelse med kloningsproblematikken, som skyldes det klonede får Dolly. Et indtryk af denne debat kan man få ved at læse *Mammalian Cloning Debate Heats Up* af Eliot Marshall. De studerende fik etableret et interview med en kendt, politisk ordfører for et af Danmarks store politiske partier. Der er tale om en politiker, der offentligt og i ganske tydelige vendinger havde taget afstand fra anvendelsen af kloningsteknikker. Interviewet afslørede at den pågældende ikke vidste, hvad kloning var. Det kunne han have slået op i en passende ordbog. Han vidste heller ikke, at man har anvendt kloning i planteverdenen i tusindvis af år, og at kloning af dyr er foretaget gennem de sidste 20 år mange steder i verden, bla. også på Landbohøjskolen. Desuden vidste han ikke, at kloning ikke er genteknologi. Dollys "far" Ian Wilmut har jo ikke pillet ved den eksisterende genpulje, kun fremstillet en kopi af et bestemt får.

Denne person er en beslutningstager. Med den position, den pågældende har, er der mulighed for at indhente information hos rådgivere på snart sagt på et hvilket som helst niveau. Alligevel er denne politiker villig til, med sin manglende viden, at stille sig på folketingets talerstol og deklamere: Kloning skal forbydes.

Dette er givetvis ikke et enestående eksempel. Allevegne sidder politikere i situationer, som den nævnte.

I det aktuelle tilfælde kan man indtage det synspunkt, at hvis et enkelt land forbyder kloning, så er det jo ingen katastrofe. Så gøres det andre steder, og forskerne skal nok finde hen, hvor græsset gror.

Men lad os vende historien om. Der er genteknologiske tiltag, hvor man må indføre en fornuftig lovgivning for at kunne kontrollere de nye teknikkers anvendelse. Styringen skal ikke kun være baseret på en politisk, økonomisk og etisk men i høj grad også på en faglig vurdering af problemstillingen. Tænk, hvis politikere, med samme videnballast og samme nonchalance over for mulighed for rådgivning som nævnt for lidt siden, bliver ledt til at acceptere tiltag, som på kortere eller længere sigt viser sig udelukkende at være til gavn ud fra en snæver synsvinkel men generelt er uønsket!

Litteratur

Bertelsmann Universalexikon 1993: CD-ROM. Gütersloh-München: Bertelsmann

Duden 1995: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in acht Bänden. Mannheim/Wien/Zürich: Hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter Leitung von Günther Drosdowski.

Kaufmann, U. 1990: Molekylær Biologisk Leksikon, Frederiksberg: DSR Forlag.

Kaufmann, U./H. Bergenholtz 1992: Genteknologisk Ordbog dansk-engelsk/engelsk-dansk. København: GAD.

- Kaufmann, U. 1997: Fachwörterbücher mit und ohne Mitwirkung von Lexikografen, Fachexperten und Sprachexperten. In: A. Zettersten/J.E. Mogensen/V. Hjørnager Pedersen (eds): *Symposium on Lexicography VIII*. University of Copenhagen (in print).
- Lademann 1995 = Lademanns Multimedial Leksikon. København: Lademann 1995.
- Marshall E. 1997: Mammalian Cloning Debate Heats Up. *Science* Vol. 275, 1733. New York: AAAS.
- Noreng, H./T. Knudsen/A. Sommerfelt 1995: *Norsk Riksmålsordbok*. Oslo: Norsk Akademi for Sprog og Litteratur, Kunnskapsforlaget.
- Nyhedsbrev 1997 = Nyhedsbrev, Akademiet for de tekniske Videnskaber, April, Nummer 1.
- Passarge, E. 1994: *Taschenatlas der Genetik*. Stuttgart-New York: G. Thieme Verlag.
- Pilegaard, M./H. Baden 1994: *Medicinsk Ordbog dansk-engelsk/engelsk-dansk*. København: GAD.
- Robert 1985 = *Dictionnaire alphabétique de la langue française*. 1ère édit. et 2ème édit. Paris: Robert
- Wanscher, J.H./I. Linde-Laursen 1974: *Genetisk Ordbog*. Frederiksberg: DSR.
- Zetterberg, B./B. Lindskog 1996: *A-Z Medicinsk Ordbog*. Ølstykke: Medicinsk Forlag.

En modell för ordbokskritik

For this article, the author has studied reviews of bilingual and monolingual Finnish dictionaries starting from 1826 up to the 1990s. The aim has been to find out if it is possible to distinguish patterns of common and repeated elements in dictionary reviews (κ), and whether these elements could be worked into a specific formula. An analysis of the content of the reviews studied shows that the following elements can be considered as regular features of a dictionary review:

- 1) generalities (κ ; historical reasons for publishing the dictionary, goals of the dictionary, layout, guide for users),
- 2) analysis of the entries (λ ; equivalents, idioms, structure),
- 3) lexicographical problems (λ_1),
- 4) importance of the dictionary (α).

It is shown that the foregoing elements can be worked into the following formula: $\kappa = \kappa_1 + \lambda + \lambda_1 + \alpha$. When λ_1 and α are reduced to λ , we get the following formula: $\kappa = \kappa_1 + \lambda$. Results of empirical testing are also provided in this article.

1 Inledning

År 1993 utkom nummer 9 av årsboken för internationell lexikografi med namnet *Lexicographica*. Numret var ägnat åt ordbokskritik. I sju artiklar analyserades den kritik som skrivits i Förenta Staterna, Spanien, Italien, Tyskland, Danmark, Sverige och Finland. Jag fick äran att utreda den finländska ordbokskritikens historia. Jag presenterade närmast kritiken av ordböcker från ett främmande språk till finska och vice versa, och därtill särskilt kritiken av två viktiga finsk-finska ordböcker.

När jag studerade ordbokskritiken från år 1826 fram till 1990-talet fann jag gemensamma element som kunde ligga till grund för en modell för ordbokskritik. Det var enkom för denna konferens jag började fundera på en dylik modell, och tanken började fascinera mig också av den anledningen att jag år 1991 kommit på en modell för etymologisering. (Också etymologerna vid *Suomen sanojen alkuperä* ('Finsk etymologisk ordbok') tillämpar kanske sig själva ovetande denna modell.)

Jag presenterar kritiska anföranden, dvs. propositioner, gällande ordböcker som publicerats under en period av 170 år. Jag tror och är övertygad om att mina observationer om finsk ordbokskritik också gäller för den skandinaviska och internationella ordbokskritiken. Kritiken inleds vanligen med en historisk överblick som behandlar följande tre frågor:

- 1) vilket slags ordböcker har det funnits förut,
- 2) vilken är den allmänna och specifika utgångspunkten för den aktuella ordboken,
- 3) i vilken situation utkommer ordboken.

I inledningen beskrivs också ordbokens målsättningar, för vem den är avsedd och hur den är gjord. Förhoppningsvis framgår dessa viktiga aspekter också av själva ordboken. Kritikern grans-

kar ordboken och ”smakar” på den. Kommentarer om det yttre kan framföras antingen i början eller alldeles i slutet av recensionen i stil med ”Tryck och papper uti detta nya Finska Lexicon äro utmärkt goda”, som det hette om Renvalls ordbok när den utkom på 1820-talet (Åbo Tidningar 1826). Är det inte fortfarande aktuellt att bedöma papperet, trycket och bokens yttre – mutatis mutandis om elektroniska ordböcker?

Kritikerna anmärker gärna på tryckfel. Tryckfelen bör noteras och tas i beaktande, även om de inte är lika frekventa som i Helenius ordbok som efter kritikernas korrekturläsning i efterhand utökades med 39 sidor tryckta rättelser. Här är det skäl att ta upp också ordbokens bruksanvisning. En kritiker konstaterade att den åttasidiga bruksanvisningen till en viss ordbok ställvis var så omständlig och svårbegriplig att den medelmåttige ordboksanvändarens minne och tålmod utsattes för en hård prövning. Ett stående skämt är att bruksanvisningen i första hand är till för ordboksredaktörerna själva.

2 Uppslagsorden

Den synligaste delen i en ordbok är uppslagsorden, som ibland kan vara iögonfallande på många sätt. Kommentarer om dem kan vara motsägelsefulla. Europaeus svensk-finska ordbok innehöll enligt en kritiker för många uppslagsord, medan den stora mängden specialterminologi inom vetenskap och konst var en positiv aspekt (Morgonbladet 1853). En annan kritiker menade att ordboken innehöll för många osvenska uppslagsord, av typen *abbreviation*, *abbreviera*, *aberration*, *abnorm* osv. (Borgå Tidning 1853).

Urvalet av uppslagsord i Ahlmans svensk-finska ordböcker ansågs vara så gott som fullständigt, men enligt O.A.F. Mustonen ingick också klumpiga, främmande och onödiga uppslagsord (Mustonen 1885). Uppslagsorden och idiomerna i Hahnssons svensk-finska ordbok ansågs vara träffande, bortsett från att man enligt A.V. Forsman borde ha utelämnat en stor del svenska uppslagsord och ett par hundra exempel (Forsman 1900). Romanisten O.J. Tallgren avslutade sin 17-sidiga kritik av Cannelins tidiga svensk-finska ordbok (1912) med en förteckning över uppslagsord och översättningar som saknades i ordboken (Tallgren 1914).

Vanligen klagar kritikerna över att en ordbok innehåller för få uppslagsord, men i Perret & Nurmela's finsk-franska ordbok lär det ha funnits för många uppslagsord (Långfors 1945). Nykysuomen sanakirja ('Nufinsk ordbok') innehöll enligt en kritiker för många dialektala uppslagsord, medan en annan kritiker efterlyste fler. Redan år 1945 lade Veikko Ruoppila märke till att det i Nykysuomen sanakirja finns ett hundratal sammansättningar som slutar på *-mies* (-man), medan det endast finns ett tiotal som slutar på *-nainen* (-kvinna) (Ruoppila 1945). I Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') är förhållandet rättvisare.

Att förnya en gammal ordbok är en krävande balansgång. I många kritikerinlägg kommer det fram att man i den nya upplagan borde ha gallrat bland de föråldrade uppslagsorden. Men det är svårt att säga var den s.k. kvalificeringsgränsen skall gå. Antalet och urvalet av uppslagsord överlag är något mycket subjektivt. Kan en ordboksförfattare genom sina val komma till ett objektiva resultat? Jag svarar själv på frågan: han kan uppnå en objektivitet som för hans egen del är motiverad.

Nuförtiden anses det för övrigt att uppslagsorden skall vara verkliga, inte uppbyggda eller t.ex. sådana som författaren gärna skulle vilja att människorna använde. Inom finsk lexikografi kan man inte förbigå Elias Lönnrots stora finsk-svenska ordbok. Den innehåller många rent mekaniskt bildade uppslagsord, t.ex.

koirastaa 'vara hundisk [= hundaktig]',
koirastaja 'den som är hundisk',
koirastaminen 'att vara hundisk',
koirastavainen 'som är hundisk'.

I recensionerna av Suomen kielen perussanakirja förundrade sig kritikerna över hur mycket finskans ordförråd har förändrats på ett halvt århundrade. Förändringen är dock delvis skenbar, eftersom de ord som framträder tydligast vid en jämförelse är de ord som kommit till i och med människans naturliga utveckling. Under de senaste årtiondena har utvecklingen gått framåt inom bl.a. teknikens olika områden, näringsliv, administration och kommunikation. Och så småningom börjar också specialtermerna bli vardagliga och allmänspråkliga. Uppslagsorden är en så central del av en ordbok att majoriteten av kritikerna i sina recensioner koncentrerade sig på att behandla just dem.

Det finns spaltmetervis med exempel på uppslagsord som kritikerna saknat i olika ordböcker. Jag skulle vilja vrida perspektivet åtminstone 180 grader, dvs. i rak vinkel: kritikerna kunde också glädja sig över de tusentals uppslagsord som finns i boken. I detta sammanhang citerar jag alltid Mikael Reuter, som i en tidningsartikel på ett kärnfullt sätt har sammanfattat ordbokskritiken:

”Som jag antydde redan i början, är problemet med en ordboksrecension att det är så mycket lättare att peka på enskilda brister än att se ordbokens enorma rikedom på nyansskiftningar och exempelfraser.” (Reuter 1986)

Till utvärderingen av uppslagsorden hör ännu en ytterst viktig aspekt: kritikern kan visa sin stora och breda sakkunskap.

3 Ekvivalenterna och idiomerna

Det väsentligaste och djupaste innehållet i en ordbok uppstår genom förhållandet mellan uppslagsorden och ekvivalenterna, av den delvis känsliga och delvis akrobatiska konstellationen att man för väl valda uppslagsord och idiom erbjuder så adekvata översättningar och förklaringar som möjligt.

Också om urvalet av uppslagsord ofta kan kritiserats så finns det ännu fler sakliga kommentarer att framföra om ekvivalenterna. A. V. Forsman konstaterade i sin kritik av Hahnssons svensk-finska ordbok att vissa översättningar var misslyckade, oanvändbara, dialektala och felaktiga (Forsman 1900).

Men också i Karlssons svensk-finska ordbok som utkom på 1980-talet fanns oanvändbara uttryck och talesätt; fraseologin var dock riklig (Saamila 1982). O. J. Tallgren hade redan år 1914 då han nagelför Cannelins svensk-finska ordbok klagat över hur svårt det är att hitta verkligt finska motsvarigheter till orden i svenskan (Tallgren 1914).

4 Artiklarnas struktur

Tidigare koncentrerade sig ordbokskritiken på att i detalj diskutera uppslagsord och översättningsmotsvarigheter. Det är egentligen kanske först på 1980-talet som man har börjat fästa särskild och seriös uppmärksamhet vid artikelstrukturen i ordboken. Tre faktorer har bidragit till detta:

- 1) användningen av datorer i ordboksarbetet
- 2) den strukturering av materialet som legat till följd och
- 3) uppkomsten och utvecklingen av det vetenskapliga studiet av ordböcker och ordboksarbete, dvs. den s.k. lexikografin.

5 Lexikografi

När Nykysuomen sanakirja utkom på 1950-talet satte den också i gång en värdefull diskussion om lexikografins principer. Ungefär trettio år senare klagade Kai A. Saanila över att man i Karlssons svensk-finska ordbok ser på svenskans formlära ur finskans synvinkel (Saanila 1982). Enligt en färsk utsaga har den tysk-finska lexikografin i och med Aino Kärnäs ordbok äntligen tagit ett språng in i nutiden (Ruppel 1996). Hannu Tommola sammanfattar: av en god ordbok bör man kräva konsekventa redigeringsprinciper och pålitliga sakuppgifter (Tommola 1983).

6 Ordbokens betydelse

Det finns många sätt att bedöma en ordboks betydelse. Lönnrots finsk-svenska ordbok var av stor nationell och internationell betydelse genom att den var en manifestation av ett kulturspråk i bästa kalevalaanda. Om Hahnssons svensk-finska ordbok sades att den var bättre än alla tidigare ordböcker (Krohn 1884). Visserligen påpekade A. V. Forsman att ordboken hade för många författare – fyra stycken – vilket ledde till att den blev ojämn (Forsman 1900).

När Nykysuomen sanakirja utkom var det en viktig nationell händelse, eftersom finskan nu var ett dokumenterat kulturspråk. Jag tror att alla nordiska länder har haft sina egna nationella höjdpunkter. På Nykysuomen sanakirja hade kritikerna svindlande förväntningar på många plan:

- ordboken skulle markera föräldrade och främmande ord och ord som av någon annan orsak borde undvikas,
- man hoppades att ordboken skulle befästa finskans ortografi,
- i tvistefrågor fick ordboken agera högsta domstol – detta hade redaktörerna aldrig kunnat vänta sig,
- en kritiker ansåg Nykysuomen sanakirja vara så gott som ofelbar och
- ordboken skulle finnas i bokhyllan hos varje finländare som älskade sitt fosterland och sitt vackra modersmål.

Karlssons svensk-finska ordbok karakteriserades som användbar och tidsenlig, men den ansågs ge en felaktig bild av förhållandet mellan svenskan och finskan (Melin 1985).

7 Önskemål

Kritikerna framhåller ofta

- 1) vilket slags ordbok man borde ha gjort,
- 2) hur den borde ha gjorts,
- 3) vad man borde ha tagit med och
- 4) vad man borde ha utelämnat.

Det är ofta fråga om subjektiva önskemål, bland vilka man i bästa fall kan hitta semiobjektiva synpunkter som är värda att beakta. En kritiker ansåg överraskande nog att Lönnrot borde ha gjort en finsk-finsk och inte en finsk-svensk ordbok (Kirjallinen Kuukauslehti 1874). En kritiker av Cannelins tidiga ordböcker sade att en ordbok också borde förmedla syntaktisk information (Tallgren 1914). Man bör dock komma ihåg att ordböckerna främst är avsedda för användarna, eller skulle man kunna säga: köparna.

*

Så har jag beskrivit de centrala elementen i ordbokskritiken och fått en "innehållsanalys". Enligt denna analys behandlas i recensionerna bl.a. följande frågor:

1. allmänt
 - det historiska läget eller utgångsläget
 - målsättning
 - tryck och yttre intryck
 - bruksanvisning.
2. uppslagsorden
 - ekvivalenter och idiom
 - artikelstrukturen.
3. lexikografi.
4. ordbokens betydelse
 - önskemål

Jag betecknar själva modellen med κ ,

1. allmänt med κ_1 ,
2. uppslagsorden med λ ,
3. lexikografi med λ_1 och
4. ordbokens betydelse med α .

Jag får modellen

$$\kappa = \kappa_1 + \lambda + \lambda_1 + \alpha.$$

När jag förenar λ , λ_1 och α till λ , blir modellen för ordbokskritik

$$\kappa = \kappa_1 + \lambda.$$

Låt oss se hur denna modell realiseras i den färska kritiken. I tredje delen av tidskriften *Lexico-Nordica* år 1996 ingår Marketta Sundmans utförliga recension av Ilse Cantells, Nina Martolas, Birgitta Romppanens och Mats-Peter Sundströms *Suomi-ruotsi opiskelusanakirja* ('Finsk-svensk studieordbok') samt av Anja och Tauno Sarantolas *Ruotsi-suomi opiskelusanakirja* ('Svensk-finsk studieordbok') (Sundman 1996). Vilken är strukturen i denna gemensamma kritik?

1. Inledning eller allmänt
2. Ordartiklarnas struktur
 - 2.1 Uttal
 - 2.2 Betydelseförklaringar
 - 2.3 Urvalet av uppslagsord
 - 2.4 Ekvivalenter
 - 2.5 Fraser och idiom
3. Den grammatiska informationen i den finsk-svenska ordboken
4. Avslutning

Quod erat demonstrandum.

Det är omöjligt att redigera en perfekt ordbok. Det är också omöjligt att skriva en objektiv kritik. Jag kan med glädje konstatera att de bästa recensionerna nuförtiden publiceras i *LexicoNordica*. I dem finns en harmoni mellan analys och syntes. Förhoppningsvis redigeras så många ordböcker som möjligt så, att man kan beskriva dem lika vackert som *Teknikan Sanasto* år 1940:

”Vi kan till en början lugnt säga att verket är en guldgruva, ett hjälpmedel och ett verktyg som vi länge väntat på och utan vilket vi inte längre behöver treva oss fram.”
(T.J.K. 1940)

Behandlade ordböcker

- Ahlman, Ferd. 1885: *Ruotsalais-suomalainen Sanakirja – Svenskt-Finskt Lexikon*. Kolmas, lisätty ja korjattu laitos – Tredje, tillökta och omarbetade upplagan. Toimittanut – Utgiven af K. Forsman. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 38. Helsinki: SKS.
- Cannelin, K. 1912 = *Ruotsalais-suomalainen sanakirja – Svenskt-finskt lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 106. Helsinki: SKS.
- Cantell, I. & al. 1995 = *Suomi-ruotsi opiskelusanakirja* (Finsk-svensk studieordbok). Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Europaeus, D.E.D. 1853 = *Svenskt-Finskt Handlexikon – Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 16. Helsingfors: Finska Litteratur-Sälskapets Tryckeri.
- Hahnsson, J.A. & al. 1899 = *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja – Svenskt-Finskt Lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 93. Helsinki: SKS.
– Första häftet av ordboken utkom redan 1884, men projektet avbröts.

- Helenius, C. 1838 = *Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja – Finsk och Svensk samt Svensk och Finsk Ord-Bok*. Åbo: Christ. Ludv. Hjelt.
- Karlsson, G. 1982–87 = *Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja – Stora svensk-finska ordboken*. 1–3. Päätoimittaja Göran Karlsson. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 358. Helsinki: SKS.
- Kärnä, A. 1995 = *Saksa-suomi opiskelusanakirja* (Tysk-finsk studieordbok). Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Lönnrot, E. 1866–80 = *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja – Finskt-Svenskt Lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 50. Helsinki: SKS.
- Nyky-suomen sanakirja* (Nuffinsk ordbok) 1951–61. I–VI. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Päätoimittaja Matti Sadeniemi. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Perret, J.-L. & Nurmela, T. 1944 = *Suomalais-ranskalainen sanakirja – Dictionnaire finnois-français*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 226. Helsinki: SKS.
- Renvall, G. 1823–26 = *Suomalainen Sana-Kirja – Lexicon Linguae Fennicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica*. Aboae: Typis Frencckellianis.
- Sarantola, A. & T. 1995 = *Ruotsi-suomi opiskelusanakirja* (Svensk-finsk studieordbok). Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Suomen kielen perussanakirja* (Finska basordboken) 1990–94. 1–3. Päätoimittaja Risto Haarala. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Painatuskeskus.

Recensioner

- Borgå Tidning 1853 = Literatur. Svenskt-Finskt Handlexikon. Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. 19.10.1853.
- Forsman, A.V. 1900 = Ruotsalais-suomalainen sanakirja – Svenskt-finskt lexikon. Toimittaneet J.A. Hahnsson ym. *Virittäjä* s. 126–134.
- Kirjallinen Kuukauslehti 1874 = Kotimaan Kirjallisuutta. Jälkikatsahdus menneen vuoden kirjallisuuteen. 1/1874, 23–24.
- Krohn, J. [signaturen J.K.] 1884 = Kotimaan Kirjallisuutta. J.A. Hahnsson. Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Första häftet (A–Böjd). *Valvoja* s. 209–213.
- Långfors, A. 1945 = Uusi suomalais-ranskalainen sanakirja. *Virittäjä* s. 595–599.
- Melin, C. 1985 = Finlandssvenska ord och ordbetydelser i Stora svensk-finska ordboken. *Språkbruk* 1/1985, 11–13.
- Morgonbladet 1853 = Svenskt-Finskt Handlexikon. 12.9.1853.
- Mustonen [= Lönnbohm], O.A.F. 1885 = Kotimaan Kirjallisuutta. Ferd. Ahlman, Svenskt-finskt lexicon – Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. *Valvoja* s. 508–511.
- Reuter, M. 1986 = Stora Svensk-finska ordboken. *Kääntäjä* 2/1986, 2.
- Ruoppila, V. 1954 = Nyky-suomen sanakirja puolivälissä 1954. *Uusi Suomi* 24.12. 1954.
- Ruppel, K. 1996 = Liikettä saksalais-suomalaisessa leksikografiassa. *Virittäjä* s. 460–467.
- Saanila, K. 1982 = Tulihan se vihdoinkin. Ruotsalais-suomalainen suursanakirja ilmestynyt. *Uusi Suomi* 14.8.1982.
- Sundman, M. 1996 = Ilse Cantell & al.: Suomi-ruotsi opiskelusanakirja... Anja Sarantola, Tauno Sarantola: Ruotsi-suomi opiskelusanakirja... *LexicoNordica* 3/1996, 315–333.
- Tallgren 1914 = Tallgren, O.J.: ”Sanalla sanoen”. Toht. Cannelinin Ruotsalais-suomalaista sanakirjaa selailtua. In: *Lännetär*. Uusi jakso. II. Varsinaissuomalaisen osakunnan julkaisu. Helsinki: Otava. (S. 53–69.)

T.J.K. 1940 = Mielenkiinnolla odotettu teos [= Tekniikan Sanasto]. *Liiketaito* 7–8/1940, 66.

Tommola 1983 = Parempi myöhään ... eli havaintoja venäläis-suomalaisesta sanakirjasta. *Virittäjä* s. 257–265.

Åbo Tidningar 1826 = Literatur. *Suomalainen Sana-Kirja*. 29.11.1826.

Övriga källor

Lexicographica. International Annual for Lexicography. Edited by F.M. Dolezal et al. 9/1993. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

LexicoNordica. Utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språksekretariat. 3/1996. Oslo.

Översättning till svenska av Susanna Karjalainen

Ulla-Maija Kulonen

Vad söker läsaren i en etymologisk ordbok?

This paper deals with the relationship between an etymological dictionary and its reader from a Finno-Ugric point of view. Finnish is a member of the Finno-Ugric language family. The etymological material and the knowledge of the origins of the Finno-Ugric word stock is based mainly on reconstructed forms, because of the lack of old recorded material and text documents. Etymological dictionaries are divided into three groups: 1) comparative dictionaries present the word stock of one language family 2) thematic dictionaries present the words from one language or group of languages that have the same type of etymology (e.g. loan-words from a given source) 3) common etymological dictionaries with information about the origins of the whole word stock in one language. The purpose of the first and second types of etymological dictionaries is to serve as source of information for linguists who have the capacity of reading scientific texts with special terminology. Most kinds of different needs are found within the readers of the third type of dictionaries. It is necessary to find a solution that satisfies as well linguists and professionals of etymology as the reading public interested in basic etymological knowledge.

I den här uppsatsen skall jag behandla frågan om läsaren och etymologiska ordböcker från en finsk(-ugrisk) synvinkel. Det betyder, att här behandlas bara egentliga, specialiserade etymologiska ordböcker, eftersom det inte finns allmänna ordböcker på finska (eller på något av de finsk-ugriska språken), som skulle innehålla vid sidan av den övriga språkliga information, som de allmänna enspråkiga ordböckerna ger, också uppgifter om ordens etymologi.

Finskan är ett finsk-ugriskt språk, som hör till den finsk-ugriska eller uraliska språkfamiljen. Närmaste släktspråk till finskan är de östersjöfinska språken (karelskan, estniskan o.s.v.). Släktskapet mellan de östersjöfinska språken är ungefär lika nära som mellan de nordiska språken. Övriga släktspråk till finskan är t.ex. samiska, ungerska och de samojediska språken. Etymologiska sammansättningar mellan de här språken bygger helt på rekonstruktioner, eftersom alla de uraliska språken har börjat skrivas mycket sent (det äldsta skriftspråket är ungerskan från slutet av elva-hundratalet, alla andra är betydligt yngre).

Det som har hänt på sistone inom den etymologiska forskningen av finsk-ugriska språk är en mycket hög aktivitet inom forskningen av lånord och språkkontakter. Det betyder, att under de sista tjugo åren har tio- om inte hundratals nya lånetymologier presenterats. Detta beror främst på idén att ta i bruk rekonstruktioner också inom lånordsforskningen: Man har börjat sammanställa urfinska rekonstruktioner med urgermanska, eller finsk-ugriska, t.o.m. uraliska rekonstruktioner med rekonstruerade former från det indoeuropeiska grundspråket (Koivulehto 1988, 1991), och på så sätt har helt nya visioner öppnats för forskning av språkkontakter.

Innan jag går in på temat om läsarna och deras intressen, skall jag behandla i korthet olika typer av etymologiska ordböcker. Man kan hänvisa med begreppet "etymologisk ordbok" till åtminstone tre olika slag av ordböcker. Det finns stora jämförande ordböcker som Pokorny's *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* och Károly Rédei's *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. De beskriver i artikelform ord som hör ihop inom en språkfamilj. Sådana här ord bildar "ordfamiljer" som, åtminstone inom fennougristik, ofta kallas "uraliska eller finsk-ugriska etymo-

logier". De bildar, tillsammans med de grammatiska element som har kunnat spåras tillbaka till urspråket, det grundmaterial som används vid jämförande språkforskning.

En annan typ är vad jag kallar "temaordböcker". I de här väljs uppslagsorden på grund av etymologisk gruppering. En ordbok innehåller bara en sorts ord, t.ex. lånord från ett visst håll, som A.D. Kylstra's ordbok över äldre germanska lånord i östersjöfinskan (*LexGermLW*), eller nyare internationella ord i finskan (Koukkunen 1990). Fennougristerna i Ungern har skrivit en ordbok i tre band (MSzFE), som innehåller gamla finsk-ugriska och uralska ord i ungerskan, samt deras motsvarigheter i släktspråken.

Den vanligaste typen av etymologiska ordböcker (såsom Hellquists *Svensk etymologisk ordbok* eller *Suomen sanojen alkuperä*; "finska ordens uppkomst", SSA som jag arbetar med) försöker förklara uppkomsten av hela språkets ordförråd; hur långt man kommer, beror på antalet uppslagsord, det sidoantal som står till förfogande, hur detaljerade förklaringar man skall ha osv.

Olika behov hos olika läsare gäller först och främst den tredje typen av etymologiska ordböcker, de som ger en helhetsbild av ordförrådets uppkomst i språket. När man skriver en ordbok av den här typen, gäller det att ta hänsyn till två skilda grupper av användare, som har mycket olika behov och mycket olika färdigheter att ta emot information.

Etymologiska uppgifter är inga evighetssanningar. Vår uppfattning om enskilda ords uppkomst såväl som hela ordförrådets etymologiska struktur förändras med tiden. Forskningen ger oss nya resultat, som hellre skall ses som sannolikheter än som absoluta sanningar. Det betyder också, att etymologiska ordböcker föråldras. En del av den information, som de innehåller, blir kvar och förändras inte. Sådana uppgifter är åtminstone i de finska etymologiska ordböckerna å ena sidan största delen av de motsvarigheter, som gamla ord har i de östersjöfinska språken och å andra sidan nyare lånord till exempel från svenskan och ännu nyare lån från engelskan. Åtminstone sådana uppgifter kan man till och med nästan kalla "etymologiska sanningar". Det finns också ett par hundra urgamla ord som anses ha motsvarigheter i största delen av avlägsnare släktspråk, och de här ordens uppkomst har också ansetts som slutligen förklarad. Men nya idéer angående deras uppkomst har också framförts på sistone, när man har sökt efter lånetymologier till allt äldre finska och finsk-ugriska, t.o.m. ururalska ord.

Det som forskarna vill veta, är oftast ordbokförfattarens eller författarkollektivens inställning till dessa nya idéer. Oftast vet de alltså redan på förhand, vad som har framförts. De vet alltså vad de söker. De har kanske redan läst de vetenskapliga artiklar, åtminstone en del av dem, som ordboksförfattaren också har använt, och de vill veta, hur ordboken, som i dethär sammanhanget borde vara en viss "auktoritet", värdesätter de här nyare (eller äldre) förklaringarna. Först och främst vill man veta "ja" eller "nej", d.v.s. om lånetymologin över huvudtaget godkänns eller inte, men också grunderna för godkännandet (eller oftast nedläggandet) av det som har framställts. Om nya idéer, som forskarna känner till och söker uppgifter om, inte godkänns, vill de också veta varför inte, och om det finns en annan förklaring som (enligt ordbokförfattaren) är bättre än den som de vet.

En annan sort av uppgifter, som gäller lånord, är uppfattningar om ålder och originalspråk beträffande lånord från olika håll. I finskan finns det nämligen en hel del olika lager av lån från olika håll och olika tider: det finns såväl gamla indoeuropeiska (t.o.m. ariska) som lite nyare urgermanska och (ur)baltiska lån och flera olika lager av nyare germanska och skandinaviska samt slaviska lånord. För ordboksförfattaren som etymolog betyder det här att man måste ta ställning till lånens ålder och originalspråk och framställa sin åsikt med tillräckligt precisa uppgifter om de

rekonstruktionsnivåer på vilka själva etymologin baserar sig. Det är klart att framförandet av sådana här uppgifter kräver en noggrann användning av vetenskapliga termer och begrepp.

Detsamma gäller de problematiska delar som finns inom de ”inhemska” etymologierna, d.v.s. gamla finsk-ugriska eller uraliska ord. Det är ju bara en bråkdel av alla de ord, som anses vara gamla, som är riktigt säkra från alla de involverade språkens synvinkel. Oftast finns det i sådana här etymologier, d.v.s. sammansättningar av ord från olika sinsemellan besläktade ord åtminstone några ord, vars hemvist i en viss ordfamilj är osäker av en eller annan orsak. Här vill läsaren, som själv också är forskare, veta vilka av de här orden som säkert tillhör familjen och som på så sätt bildar grunden till hela ordfamiljen, och vilka som är osäkra medlemmar och varför de är osäkra. Oftast kräver sammanlänkningen av ett sådant här ord till ordfamiljen kommentarer som förklarar de förutsättningar, enligt vilka ordet kan godkännas som medlem av en viss ordfamilj. Oftast är det ljudhistoriska regler och undantag till dessa, eller semantiska paralleller från andra språk, som gör sammansättningen trovärdig från en semantisk synpunkt. Det är klart, att sådana här uppgifter också kräver en noggrann fonematisk transkription och ofta ljudhistoriska kommentarer, som för forskarna är informativa och tillfredställande.

Men sådana här allmänna etymologiska ordböcker har också en annan publik, som är mycket större än forskarkretsen och som inte har tillräckligt djupa kunskaper i språkvetenskap för att kunna följa vetenskapliga kommentarer, som är skrivna för en läsare med forskarbakgrund. Ändå borde också deras behov iakttas. Oftast är det så, att när man börjar skriva en etymologisk ordbok av ”andra generationen”, börjar man ta hänsyn till den stora allmänhetens behov, när man har märkt, att den vetenskapligt skrivna etymologiska ordboken också nöts i vanligt folks händer, fast boken är skriven för forskare. Så har det gått åtminstone hos oss.

Vad söker då en vanlig läsare i en etymologisk ordbok? Det är mycket allmänna uppgifter om ordets uppkomst. En vanlig läsare känner möjligen inte ens till sådana grundprinciper, som att det finns olika lager av lånord i språket (här: finskan). Eller att det finns ett visst lager av ord, som har funnits i språket – i finskan och alla de tidigare skeden som finskan efterträder – i alla tider. För denna läsare räcker å andra sidan kanske redan informationen, att ordet härstammar från ett annat språk (från ett ord med samma betydelse eller på något sätt förändrad betydelse, som oftast för en vanlig människa är av större intresse än t.ex. det, att finskans *tori* är lånat från svenskans *torg* som betyder ’torg’; dethär är inte heller klart för vem som helst; det har nämligen just för några månader sedan frågats på frågespalten i en finsk kulturtidning (*Hiidenkivi*), om inte finskans *tori* och ungerskans *tér* kan ha gemensamma rötter i det finsk-ugriska urspråket).

I en etymologisk ordbok, som skall vara mycket allmän och försöka uppfylla behov hos såväl språkforskarna som den stora allmänheten, måste man alltså hitta något slags kompromiss för den form som resultatet av etymologisk forskning framställs i. Dessutom finns det oftast också problem med utrymme och bokens omfattning. Det gäller åtminstone sådana ”andra generationens” ordböcker som; den första finska etymologiska ordboken (SKES) växte fram emot slutet (fyra band från *pamata* till *ööttää*) till ett mångdubbelt mera omfattande verk än vad de två första banden (från *aaja* till *palvoa*) utvisade. När man begränsar bokens omfattning redan i början, måste man också fatta beslutet om hur många uppslagsord (ordartiklar) som ryms i det sidantal som står till förfogande; och samtidigt också det hur mycket information ryms i en ord-artikel, och hur mycket man vill spara utrymme genom att använda förkortningar och andra stilistiska eller typografiska medel.

Lösningen i SSA är följande (exempel på ord med olika sorts etymologi):

- själva uppkomsten (etymologin) finns alltid i ett eget kapitel
- tecknet i början av kapitlet visar om det är fråga om ett låneord eller ett nedärvt ord (tecknet < på orden som har lånats från ett annat språk och = på de nedärvda orden följd av motsvarigheter från långivande respektive släktspråk). Ett frågetecken visar att förklaringen är osäker (ofta följer kommentarer i slutet av kapitlet, för den som orkar läsa så långt)
- Det finns en hel del ord som är någonting annat än lån- eller arvord (till och med ord av okänt ursprung finns fortfarande i mängd). Sådana här ord förklaras med ord, som oftast nog är förkortningar. Det här gäller först och främst sådana ord som är vanligast och uppträder mycket ofta (”johd.” ’derivation’, ”kontam.” ’kontamination’, ”mahd.” ’möjligen’ o.s.v.)
- De mest apokryfiska förkortningarna har de olika språken. På dethär sättet tvingar vi på sätt och vis läsaren att åtminstone en gång ta fram förordet och kontrollera förkortningarna. Det är ju möjligt, att läsaren, som representerar den stora allmänheten, samtidigt hittar någonting annat i förordet också. Såsom alla ordboksförfattare vet, är det ytterst sällan som någon läser förordet, fast författaren själv har tänkt att där finns mycket viktig information, som hjälper läsaren att förstå texten i ordboken betydligt bättre.

Litteratur

- EWUng = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. 1. A–Kop. 1993, 2. Kor–Zs 1995. *Loránd Benkő* (Hrsg.), *Károly Gerstner, Antónia S. Hámosi, Gábor Zaicz* et. al. Budapest.
- FUV = *Björn Collinder: Fenno-Ugric Vocabulary*. Stockholm, Uppsala 1955. (Second Revised Edition. Hamburg, Uppsala 1977.)
- Hellquist, Elof 1939: Svensk etymologisk ordbok. Ny omarbetad och utvidgad upplaga. 1–2. Lund.
- Kluge 1989 EW²² = *Friedrich Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 22. Auflage unter Mithilfe von *Max Bürginger* und *Bernd Gregor* völlig neu bearbeitet von *Elmar Seebold*. Berlin, New York.
- Koivulehto, Jorma 1988: Idg. Laryngale und die finnisch-ugrische Evidenz. *Alfred Bammesberger* (toim.): Die Laryngaltheorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems, s. 281–97. Heidelberg.
- 1991: Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. Bd. 566. Wien.
- Koukkunen, Kalevi 1990: Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja. *Nykysuomen sanakirja* 8. Helsinki.
- LexGermLw = Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Bd. 1: A–J. *A.D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä*. Amsterdam–Atlanta 1991.
- MSzFE = A magyar szókészlet finnugor elemei. Főszerkesztő *Lakó György*. 1. 1967, 2. 1971, 3. 1978. Budapest.
- Pokorny, Julius: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Band München 1959, 2. Band München 1969.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. 1. *Y.H. Toivonen* 1955, 2. *Y.H. Toivonen & Erkki Itkonen & Aulis J. Joki* 1958, 3. *Erkki Itkonen & Aulis J. Joki* 1962, 4. *Erkki Itkonen & Aulis J. Joki* 1969, 5. *Erkki Itkonen & Aulis J. Joki & Reino Peltola* 1975, 6. *Erkki Itkonen & Aulis J. Joki & Reino Peltola* 1978, 7. *Sanahakemisto* 1981. LSFOu 12.

SSA = Suomen sanojen alkuperä. 1. Päätoim. *Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen*. Helsinki 1992. 2 Päätoim. *Ulla-Maija Kulonen*. Helsinki 1995.

UEW = *Károly Rédei*: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von *Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal* und *Edit Vértes*. 1–2. 1988. Wiesbaden.

Sven Lange och Lars Melin

Termer i text

Ett datorstött övningsmaterial för termhantering

Terminological Playground is a computer aided material for creation of terms within fictive worlds. It is a complement to theoretical studies in university programs for translators and technical writers. We regard terms as an important part of texts, rather than conceptual units. Shortness and morfological flexibility is of great value. Our material is based on the function Linked text in Word for Windows 6.0.

The Terminological Playground displays the principles for word creation. To evaluate the survival potential of the new words we compare their qualities with the opposite, lexical death.

Vi har utarbetat ett datorstött material för termskapande inom fiktiva världar, *Terminologisk lekstuga*. Materialet är avsett att komplettera teoretiska termstudier i översättar- och fackskribentutbildningar. Utgångspunkten har varit det faktum att termers rätta plats är texter, där egenskaper som korthet och morfologisk flexibilitet är av stor betydelse. Programmet bygger på funktionen Kopplad text i Word for Windows 6.0. Den terminologiska lekstugan visar efter vilka principer som nya ord skapas. För att bedöma nyfödda ords livskraft har jämförelser med begreppet orddöd företagits.

Spontant termskapande

Termer är inte bara en angelägenhet för terminologer. Åtskilliga andra gör väsentliga bidrag till termskapandet, t ex översättare, fackskribenter och tekniska informatörer. Vi har utarbetat ett datorstött material för termskapande inom fiktiva världar – en terminologisk lekstuga (Lange & Melin, 1996). Materialet är avsett att komplettera teoretiska termstudier i översättar- och fackskribentutbildningar. Vårt material avser att försätta studenter i en situation som påminner om fackskribentens sakförhållanden är kända, begreppsstrukturen är klar men begreppen måste kläs i ord – ord som ska återkomma många gånger i många morfologiska varianter. Varje val får oförutsedda konsekvenser längre fram i skrivandet.

Vi är således helt ense med exv Christina Alm-Arvius i att en term inte bara är ett begreppsuttryck utan också måste ”fungera som en lexikal enhet i språket” och att den bör ”passa in i språkets formstruktur, i dess morfologiska, fonotaktiska och ortografiska system.” (Alm-Arvius 1992:172). Det är i första hand för att öppna studenternas ögon för detta förhållande som vi har byggt denna ”terminologiska lekstuga”. Materialet är avsett att komplettera teoretiska termstudier i översättar- och fackskribentutbildningar. Men programmet ger oss också en unik möjlighet att få inblick i termproduktionsprocessen. Vad är det för slags ord som personer utan nämnvärda insikter i terminologiarbete skapar när de ska benämna nya saker och företeelser. Är de genomskinliga eller inte? Är de långa eller korta? Finns det andra typer av substantiv än sammansatta? Vilka affix använder man? Gör man svenska termer? Hur lätta är de att uttala? Hur betonas de? Vilka föreställningar väcker de? osv, osv.

Låt oss dock än en gång understryka att i våra övningar ska försökspersonerna hitta på termer – inte ägna sig åt begreppsdefinitioner, begreppsavgränsningar eller annan begreppsansning. Uppgiften består i att föreslå termer för ett antal givna begrepp (föremål, processer osv) som ännu inte fått lexikaliserad form. I instruktionen till övningarna återges begreppen i abstrakta ordalag som ”grej, operatör, resultat” osv.

Ords död och termers födelse

Ett stort problem såväl praktiskt som teoretiskt är att avgöra vad som är ett bra ord, en bra term. Eftersom vi inte har samma ”kommunikativa kompetens” som en reklamfirma utan är hänvisade till att söka lingvistiska förklaringar vill vi ge frågan en vetenskaplig förankring. Språkvetaren Adolf Noreen berättar att i de Lavals patentbrev från år 1878 lanseras ordet *gräddskummare*. Något senare ändrar uppfinnaren ordet till *separator*. Noreen tillägger att ”därmed var gräddskummarens dagssländeliv ändat” (Noreen 1911:133). Varför denna ändring? Varför var inte ordet livskraftigt utan bara en dagslända? Frågan om livskraft är i hög grad en språkvårdsfråga, och inom språkvården brukar man närma sig svaret på ett ganska traditionellt sätt:

Til de vigtigste termkrav hører, at termer skal være motiverede, at de skal være afledningsproduktive og følge det almindelige sprogs syntaktiske regler (Weilgaard Christensen 1995:426)

In der bereits mehrfach zitierten Norm 2330 (Begriffe und Benennungen) heisst es: Benennungen sollen sich zwanglos in das Sprachgefüge einordnen. Die Benennungen sollen sein:

- angemessen kurz
- einprägsam
- leicht sprechbar

Die Zuordnung von Begriff und Benennung muss eindeutig sein... (Arntz, R & Pich H. 1982:109)

I stället för att anlägga språkvårdssynpunkter har vi i stället vänt oss till litteraturen om orddöd för att belysa problemet. Den ger oss till skillnad från språkvårdsdebatten en empirisk grund att stå på. Vi betraktar språkvård snarast som inverterad orddödsforskning. En mönstring av orddödsforskningen, vid sidan av den svenska (Noreen 1911, Kock 1925, Cederschiöld 1900, Thors 1965, Levander 1950) särskilt den tyska, som frodats sedan början av seklet (Hemken 1906, Offe 1908, Oberdörffer 1908, Teichert 1912 och senast Kleines Lexikon untergegangener Wörter 1972), har försett oss med en lista av sjukdomssymtom och dödliga faktorer. Vi har bl a haft nytta av en artikel där Karl Heinz Daniels (1959) granskar Joachim Heinrich Campes förtyskningsförslag i Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache ausgedrungenen fremden Ausdrücke från 1813. Daniels försöker besvara frågan om man genom en blick i facit hur Campes ord lyckades etablera sig i tyskan kan vaska fram allmänna principer för hur ett ord ska se ut för att få framgång i sitt fortbestånd: ”Wie muss eine Wortprägung beschaffen sein, wenn sie Aussicht auf ein erfolgreiches Durchdringen innerhalb der Sprachgemeinschaft haben soll?” (Daniels 1959:48). Orddödsfaktorererna sammantagna, blir för oss ett prognostiskt instrument att använda som för studenterna ska tydliggöra de omständigheter som tillförsäkrar det nyfödda ordet god

hälsa och ett långt liv. Utsikterna till ett långt och friskt liv inbillar vi oss ökar om man kan undvika klart dokumenterade sjukdomar och dödsrisker. Vilka risker löper då ett ord eller en term? Det här är – mycket kortfattat – några av våra försiktigt (långt ifrån alla) dragna slutsatser och tips utifrån denna rundvandring i litteraturen om ordens död. Observera att alla inte är riktigt politiskt korrekta i dagens språkvårdsdebatt.

Först ett antal raka uppmaningar:

- Inventera förrådet av konkurrenter och dra därefter slutsatsen om en nybildning behövs. Nybildningar klarar sig bäst om konkurrenter saknas.
- Undvik att återuppliva ord. De flesta återuppväckta ord går under på nytt.
- Ta reda på vilka ljudsekvenser som är illa omtyckta. Ord dör ut pga att de innehåller en ljudsekvens som är illa omtyckt.
- Undvik att hämta ord från dialekter eftersom sådana uppfattas som avvikande och går under.
- Undvik eufemismer. De fungerar en tid men ersätts i regel därefter. Eufemismer är dödsmärkta ”trägt den Todeskeim in sich”.
- Skymf och skämtord nöts lätt och går under. Undvik sådana!
- Välj det kortare av två i för övrigt lika ord. I onödan förlängande stavelser försvinner. Korta ord uttränger längre motsvarigheter.
- Var försiktig med avledningar. I hast tillkomna ordbildningar går ofta ganska snart under. I tyskan har många ord med prefixen -be och -un gått under.
- Undvik homonymi inom samma ordklass. Förväxlingsrisken blir annars stor. I formfattiga språk är som bekant homonymin vanlig. Finns synonym till hands så blir denna lätt framgångsrik.

Slutligen några mer allmänt formulerade råd:

- Avledningar löper en viss risk genom att prefix och suffix med tiden kan bytas ut.
- Vissa ord blir inte använda i tillräcklig omfattning. Ord skapade som lösningar för rena tillfälligheter går lätt under.
- Föreställ dig vilka ljudförändringar ordet kan tänkas komma att genomgå och därmed vilka homonymisammanfall med andra ord som kan uppstå. Ljudförändringar hos ett ord kan leda till fullständig eller partiellt sammanfall med andra ord varvid tvetydighet lätt uppstår.
- En utländsk term är många gånger att föredraga. Många ”inhems kiseringar” klarar inte att återge begreppsinnhållet tillräckligt bra. En ”inhems kisering”, en försvenskning leder ofta

till ett felaktigt återgivet begreppsnehåll. Antingen för trångt eller för omfattande. Utländskt är ofta klatschigare.

- Ordet måste förmedla ett tydligt, sann föreställning utan falska associationer och biföreställningar. Ett ord, en term ska vara entydig. Tve- eller mångtydiga ord har dålig prognos. Beakta Adolf Noreens principer: 1. oriktigt är vad som missförstås. 2. oriktigt är vad som icke förstås. 3. oriktigt är ... vad som endast med svårighet förstås. Ett ord som är "ändamålsvidrigt" i sin egenskap som "idéförmedlare" har "ärligen förtjänat att avlivas" (Noreen 1912:148 ff).
- Slagord förlorar lätt sin slagstyrka och hamnar i glömska.
- Ordet skall anslutas till starka mönstergrupper.
- Ensam är inte stark när det gäller ord. En avklippt association i vårt mentala lexikon gör sökvägen svårfunnen, vilket leder till få sökningar och därmed till förtvinning och orddöd särskilt om mer lättfunna synonymer står till buds (Noreen 1911:137). Ordet skall väcka associationer. Det skall stå i en ordgrupp.

Ordprognosen är dock helt beroende av sakprognosen. Ord glöms bort då "saken" försvinner.

Termers effekt i text

När väl den rätta termen är vald kommer det slutliga provet på termens lämplighet när den ska användas i text. En facktexts termbestand sätter nämligen i hög grad sin prägel på texten. Klumpiga termer gör texten klumpig, långa termer förlänger texten och ogenomskinliga termer gör den dunkel. Detta beror inte bara på att termerna utgör kärnan av innehållsorden utan också på deras relativa frekvens. Lite schablonartat skulle man kunna dela in en normal facktexts ordförråd i tre huvudkategorier:

Språkets allra vanligaste ord: rang < 200	50 %
Termer	20 %
Diverse andra ord	30 %

Alltså: vart femte ord är term (Melin 1994). Detta innebär att lexikografens ambitioner att bygga konsekventa och konsistenta termsystem inte är tillräckliga för att facktexter ska bli funktionella. Av rena volymnskäl måste alltså termerna därutöver ha sådana egenskaper som gör dem till flexibla redskap i löpande text.

Man kan också se termer i relation till övriga delar av vårt ordförråd och övertyga sig om att termer visserligen inte är den största kategorin, men en väsentligt större än man normalt föreställer sig:

kategori		namn	termer	allmänspråk
bestånd	c:a	500 000	80 000	120 000
årlig tillväxt	c:a	21 000	1 500	200

Tabeller bygger på muntliga uppgifter från Patent- och registreringsverket samt TNC. Kategorin *allmänspråk* baseras helt godtyckligt på dels SAOL, dels Nyordlistans ordförråd dividerat med antalet undersökta år.

Termerna är alltså många, innehållsligt dominanta i text samt utgör en femtedel av ordmassan i en facktext. Det gör dem till en viktig domän för systematisk språkvård, och den viktigaste delen av denna språkvård rör faktiskt tillblivelsen. För lagd term tenderar att ligga, hurdan skapelsen än är.

Ett exempel

Vid utvecklandet av övningsmaterialet har vi utgått från ett övertydligt exempel som visar hur programmet fungerar, vilka problem skribenten stöter på och vilka konsekvenser diverse felval kan få.

Vi utgår från en icke manipulerad text i ett känt ämne:

Fotografen tar bilder med sin kamera. Kameran tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k negativ måste bearbetas kemiskt i en s k framkallningsprocess för att bilderna ska bli synliga. Bilderna kan genom rastering överföras till repro eller digitaliseras.

Studenternas uppgift är att utifrån en begreppsstruktur skapa de termer som skulle behövas för att en värld med fotografier skall bli beskrivbar. Från en termlista sugs texterna in i denna i förväg preparerade text (råfilen):

«operatör» tar «resultat» med sin «grej». «grej» tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k «mellanresultat» måste bearbetas kemiskt i en s k «mellanprocess» för att «resultat» ska bli synliga. «resultat» kan genom «slutprocess» överföras till repro eller digitaliseras.

Under förutsättning att vi skapar exakt de termer vi i dag använder för foto förvandlas råtexten till denna termfil så snart datorn fått in termlistan. Man kan säga att råfilen suger upp de föreslagna termerna.

fotograf tar bild med sin kamera. kamera tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k negativ måste bearbetas kemiskt i en s k framkallning för att bild ska bli synliga. bild kan genom rastering överföras till repro eller digitaliseras.

Termfilen behöver alltid viss redigering. Ett minimum är att se till att termerna får rätt morfologisk form, men oftast behövs också andra förändringar. Efter morfologifix ser filen ut på detta sätt:

Text 1:

En fotograf tar bilder med sin kamera. Kameran tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k negativ måste bearbetas kemiskt i en s k framkallning för att bilderna ska bli synliga. En bild kan genom rastering överföras till repro eller digitaliseras.

Om man vill få ett mått på den redigeringsmöda texten krävt kan man använda kommandot **Jämföra filer** och få fram följande text som med under- och överstrykningar markerar vad som är struket och tillagt:

~~fotograf tar bild med sin kamera. kamera~~En fotograf tar bilder med sin kamera. ~~kameran~~ tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k negativ måste bearbetas kemiskt i en s k framkallning för att bilderna ska bli synliga. ~~En~~ bild kan genom rastering överföras till repro eller digitaliseras.

Ett kriterium på lyckat termskapande är små redigeringsinsatser. Hittills har vi utgått från befintliga termer. Om vi lyckades få tag på en försöksperson som inte kommit i kontakt med foto skulle risken vara stor att denna person bryter mot många av orddödsråden. Därmed skulle vi snarare få en termfil av följande slag:

Mindre lyckad terminsättning:

bildtagare tar visuliseringsresultat med sin optoregistrator. optoregistrator tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k blankbild måste bearbetas kemiskt i en s k mörkrumsgöra för att visuliseringsresultat ska bli synliga. visuliseringsresultat kan genom rutifiering överföras till repro eller digitaliseras.

Efter morfologifix skulle denna mindre lyckade text lyda t ex så här:

Text 2:

En bildtagare tar visuliseringsresultat med sin optoregistrator. Optoregistratorn tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Denna s k blankbild måste bearbetas kemiskt med s k mörkrumsgöra för att visuliseringsresultatet ska bli synligt. Visuliseringsresultatet kan genom rutifiering överföras till repro eller digitaliseras.

Det går naturligtvis utmärkt att få också andra kriterier på om termerna fungerar i text. Funktionen **Räkna ord** kan t ex ge följande data om konkurrenterna Text 1 och Text 2:

	ord	tecken	kvot	type/tokenkvot
T2	45	226	5,02	,89
T3	43	290	6,74	,86

Både kortare text och större ordvariation är alltså lättåtkomliga utvärderingsinstrument för terminsatta texter.

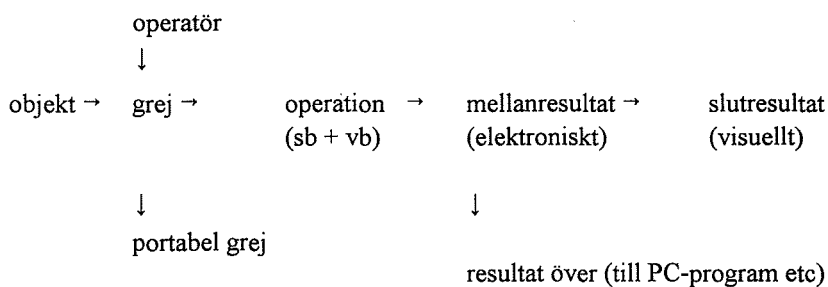
En övning

Denna demotext skiljer sig ifrån de övningar vi erbjuder i ett par viktiga avseenden. Dels utgår vi alltid från fiktiva världar för att undvika krockar med befintlig terminologi, dels konfronteras studenterna inte med texter utan med begreppsstrukturer som ska fyllas med termer som sedan maskinellt sugts upp i en i förväg skriven text, som studenterna sedan får redigera morfologiskt.

En mindre omfattande övning, mest lämpad som introduktion är följande:

3 D-projektet (fil: 3d.doc)

Du ska hitta på termer som beskriver verksamheten kring en *apparat* som har den angenäma egenskapen att den kommer ihåg hur *objekt* ser ut och som kan återge tredimensionella stillbilder av det den kommer ihåg eller – om man så vill – låta minnesbilderna dyka upp i ett CAD-program, PC Paintbrush, Photo shop e dyl. Hela termfloran får rum i följande diagram som följer processen från ax till limpa.

För att du ska få en uppfattning om maskinens bruk tänker vi oss följande vardagsscenario. Du har tappat en vante, men tursamt nog har du använt din ”grej” så du kan visa upp en tredimensionell bild av vanten på Borttappade effekter. Du kan också sända vantbilderna via modem eller internet till polisen för stöldanmälan. Du kan t o m ta fram en ”ritning” av vanten på CAD-fil och skicka den till din skraddare.

Denna termstruktur appliceras på denna i förväg skrivna text:

Prospekttext:

«**apparat**» har funktionen att den gör elektroniska «mellanresultat» av «objekt» som är mindre än 1 kubikmeter. «objekt» lagras i minnet och «mellanresultat» kan «resultatut»-s av den «portabelapparat» överallt utom i starkt solsken.

Användningsområden:

- den kan «operation» värde«objekt», d v s göra elektroniska «mellanresultat» av värde«objekt», nycklar etc.
- den kan underlätta kommunikation med leverantörer av ersättningsmaterial genom att sökt «objekt» kan visas.

Optioner: «mellanresultat» «objekt»
 «resultatöver» «mellanresultat» till CAD, Photo shop etc
 ange mått på «objekt»

Primära «operatör»:
 detaljister med stort utbud av «objekt»
 säljare
 hantverkare
 museer

«operatör» på viss sikt: hushåll

Vi räknar med en stor försäljningspotential främst hos detaljister som slipper lagerhålla sällanköps«objekt» av alla slag, men även hantverkare som slipper montera ner «objekt» som ska ersättas. Antalet «operatör» i hushåll kommer successivt att öka, och det kommer att vara normalt att ha ett bibliotek med «mellanresultat» av olika slags «objekt». (värde«objekt», affektions«objekt», nycklar).

Hur betar sig studenter?

Studenter upplever termskapande som minst sagt ansträngande. Oftast är den verbala kreativiteten låg till en början, och de tenderar att föredra långa självförklarande sammansättningar och dåligt genomskinliga klassiska morfem framför bilder och ellipser. Men fasen morfemfix brukar bli ett möte med orddöden, en lingvistisk näradödenupplevelse.

Litteratur

- Alm-Arvius, Christina 1992: Begrepp och språkbundna betydelser - hur urskilja deras beståndsdelar? I: Terminologiläran och dess relationer till andra områden. Nordterm 4. Stockholm.
- Amz, Reiner & Picht, Heribert 1982: Einführung in die übersetzungsbezogene Terminologiearbeit Hildesheim m.fl.
- Cederschiöld, Gustaf 1900: Döda ord. I: Om kvinnospråk och andra ämnen. Lund.
- Daniels, Karlheinz 1959: Erfolg und Misserfolg der Fremdwortverdeutschung. Schicksal der Verdeutschungen von J.H. Campe. I: Muttersprache 69. Lüneburg.
- Hemken, E. 1906: Das Aussterben alter Substantiva im Laufe der Sprachgeschichte. Kiel.
- Kleines Lexikon untergegangener Wörter. Wortuntergang seit dem Ende des 18. Jahrhunderts: 1972: Herausgegeben von Nabil Osman. München.
- Kock, Axel 1925: Om språkets förändring. Göteborg
- Lange, Sven & Melin, Lars: 1996 Terminologisk lektuga. Instruktionshäfte samt diskettunderlag för termövningar. Nordiska språk. Stockholm
- Levander, Lars 1950: Till frågan om ordens död. Antikvariska studier 4. 289–312. (VHAAH 71).
- Melin, L. 1994: Specifikation. I: *Svenskans beskrivning* 20. Umeå.

- Noreen, Adolf 1911: Ordens död. I: Spridda studier. Andra samlingen. Andra upplagan. Stockholm.
- Noreen, Adolf 1912: Om språkriktighet. I: Spridda studier. Första samlingen. Andra upplagan. Stockholm.
- Oberdörffer, W. 1908: Das Aussterben altenglischer Adjektiva und ihr Ersatz im Verlaufe der englischen Sprachgeschichte. Kiel.
- Offe, J. 1908: Das Aussterben alter Verba und ihr Ersatz im Verlaufe der englischen Sprachgeschichte. Kiel.
- Teichert, F. 1912: Über das Aussterben alter Wörter im Verlaufe der englischen Sprachgeschichte. Kiel.
- Thors, Carl-Eric 1965: Ordens död. *Folkmålsstudier* 19. 167–184. Helsingfors.
- Weilgaard Christensen, Lotte 1995: Anvendelse af korpora i opbygningen af ordbøger til maskinoversættelsesystemet. I: *Nordiske studier i leksikografi* 3. Reykjavík.

Godelieve Laureys

Den svensk-nederländska/nederländsk-svenska ordboken. En bidirektionell ordbok i ett dubbelt binationellt perspektiv

The Swedish-Dutch/Dutch-Swedish dictionary was published at the end of 1996 as a co-production between Van Dale Lexicografie (The Netherlands/Belgium) and Norstedts Förlag (Sweden). The dictionary was made at the Scandinavian Department at the university of Groningen during the period 1990–95. There were both Dutch and Swedish native speakers in the editorial staff.

The dictionary was conceived as a 'bidirektionell' lexicography instrument, which means that it should be as easy to use for Dutch and Swedish native speakers, and that it contains the same kind of information for both user groups.

In my speech I intend to illustrate our ways of working that form the basis for this 'bidirektionell' function and what kind of implications this concept has brought about e.g. the choice of a metalanguage etc. Another interesting aspect we paid a lot of attention to is the so-called 'binational' perspective. Both Swedish and Dutch happen to be languages that are being spoken in two countries, resp. Sweden/Finland and The Netherlands/Belgium. This implies a specific linguistic method, when handling society words (e.g. (Swe) utbildningsdepartement/(Fin) undervisningsministerium) on the one hand, and so-called provincial words (e.g. sv tvättställ/flsv lavoar; AN wastafel/AZN lavabo) on the other. In this respect the dictionary reflects contemporary language norms and focuses on specific attitudes in binational language societies.

Den svensk-nederländska/nederländsk-svenska ordboken publicerades i slutet av 1996 som en samproduktion av Van Dale Lexicografie (Holland/Belgien) och Norstedts Förlag (Sverige). Ordboken utarbetades under min ledning vid Skandinaviska institutionen vid universitetet i Groningen under perioden 1990–95. I redaktionsgruppen ingick både nederländskspråkiga och svenskspråkiga redaktörer. Ordboken kom till stånd med finansiellt stöd från myndigheterna i fyra länder: Sverige, Nederländerna, Belgien och Finland.

Ordboken är koncipierad som ett bidirektionellt lexikografiskt instrument, vilket innebär att ordboken skall vara lika användbar för nederländskspråkiga som för svenskspråkiga användare, samt att den innehåller samma typ av information för båda användargrupperna. I mitt bidrag belyser jag vilka tillvägagångssätt som ligger till grund för denna bidirektionella funktion och vilka konsekvenser konceptet har haft för redaktionsprinciperna.

En tillkommande intressant aspekt som redaktionen har ägnat mycket uppmärksamhet åt, är det s.k. binationella perspektivet. Både svenskan och nederländskan råkar vara språk som talas i två länder, resp. Sverige/Finland och Holland/Belgien. Detta medför en specifik språklig hantering, både när det gäller behandlingen av s.k. samhällsord och av s.k. regionalismer. I detta avseende avspeglar ordboken aktuella språknormeringsfrågor och den fokuserar specifika attityder i binationella språksamhällen.

En tvåspråkig ordbok kan definieras som ett lexikografiskt instrument där lexikaliska enheter (LU) på L1 matchas med lexikala former (LF) på L2. Det avgörande kriteriet för att testa en tvåspråkig ordbok är att en lexikalisk form på L2 måste kunna sättas in som en översättningsekvivalent för den berörda lexikaliska enheten på L1 i en text som översätts från L1 till L2.

Inom en maximalistisk ordbokstaxonomi såsom bl.a. Bo Svensén (1991) och Henning Bergenholz (1995) har utarbetat urskiljer man olika typer av tvåspråkiga ordböcker. Främst måste man urskilja produktions- och receptionsordböcker och dessutom också översättningsordböcker, som kan kallas semi-aktiva. En särskild kategori utgör de s.k. inlärningsordböckerna. Skillnaden mellan aktiva och passiva tvåspråkiga ordböcker är essentiell. Aktiva ordböcker riktar sig till användare som är L1-talare och som måste producera texter på det främmande språket (L2). Passiva ordböcker är avsedda som hjälpmedel för L1-talare vid avkodning av texter avfattade på L2.

Vanligen är tvåspråkiga ordböcker monodirektionella, dvs. båda volymerna tar sin utgångspunkt i ett av de involverade språken, som fungerar som det underliggande källspråket (L1) i hela instrumentet. L2 fungerar på motsvarande sätt som det underliggande målspråket i båda volymerna. Grovt sagt fungerar L1/L2-delen som en produktionsordbok och L2/L1-delen som en receptionsordbok. Målgruppen är dock alltid L1-talare, som antingen måste koda eller avkoda texter på det främmande L2. Alla uppgifter i en sådan monodirektionell ordbok syftar till att beskriva och kartlägga L2. Utgångspunkten är nämligen att ordboksanvändaren behärskar L1 (oftast som modersmål) fullständigt eller åtminstone att han/hon har tillgång till andra informanter eller hjälpmedel för att verifiera och supplera eventuella bristande kunskaper.

I idealfallet råder man alltså minimalt över fyra ordboksvolymer för att täcka behoven vid kontrastiv hantering av ett språkpar, dvs. med sikte på L1-målgruppen: en passiv ordbok för att avkoda L2, en aktiv ordbok för att koda L2, och med avseende på L2-målgruppen: en passiv ordbok för att avkoda L1 och en aktiv ordbok för att koda texter på L1. I en sådan ideell situation är varje ordboksvolum monofunktionell och monodirektionell.

Ett sådant utbud med en dubbel uppsättning av ordböcker per språkpar finns bara för de stora internationella språken, när de konfronteras inbördes. Dessa ordböcker koncipieras, produceras, publiceras och marknadsförs primärt i L1-landet/länderna. I det franska språkområdet t.ex. finns det ett behov av engelska ordböcker och följaktligen framställs det (minst) en "*Dictionnaire français-anglais/anglais-français*". I det engelska språkområdet finns det ett behov av franska ordböcker och där framställs likaså (minst) en "*English-French/French-English Dictionary*".

Om marknadsläget är sådant att en dubbel uppsättning inte går att realisera, vilket oftast är fallet när ett mindre språk är involverat, så är den traditionella lösningen att man med hjälp av enkla grepp tillgodoser behoven för både L1 och L2 användarna. Så sker t.ex. i ordböcker svenska-engelska/engelska-svenska; svenska-franska/franska-svenska. Huvudvikten ligger här på det större språket, vanligen ett skolspråk. Båda volymerna av ordboken riktar sig främst till exempelvis svenska användare som skall förstå, producera eller översätta engelska eller franska texter. I andra hand utgör samma ordböcker också ett hjälpmedel för engelskspråkiga resp. franskspråkiga användare vid hanteringen (aktivt och passivt) av svenskan. Metaspråket är L1 och ordboken är koncipierad från källspråksanvändarens synpunkt.¹

Vid konfrontation mellan två mindre språk är efterfrågan självfallet ännu mindre och dessutom finns det oftast inte en naturlig, politiskt och/eller ekonomiskt betingad, fokusering på en av användargrupperna. Ordböcker för språkpar som svenska-nederländska, danska-finska, norska-

¹ Några exempel på denna hybrida och assymetriska typ: Hermann Winterberg, C.A. Bodelsen, Jens Axelsen, Dansk-engelsk ordbog, 1981 och: Andreas Blinkenberg, Poul Høybye, Margrethe Thiele, Fransk-dansk ordbog, 1975

tjeckiska riktar sig på samma sätt och i samma utsträckning till båda berörda användargrupperna, eftersom behovet är lika stort – eller litet – och förutsättningarna för att tillägna sig det främmande språket i stort sett parallella. För att optimera det bilingvala instrumentet kan man i sådana fall också utgå från ett bidirektionellt koncept. Detta innebär att den lexikaliska databasen är inrättad på så sätt att man kan härleda ordböcker som är lika användbara för L1- som för L2-talare. Denna dubbla inriktning medför att ordboken innehåller lika mycket och samma typ av information om uppslagsorden på båda språken, eftersom källspråk (L1) och målspråk (L2) är inbördes utbytbara beroende på användarens språkliga tillhörighet.

Hur har bidirektionaliteten operationaliserats i den svensk-nederländska/nederländsk-svenska ordboken?

Båda volymerna är i princip lika användbara för svenskspråkiga som för nederländskspråkiga användare: den nederländsk-svenska delen fungerar främst som en aktiv ordbok för nederländskspråkiga och som en passiv ordbok för svenskspråkiga användare, den svensk-nederländska delen fungerar precis tvärtom. Denna dubbla inriktning medför bl.a. att ordboken innehåller lika mycket och samma typ av information om uppslagsorden på båda språken, t.ex. ifråga om uttal och grammatisk tillhörighet.

Bidirektionalitetsprincipen kräver särskilda åtgärder med avseende på:

– **MAKROSTRUKTUR:** Utgångspunkten för val av uppslagsord har varit en svensk resp. en nederländsk lexikalisk databas, som ställdes till förfogande av de involverade förlagen och som har legat till grund för andra moderna tvåspråkiga ordböcker med svenska resp. nederländska som källspråk. Ordboken omfattar 45.318 uppslagsord och 60.409 fraser i den nederländsk-svenska delen och 52.085 uppslagsord samt 39.499 fraser i den svensk-nederländska delen.

För att tillgodose den bidirektionella principen har särskild uppmärksamhet ägnats åt samhällsord och kulturspecifika ord, t.ex. nl. *drop*, *kraker*, *zwaantje*, *bruin café*, *witte fiets* och sv. *alle-mansrätt*, *län*, *kallorstillägg*, *kyrkskriva*, *pappaledig*; åt situationsbundna ord och kollokationer som t.ex. nl. *smakelijk*, sv. *tack för senast*; åt ord, som saknar en lexikaliserad översättningsvariant på det andra språket och som har försetts med en encyklopedisk omskrivning t.ex. nl. *spookrijder*, *blokrijden*, *waterzooi*, *hagelslag*, *antwoordnummer*, *bijstandsmoeder*, sv. *blötsnö*, *sjukpension*, *andelslägenhet*, *rösta borgerligt*, *friskvård*, *raggabil*; åt kontrastivt relevanta ord som t.ex. partikelverb och nederländska pronominnella adverb som *daarmee*, *daarover*, *daarin*, som oftast inte skall översättas med de svenska motsvarigheterna *därmed*, *därom*, *däri* osv., utan som översätts med prepositionsled.

– **MIKROSTRUKTUR:** Mikrostrukturen i varje volym omfattar många fasta uttryck och illustrativa exempel med tanke på volymens aktiva funktion. Valet och utformningen av exemplen tillgodoser också båda målgruppernas behov av att känna sig igen i ordboken samtidigt som det också är möjligt att identifiera sig med det exotiska målspråket. Händelserna i exemplen utspelar sig sålunda såväl i Amsterdam, Utrecht, Groningen, Bryssel och Gent som i Stockholm, Göteborg och Helsingfors. Även ifråga om personnamn är båda språkområdena väl representerade.

Varje uppslagsord (FU) som har mer än en betydelse, delas upp i olika lexikaliska enheter (LU). Varje delbetydelse specificeras genom en kort omskrivning på källspråket, som föregår översätt-

ningen. I vissa fall finns utöver denna omskrivning en lexikografisk kommentar till en av betydelsevarianterna t.ex. *gård 0.1 [kringbyggd plats] binnenplaats, binnenhof → (vid bondgård) erf 0.2. [bebyggd fastighet] boerderij → (större herrgård) landgoed.*

Stilistiskt markerade ord och uttryck, som t.ex. hör hemma i vardagsspråket har i möjligaste mån översatts med ekvivalenter på samma stilnivå, men om översättningen har ett högre eller lägre stilvärde markeras detta med ett diakritiskt tecken (↑↓).

– **REDAKTIONSPRINCIPER.** I två avseenden har bidirektionaliteten spelat en avgörande roll: integration av den svenska och den nederländska databasen genom en semi-automatisk vändprocedur samt val av metaspråk.² Dessutom framgår bidirektionaliteten också av att förordet återges på båda språken i båda volymerna och att titelbladet, förkortningslistan m.m. är tvåspråkiga.

På det materiella planet kommer bidirektionalitetsprincipen klart till uttryck genom att ordboken marknadsförs separat i båda språkområden och på så sätt är lika tillgänglig för svensk- och nederländskspråkiga användare.

Det binationella konceptet i ordboken

Det svenska och det nederländska språkområdet uppvisar en märkvärdig parallell. Svenskan är riksspråk i Sverige och dessutom officiellt språk i Finland, nederländskan är riksspråk i Holland och dessutom ett av nationalspråken i Belgien. Nederländskan talas av 15,5 miljoner holländare och av 6 miljoner flamländare. Både svenskan och nederländskan råkar alltså vara binationella eller pluricentriska språk.³

I själva verket skall en optimal svensk-nederländsk ordbok alltså serva fyra länder. Mot bakgrund av ovannämnda dubbla binationella mönster har redaktionen av den nederländska-svenska/svenska-nederländska ordboken vinnlagt sig om att ägna särskild uppmärksamhet åt de här frågorna, dels genom att ta upp flera varianter där språkbruket går isär och dels genom att utarbeta en taxonomi för denna typ av språklig variation.

För att beteckna varianterna på varje sida om riksgränsen väljer jag termen ”natiolekt”. Natiolekter skiljer sig åt ifråga om ordförråd, uttal, morfologi, syntax och inte minst fraseologi.⁴ Det bör påpekas att det inte alltid är fråga om absoluta skillnader, utan att det ofta rör sig om olika frekvenser och olika stilvärden eller diskursmarkeringar av samma språkliga manifestation. I båda språkområdena rör det sig om ett förhållande mellan en i språkligt avseende dominerande nation (Sverige resp. Holland), det s.k. moderlandet, och ett språksamhälle som av historiska skäl befinner sig eller har befunnit sig i ett underläge, det s.k. dotterlandet (den svenskspråkiga gemenskapen i Finland resp. den nederländskspråkiga gemenskapen i Belgien). Typiskt nog har de sist-

² Etiketter och förkortningar har t.ex. så vitt möjligt valts ut så att de kan förstås av båda användargrupperna: bot. (sv. botanik, nl. plantkunde) mat. (sv. matematik, nl. wiskunde) mar. (sv. sjöterm, nl. scheepvaart)

³ Det finns mycket litet forskning om förhållandena kring s.k. pluricentriska språk, dvs. språk som talas i flera länder och som dras med olika normer.

⁴ En markant skillnad är t.ex. att AZN har bevarat tre-genus systemet (maskulinum, femininum, neutrum) i långt större utsträckning än AN, som kännetecknas av ett sammanfall av maskulinum och femininum. Båda varianterna skiljer sig också ofta åt ifråga om prepositionsbruket.

nämnda varianterna fått en särskild beteckning som resp. "finlandssvenska" och "flamländska", medan varianterna i huvudländerna bara heter "svenska" och "nederländska".⁵

Det är angeläget att i det här sammanhanget göra en grundläggande skillnad mellan s.k. flamländismer (AZN)⁶ och finlandismer (finlsv.) å ena sidan och s.k. samhällsord som kan föras med etiketterna (i Belgien) eller (i Finland) å andra sidan.

Den förra typen är regionalismer som till sin användning avgränsas av just riksgårnsen och/eller som förstärks genom riksgårnsens närvaro. I själva verket förekommer den här typen av språklig variation på många ställen i ett större språkområde (t.ex. jutlandismer, bornholmska m.m.), men det särskilda är att vissa av dessa regionalismer är allmänt accepterade i "dotterlandet" och därigenom har fått status som "flamländismer", resp. "finlandismer". Etiketterna som används (*Algemeen Zuidnederlands/AZN* och *finlandssvenska/finlsv.*) är inte direkt stigmatiserande, men associeras dock lätt med regionalismer som inte tillhör standardspråket. Denna typ av finlandismer resp. flamländismer behandlas i ordboken på ett asymmetriskt sätt. Det innebär att riksvenskan resp. AN⁷ betraktas som default-värden, som inte behöver någon markering (t.ex. *tvättstall* : *wastafel*, *wasbak* »AZN *lavabo* ; *wastafel* : *handfat*, *tvättstall* » finlsv *lavoar*; *lavoar* finlsv : *se* - » *tvättstall* ; *lavabo* AZN : *se* - » *wastafel*).

Orsakerna till och mekanismerna inom denna binationella variationstyp företer en del likheter:

FINLANDSSVENSKA (<i>finlsv.</i>)	FLAMLÄNDSKA (AZN)
finskt inflytande	franskt inflytande
ålderdomlighet	ålderdomlighet
dialektala inslag (få isoglosser)	dialektala inslag (många isoglosser)
nyord efter finsk modell	nyord efter fransk modell
mare nostrum syndrom	språkligt kontinuum

Den andra typen av binationell variation är förankrad i nationens organisationer och är förknippad med fysiska eller kulturhistoriska företeelser som förekommer bara i det ena eller i det andra landet. Främst associeras denna typ med s.k. samhällsord av typen *utbildningsdepartementet* (*i Sve*) / *undervisningsministerium* (*i Finl*); *skyddsombud* (*i Sve*) / *arbetarskyddsfullmäktig* (*i Finl*); *felparkeringsavgift* (*i Sve*) / *parkeringsbot* (*i Finl*); *sjukgymnast* (*i Sve*) / *fysioterapeut* (*i Finl*); *wethouder* (*in B*) / *schepen* (*in B*); *förtidspension* : *VUT* (*in B*) / *brugpensioen* (*in B*) *rijkswacht* (*in B*) / *marrechaussee* (*in B*); *provinciegouverneur* (*in B*) / *commissaris der Koningin* (*in B*).

Denna typ av språkliga varianter behandlas symmetriskt i ordboken. Här finns det alltså inget default-värde och avsaknaden av etiketterna (i B), (i NI), (i S), (i Finl.) skulle betyda en anseilig

⁵ Se dock Mirja Saari (1995) "Jo, nu kunde vi festa nog". Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland" som använder termen "sverigesvenskt" språkbruk.

⁶ AZN = Algemeen Zuid-Nederlands (= flamländska)

⁷ AN = Algemeen Nederlands (= standardnederländska)

informationsförlust vid den receptiva användningen av ordboken och skulle rentav kunna vilseleda språkbrukaren som använder ordboken i produktivt syfte. Den belgiska poliskåren heter helt enkelt *rijkswacht* och landshövdingen heter *gouverneur*. I Holland däremot känner man bara till *marrechaussee* och *commissaris der koningin*.

I själva verket kan divergensen i språkområdet ofta förklaras med att en av varianterna härstammar från ett tvåspråkigt land. I ett tvåspråkigt land finns det en tendens till att samhällsord är översättningslån eller semantiska lån till ord på det andra landsspråket: t.ex. *consumentenbond* (in NI) - *verbruikersunie* (in B) (jfr franska *union des consommateurs*); *riskavfall* (i Sv) - *problemafval* (i Fin) (jfr finska *ongelmajäte*).

Även puristiska eller hyperkorrekta tendenser i den del av språkområdet som tillhör det tvåspråkiga landet kan åstadkomma en spaltning. Detta är särskilt typiskt för det nederländska språkområdet, i och med att franskan är ett gränsspråk för flamländskans del, vilket medför vissa puristiska reflexer, samtidigt som franskan som internationellt språk har haft ett starkt inflytande på nederländskan i Holland (t.ex. franska *crèche* - *creche* (in NI) - *(kinder)kribbe* (in B); franska *parapluie* - AN *paraplu* - AZN *regenscherm*).

Även om tvisten om normförhållandena omkring svenskan i Finland och nederländskan i Belgien inte skall biläggas i en nederländsk-svensk/svensk-nederländsk ordbok, så har redaktionen känt ett visst ansvar på detta område och det är vår förhoppning att genom vår ordbok ha lämnat ett bidrag till en ökad förståelse av de här frågorna.

Litteratur

- Henning Bergenholz, *Manual of specialised lexicography: the preparation of specialised dictionaries*, 1995
- Henning Bergenholz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jon Hilmar Jonsson, Bo Svensén, *Nordisk Leksikografisk Ordbok*, 1997
- Godelieve Laureys, 'Thema Lexicografie'. In : *Tijdschrift voor Skandinavistiek*. Groningen, 1992, jrg. 13 nr. 2, pp. 5-16
- Godelieve Laureys & Hans de Groot, *Van Dale Handwoordenboek Zweeds-Nederlands/Nederlands-Zweeds - Norstedts svensk-nederländska/nederländsk-svenska ordbok*, 1996
- Mirja Saari "Jo, nu kunde vi festa nog". Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland" I: *Folkmålstudier* 36, s. 75-108, 1995
- Bo Svensén, *Handbok i lexikografi*, 1991
- Bo Svensén, John Sykes, Kerstin Schofield, *Practical Lexicography: principles and methods of dictionary-making*, 1993

Marja Lehtinen

Den första användarresponsen på cd-romversionen av den finska basordboken

An electronic CD-ROM version of the Basic Dictionary of the Finnish Language, that describes the vocabulary of the present standard language, was published in February 1997. My article describes the comments that had been received from the users of the CD-Basic Dictionary until May 1997. At that time the product had been available only a short time, about three months. The main source of the comments is the program user register, in the cards of which there was space for comments.

The majority of those who commented were very satisfied with the product. They regarded it as up-to-date and easy to use. In some cases the choice of headwords was criticised, and the text of some entries was found not enough informative. Some users were interested in having the new vocabulary quickly updated, and others would like to have some additional programs to help writers. For the following versions of the dictionary it is necessary to decide whether we should retain the features resembling a book and try to write better entries, or should we concentrate in developing new many-sided search programs.

I februari 1997 utgavs CD-Perussanakirja, en elektronisk version av Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') som beskriver ordförrådet i modernt finskt allmänspråk. I denna artikel beskrivs användarnas kommentarer till CD-Perussanakirja fram till maj 1997. Produkten hade då hunnit vara ute på marknaden endast en kort tid, ungefär 3 månader. Användarnas kommentarer var alltså synnerligen färska, och de hade framförts i en situation då användarna ännu inte hade särskilt stor erfarenhet av att använda programmet.

Artikeln behandlar särskilt den respons som ordboksredaktionen och de övriga deltagarna i projektgruppen hade bett om och fått in av dem som skickat in registreringskortet för programmet. Artikeln behandlar även faktorer som kommit fram i andra sammanhang, t. ex. i tidningsrecensioner och under olika programdemonstrationer.

1 Bakgrund

CD-Perussanakirja baserar sig på den tryckta, tredelade Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') som utkom åren 1990–1994. Suomen kielen perussanakirja är den mest uttömmande moderna ordboken över ordförrådet i modernt finskt allmänspråk, och det är meningen att både den tryckta och den elektroniska versionen regelbundet skall uppdateras. Ordboken innehåller ca 100 000 uppslagsord och har publicerats av Forskningscentralen för de inhemska språken (underställd undervisningsministeriet), på förlaget Oy Edita Ab (tidigare Tryckericentralen).

Planeringsarbetet för den elektroniska versionen av ordboken påbörjades i god tid innan den tryckta ordboken blev färdig. Den första arbetsgruppen tillsattes redan år 1991, då andra delen av den tryckta ordboken färdigställdes för tryckning. Samma år gjorde dataenheten på Forskningscentralen för de inhemska språken upp en plan om överföring av filer som skapats med vanliga

textbehandlingsprogram till standardiserat s.k. SGML-format (en förkortning av orden Standard Generalized Markup Language, ISO-standard från år 1986).

År 1994 hade Forskningscentralen för de inhemska språken, Statens tekniska forskningscentral och Lingsoft Oy tillsammans utarbetat en prototyp av programmet. Arbetet för att ta fram prototypen finansierades av Forskningscentralen för de inhemska språken och förlaget, Oy Edita Ab. Programmet motsvarade dock inte arbetsgruppens krav och man var tvungen att fortsätta med produktutvecklingen. Däremot fick Lingsoft Oy:s preliminära böjningsprogram, som också ingick i prototypen, så mycket positiv respons av användarna att man beslutade att ett dylikt program skulle ingå också i den färdiga produkten.

Efter att prototypen blivit färdig undersöktes alltså fortfarande olika programalternativ, och år 1996 valdes det slutliga programmet. Produkten, som helt enkelt döptes till CD-Perussanakirja, blev färdig i februari 1997. På grund av det elektroniska formatet gjordes vissa ändringar i sättet att presentera innehållet för att produktens sökegenskaper skulle komma till sin rätt: bl.a. de i exempelsatser förekommande förkortningarna av uppslagsordet ersattes med hela ord. Också innehållet uppdaterades i viss mån: CD-Perussanakirja innehåller ca 2000 nya ordartiklar jämfört med sin tryckta föregångare. Ytterligare uppdaterades innehållet i ca 3000 ordartiklar.

För innehållet i CD-Perussanakirja svarar alltså Forskningscentralen för de inhemska språken. Av förlaget Oy Edita Ab har utvecklingen av en ny produkt krävt en fördomsfri inställning och vilja att satsa på utvecklingskostnader. För programmeringen står det finska företaget Lingsoft Oy, som har specialiserat sig på lingvistiska program. Den färdiga produkten är resultatet av ett intensivt samarbete mellan de tre parterna.

CD-Perussanakirja kostar 950 mk. Den är betydligt billigare än den tredelade tryckta Perussanakirja, som för närvarande kostar 1680 mk.

2 Målsättningarna för CD-Perussanakirja

Redaktionen har hela tiden haft som mål att ge produkten karaktären av ett **nyttoprogram**, ett **verktyg**. Meningen var med andra ord inte att utveckla den till ett multimedieprogram, utan till ett program där själva texten står i centrum. Det ingår alltså varken ljud eller bild i programmet, trots att formatet möjliggör båda. Enligt vår mening tyder ingenting på att dylik "multimediefernissa" på ett väsentligt sätt skulle underlätta användningen av ett program av den här typen. Att programmet inte belastas av stora ljud- och bildfiler är en orsak till att CD-Perussanakirja fungerar snabbt. Just **snabbhet** var enligt redaktionen ett av de viktigaste kriterierna för produkten.

I användargränssnittet gick vi på den minimalistiska linjen: fönstren har inga tilläggfärger. Vi ansåg att ett enkelt utförande är en fördel t.ex. när användaren under samma session flera gånger öppnar och stänger CD-Perussanakirja för att kontrollera ett ord. Också i valet av förpackning ville vi följa samma enkla linje. Bruksanvisningen och cd-romskivan finns inom samma pärmar, och själva förpackningen har formen av en platt bok. Skivan har inget separat plasthölje och själva produkten är inte inpackad i ett kartongfodral.

Vårt syfte var också att framställa en produkt som är **lätt att använda tillsammans med ett textbehandlingsprogram**. Karaktären av effektivt arbetsredskap ville vi förstärka genom att programmet ha fyra separata fönster, av vilka det viktigaste, Sök-fönstret, i sitt ursprungsformat är mycket litet. Vid behov är det lätt att placera i kanten av skärmen, ovanpå ett textbehandlingsdokument, samtidigt som de andra fönstren är stängda. Vi ville också ha en produkt med **mångsidiga sökegenskaper**. Förutom att man kan öppna en enskild ordartikel åt gången, skall ordbo-

ken alltså kunna användas också på många andra sätt. Vi ansåg också att det i den färdiga produkten måste ingå **information om hur de finska uppslagsorden böjs**. Å andra sidan var det viktigt att böjningsformer av ord i själva ordbokstexten inte skulle vålla besvär vid sökning. En maskinell morfologisk analys gjordes därför av materialet, och på så sätt framgick grundformerna av de böjda orden i ordbokstexten. Någon dylik egenskap har hittills inte ingått i vare sig finska eller andra kommersiella ordboksprogram.

3 Responsen

Redaktionen har från början haft som mål att samla in respons på produkten för att utreda vilka egenskaper användarna anser vara viktiga och vilka som är mindre viktiga. Vi har bett om och fått respons på olika sätt. Så har t.ex. redaktionens postadress och e-postadress ingått i både den tryckta och den elektroniska bruksanvisningen för CD-Perussanakirja, liksom i allt demonstrationsmaterial som finns på Internet. Via Internet har det droppat in förfrågningar till redaktionen då och då, men någon storm av respons har det inte varit fråga om. Jämfört med den tryckta ordboken har CD-Perussanakirja fått klart mera respons.

Den viktigaste källan hittills har varit **registreringskortet** för CD-Perussanakirja, som har ett särskilt utrymme för kommentarer. Köparna kan således om de vill skicka in registreringskortet och på så sätt skriva in sig i det register som förlaget upprätthåller. De som skickat in kortet får enligt normal marknadsföringspraxis gratis rådgivning i tekniska frågor och dessutom de följande versionerna av programmet till nedsatt pris.

Redaktionen ville ta tillfället i akt att ställa fyra egna frågor till användarna och be dem kommentera innehållet omgående. Nackdelen med denna respons är naturligtvis att köparen besvarar frågorna innan han bekantat sig ordentligt med programmet. Responsen baserar sig alltså på ett första intryck, inget mer. Än så länge finns det heller inget behov av noggrann statistik; antalet inskickade registreringskort är litet, alla har inte svarat på alla frågor, vissa har inte svarat på en enda osv. Redan som sådan är responsen dock användbar vid vidareutveckling av produkten.

Under de tre månaderna från mitten av februari till mitten av maj 1997 hade förlaget fått in knappt 200 registreringskort för CD-Perussanakirja. Det här betyder emellertid inte att man skulle ha sålt endast 200 exemplar av programmet. Vi visste att programmet redan hade flera tusen användare. Enligt förlaget har man för CD-Perussanakirja fått in fler registreringskort i snabbare takt än för övriga elektroniska produkter.

På registreringskortet ställdes följande frågor: "Vilka faktorer bidrog till ditt beslut att skaffa CD-Perussanakirja?", "Vilket är ditt första intryck av CD-Perussanakirja?" och "Vilken typ av dator använder du?". Dessutom fanns det plats för förbättringsförslag och övriga kommentarer.

3.1 Vilka faktorer bidrog till ditt beslut att skaffa CD-Perussanakirja?

För den första frågan på registreringskortet "Vilka faktorer bidrog till ditt beslut att skaffa CD-Perussanakirja?" erbjöds färdiga svarsalternativ. Alternativen var "tidsenlig", "lätt att använda" och "priset". Köparen kunde också ge ett eget svar på frågan "Annan orsak, vilken?". Många som svarat på frågan hade valt fler än ett alternativ.

Av de tre alternativen var tidsenligheten det viktigaste. 100 personer ansåg att en av produktens bästa egenskaper är att innehållet är färskt. Denna egenskap har även betonats i marknadsföringen; i reklamen och vid produkt demonstrationer har man berättat om hur snabbt ordförrådet förnyas och presenterat nyord som intresserar en bred publik.

Alternativet "lätt att använda" fick dock nästan lika mycket stöd: 80 personer tyckte att formatet var ett viktigt kriterium då de köpte programmet. Många påpekade dessutom att de redan ägde den tryckta Suomen kielen perussanakirja och att de varit nöjda med den. Vid olika demonstrationer av programmet har det dessutom framgått att ungdomar som är vana vid att arbeta med datorer uttryckligen uppskattar det faktum att programmet är lätt att använda. De tycker att det är gammalmodigt och besvärligt att leta fram information i en bok i flera delar och bland uppslagsord som endast står i alfabetisk ordning.

Programmets pris 950 mk, vilket alltså är betydligt lägre än priset för den tryckta boken, verkar utgående från svaren inte vara för högt. Endast på några få registreringskort påpekades att programmet är för dyrt. Liknande kommentarer har dock funnits i datatidningarnas recensioner: priset anses vara relativt högt.

Som "annan orsak" har några personer angett att de skaffat produkten p.g.a. sitt yrke. Andra alternativ var litterära intressen, korsordslösning, språkgranskning av översättningar samt översättarutbildning. Nyttan av att programmet kan användas tillsammans med ett textbehandlingsprogram framhölls också.

3.2 Vilket är ditt första intryck av CD-Perussanakirja?

Som svar på frågan "Vilket är ditt första intryck av CD-Perussanakirja?" kunde användarna själva skriva sina kommentarer utan färdiga svarsalternativ. På basis av svaren var användarnas första intryck övervägande mycket positiva. Svaren kan grovt delas in i följande grupper:

utmärkt	10 st
bra, intressant, ok	55 st
motsvarar förväntningarna	5 st
lätt att använda, behändig, snabb	25 st
<hr/>	
nöjaktig, medelmåttig	5 st
oredig, komplicerad	6 st
uppslagsord saknas / felaktiga definitioner	3 st

95 svar var positiva och enligt 14 svar var produkten endast nöjaktig eller rentav oredig. Åsikterna motiverades inte närmare, men i några svar påpekades att ett visst uppslagsord inte fanns i ord-boken, eller att definitionen på ett uppslagsord var felaktig.

3.3 Kommentarer och förbättringsförslag till redaktionen och den övriga projektgruppen

På registreringskorten fanns också plats reserverad för övriga kommentarer och förbättringsförslag. I det följande presenteras denna respons.

3.3.1 Val av uppslagsord m.m.

Den vanligaste kommentaren om innehållet i CD-Perussanakirja var att något eller några uppslagsord saknades. I det avseendet följer kritiken av den elektroniska produkten samma mönster som kritiken av tryckta ordböcker; den vanligaste och samtidigt den mest förståeliga orsaken till kritik är urvalsprinciperna för uppslagsorden. Bland annat påpekades att aktuell Internetterminologi saknas i CD-Perussanakirja. Av terminologin på detta område finns än så länge endast de vanligaste termerna med, bl. a. *kotisivu* ('hemsida'). Redaktionen ville vänta och se hur området utvecklas och vilka ord och fenomen som verkligen etableras. En användare önskade visserligen att man just i en elektronisk produkt skulle ta med också ord som inte är fast etablerade och som redaktionen vet kommer att förbli dagsländor. Saken tål att tänkas på, men det skulle medföra att den elektroniska och den tryckta versionen börjar fjärma sig från varandra.

Det framfördes också önskemål om att man skulle ta med äldre ord och mera specialterminologi i CD-Perussanakirja. Föräldrade ord kommer dock inte att ingå i ordboken, eftersom det är fråga om en ordbok över modernt språk och man vill behålla denna profil även i framtiden. Redaktionen har även i andra sammanhang mottagit önskemål om en utvidgning av terminologin inom olika specialområden, och saken måste tas till behandling.

Som vanligt får en ordbok endast i undantagsfall positiv kritik för **det som verkligen finns i den**. En tidningsrecensent nämnde dock som en god egenskap att man bland uppslagsorden tagit med också alldeles vanliga ord ur vardagsspråket, dvs. ord som stilmässigt stämplat som vardagliga, och inte endast sådant språk som följer skriftspråksnormen.

3.3.2 Fler exempel

En del användare önskade att man i framtiden skulle ha fler exempelsatser i ordartiklarna. Önskemålet är berättigat, eftersom korta ordartiklar onekligen ser väldigt avskalade ut på skärmen. Eftersom man på skärmen ser endast en ordartikel åt gången kan man inte samtidigt ögna igenom en "boksida" och på så sätt få stöd från de intilliggande ordartiklarna. Det här är ett problem, och redaktionen testade i själva verket redan i prototypfasen en annan lösning där man såg en "boksida" åt gången. Denna lösning var dock mindre bra, eftersom det då såg ut att finnas för mycket information i rutan så att det blev svårt att hitta den relevanta informationen. Att visa en hel "boksida" var också det som redaktionen fick överlägset mest negativ kritik för vid testanvändning av prototypen.

Just på grund av att vissa ordartiklar ser så "avskalade" ut på skärmen kommer innehållet i ordartiklarna i CD-Perussanakirja i de följande versionerna att utökas något. Idealet vore förstås om det i programmet kunde ingå ett tillval av något slag, som ger tilläggsexempel på ett önskat ord ur autentiskt korpusmaterial. En liknande egenskap finns t.ex. i *Cobuild on CD-ROM*. Här uppstår dock problem kring upphovsfrågor och en dylik produkt låter nog vänta på sig på den finska marknaden.

3.3.3 Uppdateringar ofta, billigt, via Internet!

I enlighet med tidsandan ville några användare som skickat in registreringskortet ha uppdateringar av programmet via Internet: ”uppdateringar ofta och billigt, tack”, ”uppdateringar minst två gånger om året”, ”jag vill ha snabba och regelbundna uppdateringar, t.ex. en gång om året, eller t.o.m. oftare”. Än så länge har man inga planer på uppdatering, för även om de tekniska problemen kring dataöverföringen kunde lösas skriver man inte nya ordartiklar i en handvändning. Önskemålen är dock förståeliga, och frågan kommer att utredas grundligt. Som en av användarna sade skulle en uppdatering av ordförrådet via Internet i kombination med det faktum att programmet är snabbt och lätt att använda vara en unik fördel för produkten som det lönar sig att utnyttja.

3.3.4 Språkvårdsprogram, synonymer, uppgifter om egennamn, illustrationer

Vissa av användarna framförde önskemål om att det i produkten förutom en ordbok skulle ingå även andra egenskaper, ”så att den som skriver en text har alla redskap till hands på samma ställe”. Dylika egenskaper vore bl.a. ett korrekturläsningsprogram och artiklar om språkvård. Likaså framfördes önskemål om synonymer och uppgifter om etymologi och egennamn. En av respondenterna ville ha bildmaterial; bilder är lätta att lägga till i den elektroniska versionen och skulle tjäna åtminstone utlåningars intressen. Vissa av dessa egenskaper – t.ex. ortnamn – har redaktionen för avsikt att föra in i nästa version. Det är klart att alla ovannämnda egenskaper ökar programmets användbarhet, men det är lika klart att det krävs betydande tilläggsinsatser i projektet för att de skall kunna införas.

3.3.5 Kommentarer om böjningen

Tidningsrecensionerna har innehållit positiva kommentarer om möjligheten att få reda på böjningsformerna för alla uppslagsord som ingår i CD-Perussanakirja. I dataexperternas recensioner anses det också vara en tekniskt beaktansvärd egenskap att programmet kan producera böjningsformer. Även det faktum att man i den morfologiskt analyserade ordbokstexten med hjälp av ordets grundform kan söka upp ordet i böjd form, har noterats i vissa recensioner.

Enligt vissa användare borde tabellerna med böjningsformer innehålla flera temaformer. Här har även redaktionen planer på vissa tillägg.

3.3.6 Separata fönster – ett fönster

Att programmet har fyra separata fönster har inte gillats av alla användare; fönsteruppdelningen har enligt vissa varit oredig och svår att använda. Å andra sidan har de negativa kommentarerna inte varit speciellt många; endast sju personer ansåg det värt att nämna att fönsteruppdelningen inte är speciellt väl genomförd.

Faktum är att fönsteruppdelningen i CD-Perussanakirja avviker något från det normala. Programmet har fyra fönster av vilka man kan öppna önskat antal. Lösningen har kommenterats också i recensionerna i två datatidningar med stor upplaga. Här har fördelarna lyfts fram, nämligen det att man kan placera fönstren var man vill på skärmen, t.ex. så att de inte skymmer textbehandlingsprogrammet. I recensionerna nämns också att det är lätt att hitta detaljerad information och precisera sökningen med hjälp av det stora och lilla sökfönstret. Å andra sidan påpekas att flera fönster kan göra sökningen långsammare.

Trots de negativa kommentarerna kommer denna del av användargränssnittet i CD-Perussanakirja knappast att förnyas i de följande versionerna. Redaktionen litar på att användarna efter att de hämtat sig från den första förvirringen upptäcker den nuvarande lösningens goda sidor.

3.3.7 Teckenuppsättning

På grund av några specialtecken i ordbokstexten har man i CD-Perussanakirja varit tvungen att lägga in en separat uppsättning specialtecken. Alla har inte kunnat ta i bruk TransRomanDict-teckenuppsättningen utan problem, utan programmet har ett en felanmälan vid start. Några användare har anmält felet på registreringskortet, och det har varit den vanligaste frågan till den tekniska stödpersonalen på förläggarens rådgivningslinje. Problemet uppstår endast i samband med Windows 95; i Windows 3.1 har inga problem förekommit. Det finns en enkel lösning på problemet: teckenuppsättningen fungerar felfritt efter att man öppnat och stängt Font-katalogen en gång. Trots försök har man inte lyckats lokalisera felet, och en anmärkning om felet måste troligen ingå i bruksanvisningen till nästa version.

3.3.8 Mac-version

Redan innan CD-Perussanakirja kom ut föranledde frågan om en eventuell Macintosh-version av programmet överlägsset mest förfrågningar. Redaktionen var dock tvungen att svara nekande på förfrågningarna. PC-programmet kunde nämligen inte överföras direkt till den form som krävdes i Mac-versionen, utan en omprogrammering hade varit nödvändig. Detta i sin tur skulle ha ökat produktionskostnaderna avsevärt, och man ansåg sig inte kunna satsa på detta då det var fråga om en första version. CD-Perussanakirja går dock att använda på Mac-maskiner redan nu, om man använder konverteringsprogrammet SoftWindows.

4 Vilken typ av dator använder du?

För att man skulle kunna kartlägga vilka tekniska krav som borde ställas på de följande versionerna av CD-Perussanakirja, ingick bland frågorna på registreringskortet också frågan "Vilken typ av dator använder du?". Den nuvarande rekommendationen, som finns på förpackningen och i själva programmet, är följande: datorn bör ha en 486-processor, 8 megabyte centralminne och en cd-romstation med dubbel hastighet. Programmet fungerar dock tillfredsställande också i maskiner med mindre effekt, med en 386-processor och 4 megabyte centralminne.

Utgående från svaren tycks datorerna i finska hem och på finska arbetsplatser vara avsevärt effektivare än vad som krävs för CD-Perussanakirja. Dagens "normaldator" tycks vara en Pentium med ca 16–68 megabyte centralminne.

CD-Perussanakirja har varit under utveckling ett antal år, men när det kommer till kritan har det långa utvecklingsarbetet varit till fördel för produkten. År 1991, när man började utveckla cd-versionen, och år 1994 då prototypen blev färdig, hörde t.ex. en cd-romstation inte nödvändigtvis till basutrustningen i en dator. Nuförtiden har nästan alla maskiner som säljs en cd-romstation. Också datorernas minneskapacitet är numera sådan, att det inte vällar några problem att installera CD-Perussanakirja på hårddisken. Installationen kräver allt som allt 110 megabyte skivminne, och

programmet fungerar naturligtvis snabbare om det installeras på hårddisken än om man använder cd-romstationen.

5 Färre kommentarer än väntat

I det följande behandlas kort egenskaper hos CD-Perussanakirja som enligt redaktionen gett upphov till färre kommentarer än väntat, men som ändå krävt stora insatser under utvecklingen av programmet.

Hittills har användarna gett mycket liten respons på de olika alternativen i Visa-menyn, dvs. på att man förutom att se hela texten i ordartikeln kan välja att se endast definitionerna eller exemplen. Å andra sidan gillas denna egenskap av telefonrådgivarna i språkvården på Forskningscentralen för de inhemska språken. Man får vid behov lätt och snabbt fram betydelsestommen i en lång ordartikel. Möjligheten att välja vad man vill se av ordbokstexten baserar sig på den noggranna kodningen av strukturen i ordboksmaterialet, vilken i själva verket möjliggör ännu fler sätt att framställa informationen i en ordartikel än de som nu finns i CD-Perussanakirja.

Inte heller möjligheten att i texten söka böjda former av ett ord har väckt speciellt stor uppmärksamhet, trots att det är fråga om en rätt revolutionerande egenskap i ett elektroniskt program. Det är möjligt att egenskapen är så ovanlig i finskspråkiga dataprogram att man inte ens förstår att sakna den.

Åsikter om hyperlänkarna har än så länge heller inte framförts i någon större utsträckning. I CD-Perussanakirja finns hyperlänkar på typiska hänvisningsställen, dvs. sådana ställen där det i ordbokstexten finns ett likhetstecken (=) eller ”jfr” eller ”se”. Med dessa beteckningar hänvisar man i en tryckt ordbok användaren till en annan sida eller del av boken. Det verkar dock som om detta hänvisningssätt inte var tillräckligt. Det ideala i en elektronisk ordbok vore att alla ord i texten som har en egen ordartikel skulle innehålla en länk till detta ord som uppslagsord. Redaktionen för CD-Perussanakirja planerar att införa ett dylikt länksystem redan i nästa version av programmet.

Några av användarna berömde bruksanvisningen som de tyckte var klar och tydlig. Bruksanvisningen finns tryckt på förpackningen och också i form av elektroniska filer i själva programmet. Redaktionen lade ner mycket tid på att utarbeta bruksanvisningen så att den skulle bli så enkel och lättläst som möjligt. Det allmänna intrycket är dock att få bryr sig om att läsa den – här står vi inför samma problem som redaktörerna för den tryckta ordboken stött på.

Inte heller själva produktförpackningen har föranlett speciellt många kommentarer. Ändå är förpackningen åtminstone för finska förhållanden exceptionell; skivan och instruktionsboken finns båda i samma förpackning som har formen av en platt bok. Skivan är alltså inte förpackad i ett separat plastfodral (som lätt går sönder), och produkten har inte heller i övrigt något separat fodral. En negativ kommentar har nått redaktionens öron: en bokhandlare ansåg att förpackningen är så liten att kunderna inte lägger märke till den.

6 Fortsättningen

CD-Perussanakirja har utarbetats med den tidigare tryckta ordboken som utgångspunkt, vilket kanske är fallet med de flesta elektroniska enspråkiga beskrivande ordböcker. Detta innebär att informationsinnehållet i ordartiklarna är i stort sett detsamma i den tryckta och den elektroniska

versionen. I utvecklingen av de följande versionerna av programmet måste vi ta ställning till om vi skall fortsätta på samma linje. Om så är fallet kommer den elektroniska versionen också i fortsättningen att ha många bokliknande drag.

Om huvudvikten i utvecklingen av den elektroniska versionen däremot läggs på egenskaper som rättar sig efter det nya mediet, kommer produktens informationsinnehåll – och alltså inte enbart formen – antagligen så småningom att fjärna sig från den tryckta ordboken. Man utvecklar kanske ett uppdateringssystem för nya ord och tar in sådana vardagliga ord som ratats i den tryckta versionen. Eftersom utrymmet inte är något problem, kan ordartiklarna innehålla fler exempel än vad som är möjligt i den tryckta versionen. Den elektroniska formen kan också på andra sätt ha en utfyllande inverkan på de enskilda ordartiklarna. Eftersom ordartiklarna i den elektroniska versionen inte får stöd av resten av ”boksidan”, måste de utarbetas så att de fungerar självständigare än i den tryckta boken. Och eftersom största delen av de texter som skrivs nuförtiden skrivs på dator, vore det ur skribentens synvinkel bra att tillsammans med ordboken få också andra språkliga hjälpmedel. Enbart en ordbok räcker kanske inte längre till, utan vi får ett program med många funktioner, som innehåller ortnamn, etymologi, information om språkvård osv.

För närvarande har vi inte så mycket information om användarna av den elektroniska ordboken, och också den respons som beskrivits här baserar sig på en situation där användaren ännu inte haft speciellt stor erfarenhet av att använda programmet. För att man skall kunna dra några slutsatser om vad som är viktigt för användaren, har utgivaren Forskningscentralen för de inhemska språken och förläggaren Oy Edita Ab tagit i bruk en ny enkät som skickas ut till de användare som finns i förläggarens abonnentregister. Vi ber abonnenterna svara på bl.a. den grundläggande frågan om vad som är viktigast för användaren av en elektronisk ordbok. Är det en till sitt informationsinnehåll så fullständig ordartikel som möjligt, eller borde man i produktutvecklingen satsa på olika biprodukter och mångsidiga sökmöjligheter som gäller alla delar i ordbokens struktur?

Litteratur

- CD-Perussanakirja 1997. Uusin tieto nykysuomen sanoista. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94.
Programmering Lingsoft Oy. Förläggare Oy Edita Ab.
- Cobuild on CD-ROM. HarperCollins 1994.

Översättning till svenska av Susanna Karjalainen

Carl-Erik Lundblad

Ordbok eller encyklopedi – en fråga om hänsyn till användaren?

This article investigates the possibility of distinguishing between, on the one hand, dictionaries describing linguistic phenomena and, on the other hand, dictionaries primarily providing information about extra-linguistic matters. The description of meaning is considered to be a normal feature of what we call dictionaries, but there is sometimes uncertainty or disagreement about what meaning is and how it can be delimited from information about the things denoted by the words. It can be difficult or impossible to find theoretically tenable criteria for the difference between meaning and encyclopaedic information. This is not, however, the same as saying that there is no difference.

Inom lexikografin kan man t. ex. beskriva skillnader mellan olika slags ordböcker. Mer elementär är uppgiften att bestämma vad som ska ingå i lexikografins domän. Bergenholz (1995) menar att man inte klart och entydigt kan skilja mellan sådana ordböcker som behandlar språket och sådana som behandlar utomspråkliga fenomen. Han menar också att realuppslagsverk, encyklopedier, ska studeras inom lexikografin. Det senare önskemålet verkar väl rimligt nog, men då det gäller möjligheten att skilja mellan å ena sidan ordböcker som redovisar språkliga fenomen och å andra sidan lexikon med i första hand upplysningar om utomspråkliga förhållanden är det nödvändigt med några påpekanden, vilka blir en kommentar också till Bergenholz/Kaufmann (1996).

När man ska bestämma skillnaden mellan olika uppslagsverk kommer man naturligtvis aldrig ifrån att beakta innehållet. Wiegand (1988) tar dessutom hänsyn till verkets uttalade syfte. Om verket uppges vara en ordbok så ska dess huvudsakliga innehåll vara upplysningar av språklig art. Uppges verket vara ett reallexikon så får det visserligen finnas språklig information, men den huvudsakliga informationen ska vara encyklopedisk. Wiegand (1988) upprätthåller alltså en skillnad mellan språklig och encyklopedisk information. Vari består då denna skillnad? Alla kan väl vara överens om att upplysning om ordklass, uttal, böjning och etymologi är information om språket och något som normalt hör hemma i ordböcker. Visserligen kan informationen ges i vilken typ av uppslagsverk som helst, men att den handlar om språk kan det knappast vara oenighet om. Annorlunda då om ords betydelse. Fastän betydelsebeskrivning anses vara ett normalt inslag i det som vi kallar ordböcker råder det ofta osäkerhet och ibland oenighet om vad betydelse är och hur den kan avgränsas från kunskap om de saker eller förhållanden som orden betecknar (se t. ex. Zgusta 1971:198 ff). Därför är det heller inte alla gånger lätt att skilja mellan ordbok och reallexikon (encyklopedi). I allmänhet anser man sig klara det på sådant sätt som beskrivs i Svensén (1987:2):

”Skillnaden mellan ordbok och encyklopedi ligger [...] i själva informationens art. Ett enkelt sätt att beskriva denna skillnad är att säga att encyklopedin förmedlar kunskaper om världen, medan ordboken ger information om enskilda enheter i det kommunikationssystem (språket), med vars hjälp människor utbyter meddelanden om världen. Den kan sägas renodla den del av mänsklig kunskap som avser språket, medan encyklopedin tar hand om resten. En annan (och kanske något överförenklad) karakteristik är att medan ordboken svarar på frågan ”Vad betyder (ordet) X?”, ger encyklopedin svar på frågan ”Vad är (företeelsen) X för något?”

Vad som är betydelse hos språket och vad som är encyklopedisk information om världen kan alltså spela roll när uppslagsverk karaktäriseras. Det kan också vara en vital fråga när allmänordböcker författas, men enligt Bergenholz/Kaufmann (1996:180) skulle frågan emellertid för närvarande vara ofruktbar för praktisk lexikografi. Denna ståndpunkt ska här bemötas.

Teoretisk grund eller praktiska överväganden

Det är många som har sagt att det är svårt (och en del rent av omöjligt) att dra en skiljelinje mellan å ena sidan ett ords betydelse och å andra sidan kunskap om det utsnitt av världen som ordet betecknar. Av den orsaken skulle det egentligen också vara svårt eller omöjligt att på traditionellt sätt skilja mellan ordbok och encyklopedi. Bergenholz (1995:41) nämner två författare som framför den åsikten, Møller (1959) och Haiman (1980).

Møller (1959:55) säger sig ha ett starkt intryck av att uttalanden om skillnad mellan ordbok och encyklopedi, eller som han benämmer det: lexikon, vilar på en mycket svag teoretisk grund. Møller verkar enligt följande citat anse att det helt enkelt inte finns någon skillnad.

I det hele taget kan man da kun modtage et klart indtryk af, at de programartige, teoretiske udtalelser om den (næsten) absolutte forskel mellem ordbog og leksikon hviler på et meget løst grundlag, og i praksis har man, så vidt det kan ses, kun i ringe grad haft en sådan vejledning før øje, når en forklaring til de forskellige ord blev udformet, et forhold, der vel må tydes som en indirekte anerkendelse af, at det omtalte skel ikke eksisterer.

Haiman (1980) prövar några förmentade sätt att avgöra skillnad mellan ordbok och encyklopedi. Skillnaden skulle utgöras eller motsvaras av en skillnad mellan språklig och kulturell kunskap, vidare mellan subjektiva och objektiva fakta, mellan essentiella och accidentiella fakta, mellan semantik och pragmatik, mellan analytiska och syntetiska påståenden och slutligen mellan namn och appellativ. Haiman menar att skillnader av sådant slag antingen beror på missuppfattning eller bara är tillfälliga och därför betydelselösa.

Att vara av åsikten att det är svårt att dra en absolut gräns mellan betydelse och encyklopedisk information och därmed mellan ordbok och encyklopedi är inte detsamma som att påstå att det inte finns någon skillnad. Varken Møller eller Haiman kommer heller till den slutsatsen. Møller (1959:56 f) vill med flera exempel visa att det finns en omedelbar och subjektiv uppfattning om att viss information i definitioner är av språklig art och därför har hemortsrätt i en ordbok medan annan information ligger utanför det språkliga. T. ex. menar han att en upplysning om att vargen utrotades ur Danmark i början av 1800-talet hör hemma i ett konversationslexikon. Och Haiman (1980:355) menar att man visserligen inte kan ge teoretiskt hållbara kriterier för en skiljelinje mellan ordbok och encyklopedi men att det trots allt finns en skillnad som kan urskiljas i praktiken. Man skriver alltså antingen en ordbok eller en encyklopedi. I den praktiska utövningen frågar lexikografer inte efter någon teoretiskt motiverad grund för skillnaden.

Møller och Haiman menar alltså att en innehållslig skillnad mellan ordbok och encyklopedi finns fastän omöjlig eller svår att finna teoretiskt stöd för. Därför duger det inte att med bara deras stöd argumentera för att ordbok och encyklopediskt uppslagsverk egentligen är detsamma. Bergenholz (1995) har bara ovanstående citat från Møller och refererar inte Haimans resonemang. Det gör inte Bergenholz/Kaufmann (1996) heller. De redovisar alltså inte hur man med Haimans hjälp skulle komma till en uppfattning att ordbok och encyklopedi är detsamma. Om Haiman (1980) ska få

spela någon roll borde Frawley (1981) beaktas. Han har nämligen på punkt efter punkt med övertygande argument vänt sig mot Haiman.

Grunden för den åtskillnad mellan ordbok och encyklopedi som många gör skulle enligt Bergenholz/Kaufmann i stället för skillnad mellan betydelse och encyklopedisk information bestå i ett hänsynstagande till användargruppen. Skillnaden mellan semantiska förklaringar (i en ordbok) och encyklopediska förklaringar (i ett realexikon) skulle egentligen handla om hur mycket information användaren behöver. Jfr Bergenholz (1994:20). Jag vill invända mot detta och menar att det faktiskt finns skillnad mellan betydelse och encyklopedisk information, något som man bör ta fasta på vid ordboksproduktion. Jag har också all respekt för den som tar hänsyn till användaren vid bedömning av vilka fakta som ska förmedlas, men man bör beakta att det hos ordboksanvändare med en mer eller mindre reflekterande hållning nog finns en spontan uppfattning om skillnad mellan betydelsebeskrivning som hör hemma i en ordbok och faktabeskrivning som hör hemma i en encyklopedi. Betydelse och encyklopedisk information är nämligen trots allt olika storheter, och om ordboken ska vara en språkbeskrivning krävs ett särhållande. Att definiera om skillnaden till en fråga om hur mycket ordboksanvändaren behöver eller vill veta vore en förfuskning och skulle innebära en trubbighet som i värsta fall ledde till att färdigheten att skriva ordböcker med betydelseredovisning gick förlorad. Ordböcker kommer det att finnas önskemål om allt framgent, och därför krävs det lexikografer med uppfattning om vad betydelse är. Nedan refereras först några teoretiska skolors syn på vad betydelse är. Därefter ges några fler argument för det speciella med betydelsebeskrivning.

Några språkliga skolors syn på skillnaden mellan betydelse och encyklopedisk information

Skillnaden mellan ordbok och encyklopedi kan vid hastigt betraktande förefalla enkel och självklar men också tvivelaktig och med bräcklig teoretisk underbyggnad. Här följer kortfattat något om hur språkteoretiker har sett på förhållandet mellan betydelse och encyklopedisk information de senaste hundra åren. Jfr Geeraarts (1988:668–674).

Junggrammatiken

Geeraarts (1988:648) menar att semantiskt inriktade forskare inom den historiskt komparativa skolan var de första som bedrev en rent lingvistisk semantik, till skillnad från tidigare vetenskapsmän som behandlat semantik som en del av spekulativ filosofi eller retorik. Junggrammatikerna kring sekelskiftet beskrev betydelse som en psykologisk storhet, en tanke, idé eller föreställning som talaren (eller skrivaren) lägger i ordet eller som ordet väcker till liv hos lyssnaren (eller läsaren). Wellander (1917:7) beskriver betydelse sålunda: "Die Bedeutung eines Wortes ist die Vorstellung die ein Individuum mit dieser Worte verbindet." Med ett sådant synsätt kopplas betydelse ihop med tänkandets allmänna funktion som reflektion och som rekonstruktion av människans upplevelser och alltså också med tänkandets funktion att lagra encyklopedisk kunskap. Ordens betydelse och encyklopedisk kunskap om världen är alltså i princip detsamma. Språket är inte frikopplat från utan inbäddat i människans tänkande, hennes kognitiva färdighet. Men det finns en nyansering: En junggrammatiker som Wellander betraktar orden dels som "ordindivider", så som de existerar i verkligheten, dels som "ord i lexikalisk bemärkelse", så som orden existerar i en

ordbok eller grammatik. Ord i lexikalisk bemärkelse är en abstraktion av en mängd individuella ordanvändningar som är så pass lika att de uppfattas som identiska (Jfr Wellander 1917:15). I en ordbok beskrivs de ”lexikaliska betydelseerna” efter hur språkkänslan urskiljer dem, inte i ”logiska kategorier” (Wellander 1917:16 f). Lexikalisk betydelse är alltså det för språkkänslan gemensamma och lika av betydelsen hos individuella ord.

Strukturalismen

Strukturalismen beskriver språket som ett helt självständigt system där de ingående delarna karaktäriseras och bestäms av sin relation till varandra. Också ordens betydelse beskrivs som relationer internt inom språksystemet. För att lättare redogöra för betydelserlikhet eller skillnad mellan orden eller redogöra för egenskaper som möjliggör eller hindrar kombination med andra ord, så beskrivs orden med semantiska drag eller betydelsekomponenter, t. ex. [+MÄNSKLIG], [+MANLIG], [+VUXEN], [-GIFT] för *ungkarl*. Det system som de språkliga tecknen ord ingår i är självständigt och autonomt. Visserligen används orden för att man ska tala om och beskriva världen, men detta att referera till något i världen ligger utanför språket som system. Ordets betydelse beskrivs som dess inordning i det (hierarkiska) lexikala systemet (t. ex. såsom synonym, hyponym etc.) (Jfr Lyons 1968:443 ff). På det sättet betraktas betydelse som något inom enbart språket och skilt från vår kunskap om världen.

Den strukturalistiska grundsynen finns kvar hos t. ex. Cruse (1988) och (1990). Han gör skillnad mellan å ena sidan ord som kan definieras genom sin relation till andra ord och å andra sidan sådana som inte kan definieras. De som inte kan definieras ingår inte i språksystemet, bara i vårt begreppssystem. Om de orden har vi bara encyklopedisk kunskap. Exempel på ett definierbart ord är *hingst* med komponenterna [MANLIG] och [HÄST]. Ordet *hingst* kan relateras till *sto* genom komponentbyte. Denna information hör hemma i ordboken, liksom t. ex. den expressiva betydelsen hos och skillnaden mellan *dö*, *avlida*, *kila vidare* och *kola vippen*. Ett ord som *häst* däremot kan bara hänföras till begreppet [HÄST], så det saknar betydelse. För Cruse är information som hör hemma i ordbok bara sådan som rör egenskaper hos orden, inte information om egenskaper hos de begrepp som förknippas med orden. Sådan information är encyklopedisk.

Den generativa lingvistik

De generativa transformationslingvistikerna ser språkförmågan som något nerlagt i den mänskliga hjärnan, där den utgör en självständig del skild från annan mental förmåga. Språkförmågan jämförs med en datamaskinell bearbetning med rekursiva regler som producerar satser med fonetisk, syntaktisk och semantisk form. Liksom inom strukturalismen betraktas språkförmågan som autonom i förhållande till ett begreppssystem utanför språket. Begreppen har att göra med människans kunskap och tro (Chomsky 1982:20). Bierwisch (1996:136) beskriver skillnaden mellan språk- och begreppssystem som så att semantiken bestämmer tolkningen av de språkliga tecknen och att tecknen får sin betydelse i ett begreppssystem. Gränsen mellan språksystem och begreppssystem kan vara mer eller mindre tydligt uppfattad, men betydelse hör alltså till något utanför språket.

Den kognitiva lingvistik

Den kognitivt orienterade semantiken ser språkförmågan som en del av människans allmänna förmåga att tänka. Ett ords betydelse är alltså inte något principiellt annorlunda än människans tankar om den företeelse som vi beskriver med ordet. Ordbetydelse och encyklopedisk kunskap är alltså i princip samma sak, precis som hos semantiker i den junggrammatiska skolan. Med ordet *hund* förknippas begreppet "hund", och begreppet hänger ihop med vad vi vet om hundar. Som framgick ovan kommer Cruse till samma ståndpunkt i fråga om ett ord som *hund* eller *häst*, vilket varken står i hyponymiförhållande till något annat eller är en synonym som skiljer sig från andra ord genom emotiv laddning. Kognitiva semantiker har emellertid en radikalare hållning än Cruse: all ordbetydelse är encyklopedisk.

Att betydelse är encyklopedisk leder emellertid inte till att allt en människa vet om en sak eller företeelse nödvändigtvis skulle vara relevant för hennes begrepp förknippat med det betecknande ordet. Allt en människa vet om hundar behöver rimligtvis inte ingå i hennes begrepp "hund". Att en ordbok ger information som är encyklopedisk är inte detsamma som att ordboken är en encyklopedi. Se Taylor (1995:83), som menar att ordbetydelse bör beskrivas med information om "gemensam, konventionaliserad, i viss mån kanske idealiserad kunskap, som ingår i ett mönster av kulturella föreställningar och vanor."

Kognitiva semantiker delar alltså sin grunduppfattning med semantiker i den junggrammatiska skolan. Sannolikt delas uppfattningen också av många lexikografer.

Ordbokens betydelsebeskrivning

Liksom läkare opererar patienter trots att det är omöjligt att få operationssalen absolut steril, så skriver lexikografer ordböcker med betydelsebeskrivning trots att någon absolut gräns mellan betydelse och encyklopedisk information är omöjlig att fastställa. Man har vetat vad som huvudsakligen hör hemma i en ordbok respektive en encyklopedi, liksom läkare har kunnat skilja mellan ett huvudsakligen sterilt operationsrum och ett kontaminerat. Man får inte avstå från att handla bara därför att man inte finner det absoluta. Att en absolut skillnad mellan betydelse och encyklopedisk information rimligtvis inte finns har inte varit något stort bekymmer för lexikografer. Är den medvetenhet som däremot finns om en vettig åtskillnad mellan ordbok och encyklopedi något att ta vara på, eller finns det mer att vinna på att omdefiniera skillnaden till en fråga om hänsyn till användaren? I t. ex. Ömålsordboken (se presentationen av den i Pedersen (1994)) skiljer redaktörerna medvetet encyklopedisk information från betydelsebeskrivning och delar upp i markerade stycken. Visserligen görs detta som en service åt användarna, men med en uppfattning om vad som är betydelse och vad som inte är det. Bergenholz (1995:42) menar att uppdelningen inte har med förhållandet mellan ord och sak att göra utan att redaktörerna egentligen tar hänsyn till tänkta användare. Det är enligt min mening visserligen uppenbart att författarna av Ömålsordboken tar hänsyn till olika användare, men de är sannolikt också medvetna om en skillnad mellan språkspecifik och encyklopedisk information även om de inte underbygger med teoretiska resonemang. Vad gäller användarna är det nog många som är tacksamma för ett sådant särhållande. Också de räknar sannolikt med att ord har betydelser och att betydelse är något annat än kunskap om hur världen är eller att betydelse är en alldeles speciell kunskap om världen. Ibland är användaren intresserad av vad orden betyder, ibland av sakerna eller företeelserna i världen eller i en svunnen kultur.

Fastän gränsen mellan ordbok och encyklopedi inte kan vara strikt fixerad har alltså lexikografer inte sett sig förhindrade att i ordboken försöka beskriva orden och inte i första hand världen. De har beskrivit det generella hos individuella ordanvändningar och det gemensamma hos de begrepp som människor knyter till orden (för att lagra sin kunskap och uttrycka sina tankar om världen). Ordboken beskriver alltså också världen, men inte direkt utan i språkets spegel. Syftet med beskrivningen är inte att förmedla ny encyklopedisk kunskap, fastän en användare många gånger kan använda ordboken för att öka sin encyklopediska kunskap. Jämför t. ex. definitionen av *kärlek* i *Svenska Akademiens ordbok (SAOB)* med motsvarande artikel i *Nationalencyklopedin*, som utgör sex spalter och inleds med följande.

Någon på en gång uttömmande och allmänt accepterad definition av kärlek kan knappast ges. I artikeln behandlas kärlek ur de två vanligaste aspekterna, den världsliga och den religiösa, utan att de ska uppfattas som varandra uteslutande kategorier.

[Rubrik:] Kärlek i västerlandet ur idéhistoriskt perspektiv

[Rubrik:] Antiken [...]

I *SAOB* ges information om det för många människor gemensamma hos begreppet *kärlek*. Ordet definieras alltså, vilket inte utesluter att man kan använda informationen för att få veta något om "kärlek", kanske det essentiella:

stark känsla l. böjelse för ngn, yttrande sig i en (oegennyttig) önskan om föremålets lycka o. välgång
l. i glädje o. tillfredsställelse över att vara i dess närhet o. göra det till lags o. d.; innerlig tillgivenhet
l. sympati (för ngn);

Betydelsebeskrivning av allmänna, levande ord

Det är inte lätt att vara tydlig i fråga om betydelse hos ordet resp. encyklopedisk information om världen. I det ovanstående har det hävdats att man mycket väl kan göra åtskillnad mellan betydelse och encyklopedisk information och därför mellan ordböcker och encyklopedier, samtidigt som det har påstått att betydelse är encyklopedisk till sin natur. Vad är då egentligen skillnaden? Den är i korthet densamma som skillnaden mellan gemensam och icke gemensam kunskap. Definitionerna i en ordbok ska på sitt sätt beskriva och förklara den språkliga kompetensen hos infödda språkbrukare. Det innebär att man ska beskriva de för flera språkbrukare eller de för människorna i en kultur gemensamma idéerna som förknippas med orden (eller de tankar, föreställningar och idéer som språkanvändarna bedömer som gemensamma). Det är ju tack vare det gemensamma som språket fungerar. Utan det gemensamma ingen kommunikation. När den språkliga kompetensen ska förklaras ingående bör beskrivningen också ta fasta på sådant som kan belysa metaforiska och andra utvidgningar, betydelseinskränkningar eller polysemiförhållanden. Sådant är en del av den gemensamma språkliga världen eller språkkompetensen.

Är det möjligt att i en ordbok beskriva detta gemensamma? Hur vet man vad som är gemensamma idéer eller föreställningar och hur ser en vettig beskrivning ut? När t. ex. Nationalencyklopedins ordbok om ordet *hund* säger att hunden uppfattas som en medlem av familjen, så är det ett försök att få fram betydelsen genom att anföra en gemensam föreställning. Wierzbicka (1985) har gjort detaljerade definitioner av engelska motsvarigheter till bl. a. *ekorre*, *hund*, *katt*, *bil*. Utan att ge exempel på definitionerna här – de skulle bara väcka protester för sin längd och överdrivna utförlighet – hänvisas till Wierzbicka (1985) och (1990). Hon menar inte att så långa definitioner som hennes ska ingå i varje ordbok. Det väsentliga är att hon visar att det är möjligt att fånga det

gemensamma i begrepp förknippade med svårdefinierade ord, t. ex. när *blå* beskrivs som färgen hos molnfri himmel eller när *hund* beskrivs som ett slags djur som lever ihop med människor och kan vara användbar för människor eftersom den kan skrämman iväg människor och djur. Det är sådant som ska lyftas fram i en allmänordbok. Definitionernas utformning är en fråga för sig. Allt bör kunna prövas förutsättningslöst i försöken att få fram betydelsen. Senare års prototypsemantik har uppmärksammat mycket av det som kan utgöra innehållet. Prototypsemantiken har fokuserat på fenomen som visserligen inte alltid är nyupptäckta utan i princip har beskrivits tidigare men som nu uppmärksammas mer. Bl. a. Putnam (1975:249) har med den lämpligare beteckningen ”stereotyp” beskrivit samma fenomen som nu kallas ”prototyp”.

Betydelsebeskrivning av speciella ord

Det skulle inte produceras tillräckligt upplysande ordböcker om vi begränsade oss till att beskriva gemensamma föreställningar förknippade med orden. Det finns ju inga begrepp av det slaget knutna till t. ex. döda ord. Då får vi i stället med ledning av bevarade skrifter (eller ljudupptagningar) försöka sluta oss till vad ordet har betecknat, men vi kan komma närmre en betydelse genom att generalisera beskrivningen utifrån språkprov. Om beläggen t. ex. talar om ett kärl med skummjolk, är det inte orimligt att tänka sig att kärlet varit avsett för förvaring eller transport av flytande (mat)varor över huvud taget.

En ordboksredaktör kan inte heller med sin språkkänsla beskriva begrepp som förknippas med fullt levande men för honom okända ord. Belägenheten är egentligen densamma som när orden är döda. Redaktören tillhör inte den kulturvärld där orden hör hemma. Men han kanske har någon att fråga och därför större möjlighet att beskriva de gemensamma föreställningarna och idéerna. Annars får även sådana ord beskrivas i fråga om denotatum, alltså en beskrivning i allmänhet av den sak eller egenskap eller det förhållande som orden betecknar, dvs en encyklopedisk beskrivning.

En möjlighet för en redaktör att vara någorlunda upplysande fastän hans kunskap och erfarenhet av ordets användning sviker är att som komplement till beskrivningen citera illustrativa språkprov. Det är alltid en hjälp för läsaren att få ordens användning exemplifierad med belysande språkprov, såväl för information av språklig art beträffande konstruktion och stilvärde som för encyklopedisk information så att ordboksanvändaren bättre förstår vilken företeelse som betecknas.

Facklexikografi (som Bergenholz/Kaufmann (1996) fokuserar på) är också speciell. Där tar beskrivningen väsentligen fasta på encyklopediska förhållanden och bestäms av systematiken inom ett fackområde. Det stämmer väl också med ordboksanvändarens önskemål att beskrivningen är encyklopedisk, men lexikografen ska veta vad han gör. Visserligen består facktermers betydelse i stort sett bara i detta att denotera och det mest intressanta är den kunskap om världen som orden förknippas med, men det är lätt att dra förhastade slutsatser i fråga om allmänordböcker. Att Farinelli var den mest berömde kastratsångaren på 1700-talet t. ex. är inget annat än encyklopedisk information under lemmat *kastrat*. Det ingår absolut inte i ordets betydelse. Det hör på samma sätt till en encyklopedisk uppslagsbok att en bil består av 14.000 delar, att bilen har den och den samhällsekonomiska betydelsen och att det finns si och så många bilar fördelade si eller så i världen. Det ingår inte i vår språkgemenskaps begrepp ”bil”. Det vet normalt fackfolk, för dessa kan tala med icke-fackfolk och på ett lyckosamt sätt använda ordet *bil* utan att förutsätta att deras samtalspartner har samma kunskap som de. (Jfr Wierzbicka 1985:139, 214 f).

Sammanfattning

Orden i allmänspråket är tånjbara och vaga. Därigenom är språket flexibelt och utvecklingsbart. Därför kan vi använda orden med nya betydelse allt efter behov. För att i ordböcker kunna beskriva orden i vårt språk måste vi acceptera och beakta bl. a. den luddiga gränsen mellan betydelse och encyklopedisk kunskap. Vi får finna oss i att en del information ligger innanför gränsen och en del utanför. Fortfarande kan alltså det inledningsvis citerade utdraget ur Svensén (1987) anses vara sant, trots att uppfattningen om skillnaden mellan ordbok och encyklopedi enligt t. ex. Figge (1996:102) vilar på svag grundval. Att det ibland är svårt att komma fram till vad som är betydelse eller svårt att finna en gemensam betydelse för ord i olika kulturer innebär nämligen inte att distinktionen betydelse–encyklopedisk kunskap inte existerar. Det är att ge upp om man menar att något inte finns när det i själva verket bara är svårfångat eller varierar från fall till fall. Frawley (1981) beskriver detsamma som ett logiskt felslut där variabel förväxlas med värde. Om vi inte vet vad variabeln har för värde kan vi inte därav dra slutsatsen att variabeln inte existerar.

Det vore olyckligt att kategoriskt bannlysa den encyklopediska informationen i ordböcker. Den är förmodligen många gånger önskad av användaren. Men samma användare förväntar sig ofta definitioner. När språkbeskrivning och betydelse-eredovisning är det viktigaste i en ordbok ska det encyklopediska vara en parentetisk information, som kan markeras i beskrivningen eller ges indirekt via språkprov.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 1995: Leksikografi. Hvad er det? I *Nordiske studier i leksikografi 3. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 7.–10. juni 1995*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr 3. Reykjavik, sid. 37–49.
- 1994: Faglige oplysninger i monolingvale betydningsordbøger. I *LexicoNordica 1*. Tidsskrift om leksikografi i Norden utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språksekretariat. Oslo, sid. 13–26.
- Bergenholtz, Henning; Kaufmann, Uwe 1996: Enzyklopädische Informationen in Wörterbüchern. I *Semantik, Lexikographie und Computeranwendungen*. Hrsg. von Nico Weber. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, sid. 168–182.
- Bierwisch, Manfred 1996: Lexikon und Universalgrammatik. I: *Semantik, Lexikographie und Computeranwendungen*. Hrsg. von Nico Weber. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, sid. 129–165.
- Chomsky, Noam? 1982: *The generative Enterprise: A discussion with Ring Huybregts and Henk van Riemsdijk*. Dordrecht: Foris.
- Cruse, Alan D 1988: Word meaning and encyclopedic knowledge. I *Understanding the Lexicon*. Ed. by Werner Hülsen, Rainer Schulze. Linguistische Berichte 210. Niemeyer, sid. 73–84.
- 1990: Prototype theory and lexical semantics. I *Meanings and Prototypes. Studies in Linguistic Categorization*. Ed. by Savas L. Tsohatzidis. London/New York: Routledge, sid. 382–402.
- Figge, Udo L. 1996: Kognitiv orientierte lexikographie. I *Semantik, Lexikographie und Computeranwendungen*. Hrsg. von Nico Weber. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, sid. 93–108.
- Frawley, William 1981: In defense of the dictionary: A response to Haiman. I *Lingua. International Review of General Linguistics*. Vol. 55. North-Holland Publishing Company, sid. 53–61.

- Geeraarts, Dirk 1988: History of Lexical Semantics. I *Topics in Cognitive Linguistics*. Ed. by Brygida Rudzka-Ostyn. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, sid. 647–677.
- Haiman, John 1980: Dictionaries and encyclopedias. I *Lingua. International Review of General Linguistics*. Vol. 50, No. 4. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, sid. 329–357.
- Lyons, John 1968: *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Møller, Kristen 1959: *Leksikologi og leksikografi*. Udvalg for folkemaals publikationer. Serie A Nr 19. København: J. H. Schultz forlag.
- Nationalencyklopedin*. 1989–1996. Höganäs: Bra Böcker.
- Nationalencyklopedins ordbok*. 1995. Höganäs: Bra Böcker.
- Pedersen, Karen Margrethe 1994: Ordbog og encyklopedi. I *Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11.–14 maj 1993*. Skrifter udgivet af Nordisk Forening for leksikografi. Skrift nr 2. København, sid. 248–256.
- Putnam, Hilary 1975: The meaning of meaning. I *Mind, Language and Reality. Philosophical Papers Volume 2*. Cambridge University Press, sid. 215–271.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexicografi*. TNC 85. Esselte Studium. Tekniska nomenklaturcentralen.
- Svenska Akademiens ordbok*. (SAOB; *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*). Lund. 1898–.
- Taylor, John R 1995: *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. 2nd edition. Oxford: Clarendon Press.
- Wellander, Erik 1917: *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen 1*. (Uppsala universitets årsskrift 1917). Uppsala.
- Wiegand, Herbert Ernst 1988: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und encyklopedischem Wissen. I *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*. Hrsg. von Horst Haider Munske et al. Berlin: Walter de Gruyter, sid. 729–790.
- Wierzbicka, Anna 1985: *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers.
- 1990: 'Prototypes save': on the uses and abuses of the notion of 'prototype' in linguistics and related fields. I *Meanings and Prototypes. Studies in linguistic categorization*. Ed. by Savas L. Tsohatzidis. London/New York: Routledge, sid. 347–367.
- Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of Lexicography*. *Janua linguarum. Series Maior* 39. The Hague/Paris.
- Ømålsordboken. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Udgivet af Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet. Köpenhamn: C. A. Reitzels Forlag 1992–.

Erika Lyly

Om valet av preposition vid verbet forska

This paper considers the interaction between theory, data and lexicographical descriptions, with particular reference to constructions with prepositions. The Swedish verb *forska* 'to do research' and the connected prepositional phrases *i ngt*, *kring ngt*, *om ngt* och *på ngt* (roughly 'in/ around/ about/ on sth') are chosen as examples in order to study this interaction. The problem of the choice of preposition with the verb *forska* has come up in connection with the work on *Svensk konstruktionsordbok*, a phraseological dictionary currently in preparation at the Swedish Language Council in Stockholm. Some of the prepositions mentioned above have a partly overlapping usage. Even if these prepositions differ semantically, they are not distinct in meaning. Therefore the dictionary entry cannot simply list the constructions *forska i ngt*, *forska kring ngt*, *forska om ngt* and *forska på ngt*. There is a need to obtain a model by which a case such as this can be handled in lexicographic practice. The purpose of this article is to contribute to such a model by showing on a small scale how certain aspects of the theoretical analysis of the constructions can be integrated in the dictionary entry *forska*.

1 Inledning

Prepositioner hör till de kategorier som de flesta någon gång behöver slå upp i en ordbok. Att det kan vara svårt att avgöra vilken preposition som är lämpligast hänger samman med att prepositionerna ofta är lexikaliserade och därmed inte förutsägbara. Prepositioner har därför också visat sig vara svåra att integrera i den systematiska språkbeskrivningen. Att det finns förhållandevis liten teoretisk kunskap om prepositionernas syntaktiska och semantiska funktioner i språksystemet gör att det lexikografiska arbetet försåras. Lexikografiska lösningar behöver vara väl teoretiskt underbyggda för att nå fram.

Prepositionerna vid verbet *forska* berör vissa aspekter av den teoretiska språkbeskrivningen. Den här artikeln kan ses som ett försök att i liten skala visa hur några av dessa aspekter har integrerats i ordboksartikeln *forska* i *Svensk konstruktionsordbok*. *Svensk konstruktionsordbok* är en fraseologisk ordbok som är under arbete på Svenska språknämnden i Stockholm. Syftet med artikeln är framför allt att för ordbokens del komma fram till en modell för presentation av verbkonstruktioner av typen *forska i ngt*, *forska kring ngt*, *forska om ngt* och *forska på ngt*. Prepositionerna i dessa verbkonstruktioner uppvisar en semantisk variation, men inte en distinkt sådan där betydelsen hos varje preposition är semantiskt avgränsad från de andra prepositionerna. Problemet är här att användningen av vissa av de aktuella prepositionerna delvis överlappar varandra. Man kan alltså inte i själva ordboksartikeln bara rada upp konstruktionerna i alfabetisk ordning utan det behövs en modell för hur lite mer svårhanterliga fall som dessa ska hanteras. För att få fram en sådan modell krävs först en syntaktisk och semantisk analys av de aktuella konstruktionerna. Den följer i avsnitt 2. I avsnitt 3 ges en modell för hur dessa presenteras i ordboken.

Man kan *forska i ngt*, *kring ngt*, *om ngt* och numera också *på ngt*. Gemensamt för prepositionsfraserna i dessa fyra verbkonstruktioner är att de har exakt samma syntaktiska roll i förhållande till verbet. De är alla prepositionsobjekt och har som sådana en objektliknande relation

till verbet. Verbet *forska* kan inte i nutida svenska ha ett direkt objekt. Man kan alltså inte **forska ngt*. Men intressant nog kunde man åtminstone på 1700-talet använda *forska* med direkt objekt. Detta illustreras i ordboksartikeln *forska* i SAOB med ett par diktrader av Hedvig Charlotta Nordenflycht ur hennes dikt *Det frälsta Svea* från 1746: ”Den som förr, med möda, flit och snille, / Til landets rikedom, naturen forska ville” (min understrykning). Konstruktionerna *forska i ngt*, *forska kring ngt*, *forska om ngt* och *forska på ngt* är syntaktiskt lika men inte semantiskt, även om den semantiska olikheten är subtil. Betydelseskilnaderna mellan dem består i att prepositionerna *i* och *om* i fraserna *i ngt* och *om ngt* har kvar en del av sina konkreta rumsbetydelser. Prepositionen *på*, som är tämligen ny i anslutning till *forska*, har ingen konkret betydelse kvar i det här sammanhanget. Här tycks *på* enbart ha syntaktisk funktion eller annorlunda uttryckt vara grammatikaliserad. Prepositionen *kring* däremot i frasen *kring ngt* är den av dessa prepositioner som har mest konkret betydelse.

2 Konstruktionerna *forska i ngt*, *forska kring ngt*, *forska om ngt* och *forska på ngt*

Det språkliga materialet i Svensk konstruktionsordbok bygger till mycket stor del på konkordanserna från Språkbanken vid Göteborgs universitet. Tabell 1 ger en kvantitativ översikt över användningen av de prepositioner som förekommer vid verbet *forska* fördelade på åtta konkordanser. Konkordanser med markeringarna P, DN och GP i tabellerna innehåller pressmaterial. FoF i tabellen är en förkortning för tidskriften *Forskning och framsteg*. Det är en mycket liten konkordans, som upptar bara två nummer av tidningen, ett från 1992 och ett annat från 1993. Konkordansen Snp står för Riksdagsdebatter och är från åren 1978 och 1979.

Konkordans	i	kring	om	på	Summa
P96	19	11	12	2	44
P95	28	15	24	3	70
GP94	18	11	13	3	45
DN 87	12	10	4	3	29
P76	4	0	0	0	4
P65	5	0	0	0	5
FoF	2	0	12	0	14
Snp	1	0	0	0	1
Summa	89	47	65	11	212

Tabell 1. Val av preposition vid *forska*

Som framgår av Tabell 1 är *i* den mest använda prepositionen, följd av prepositionen *om*. Att dessa två prepositioner toppar listan är inte förvånande. De står semantiskt nära varandra, vilket även avspeglas i tabellerna 2–6 i det följande. Av intresse i Tabell 1 är också förekomsten av prepositionen *på*. Det finns få belägg med *på* i konkordanserna, 11 stycken fördelade på fyra konkordanser. Av dem framgår att *på* använts åtminstone sedan 1987 i tidningstext. Den tidsmässiga fördelningen av *om* är märkligt nog jämförbar med den tidsmässiga fördelningen av *på*. Det inne-

bär att prepositionen *om* inte finns belagd i de aktuella konkordanserna förrän samma år som *på*, alltså 1987. Det förklarar kanske varför det enbart är *i* som ges som preposition vid verbet *forska* i tillgängliga ordböcker. Men konstruktionen *forska om ngt* är inte ny i svenskan. SAOB har ett belägg på *forska om* från 1848. Det är ett citat av J. L. Runeberg ur hans dikt *Fänrik Stål* "Jag fann så mycket återstå/ Att forska om och fråga" (min understrykning). Prepositionen *kring* har 47 belägg i konkordanserna, alla belagda i pressmaterial från 1987. Prepositionen *kring* har här alltså samma tidsmässiga fördelning som prepositionen *på*.

Konstruktionerna *forska i ngt*, *forska kring ngt*, *forska om ngt* och *forska på ngt* klassificeras i Svensk konstruktionsordbok som argumentstrukturer. Argumentstrukturer definieras som syntaktiska mönster, som anger vilka led som bör eller eventuellt kan fogas till ett uppslagsord. Se vidare Figur 1 i Ulla Clauséns artikel "Om pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok" i denna skrift. Samtliga prepositionsfraser i de aktuella verbkonstruktionerna har samma syntaktiska relation till verbet. De är prepositionsobjekt och som sådana obligatoriska led i de fraser där de ingår. Ett exempel på ett prepositionsobjekt är frasen *i genetik* i satsen *hon forskade i genetik*. Frasen *i genetik* har här en objektrelation till *forska*. Verbet *forska* kan också stå opreciserat utan objekt och är då intransitivt som i satsen *hon forskar*. Båda satserna kan givetvis byggas ut med adverbiala bestämningar. Dessa ingår i de här fallen inte i själva argumentstrukturerna. Ett exempel på en sådan adverbial bestämning är t.ex. prepositionsfrasen *på heltid*. Den kan fogas in i de båda exempelsatserna ovan. De lyder då *hon forskade i genetik på heltid* och *hon forskar på heltid*. Frasen *på heltid* är här inte en del av det syntaktiska mönstret för verbet *forska*. Den adverbiala bestämningen *på heltid* noteras därför inte i formaliseringarna, men kan självfallet om man så vill tas med i exemplet.

Transitivitet och nominalets form

Verbet *forska* kan i nusvenskan ha prepositionsobjekt, men inte direkt objekt. Ett semantiskt närliggande verb som *studera* kan däremot ha direkt objekt, men inte prepositionsobjekt. I artikeln *Transitivity in grammar and discourse* studerar Hopper & Thompson i ett typologiskt perspektiv olika komponenter som är av betydelse för transitiviteten. Enligt Hopper & Thompson finns det ett samband mellan verbets grad av transitivitet och den form som nominalet står i (1980:252f). Det nominal som här avses är det substantiviska led som semantiskt fungerar som s.k. patient till verbet. En väsentlig punkt i Hopper & Thompsons teori är att de ser transitiviteten som ett kontinuum. De ser alltså inte verben som antingen transitiva eller intransitiva. De verb som är transitiva uppvisar olika grader av transitivitet.

Jag redovisar i det följande en undersökning som jag gjort av sambandet mellan valet av preposition och den form som det efterföljande nominalet har i de aktuella prepositionsfraserna *i ngt*, *kring ngt*, *om ngt* och *på ngt*. Resultatet redovisas i tabellerna 2–6 nedan. Jag har uteslutit nominal med attributiva bestämningar och också pronominaliserade nominal. Tar man med dem kommer andra hänsyn än de rent morfologiska med i bilden. Tabellerna presenteras från den kvantitativt största gruppen, nominalen i artikellös form, till de kvantitativt minsta, nominalen i obestämd form singularis och nominalen i bestämd form pluralis. En kvantitativ hierarki för de aktuella nominalfraserna ser då ut på följande sätt:

artikellös form > obestämd form pluralis > bestämd form singularis >
obestämd form singularis ; bestämd form pluralis.

I antal förekomster kan detta skrivas: $38 > 15 > 14 > 2$; 2. Nominalen i obestämd form singularis och bestämd form pluralis förekommer bara i två belägg vardera. I exempelform kan samma kategorier uttryckas på följande sätt. Jag har i exemplen använt prepositionen *i* där det går och ersatt *i* med *kring* i det enda exempel där *i* inte är möjlig. Hierarkin ovan kan då uttryckas med att frastypen *forska i genetik* är frekventare än *forska kring bullerskador*, som är frekventare än *forska i åldrandeprocessen* och som i sin tur är frekventare än både *forska i en uppgift* och *forska i modusformerna*. I konkordanserna finns alltså inte *forska* belagt med i tillsammans med ett nominal i obestämd form pluralis.

Hierarkin ovan visar att verbet *forska* har en förhållandevis låg grad av transitivitet. Enligt Hopper & Thompson (1980:253) uppvisar nämligen ett verb allt mindre grad av transitivitet ju mindre individualiserat nominalet är. Icke-individualiserade nominal kännetecknas av att de är generella, icke-mänskliga, abstrakta, att de har karaktären av massord och vidare av att de är pluralböjda och icke-anaforiska. Verb som uppvisar hög grad av transitivitet kännetecknas av de exakt motsatta egenskaperna. Nominalen är i det fallet individualiserade, dvs. de är specifika, mänskliga, konkreta, räkningsbara och anaforiska. Utgående från hierarkin ovan finns det visserligen några former hos verbet *forska* som enligt Hopper & Thompson skulle kunna rendera verbet en högre grad av transitivitet. Det är de individualiserade formerna med bestämd form singularis tillsammans med de mycket lågfrekventa formerna obestämd form singularis och bestämd form pluralis. Men det är de artikellösa formerna och formerna i obestämd form pluralis, som står främst i hierarkin och alltså har stor betydelse för verbets grad av transitivitet. Man kan säga att verbet *forska* på en tänkt transitivitetsskala ligger närmare polen låg transitivitet än den motsatta polen hög transitivitet. Är det möjligen så att verb med prepositionsobjekt har en förhållandevis låg grad av transitivitet? En intressant fråga som givetvis inte kan få något svar här eftersom jag inte har kunnat undersöka andra verb än verbet *forska* i det här sammanhanget. Det är den undersökningen som nu ska redovisas.

Nominalets form och valet av preposition

I det följande kommer jag att kommentera tabellerna 2–6 och vad man utgående från dem kan utläsa om sambandet mellan nominalets form och valet av preposition.

<i>Konkordans</i>	<i>i</i>	<i>kring</i>	<i>om</i>	<i>på</i>	<i>Summa</i>
P96	6	1	2	0	9
P95	7	2	5	1	15
GP94	2	3	2	0	7
DN 87	0	1	2	0	3
P76	0	0	0	0	0
P65	1	0	0	0	1
FoF	1	0	2	0	3
Snp	0	0	0	0	0
<i>Summa</i>	17	7	13	1	38

Tabell 2. Nominalen i artikellös form

Som framgår av tabell 2 ovan är det framför allt i konstruktionerna *forska i ngt* och *forska om ngt* som nominalen står i artikellös form. Fraser inledda med *om* ligger frekvensmässigt nära fraser inledda med *i*, som här toppar listan. Substantiv i artikellös form tenderar i allmänhet att utgöra generella, icke-räkningsbara nominal och det gäller också de nominal som finns bakom sifferuppgifterna i tabellen. Men det intressanta här är att det vid en närmare granskning av nominalen visar sig att det inte är samma slag av generella substantiv som står tillsammans med *i* som står tillsammans med *om*. De absolut flesta av de 17 nominal som står med prepositionen *i* betecknar större, generella ämnesområden. Utmärkande för dessa är att de ytterligare kan uppdelas i mindre begreppsmässiga enheter eller undergrupper. De kan alltså fungera som hyperonymer till begrepp som kan stå i en hyponymirelation till dem. Exempel på sådana nominal i konkordanserna är t.ex. *dramaturgi*, *etnologi*, *genetik*, *psykiatri* och sammansättningarna *fantasy litteratur*, *krigshistoria*, *kvantfysik*, *miljöpsykologi* och *populärkultur*. När man sedan studerar de 14 nominal som står med *om* visar det sig att de semantiskt är av det slaget att de just kunde vara de mindre begreppsmässiga enheter eller undergrupper som nominalen med *i* naturligt kunde uppdelas i. Exempel på nominal med *om* är t.ex. *amning*, *fritid*, *inläring*, *vitlök* och sammansättningarna *panikångest*, *spädbarnsdöd* och *ägarstyrning*. Av fallen med *i* och *om* är det inte många exempel ur konkordanserna som kan kopplas ihop inbördes, förutom kanske begreppen *psykiatri* och *panikångest*. Man kan t.ex. *forska i psykiatri om panikångest*. Men man kan inte låta prepositionerna byta plats och **forska om psykiatri i panikångest*. Det här exemplet får utgöra en illustration till vad man utgående från verbet *forska* kan utläsa om de inbördes semantiska relationerna mellan prepositionerna *i* och *om* när nominalet står i artikellös form. Också prepositionen *kring* kan stå med nominalet i artikellös form. Ett sådant exempel ur konkordanserna är *forska kring äggstocks-cancer* (P95).

Konkordans	i	kring	om	på	Summa
P96	0	3	0	0	3
P95	0	2	2	1	5
GP94	0	1	0	0	1
DN 87	0	5	1	0	6
P76	0	0	0	0	0
P65	0	0	0	0	0
FoF	0	0	0	0	0
SnP	0	0	0	0	0
Summa	0	11	3	1	15

Tabell 3. Nominalen i obestämd form pluralis

Enligt tabellen ovan står nominalen i obestämd form pluralis i huvudsak tillsammans med prepositionen *kring*. De övriga prepositionerna förefaller att vara försumbara. Detta är inte särskilt oväntat. Prepositionen *kring*, som har mera av egen betydelse än prepositionerna *i* och *om*, betyder ju 'omkring' och används med fördel till verbet *forska* när man inte kan eller behöver vara exakt. Ett exempel ur konkordanserna på detta är t.ex. *forska kring bullerskador*.

<i>Konkordans</i>	<i>i</i>	<i>kring</i>	<i>om</i>	<i>på</i>	<i>Summa</i>
P96	2	0	1	0	3
P95	4	1	1	0	6
GP94	1	1	0	0	2
DN 87	1	0	0	0	1
P76	0	0	0	0	0
P65	0	0	0	0	0
FoF	0	0	2	0	2
Snp	0	0	0	0	0
<i>Summa</i>	8	2	4	0	14

Tabell 4. *Nominalen i bestämd form singularis*

Som framgår av tabellen ovan står nominalen till verbet *forska* i bestämd form singularis främst i prepositionsfraser inledda med *i*. På andra plats står prepositionsfraser inledda av *om*. I det här fallet toppas listan av samma prepositioner som i tabell 2, där nominalen stod i artikellös form. Det intressanta är att man här liksom i fallet med nominalen i artikellös form, kan se ett inbördes semantiskt samband mellan de nominal som står med *i* och de nominal som står med *om*, även om det semantiska sambandet här inte är av identiskt samma slag som i det förra fallet. Där bestod nominalfraserna av generella, icke-räkningsbara substantiv på semantiskt två olika nivåer. Här är substantiven i nominalfraserna både specifika och räkningsbara. De åtta nominalen med prepositionen *i* ur konkordanserna ovan är *fenomenet*, *frågan*, *mordfallet*, *saken*, *ålderdomsprocessen* och *ämnet* (3 ggr). De fyra nominalen med prepositionen *om* är *bakgrunden*, *brevet*, *G-cellen* och *ozonproblemet*. Den semantiska skillnaden mellan de åtta beläggen med *i* och de fyra med *om* är att de förra är mer generella i betydelsen och de senare mer specifika. Det rör sig inte om hyponymirelationer i det här fallet, men de nominal som står tillsammans med *i* har ett större betydelseomfång än de som står tillsammans med *om*.

Tabellerna 5 och 6 uppftar bara två förekomster vardera. De tillför egentligen ingenting nytt i det här sammanhanget, men de är medtagna för att de trots allt säger någonting om transitiviteten.

<i>Konkordans</i>	<i>i</i>	<i>kring</i>	<i>om</i>	<i>på</i>	<i>Summa</i>
P96	0	0	0	0	0
P95	1	0	0	0	1
GP94	1	0	0	0	1
DN 87	0	0	0	0	0
P76	0	0	0	0	0
P65	0	0	0	0	0
FoF	0	0	0	0	0
Snp	0	0	0	0	0
<i>Summa</i>	2	0	0	0	0

Tabell 5. *Nominalen i obestämd form singularis*

Konkordans	i	kring	om	på	Summa
P96	0	0	0	0	0
P95	0	0	0	0	0
GP94	0	0	1	0	1
DN 87	0	0	0	0	0
P76	1	0	0	0	1
P65	0	0	0	0	0
FoF	0	0	0	0	0
Snp	0	0	0	0	0
Summa	1	0	1	0	2

Tabell 6. Nominalen i bestämd form pluralis

Av tabellerna 2–6 ovan visar det sig att de intressanta prepositionerna vid verbet *forska* är *i* och *om*. Mellan dem finns en klar tendens till semantisk distribution. Prepositionen *i* tenderar att kombineras med generella nominal med större betydelseomfång medan prepositionen *om* däremot tenderar att kombineras med mer specifika nominal. Överlappningar finns. Prepositionen *i* kan också användas med specifika nominal, som framgår av tabell 4 där nominalen står i bestämd form singularis. Men tendensen är ändå tydlig. Prepositionen *på* förekommer bara i tabell 2 och 3 med ett belägg vardera. Det är i konstruktionerna *forska på zebrafisk* och *forska på konstfibrer*. Det är givetvis svårt att dra några slutsatser utgående från två belägg, men om man ändå tillåter sig att ställa de här två beläggen mot den tidigare redovisade tendensen i fråga om fördelningen av *i* och *om* kan man kanske ändå försiktigt sluta sig till att prepositionen *på* konkurrerar främst med *om*. Både *zebrafisk* och *konstfibrer* är specifika nominal. Med prepositionen *kring* får konstruktionen en vidare betydelse och har då innebörden 'forska omkring ngt' eller 'forska i anslutning till ngt'. Prepositionen *kring* är därför inte helt jämförbar med de andra prepositionerna även om man kan använda samma slag av nominal med *kring* som med prepositionerna *i*, *om* och *på*.

3 Modell för en lexikografisk presentation av konstruktionerna *forska i ngt*, *forska kring ngt*, *forska om ngt* och *forska på ngt*

Figur 1 är ett utdrag ur ordboksartikeln *forska*. Det kan ses som en modell för presentation av konstruktioner som överlappar varandra i användning. Här har enbart de aktuella konstruktionerna medtagits. De är formaliserade och står i smal fet kursiv. I den formen fungerar de som visuella ingångar till de efterföljande textraderna, dvs. till den s.k. baktextern där konstruktionerna behandlas. Till dessa formaliserade konstruktioner har exempelmeningar fogats samt en del kommentarer. Både exempelmeningarna och kommentarerna tjänar som förklaringar till hur fraserna och konstruktionerna ska tolkas och användas. Exempelmeningarna står i rak brödstil och kommentarerna i petit. De tre första konstruktionerna *forska i ngt*, *forska om ngt* och *forska på ngt* överlappar delvis varandra. Konstruktionerna presenteras här i den ordning som de griper in i varandra. Den

udda konstruktionen *forska kring ngt* står däremot på grund av sin betydelse i en kategori för sig och faller utanför det här resonemanget.

forska i ngt vanl. om generellt ämnesområde hon började ~ i genetik och har ~t i ämnet i flera år; ibl. äv. om specifikt ämnesområde, vanl. i sing. hon ~r i äggstockscancer; många av dem som ~r i åldrandeprocessen letar bara efter problem; *forska om ngt* vanl. om specifikt ämnesområde hon ~r om äggstockscancer; många av dem som ~r om åldrandeprocessen letar ...; japanerna började ~ om konstfibrer redan på 60-talet; *forska på ngt*. ny anv., ngt vard., som alternativ till *forska om* hon ~r på äggstockscancer; många av dem som ~r på åldrandeprocessen letar ...; japanerna började ~ på konstfibrer ...; *forska kring ngt* i vidare bet. hon har ~t mycket kring (i anslutning till) äggstockscancer; många av dem som ~r kring (omkring) åldrandeprocessen letar ...; japanerna började ~ kring konstfibrer ...;

Figur 1

Av artikelutdraget i Figur 1 framgår det att följande argument kan beaktas vid utformningen av artiklar där konstruktionerna överlappar varandra:

- **Generell betydelse går före specifik betydelse**

Konstruktionen *forska i ngt* är den semantiskt mest generella av de tre överlappande konstruktionerna. Det är därför lämpligt att placera denna konstruktion först. Efter själva konstruktionen i formaliserad form följer sedan en kommentar. Den inleds med förkortningen "vanl." och fortsätter med anmärkningen "om generellt ämnesområde". Kommentaren anger att konstruktionen *forska i ngt* framför allt används tillsammans med generella substantiv som t.ex. *genetik*, som förekommer i exemplet. I kommentaren har den något vaga grammatiska termen generella substantiv ersatts av "om generellt ämnesområde". Nästa kommentar i anslutning till *forska i ngt* är "ibl. äv. om specifikt ämnesområde". Den anger att det även är möjligt att använda prepositionen *i* vid specifika substantiv. Den möjligheten exemplifieras här med sammansättningarna *äggstockscancer* och *åldrandeprocessen*. Substantiv i obestämd form pluralis förekommer inte i konkordanserna med prepositionen *i*. Därför har anmärkningen "vanl. i sing." fogats till kommentaren. Se Tabell 3.

Nästa konstruktion *forska om ngt* är den konstruktion som främst ska jämföras med konstruktionen *forska i ngt*. Den är i motsats till den föregående framför allt förbehållen konstruktioner med specifika substantiv, vilket anges i kommentaren "vanl. om specifikt ämnesområde". Exempel på sådana specifika substantiv är de båda substantiven *äggstockscancer* och *åldrandeprocessen*, som ju också kan stå med prepositionen *i*. Substantivet *konstfibrer* står i belägget i konkordanserna med *på* (P95), men kan naturligtvis också användas med *om* i egenskap av specifikt substantiv.

- **Vid överlappning används samma exempel vid de berörda konstruktionerna**

Att de tre konstruktionerna *forska i ngt*, *forska om ngt* och *forska på ngt* överlappar varandra i användning visas främst med hjälp av exemplen. Exemplet med *äggstockscancer* och *åldrandeprocessen* används sålunda vid alla tre konstruktionerna. I dessa exempel är det bara prepositionerna som bytts ut. Exemplet illustrerar därmed överlappningen mellan konstruktionerna. Exemplet med *konstfibrer* förekommer vid konstruktionerna *forska om ngt* och

forska på ngt, men inte vid konstruktionen *forska i ngt*. Det enda exempel som inte upprepas är det första med substantivet *genetik*. Det kan inte användas med någon annan preposition än *i*.

- **Ny användning beaktas**

Konstruktionen *forska på ngt* står sist i raden av överlappande konstruktioner. Den kan användas alternativt med konstruktionen *forska om ngt*. Prepositionen *på* är en förhållandevis ny preposition i det här sammanhanget och den förekommer inte heller lika frekvent i konkordanserna som de övriga prepositionerna. Jämför Tabell 1. Man kan fråga sig hur man ska ställa sig till en klart konstaterad, men ändå relativt ny förändring i språkbruket som den här. Prepositionen *på* fungerar här som ett slags enhetspreposition. Den ersätter *om* och kan i vissa fall även ersätta *i*. Allmänt gäller att de konstruktioner och fraser som tas med i Svensk konstruktionsordbok ska vara belagda i svenskt allmänspråk. Konstruktionen *forska på ngt* finns belagd i flera konkordanser under en period av ca tio år. Den anses av det skälet tillräckligt etablerad för att numera uppfattas som gångbar i svenskt allmänspråk. Konstruktionen har förmodligen en något begränsad användning stilistiskt, vilket är svårt att få en nyanserad uppfattning om enbart genom att studera konkordanserna. Konstruktionen *forska på ngt* har här i artikelutdraget försetts med bruklighetsbeteckningarna ”ny anv.” och ”ngt vard.” De får vid sidan av de mer eller mindre implicita förklaringarna, som man själv måste kunna utläsa ur exemplen, tjäna som en liten vägledning för språkbrukarna.

- **Udda konstruktioner sist**

Konstruktionen *forska kring ngt* faller på grund av sin betydelse utanför samspelet mellan de tre andra konstruktionerna. Den är en udda konstruktion och placeras därför naturligt sist. Här används samma exempel som för de övriga konstruktionerna, men betydelsen hos dem är inte exakt den samma. Det framgår av kommentaren ”i vidare bet.”, som står direkt efter den formaliserade konstruktionen. Själva betydelseangivelseerna står inom parentes efter *kring* i exemplen.

Som framgår av Figur 1 kan en ordboksartikel inte reflektera allt det tankearbete som artikel-skrivandet bygger på. En ordboksanvändare kan inte heller på det minimala utrymme som en ordboksartikel har få all den information som undersökningar av den typ som här presenteras ger. Men med en genomtänkt presentation baserad på de argument som här lyfts fram kan en ordboksartikel förhoppningsvis ändå ge en någorlunda rättvisande bild av det aktuella språkbruket.

Litteratur

Hopper, P. J. & Thompson, S. A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56, 251–299.

Sven-Göran Malmgren

Att göra en enspråkig definitionsordbok mer produktionsinriktad – exemplet Nationalencyklopedins ordbok

Two kinds of 'word on the tongue'-situations are discussed. In the first case, the speaker/dictionary user is looking for a word having a special, well-defined relation to a given word (a **basic lemma**). In the second case, he knows the sense of the word he is looking for, but there is no basic lemma to start out from. In both cases, the possibilities of CD-ROM-dictionaries to lead the dictionary user to the right word are emphasized.

Enspråkiga definitionsordböcker är i allmänhet mer receptions- än produktionsinriktade. De ger i första hand svar på frågor av typen "Vad betyder ordet O?" och i mindre utsträckning svar på frågor av typen "Vilket ord har betydelsen (eller funktionen) S?" Det är den senare typen av frågor som denna lilla uppsats ska ägnas åt, och för att konkretisera tänker vi oss en språkbrukare som har ett ord "på tungan" men behöver hjälp att finna det. Vilken hjälp kan han då få i gängse enspråkiga (svenska) definitionsordböcker?

Man kan skilja mellan två olika typer av "ordet-på-tungan"-situationer. I det första fallet utgår språkbrukaren/ordboksanvändaren från ett känt ord (lemma) och trevar efter ett annat ord med en välbestämd relation till detta lemma. Exempel på sådana frågor – här uttryckta i grammatiska termer – är "vad är nomen actionis till verbet *föredra*?", "vad är nomen agentis till *agera*?", "vilket är det kausativa verb som hör ihop med adjektivet *enkel*", "vilket är det inkoativa verb som hör ihop med *hård*", "vilket verb är "stödverb" (kollokator) till *självmod*", "vilket är det förstärkande adjektivet till *ungkar*?" Också vissa typer av mer utpräglat semantiska frågor hör till denna grupp, framför allt frågor om synonymer och motsatsord. Det ord (lemma) som användaren utgår från kallas i fortsättningen **baslemmat**.¹ – Den andra typen av ordet-på-tungan-situationer kan åskådliggöras med frågor som "Vad kallas en äldre typ av enklare militärläkare?" eller "Vad kallas ett vitt, skjortliknande liturgiskt plagg?". Här har ordboksanvändaren inget välbestämt baslemma att utgå ifrån men däremot kan han i bästa fall gissa rätt på ett eller flera nyckelord i det sökta ordets definition.

Frågor av den första typen kan i princip besvaras, och har till viss del besvarats, inom ramen för tryckta ordböcker, men i praktiken blir informationsmängden så stor att CD-ROM-tekniken i varje fall ger helt nya möjligheter att tillgodose informationsbehov av detta slag. Frågor av den andra typen kan inte besvaras av konventionella definitionsordböcker, om man bortser från att användaren alltid har möjligheten att bläddra från pärm till pärm i varje enskilt fall. Också här kan CD-ROM-tekniken ge intressanta nya möjligheter, som snart ska antydas.

¹ Termen anknyter till den terminologi som utvecklats inom **kollokationsforskningen** (se t.ex. artikeln **bas** i NLO och även Hausmann 1985), men förleden *bas* används här i något allmännare betydelse genom att inte bara kollokationer utan även synonymer, motsatsord m.m. omfattas. Dvs. liksom *självmod* betraktas som bas(lemma) i förhållande till *begå* i kollokationen *begå självmord*, betraktas *hård* som bas(lemma) till *mjuk*, om en användare använder lemmat *hård* som utgångspunkt vid sökning efter ordet *mjuk*.

Skiljelinjen går, med detta sätt att se, mellan sökning efter okända ord med utgångspunkt från ett baslemma och sökning efter ord med utgångspunkt från en känd betydelse. Huvuddelen av uppsatsen ägnas åt den senare typen av ordsökning, och de flesta exemplen hämtas från CD-ROM-versionen av *Nationalencyklopedins ordbok* (jfr Malmgren 1995).

Från ett baslemma till relaterade ord

I de flesta större enspråkiga svenska definitionsordböcker ges, som en del av den semantiska och grammatiska beskrivningen, synonymer, motsatsord, språkprov m.m., och det kan synas som om informationsbehoven av den första typen vore ganska väl tillgodosedda. Många av språkproven i t.ex. *Nationalencyklopedins ordbok* är eller innehåller t.ex. **kollokationer** i Hausmanns (1985) mening. Specialordböcker (konstruktions- eller kombinationsordböcker) som t.ex. *Svensk handordbok* har givetvis en högre täckning av detta slag. Problemet är emellertid – och det gäller även de speciella konstruktionsordböckerna – dels att någon systematisk genomgång i syfte att täcka alla viktiga lexikala relationer vid alla viktiga ord inte har gjorts, dels att den information som ändå finns inte är disponerad på grundval av (typer av) lexikala relationer, dvs. på ett sådant sätt att en användare som är intresserad av en viss typ av relation direkt kan hitta motsvarande språkliga uttryck. Ibland finns informationen inte ens under baslemmat utan under det uppslagsord som användaren inte kan komma på. Under alla omständigheter måste användaren behärska svenska på nära nog modersmålsnivå. (Jfr Hausmann 1985 för delvis likartad kritik av tyska ordböcker.)

Det finns en prototyp till en ordbok (för ett annat språk) som uppfyller dessa krav, men en ordbok med god täckningsgrad av ordförrådet, baserad på denna prototyp, kommer knappast att färdigställas inom överskådlig tid. Det arbete som avses är Mel'chuk/Zholkovskys (1984) fragment av en kombinatorisk ordbok för ryska, en ordbok som innehåller – i stort sett – fullständiga beskrivningar av drygt 100 centrala ryska ord. En uppsättning (ett drygt femtiotal) lexikala relationer, däribland de som exemplifierades i inledningen av denna uppsats, har etablerats och ”checkats av” mot varje uppslagsord (baslemma). Informationen ges i en sorts pseudomatematisk notation. Överfört till några av exemplen i inledningen ser det ut så här; S_0 , S_1 , $Oper_1$, $Magn$ och de övriga ca 50 semantiska och grammatiska relationerna kallas **lexikala funktioner**, en term som – något informellt – kommer att användas i det följande:

Nomen actionis:	S_0 (föredra) = föredragande, föredragning
Nomen agentis:	S_1 (agera) = aktör
”Aktivt” stödverb:	$Oper_1$ (självmod) = begå
Förstärkande adjektiv:	$Magn$ (ungkarl) = inbiten

(Indexen anger vilken ”aktant” som aktualiseras; en etta betyder i princip att det handlar om (djup)subjektet eller i kasusgrammatiska termer agenten.)

För engelskans del finns en känd ordbok som – utan att det explicit omtalas – bygger på idén med lexikala funktioner: *The BBI combinatory dictionary of English*. Den täcker visserligen bara något tiotal av Mel'chuk/Zholkovskys lexikala funktioner och omtolkar dem ibland på ett ganska osofistikerat sätt, men å andra sidan behandlar den i princip hela det centrala engelska ordförrådet. Vidare är artiklarna i BBI-ordboken disponerade efter lexikala funktioner, så att användaren snabbt kan hitta det språkliga uttryck som står i en viss relation till det givna baslemmat (se dock

Gellerstam, Malmgren & Toporowska-Gronostaj 1992 där vissa brister i detta avseende påvisas). Också en L2-användare utan avancerade kunskaper i engelska kan därför ha glädje av ordboken.

Den i särklass största nordiska kombinationsordboken är Jón Hilmar Jónssons *Orðastaður*. I viss mån tycks den vara inspirerad av BBI-ordboken, men framför allt bygger den på ett eget, ytterst genomtänkt system för disposition av artiklarna efter semantiska kriterier och för att leda användaren (som inte behöver kunna isländska på modersmålsnivå) rätt.

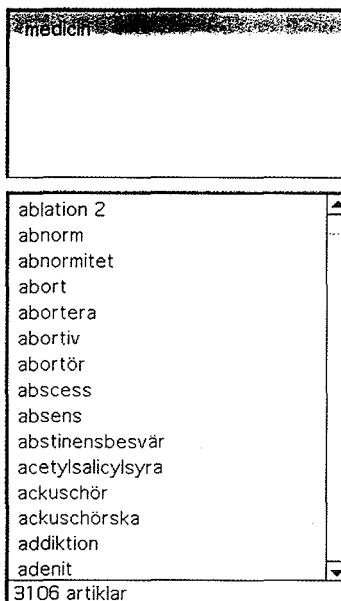
För andra upplagan av Nationalencyklopedins ordbok (NEO) genomgås hela ordbokens lemma-uppsättning systematiskt med hänsyn till ett urval viktigare lexikala funktioner. Redan i NEO:s första upplaga finns systematiska uppgifter om nomen actionis till alla verb; dessa uppgifter kompletteras nu med systematiska uppgifter om nomen agentis, om nomen patientis ("objektet" för verbhandlingen: *undervisa – elev*), om kausativa och inkoativa verb till (huvudsakligen) givna adjektiv (*enkel – förenkla* resp. *hård – hårdna*), om klassificerande adjektiv till givna substantiv (*anorexi – anorektisk*), om förstärkande morfem/ord/fraser till adjektiv, substantiv och verb (*högtaktuell, svårt sjuk, gammal som gatan, en inbiten unkarl, dricka kopiöst*), om olika typer av stödverb (*fatta beslut, begå självmord, föra krig*) etc. Det är dock inte säkert att en disposition av denna nya information på det sätt som antytts (efter lexikala funktioner) är helt förenlig med den tryckta ordbokens struktur; förmodligen passar åtminstone en del av denna information bättre på senare CD-ROM-versioner, gärna kopplade till ordbehandlingsprogram.

Sökning efter ord utan tillgång till välbestämt baslemma

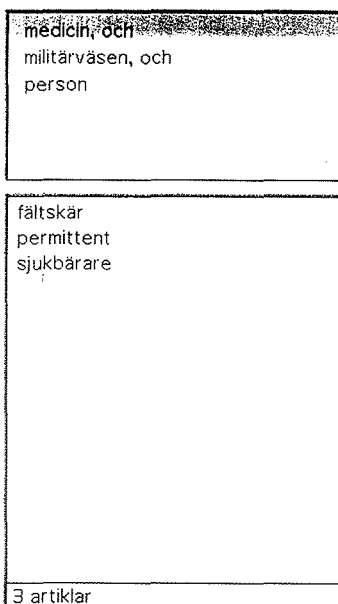
För att få svar på frågor av den andra typen (välbestämt baslemma saknas) kunde en ordboks-användare tidigare använda sig av två olika typer av hjälpmedel, en tesaurs eller en bildordbok. Utan att på något sätt ha gjort dessa hjälpmedel passé ger CD-ROM-tekniken ordboks-användaren åtminstone två nya möjligheter att hitta "ordet på tungan". Den ena – och kanske mindre seriösa – möjligheten är välkänd för många korsordslösare: wild card-sökning. Språkbrukaren kommer kanske ihåg det sökta ordets begynnelsebokstav och dess slut, och sökning efter alla ord som innehåller vissa givna bokstäver är en standardfunktion hos de flesta CD-ROM-ordböcker. Den andra möjligheten innebär en sorts förfining av tesaurstanken och bygger i grunden på att språkbrukaren kan gissa vissa nyckelord (helst fler än ett) i det sökta ordets definition, eller på att han kan ange vilket ämnesområde det sökta ordet tillhör.

I CD-ROM-versionen av Nationalencyklopedins ordbok går det att göra alla dessa typer av sökningar. I motsats till vad som är fallet i ordbokens tryckta version är alla lemman (och alla underbetydelser) här försedda med uppgifter om relevanta ämnesområdestillhörigheter. Också ord som inte är facktermer men som faller inom ett visst ämnesområde markeras; t.ex. anges att *snuva* hör till ämnesområdet "medicin". Ett knappt hundratal ämnesområden har urskilts. De minsta (t.ex. "diplomati") omfattar några tiotal ord, de största (t.ex. "medicin") flera tusen ord i NEO:s CD-romversion. Utöver ämnesområden har kategorier som "ord som betecknar person" och "ord som betecknar färger" upprättats och är sökbara på samma sätt som egentliga ämnesområden.

Vi exemplifierar först med det gynnsamma fallet att det av språkbrukaren efterfrågade ordet tillhör flera olika ämnesområden. För att återvända till det ena av exemplen i inledningen, bör det ord som betecknar en äldre typ av enklare militärläkare vara markerat både "medicin" och "militärväsen" och dessutom "person". Det sökta ordet bör således finnas i skärningsmängden av motsvarande tre ordmängder. Den inledande sökningen på "medicin" ger träff på 3106 artiklar:

Fortsatt sökning med "och"-funktionen på artiklar markerade "militärväsen" reducerar antalet träffar till 15, och det ytterligare villkoret "person" ger till sist följande tre återstående träffar:

Användaren bör nu kunna se att det efterfrågade ordet är *fältskär*, ev. efter konsultation av de tre kvarstående artiklarna i ordboken.

Ordet i det andra exemplet i inledningen (vad kallas ett vitt, skjortliknande liturgiskt plagg?) erhålls tillsammans med 11 andra ord som resultat av sökning på ord som samtidigt tillhör ämnesområdet "religion" och ämnesområdet "kläder". (Ordet är *röcklin*.)

Ofta räcker det dock inte med sökning på ämnesområde(n). Den möjlighet som då står till buds är sökning på (förmodade) nyckelord i det sökta ordets definition, eventuellt kombinerad med sökning på ämnesområde. En användare söker kanske efter växtnamnet *brudsporre*, och det han vet är att denna växt bär violetta blommor. Sökning på ordet "violett" och ämnesområdet "botanik" (skärningsmängden) ger 17 träffar, däribland det sökta ordet. Vid så begränsade träffmängder torde användaren i de flesta fall lätt identifiera det ord han trevade efter.

Vi avslutar med ytterligare några exempel: 1) Användaren kan inte komma på ordet *kulturrevolution*. Om han slår på ämnesområdet "politik" och på ordet "Kina" får han det sökta ordet tillsammans med två andra ord. 2) Användaren trevar efter ordet *marinad*. Sökning på ämnesområdet "kokkonst" och på ordet "smaksättning" ger 12 träffar, däribland det efterfrågade ordet. 3) Användaren har ordet *jalusi* "på tungan". Sökning på ämnesområdet "heminredning" kombinerat med sökning på ordet "skydd" ger detta ord tillsammans med 11 andra.

Självfallet måste dessa möjligheter testas av användarna, innan man kan avgöra hur stor hjälp de innebär i ordet-på-tungan-situationer. När man sitter och laborerar med NEO-CD:n är det också lätt att se olika sätt att förbättra sökmöjligheterna. En klar förbättring vore möjlighet till lemmatiserad sökning, dvs. sökning i ett sammanhang efter samtliga böjningsformer av ett ord (t.ex. både *hand* och *händer*) – detta är t.ex. möjligt i NEO-CD:ns finska motsvarighet *CD-Perussanakirja*. Vidare skulle säkert möjligheterna att hitta det rätta ordet öka, om det gick att söka i ett sammanhang på ett ord och alla dess synonymer och kanske också hypo- och hyperonymer. En användare som trevar efter ordet *glänta* kan t.ex. inte veta om huvudordet i dess definition är "plats" eller "ställe". Man kan tänka sig ett system där det räcker att söka på "ställe" för att få samtliga förekomster i definitionerna av *ställe* och alla dess böjningsformer och dessutom av *plats* och alla dess böjningsformer.

Litteratur

- Benson, Morton, Benson, Evelyn & Ilson, Robert 1985: *The BBI Combinatory Dictionary of English*. New York.
- CD-Perussanakirja. Uusin tieto nykysuomen sanoista*. 1997. Helsingfors.
- Gellerstam, Martin, Malmgren, Sven-Göran & Toporowska Gronostaj, Maria 1992: Inlärningslexikon. I: Ruth Vatvedt Fjeld (utg.), *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.-31. mai 1991*, 347-357. Oslo.
- Hausmann, Franz Josef 1985: Kollokationen im deutschen Wörterbuch: Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels. I: Henning Bergenholtz & Joachim Mugdan (red.), *Lexikographie und Grammatik: Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28.-30.6 1984*, 118-129. Tübingen.
- Jón Hilmar Jónsson 1994: *Orðastaður*. Reykjavík.
- Malmgren, Sven-Göran 1996: Nationalencyklopedins ordbok – några karakteristiska typer av information. I: Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran & Jón Hilmar Jónsson (utg.), *Nordiske studier i leksikografi 3. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavík 7.-10. juni 1995*, 275-282. Reykjavík.
- Mel'chuk, Igor & Zholkovsky, Alexander K. 1984: *Explanatory combinatorial Dictionary of modern Russian. Semantico-Syntactic Studies of Russian Vocabulary*. [Äv. rysk titel.] Wien.

Nationalencyklopedins ordbok 1–3. 1995–96. Höganäs.

Nationalencyklopedins ordbok, CD-ROM-version. 1997. Höganäs.

NLO=Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén,
Nordisk leksikografisk ordbok. 1997. Oslo.

Svensk Handordbok. Konstruktioner och fraseologi. 1966. Stockholm.

Bernt Møller

Varedeklaration i ordbøger?

The present article focuses on "the dictionary selector" as opposed to the dictionary user. It briefly discusses the notion of quality in relation to the assumed needs of the selector. Inspired by the principle and practice of Informative Labelling, the insertion on the back of the dictionary of a "User's Guide" is recommended. The required items of information of the User's Guide as well as their presentation are discussed.

Introduktion

Temaet "Ordboken och användaren" har inspireret mig til at præsentere og uddybe nogle fundringer over en nyttig, men overset ordbogsdel, Ordbogsdeklarationen. Artiklen vil via en problematisering af begrebet brugeren og en diskussion af kvalitetsindikatorer for ordbøger vise hvordan denne ordbogsdeklaration kan hjælpe til en i princippet hurtig og pålidelig afgørelse af om en given ordbog matcher et givet behov. Selv om bl.a. mine eksempler er hentet fra det fagleksikografiske univers, vil mine betragtninger med evt. tilpasninger sandsynligvis være relevante for ordbøger som sådan.

Brugervenlig = selektorvenlig?

De fleste vil ved "ordbogsbruger" forstå den person, som betjener sig af ordbogen til sit genuine formål. Denne aktivitet er typisk af typen opslag. Imidlertid er denne brugssituation væsensforskellig fra den aktivitet, der indleder det eller de konkrete opslag, hvor ordbogen udvælges blandt mulige konkurrenter, f.eks. fra en bibliotekshylde. Den gængse brugssituation er også meget forskellig fra den anskaffelsessituation, hvor ordbogen typisk købes, i eller uden konkurrence fra alternative ordbøger. Begge disse aktiviteter er af typen selektion, den første, udvælgelsen til en specifik opgave, en midlertidig selektion, den sidste, anskaffelsen, en permanent selektion (se Fig. 1). Selektionshandlingerne stiller andre krav til information for selektoren end brugshandlingen gør for brugeren – selv om personen selvfølgelig kan være den samme, blot i forskellige situationer eller faser. Brugeren har i en opslagssituation f.eks. næppe brug for at vide, hvem der er ordbogsforfatter, mens selektoren kan have nytte heraf til afgørelse af ordbogens kvalitet. Omvendt har selektoren nok ikke behov for f.eks. oplysninger om anvendte forkortelser, mens brugeren givetvis vil kunne have nytte heraf til korrekt forståelse af visse informationer i f.eks. en ordbogsartikel.

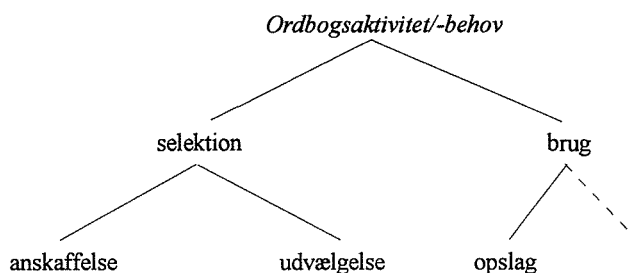

Fig. 1.

Selektion og brug er altså ikke umiddelbart sammenfaldende med hensyn til informationsbehov i situationen. Derfor er det forhastet at tro, at brugervenlighedsparadigmet uproblematisk strækker sig til også at dække udvælgelse og anskaffelse. Selektion omfatter alt andet lige aktiviteter, der i mindre grad knytter sig til kendskabet til ordbogen end den aktivitet, hvor ordbogen bruges som arbejdsredskab. Så informationsbehovet ved selektion er af mere overordnet karakter, herunder ikke mindst af typen mulighed for sammenligning med konkurrerende ordbøger.

Sammenfaldende er heller ikke det fokus, de forskellige parter i ordbogsuniverset anlægger. Hvor udgiveren må formodes at interessere sig mest for anskaffelses-aktiviteten (bogen skal jo sælges) og leksikografen eller måske mere præcist metaleksikografen at interessere sig mest for brugsaktiviteten (brugervenlighed er jo et løsen inden for leksikografien), vil sprogmedarbejderen skulle forholde sig til ikke bare anskaffelsen og brugen men også udvælgelsen.

Man vil måske indvende, at selektion er ret uinteressant, da den typisk foregår via anbefaling eller forhåndskendskab til produktet, og at i hvert fald fagordbøger i Norden ikke er en særlig konkurrencebetonet sektor. Modsat vil jeg hævde, at selektoraktiviteterne er for vigtige til at overlades til markedsføringen med dens reklamesprogbrug, som i bedste fald giver sig udslag i støj, i værste fald misinformation for selektor, som har brug for en mere objektiv vurdering af produktet, det være sig i konkurrence med andre eller ej. Jeg er overbevist om, at rigtig præsenteret og placeret selektorinformation er den bedste reklame, der kan gøres for en ordbog i selve ordbogen. Som ikke uvæsentligt argument kan tilføjes, at hvis ordbogsmagerne tager specifikt hensyn til selektorvenligheden, er brugervenligheden som den kommer til udtryk i den uomgængelige ordbogsdel Brugervejledningen lige om hjørnet.

Selektorbehov

Lige som brugervenlighedskoncepter må bygge på brugeren, hendes behov eller forventninger, må selektorvenligheden tage udgangspunkt i selektorens ønsker. Jeg antager, at de to hovedspørgsmål selektoren kan stille sig selv i en selektionssituation er:

1. "Kan jeg bruge denne ordbog til mit eller mine formål?";
2. "Hvilken eller hvilke af disse ordbøger er den eller de bedste til mit eller mine formål?";

Svar på disse spørgsmål kan findes i betragtninger over en række forskellige faktorer, f.eks.

- * allerede erhvervet kendskab til ordbogen eller ordbøgerne via brug,
- * anbefaling fra autoritet eller andre brugere,
- * kopiering af usus (den ordbog bruger de andre, den har de andre købt),
- * vurdering af pris,
- * umiddelbar vurdering af kvalitet.

Hvor det er klart at kendskab eller anbefaling og måske usus kan reducere det oplevede behov for selektorinformation, vil selektoren til afgørelse af absolut eller relativ kvalitet, til afgørelse af forholdet pris/nytteværdi bevidst eller ubevidst søge efter indikatorer for kvalitet. Til de måske mere ubevidste hører forhold som layout, format, vægt, farve, tryk kvalitet m.fl. Andre og umiddelbart vigtigere forhold kræver en verbal beskrivelse. Hvilke kvalitetsindikatorer vil være anvendelige her?

Kvalitetsindikatorer

Begrebet kvalitet defineres i kvalitetsbranchens teoretiske flagskib Total Quality Management (TQM) som en sammenholdelse af grad af forventning og oplevet tilfredshed (Fig. 2). Systematiske undersøgelser om forventninger og tilfredshed i forbindelse med ordbogsselektion foreligger mig bekendt ikke endnu, men de bør hvor relevant følges op af kvalitetsforbedring af f.eks. lemma-selektion/ækvivalentangivelser eller af mere præcis information om, hvad man kan forvente at finde i ordbogen.

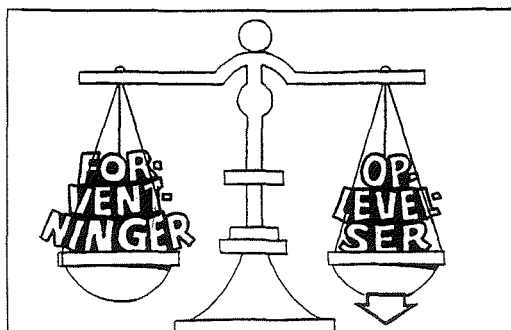

Fig. 2. Balance mellem forventninger og oplevelser.

Jeg har bidt mærke i følgende gængse definition af kvalitet (her fra Dahlgaard & Skyum (1988)):

1. fitness for use,
2. conformance to requirements,
3. "I know it when I see it".

De 2 første minder om de to første af de 3 kvalitetsindikatorer, som Hans Kristian Mikkelsen anvender i sin artikel om leksikografiske kvalitetsindikatorer i *LexicoNordica* 3. Han opererer med

1. anvendelighed,
2. pålidelighed,
3. tilgængelighed.

Lidt i samme stil er iøvrigt et andet indlæg i samme tidsskrift, hvor Henrik Holmboe (1996) opremser igen 3 regler for opstilling af korpora – mindstekrav til en varedeklaration –, der skal være veloplyste for ethvert tekstkorpus:

1. indhold,
2. autenticitet,
3. repræsentationsform.

Men mest sigende er dog de to første hold definitioner/indikatorer, idet de begge direkte afspejler det forhold, at kvalitet er et graduerbart fænomen.

I det følgende vil jeg holde mig til Hans Kristian Mikkelsens kvalitetsindikatorer, som (selvom jeg ikke nødvendigvis bruger dem i præcis den betydning, han angiver) jeg anser for hensigtsmæssige pejlemærker, for at selektor kan få svar i første omgang på sit primære spørgsmål, ”Kan jeg bruge denne ordbog til mit eller mine formål?”

Disse pejlemærker for ordbogens kvalitet skal på en eller anden vis kommunikeres videre til selektor. Hun har ved anskaffelse sandsynligvis behov for at vide, f.eks. om bogens tiltænkte målgruppe matcher hendes egen, om den er konciperet til oversættelse eller til reception, om det pågældende fagområde indbefatter et bestemt nabo-område eller ej – alt sammen oplysninger om anvendeligheden. Videre vil hun føle sig tryk, hvis forfatteren besidder den relevante kompetence – altså om ordbogen må tilskrives en høj grad af pålidelighed – og endelig er det relevant for hende at vide, hvilke dele ordbogen er skruet sammen af, samt om den tilsigtede brug af de forskellige indholdselementer er samtænkt på en brugervenlig måde – altså har hun brug for oplysninger om tilgængeligheden.

For at få svar på sit andet spørgsmål, ”Hvilken eller hvilke af disse ordbøger er den eller de bedste til mit eller mine formål?”, vil måske især et par yderligere oplysninger af typen ”Anvendelighed” kunne støtte vores selektor. For det første vil specifikke oplysninger om antal lemmata kunne være relevant. Selv om det isoleret set ikke er særligt nyttigt at vide, at en ordbog omfatter 26.000 opslagsord, giver denne information mening, hvis selektor står over for en konkurrerende publikation med måske 18.000 opslagsord. For det andet er det påkrævet med entydige oplysninger, om en given ordbogsudgave er en væsentlig fornyelse i forhold til den evt. foregående udgave eller ej; den har selektor måske allerede – eller den kan fås brugt til en meget lavere pris. Overordnet må det kunne fastslås, at afgørelse af, om én ordbog er mere Anvendelig/Pålidelig/Tilgængelig end en anden, kræver direkte sammenlignelighed, en egenskab, der kan nås via ens opbyggede og ens præsenterede kvalitetsindikatorer.

Varedeklaration

Vi antager altså nu både at vi ved, hvilke spørgsmål selektor stiller sig og hvilke overordnede kvalitetsparametre, der kunne give svar på disse spørgsmål. Tilbage bliver hvor og i hvilken form, de hensigtsmæssige oplysninger kan eller skal gives. Svaret er kort og godt: i en Varedeklaration!

En Varedeklaration kendes fra forbrugsgoder, på hvis indpakning der kan være anført mere eller mindre standardiserede oplysninger om den pågældende vares karakteristika. I Danmark laves deklARATIONER typisk af Dansk Varefakta Nævn (DVN), en organisation, der i samarbejde med producenter og forbrugere virker for frivillig anvendelse af oplysende mærkning i form af deklARATIONER med "... alle de oplysninger forbrugerne behøver for at vælge den vare, der opfylder det aktuelle behov". "Ideen er at give nødvendige, tilstrækkelige og kontrollerede oplysninger, der er lette at sammenligne, således at forbrugerne er i stand til selv at vælge den vare, der svarer til krav, behov og økonomiske muligheder." (Dansk Varefakta Nævn-præsentationsbrochure; se også Fig. 3 og 4). Nu er ordbøger jo ikke fødevarer, selv om oplysninger som "mindst holdbar til" og "næringsindhold" ville kunne gøre god nytte ... Dansk lovgivning stiller i øvrigt krav om at fødevarer med andre angivelser end de lovbefalede, f.eks. anprisninger er tilladte, men på betingelse af, at de "ikke må vildlede forbrugerne" (Levnedsmiddelstyrelsen/Forbrugerstyrelsen: "Mærkning af madvarer").

Kort næringsdeklaration

<p>Tun i olie <small>VARERKETS</small></p> <p>Nettovægt: 185 g, heraf 150 g tuntisk, 35 g luge.</p> <p>Ingredienser: Skind- og benfrit tuntisk i store stykker Luge, Vege- tabisk olie, salt.</p> <p>Saltindhold: Ca. 1,5 g pr. 100 g.</p> <p>Opbevaring: ført og ikke for varmt.</p> <p>Mindst holdbar til: Se datomærket</p> <p>Heltonserves</p>	<p>Næringsindhold pr. 100 g ca.</p> <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td>Energi</td> <td style="text-align: right;">(190 kcal)</td> <td style="text-align: right;">810 kJ</td> </tr> <tr> <td>Protein</td> <td></td> <td style="text-align: right;">26 g</td> </tr> <tr> <td>Kulhydrat</td> <td></td> <td style="text-align: right;">0 g</td> </tr> <tr> <td>Fedt</td> <td></td> <td style="text-align: right;">10 g</td> </tr> </table> <p>Seafood Import DVN 1052:2 4010 Ålestrup</p>	Energi	(190 kcal)	810 kJ	Protein		26 g	Kulhydrat		0 g	Fedt		10 g
Energi	(190 kcal)	810 kJ											
Protein		26 g											
Kulhydrat		0 g											
Fedt		10 g											

Energi:
Tallet angiver indholdet af energi pr. 100 g af varen. Energien opstår ved forbrænding af indholdet af protein, kulhydrat og fedt. Energien angives i kilojoule (kJ) og kilokalorier (kcal).
Forbrænding af 1 g protein giver 17 kJ eller 4 kcal
1 g kulhydrat giver 17 kJ eller 4 kcal
1 g fedt giver 37 kJ eller 9 kcal

Får vi mere energi end kroppen har brug for, sætter den sig som fedtdepoter. Det anbefales, at energien i en samlet dagskost, d.v.s. alt hvad vi spiser og drikker på en dag, fordeles sig med 10-15% fra protein, 55-60% fra kulhydrat og højst 30% fra fedt.

Protein:
Protein er en fællesbetegnelse for mange forskellige proteinstoffer. Proteinstofferne er opbygget af aminosyrer, hvoraf nogle er nødvendige, for at organismen kan danne nye celler. Protein findes i f.eks. kød, fisk, mælk, ost, brød og gryd.

Kulhydrat:
Kulhydrat er en fællesbetegnelse for sukkerarter og sammensatte kulhydrater, f.eks. stivelse. Kulhydrater findes i f.eks. brød, pasta, frugt, grøntsager og mælk.

Fedt:
Fedt er en fællesbetegnelse for forskellige fedtstoffer. Fedtstofferne har forskellig kemisk sammensætning og består bl.a. af fedtsyrer. Fedt findes som synligt fedt, f.eks. smør, margarine og olie, og skjult fedt i f.eks. kød, pålæg, nogle mælkeprodukter og kager.

Fig. 3.

Varefakta

VAREFAKTA er en frivillig varedeklaration, dvs. fabrikanter/importørerne bestemmer selv, om de vil deklarere deres varer med VAREFAKTA.

VAREFAKTA kan altid kendes på Dansk Varefakta Nævns (DVN's) mærke.

I VAREFAKTA står oplysninger om varernes indhold og egenskaber. Oplysningerne står i et afgrænset felt på emballagen eller på en etiket, der følger med varen – og altid sammen med DVN's mærke. Du finder VAREFAKTA på mange forskellige varer – fra levnedsmidler og hunde- og kattefoder til sengetøj, vaskepulver, cykellåse og møbler. Og også på varer, hvor sikkerheden er vigtig f.eks. narresutter, barnesenge- og seler og røgalarmer.

Deklarationer udarbejdes ud fra regler, der er fastlagt af DVN, så fabrikanterne kan ikke selv bestemme, hvilke oplysninger de vil give.

Reglerne omfatter hvilke oplysninger, der skal – og må – stå i deklARATIONEN, hvordan oplysningerne skal formuleres og i hvilken rækkefølge, de skal stå.

Reglerne sikrer, at oplysningerne er neutrale og at deklARATIONERNE er lette at sammenligne, fordi oplysningerne altid står i en bestemt rækkefølge.

I reglerne står også, hvordan varerne skal afprøves eller analyseres.

DVN kontrollerer, at oplysningerne i VAREFAKTA altid er rigtige ved jævnligt at udføre stikprøver af varerne, der sendes til afprøvning eller analyse på neutrale laboratorier.

VAREFAKTA giver ofte flere oplysninger end loven kræver, og for mange varegrupper har DVN fastlagt minimumskrav, der skal opfyldes, for at varen kan få VAREFAKTA. Fabrikanten/importøren skal dokumentere, at kravene er opfyldt, før der kan sættes VAREFAKTA på varen.

VAREFAKTA kan også indeholde gode råd om, hvordan varen bruges mest hensigtsmæssigt, eller der kan stå advarsler, hvis forkert brug kan være til fare for brugeren.

I Dansk Varefakta Nævn sidder repræsentanter for forbrugere, prøvningsinstitutter, detailhandel og industri. De godkender de regler, hver varegruppe deklarerer efter. Det daglige arbejde varetages af et sekretariat.

Alle VAREFAKTA-deklARATIONER er forsynet med nummer og udgave på de regler, varen er deklareret efter.

VAREFAKTA-deklaration på VAREFAKTA

Frivillig varedeklaration

Indhold: Oplysninger om varen

Egenskaber: Oplysningerne er
Neutrale
Lette at sammenligne
Kontrollerede

Opfylder Dansk Varefakta Nævns krav til en VAREFAKTA-deklaration

Råd: Vælg med VAREFAKTA

DANSK VAREFAKTA NÆVN

Amagerfælledvej 56
2300 København S

DVN 1111:1

VAREFAKTA betyder:

- deklarationer, der er lette at finde
- oplysningerne står samlet og kendes på
- neutrale oplysninger om varerne
- relevante oplysninger om varerne
- ofte flere oplysninger, end loven kræver
- deklarationer, der er lette at sammenligne, fordi oplysningerne står i samme rækkefølge
- kontrol på neutrale laboratorier

Råd

- Se og spørg efter varer med VAREFAKTA
- Læs deklARATIONERNE
- Sammenlign varerne
- Vælg efter behov og pengepung

Fig. 4.

Som det fremgår af materiale fra Varefakta (Dansk Varefakta Nævn: Hvad skal jeg vælge? Varefakta – se Fig. 4), skal en godkendt varedeklaration være

- * indholdsbeskrivende,
- * neutral,
- * sammenlignelig,
- * kontrolleret.

Det første krav, * indholdsbeskrivende, er naturligvis alfa og omega i en deklaration – det er dens funktion, dens eksistensberettigelse at give oplysninger om produktet. De 3 sidste adjektiver er af en anden slags: de udtrykker, uafhængig af indholdsbeskrivelsen, egenskaber ved deklARATIONEN, egenskaber hvis opfyldelse er udtryk for kvalitet, denne gang ikke ved produktet men ved deklARATIONEN selv. En deklaration skal nemlig udover at beskrive vigtige egenskaber ved det pågældende produkt gøre dette via en bestemt sprogbrug, en bestemt rækkefølge og et bestemt udvalg af informationskategorier, og pålideligheden af det hele, dvs. graden af overensstemmelse mellem deklaration og produkt, kontrolleres af deklARATIONSAUTORITETEN, Dansk Varefakta Nævn.

Ordbogsdeklaration

Jeg vil hævde, at selv om afstanden fra fisk og børnesenge til ordbøger, fra dagligdagsprodukter og forbrugsgoder til intellektuelle værktøjer er betragtelig set ud fra flere synsvinkler, kan vi udmærket hente inspiration fra en lidt anden forbrugsverden, hvor hensynet til konsumentens tarv nyder en høj prioritet. Måske får man ikke maveforgiftning af at have købt eller valgt en forkert ordbog, men hvad med stress, ja mavesår efter hundredevis af mere eller mindre forgæves opslag eller fortvivlede konfrontationer med lange rækker af ækvivalenter?

I det leksikografiske univers bør en slags varedeklaration altså også forefindes, primært som en vigtig service for selektor, men også med en række afledte mål, såsom en generel højnelse af ordbogsstandarden, en objektivt set for alle parter fordelagtig udfyldelse af en iøjnefaldende del af ordbogen – bagsiden.

Ordbogsdeklarationen (eller blot: Deklarationen) er – som en anden mindst lige så vigtig, men mere kendt metatekst, Brugervejledningen – en omtekst, altså en del af selve ordbogen, men ikke en del af ordlisten eller ordlisterne. Af funktion er Deklarationen (som Brugervejledningen) en metatekst i forhold til ordbogen, idet den forholder sig til dennes indhold. I Møller (1994) nævner jeg 3 typer metaoplysninger, der bør være til stede i en ordbog, nemlig oplysninger om:

1. nytte (utility),
2. brug (use),
3. udarbejdelse (making).

Viden om nytte har netop vores selektor, mens det er som bruger, hun har behov for viden om brug. Viden om ordbogens udarbejdelse er derimod ikke nødvendig for den almindelige sprogmedarbejder, men er metaleksikografisk information tiltænkt leksikografer, metaleksikografer og andre professionelle i ordbogsbranchen. Disse 3 forskelligartede typer metainformation bør placeres i 3 fra hinanden adskilte ordbogsdele, som jeg benævner:

1. Dictionary Guide (Ordbogsdeklaration),
2. User's Guide (Brugervejledning),
3. Lexicographic Guide (Leksikografisk Vejledning).

I samme artikel præsenterer jeg en række informationskategorier, som jeg foreslår deklarationen skal bygges op over. Siden da har jeg – også skelende til et dansk forlag, der har valgt at inkorporere en Deklaration i sin fagordbogsserie – foretaget enkelte ændringer. Jeg anser følgende 7 informationskategorier for nødvendige og tilstrækkelige i en hvilken som helst (fag)ordbogs Deklaration:

1. fagområde,
2. brugere,
3. brug,
4. indhold,
 - ordbogsartiklerne,
 - andre ordbogsdele,
 - henvisninger,
5. antal opslagsord,

6. udgave,
7. forfatter.

Med informationskategorierne 1)–6) fastslår Deklarationen ordbogens anvendelighed, mens information om pålideligheden sikres via kategori 7). Tilbage er tilgængeligheden, som disse kategorier ikke umiddelbart giver svar på. En ordbogs tilgængelighed kan ganske vist bedre end de andre kvalitetsindikatorer afgøres visuelt, dvs. ved at bladre og bemærke sig ordbogsdele, artikelstruktur, og evt. henvisninger, men også denne information bør verbaliseres i form af en summarisk beskrivelse af ordbogens struktur på alle niveauer, med vægt på artikler, andre ordbogsdele og de forskellige henvisningsstrukturer. Derfor udvider jeg indholdspunktet (4.) med underpunkterne ordbogsartiklerne, andre ordbogsdele, henvisninger.

Vi er nu kommet dertil, hvor Deklarationen via oplysninger om de 7 informationskategorier skulle give selektor det, som nævnt, nødvendige og tilstrækkelige grundlag til at selekttere. Men hvordan skal Deklarationen præsentere den ideelle information? Hvilken form bør den antage?

Svaret ligger i en opstilling af kvalitetsindikatorer, ikke for ordbogen men for Deklarationen selv. Det der kendetegner en god Deklaration har flere lighedspunkter med det, der kendetegner en god ordbog. Jeg hævder, at en kvalitetsdeklaration skal være:

1. anvendelig,
2. pålidelig,
3. tilgængelig,
4. sammenlignelig.

Ved at oplyse om ordbogens anvendelighed, pålidelighed og tilgængelighed er Deklaration selv anvendelig (= 1. indikator). Hvis den præsenterer disse oplysninger objektivt, er den pålidelig (= 2. indikator). Deklarationen er tilgængelig (= 3. indikator), hvis teksten er præsenteret med tilstræbt overskuelighed, dvs. så hierarkisk og punktformig som muligt og med brug af minimal-syntaks for at lette overblikket. Endelig bliver Deklarationen sammenlignelig, når den altid placeres samme entydige sted i en ordbog, på bagsiden, og når den omfatter samtlige 7 informationskategorier og præsenterer dem i den angivne rækkefølge (= 4. indikator):

1. en <i>anvendelig</i> Deklaration:	oplyser om ordbogens anvendelighed, pålidelighed og tilgængelighed,
2. en <i>pålidelig</i> Deklaration	præsenterer objektiv information,
3. en <i>tilgængelig</i> Deklaration	tilstræber overskuelighed,
4. en <i>sammenlignelig</i> Deklaration	er placeret på ordbogens bagside, indeholder samtlige informationskategorier i den givne rækkefølge.

Fig. 6A og 6B viser forskellen i Deklarations-opbygningen på et par sammenlignelige fagordbøger (PALS (1996) og NIELSEN (1993)). Hvor begge indeholder information om anvendelighed og pålidelighed, er der stor forskel på, i hvilket omfang præsentationskravene tilgængelighed og sammenlignelighed er opfyldt. Således har NIELSEN klart karakter af fuldtækt – uden hverken

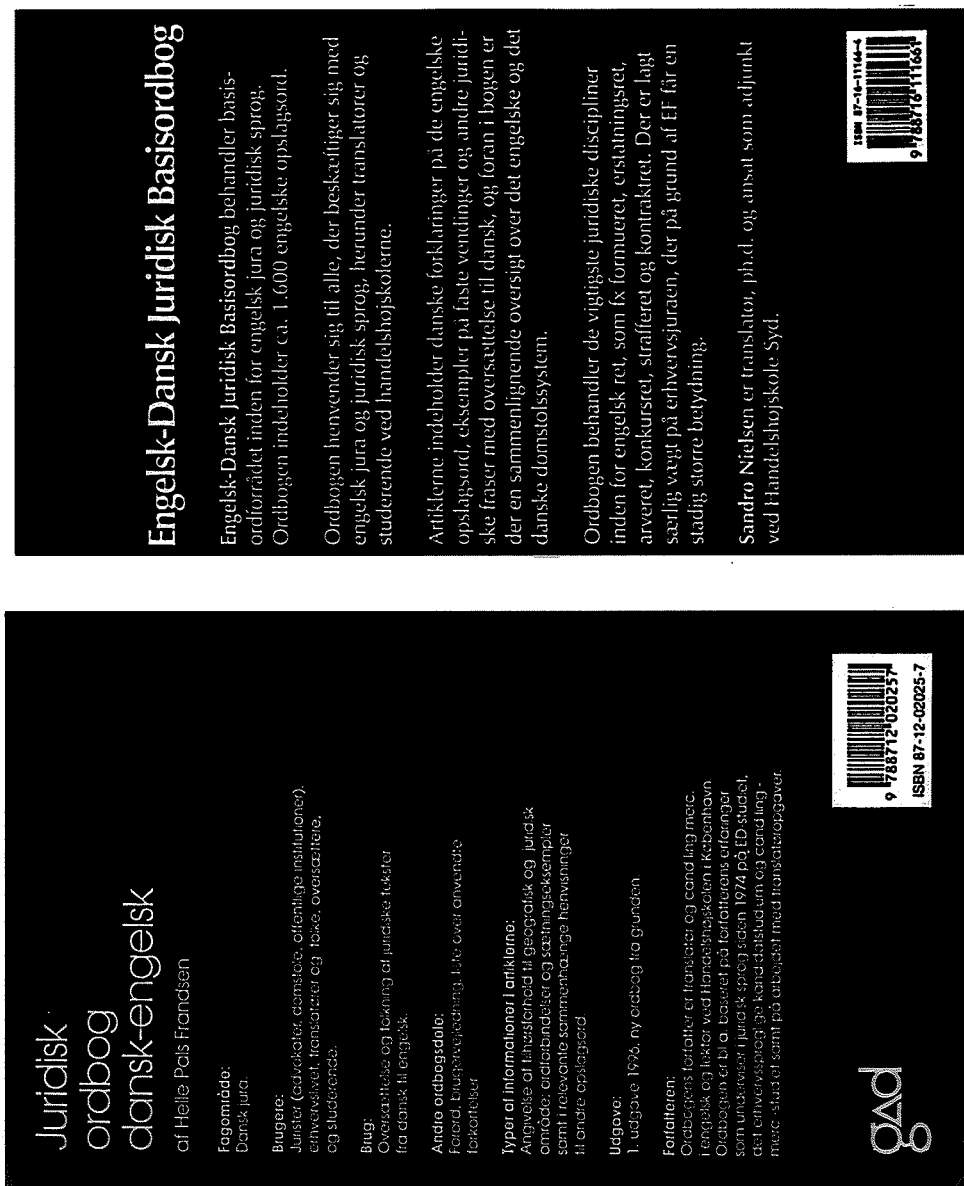

Fig. 6A, 6B. To eks. på Deklarationer (PALS (1996) og NIELSEN (1993)).

overskrifter eller andre orienteringsord og med verbalstruktur – hvilket gør teksten uoverskuelig og vanskelig at sammenholde med andre Deklarationer. Men også PALS kan forbedres: hvis komma og semikolon i en del opremninger blev erstattet af bullets og lineskift, ville Deklarationen blive (endnu) mere overskuelig – omend også lidt længere. For fuldstændighedens skyld bør det tilføjes, at disse to eksempler er valgt, fordi de begge hører til i den absolut gode ende af danske (fag)ordbøger, hvad angår en udnyttelse af bagsiden, der tilgodeser selektors interesser.

Afsluttende vil jeg understrege betydningen af, at benævnelsen Ordbogsdeklaration/Deklaration reserveres det just beskrevne. Vi har at gøre med en så vigtig ordbogstekst, at andre tekster med tilgrænsende funktion, som f.eks. selvanprisninger, anmeldelser, pressemeddelelser, etc. (se Thomsen 1996) ikke bør bære en benævnelse, der kan give anledning til associationer i retning af Deklarationen. En Deklaration

- * udarbejdes af forfatter/udgiver,
- * har en præcis målgruppe og funktion,
- * har veldefineret indhold og form,
- * er selve ordbogens bagsidetekst.

Litteratur

Ordbøger:

PALS = Helle Pals Frandsen 1996: Juridisk ordbog dansk-engelsk. København: Gad.
NIELSEN = Sandro Nielsen 1993: Engelsk-Dansk Juridisk Basisordbog. Munksgaard.

Anden litteratur:

Dahlgaard, Jens Jørn/Skyum, Ole 1988: Kvalitet - Danmarks Fremtid. Viby J:Centrum.
Dansk Varefakta Nævn/Hjerteforeningen: *Sådan køber du sundt*.
Dansk Varefakta Nævn: *Hvad skal jeg vælge? Varefakta*.
Dansk Varefakta Nævn: præsentationsbrochure.
Holmboe, Henrik 1996: Genbrug af korpora. In: *LexicoNordica* 3, 49–56.
Levnedsmiddelstyrelsen/Forbrugerstyrelsen: *Mærkning af madvarer*.
Mikkelsen, Hans Kristian 1996: Leksikografiske kvalitetsindikatorer. Selvføståelse som udgangspunkt for evaluering. In: *LexicoNordica* 3, 153–193.
Møller, Bernt 1994: User-friendly LSP dictionary outside matter. In: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Fachlexicographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Forum für Fachsprachen-Forschung, Band 23, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 325–348.
Thomsen, K. T. 1996: Om varedeklarationer for ordbøger. In: *LEDA. Nyhedsbrev*, 21, sept. 1996, 17–31.

Kristina Nikula

Användningen av enspråkigt svenska ordböcker i Finland

This article presents an analysis of the use of Swedish monolingual dictionaries by university students in Finland (University of Tampere, University of Vaasa, Åbo Akademi University, Österbottens högskola). It seems that the subject of the studies plays a greater role than the mother tongue of the students (Swedish or Finnish). The report is based on questionnaires in the spring 1997 and is part of a larger project.

Inledning

Det görs i våra dagar stora ansträngningar för att förbättra ordböckerna. För att lyckas har man i allt högre grad börjat vända sig till ordboksanvändarna för att ta reda på deras behov och önskemål. Ett bevis på detta är de talrika enkätundersökningar som genomförts på skilda håll i världen. (Béjoint 1994:140f.)

Ett mångårigt arbete bland studerande inom olika typer av utbildning har lett till att jag småningom börjat fråga mig i vad mån det är ”fel” på ordböckerna och i vad mån ”felet” kan sökas hos ordboksanvändarna. Det är för det första långt ifrån självklart att varje studerande äger och regelbundet använder en ordbok och för det andra är det uppenbart att de studerande ofta hyser oriktiga föreställningar om brister i ordböckerna, något som helt enkelt kan bero på dåliga kunskaper om till exempel allmänna principer vid författarens val av uppslagsord (jfr Svensén 1987:28ff.) eller om vilken funktion (ibid. s. 17ff.) olika typer av ordböcker har.

Material, metod, mål.

I ett första försök att ta reda på om det vore möjligt att råda bot på åtminstone en del av de förmenta (?) bristerna i de enspråkigt svenska ordböckerna genom undervisning av ordboksanvändarna gjorde jag under vårterminen 1997 en enkätundersökning om användningen av enspråkigt svenska ordböcker (i fortsättningen svenska ordböcker) bland de studerande vid tre av landets universitet eller vid Tammerfors universitet (TU), Vasa universitet (VU), Åbo Akademi (ÅA) och dess filial Österbottens högskola (ÖH). Enkäten besvarades av 241 studerande. Bland informanterna finns studerande med nordiska språk/svenska som huvud- eller biämne, blivande klasslärare och ytterligare en grupp ”övriga” bestående av juris- och ekonomistuderande samt studerande för förvaltningskandidatexamen. Antalet informanter fördelade på universitet, linje och språkgrupp framgår av tabell 1. Den kraftigt varierande storleken på de olika informantgrupperna beror på tillgången till en viss typ av studerande och inte på ett medvetet val, i synnerhet som jag inte själv på ort och ställe kunde genomföra enkäten.

Universitet/linje	Sv.	Fi.	Två spr.	S:a
Tammerfors universitet		56	1	
Summa TU				57
Vasa universitet				
– språkstuderande	10	22	7	39
– övriga		34		34
Summa VU				73
Åbo Akademi	9	2		
Summa ÅA				11
Österbottens högskola	78		22	
Summa ÖH				100
Sammanlagt	97	114	30	241

Tabell 1. Informanterna fördelade på universitet, linje och modersmål. (Fråga 2 o. 3)

Som informanter har däremot medvetet valts såväl svensk- som finskspråkiga studerande, vilket gör det möjligt att vid behov jämföra de båda språkgrupperna, eftersom ordböckerna i det ena fallet är ordböcker i modersmålet och i det andra fallet utgör ordböcker i ett främmande språk. De studerande som uppgivit att de upplever sig som tvåspråkiga har samtidigt också i de flesta fall noterat att de uppfattar svenskan som det starkaste språket inte minst tack vare skolgång och/eller studier på svenska. Att informanterna också representerar olika typer av utbildning kan förmodas ge utslag i deras svar.

Enkäten består av sammanlagt 32 frågor varav en fråga med öppet (fråga 26) och 31 frågor med bundna svar (bilaga 1). Därtill har i flera fall utrymme reserverats för kommentarer. Till följd av utrymmesbrist kan svaren på endast en del av frågorna behandlas i denna redogörelse. Fråga 1 om informantens kön har strukits som ointressant i sammanhanget. Inte heller fråga 8 om vilka andra än enspråkigt svenska ordböcker informanterna äger har behandlats, eftersom det visat sig att de flesta informanter äger ett flertal olika tvåspråkiga ordböcker, fackordböcker o.d., men endast sällan kunnat namnge dessa. Fråga 10, 12, 19, 24–26 kommer i viss utsträckning kompletterade med intervjuer att behandlas i ett senare skede och ett par frågor (fråga 29–31) som delvis gäller användningen av andra språkliga hjälpmedel än ordböcker har behandlats i ett annat sammanhang (Nikula 1997).

Enkätundersökningen våren 1997

Enkätundersökning är som metod omdiskuterad och det har ifrågasatts om tilltro kan hysas till resultat som nåtts på detta sätt. Även om riskerna för missförstånd och möjligheterna till tolkning är mer eller mindre inbyggda i enkätundersökningar, har man dock kunnat konstatera att genomgående likheter uppträder i undersökningar som genomförts om ordböcker i skilda språk och i

skilda miljöer (Béjoint 1994:142, 147), varför resultaten åtminstone kan accepteras som tecken på vissa tendenser bland ordboksanvändarna.

Trots att ordboksanvändarna i verkligheten utgör en mycket heterogen grupp, består undersökta grupper vanligen av lärare och/eller studerande. Detta, som det kan tyckas, ensidiga val av informanter kan dock försvaras dels med att dessa kan antas utgöra ett par av de viktigaste användargrupperna, dels med att lärare i rätt stor utsträckning kan påverka en persons framtida förhållande till ordböckerna. Därtill är såväl lärare som studerande lätt avgränsbara och näbara kategorier för de flesta forskare som är intresserade av lexikografi.

Väl medveten om svagheterna hos enkätmetoden gjorde jag min undersökning i ett försök att klarlägga *när, hur och till vad* de studerande använder eller kunde tänkas använda enspråkigt svenska ordböcker samt strävade ytterligare till att ta reda på *olika uppfattningar och föreställningar* om dessa. För en mera omfattande undersökning av de studerandes förhållande till ordböckerna krävs kompletterande undersökningar, t.ex. intervjuer. Resultaten av denna enkätundersökning är därför närmast tänkta som en utgångspunkt för en sådan mera djupgående analys. Många av dem som deltog i undersökningen har valt att kommentera såväl frågan som svaret. I detta sammanhang redovisas på grund av utrymmesbrist främst enbart de direkta svaren på ett antal frågor som bedömts som intressanta och på vilka svaren kan tjäna som utgångspunkt för en fortsatt undersökning.

Resultat av enkätundersökningen 1997

Resultaten av undersökningen redovisas i den ordning frågorna ställdes i enkäten utom i det fall frågan i efterhand bedömts vara mindre relevant (jfr ovan) eller svaren varit svåra att tyda och frågan därför förbigåtts åtminstone i detta skede. Då det ur informanternas synvinkel är av intresse att se den egna gruppens svar i förhållande till andra grupper, har jag valt att redovisa resultaten enligt högskola och i viss mån linje och inte efter språkgrupp, vilket kanske legat närmast till hands. Valet har i praktiken betydelse enbart för VU där tio svenskspråkiga studerande ingår i gruppen språkstudierande. I fall där modersmålet kan tänkas påverka resultatet redovisas de svenskspråkiga VU-studerandenas svar för sig. I tabellerna ges absoluta tal för de olika företeelserna.

Fråga 4. Hur länge har du studerat denna termin medräknad?

Eftersom svaren på vissa frågor kunde tänkas ha ett direkt samband med det antal terminer informanten studerat, ställdes frågan hur lång tid denne tillbringat vid universitetet vårterminen 1997 medräknad. En genomgång av resultaten tyder dock på att umgänget med ordböcker inte i nämnvärd grad förändras med antalet studietermener, varför jag åtminstone i detta skede bortser från denna fråga. Av svaren framgår emellertid att 100 studerande eller drygt 41% är första årets studerande, att 77 eller 32% redan studerat i ett år och att resten, 64 informanter, eller 26,5% studerat flera än fem terminer.

Fråga 5. Fanns det ordböcker av något slag i ditt föräldrahem?

Ju större erfarenhet av ordböcker av olika typ (inte enbart enspråkigt svenska) en ordboks-användare har, ett desto större utbyte av ordböckerna kan denne antas få. Med utgångspunkt i

detta antagande ställdes frågan om ordböcker av något slag funnits i informantens föräldrahem. Andelen positiva svar, som framgår av tabell 2, var överraskande stor, då drygt hela 86% uppgav sig ha haft tillgång till ordböcker i föräldrahemmet.

Universitet	Ja	Nej	?*	S:a
Tammerfors universitet	48	9		57
Vasa universitet	63	9	1	73
Åbo Akademi	11			11
Österbottens högskola	86	11	3	100
Sammanlagt	208	29	4	241

Tabell 2. Tillgången till ordböcker i föräldrahemmet. * betyder att frågan inte besvarats.

Då det i andra sammanhang i enkätsvaren visat sig att begreppet ordbok getts en mycket vid tolkning är det sannolikt att såväl enkla ordlistor som fickordböcker av olika slag gett anledning till de positiva svaren. Också behovet av att ge intryck av att komma från "ett bildat hem" kan ha bidragit till det stora antalet positiva svar. Även om förhållandena i verkligheten inte fullt ut motsvarar det höga procenttalet är det uppenbart att man i hemmen varit medveten om behovet av språkliga hjälpmedel av denna typ.

Fråga 6. Äger du själv en eller flera enspråkigt svenska (ej fackspråkliga) ordböcker? Vilka?

Att ordböckerna kanske inte enbart inköpts med tanke på familjens skolelever och i de finska hemmen inte varit enspråkigt svenska framgår indirekt av tabell 3, eftersom andelen ägare till en svensk ordbok utgör 66% eller är avsevärt lägre än procenttalet för ordböcker i föräldrahemmet.

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	52	5		57
Vasa universitet				
– språkstud.	23	16		39
– övriga	7	27		34
Åbo Akademi	9	2		11
Österbottens högskola	70	29	1	100
Sammanlagt	159	81	1	241

Tabell 3. Studerande som har/inte har en enspråkigt svensk ordbok.

En jämförelse mellan studerande vid olika universitet och på olika linjer visar på vissa skillnader. Tammerforsinformanterna, som läser nordiska språk som huvud- eller biämne, har oftare en egen enspråkigt svensk ordbok (91%) än övriga informanter. Procenttalet är högt, men borde egentligen

vara 100%, eftersom det vid institutionen förutsätts att de studerande har en egen svensk ordbok och gemensamma bokbeställningar dessutom görs i början av varje hösttermin, något som också inverkar på vilka ordböcker de studerande kommer att förfoga över (jfr nedan).

Kategorin språkstudier vid VU uppvisar en klart sämre siffra (59%) än Tammerforsstudenterna och om man bortser från de tio studerande som har svenska som modersmål är andelen ordboksägare ännu mindre eller 41%. Av "övriga" vid VU har endast en liten andel en enspråkigt svensk ordbok (20,5%). "Övrigas" ringa andel är naturlig, eftersom de studerande i det här fallet för det första inte är språkstudier och för det andra studerar vid ett finskt universitet och går igenom enbart kortare kurser i svenska. Andelen positiva svar kan därtill vara för hög, eftersom mycket tyder på att svaren åtminstone delvis kan gälla tvåspråkiga ordböcker i vilka svenska utgör det ena språket och inte uttryckligen enspråkigt svenska ordböcker.

Andelen lärarstudier med en egen enspråkigt svensk ordbok uppgår till 70%. Denna siffra kunde gott vara högre, eftersom det i detta fall handlar om modersmålet, men behöver inte nödvändigtvis betyda att lärarstudier sällan använder ordböcker, eftersom ordböcker ju vanligen är lättillgängliga på alla bibliotek (jfr dock tabell 6). De studerande vid ÅA som saknar en enspråkigt svensk ordbok är båda finskspråkiga och kan därför tänkas främst använda tvåspråkiga ordböcker, något som också får antas gälla en stor del av de studerande vid VU.

Vissa ordböcker är populärare än andra. I tabell 7 har tagits med enbart de vanligast förekommande ordböckerna, vilket innebär åtminstone två markeringar i någon av informantgrupperna. Ett väsentligt större antal än sju ordböcker har visserligen nämnts, men då dessa fått enbart strömarkeringar har de inte uppförts i tabellen. Av enkätsvaren att döma har många informanter en mycket dunkel föreställning om titeln på de ordböcker de äger. Siffrorna i tabell 4 anger endast fall där titeln varit korrekt eller uppgifterna åtminstone så pass korrekta att inga missförstånd kunnat uppstå. I synnerhet informanterna i Vasa (VU, ÖH) förefaller ha haft svårigheter, men beskriver i stället ofta utseendet på sin ordbok (ÖH), t.ex. en informant säger sig äga en ordbok som är blågul på pärmen, något som definitivt inte räcker till för att identifiera en svensk ordbok.

Ordbok	TU	VU*	ÅA	ÖH	S:a
SAOL	2	8	6	32	48
Svensk ordbok	25	3	1	1	30
Norstedts sv. ordbok	12	2	3	4	21
Bonniers sv. ordbok	3	2	2	9	14
Bonniers synonym ob.		3	1	5	9
Norstedts st. sv. ordb.	8				8
Svensk ordbok 1-2		2	1		3

Tabell 4. *Enspråkigt svenska ordböcker som informanterna äger. *Enbart språkstudier har besvarat frågan.*

Orsakerna till att en ordbok blir känd och använd är varierande, men om ordboken köps efter det att studierna inletts kan lärarnas rekommendationer vara avgörande vid köpet. Detta är fallet bland annat vid Tammerfors universitet. Om alla utgåvor av *Svensk ordbok* adderas är denna den vanligast förekommande ordboken följd av *SAOL*. *SAOL*:s stora spridning kan åtminstone till en del förklaras av att denna av många uppfattas som *Ordboken* och därför rätt ofta ges som gåva

vid studentexamen. Priset spelar i det här sammanhanget sannolikt en mindre roll, då de flesta ordböcker på marknaden¹ ligger i ungefär samma prisklass.

Fråga 7. Vilka andra enspråkigt svenska ordböcker än den/de du själv äger känner du till?

Förutom de ordböcker informanterna själva äger kan självfallet andra ordböcker både vara bekanta och användas. På frågan vilka ordböcker informanterna känner till har lämnats åtskilliga svar av vilka många dessvärre måste kasseras, eftersom det på basis av de uppgifter som lämnats varit nästintill omöjligt att säkert identifiera ordboken i fråga. Av tabell 5 framgår vilka ordböcker som entydigt kunnat identifieras och hur många som säger sig känna till dessa. För att ordboken skall tas med i tabellen har också här krävts minst två markeringar inom någon av informantgrupperna.

Ordbok	TU	VU	ÅA	ÖH	S:a
SAOL	15	19*	6	41	81
SAOB	14	6	7	3	29
Bonniers sv. ordbok	6	6	3	13	28
Svensk ordbok	3	6	7		16
Illustrerad sv. ordbok	12	2	1	1	16
Svensk handordbok		4		4	8
Norstedts sv. ob.	2	3	1		7

Tabell 5. *Enspråkigt svenska ordböcker som de studerande säger sig känna till. *En informant tillhör "övriga".*

Rätt typisk för många är antagligen den situation som skildras i en kommentar till det svar som gavs av en informant vid ÅA. Informanten konstaterar följande: "... är de enda [ordböcker] jag känner vid namn, dessutom vet jag att det finns en massa ordböcker som behandlar mitt huvudämne (svenska), och jag vet var jag skall få tag på dem. Jag vet bara inte vad de heter, men det finns ju allt från baklängesordböcker och frekvensordböcker till lingvistiska ordböcker". Typiskt för informanterna är i det här fallet att vissa kunnat ange den korrekta titeln på flera ordböcker, medan åter andra inte känner till en enda eller lämnar ytterst bristfälliga uppgifter. Något förenklat kan sägas att de som själva äger en ordbok, som de dessutom kan ange titeln på, också känner till de flesta andra ordböckerna.

Trots bristande kunskaper om titeln på ordböckerna måste kunskapen om andra ordböcker än de informanterna äger karakteriseras som rätt god. Kunskaperna framstår som goda i synnerhet om man jämför med de kunskaper om engelska ordböcker som franska engelskstuderande uppvisade vid en undersökning som genomfördes i Lyon 1981 (Béjoint 1981). Dessa studerande kände i praktiken knappast till någon annan ordbok än den de själva ägde. (ibid. s. 215)

¹ Här bortses från bl.a. *Nationalencyklopedins ordbok*, som redan på grund av sin storlek inte är ett realistiskt alternativ.

Fråga 9. I vilket skede av dina studier skaffade du den/de enspråkigt svenska ordboken/ordböckerna?

Det är ur lärarsynvinkel av intresse att ta reda på när ordböckerna inköps. Om inköpet sker först efter det att studierna inletts, föreligger goda möjligheter att påverka valet av ordbok. Som framgår av tabell 6 köper drygt 34% ordbok under det första studieåret, medan i stort sett lika många har en ordbok redan när de inleder sina studier. Det sistnämnda gäller i första hand naturligt nog de svenskspråkiga studerandena, medan de finskspråkiga språkstuderandena skaffar ordbok någon gång under studietiden beroende på när de inleder studierna i svenska. I detta sammanhang bör observeras att vissa studerande markerat flera alternativ, eftersom de dels ägt en ordbok innan, dels skaffat sig ordböcker då studierna inletts.

Universitet/linje	1-2 term.	Tidigare	Senare	Saknar ordbok
Tammerfors universitet	47	6	1	5
Vasa universitet				
– språkstud.	14	8	7	16
– övriga	1	4		29
Åbo Akademi	2	8	1	2
Österbottens högskola	19	55	6	29
Sammanlagt	83	81	15	81

Tabell 6. Tidpunkten för anskaffningen av den enspråkigt svenska ordboken. OBS. Vissa studerande har besvarat flera än ett alternativ.

Fråga 11. Har du fått undervisning i hur man använder svenska ordböcker?

Det ökade medvetandet om ordboksanvändarnas svårigheter har aktualiserat behovet av undervisning i användningen av ordböcker. Om undervisning getts redan på gymnasiet eller senare vid universitetet är svårt att avgöra, men av allt att döma är det senare alternativet det sannolikaste, eftersom de som inte studerar språk (VU), enligt tabell 7 påstår sig inte heller ha fått undervisning i ordboksanvändning. Flera än hälften av informanterna vid TU uppger sig ha fått undervisning, vilket i sin tur tyder på att undervisning getts enbart inom ramen för vissa (valfria) kurser och det samma förefaller också gälla vid VU. I utbildningen av lärare ingår sannolikt någon form av undervisning även om nästan en tredjedel av de studerande är osäkra på om de fått eller säger sig *inte* ha fått undervisning i ordboksanvändning. Arten och omfånget av undervisningen förblir i det här fallet också obekanta.

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	33	23	1	57
Vasa universitet				
– språkstud.	31	8		39
– övriga	1	33		34
Åbo Akademi	11			11
Österbottens högskola	74	23	3	100
Sammanlagt	150	87	4	241

Tabell 7. *Studering som fått/inte fått undervisning i användningen av ordböcker.*

Om det i verkligheten förhåller sig så att 62% av informanterna fått undervisning i hur man skall använda ordböcker förefaller det med hänsyn till svaren på bl.a. fråga 17, 18 och 21 uppenbart att denna undervisningen inte varit framgångsrik och därför kanske borde ses över.

Fråga 13. Hur ofta använder du en enspråkigt svensk ordbok?

Att man äger en ordbok har betydelse först om man använder ordboken. Av tabell 8 framgår att flera än de som äger ordböcker (66%) använder sådana (94%) i större eller mindre utsträckning. Tabellen tyder likväl på att en stor del använder ordböcker enbart i samband med vissa övningar någon gång per vecka. Det stora flertalet tycks använda en svensk ordbok mera sporadiskt än så eller någon enstaka gång, vilket inte behöver innebära mera än en eller ett par gånger per år. Särdeles flitiga ordboksanvändare är de studerande sålunda inte (jfr t.ex. Béjoint 1981:215), vilket är förvånande, eftersom ordkunskapen i vissa fall är omvittnat dålig. De finskspråkigas låga siffror beror antagligen till en del på att dessa studerande vid sidan av de enspråkigt svenska ordböckerna kanske i större utsträckning använder tvåspråkiga ordböcker även om man t.ex. vid TU direkt rekommenderat användningen av enspråkiga ordböcker. De svenska språkstuderaendena vid VU visar sig också vara flitigare användare av svenska ordböcker än sina finskspråkiga kamrater.

Universitet/linje	Dagligen	Varje vecka	Någon gång	Aldrig	?	S:a
Tammerfors universitet	5	40	11	1		57
Vasa universitet						
– språkstud.	2	21	16			39
– övriga	1	10	12	9	2	34
Åbo Akademi	1	6	4			11
Österbottens högskola		27	71	2		100
Sammanlagt	9	104	114	12	2	241

Tabell 8. *De studerandes användning av den enspråkigt svenska ordboken.*

Fråga 14. Vilken information letar du oftast efter i svenska ordböcker (ange det du oftast letar efter med 1 och sedan i tur och ordning t.o.m. 7)? Stavning/betydelse/uttal/böjning/om ett ord finns/idiom/annat?

Av undersökningar som gjorts i utlandet framgår att tvåspråkiga ordböcker först och främst används för att ta reda på betydelse (Béjoint 1981:215). I detta fall skiljer sig informanterna i denna undersökning inte från ordboksanvändarna i andra undersökningar och inte heller skiljer sig resultaten på andra punkter särdeles mycket från de resultat man uppnått på andra håll i världen (jfr t.ex. Béjoint 1994:140ff., Svensén 1987:13f.)

	TU	VU I*	VU II*	ÅA	ÖH
Stavning	5 (260)	5 (173)	5 (110)	3 (37)	2 (256)
Betydelse	1 (79)	1 (61)	1 (30)	1 (26)	1 (153)
Uttal	6 (329)	6 (230)	4 (101)	6 (57)	5 (471)
Böjning	4 (212)	4 (135)	2 (90)	4 (41)	4 (364)
Finns ordet?	3 (297)	3 (122)	3 (97)	2 (36)	3 (326)
Idiom	2 (189)	2 (118)	6 (127)	5 (56)	6 (473)
Annat	7 (580)	7 (269)	7 (179)	7 (83)	7 (644)

Tabell 9. Information som eftersöks *VU I avser språkstudierande och VU II "övriga". (Siffrorna inom parentes anger det antal poäng varje alternativ erhållit. För alternativ som inte markerats har getts åtta poäng.)

Anmärkningsvärt är att de svenskspråkiga informanterna vid ÅA och ÖH förefaller ha ett större behov av att kontrollera stavningen än de finskspråkiga informanterna. I fråga om uttal och böjning framstår i sin tur gruppen "övriga" vid VU genom ett klart större behov av information av denna typ. Detta behov kan kanske förklaras med att dessa studerande har mera elementära kunskaper i svenska än de som valt att studera svenska även om också språkstudierandena till stor del är nybörjare. Att Tammerforsstudenterna trots institutionens satsning på rikssvenskt uttal inte visat större intresse för uttalsfrågor sammanhänger sannolikt med att ordböckerna i regel är synnerligen sparsamma med uppgifter om uttal och att en konsultation av ordböckerna därför upplevs som resultatlös. De finskspråkiga studenterna vid TU och VU ger frågor om idiomatiska uttryck en högre prioritet än de svenskspråkiga studenterna i Åbo (ÅA) och Vasa (ÖH), vilket ju är naturligt eftersom idiom utgör problem i alla främmande språk.

Det vore i detta fall naturligt om de svenska och finska studerandena vid VU rapporterade olika beteenden, men även om man bortser från de svenskspråkiga prioriterar VU-studerandena i den ordning som framgår av tabellen. I den mån det är möjligt att över huvud peka på skillnader mellan språkgrupperna visar det sig vid en närmare granskning att de svenska VU-studerandena använder ordböckerna på samma sätt som de finskspråkiga utom i fråga om idiom där de uppvisar ett "svenskt beteende".

Fråga 15. För vilken typ av aktiviteter använder du en enspråkigt svensk ordbok? Läsning/skriftlig framställning/muntlig framställning/annat?

Oberoende av till vilken språkgrupp informanterna hör, använder dessa den svenska ordboken i första hand i samband med skriftlig framställning (86%) och först i andra hand vid läsning (39%). Behovet av en ordbok är självklart mindre för båda språkgrupper vid läsning, då förståelsen av enstaka ord underlättas av kontexten, medan man vid skriftlig framställning är hänvisad till ordböcker om man inte behärskar t.ex. ords betydelse, böjning eller stavning. Ytterligare framgår att de finskspråkiga informanterna oftare använder ordboken vid läsning än de svenskspråkiga. Detta är också den enda skillnad som kan observeras om man betraktar de båda språkgrupperna vid VU för sig.

Universitet/linje	Läsning	Skriftl. framst.	Muntl. framst.	Annat	?
Tammerfors universitet	29	53	12	3	1
Vasa universitet					
– språkstud.	9	39	3	1	
– övriga	15	19	9	1	10
Åbo Akademi	3	11	2	1	
Österbottens högskola	38	85	15	8	5
Sammanlagt	94	207	41	14	16

Tabell 10. *Aktiviteter vid vilka ordboken används. Samma informant har ibland markerat ett par e. samtliga aktiviteter.*

De ordböcker som de studerande äger själva (jfr tabell 4) lämnar endast i undantagsfall uppgifter om ords uttal. Detta kan vara en av orsakerna till att informanterna i begränsad omfattning (17%) konsulterar ordböckerna i samband med muntlig framställning. Fjorton informanter har uppgett sig använda ordboken också för s.k. andra ändamål än läsning samt skriftlig och muntlig framställning. De som uppgett vari denna andra användning består, eller de studerande vid ÖH, säger sig för det mesta använda ordboken vid korsordslösning.

Fråga 16. Bläddrar du någonsin i en enspråkigt svensk ordbok utan att leta efter något speciellt?

Om en ordbok används sällan är risken stor att ordboksanvändaren aldrig till fullo lär sig att dra nytta av den information som ordboken erbjuder. Detta kan också vara en av orsakerna till en del av den kritik som ibland riktas mot ordböckerna (jfr tabell 14). Det har också vid undersökningar visat sig att de som har de största svårigheterna att förstå betydelsebeskrivningarna är de som mest sällan använder en ordbok. (Béjoint 1994:143) Den informant som då och då åtminstone bläddrar i boken utan att ha ett direkt mål för ögonen kan däremot med tiden tänkas få en viss känsla för vad ordboken erbjuder och för hur denna skall användas. Tabell 11 visar att drygt 60% av informanterna åtminstone någon gång bläddrar i sin ordbok.

Universitet/linje	Ofta	Ibland	Aldrig	?	S:a
Tammerfors universitet	7	40	10		57
Vasa universitet					
– språkstud.	4	21	14		39
– övriga		10	22	2	34
Åbo Akademi	1	9	1		11
Österbottens högskola	2	54	43	1	100
Sammanlagt	14	134	92	1	241

Tabell 11. *Antalet studerande som bläddrar/inte bläddrar i sin ordbok utan speciellt mål.*

Också i det här fallet visar sig Tammerforsstudenterna vara de "flitigaste" ordboksanvändarna. Om dessa siffror är pålitliga och informanterna inte över lag rapporterat ett sådant beteende som kan tänkas stå i konformitet med deras lärares önskemål, har av allt att döma intresset för lexikografi bland flera av institutionens lärare också till en del smittat av sig på studenterna.

Fråga 17. Har du studerat förordet och inledningen för att ta reda på hur den/de svenska ordboken/ordböckerna skall användas?

I förord och inledning ges information om ordbokens funktion och i anslutning härtill i regel också förklaringar till förkortningar och symboler som används i ordboksartiklarna. Det säger sig därför självt att det är nödvändigt att bekanta sig med inledningen innan man tar i bruk en ny ordbok. Man har emellertid i tidigare undersökningar (Hartmann 1983:198, Béjoint 1994:145) kommit fram till att endast en liten del av ordboksanvändarna bekantat sig med inledningen till de ordböcker de använder. Av tabell 12 framgår att de nu aktuella ordboksanvändarna inte utgör något undantag härvidlag, då endast 4% uppger sig läsa inledningen i ordboken och knappt 40% aldrig skaffar sig information den vägen. De svenskspråkiga studerandena uppvisar i det här fallet genomgående de sämsta resultaten.

Universitet/linje	Alltid	Ibland	Aldrig	?	S:a
Tammerfors universitet	6	35	15		57
Vasa universitet					
– språkstud.	2	27	10		39
– övriga		10	23	1	34
Åbo Akademi	1	5	5		11
Österbottens högskola	1	56	42	1	100
Sammanlagt	10	134	95	2	241

Tabell 12. *Användningen av förord och inledning som nyckel till ordboken.*

Så länge merparten av ordboksanvändarna inte läser förord och inledning förefaller det mer eller mindre meningslöst att utrusta kommande ordböcker med en ordboksgrammatik eller text "som gir en systematisk framstilling av grammatikken eller deler av den" (Bergenholtz et al 1997:202), eftersom en ytterst liten del av användarna av allt att döma skulle komma ta del av denna (jfr tabell 13).

Fråga 18. Brukar du lära dig de olika förkortningarna och symbolerna i ordböckerna?

För att en ordbok skall kunna nyttjas optimalt är det nödvändigt att användaren redan från början lär sig åtminstone de viktigaste och oftast förekommande förkortningarna och symbolerna. Med tanke på att det i vissa undersökningar visat sig att ordboksanvändarna inte ens alltid är medvetna om all den information ordböckerna innehåller (Béjoint 1994:145), borde siffrorna i tabell 13 kanske betraktas som rätt goda.

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	32	29	2	57
Vasa universitet				
– språkstud.	20	18	1	39
– övriga	11	21	2	34
Åbo Akademi	11			11
Österbottens högskola	41	50	9	100
Sammanlagt	115	112	14	241

Tabell 13. *Andelen studerande som lär sig/inte lär sig förkortningar och symboler i ordböckerna.*

Svaren på denna fråga verkar stå i strid med svaren på den föregående frågan enligt vilka endast 4% anger sig alltid läsa förord och innehåll innan ordboken tas i bruk, eftersom hela 48% säger sig lära sig förkortningar och symboler i de ordböcker de nyttjar. En inläring av symbolerna är ju i och för sig nödvändig för att man skall kunna tillgodogöra sig annan information än stavningen av ett ord, men synbarligen lär man sig efter hand innebörden av olika symboler. Hela 46% säger sig emellertid aldrig lära sig förkortningar o.d.

Fråga 20. Hur ofta är du missnöjd med att du inte hittat det du letat efter?

Med den ordalydelse denna fråga fått är knappast annat att vänta än att de flesta någon gång haft anledning att vara missnöjd med sin ordbok. Det största missnöjet uppvisar kategorin "övriga" vid VU, då knappt 15% ofta varit missnöjd mot c. 12% bland språkstudenter vid VU och bland informanterna vid TU. Orsaken till att just kategorin "övriga" visar upp det största missnöjet är antagligen att de studerande försökt slå upp ord som tillhör deras resp. specialområden och som sålunda hör hemma i en fackspråksordbok. De svenskspråkiga informanterna vid ÅA och vid ÖH är något mindre missnöjda (9%) än övriga informanter. Som helhet betraktat är missnöjet med

ordböckerna dock inte särdeles stort vare sig bland svensk- eller finskspråkiga informanter. Detta är anmärkningsvärt, eftersom informanterna i samband med andra frågor ofta påtalar att i synnerhet ord, som de försökt slå upp, saknas.

Universitet/linje	Ofta	Ibland	Aldrig	?	S:a
Tammerfors universitet	7	49	1		57
Vasa universitet					
– språkstud.	5	32	2		39
– övriga	5	25	1	3	34
Åbo Akademi	1	8	2		11
Österbottens högskola	9	80	7	4	100
Sammanlagt	27	194	13	7	241

Tabell 14. Antalet studerande som är nöjda/missnöjda med ordböckerna.

Fråga 21. Om du inte hittat ett ord i en viss ordbok utgår du då ifrån att ordet a) inte finns i svenska språket, b) är finlandssvenska, c) inte kan användas i svenska språket, d) letar vidare i andra ordböcker?

Det har många gånger visat sig att studerande uppfattar avsaknaden av ett ord i en ordbok som ett tecken på att ordet i fråga inte existerar i svenska språket eller åtminstone är regionalt eller dialektalt och på den grund inte har beretts plats i ordboken. Detta kan många gånger vara en riktig slutledning, men är det inte t.ex. i fråga om motiverade sammansättningar. Om man i större utsträckning än vad som visat sig vara fallet (jfr tabell 12) skulle bekanta sig med förord och inledning skulle en sådan förenkling kanske inte ligga lika nära till hands, eftersom de ordböcker som de studerande använder ofta informerar om att t.ex. genomskinliga sammansättningar strukits till förmån för andra ord (t.ex. SAOL 11, s. 6).

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	15	40	2	57
Vasa universitet				
– språkstud.	11	27	1	39
– övriga	5	24	5	34
Åbo Akademi	2	9		11
Österbottens högskola	31	60	9	100
Sammanlagt	64	160	17	241

Tabell 15 a) *Ordet finns inte i svenska språket*

I synnerhet finskspråkiga studerande brukar utgå ifrån att ord som inte finns kodifierade i ordböcker är finlandssvenska. Av tabell 15 b) framgår emellertid att inte flera än 23% vid TU och

18% VU i själva verket har denna uppfattning. Bland de svenskspråkiga lärarstuderandena tycks denna uppfattning ha mycket större spridning, eftersom 38% förklarar avsaknaden av ett ord på detta sätt. En orsak till detta kan vara den diskussion om finlandssvenskan och finlandismer som pågått mycket intensivt under de senaste åren – en diskussion som inte alltid haft enbart positiva följder (Nikula 1997).

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	13	41	3	57
Vasa universitet				
– språkstud.	9	29	1	39
– övriga	4	25	5	34
Åbo Akademi	2	9		11
Österbottens högskola	38	45	11	100
Sammanlagt	66	155	20	241

Tabell 15 b) *Ordet är finlandssvenska*

På det hela taget lika många studerande som i de två tidigare fallen utgår ifrån att ord som inte finns i svenska ordböcker inte kan användas i korrekt språkbruk antagligen därför att ordet över huvud inte existerar eller är regionalt (tabell 15 c).

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	21	33	3	57
Vasa universitet				
– språkstud.	9	28	2	39
– övriga	10	19	5	34
Åbo Akademi	3	7	1	11
Österbottens högskola	25	62	21	100
Sammanlagt	68	152	21	241

Tabell 15 c) *Ordet kan inte användas i svenskan.*

Om ett ord inte finns i den ordbok som informanten använder uppger sig hela 80% leta vidare i andra ordböcker. Flitigast av alla är språkstuderandena vid VU som till 86% uppger sig gå vidare. Denna fråga är emellertid sådan att informanterna med stor sannolikhet gärna rapporterar ett sådant beteende som de antar förväntas av dem och inte sitt verkliga beteende.

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	49	7	1	57
Vasa universitet				
– språkstud.	37	2		39
– övriga	26	4	4	34
Åbo Akademi	10	1		11
Österbottens högskola	70	20	10	100
Sammanlagt	192	34	15	241

Tabell 15 d) *Letar vidare i andra ordböcker*

Ett större antal informanter än väntat förefaller dock konsultera flera ordböcker i följd, eftersom det i andra sammanhang framstått som ett problem att man är tvungen att använda flera ordböcker parallellt för att få svar på sina frågor.

Fråga 22. Borde regionala varianter finnas i ordböckerna?

Det är omdiskuterat i vad mån svenskans regionala variation borde komma till synes i standard-språkliga ordböcker. (Thelander 1994:366f.) De ordböcker som informanterna i denna undersökning vanligen känner till, är i regel mycket sparsamma med uppslagsord som kan anses tillhöra regionalt språkbruk. Vad gäller uttryckligen finlandssvenskan har det konstaterats att t.ex. *SAOL* innehåller relativt få ord som är markerade som finlandssvenska (von Herten 1987:14f.) och t.ex. *Svensk ordbok* är om möjligt ännu sparsammare på denna punkt.

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	42	15		57
Vasa universitet				
– språkstud.	26	12	1	39
– övriga	19	12	3	34
Åbo Akademi	5	5	1	11
Österbottens högskola	39	53	8	100
Sammanlagt	131	97	13	241

Tabell 16. *Antalet informanter som anser att den svenska ordboken borde återspegla svenskans regionala variation.*

Som framgår av tabell 16 uppger sig det stora flertalet informanter (54%) sakna regionala ord i de svenska ordböckerna. Att knappt 74% av informanterna i Tammerfors uppger sig uppleva ett behov av information om ett ord tillhör standardspråket eller inte är naturligt, då man vid institutionen gått in för att lära ut rikssvenska och skillnaderna mellan rikssvenskt och finlandssvenskt

ordförråd härigenom ständigt aktualiseras (jfr nedan). Också övriga finskspråkiga studerande uppger sig ha behov av denna typ av information. Hela 13 studerande eller 5% har inte tagit ställning till frågan, däribland åtta lärarstuderande. Orsaken till detta verkar vara att de tillfrågade inte förstått vad som avses med regional variation, men också i övrigt verkar informanterna vid ÖH vara mer eller mindre främmande för hela frågeställningen.

Fråga 23. Saknar du namn (person-, ort-, produkt-, företagsnamn o.dyl.) i den enspråkiga ordboken?

Det har av gammalt varit brukligt att namn inte förekommer i ordböckerna även om dessa tillhör språket och deras formella egenskaper i hög grad hör hemma i en ordbok. (Svensén 1987:38) Som framgår av tabell 17 tycks de informanter som läser nordiska språk/svenska på det hela taget fråga efter en större andel namn i ordböckerna – detta gäller främst de finskspråkiga studerandena. De finskspråkigas högre siffror kan åtminstone delvis bero på att dessa haft tvåspråkiga ordböcker i tankarna, eftersom flera svar åtföljs av kommentaren att det inte minst vid översättning vore viktigt med korrekta namnuppgifter. De som sagt ja till flera namn gör detta också av bekvämlighets-skäl, då det upplevs som enklast att ”allt” är samlat i en ordbok.

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	39	15	3	57
Vasa universitet				
– språkstud.	25	12	2	39
– övriga	9	20	5	34
Åbo Akademi	4	7		11
Österbottens högskola	13	76	11	100
Sammanlagt	90	130	21	241

Tabell 17. Antalet studerande som saknar/inte saknar namn i ordböckerna.

De svenskspråkiga blivande lärarna tycks däremot vara genomgående negativa till ett större inslag av namn. Modersmålet kan i detta fall spela en viss roll, men motiveringarna till att flera namn inte önskas verkar sällan vara särdeles genomtänkta. Den oftast förekommande motiveringen till det negativa svaret är att informanten inte hittills behövt slå upp namn och att namn dessutom finns att tillgå i telefonkatalogen, på kartor och på diverse andra ställen. Tanken att det någon gång skulle kunna vara nödvändigt att kontrollera namn i ett eller annat avseende tycks dock inte vara avlägsen, eftersom man kan peka på tänkbara hjälpmedel, medan tanken på att namn skulle ingå i vanliga enspråkiga ordböcker däremot förefaller främmande. De negativa svaren har i vissa fall också motiverats med att ordböckerna skulle bli för stora och svårhanterliga och därtill ännu dyrare om namn införlivades i större utsträckning än som nu är fallet. Bekymmer för att ordböckerna skall tillåtas att bli allt för stora och svåra att hantera skymtar för övrigt fram också i andra sammanhang än detta.

Fråga 27. Har du någonsin tyckt att du skulle behöva en finlandssvensk-rikssvensk ordbok?

Drygt 54% av informanterna skulle gärna se ett större inslag av regionala ord i ordböckerna. På den uttryckliga frågan om informanterna någon gång tyckt sig behöva en finlandssvensk-rikssvensk ordbok blev, som framgår av tabell 18, andelen jakande svar emellertid betydligt lägre eller endast drygt 42%. För det största behovet av en finlandssvensk-rikssvensk ordbok svarar språkstudenter vid VU, där de svensk- och finskspråkiga informanterna i lika stor utsträckning säger sig ha behövt en sådan ordbok.

Universitet/linje	Ja	Nej	?	S:a
Tammerfors universitet	31	25	1	57
Vasa universitet				
– språkstud.	23	14	2	39
– övriga	9	21	4	34
Åbo Akademi	5	6		11
Österbottens högskola	34	59	7	100
Sammanlagt	102	125	14	241

Tabell 18. *Antalet studerande som tyckt sig behöva/inte behöva en finlandssvensk-rikssvensk ordbok.*

I denna fråga förefaller modersmålet över lag spela en viss roll, eftersom de finskspråkiga informanterna i större utsträckning än de svenska rapporterat ett behov av en ordbok av denna typ.

Sammanfattning

Man kan naturligtvis fråga sig en hur stor tilltro man kan hysa till de resultat som nåtts i en undersökning av denna typ, men eftersom svaren i fall där dessa varit lätta att förutse motsvarar förväntningarna, är det sannolikt att tilltro kan hysas också till resultat som kanske inte alltid varit lika väntade. Invändningar kan naturligtvis resas både mot valet av informanter och mot utformningen av frågorna, men om man bortser från detta har följande kunnat konstateras.

Undersökningen bjuder egentligen inte på några överraskningar utan uppvisar i stor utsträckning liknande resultat som man erhållit på andra håll i världen vid motsvarande undersökningar. Om man tar i betraktande att den undersökta ordbokstypen i det ena fallet är en ordbok i modersmålet och i det andra en ordbok i främmande språk är det värt att notera den obetydliga skillnad som förligger i svaren från de svenskspråkiga i jämförelse med de finskspråkiga. Det verkar därtill förhålla sig så att studielinje är av större betydelse än modersmålet och det verkar därtill som om det var av en viss betydelse vid vilket universitet informanten studerar, då informanter vid samma universitet rapporterar nära på samma beteende oberoende av modersmål.

De resultat som uppnåtts hittills kan tjäna som utgångspunkt för en fortsatt undersökning, eftersom det framgått att informanterna både äger och använder enspråkigt svenska ordböcker och

därtill hyser vissa åsikter om dessa. De faktorer som ger upphov till oriktiga uppfattningar om och försvårar användningen av ordböckerna är åtminstone delvis av den arten att de kan avlägsnas med hjälp av intensifierad undervisning i ordboksanvändning. Ett stort steg i riktningen mot en optimal användning av ordböcker tas den dag man kan övertyga ordboksanvändarna om nödvändigheten att läsa förord och inledning. Om så inte sker är det mer eller mindre meningslöst att utrusta kommande ordböcker med omfattande ordboksgrammatiker o.d., eftersom dessa i stor utsträckning av allt att döma kommer att förbli oanvända.

Litteratur

- Ammon, Ulrich, 1994: Über ein fehlendes Wörterbuch "Wie sagt man in Deutschland?" und den übersehenen Wörterbuchttyp 'nationale Varianten einer Sprache'. I: *Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation 1*, s. 51–65
- Béjoint, Henri, 1981: The Foreign Student's Use of Monolingual English Dictionaries: A Study of Language Needs and Reference Skills. I: *Applied Linguistics 2* (3), s. 207–222.
- Béjoint, Henri, 1994: *Tradition and Innovation in Modern English Dictionaries*. Clarendon Press. Oxford
- Bergenholtz, Henning et al., 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Universitetsförlaget AS, Oslo
- Hartmann, R.R.K., 1983: The bilingual learner's dictionary and its uses. I: *Multilingua. Journal of interlanguage communication 2-4*, s. 195–201. Mouton Publishers. Amsterdam, Berlin, New York
- von Herten, Charlotte, 1987: Det finlandssvenska inslaget i Svenska Akademiens ordlista. I: *Språkbruk 1*, s. 14–15
- Nikula, Kristina, 1997: SPRÅKVÅRD TILL DÖDS? eller finlandssvenskan, språkvården och ordböckerna. I: *Svenskan i Finland 4*.
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, 1986. Norstedts Förlag, Stockholm
- Svensén, Bo (1987): *Handbok i lexicografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Esselte Studium. Stockholm
- Thelander, Mats, 1994: "prov." utan värde? Provinsialismer i ordböcker – och i verkligheten. I: *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994*, s. 365–375. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet, Lund

TAMMERFORS UNIVERSITET
Nordiska språk
Kristina Nikula

BILAGA 1

Enkät om användningen av enspråkigt svenska ordböcker i Finland 1997

Det är viktigt att en ordboksförfattare vet vad ordboksanvändarna anser om existerande ordböcker och speciellt viktigt är detta om man vill förbättra nya upplagor eller ge ut en helt ny ordbok. Den här enkäten är avsedd att ge svar på frågor som en ordboksförfattare har anledning att ställa sig. Vi hoppas att du vill vara med och påverka genom att fylla i denna enkät.

Fyll i enkäten genom att *stryka under* det eller de alternativ som gäller. Om det utrymme som reserverats för svaret på vissa frågor blir för litet kan du skriva på baksidan av papperet men **kom ihåg att ange vilken fråga svaret gäller.**

1. Är du kvinna eller man?
2. Vilket är ditt modersmål? Svenska/finska/jag upplever mig som tvåspråkig/annat?
Vad?
3. Vid vilket universitet/vilken högskola studerar du?
4. Hur länge har du studerat svenska/nordiska språk denna termin medräknad?
..... terminer.
5. Fanns det ordböcker av något slag i ditt föräldrahem? Ja/nej.
6. Äger du själv en eller flera *enspråkigt* svenska (ej fackspråkliga) ordböcker? Nej/ja.
Vilka? Ange namn/författare/utgivare e.dyl.
.....
.....
7. Vilka andra enspråkigt svenska ordböcker än den/de du själv äger *känner du till*?
Ange namn/författare/förlag e.dyl.
.....
.....
8. Vilka *andra* ordböcker (t.ex. svenska-finska, engelska) äger du? Ange namn/författare/utgivare/ämne e.dyl.
.....
.....

Hoppa över fråga 9 om du svarat nekande på fråga 5!

9. I vilket skede av studierna skaffade du den/de enspråkigt svenska ordboken/böckerna?
a)terminen
b) ägde den tidigare?
10. Varför har du skaffat dig den/de enspråkigt svenska ordboken/böckerna?
a) ett konkret behov. Ja/nej
b) på uppmaning av lärare. Ja/nej. Vilken bok/vilka böcker?
.....
c) har fått boken/böckerna som gåva. Nej/ja. Vilken/vilka? När?
.....
11. Har du fått undervisning i hur man använder ordböcker? Ja/nej.
12. Har du varit med om att använda ordböcker under lektionerna? Ja/nej.
13. Hur ofta använder du *en enspråkigt svensk* ordbok? Dagligen/varje vecka/någon enstaka gång/aldrig.
14. Vilken typ av information letar du oftast efter i ordböckerna (ange det du oftast letar efter med 1 och sedan i tur och ordning t.o.m. 7).
Stavning () betydelse () uttal () böjning () om ett ord verkligen finns () idiomatiska uttryck () annat ()? Vad?
15. För vilken typ av aktiviteter använder du en enspråkigt svensk ordbok? Läsning/skriftlig framställning/muntlig framställning/annat.
Vad?.....
16. Bläddrar du någonsin i en ordbok utan att leta efter något speciellt? Ofta/ibland/aldrig.
17. Har du studerat förordet och inledningen för att ta reda på hur ordboken/böckerna skall användas? Alltid/ibland/aldrig.
18. Brukar du lära dig de olika förkortningarna och symbolerna i ordböckerna? Ja/nej.
19. Har du någonsin haft nytta av följande:
a) exempel Ofta/ibland/aldrig
b) synonymer Ofta/ibland/aldrig
c) bilder Ofta/ibland/aldrig
20. Hur ofta är du missnöjd med att du inte hittat det du letat efter? Ofta/ibland/aldrig.
21. Om du inte hittat ett ord i en viss ordbok utgår du då ifrån att:
a) ordet inte finns i svenska språket. Ja/nej
b) är finlandssvenska. Ja/nej.
c) inte kan användas i svenska språket. Ja/nej
d) letar vidare i andra ordböcker? Ja/nej

22. Borde regionala varianter finnas i ordböckerna? Ja/nej.
23. Saknar du namn (person-, ort-, produkt-, företagsnamn o. dyl.) i den enspråkiga ordboken? Ja/nej.
Varför/varför inte?.....
.....
24. Borde ordböckerna tydligt tala om hur man *skall* säga för att uttrycka sig korrekt (dvs. vara normativa)? Ja/nej.
25. Tycker du att ordböckerna i allmänhet är för enkla (ja/nej) eller för detaljerade (ja/nej).
26. Vilken är den största bristen i nu existerande enspråkigt svenska ordböcker? Använd baksidan av papperet. Skriv gärna på det språk du behärskar bäst!
27. Har du någonsin tyckt att du skulle behöva en finlandssvensk-rikssvensk ordbok? Ja/nej.
28. Vore det bäst att ha finlandssvenska ord
- a) i en särskild finlandssvensk-rikssvensk ordbok? Ja/nej. Varför?.....
.....
- b) som uppslagsord i en vanlig, enspråkigt svensk ordbok? Ja/nej. Varför?.....
.....
- c) i ett tillägg i vanliga, enspråkigt svenska ordböcker? Ja/nej. Varför?.....
.....
29. Har du någonsin försökt slå upp finlandssvenska ord och uttryck
- a) i existerande ordböcker? Ja/nej
- b) i ordlistan i *Högsvenska* av Hugo Bergroth? Ja/nej.
- c) i Harry Stenmarks *Finlandssvenska ord och uttryck*? Ja/nej.
- d) någon annanstans? Nej/ja. Var?.....
.....
30. Borde också *finnska* ingå i en finlandssvensk-rikssvensk ordbok? Ja/nej.
31. Läser du *Reuters ruta* i Hufvudstadsbladet? Regelbundet/ibland/aldrig.
32. Skulle du använda en finlandssvensk-rikssvensk ordbok *om* det fanns en? Ja/nej.

Tack för hjälpen!

Kerstin Norén

Mer än ekvivalenter. Om översättare, översättningar och ordböcker

In dictionaries, especially bilingual ones, meanings are commonly given by one-word equivalents. For decoding purposes this is normally enough, even though equivalence between two languages is well known to be at best partial on word level. For purposes of production there are other demands. Studies in parallel corpora show that translators use lots of phrases, idioms and even one-word equivalents that are not found, or only found with difficulty, in bilingual dictionaries. Parallel corpora can be utilized by dictionary makers to find out which techniques are actually used for production and thereby help also producers other than professional translators. But how is all the information best presented in a dictionary? In this article a disposition along cognitive lines is suggested, since it seems that interesting and systematic correspondencies can be found in this way.

Den här artikeln har två huvudsyften. Det ena syftet är att föreslå en gemensam dispositionstyp i artiklar för de olika betydelsemomenten i polysema eller flerfunktionella uttryck. Dispositionen bygger på nätverk av den typ som framläggs inom kognitiv semantik, och typen kan användas såväl i enspråkiga som i tvåspråkiga ordböcker. Det andra syftet är att ge exempel på hur nya databaserade parallellkorpusar, som oftast innehåller originaltexter och deras översättningar, kan bidra med material till framför allt tvåspråkiga ordböcker. Några analyser av detta material ger också stöd åt den föreslagna dispositionstypen. Men dessförinnan blir det en kort exposé över dels ekvivalensbegreppet, dels dagens tvåspråkiga ordböcker i förhållande till olika ordboksanvändares behov. Avsnittet avslutas med några förslag till förbättringar av dagens tvåspråkiga ordböcker.

Ekvivalens, tvåspråkiga ordböcker och översättare

Ekvivalens är naturligtvis ett kärnbegrepp för såväl översättare som för redaktörer av tvåspråkiga ordböcker. Ekvivalens brukar definieras som en relation mellan två språks språkliga tecken, och språkliga tecken har såväl en innehålls- som en uttryckssida. På en mer övergripande nivå kan innehållet i det språkliga tecknet indelas i denotativt, konnotativt, textnormativt och pragmatiskt (Koller i Hannesdóttir under utarbetande). På uttryckssidan får man räkna med att det språkliga tecknet kan omfatta all nivåer, från morfemnivå, via ord-, fras- och satsnivå ända upp till textnivå i vissa fall.

Tvåspråkiga ordböcker har traditionellt haft fokus på denotativ betydelse och ordnivå. Artiklar om ett enskilt uppslagsord har disponerats tydligt vad beträffar uttryckssidan, men polysema betydelser och funktioner har kunnat presenteras på ganska varierande sätt, t.ex. etymologiskt eller efter frekvens (delvis beroende på syfte). När uppgifter av annan art har tillfogats, har de tenderat att göra artikeldispositionen överskådlig (se vidare nedan.). Samtidigt är det välkänt att ekvivalens på ordnivå för det mesta bara är partiell, om den finns är det sällan den går igenom en hel polysemistruktur. Det hjälper ofta inte ens om man i ordboksartiklar använder olika ettords-ekvivalenter, vilket är ett vanligt sätt att försöka lösa problemet, som ju är centralt eftersom många

av språkens mest frekventa ord är polysema. Det tycks som om det som framför allt saknas i dagens tvåspråkiga ordböcker är en kraftfull innehållsstrukturerande princip vid sidan av ett frikostigt ekvivalensbegrepp som täcker mer av såväl uttrycks- som innehållsekvivalens.

En skicklig översättare måste på en och samma gång överblicka alla de innehållsliga och uttrycksmässiga sidorna i den text han eller hon producerar. På det sättet skiljer han eller hon sig inte från vanliga användare av produktionsordböcker. Det som är ovanligt med översättaren är att produktionen normalt sker på modersmålet, medan de flesta tvåspråkiga produktionsordböcker har tagit fasta på att produktionen ska ske på det främmande språket. De olika behoven ställer olika krav på vilken information användaren behöver, men även i detta fall bör ett vitt ekvivalensbegrepp och en innehållsligt strukturerande princip räcka väldigt långt, så att man inte behöver ytterligare ordböcker för varje språkpar. Det vanligaste idag är nog annars att professionella översättare använder enspråkiga ordböcker på såväl käll- som målspråket, men de, liksom alla andra typer av ordboksanvändare, skulle kunna få mer hjälp av tvåspråkiga ordböcker utarbetade på följande sätt:

1. För avkodning: alla lexikaliserade enheter, även fraser ges som stickord. I vissa fall kan även hela satser behöva tas upp som stickord, t.ex. det svenska *Tror jag det!* som på engelska exempelvis bör ha ekvivalenten *certainly!* Vidare bör det finnas mängder av uppgifter om stil, frekvens, bruklighet, encyklopediska uppgifter m.m.

2. För produktion: förutom innehållsstrukturering av polysema enheter med ekvivalenter även över ordnivå bör det finnas mängder av översatta språkprov. Sammansättningar och avledningar måste fördelas på eventuella polysema betydelsemoment.

Detta gör naturligtvis ordböckerna stora! Strukturering och datorer får gör dem användarvänliga.

Innehållslig strukturering av polysema lexikonenheter

Det skulle vara till stor hjälp för ordboksanvändare om det fanns samma slags semantiska metastruktur i den lexikala beskrivningen av polysemin i olika språk. Detta gäller för såväl enspråkiga som tvåspråkiga ordböcker.

Den metastruktur som jag vill föreslå bygger på kognitiv semantik. Struktureringen får i vissa fall samma effekt som en etymologisk strukturering skulle ha fått, nämligen i de fall när ett uttrycks ursprungsbetydelser lever kvar vid sidan av de gamla. Däremot speglar strukturen sällan, och i så fall bara av en ren tillfällighet, användningsfrekvens. Den uppgiften bör istället ges separat för varje betydelsemoment.

Grundtanken i kognitiv semantik är att ett ord eller en lexikaliserad fras har en (eller i vissa fall flera, deducerbara) grundbetydelse(r). Grundbetydelsen är unik för uttrycket i fråga. Till denna grundbetydelse knyter sig två slags härledda betydelser. Det ena slaget av härledd betydelse är metaforiskt, och i lexikala sammanhang rör det sig om etablerade metaforer, inte tillfällig användning. Metaforerna kan beröra olika delar av grundbetydelsen och ibland vara utbyggda i flera steg. Det andra slaget av härledd betydelse kallas grammatikaliserad. Typiskt för grammatikaliseringsprocessen, där lexikaliserade betydelsemoment kan finnas på alla stadier, är färre semantiska särdrag, generellare användning och till slut rent grammatiska och pragmatiska funktioner. Det

förekommer exempelvis att ett grammatikaliserat ord som nått slutfasen används som diskurspartikel för att uttrycka modalitet.

En av teknikerna för att avgöra om ett ord metaforiserats eller grammatikaliserats är att undersöka dess semantiska och syntaktiska valens. Metaforisering av exempelvis verb kännetecknas, åtminstone i det första utvecklingsstadiet, av att särdragen för innehavarna av de semantiska rollerna förändras. Grammatikalisering kan ofta kännetecknas av att någon syntaktisk roll försvinner. När betydelseförändringarna gått längre blir förändringarna i de syntaktiska och semantiska rollerna mer omfattande.

Att just kognitiv semantik kan vara lämplig för semantisk metastrukturering av ordböcker beror på att den anses spegla universella semantiska strukturer, dvs. de polysema betydelser som beskrivs bör, som typer, kunna finnas i alla språk. Det betyder inte att alla uttryck i alla språk är polysema på samma sätt, men den polysemi som finns ska kunna beskrivas i termer av framför allt metaforisering och grammatikalisering (som kan finindelas på lite olika sätt – se analys-exemplen nedan). Problemet med mer kulturberoende och särspråkliga betydelser får däremot lösas på något annat sätt. Vissa grammatikaliserade betydelser kan exempelvis vara typiska för bara ett fåtal språk, eftersom grammatiska strukturer och behov är helt olika mellan olika språk.

Parallellkorpusar

Skapandet av datalagrade parallellkorpusar är en populär verksamhet för närvarande. En översikt över några korpusar där svenska språket ingår finns i Danielsson & Ridings (1996). Den vanligaste tekniken är att arbeta med länkade meningar, dvs. mening nummer ett i originaltexten är länkad till mening nummer ett i översättningen¹ osv. Än så länge får en användare av parallellkorpusar söka efter ekvivalenter genom att själv skriva in sökord (-uttryck) på källspråket. Maskinen letar då dels upp alla meningar på källspråket som innehåller det sökta uttrycket, dels alla meningar på målspråket som är länkade till de funna källspråksmeningarna. Därefter får användaren själv i den givna målspråksmeningen leta upp den aktuella ekvivalenten. I framtiden kan dock även själva ekvivalenssökningen komma att ske maskinellt. Så här beskrivs exempelvis en göteborgsk data-lingvists avhandlingsplan i ett doktorandtjänstutlåtande från Institutionen för svenska språket i Göteborg (1997): "[Syftet är att] skapa en implementerbar formalism för att utvinna strukturerade ekvivalensrelationer ur parallellkorpusar." Då detta är möjligt kan riktigt stora undersökningar göras. I väntan på det utförs mindre delundersökningar, varav tre stycken kommer att refereras nedan. Dock är det viktigt att resultaten av dem betraktas som tentativa. Det är nämligen, som bl.a. Gellerstam (1995) påpekat, viktigt med stora material och omfattande statistisk bearbetning för att säkra resultat ska kunna nås. Det är också viktigt att man studerar översättningar åt båda hållen innan man drar alltför långtgående slutsatser, något som Aijmer påpekar (1996). Hon varnar också för förekomsten av dåliga översättningar, som faktiskt kan få ganska stor betydelse för resultatet av undersökningarna när de är så pass begränsade i storlek som de är. Med dessa reservationer ska vi se på resultatet av de tre undersökningarna samt jämföra dem med några ordboksartiklar, både en- och tvåspråkiga.

¹ I vissa korpusar kan det, åtminstone nominellt, röra sig om flera parallella originaltexter. Det gäller framför allt i (internationella) juridiska sammanhang.

Några svenska modalpartiklar

Aijmer (1996) har arbetat med översättningar från svenska original till engelska i ”English–Swedish Parallel Corpus” (Engelska institutionen, Lunds universitet). Hennes källspråksord har varit de svenska modalpartiklarna *ju*, *nog*, *visst* och *väl*, och hon har undersökt vilka motsvarigheter de har i de engelska texterna.

Aijmer undersöker enbart de grammatikaliserade betydelseerna av de fyra orden – de tre sistnämnda har *ju* också mer innehållsrika adverbiala betydelse och det förstnämnda kan även vara konjunktionellt. De grammatikaliserade betydelseerna kallas traditionellt även de för adverbiala, men Aijmer föredrar att kalla orden i dessa funktioner för partiklar. De huvudfunktioner hon urskiljer i det här fallet är dels epistemiskt modala, som gäller talarens attityd till yttrandet vad beträffar grad av säkerhet och evidensstyp, dels diskursivt modala, då även talarens förhållande till lyssnaren kommer in. Funktionerna, men naturligtvis inte de språkliga uttrycken för dem, antas vara mer eller mindre universella:

What is universal may be certain modal meanings and extensions which can be made from them. According to Gumpertz and Levinson (1991:618), they may, for example, be strong universal patterns underlying culture-specific tendencies to exploit modal expressions for social or interpersonal purposes. (Aijmer 1996:423.)

Vi ska här se närmare på Aijmers innehållsrika analys av *nog* och jämföra den med ordböckernas². Därefter ska vi se vad hennes korpusundersökning kan bidra med när det gäller ordboksproduktion.

Enligt Aijmer uttrycker *nog* i sin modala funktion ’commitment’ och den ”person whose claim is referred to” är första person, med andra ord uttrycker den talande sin egen attityd, och den gäller enligt Aijmer alltså dels styrkan i bevisningen, dels typen av bevisning för att det påstådda stämmer med verkligheten. När *nog* används som diskurspartikel ger den enligt Aijmer emfas åt det sagda samtidigt som den anger att talaren önskar lyssnarens medhåll.

Enligt Nationalencyklopedins ordbok (1995) beskrivs användningen av *nog* 2 [den grammatikaliserade användningen] på följande sätt:

- 2 ”enligt vad man bör kunna tro”
 a) ”för att ange medgivande så som man bör kunna erkänna”
 b) ”i övertalande syfte rimligtvis”.

Det ges språkliga exempel under varje delbetydelse.

Om man jämför denna beskrivning med Aijmers modell kan man se att betydelsen under 2 ganska väl speglar den epistemiska modala betydelsen som har att göra med utsagens grad av säkerhet. Betydelseerna under a) och b) anger diskursfunktioner, som inbegriper lyssnaren.

I Esseltes svensk-engelska ordbok (1968) finns svenska parafrafer av de olika funktionerna hos det grammatikaliserade *nog* angivna på följande sätt:

nog 3: *förmodligen*; *säkerligen*; *helt säkert*; *visserligen* med ett- eller flerordsekvivalenter på engelska för var och en av dem. Efter semikolon följer sedan fem svenska exempelmeningar över-

² En översikt över de fyra partiklarna och en finare indelning av deras funktioner finns i Aijmer 1996:422f.

sätta till engelska (två med parafrasen 'helt säkert' för *nog*, övriga med varsin av de övriga parafraserna). Utan särskild markering fortsätter därefter de svenska och översatta engelska exemplen utan några svenska parafrafer, t.ex. "det är ~ gott och väl [, men..] that's all very well [, but..]; ~ kommer du [, säg]? you'll come, surely (won't you)?"

Om man jämför denna beskrivning med Aijmers modell ser man att de fyra svenska parafraserna i artikelns inledning anger olika nyanser av epistemisk modal betydelse, och flera av dem har med grad av säkerhet att göra. I de sju översatta men oparafraiserade exempelmeningar som står sist i artikeln har *nog* i flera fall, bl.a. i det sista av de två exempel som gavs ovan, diskursfunktion genom att vädja till lyssnaren. Läsaren hjälps dock inte explicit fram till att förstå detta, utan får leta sig fram mer eller mindre på måfå genom att läsa igenom en stor mängd exempel. Samtidigt kan man se att det i artikeln finns en tendens till indelning av betydelseerna på ett liknande sätt som Aijmer gör, även om man inte har fullföljt det hela.

En semantisk strukturering enligt kognitiva linjer ligger alltså nära till hands redan i existerande ordböcker, och med relativt enkla ingrepp skulle ordböckerna, framför allt den tvåspråkiga, bli betydligt mer användarvänliga.

I sin korpusanalys skiljer Aijmer mellan *nog* i mittposition och *nog* i initial position i meningen. Enligt hennes analys är det bara i initialposition som *nog* har diskursfunktion. Engelska ekvivalenter i översättningarna till den funktionen är *certainly, of course, sure, surely, really, I guess, I reckon, probably, may well* och *must*. Vad beträffar den epistemiska modalfunktionen används de engelska uttrycken *probably, really, might well, emphatic do, no doubt* och *perhaps*, för olika styrkegrader av bevisning, stark eller svag tillförlitlighet, som talaren uppger sig ha. För olika slag av bevisning, som t.ex. tro, inferens och förväntan, används de engelska uttrycken *I think, I am sure, I suppose, I expect, must, will, would* (with or without stress), *look as if, seem, obviously* och *after all*. Intressant att notera är också att över 38% av meningarna med *nog* lämnas översatta i de engelska texterna. Det är också intressant att se att det i stor utsträckning är olika ekvivalenter för de olika modala funktionerna hos *nog*, även om viss överlappning förekommer. Det tycks som om översättare har en intuitiv uppfattning om skillnaderna mellan de olika funktionerna, även om man kan anta att den stora andelen översatta *nog* bl.a. beror på otydlighet i funktionen.

En jämförelse mellan de uttryck som förekommer i översättningarna och de som finns i den tvåspråkiga ordboken ger följande resultat:

Uttryck som bara förekommer i översättningarna är *really, might well, emphatic do, perhaps, I think, must, would, look as if, seem, obviously, after all, of course, sure, I reckon, may well, still, well* och *anyway* (de tre sistnämnda kan vara exempel på mindre lyckade översättningar). De uttryck som ordboken är ensam om är *very likely, doubtless, to be sure, it is true, I dare say, I feel sure, right enough, to be sure* och *I must admit*. Det är sannolikt att vissa av de uttryck som ordboken är ensam om dyker upp som översättarekvivalenter när korpusarna blir större, men det kan också vara så att vissa av ordboksekvivalenterna bara lever ett ordboksliv och knappast används längre. Men redan när korpusarna är så här pass små ser man hur mycket nytt material de kan bidra med till ordböckerna, och det gäller nya ekvivalenter för alla de olika modala funktionerna.

Verbet gå

Viberg (1995) har studerat samma korpus som Aijmer, men han har undersökt översättningar åt båda hållen. Det huvudsakliga intresset i just den undersökning jag har tagit med här har han riktat mot verbet *gå*, som till skillnad från de svenska modalpartiklarna tycks ha en given engelsk ekvivalent, nämligen det engelska verbet *go*. Därför kan det vara intressant att se i hur många fall *gå* och *go* verkligen fungerar som ekvivalenter till varandra. I översättningarna är det så att det svenska verbet *gå* motsvaras av det engelska *go* i 34,6 procent av fallen, det engelska *go* motsvaras av det svenska *gå* i 33,4 procent (Viberg 1995:161.) Ännu något lägre siffror ger en liknande jämförelse mellan det svenska *ge* och det engelska *give*. Det är alltså uppenbart att en mängd andra ekvivalenter också används, och frågan är nu om man kan bringa någon reda i detta genom innehållslig strukturering.

Viberg har delat in användningarna av *gå/go* i några olika typer, som bygger på en kognitiv analys. Han skiljer mellan konkret rumslig, i form av "human locomotion", mental och grammatikaliserad betydelse, och han håller också isär olika semantiska rollinnehavare, bl.a. genom att arbeta med kategorierna "non-human objects" och "experiencer-based" kontra "phenomenon-based". I den följande redovisningen tar jag bara upp material som redovisar förhållanden vid översättning från svenska till engelska.

Inom den första kategorin, 'mänsklig rörelse', gör Viberg ytterligare indelningar. I den mest generella betydelsen motsvaras det svenska *gå* av engelskans *go* i över två tredjedelar av fallen. Engelskans *walk* är också ganska flitigt förekommande, och i bara några få fall förekommer några andra ekvivalenter i översättningarna. När gåendet preciseras med en viss riktning använder svenskan partikelverb med *gå*, t.ex. *gå in*, *gå ner*, medan engelskan använder speciella verb, vanligen med romanskt ursprung, som har riktningen så att säga inbyggd i sig, t.ex. *enter*, *descend*.

När det gäller mentala betydelser skiljer Viberg mellan "Experiencer-based" och "Phenomenon-based". I båda fallen kan svenskan använda *gå*, vanligen med partikel, medan översättningsmaterialet visar att engelskan använder *go*-fraser bara i det förstnämnda fallet, och då i variation med andra uttryck. Det upplevbaserade *gå med på* kan alltså motsvaras av engelskans *go along with*, men också av *agree* och andra uttryck. Ett fenomenbaserat uttryck som *gå upp för* översätts däremot inte med något *go*-uttryck på engelska, utan istället exempelvis med *dawn upon*.

När det gäller grammatikaliserade betydelser av svenskans *gå*, kan man lägga märke till att betydelsen 'möjlighet' som i *det går inte* uttrycks på en mängd olika sätt i de engelska texterna: *can*, *possible*, *be able*, *-able*, *-ful*, *manage* och med olika idiom. Det förekommer också att ordet inte alls översätts.

Slutsatsen av detta blir att ju längre från grundbetydelsen och ju mer grammatikaliserat ett uttryck är på det ena språket, desto mer variation får man bland ekvivalenterna på det andra. Variationen tar sig också uttryck i att det blir allt färre ettordsekvivalenter. Istället rör det sig då om allt från avledningsmorfem till idiom. Struktureringsprincipen gör dock att detta inte är speciellt överraskande, eftersom framför allt vissa typer av grammatikalisering är ganska språkberoende.

Om vi jämför med hur en enspråkig ordbok, i detta fall Svensk ordbok (1986), strukturerar de olika betydelserna hos verbet *gå*, ser vi tydligt att struktureringen går från konkret grundbetydelse med levande utövare till mer metaforiska och grammatikaliserade betydelser. Ordningen mellan de sistnämnda är dock inte riktigt densamma som hos Viberg, och det rör sig om fler delmoment:

1. röra sig genom att växelvis flytta den ena foten framför den andra, som då hålls kvar mot underlaget
2. ha sin utsträckning (i angiven riktning)
3. utveckla sig
4. fortlöpande fungera
5. vara

i (viss) angiven situation 6. vara möjlig 7. företa sig (viss) angiven handling 8. regelbundet erbjudas till beskådande 9. ha åtgång 10. kunna innefattas (i) 11. leda till orgasm.

En disposition enligt kognitiva linjer skulle göra artikeln tydligare.

Vad gäller de ekvivalenta uttrycken i Vibergs korpus har jag jämfört dem med Prismas tvåspråkiga ordbok (1988). De ekvivalenter som saknas i ordboken återfinns i 3 av 13 fall i gruppen "Human locomotion", i 4 av 8 fall i gruppen "Mental meanings" och i 6 av 6 fall i gruppen "Grammatical meanings". Det är uppenbarligen de metaforiska och framför allt de grammatikaliserade betydelserna som innehåller flest olika uttryck, och ordboken har inte med ens de vanligast av dessa, i den mån den alls har uppmärksammat dessa betydelser (Några exempel på grammatikaliserad betydelse ges under rubriken "friare o. bildl.", och det finns inget eget betydelsemoment för den grammatikaliserade betydelsen 'vara möjlig'). Intressant är också att ordboken har *walk* som första ekvivalent för grundbetydelsen i det svenska verbet och att den inte alls har med *go*, som dyker upp först i nästa moment, som motsats till 'stanna kvar'. Med tanke på ordboksanvändarnas behov, så är det ju sannolikt så att de generellt behöver mer hjälp med metaforiska och grammatikaliserade betydelser än med mer grundläggande, och större omsorg borde läggas ner på beskrivningen av de förstnämnda.

Verbet *ta*

Jag har själv analyserat översättningar av verbet *ta* i alla dess böjningsformer i en göteborgsk parallellkorpus, kallad Pedant (1996). Materialet består i min undersökning av översättning från engelska till svenska. I en tidigare uppsats (Norén 1997) har jag bl.a. redogjort för en kognitiv analys av verbet *ta*, utförd av Ekberg (1994). Här ska jag bara ge en kort översikt över den analysen. Men först vill jag nämna något om resultatet av en liknande jämförelse som den Viberg har gjort mellan *ge* och *give* respektive *gå* och *go*. Också *ta* har ju en närliggande engelsk ekvivalent, nämligen *take*. Det visar sig att resultatet blir nästan detsamma; i ca en tredjedel av fallen motsvaras det svenska *ta* av ett engelskt *take*. I vilka fall detta är vanligast återkommer jag till längre fram.

I sin kognitiva analys av det svenska verbet *ta* utgår Ekberg (1994) från att grundbetydelsen består av tre huvudmoment, nämligen Initiation (I), Transfer (T) och Possession (P). Det betyder att man tänker sig att i ordets betydelse finns för det första föreställningen att någon måste viljemässigt initiera handlingen, att den inbegriper förflyttandet av ett objekt och att objektet slutligen hamnar i initiativtagarens ägo. Ett typiskt exempel på denna betydelse (ITP) är *Han tog pennan (där den låg kvarglömd på bänken)*. I fråga om *ta* anser Ekberg att det finns ytterligare en konkret grundbetydelse, härledd från den första. I den saknas Initiativdelen: *Han tog (emot) pennan som hon gav honom* (TP). Båda grundbetydelserna har i sin tur givit upphov till såväl metaforiserade som grammatikaliserade betydelser. De förkortas (m) respektive (gr).

Grundbetydelsen (ITP) har lexikaliserade metaforer som *Hon tog det politiska initiativet* (ITPm), *Han tog henne bort från det där stället* (ITm) och *Hon tog hans plats* (IPm). I alla är Initiativbetydelsen bevarad, men T eller P kan undvaras. I den grammatikaliserade betydelsen är både T och P svaga: *Hon tog ansvar* (I(TP)gr). Här ingår verbet snarast som platshållare i en hel lexikaliserad fras. Men det finns också en tydligare grammatisk användning, som i *Om vi skulle ta och gifta oss!*, där *ta* i stort sett bara har att göra med att någon tar initiativ till en handling.

Den härledda grundbetydelsen, (TP), har lexikaliserade metaforer som *Hon tog kritiken lugnt* (TPm) och lexikaliserade grammatikaliseringar som *Han tog lärdom av det inträffade* (TPgr). Den senare användningen är vanlig i lexikaliserade fraser.

Jag har i min tidigare artikel (Norén 1997) jämfört Ekbergs analys av *ta* med en enspråkig ordbok, Svensk ordbok (1986). Det visar sig att de betydelser som anges i ordboken kan passas in i Ekbergs modell, och ordboksartikelns uppbyggnad har stora likheter med den kognitiva analysen även om den, liksom i fallet *gå*, innehåller många fler olika delbetydelser. Jag har också studerat *take* i en enspråkig engelsk ordbok, Longman's Dictionary of Contemporary English (1987), ur kognitivt perspektiv. Resultatet blev dels att kognitiv analys går utmärkt att tillämpa även på de olika betydelsemomenten av *take*, dels att betydelsestrukturen för *ta* och *take* var mycket lika varandra. Den största skillnaden tycks vara att engelskan inte har någon motsvarighet till svenskans *ta och...* (I(TP)gr), åtminstone inte i standardengelskan. Ett sådant likartat analysresultat ger ju antydningar om att *ta* och *take* verkligen är närapå hundra procentiga ekvivalenter. Vi ska snart se på hur det förhåller sig med det i praktiken, genom att vända oss till parallellkorpusen. Men dessförinnan ska vi kasta en blick i ett tvåspråkigt lexikon (Esseltes svensk-engelska ordbok 1968). Om nu *ta* och *take* är så lika varandra kunde ju artiklar i sådana ordböcker se skäligen enkla ut. Man kunde ju exempelvis säga att *take* motsvaras av *ta*. Men i ordboken finns över trettio delbetydelser av det engelska *take*. Den svenska ekvivalenten *ta* är utspridd på många av dem, även om den förekommer ymnigast i de första betydelserna. I betydelse 1 och 2 är *ta* förstaekvivalent, i exempelvis betydelse 32a) *rymma*, [*kunna*] *ta*, är den andraekvivalent. Detta speglar, som vi snart ska se, en verklighet, men det skulle gå att strama upp informationen genom innehållslig strukturering.

I översättningsmaterialet, vars exempel jag också analyserat enligt kognitiv modell, fördelar sig ekvivalenterna på de olika kognitiva betydelserna på följande sätt.

	<i>ta = take</i> (+ ev. partikel)	<i>ta = annat ord/fras</i>	<i>ta = 0</i>
ITP	5	1	1
ITPm	2	3	
Itm	6	9	
Ipm	6	3	
I(TP)gr	5	18	5
TP	1	7	
Tpm	1	3	
Tpgr	–	1	

Tabell 1. *Motsvarigheter till ta i det engelska originalet fördelat på delbetydelser*

Materialet är litet men ger ändå en bild av att grammatikaliserade och i viss mån även metaforiska användningar av *ta* mycket mera sällan än grundbetydelsen motsvaras av engelska *take*. Inte heller den avledda grundbetydelsen (TP) motsvaras särskilt ofta av *take*. Istället har originalet andra ord och uttryck, och översättaren använder sin kunskap om polysemin hos *ta* för att göra språket i översättningen idiomatiskt.

Om man studerar materialet närmare kan man finna många tendenser till systematik. Exempelvis motsvarar svenskans *ta* (*en drink/ett bad*) (TP) normalt av engelskans *have* (*a drink/a bath*). Sådant vet förstås också redaktörer för tvåspråkiga ordböcker, men poängen i detta sammanhang är återigen att den kognitiva analysen tillhandahåller en beredskap hos ordboksanvändaren för att

betydelser som ligger långt från grundbetydelsen sannolikt har andra ekvivalenter, åtminstone i idiomatiskt språkbruk, än grundbetydelseekvivalenten. Ytterligare en poäng är att den kognitiva analysen i fråga om *ta* urskiljer åtta delbetydelser. I många ordböcker har man den mångdubbla siffran, och det är svårt att se sambanden mellan de olika delbetydelserna.

Sammanfattningsvis kan man säga att det översättare skulle ha glädje av är tvåspråkiga ordböcker som har en standardiserad semantisk strukturering och som anger ett- eller flerordsekvivalenter till de olika delbetydelserna och som dessutom ger mycket information om icke-prototypiska variantetekvivalents olika egenskaper. Ett vanligt dilemma för en översättare är ju att han eller hon vet vad ett uttryck betyder på det främmande språket men känner sig villrådig inför vilken ekvivalent som är användbar på modersmålet i just den betydelsen och just den kontexten. Det problemet är f.ö. än mer påtagligt för användare som ska producera text på ett främmande språk, så det som är bra för översättare är nog ännu bättre för vanliga användare av produktionsordböcker.

Litteratur

Ordböcker

- S. Allén m.fl. 1986: *Svensk ordbok*. Stockholm: Esselte.
- E. Gomer m.fl. 1988: *Prismas engelsk-svenska ordbok*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Esseltes svensk-engelska ordbok* 1968. Stockholm: Esselte.
- Longman's Dictionary of Contemporary English* 1987 (Sec. ed.): London: Longman.
- S.-G. Malmgren m.fl. 1995: *Nationalencyklopedins ordbok*. Höganäs: Bra Böcker.

Annan litteratur

- Aijmer, K. 1996: Swedish modal particles in a contrastive perspective. I: *Language Sciences*. Vol. 18, Nos. 1-2 pp., 393-427. Great Britain: Elsevier Science Ltd.
- Danielsson, P. & Ridings, D. 1996: *Pedant. Parallel Texts in Göteborg*. Göteborg: Institutionen för svenska språket.
- Ekberg, L. 1994: Arguments for a Network Model of the Lexicon. I: Herslund, Michael & Sørensen, Finn (red.): *The Nordlex Project. Lexical Studies in the Scandinavian Languages*. Köpenhamn: LAMBDA 18, 255-273.
- Gellerstam, M. 1995: Translations as a source for cross-linguistic studies. I: Aijmer, K., Altenberg, B & Johansson, M.: *Languages in Contrast. Papers from a Symposium on Text-based Cross-linguistic Studies. Lund 4-5 March 1994*. Lund: Lund University Press, 53-62.
- Gumperz, J. & Levinson, S.C. 1991: Rethinking linguistic relativity. I: *Current Anthropology* 32 (5), 613-623.
- Hannesdóttir, A. 1998: *Lexikografins utveckling i Sverige*. (Göteborg: Under utarbetande.)
- Norén, K. 1997: Kognition, lexikon och text. Om ekvivalens och översättning. I: Andersson, A.-B., Enström, I., Källström, R. & Nauclér, K.: *Svenska som andraspråk och andra språk. Festskrift till Gunnar Tingbjörn*. Göteborg: Institutionen för svenska språket, 309-317.

- Viberg Å. 1995: Cross-linguistic lexicology. The case of English *go* and Swedish *gå*. I: Aijmer, K. Altenberg, B & Johansson, M: *Languages in Contrast. Papers from a Symposium on Text-based Cross-linguistic Studies. Lund 4-5 March 1994*. Lund: Lund University Press, 151–182.

Klaas Ruppel

Bedeutungen in einem etymologischen Wörterbuch

The object of my study is in which way the meanings of the headwords are explained in the entries of the Finnish etymological dictionary that is being compiled at the Research Institute for the Languages of Finland (Suomen sanojen alkuperä, "The Origin of Finnish Words", 1–2. A-P. Helsinki 1992–95). The dictionary is Finnish, and thus the metalanguage is the same as the target language. In addition to definitions or explanations in Finnish also another metalanguage, German, is used. In some cases the meaning is defined only in German.

My article illustrates the factors that play a part in the usage of the second metalanguage, problems brought by the use of double definitions, and what background data are necessary for the users in order to understand the explanations.

In diesem Beitrag stelle ich dar, wie in dem neuen finnischen etymologischen Wörterbuch (SSA) die Bedeutungen der Lemmata angegeben werden. Das Thema mag zunächst trivial erscheinen, aber bei näherer Betrachtung zeigt sich, dass damit eine Reihe interessanter lexikographischer Sachverhalte verbunden sind. Ich bin Mitautor des erwähnten Wörterbuches; die ersten beiden Teile erschienen 1992 und 1995, der dritte und letzte Teil (R-Ö) ist noch in Arbeit.

Metasprache des SSA ist Finnisch. Die Bedeutungen der Lemmata und anderen Sprachmaterials werden auf Finnisch angegeben. In dem Wörterbuch findet ansonsten die in der Uralistik übliche Notationweise für Verwandtschaft, Entlehnung usw. Verwendung, sodass auch ein Leser mit geringen oder sogar gar keinen Finnischkenntnissen einen – zumindest ungefähren – Begriff über den Ursprung der jeweilig behandelten Wortsippe bekommen kann. Für diese breitere, nicht-finnische Leserschaft werden die Bedeutungen aller Lemmata auch auf Deutsch angegeben.

In einem etymologischen Wörterbuch spielen die Bedeutungen, im Gegensatz zu fast allen anderen Arten von Wörterbüchern, nur eine untergeordnete Rolle: sie haben keine große Bedeutung. Ihre Hauptaufgabe ist die Identifizierung des behandelten Wortes. Die finnische Sprache ist reich an Grundstämmen und diese sind sich lautlich oft recht ähnlich. Zudem tritt Homonymie auf. Im SSA werden zum Beispiel folgende drei gleichlautende Wörter mit jeweils verschiedener Herkunft unterschieden:

kalikka¹ – – 'puukapula / Holzstab'

kalikka² – – 'kerjäläinen / Bettler'

kalikka³ – – 'pieni leipä; piirakka / kleines Brot; Pirogge'

Bei dem ersten Wort handelt es sich wahrscheinlich um ein autochthones Deskriptivum (vgl. *kalista* ‚klappern‘), die beiden letzteren Wörter sind Entlehnungen aus zwei verschiedenen russischen Wörtern. Auf dieselbe Weise müssen folgende Homonyme in drei verschiedenen Artikeln behandelt werden: *aura*, *kaasa*, *kalikka*, *kalkki*, *kama*, *kappa*, *keritä*, *kilo*, *kolkka*, *kosti*, *kuiiri*, *lakka*, *lantti*, *lokki*, *lossi*, *läkki*, *mokka*, *pankko*, *partti*, *passata*, *polkka*, *punssi*. In vier Lemmata mussten eingeteilt werden: *kasti*, *kotti*, *laukka*, *pakka*, *pankka*, *parkki*, *pii*, *pulkka*; auf fünf verschiedene Artikel bringt es die Form *puntti*, wobei allerdings alle diese Homonyme aus

dem Schwedischen entlehnt sind, die Quelle der Entlehnung ist nur jeweils ein anderes Wort oder es handelt sich um Entlehnungen aus derselben Quelle zu verschiedenen Zeiten:

- puntti**¹ -- < nr *bunt* 'kimppu, tukku, mytty, käärö --' [„Bund, Bündel“]
puntti² -- < nr *bunt-, pundläder* 'paksu (antura)nahka' [„(dickes) Sohlleder“]
puntti³ -- mahd. < nr murt. (Sm) (*byx*)*bult* 'housun lahkeen alaosa' [„Hosenaufschlag“]
puntti⁴ -- < ruots *bult* 'silitysraudan tai (murt. Sm) seinäkellon luoti' [„Bolzen des Bügel-eisens; Uhrgewicht“]
puntti⁵ --- < mmr vur nr *bult* '(metalli)pultti; jalkarauta; nuija; nuoli jne.' [„Bolzen; Fußfessel; Hammer; Pfeil usw.“]

Mittels der Bedeutungen sind Wörterbuchautor und Leser in der Lage, dieses Knäuel verschiedener Wörter besser zu entwirren.

Die Bedeutung des Lemmas ist in manchen Fällen für den finnischen Leser so selbstverständlich, dass eine Identifizierung unnötig ist. Auf finnische Bedeutungsangaben wird dann verzichtet. So wird zum Beispiel die Bedeutung folgender Lemmata nur auf Deutsch gegeben: *loppu* ‚Ende‘, *miniä* ‚Schwiegertochter‘, *ohra* ‚Gerste‘, *pelto* ‚Acker, Feld‘, *pelätä* ‚(sich) fürchten‘, *pilvi* ‚Wolke‘, *pudota* ‚fallen‘, *pää* ‚Kopf; Ende‘. Eine finnische Bedeutungsangabe hätte für die Etymologie nichts Wesentliches beigetragen. Die Artikel würden nur gerade bei den Wörtern, die semantisch am einfachsten sind, mit weniger wichtiger Information aufgeblasen werden. Es sind eben die Wörter, die in einsprachigen Wörterbüchern schwieriger sind, da es oft an klaren Synonymen fehlt und die Bedeutungserklärungen sehr lang ausfallen können. Eben denselben Wörter können oft in zweisprachigen Übersetzungswörterbüchern einfache und klare Bedeutungserklärungen zur Seite gestellt werden.

Nehmen wir als Beispiel die Wörter *loppu*, *pudota* ja *ohra*. Im Falle von *loppu* weicht das einsprachige Finnische Handwörterbuch (SKP) bei der ersten Bedeutung mit der Formulierung ”se mihin jk loppuu” („das, womit etwas endet“) auf das entsprechende Verb aus. Die Erklärung dreht sich im Kreis. Die erste Bedeutung von *pudota* wird erklärt durch ”liikkua painovoiman vaikutuksesta (nopeasti) alaspäin, maata kohti” („sich durch den Einfluss der Schwerkraft (schnell) nach unten, in Richtung Boden bewegen“) und auch die Erklärung von *ohran* ist nicht gerade kurz: ”lauhkean vyöhykkeen laajimmin viljeltävä viljakasvi; sen puidut jyvät ja jyvätuotteet” („Getreidepflanze, deren Anbau in der gemäßigten Zone am verbreitetsten ist; die ausgedroschenen Körner und Kornprodukte derselben Pflanze“). Auf Deutsch werden keine Erklärungen benötigt, die deutschen Entsprechungen sind einfach und treffend: „Ende“, „fallen“, „Gerste“.

Natürlich ist es oft möglich, die Bedeutung sowohl auf Deutsch als auch auf Finnisch anhand von Entsprechungen bzw. Synonymen anzugeben. Dann gleichen sich die finnischen und deutschen Bedeutungsangaben strukturell gesehen, was dadurch sichtbar wird, dass die Angaben auch unter sich Entsprechungen bilden:

- fatihuusi**, *fatti-*, *vati-*, *vate-* (paik. ESm Pohjanm) 'köyhäintalo, kunnalliskoti / Armenhaus, Altersheim' --
flaku (Flor 1733), *flakku*, *plaku*, *laku*, *lakku* (laajalti et. länsimurt.) 'lippu, tuuliviiri / Flagge, Wetterfahne' --
kopea (Flor 1702; yl., et. LSm, ei Kain Verml Ink), *kopeas* 'ylpeä, pöyhkeä; kaunis, komea / stolz, hochmütig; schön, prächtig' --
lita (Satak PHäme, paik. lounmurt. Pohjanm) 'lieju, savi, lima / Schlamm, Lehm, Schleim'

pihistä (Gan 1787; yl., ei Verml Ink) 'sihistä, viheltää / zischen, pfeifen' --
purtsa (etup. LaatKarj) 'survin, nuija / Stößel, Keule' --

Die Sichtweise ist allerdings nicht vom Lemma zur Entsprechung bzw. zum Synonym, sondern sowohl finnisches Synonym als auch auch deutsche Entsprechung zielen auf das Lemma und seine Darstellung. Die Bedeutungsangaben bilden zusammen mit dem Jahr des ersten schriftlichen Belegs und der dialektalen Verbreitung (in den obigen Beispielen jeweils in Klammern) sowie möglichen Parallelförmungen (kursiv) eine Gesamtheit, die im Grunde den grammatischen Angaben für das Lemma in einem Übersetzungswörterbuch entsprechen. Ich komme unten noch einmal hierauf zurück.

Folgende Typen der Bedeutungsangabe wurden bisher erwähnt:

- nur eine deutsche Entsprechung
- sowohl finnisches Synonym als auch deutsche Entsprechung

Der erste Typ ist asymmetrisch, der zweite symmetrisch. Asymmetrisch ist auch der folgende Typ, in dem eine finnische Bedeutungserklärung und eine deutsche Entsprechung stehen:

häkilä (Eurén 1860; laajalti murt.), paik. *häkilö, käkylä, häklä* (Schr 1637) 'piikikäs pellavien ja hampun puhdistuslaite / Hechel' -- [mit Dornen versehenes Reinigungsgerät für Flachs und Hanf]

mallas (Schr 1637; yl.), mon. *maltaat* 'kaljan, oluen tekoa varten idättämällä imelletyt ohran t. rukiin jyvät / Malz' -- [zur Herstellung von Bier durch Keimung gemälzte Gersten- od. Roggenkörner]

perna (Schr 1637; yl.) 'sisäelin / Milz' -- [ein inneres Organ]

pietisti 'pietistisen uskonliikkeen kannattaja, herännyt / Pietist' -- [Anhänger der pietistischen Glaubensbewegung, Erweckte(r)]

Zwischen diesem letzten und dem davor genannten Typ könnte vielleicht folgender ebenfalls asymmetrische Typ angesiedelt werden, in dem sich finnische Synonyme und deutsche Entsprechungen zahlenmäßig nicht entsprechen:

hinta (Agr; yl.) 'maksu, korvaus, arvo / Preis' --

nuuskia (Jusl 1745; yl.) 'nuuhkia, haistella; urkkia / schnüffeln' --

peti (Gan 1787 *peta*; yl. et. länsimurt.) 'vuode, makuusija, alunen / Bett' --

Oft wäre es natürlich auch auf Finnisch möglich gewesen, statt einer Bedeutungserklärung ein oder mehrere Synonyme zu geben. So wurde nicht verfahren, da die Angabe von Synonymen dem Leser gar nicht unbedingt nützt, weil diese oft dialektal oder veraltet sind. Sehr viele der im SSA behandelten Wörter entstammen der Agrargesellschaft, deren Wortschatz der heutigen und erst recht zukünftigen Generationen immer weniger bekannt ist. Aus diesem Grund versuchen wir uns bei Bedeutungserklärungen und Synonymen nur an Wörter zu halten, die das Finnische Handwörterbuch (SKP) aufführt.

Entsprechendes gilt für die deutschen Bedeutungserklärungen und Entsprechungen. Gibt es keine allgemeinsprachliche Entsprechung, wird die Bedeutung umschrieben. Meist steht dann auch auf Finnisch eine Bedeutungserklärung und somit handelt es sich um einen vierten Typ, der wieder symmetrisch ist:

aivina (Jusl 1745; laajalti murt.), *aivin* (: *aivimet*, harv.) 'pellavista t. hampuista käsittelyn jälkeen käteen jäänyt paras, puhdas osa; siitä kehrätty lanka ja myös siitä kudottu tav. neliniittinen kangas / die feinsten bzw. reinsten aus Flachs od. Hanf gewonnenen Fasern; Garn od. (gew. vierschäftiger) Stoff daraus' --

maksis (LönnrLis 1886), rinn. *maks(iis)*, *moksis*, *moksiis* (etup. Loun- ja KaakkSm): sana, jolla kissaa komennetaan hyppäämään käsien muodostaman lenkin läpi / Wort, mit dem eine Katze zum Sprung durch einen von Händen und Armen gebildeten Ring aufgefordert wird --

piikko (Jusl 1745; yl., ei LounSm PSm Verml) 'karkea pellava- t. hampukangas, jota kudottaessa pirran piinälissä on vain yksi lanka / Hedeleinwand, bei deren Herstellung die Kettfäden einzeln durch das Webeblatt laufen' --

Die Bedeutungsangaben der Lemmata können also in vier Grundtypen, zwei symmetrische und zwei asymmetrische, eingeteilt werden:

Symmetrische Typen

- ein oder mehrere finnische Synonyme und ein oder mehrere deutsche Entsprechungen
- sowohl finnische als auch deutsche Bedeutungserklärung

Asymmetrische Typen

- nur eine oder mehrere deutsche Entsprechungen und keine finnischen Angaben
- eine (oder mehrere) finnische Bedeutungserklärungen und eine oder mehrere deutsche Entsprechungen

Es gibt natürlich auch ein paar Sonderfälle. Außerdem kommen bei semantisch weitgefächerten Wörtern auch Typmischungen vor. Als Beispiel soll *kruunu* dienen. Auf Finnisch wird zunächst die Grundbedeutung erklärt und sodann werden Synonyme und schließlich auch eine Erklärung, die auf Sonderbedeutungen hinweisen, aufgeführt; auf Deutsch steht nur eine Entsprechung:

kruunu (Agr *Crunu*, *cruno*, *krunu* jne.; yl.) 'hallitsijan, morsiamen päähine; hallitus, valtio; tietty rahayksikkö / Krone' --

In einer früheren Version des Manuskripts war die Bedeutungsangabe noch symmetrischen Typs:

kruunu (Agr *Crunu*, *cruno*, *krunu* jne.; yl.) 'hallitsijan, morsiamen päähine; hallitus, valtio; tietty rahayksikkö / Kopfbedeckung des Herrschers od. der Braut; Regierung, Staat; gewisse Münzeinheit' --

Es sei auf das Kuriosum hingewiesen, dass das deutsche *Krone* in dieser Version überhaupt nicht vorkommt. Finnisch *kruunu* und deutsch *Krone* entsprechen sich jedoch bis in die Sekundärbedeutungen so genau, dass der deutsche Teil auf eine einzige genaue Entsprechung reduziert werden konnte. Im Grunde hätte der finnische Anteil sogar ganz wegfallen können, wie bei den oben genannten *loppu*, *pudota* und *ohra* verfahren wurde. Im Falle von *kruunu* wurde nicht so vorgegangen, da sich die Herkunft des Wortes anhand der finnischen Erklärungen zumindest für den finnischen Leser in diesem speziellen Falle besser erschließt.

Aus Vorstehendem erhellt deutlich, dass finnische und deutsche Bedeutungserklärungen und finnische Synonyme und deutsche Entsprechung unabhängig voneinander sind. Der deutsche Teil ist keine Übersetzung der finnischen Bedeutungsangaben, in welchem Fall er nur in indirekter Beziehung zum Lemma stände. In den von mir als symmetrisch beschriebenen Fällen mag es nur den Anschein einer solchen Abhängigkeit geben.

Von all dem hatten wir Wörterbuchautoren anfangs noch keine klare und strukturierte Vorstellung. Lexikographen wissen, dass sich viele Dinge erst bei der konkreten Arbeit ergeben, auch wenn man sich vorher noch so viele theoretische Gedanken gemacht hat.

Mit dem deutschsprachigen Teil sind noch eine Reihe von Faktoren verbunden, die bisher unerwähnt geblieben sind, die jedoch bei der Suche nach der besten deutschen Bedeutungsangabe berücksichtigt werden müssen. Die finnischen Synonyme, Bedeutungserklärungen sowie alle anderen finnischsprachigen Teile der Wortartikel richten sich an einen Leser, der des Finnischen mächtig ist. Der deutschsprachige Anteil und die etymologische Zeichensprache richten sich nicht nur bzw. nicht einmal in der Hauptsache an ein Publikum mit Deutsch als Muttersprache. Zielgruppe dieses Teiles ist die gesamte interessierte, des Deutschen mehr oder weniger mächtige Leserschaft. Durch diese Tatsache wird die Möglichkeit der Wortwahl in Bedeutungserklärungen und Entsprechungen zusätzlich eingeschränkt. Es hat wenig Sinn, genau Entsprechungen anzugeben, die so gut wie niemand kennt und die in einem Wörterbuch der deutschen Hochsprache unauffindbar sind. Als Hauptverantwortlicher für den deutschsprachigen Anteil unseres Wörterbuchs bemühe ich mich, nur Wörter, die im Duden Universalwörterbuch nachschlagbar sind, zu verwenden. Dieses Wörterbuch kann als Entsprechung des Finnischen Handwörterbuchs betrachtet werden.

Berücksichtigt werden muss außerdem, dass sich ein Wort, das sich als Entsprechung für ein finnisches Wort zunächst vielleicht anbieten mag, bei näherer Prüfung als untauglich herausstellen kann, da es zu sehr an den deutschen Kulturkreis gebunden ist und als Bedeutungsangabe für das finnische Wort somit nicht infrage kommt. Die Bedeutung von *raastupa* wird folgendermaßen erklärt:

raastupa (Agr; paik. murt.) 'käräjätupa, alioikeus; (et. vanh. kirjak. myös) raatihuone / Gerichtsstube, Stadtgericht; Rathaus' --

Deutsch *Amtsgericht*, das finnisch *raastupa* im deutschen Kontext am ehesten entspricht, wird nicht erwähnt und unerwähnt bleiben auch andere Bezeichnungen für die ersten Instanzen der Rechtssprechung im deutschen Sprachgebiet.

Unbehandelt ist auch noch ein weiterer Umstand, der den Spielraum für treffende Bedeutungsangaben einschränkt. Es kommt (oder kam zumindest) in der etymologischen Forschung durchaus vor, dass die Bedeutung eines Wortes von einer Untersuchung zur anderen in einer Form tradiert wird, die sich später wenigstens als ungenau wenn nicht sogar als falsch herausstellt. Wie geht der Autor eines etymologischen Wörterbuchs mit solchen Fällen um? Soll die als richtig erkannte Bedeutung angegeben werden und damit das Risiko eingegangen werden, dass der Leser das Wort nicht mehr erkennt, soll also die eigentlich im Mittelpunkt stehende identifizierende Funktion der Bedeutungsangabe gefährdet werden? Oder soll wider besseres Wissen bei der traditionell gegebenen Bedeutung verharrt werden?

Als Beispiel kann *lappea* dienen, über das die Chefredakteurin des SSA eine Spezialuntersuchung veröffentlicht hat. Aufgrund ihrer Untersuchung wird im SSA für *lappea* die „richtige“ Bedeutung gegeben. In diesem Fall wird das Problem dadurch gelöst, dass die für das Wort früher

angegebene Bedeutung bei der näheren etymologischen Behandlung im zweiten Absatz erwähnt wird:

lappea (ChrLencqv 1782; KaakkHäme KSm Kain, paik. PSm), *lape* (laajalti murt.) '(leveä) sivu; (eläimen) kylki; mäen rinne / Breitseite; Flanke; Abhang', *lappeellaan* 'kyljellään' ~ ka *lape-*: *lapetoroka* 'syrtä-tie', *lappealine* 'syrtäinen', *lappielaine* »Lappien« (= Pohjois-Aunuksen t. Vienan) asukas; syrjäkyläläinen' (ositt. varmaankin ~ *Lappi*, ks. tätä) | ve *lapt* 'sivu, laita, syrjäinen paikka' | vi *lape* 'id.; (E) teurastetun eläimen puolikas', *lapeti* 'lappeellaan' | li *lapii* 'sivut-tain, poikittain' (lpN *lap'pād* (In Kld T) 'sivuitse' varmaankin < ims).

Näihin usein yhdistetyt mdE *lapuža*, M *laps* 'litteä', tšer *lap*, votj *lap*, *lapeg* 'matala', syrj *lap* 'litteä sivu, (lapiön, käden) lapa', ostj *läpsək* 'litteä, matala', unk *lapos* 'litteä' ja samJr *lapsää* 'levy' lienevät myöhäisiä deskr. sanoja; ne eivät äänt. perusteinkaan enimmäkseen sovi ims sanan vastineiksi, ja lisäksi ims sanoilla ei varsinaisesti ole merkitystä 'matala' t. 'litteä', kuten eräät vanhat sanakirjat ovat esittäneet (ainoana poikkeuksena ka *lappie* (Kiestinki, yksi tieto) 'lappea(?), tasainen, matala').

Schott 1849 AltSpr 119 (sm ~ unk), Lindström Suomi 1852 55 (+ tšer), Lönnrot 1854 Enare 234 (+ lp), Budenz 1869 NyK 7 10 (+ md), J. Krohn 1872 Suomi 2:10 145 (+ vi), MUSz 1873–81 682–83 (+ ostj), Setälä 1890–91 ÄH 107 (+ ve), Wichmann 1901 WotjChr 78 (+ votj), Lehtisalo 1933 FUF 21 23–24 (+ samJr), Uotila 1938 SyrjChr 112 (+ syrj), Kettunen 1938 LivW 184 (+ li), SKES 1958 277, TESz 2 1970 723, MSzFE 1971 387–88, *Kulonen Vir 1986 441–443 (ims sana ei kuulu etäsukukielten sanojen yhteyteen), UEW 1988 237.

Die Bedeutungsangaben im SSA dienen also der Identifizierung und sollen nicht das gesamte Bedeutungsspektrum des jeweiligen Wortes darstellen. Darauf wird auch in der Einleitung des Wörterbuches hingewiesen. Die Bedeutungsangaben können tatsächlich mit den eben so identifizierenden grammatischen Angaben in einem Übersetzungswörterbuch verglichen werden.

Obwohl der deutschsprachige Anteil im SSA nur eine kleine Nebensache ist, erweitert sich der potentielle Leserkreis durch sie beträchtlich. Wie hier aufgezeigt, sind in dieser Nebensache allerdings eine ganze Reihe lexikographisch interessanter Probleme verborgen.

Ich habe im Vorstehenden behauptet, Bedeutungen hätten in einem etymologischen Wörterbuch keine besondere Bedeutung. Diese spielerische Formulierung stimmt natürlich nicht, aber es dürfte klar geworden sein, dass die Bedeutungsangaben in unserem Wörterbuch einen völlig anderen Status haben als in einem Übersetzungswörterbuch; in einem strukturierten SGML-Korpus gehörten sie in ein ganz anderes Feld. Die semantische Behandlung eines Wortes ist natürlich ein wesentliches, mitunter entscheidendes Element in der etymologischen Forschung.

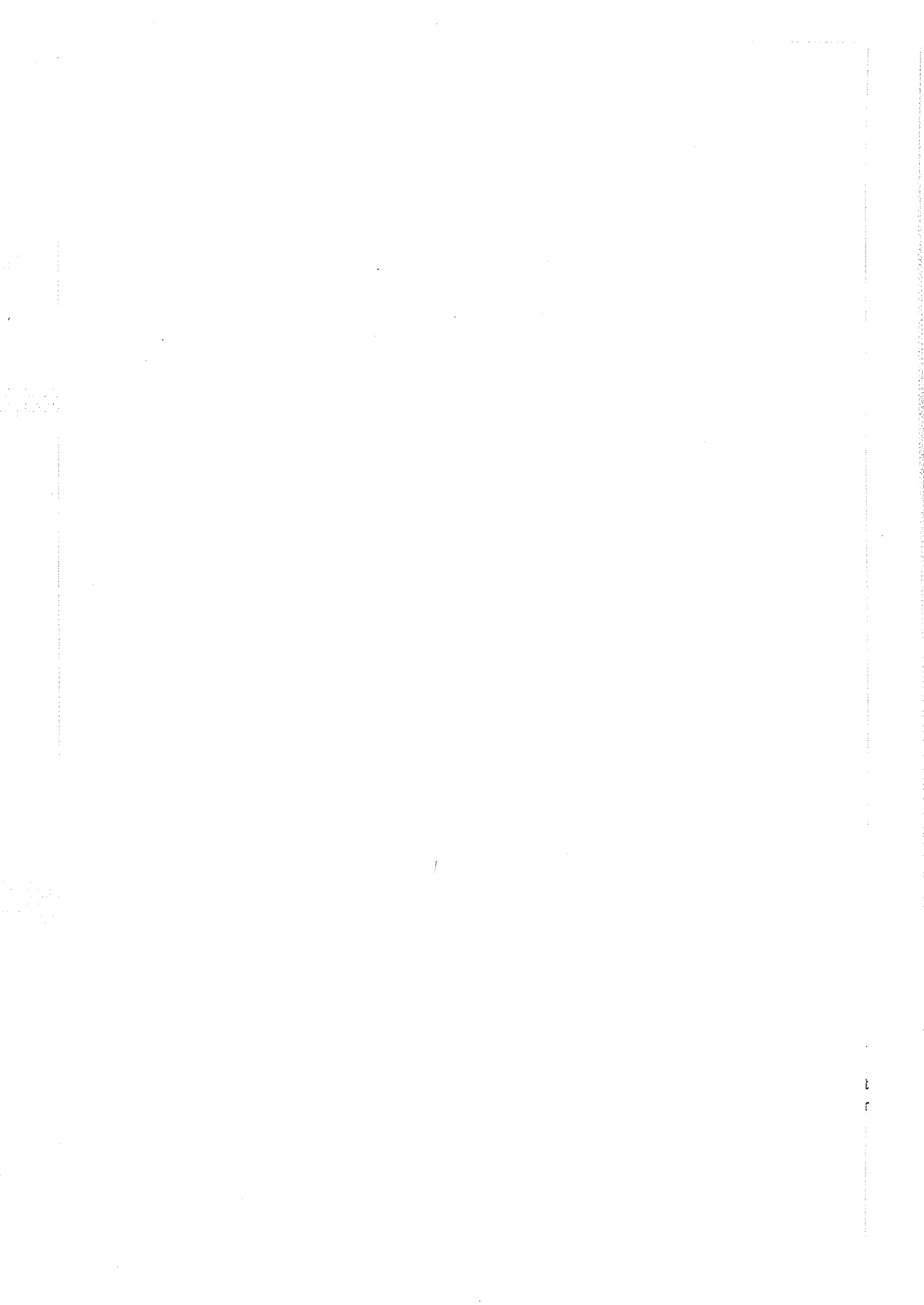
Ich hoffe, ich konnte in meinem Beitrag, in dem ich Rechenschaft über ein wichtiges Teilgebiet meiner Wörterbucharbeit ablege, auch zeigen, wie tiefgreifend sich ein Wörterbuchautor darüber klar sein muss, wer die Benutzer des Wörterbuches sein werden.

Litteratur

Duden Universalwörterbuch = G. Drosdowski (Chefred.), Wissenschaftlicher Rat und die Mitarbeiter der Dudenredaktion: Duden „Deutsches Universalwörterbuch“. Mannheim, Wien, Zürich 1983.

SKP = R. Haarala (Chefred.), M. Lehtinen, R. Eronen, E.-R. Grönros, T. Kolehmainen, I. Nissinen, S. Kantokoski, M. Suorsa: Suomen kielen perussanakirja 1–3. Helsinki 1990–94.

SSA = E. Itkonen, U.-M. Kulonen (Chefredakteure), A.J. Joki, R. Peltola, K. Aapala, M. Cronstedt, R. Grünthal, E. Koponen, M. Laurila, M. Puomies, K. Ruppel, S. Tanner: Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1. [A–K] 1992, 2. [L–P] 1995, Helsinki.

Ole Michael Selberg

Diamorfologisk markering av polske substantiver

Much of the information on inflectional forms in bilingual dictionaries is insufficient or redundant. The article discusses what should be considered predictable in the gender attribution and inflection of Polish nouns, and proposes an economical system of inflectional encoding.

1 Morfologisk informasjon om kildepråk og målpråk

Emnet for denne artikkelen er de grammatiske opplysningene som knyttes til polske substantiver i tospråklige ordbøker. Denne typen markering, som henfører lemmaer og målpråksekvivalenter til grammatiske kategorier og bøyningstyper, vil i det følgende til dels bli omtalt som paradigmativering.

I en bidireksjonal tospråklig ordbok er det antagelig mest brukervennlig at den grammatiske informasjonen er balansert, som i dette eksempelet fra en norsk-fransk ordbok:

(1) **hest** s -en (1) **cheval** m (-aux) [...] (NOFR94)

I praksis er det imidlertid forholdsvis sjelden at bidireksjonale ordbøker konsekvent behandler kildepråk og målpråk likt med hensyn til paradigmativering. Som regel får brukeren mer omfattende grammatiske opplysninger om kildepråket enn om målpråket. En grunn til denne skjevheten er antagelig at ordboksartikkelen bare omfatter ett lemma, men ofte flere målpråksekvivalenter, slik at byrdene ved en like omfattende paradigmativering av venstre og høyre side i ordboken blir større for målpråkets vedkommende enn for kildepråkets. Et annet moment er at lemmaets posisjon først i artikkelen, og gjerne også typografisk uthevet, gjør det lettere å knytte grammatiske opplysninger til dette enn til målpråksekvivalentene inne i artikkelen, der spesielt lengre innskudd kan virke forstyrrende.

2 Morfologisk markerthet og umarkerthet

Nedenfor er det vist eksempler på behandlingen av substantiver i noen bidireksjonale ordbøker. Som man ser, varierer graden av paradigmativering sterkt, både på kilde- og målpråkssiden. Mens noen ordbøker nøyer seg med helt rudimentær informasjon, f.eks. om substantivers genus, gir andre så fylldige opplysninger at brukeren settes i stand til å danne – eller finne frem til – alle mulige bøyingsformer av lemmaet og/eller målpråksekvivalentene:

(2) **ksiądz** m präst; [...] (POSV95)

- (3) **hest** *-en* Pferd *n* (*Equus caballus*); (*arbeidshest* *el. øk*) Gaul *m**, (*lok.*) Roß *-er n**; (*poet.*) Roß *n*; (*dial.*) Hengst *m*; [...] (NOTY95)
- (4) **коњ**^{2f} **М1**. (*лошадь*) hest *-en, -er*: [...] (RUÑO94)
- (5) **koń** (**-nia, -nie**) (*gen pl -ni, instr pl -ńmi*) *m* horse; [...] (POEN96)

Den grammatiske informasjonen som kan leses ut av eksemplene ovenfor, blir i noen tilfeller gitt eksplisitt – enten *direkte*, som bøyingsformer og bøyingsendelser oppført umiddelbart etter ordet de gjelder, jf. (5), kildespråkssiden, og (4), målspråkssiden, eller *indirekte*, i form av en kode som henviser til en veiledning, jf. (4) kildespråkssiden.

I andre tilfeller gis informasjonen implisitt. Da er det – som (til dels) i (3) – *fraværet* av markering som signaliserer tilhørighet til en kategori.

I (3) forutsettes det at brukeren vet hva ordboken anser som det normale, dvs. det som skal antas å foreligge når ikke noe annet er opplyst. I kildespråket (norsk) omfatter denne normaltilstanden bl.a. ubestemt flertall på *-er* av alle substantiver unntagen enstavete nøytra. I målspråket (tysk) innebærer normaltilstanden bl.a. endelsen *-e* i nominativ pl. av maskulina og nøytra. 'Pferd *n*' står altså implisitt for 'Pferd *-e n*', dvs. 'das Pferd, die Pferde', og 'Gaul *m**' står implisitt for 'Gaul *-e m**', dvs. 'der Gaul, die Gäule' (asterisken markerer omlyd).

En slik selektiv oppføring av grammatiske kategorier og bøyingsformer, bygget på den – stundom stilltiende, men i regelen klart formulerte – forutsetning at visse ting er regelmessige og kan underforstås, mens andre ting er uregelmessige og uttrykkelig må angis, vil vi betegne som diamorfologisk markering eller diaparadigmatisering.

Et typisk eksempel på diamorfologisk markering er sløyfing av genusangivelse ved substantiver som har det mest frekvente av de to grammatiske kjønn i språk med et binært genussystem:

- (6) **dom** *m 1* hus *n*; [...] **koń** *m 1* zoo häst; [...] (POSV95)

3 Redundans og underinformering

3.1 I ordbøker med polsk som målspråk

Bidireksjonale ordbøker med polsk som målspråk nøyer seg ofte med å angi de polske substantivenes genus. Som regel står genusmerket da ved samtlige substantiver (eventuelt med unntak for substantiver som ledsages av et genussignaliserende attributivt adjektiv):

- (7) **häfte** *-t, -n* äv. del av bok, tidskrift zeszyt *m*; litet zezycik *m*; biljett-, frimärks- karnet *m* (SVP088)
- (8) **lejon** *-et, -ä* bildl. lew *m* (SVP088)

Ulempen ved denne fremgangsmåten er at den er uøkonomisk, siden den stort sett gir redundant informasjon. I (7) er således alle tre forekomster av genusmerket *m* strengt tatt overflødige, for polske substantiver som ender på *-t*, *-k* og *-n* kan ikke være noe annet enn maskuline.¹

Substantiver med utlydende *-w* kan derimot være både maskuline og feminine, så i (8) har *m* 'en' en funksjon. Den gjør brukeren oppmerksom på at 'denne løven' på polsk må hete 'ten lew', ikke '*ta lew'. Informasjonen om genuslithørigheit setter imidlertid ikke brukeren i stand til å bøye ordet riktig, for den forteller ham ikke at *e*'en i *lew* er flyktig, dvs. forsvinner i oblikve kasus, og at endelsen i dativ sg. er *-u*, ikke det normale *-owi*. Lemmaets korrekte form i dativ sg. blir dermed ikke '*lewowi', som brukeren kunne forledes til å tro, men 'lwu'!

Redundans av denne typen er ikke nødvendigvis noe negativt sett fra brukers synspunkt, ettersom den gjør det unødvendig for ham å vite hva ordboksredaksjonen har definert som normalt, og dermed unnlater å avmerke. Men i lys av hvor mye vesentlig bøyingsinformasjon som ikke meddeles, virker den konsekvente angivelsen av en genuslithørigheit som i de fleste tilfeller er selvsagt, svakt begrunnet.

3.2 I ordbøker med polsk som kildepråk

Når polsk er kildepråk, får brukeren ofte – men ikke alltid – mer utførlig informasjon om hvordan substantiver bøyes:

(9) **kolt (-ta, -ty)** (*loc sg -cie*) *m* cat [...] (POEN88)

(10) **kot** *m* (*-a, D -u; -y*) Katze *f*, Kater *m*; [...] (DEPO89)

(11) **kot** *m* 1 zoo katt; [...] (POSV95)

Helt redundant – og samtidig utilstrekkelig – er paradigmatisering av oppslagsordet i (9) og (11). Siden 'kot' ender på *-t*, må det være maskulinum og ha lokativ sg. på *-e* og foran denne *e*'en må *t* gå over til *ć* (skrevet *ci* foran vokal). Ettersom substantivet betegner et levende vesen, men ikke en person, er det videre nødt til å ha genitiv/akkusativ sg. på *-a* og nominativ pl. på *-y*. I (9) får brukeren m.a.o. fire informasjoner som egentlig er selvfølgelige for en som kjenner språk-systemet – men blir holdt i uvitenhet om det eneste som er uregelmessig ved bøyningen av 'kot' nemlig dativ sg. 'kotu'.

I (10) er paradigmatisering delvis redundant, men også dekkende, idet brukeren settes i stand til å bøye oppslagsordet korrekt i samtlige former.

4 Et system for diaparadigmatisering av polske substantiver

Vi skal i det følgende skissere et system for markering av avvik i bøyningen av polske substantiver. Fremstillingen faller i tre deler: 1) genus (herunder subgenus); 2) vokal- og konsonantalternasjoner; 3) avvikende kasusendelser.

¹ Derimot ville en opplysning om at alle tre målpråksekvivalenter danner gen. sg. på *-u* ikke være overflødig.

4.1 Genus

Polsk har tre genera: maskulinum, femininum og nøytrum. Hvilket genus et substantiv har, fremgår i de fleste tilfeller av dets utgang i nominativ singularis.

4.1.1 Regler for genusbestemmelsen

Når man skal bestemme et substantivs genus ut fra formen, skjelner man mellom **hårde** (ikke-palatale) og **bløte** (palatale) konsonanter:

- 1) **hårde**: *b, d, f, g, ch/h, k, ł, m, n, p, r, s, t, w, z*
- 2) **bløte**: *c, ć, cz, dz, dź, dż, l, ń, rz/ż, sz, ś, ść, ź²*

For genusbestemmelsen gjelder i hovedtrekk følgende regler:

A. Substantiver med **vokalisk** utgang:

- 1) **Feminina** er substantiver som ender på *-a³* og *-i*: *owca, książka* osv.; *pani, gospodyni* osv.
- 2) **Nøytra** er substantiver som ender på *-e, -o* og *-ę*: *pole* osv.; *biurko* osv.; *imię* osv.; *koźle* osv.

B. Substantiver med **konsonantisk** utgang:

- 1) **Maskulina** er substantiver som ender på en hard konsonant (unntagen *-b* og *-w*): *ród, łuk, łan, zeszyt, wóz* osv.
- 2) **Maskulina** eller **feminina** er substantiver som ender på:
 - (i) en bløt konsonant (unntagen *-dz*): *dzień* m, *toń* f, *koc* m, *noc* f, *kosz* m, *mysz* f (unntak: alle avledede substantiver på *-ość* er feminina)
 - (ii) labialene *-b* eller *-w*: *gołąb* m, *głąb* f, *lew* m, *brew* f
 - (iii) *-j*: *kraj* m, *kolej* f
- 3) **Nøytra** er gresk-latinske fremmedord på *-um* (unntagen *album*): *muzeum* n

Som man ser, er den formelle genusbestemmelsen uproblematisk i gruppe A, samt gruppe B1, på ett unntak nær: Substantiver på *-a* som betegner mannlige personer, utgjør et spesialtilfelle. I entall bøyes de som feminina – men oppfører seg kongruensmessig som maskulina: *ten stary komunista, z tym starym komunistą*. I flertall behandles de som normale maskulina: *ci starzy komuniści, tych starych komunistów*.

I gruppe B2 (unntagen ved avledede substantiver på *-ość*) fremgår det ikke av substantivets form om det har maskulint eller feminint genus. Man har her en gråone, som opprinnelige bare bestod av substantiver med bløt utgang. Når substantiver som ender på *-b* og *-w*, i dag inngår i den, er det fordi utlydende bløte labialer i polsk er blitt herdet, slik at man har fått «kryptopalatale»

² Som bløte i morfologisk henseende fungerer (1) de fonetisk bløte konsonanter: *ć, dź, l, ń, ś, ść, ź*, (2) de historisk eller funksjonelt bløte konsonanter: *c, cz, dz, dź, rz/ż, sz*.

³ Se nedenunder om et unntak for betegnelser på mannlige personer.

nominativer, jf. polsk *gołąb*, som først i oblique former avslører seg som en bløt stamme: *gołąbia*, *gołąbiowi* osv., mens den tilsvarende russiske nominativ, голубь, er utvetydig bløt både i skrift og uttale.

4.1.2 Diamorfologisk genusmarkering

Dersom en ordbok ikke skal vise genus ved alle polske substantiver, men bare markere avvik fra en normaltilstand, er det ut fra ovenstående naturlig å definere denne normaltilstanden slik:

- substantiver med utgang på *-a*, *-i* forutsettes å være feminina
- substantiver med utgang på *-e*, *-o*, *-ę* forutsettes å være nøytra
- substantiver med utgang på konsonant, unntagen de på *-ość* forutsettes å være maskulina.

Hvis det til et polsk substantiv ikke står noe adjektiv som viser grammatisk kjønn, angis genus dermed etter følgende regler:

- a. Maskulina med utgang på vokal eller *-ość* markeres med m: 'komunista m', 'mężczyzna m', 'gość m'
- b. Feminina med konsonantisk utgang, unntagen de på *-ość*, markeres med f: 'mysz f', 'noc f', 'głąb f'
- c. Nøytra med konsonantisk utgang markeres med n: 'muzeum n'

I alle andre tilfeller sløyfes genusmarkeringen. Dette skal forstås slik at umarkerte substantiver som ender på konsonant (unntagen de på *-ość*), er av hankjønn, umarkerte substantiver som ender på *-a* og *-i*, er av hunkjønn, umarkerte substantiver som ender på andre vokaler, er av intetkjønn.

4.1.3 Subgenera i maskulinum

Innenfor maskulinum har polsk utviklet to underkategorier: én for nomina som referer til levende vesener (*kategoria żywotności*), og én for nomina som referer til personer (*kategoria męskosobowa*). Karakteristisk for disse underkategoriene er at

- substantiver med egenskapen 'levende' har: 1) akkusativ sg. lik genitiv sg.; 2) genitiv sg. på *-a* (aldri på *-u*).⁴
- substantiver med egenskapen 'mannlig-personlig' har: 1) akkusativ lik genitiv både i sg. og pl.; 2) egne former i nominativ pl.; 3) genitiv sg. på *-a*.

Maskulinum i polsk faller altså fra hverandre i tre subgenera: 1) ikke-levende maskulinum; 2) levende maskulinum; 3) personlig maskulinum.

Et maskulint substantivs subgenustilhørighet er som regel triviell, idet den følger av dets betydning, og en konsekvent markering av levende maskulina som 'm^{sp}'. (dvs. *masculinum animatum*) og personlige maskulina som 'm^{pp}' (dvs. *masculinum personale*) har derfor liten hensikt. I en ordbok til polsk som innskrenker seg til å angi de polske substantivenes genus ut fra de diamorfo-

⁴ Unntak er: *wół* 'okse', akk. sg./gen. sg. *wółu*; *bawół* 'bøffel', akk. sg./gen. sg. *bawołu*.

logiske prinsipper vi formulerte i 4.1.2, bør altså maskulina normalt oppføres nakent, uten hensyn til deres subgenus: **skygge** m1 cień [...]; **elefant** m1 słoń; **elev** m1 uczeń.

Substantiver som har egenskapen 'levende' morfologisk, men ikke semantisk, må imidlertid markeres: **sigarett** m1 papieros m^a; **pils** -en, - pilsner m^a. Hvis ordboken opplyser eksplisitt om avvikende kasusformer i tilknytning til målspråkssubstantivene, kan denne informasjonen alternativt (men mer plasskrevende) gis slik: **sigarett** m1 papieros ʅA -aʅ; **pils** -en, - pilsner ʅA -aʅ.

Navn på frukter o.l. som behandles dels om animata, dels om inanimata, kan markeres slik: **ananas** m1 ananas m^(a).

Om substantiver som i pl. dels behandles som mannlig-personlige, dels som levende, kan det informeres slik (eventuelt med tilføyelse av opplysninger om kasusformer): **engel** -en, -gler anioł m^(p) ʅNpl -oty, -owie, anieliʅ.

4.2 Pluralia tantum

I en ordbok som bare viser de polske substantivers genus, uten å si noe om kasusformer, kan pluralia tantum oppføres slik: **dør** [...] drzwi pl; **munn** [...] usta pl; **tang** [...] obcęgi pl.

4.3 Vokalvekslinger

I deklinasjonen av polske substantiver opptrer en rekke vokalvekslinger:⁵

A. Apofoniske vekslinger:

1) o : e, f.eks.: *anioł* (nom. sg.) : *aniele* (lok. sg.)

2) a : e, f.eks.: *miasto* (nom. sg.) : *mieście* (lok. sg.), *świat* (nom. sg.) : *świecie* (lok. sg.)

B. Vekslinger som beror på opprinnelige kvantitetsforskjeller:

1) ó : o, f.eks.: *wóz* (nom. sg.) : *wozu* (gen. sg.), *sól* (nom. sg.) : *sol* (gen. sg.), *woda* (nom. sg.) : *wód* (gen. pl.)

2) ą : e, f.eks.: *dąb* (nom. sg.) : *dębu* (gen. sg.), *mąż* (nom. sg.) : *męża* (gen. sg.)

C. Vekslinger som skyldes jerenes bortfall:

1) e : Ø, f.eks.: *pies* (nom. sg.) : *psa* (gen. sg.), *sen* (nom. sg.) : *smu* (gen. sg.)

I 1 og 2 veksler *o* og *a* foran hård dental med *e* foran bløt dental. I 3 og 4 veksler *ó* og *ą* i lukket sluttstavelse med henholdsvis *o* og *e* i åpen stavelse. I 5 veksler *e* i nominativ sg. (eller i gen. pl. av feminina og nøytra) med Ø i andre kasus.

I motsetning til konsonantvekslinger som *t* : *ć*, *st* : *ść* foran fremre vokal, kan ingen av disse vekslinger forutsies med sikkerhet (jf. *anioł* : *aniele* men *żywiół* : *żywióle*; *miasto* : *mieście* men *działo* : *dziale*; *sól* : *sol* men *ból* : *bólu*; *dąb* : *dębu*, men *łąd* : *łądu*; *sen* : *smu*, men *gen* : *genu*). Derfor må de angis i en ordbok som ikke begrenser seg til å informere om substantivenes genus.

Siden nominativvokalene som forandrer seg under bøyning er forskjellige – *o*, *a*, *ó*, *ą*, *e* – lar det seg i prinsippet gjøre å vise samtlige vekslinger med ett og samme understilte diakritiske tegn,

⁵ Vokalen i nom. sg. av maskulina og konsonantisk utlydende feminina nevnes først; i 3, 4 og 5 forekommer denne vokalen også i gen. pl. av feminina med vokalisk utgang og nøytra.

f. eks.: *anioł*, *miasto*, *wóz*, *dąb*, *pies*, eller ett og samme etterstilte hevede symbol, f.eks.: *anioł^o*, *miasto^o*, *wóz^o*, *dąb^o*, *pies^o*. En slik notasjon ville i og for seg være entydig – men antagelig for vanskelig å avkode.

Vil man også vise vekslingene ‘*o* (nom. sg) : *e* (gen. pl)’, ‘*ę* (nom. sg) : *ą* (gen. pl)’, ‘*Ø* (nom. sg) : *e* (gen. pl)’ på samme måte, oppstår det en tvetydighet, idet *o* kan signalisere veksling både med *e* (*anioł* : *aniele*) og med *ó* (*woda* : *wód*). I stedet for å bruke symbolet ^o kunne man da sette den alternerende vokalen som superskript til oppslagsordet, men vise flyktig *e* med asterisk:

anioł^e, *miasto^e*, *wóz^o*, *dąb^ę*, *pies^{*}*, *woda^ó*, *maska^{*}*

Brukervennligheten taler imidlertid for å velge en differensiert notasjon:

- Veksling 1 og 2 (*o* : *e* og *a* : *e*) som ikke er særlige hyppige og bare gjelder visse kasus, vises i klartekst: *powiat* *Ł* -*iecieł*
- Veksling 3 og 4 (*ó* : *o* og *ą* : *ę*) vises med understrekning av vokalen: *wó^z*, *wó^{da}*, *dą^b*⁶
- Veksling 5 (*e* : *Ø*) vises med asterisk: *sen^{*}*

Typografisk sett er understrekning ingen ideell løsning. Et estetisk mer tilfredsstillende alternativ, særlig i forbindelse med ‘*ą*’ og ‘*ę*’, som har underlengder, kunne være kursivering, altså ‘*wó^z*, *wó^{da}*, *dą^b*’ istedenfor ‘*wó^z*, *wó^{da}*, *dą^b*’. Det spørs imidlertid om kursiveringen vil være like iøynefallende for brukeren som understrekningen.

4.4 Kasusformer

Bortsett fra feminina med utgang på *-i* og på bløt konsonant, opptrer substantivets deklinasjoner i en hård og en bløt variant, avhengig av utlydende stammekonsonant. Ender stammen på en bløt konsonant (jf. 4.1.1) eller på *-j*, bøyes substantivet etter reglene for vedkommende bøyningssklasses bløte variant, ellers følger det regler for den hårde varianten. En oversikt over endelsene i alle tre kjønn og begge tall er gitt i i tabell 1 nedenunder (når en endelse bare forekommer unntaksvis, er den satt i parentes). Hvordan endelsene i genitiv og akkusativ sg. og pl. samt nominativ pl. fordeler seg på de tre subgenera i maskulinum, er vist i tabell 2. Tabell 3 viser fordelingen av endelser i feminina med utgang på *-a*, *-i* og bløt konsonant.

mask.	hårde stammer			bløte stammer		
	personl.	anim.	inanim.	personl.	anim.	inanim.
gen. sg.	-a		-a, -u	-a		-a, -u
akk. sg.	<i>G</i>		<i>N</i>	<i>G</i>		<i>N</i>
nom. pl.	-owie, -i		-y	-owie, -e		-e
gen. pl.		-ów			-ów/-i	
akk. pl.	<i>G</i>		<i>N</i>	<i>G</i>		<i>N</i>

Tabell 2: Normale kasusendelser i maskulinum

⁶ I maskuline substantiver med *ó* i siste stavelse er vekslingen *ó* : *o* langt mer frekvent enn fraværet av den, hvilket ut fra diasystematiske prinsipper burde tale for heller å markere avvikene, dvs. de tilfeller hvor vekslingen mangler. Av praktiske grunner ville imidlertid en slik fremgangsmåte by på problemer.

	maskulinum		femininum		nøytrum	
	hårdt	bløtt	hårdt	bløtt	hårdt	bløtt
gen. sg.	-a, -u		-y	-i	-a	
dat. sg.	-owi		-e	-i	-u	
akk. sg.	N/G		-ę		N	
instr. sg.	-em		-a		-em	
lok. sg.	-e	-u	-e	-i	-e	-u
vok. sg.	-e	-u	-o	-o, -i	N	
nom. pl.	-owie, -i, -y	-owie, -e	-y	-e, -i	-a	
gen. pl.	-ów	-ów, -i	-Ø	-Ø, -i	-Ø	-Ø (-i)
dat. pl.	-om					
akk. pl.	N/G			N		
instr. pl.	-ami					
lok. pl.	-ach					

Tabell 1. Normale kasusendelser for alle genera

fem.	på -a		på -i	på bløt kons.
	hård st.	bløt st.		
gen. sg.	-y		-i	
dat. sg.	-e		-i	
akk. sg.	-ę		N	
instr. sg.	-a			
lok. sg.	-e		-i	
vok. sg.	-o		-i	
nom. pl.	-y		-e	-i, -e
gen. pl.	-Ø	-Ø, -i	-Ø	-i
dat. pl.	-om			
akk. pl.	N			
instr. pl.	-ami			
lok. pl.	-ach			

Tabell 3. Normale kasusendelser i femininum

Vi forutsetter at brukeren (a) kan skjelle mellom harde og bløte stammer, (b) vet hvilke konsonantendringer som inntre foran fremre vokal; (c) er klar over at opprinnelig *-i* opptrer som *-y* etter en historisk bløt konsonant, mens opprinnelige *-y* opptrer som *-i* etter en velar (*-y*'en i *Polacy*, nom. pl. av *Polak* 'polakk' figurerer altså i tabellene som *-i*, mens *-i*'en i *braki*, nom. pl. av *brak* 'mangel' i tabellene opptrer som *-y*).

Ut fra tabellene over faktisk forekommende endelser kan vi nå fastsette hvilke endelser som skal forutsettes som normale (tabell 4 og 5):

I nøytrum forutsettes de samme endelser som i tabell 1, bortsett fra at gen. pl. av stammer med bløt utgang antas å være endelsesløs.

Dette innebærer at følgende avvik markeres:

mask.	hårde stammer			bløte stammer		
	personl.	anim.	inanim.	personl.	anim.	inanim.
gen. sg.	-a					
dat. sg.	-owi					
akk. sg.	<i>G</i>		<i>N</i>	<i>G</i>		<i>N</i>
instr. sg.	-em					
lok. sg.	-e			-u		
vok. sg.	<i>L</i>					
nom. pl.	-i		-y	-e		-e
gen. pl.	-ów					
dat. pl.	-om					
akk. pl.	<i>G</i>		<i>N</i>	<i>G</i>		<i>N</i>
instr. pl.	-ami					
lok. pl.	-ach					

Tabell 4. Forutsatte endelser i maskulinum

fem.	på -a		på -i	på bløt kons.
	hård st.	bløt st.		
gen. sg.	-y		-i	
dat. sg.	-e		-i	
akk. sg.	-ę			<i>N</i>
instr. sg.	-ą			
lok. sg.	-e		-i	
vok. sg.	-o			-i
nom. pl.	-y		-e	-e
gen. pl.	-Ø			-i
dat. pl.	-om			
akk. pl.	<i>N</i>			
instr. pl.	-ami			
lok. pl.	-ach			

Tabell 5. Forutsatte endelser i femininum

- A. I maskulinum sg. angis genitiv sg. på *-u* og dativ sg. på *-u*, samt eventuelle avvikende former i lokativ eller vokativ. I maskulinum pl. angis nominativ på *-owie* av personlige substantiver, genitiv på *-i* samt eventuelle avvikende former i instrumentalis (*-mi* istedenfor *-ami*) og lokativ.
- B. I femininum pl. angis nominativ på *-e* av substantiver på bløt konsonant, genitiv på *-i* av substantiver med bløt konsonant foran utlydende *-a* og eventuelle instrumentalisformer på *-mi*.
- C. I nøytrum pl. angis eventuell genitiv på *-i*. Ved nøytra på *-ę* oppføres bestandig genitiv sg., for å vise hvilken stamme det dreier seg om: *imię* {*-ienia*}, *jagnię* {*-ęcia*}.
- D. Lokativ på *-u* i maskulina og nøytra som ender på velar (*-k*, *-*, *-ch*) markeres ikke.
- E. Ved pluralia tantum angis alltid genitiv: *drzwi* pl {*-*}, *obcęgi* pl {*-ów*}.

Kasus markeres med følgende koder:

<i>A</i> : akkusativ	<i>L</i> : lokativ	<i>Gpl</i> : genitiv pl.
<i>D</i> : dativ	<i>N</i> : nominativ	<i>Ipl</i> : instrumentalis pl.
<i>G</i> : genitiv	<i>V</i> : vokativ	<i>Lpl</i> : lokativ pl.
<i>I</i> : instrumentalis	<i>Npl</i> : nominativ pl.	

Ved angivelse av genitiv sg. (genitiv pl. av pluralia tantum) sløyfes normalt kaskoden, dersom det ikke kommer opplysninger om andre kasus foran den: aspekt {-u}.

4.4.1 Kodingseksempler

Nedenfor følger noen eksempler på koding etter de prinsipper det er redegjort for i det foregående:

biskup	przymierze { <i>Gpl</i> -rzy}
bohater { <i>Npl</i> + -owie} ⁷	pudel*
chłopiec* { <i>D</i> -u, <i>V</i> -cze}	róg {-u}
dziób	ręka { <i>Npl</i> ręce}
gołąb {-ębiał}	rogatki* ptt {0}
kot { <i>D</i> -u}	sanie ptt {0}
gość { <i>Ipl</i> -mi}	seter
lew* { <i>D</i> -u}	stopa
otręby ptt {otrąb}	sweter*
pan { <i>D</i> , <i>L</i> -u, <i>Npl</i> -owie}	świat { <i>D</i> -u, <i>L</i> świecie}
paw {-ia}	twarz {-e} f
pisarz { <i>Gpl</i> -y}	usta ptt {0}
profesor { <i>Npl</i> + -owie}	wypadek* {-u}

Litteratur

- [DePo89] *Langenscheidts Taschenwörterbuch der polnischen und deutschen Sprache*. av S. Walewski. Berlin 1990
- [NoFr94] *Stor norsk-fransk ordbok*. av L. O. Grundt m.fl. Oslo 1994 (2. utg.)
- [NoSv92] *Norsk-svensk ordbok*. av B. Fowler og K. I. Vannebo. Oslo 1992
- [NoTy95] *Stor norsk-tysk ordbok*. av T. Hustad. Oslo [1995?] (2. rev. utg.)
- [PoEn96] *Collins. Słownik polsko-angielski*. red. J. Fisiak. Warszawa 1996
- [PoSv95] *Polsk-svensk ordbok*. av J. Kubitsky. Stockholm 1995
- [RuNo94] *Russisk-norsk ordbok*. av V. Berkov. Oslo 1994
- [SvPo88] *Svensk-polsk ordbok*. av J. Kubitsky. Stockholm 1988

⁷ Når et substantiv kan ta både en forutsatt endelse og en avvikende endelse, vises dette med tegnet + foran den avvikende endelsen. Nom. pl. av 'bohater' er altså 'bohaterzy' (normal endelse) eller 'bohaterowie'.

Uttalemarkering i tospråklige ordbøker

Using examples drawn mainly from Norwegian, the article discusses ways of providing information on stress, tonem, vowel length, vowel quality and mute consonants either by diacritical marking of lemmas and equivalents or in separate brackets.

1 Hvor mye uttaleinformasjon behøver brukeren?

At en ordbok mangler praktisk talt all uttaleinformasjon, trenger ikke å bety at den later brukeren i stikken på dette punktet. Det finnes ganske mange språk hvor man normalt kan slutte fra skrift til uttale uten nevneverdige problemer. I en bidireksjonal finsk-polsk/polsk-finsk ordbok vil f.eks. uttaleangivelse bare unntaksvis være påkrevet.

Engelsk er et slående eksempel på det motsatte. Der er spriket mellom skrift og uttale etterhvert er blitt så stort at praktisk talt hvert eneste ord må forsynes med uttalemarkering.

De fleste europeiske språk befinner seg et sted mellom disse ytterpunktene. Det betyr at en viss uttalemarkering er nødvendig, men at den ikke behøver å ta stor plass. Det kan dreie seg om opplysninger om vokalkvalitet og stumme konsonanter, eller om prosodiske faktorer som trykk, kvantitet og tonem. I hvilken grad de sistnevnte vises i normalortografien, varierer sterkt. Mens f.eks. trykkets plass konsekvent angis i gresk, blir det i slaviske språk som russisk og bulgarsk bare markert i ordbøker og i lærebøker for ikke-innfødte. Av de syv språkene i tabellen nedenfor med et prosodisk system med minst én variabel faktor, er det bare to – tsjekkisk og nygresk – som konsekvent gjenspeiler prosodien i ortografien:

	<i>trykk</i>	<i>kvantitet</i>	<i>tonem</i>
norsk, svensk	x	x	x
engelsk, tysk	x	x	–
russisk	x	–	–
tsjekkisk	–	(x)	–
nygresk	(x)	–	–
polsk	–	–	–

Prosodiske faktorer

(Faktorer som uttrykkes i normalortografien, er satt i parentes)

2 Ulik behandling av kildepråk og målpråk

I tospråklige ordbøker som ikke er tenkt benyttet utelukkende som aktive oversettelsesordbøker for brukere med kildepråket som morsmål, er det vanlig å gi opplysninger om uttalen av de enkelte lemnaer, dersom denne ikke fremgår av skriftbildet.

Veiledning om ekvivalentenes uttale, beregnet på brukere som ikke har målpråket som morsmål, er derimot langt mindre alminnelig, til tross for at denne informasjonen er nødvendig ved muntlig tekstproduksjon. Av avgjørende betydning synes det å være hvor stor plass uttalemarkeringen vil oppta. Medfører den ingen eller en utbetydelig økning av ordbokens omfang, som avmerkingen av betoningen av russiske ord, blir den ofte inkludert; i motsatt fall utelates den i regelen.

Den lovmessighet Bo Svensén mener å kunne konstatere: «[i] tvåspråkiga sammanhang måste [...] uttalet av praktiska skäl ges i de ordböcker som är avsedda att användas passivt» (Sv87:14), stemmer altså bare delvis. Å informere om tysk uttale i en ordbok der tysk er målpråk, byr f.eks. ikke på uoverstigelige problemer, og en del ordbøker til tysk omfatter da også slike opplysninger. Selv for engelsk som målpråk finnes faktisk unntak. Ett av dem er *Russian-English Dictionary* av Akhmanova, Vygodskaja o.a. (RUENG58), som prøver å vise uttalen av de engelske ordene ved hjelp av diverse tilføyde diakritika – uten dog å gå så langt som Sir William Craigie i hans «System of marks applied to the ordinary spelling of English». Når det er nødvendig, gir RUENG58 til og med etterstilte uttaleopplysninger i lydskrift. Slår man opp på på det russiske ordet for 'ljå' (sv. 'lie', da. 'le') i RUENG58, finner man: *кочá II ж. (с.-х. орыдуе) scythe [saið]*.

3 Innbakt og utskilt uttaleangivelse

Den beste og mest presise informasjon om uttalen får brukeren hvis uttaleopplysningene skilles ut og presenteres for seg. En slik skrivemåte er imidlertid plasskrevende, og det er derfor fristende å forsøke å legge så mye informasjon som mulig inn i selve oppslagsordet, ved å tilføye forskjellige ortografifremmede tegn over og under, foran og etter bokstavene. Denne fremgangsmåten vil vi kalle innbakt uttaleangivelse.

All innbaking av uttaleinformasjon i selv oppslagsordet innebærer at det normale skriftbildet endres. Ordet fremtrer i ordboken med andre ord ikke helt slik som brukeren er vant til å møte det i løpende tekst. Hvor sjenerende dette virker på gjennomsnittsbrukeren, vet man vel lite om, men erfaring med diverse andre typografiske detaljer, f.eks. anvendelse av bestemte typer anførselstegn, kan tyde på at brukeren stort sett bare registrerer det som er meningsbærende eller betydningsfullt for ham. Hvis han ikke vet hva de akutte og grave aksentene i oppslagsordet betyr, overser han dem, og er han bare interessert i trykkets plassering, men uinteressert i tonelag, fester han seg ikke ved om aksenten peker mot venstre eller høyre. Det forholder seg neppe annerledes med dette enn med alle markeringene av orddelingspunkter i engelsk-amerikanske ordbøker – (f.eks. *con·ve·ni·ence*, *ex·am·ine*, *su·per·cil·i·ous*) – som ubevisst filteres bort når denne informasjonen er uvesentlig.

4 Hva bør den innbakte uttaleangivelsen omfatte?

I det følgende hentes eksemplene fra norsk, dvs. et språk hvor samsvaret mellom skrift og uttale er langt bedre enn i engelsk, men hvor trykk, kvantitet, tonem, konsonanters stumhet og vokalkvalitet ofte vil måtte angis.

4.1 Prosodiske faktorer

For norsk bør en noenlunde dekkende uttaleangivelse vise:

- TRYKK i flerstavellesord (**kanon** har trykk på siste stavelse hvis det betyr 'skyts' og på første hvis det betyr '(kirkelig) forskrift; fortegnelse over kanoniske skrifter i Bibelen')
- KVANTITET, når den ikke fremgår av skriftbildet (i pronomenet **man** er a'en kort, i substantivet **man** er den lang)
- TONEM i flerstavellesord (**anklage** uttales med tonem 2 hvis det er et substantiv, og med tonem 1 hvis det er et verb)

I enstavelsesord er angivelse av trykk og tonelag overflødig. Her trenges uttalemarkering bare ved avvik fra de normale kvantitetsforhold, dvs. (1) hvis kort vokal følges av én konsonant, (2) hvis lang vokal følges av flere konsonanter.

- > Man kan selvsagt spørre om det er noen vits i å skjelne mellom tonem 1 (sv. 'akut accent') og tonem 2 (sv. 'grav accent') når de fleste ikke-morsmålstalende aldri lærer å realisere forskjellen i sin egen uttale – og ofte heller ikke kan høre den. Men også for den som ikke mestrer distinksjonen i praksis, kan det være av verdi å vite at verbet **anklage** uttales annerledes enn substantivet **anklage**. En ordbok som vil informere noenlunde dekkende om norsk uttale, bør derfor opplyse om tonem ved alle flerstavellesord.

4.2 Stumme konsonanter

Uttaleangivelsen bør vise stumme konsonanter i ord som **bord** [bo:r], **brød** [brø:], ettersom stumheten her ikke lar seg forutsi (jf. **sverd**, **lød**). Når den derimot er forutsigbar, som i **hjem** [jem:], **hvit** [vit:], **deilig** [dei`li], kan markeringen sløyfes.

4.3 Vokalkvalitet

Uttaleangivelsen bør vise om 'u' og 'o' uttales lukket (som i **skuffelse**, **skog**) eller åpent (som i **skuff**, **tog**).

5 Systemer for angivelse av prosodiske faktorer

Eksisterende systemer for innbakt markering av prosodiske faktorer kan forsøksvis inndeles slik på grunnlag av markørens plassering i forhold til stavelleskjernen:

A. Foranstilt

- 1) *Normal IPA-notasjon*: angivelse av TRYKK med loddrett strek (´) foran betonet stavelse: **be´tale**
- 2) *Tonemmarkerende IPA-notasjon*: angivelse av TRYKK og TONELAG med hhv. akutt aksent (tonem 1) og grav aksent (tonem 2) foran betonet stavelse: **lèse, be´tale** (istedenfor grav aksent brukes undertiden hake: **lèse**)

B. Understilt

- 1) *Forenklet Duden-notasjon*: angivelse av TRYKK med prikk under betonet vokal uten hensyn til kvantitet: **betale**
- 2) *Full Duden-notasjon*: angivelse av TRYKK og KVANTITET (vokallengde) med prikk under betonet kort vokal og strek under betonet lang vokal: **fortelle, betale**

C. Overstilt

- 1) *Overstilt aksentnotasjon*: angivelse av TRYKK og TONELAG med hhv. akutt aksent (tonem 1) og grav aksent (tonem 2) over betonet vokal: **betále, lèse**. I de forholdsvis få tilfeller hvor en vokal har aksent også i normalortografien, som i **allé, idé** o.l., vises dette ved at vokalen kursiveres: **allé**

D. Etterstilt

- 1) *Forenklet etterstilt aksentnotasjon*: angivelse av TRYKK og KVANTITET med akutt aksent anbrakt: (1) etter betonet vokal når vokalen er lang: **beta´le, le´se**; (2) etter betonet vokal + konsonant når vokalen kort: **fortel´le**
- 2) *Full etterstilt aksentnotasjon*: angivelse av TRYKK, TONELAG og KVANTITET med hhv. akutt aksent (tonem 1) og grav aksent (tonem 2) anbrakt: (1) etter betonet vokal når vokalen er lang: **beta´le, le´se**; (2) etter betonet vokal + konsonant når vokalen kort: **fortel´le**
- 3) *Utvidet etterstilt aksentnotasjon*: som vanlig etterstilt aksentnotasjon, supplert med: (1) skråstrek i fugen mellom de to øverste ledd i sammensatte ord, dersom det første av disse er betonet: **før´ste/mann**; (2) markering av bitrykk, når dette ikke faller på første stavelse etter sammensetningsfugen: **før´ste/fioli´n**.¹

- Til D1, D2, D3: Når flere (ulike eller like) konsonanter tilsammen betegner én lyd, følger noen ordbøker som bruker etterstilt aksentnotasjon, hovedregelen om at aksenten skal plasseres etter betonet vokal + konsonant når vokalen kort: **forlen´ge, hotel´l, retus´j**.

Mer brukervennlig er antagelig følgende løsning: Når flere ulike konsonanter betegner én lyd, settes aksenten etter hele konsonantgruppen: **forleng´e, retusj´, sang´/kor**; ved geminert konsonant anbringes aksenten etter geminaten, med mindre ordet kan deles mellom de to konsonantene: **hotell´, tel´le, vann´/kran, van´ne**.

5.1 Diftong eller to vokaler?

I notasjoner som ikke angir trykkets plass ved et tegn anbrakt foran den betonede stavelse, oppstår det problemer i forbindelse med ´ai´, ´ei´, ´oi´, som kan representere dels diftonger, dels vokaler tilhørende forskjellige stavelser. I den fulle Duden-notasjonen, slik denne anvendes i tyske ord-

¹ Fugemarkestreken kan også være relevant for uttalen: **u´tøy´øy** som ligger langt ute i havet´ er t´en uaspirert, i **u´tøy** er den aspirert.

Bitrykksprikken kan brukes til å markere at en vokal etterfulgt av flere konsonanter er lang: **ber´g/a´rt**.

bøker, løses problemet ved å plassere en strek under begge vokaler dersom de utgjør en diftong: **Paranoja**, men **paranojd**. I forenklet Duden-notasjon kan man tilsvarende skjelne mellom **paranoja** og **paranojd**, slik det gjøres i NOIO93.

I den overstilte aksentnotasjonen plasserer man aksenten over den første av de to vokalene dersom de danner diftong, og over den andre dersom de uttales hver for seg og annen vokal er betonet, f.eks. **paranòia**, men **paranoïd**. Notasjonen skjelner imidlertid ikke mellom diftongisk 'ei' i **fordréining** og ikke-diftongisk 'e-i' i **européisk**. (I brukerveiledningen til RUÑO94, som anvender overstilt aksentnotasjon, sies det ingenting om behandlingen av diftonger, men praksis synes å være som beskrevet.)

Ved etterstilt aksentnotasjon må ikke-diftongisk uttale av 'ai', 'ei', 'oi' med trykk på i'en vises særskilt, enten slik: **paranoi'd** [o-i], eller slik: **paranoïd** [-no-i'd].

5.2 Kvantitet

Ved forenklet Duden-notasjon og overstilt aksentnotasjon må (eller bør) det i visse tilfeller informeres særskilt om vokallengde: definitivt [-'fín:], skjèbne [''je:-] (RUÑO94). Opplysninger om avvikende kvantitet i hyppig forekommende prefikser som 'an- [an:-], frem- [frem:-], gjen- [jen:-]' osv. kan eventuelt gis i en ordboksgrammatikk, slik det er gjort i RUÑO94. Dette er en økonomisk løsning, men faren for at en del brukere overser informasjonen må regnes som ganske stor.

5.3 Forenklinger

Hvis man ikke vil vise tonelag og vokallengde, bare trykkets plassering, kan man nøye seg med å avmerke avvik fra initialbetoning. I så fall bør man avstå fra å bruke etterstilt aksentnotasjon. Å la oppslagsord med trykk på første stavelse stå umarkert, samtidig som man angir ikke bare trykkets plass, men også tonelag og vokallengde i oppslagsord som ikke har trykk på første stavelse, slik det gjøres i *Bokmålsordboka* (BO94), er inkonsekvent, fordi det fører til at brukeren får flere opplysninger om oppslagsordet når første stavelse er ubetont enn når den er betont. BO94 informerer om at **balla'de** uttales med tonelag 2 og **eta'sje** med tonelag 1 – men sier ingenting om tonemforskjellene i homografpar som: (1) **I bok'ser** 'nevekjemper' – **II bok'ser** 'hund av tysk rase', (2) **I set'ter** 'typograf' – **II set'ter** 'fuglehund', (3) **I svei'ser** 'fagarbeider som utfører sveising' – **II svei'ser** 'fjøsørker' (sv. 'ladugårdsförman'), ettersom disse ordene, i tråd med ordbokens prinsipper, oppføres uten aksenter, dvs. slik: **bokser**, **setter**, **sveiser**. Til forsvar den praksis BO94 har valgt, kan det selvfølgelig anføres at brukeren ville fått enda mindre informasjon hvis ordboken i oppslagsord med trykksvak førstestavelse hadde brukt en notasjon som bare viste trykkets plass og ikke sa noe om tonem og vokallengde. Det kan imidlertid neppe herske tvil om at det eneste *konsekvente* ville være å skrive enten: (1) **ballàde**, **I bokser**, **II bokser**, **etasje**, **I setter**, **II setter**, eller: (2) **balla'de**, **I bok'ser**, **II bok'ser**, **eta'sje**, **I set'ter**, **II set'ter**.

5.4 Hører den overstilte aksenten til i ordet eller ikke?

Ved overstilt aksentnotasjon eksisterer det muligens en viss forvekslingsfare når kildepråkets normalortografi også bruker aksenter. Da kan det by på problemer for brukeren å avgjøre om

aksentene er en uttalehjelp, tilføyd av ordboksredaksjonen, eller en del av ordets normale skrivemåte. I RuNo94 unngås, som allerede nevnt, problemet ved at vokaler som har aksent også i normalortografien, kursiveres.

- > Et språk med utbredt bruk av ortografifremmed overstilt aksentnotasjon i ordbøkene er italiensk. I de fleste italienske ord ligger trykket på nest siste stavelse, men en del ord (eller ordformer) har trykk på tredjesiste stavelse, og noen på siste. I rettskrivningen angis trykket bare ved de flerstavellesordene som har sluttbetoning: *città, perché*. Dessuten brukes aksent i enkelte enstavellesord for å skjelne mellom homografer: *sé* 'seg', *se* 'hvis'.

I ordbøker fra italiensk til andre språk er det ganske vanlig å vise trykk ved å sette til aksenter som ikke finnes i rettskrivningen. Munksgaards italiensk-danske ordbok (ITDA96) aksentuerer f.eks. alle ord med mer enn én stavelse. Ved *a*, *i* og *u* brukes alltid accent grave: *àsino, ìndice, ùndici*, ved *e* og *o* brukes accent grave når vokalen uttales åpent og accent aigu når den uttales lukket: *vérde, sèmpre, sòldo, sóle*.

I praksis er forvekslingsrisikoen i dette tilfellet neppe særlig stor, for brukeren kan gå ut fra at alle aksenter som ikke står over en vokal i siste stavelse, er tilføyd av ordboksforfatterne og altså fremmede for normalortografien. Enkelte enspråklige italienske ordbøker foretrekker allikevel å gi opplysningene om trykk og vokalkvalitet adskilt, i en hakeparentes etter oppslagsordet: *asino* [à-]; *indice* [in-]; *soldo* [sòl-]; *sole* [só-], til tross for at denne fremgangsmåten er mer plasskrevende.

5.5 Typografiske problemer ved over- og understilling

Typografisk kan både over- og understilte diakritika volde vanskeligheter – de overstilte i forbindelse med 'å', de understilte ved bokstaver som har underlengde. Hvis man bruker dem, må man påse at akutt og gravis ikke havner i ringen over 'å' (jf. artiklene om *слеза* og *настоящее* i RuNo94), og at en prikk under 'y' ikke smelter sammen med underlengden og blir nærmest uleselig (jf. oppslaget *stereotyp* i NoIO93). Man kan lure på om Duden-notasjonen ikke ville sett annerledes ut hvis 'y' hadde vært en vanlig bokstav på tysk!

5.6 Stumme konsonanter og vokalkvalitet

Stumme konsonanter kan markeres med

1. en prikk under konsonanten: **borð**
2. kursivering av konsonanten: *borð*

Åpen uttale av vokalene 'u' og 'o' kan markeres:

3. innbakt med prikk under vokalen: **pøst, skuff²**
4. i uttaleparentes: **post** [-å-], **skuff** [-o-]

Løsning 3 er utelukket ved Duden-notasjon. Løsning 1 kan kombineres med Duden-notasjon, men kombinasjonen vil antagelig virke forvirrende på brukerne, ettersom betydningen av understilt prikk i så fall avhenger av om den opptrer under en vokal eller en konsonant. Den samme innvendingen gjelder også for en kombinasjon av løsning 1 og 2 utenfor Duden-notasjon.

² Dette er en utradisjonell løsning.

Dersom man ikke bruker Duden-notasjon og ønsker at all informasjon skal gis innbakt, synes det fornuftigste valg å være en kombinasjon av løsning 2 og 3.

6 Utskilt uttaleangivelse

Ikke all uttaleangivelse kan bakes inn i lemmaet eller ekvivalenten. I en del tilfeller kan det være nødvendig å opplyse særskilt om uttalen. Som regel plasseres uttaleinformasjonen da i hakeparentes etter ordet eller ordene den gjelder, og gis enten i en ortografisk transkripsjon eller med (delvis) bruk av lydskrift: **seksten** [sei'sten], i **like måte** [i li'ge må'de]. Ofte utelates da de deler av ordet hvor uttalen er normal: **kei'ser** [k-], **pensjonis't** [pang-] (eller [paŋ-]).

6.1 Uttalemessige uregelmessigheter i bøyde former

Opplysning om uregelmessigheter som bare gjelder uttalen, kan gis i uttaleparentes etter bøyingsangivelsen eller bøyingskoden, som vist i eksemplene 1–8 nedenfor.³ Må oppslagsordets bøyning oppføres eksplisitt, kan eventuelle uttalemessige avvik markeres innbakt i de bøyde formene på vanlig måte (jf. eks. 1 nedenfor). Markering av stum konsonant i slike tilfeller forutsetter allikevel bruk av uttaleparentes, dersom ordboken bruker kursivering både for stumme konsonanter og for eksplisitte bøyingsformer:

- 1) **far** fa'ren, fe'dre; **mor** mo'ren, mø'dre o.l.
- 2) **profes'sor** m1 [-o'rer]
- 3) **blønst** m1 [blåm'ster]; **ert** I m1/f [ær'ter]; **geit** f1 [jei'ter] o.l.
- 4) **fiŋg'er** -en, fiŋg'rer el. fiŋg're^Δ; **skul'der** -en/(-dra), skul'drer el. skul'dre^Δ
- 5) **god** a1 [go, gått, go'(d)e]
- 6) **lik** a1 [lik't]; **ha'rd** a1 [har't]
- 7) **le'se** v2 [le'ser]; **le've** le'ver, lev'de el. le'vet^Δ

Avviksmarkeringen ovenfor legger til grunn at en lang vokal normalt ikke forkortes når det legges bøyningendelser til et ord: *myk, mykt* (jf. eks. 6 ovenfor); *tale, talte, talt* (jf. eks. 7 ovenfor). Når det gjelder trykk og tonelag, viser den avvik fra følgende normaltilstand:

Substantiver: Bestemt form entall har samme tonelag som den ubestemte form: *hest, hes'ten* (jf. eks. 1 ovenfor). Et enstavelsessubstantiv som danner flertall på *-er*, har normalt dobbelt tonelag i flertall: *hest, hes'ter* (jf. eks. 3 ovenfor). Et flerstavelsessubstantiv som danner flertall på *-er*, har normalt samme trykk og tonelag i flertall som i entall: *mang'el, mang'ler; rid'der, rid'dere* (jf. eks. 4 ovenfor).

Verb: Når infinitiv av et usammensatt verb har dobbelt tonelag, er enkelt tonelag i presens normalt dersom verbet er sterkt: *bry'ter, fal'ler, sit'ter*, men unormalt dersom det er svakt: *dre'per, le'ser, le'ver, set'ter* o.l. Som svake regnes i denne forbindelse alle verb der preteritum ender

³ Eksemplene er hentet fra en bidireksjonal norsk-polsk ordbok som er under utarbeidelse. Former som ikke er tillatt i offisiell rettskrivning (riksmålsformer), er markert med etterstilt ^Δ.

på *-et* (med mindre *-et* hører til verbets stamme, som i *slet*), *-te*, *-(d)de*; som sterke regnes alle øvrige verb.

Å informere systematisk om den slags uregelmessighetene kan virke omstendelig, men i en ordboken som informerer om trykk, tonem, kvantitet, vokalkvalitet og konsonanters stumhet i selve oppslagsordet, ville det være inkonsekvent å overse dem.

6.2 Uttaleangivelse ved forkortelser

Forkortelser kan være av to slags:

- 1) de egentlige forkortelser, som ved høytlesning alltid erstattes med det de står for, f.eks. 'osv.' (uttalt «og så videre»), 'etc.' (uttalt «et cetera»)
- 2) forkortelsesord (initialord), som ved høytlesning leses som de skrives, idet de uttales
 - a. som vanlige ord, f.eks. 'NATO [na'to]
 - b. som sekvenser av bokstavnavn, f.eks. 'UB [u`-be]
 - c. dels om vanlige ord, dels som sekvenser av bokstavnavn, f.eks. 'SAS' [sass el. ess-a-ess'].

Ved forkortelsesord bør uttalen alltid vises i uttaleparentes (altså: 'NATO [na'to]', ikke 'NA'TO'). Fravær av uttaleparentes etter et forkortelsesoppslag forteller da at forkortelsen skal leses som det som står i parentes etter likhetstegnet, f.eks.: osv. (= og så videre) itd. (= i tak dalej).

7 Paradigmatisk og syntagmatisk prosodi

Som regel opplyser ordbøker bare om paradigmatisk prosodi, dvs. om trykk og tonelag når et leksem opptrer isolert. I visse tilfeller, f.eks. ved mer eller mindre faste forbindelser av verb og adverb, utgjør imidlertid flere leksemer en prosodisk enhet. Setningen «hun drog til Nils» kan, avhengig av prosodien, bety: (a) 'hun reiste til Nils', (b) 'hun slo til Nils'. Her kunne det være ønskelig å markere for brukeren at i betydningen 'slå' blir **dra til** uttalt [dra-til'] eller [dra`-til], ikke [dra'-til]). Dette kunne eventuelt gjøres med notasjoner som **dra til'** eller **dra 'til**.

Litteratur

- BO94: *Bokmålsordboka*. av M. I. Landrø, B. Wangensteen m.fl. Oslo 1994
- ItDa96: *Italiensk-dansk ordbog*. av G. Boysen, E. Strudsholm. København 1996
- NoIO93: *Norsk illustrert ordbok*. av T. Guttu. Oslo 1993
- RuEng58: *Russian-English Dictionary*. av V. Akhmanova o.a. Moskva 1958
- RuNo94: *Russisk-norsk ordbok*. av V. Berkov. Oslo 1994
- Sv87: Bo Svensén. *Handbok i lexikografi*. Stockholm 1987

Bo Svensén

Etymologisk information i enspråkiga allmänordböcker

Most monolingual general dictionaries can be described as basically synchronic, but some of them also include a diachronic component providing etymological information. This contribution focuses on some structural aspects of the presentation of etymological information in monolingual dictionaries, applying the conceptual and terminological framework used in *Nordisk leksikografisk ordbok* [Nordic Lexicographic Dictionary].

1 Inledning

En enspråkig allmänordbok är normalt en synkronisk ordbok, dvs. den beskriver språkets tillstånd vid en bestämd tid. I de flesta synkroniska enspråkiga allmänordböcker är denna tid identisk med ordbokens samtid, dvs. ordboken är vad man kallar en synkronisk samtidsordbok. Vissa sådana ordböcker för allmänt bruk avviker från den synkroniska principen genom att de innehåller en diakronisk komponent i form av en **etymologiangivelse**.

Den etymologiska informationen är alltså på sätt och vis en främmande fågel i den här typen av ordbok, och frågan är varför den egentligen finns där. Men jag skall inte uppehålla mig vid den saken, eftersom det som i första hand har intresserat mig är själva presentationen av etymologisk information: dels etymologiangivelsens plats och funktion i ordboksstrukturen, dels själva angivelsens struktur och innehåll. Man skulle kunna kalla den första aspekten för **yttre etymologistruktur** och den andra för **inre etymologistruktur**.

Många av de begrepp som beskrivs i *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO 1997) avser just ordbokens struktur, och jag hade tänkt försöka tillämpa NLO:s begreppsapparat så långt det går vid beskrivningen av olika slag av etymologistruktur.

Men först några begrepp som gäller all ordboksstruktur. Ett textelement i en ordboksartikel har i en given situation en av två olika funktioner: antingen utgör det en utsaga om ett annat textelement, eller också är det självt föremål för en sådan utsaga:

sober ... [fra. *sobre*, lat. *sobrius* nykter]

I exemplet utgörs själva utsagan av "[fra. *sobre*, lat. *sobrius* nykter]", och det som utsagan handlar om är lemmat "**sober**". Kombinationen av två textelement som står i en sådan relation till varandra kallas i NLO en **bearbetningsenhet**. Det är ofta fruktbart att betrakta förhållandet mellan bearbetningsenhetens två delar som en relation mellan ett **tema** och ett **rema**, där i detta fall "**sober**" är tema och "[fra. *sobre*, lat. *sobrius* nykter]" är rema. Det som i en sådan relation utgör rema kallar vi **angivelse**, i exemplet en etymologiangivelse, och det som utgör tema kallar vi angivelsens **adress**. Adressen för en angivelse är oftast lemmat (som i exemplet), och i det här fallet säger man att det föreligger en **adressering** från etymologiangivelsen till lemmat:

adress	↔	angivelse
tema		rema
sober		[fra. <i>sobre</i> , lat. <i>sobrius</i> nykter]

Etymologiangivelsens adressering är intimt förknippad med dess plats och funktion i ordboksstrukturen, dvs. det jag kallar yttre etymologistruktur.

2 Yttre etymologistruktur

2.1 Etymologi och makrostruktur

Den struktur som har den kanske största betydelsen för etymologiangivelsens adressering är **makrostrukturen**, som i NLO definieras som ordningsföljden och relationerna mellan de lemman som ingår i ordbokens lemmalista. Den enklaste formen är den som kallas **glattalfabetisk makrostruktur**, där varje textblock bara innehåller ett lemma och där alla lemman i hela ordboken är sorterade i strängt alfabetisk ordning. Där är det som regel inte några problem med adresseringen: det föreligger en **explicit adressering** från etymologiangivelsen till det enda lemmat i textblocket:

fideikommiss *-et, -er* (hist., utenl.) eiendom som ... [lat. 'betrodd (gods)'; av *fides* troskap, og perf. pt. av *committere* overdra]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

Men det är inte helt oproblematiskt med adresseringen i alla ordböcker med glattalfabetisk makrostruktur. Vad skall vi t.ex. säga om följande fall, där man bara anger etymologin vid *ett* av flera besläktade ord och överlämnar åt användaren att räkna ut vilka andra lemman som etymologiangivelsen möjligen kan tänkas vara tillämplig på:

¹perfek't adj. ...

HIST.: sedan 1663; av lat. *perfectus* 'färdiggjord; fulländad', till *per* och *facere* 'göra'; jfr *parfait*

perfektion ...

HIST.: sedan 1651

perfektionism ...

HIST.: sedan 1947

perfektionist ...

HIST.: sedan 1950-talet

(NEO 1995–96)

Här skulle man möjligen kunna tala om en **implicit adressering**, avsedd enbart för den som vet vilka ord som är besläktade.

Jag går nu över till sådana makrostrukturer där flera lemman har sammanförts i samma textblock. Bakom den typen av struktur ligger åtminstone delvis en pedagogisk avsikt, nämligen att visa vilka ord som är etymologiskt besläktade. I princip bör det då inte bli någon konflikt mellan makrostrukturen och etymologistrukturen.

När det gäller den etymologiska informationens utformning har lexikografen två vägar att gå, beroende på hur pass noggrant han vill redovisa etymologin för vart och ett av de ord som ingår

i textblocket. Vid noggrann redovisning måste som regel varje lemma i textblocket föras med etymologiangivelse:

ambiva'lens ... [fra nylat. *ambivalentia* afl. af latin *ambivalens*, se *ambivalent*]
— **ambiva'lent** ... [fra latin *ambivalens* (gen. *-valentis*) med dobbelt værd ...]

(Politikens Nudansk ordbog 1995)

Här finns det ingen principiell skillnad gentemot den glattalfabetiska principen när det gäller adresseringen. Varje etymologiangivelse är explicit adresserad till ett enda lemma.

Men i många fall vill man antingen spara utrymme eller anser att användarna inte är betjänta av detaljerad etymologisk information vid varje lemma. Då brukar textblocket få en enda etymologiangivelse, som då kan sägas vara adresserad till samtliga lemman i textblocket. Den fungerar som ett slags minsta gemensam nämnare, och det är uppenbart att precisionen inte kan bli lika stor i sådana fall:

motor ... **motorik** ... **motorisera** ... **motorisk** ... **motorism** ... **motorist**
... [lat. *movēre* (perf. part. *motus*) sätta i rörelse. Jfr *motion*, *motiv*]

(Svenska och främmande ord 1974)

2.2 Etymologi och förhållandet makrostruktur–mikrostruktur

Den princip man i en viss ordbok har valt att följa när det gäller förhållandet homonymi–polysemi har stor betydelse för den yttre etymologistrukturen, och nu kommer vi alltså in på ett område som ligger på gränsen mellan makrostruktur och mikrostruktur.

Traditionellt har man definierat homonymi efter språkhistoriska kriterier. Det har inneburit att likalydande ordformer med olika betydelse och olika ursprung har betraktats som homonymer och i ordböcker presenterats i olika artiklar. Med detta historiska synsätt blir det normalt inte någon konflikt mellan etymologistrukturen och ordboksstrukturen i övrigt:

sky I subst.: *der er ikke en s. på himlen* ... [fællesnord.;
besl. m. *skjul*, *skygge I–II* ...]
sky II subst.: (stivnet) kødsaft ... [20. årh.; fra fransk *jus* ...]

(Politikens Nudansk ordbog 1995)

Annorlunda blir det när man lämnar det historiska betraktelsesättet och låter andra kriterier bestämma ordbokens uppläggning. Den i fransk lexikografi vanliga metoden med s.k. *dégrouperment* bygger snarast på semantiska kriterier och innebär att likalydande ordformer med samma ursprung och i övrigt samma formella egenskaper men med olika betydelse behandlas som homonymer, inte som delbetydelser hos samma ord. Mikrostrukturen avlastas, och makrostrukturen blir mer komplicerad:

1. **COLONNE** ... n. f. (lat. *columna*; v. 1100) 1. Support vertical de forme cylindrique ...
2. **COLONNE** ... n. f. (de *colonne* 1; 1660) Alignement vertical de chiffres ...

3. COLONNE ... n. f. (de colonne 1; 1680) 1. Alignement de personnes les unes derrière les autres ...

(Lexis 1989)

Här ser man tydligt på hänvisningarna från **2** till **1** och från **3** till **1** hur det har uppstått en diskrepans mellan det etymologiska perspektivet och ordboksstrukturen.

Det mest extrema fallet av diskrepans mellan etymologistruktur och ordboksstruktur är förmodligen det som representeras av *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO 1995–96). I NEO har man tillämpat den s.k. lemma-lexemmodellen, som enkelt uttryckt kan sägas innebära att likalydande ordformer som tillhör olika ordklasser eller i övrigt har olika formella egenskaper betraktas som homonymer och presenteras i separata artiklar. Från den historiska aspekten bortses helt:

¹byrå [by'- el. by'-] subst. ~n ~ar ...

- en (finare) förvaringsmöbel ...

HIST.: sedan 1788; av fra. *bureau* '(tygklädd) skrivpult; skrivrum; kontor', urspr. 'grovt tyg', till *bure* 'vadmal'

²byrå [by'- el. by'-] subst. ~n ~er [byrå'er]

- avdelning som sköter viss typ av tjänster inom offentligt organ ...

HIST.: sedan 1801; av samma urspr. som ¹byrå

(NEO 1995–96)

Det omvända fallet gäller synen på vad polysemi är. Enligt lemma-lexemmodellen innebär polysemi olikhet i semantiskt avseende mellan likalydande ordformer som tillhör samma ordklass och i övrigt har samma formella egenskaper. Även här bortses i strukturen helt från det historiska. Makrostrukturen avlastas, och mikrostrukturen blir mer komplicerad. Resultatet blir i många fall ganska överraskande kombinationer av betydelseenheter:

skall' a verb ~de ~t ...

- 1 ljuda starkt och (ngt) ekande ...: *slagorden* ~de ...

HIST.: sedan 1682; till **skall**

- 2 hårt träffa ngn's huvud med den egna skallen ...: *han* ~de

sönder motståndarens näsa ...

HIST.: sedan 1913; till **skalle**

(NEO 1995–96)

Detta innebär att etymologin genomgående måste anges på delbetydelsenivå, och när det gäller den stora mängd av fall där delbetydelseerna faktiskt *har* samma ursprung får man ange etymologin under en av betydelseerna och hänvisa dit från de övriga.

2.3 Etymologi och mikrostruktur

I och med detta har jag kommit in på förhållandet mellan etymologistruktur och **mikrostruktur**, och om den saken kan jag fatta mig kort. Angivelsen kan placeras på ett av två ställen i artikeln, sist eller först. Att den kan placeras sist har vi redan sett flera exempel på, men det är inte alls ovanligt att den står först:

DISCRIMINATION ... n. f. — 1870 ; lat. *discriminatio* «séparation» 1.

PSYCHOL. Action de distinguer ... 2. COUR. Le fait de séparer un groupe social des autres ...

(Petit Robert 1993)

2.4 Etymologi och fördelningsstruktur

Ett annat strukturbegrepp som beskrivs i NLO är **fördelningsstruktur**. Med det menas strukturen hos den information som kan ges på olika ställen i ordboken, närmare bestämt på tre ställen:

- i de enskilda artiklarna
- i översiktsartiklar
- i en självständig komponent i utanförtexten, dvs. före eller efter ordbokens huvudlemmalista.

Exemplen hittills har alla gällt enskilda artiklar, som är det vanligaste fallet.

Fallet med översiktsartiklar kan sägas föreligga när exempelvis ett ofta förekommande ordbildningselement förklaras i en egen artikel med egen etymologiangivelse, till vilken hänvisas från etymologiangivelsen i ett stort antal enskilda artiklar:

-ist brukt til å danne subst. for 1 person med en viss opptreden, levemåte ...:

antagonist, ... alkoholist ... 2 dyrker av en viss vitenskap: germanist, nordist ...

[fr. *-iste*, lat. *-ista*, gr. *-istes*]

monark ... [gr.] **monarkj** ... [gr., av *monos* alene, og *arkhe* regjering]

monarkisk ... [se *-isk*] **monarkist** ... [se *-ist*] **monarkistisk** ... [se *-isk*]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

Att det ges etymologisk information i ordbokens utanförtext är inte så vanligt, men bland de nordiska ordböckerna förekommer det exempelvis i *Politikens Nudansk ordbog*, där det i vissa artiklar hänvisas till en språkhistorisk översikt. Men den verkliga klassikern på det här området är *American Heritage Dictionary*, som kom ut 1969. Ordboken är försedd med ett alfabetiskt appendix med cirka 1.500 uppslagsord bestående av indoeuropeiska rötter, med riklig exemplifiering av varje rots förekomst i olika indoeuropeiska språk. Till denna komponent i utanförtexten hänvisas alltså från ett stort antal artiklar i ordboken.

3 Inre etymologistruktur

Så långt den yttre etymologistrukturen. Jag går nu över till den inre, som alltså är etymologiangivelsens interna struktur och de upplysningar som ges där. Även inom etymologiangivelsen kan man, så att säga på mikronivå, tala om tema och rema, adress och angivelse.

I det enklaste fallet finner man som regel följande tre komponenter: uppgift om ursprungsordets språktillhörighet, uppgift om ursprungsordets form och uppgift om ursprungsordets betydelse:

plekter ... [gr. *plektron* liten stav]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

Den här sekvensen kan vid behov upprepas flera gånger inom en och samma etymologiångivelse, och för varje gång förflyttar man sig bakåt i tiden mot ett äldre språkstadium, antingen inom samma språk eller i ett annat språk:

kosty'm ...

I ...

HIST.: sedan 1873; av fra. *costume* med samma bet.; av ita. *costume* 'vana, bruk'; av lat. *consuetudo* 'vana, sed, bruk'; ...

(NEO 1995–96)

Hur många gånger detta sker beror dels på hur många utvecklingsled som i verkligheten går att urskilja, dels på hur detaljerat lexikografen anser sig behöva redovisa ordets historia. Han kan hoppa över ett eller ett par utvecklingsled, som bedöms som mindre viktiga, för att snabbare nå fram till det äldsta kända ursprungsordet:

kerami'k ...

HIST.: sedan 1884; bildn. till grek. *keramos* 'krukmakarlera; lervas; tegel'

(NEO 1995–96)

Här har man valt att utelämnas den form i vilken ordet närmast inlånades i svenskan, det franska *céramique*.

En annan möjlighet är att göra halt innan man har nått så långt tillbaka som till det äldsta kända ursprungsordet:

molar I *-en, -er* kinnstann ... [lat. (*dens*) *molaris* (tann) som minner om en møllestein]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

Här har man inte gått så långt som till det latinska grundordet *mola* 'møllestein'.

Inom varje utvecklingsled kan i sin tur en eller två av komponenterna utelämnas. Språkets namn utelämnas naturligtvis om utvecklingsledet i fråga inte innebär byte av språk. I övrigt är det oftast ursprungsordets betydelse som utelämnas:

nukle'ar ... [gennem eng. *nuclear*, fransk *nucléaire* fra nylat. *nuclearius* afl. af latin *nucleus* kerne ...]

(Politikens Nudansk ordbog 1995)

I vissa fall utelämnas i stället ursprungsordets form:

dialekt ... [gr. 'samtale, språk']

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

Ibland nöjer man sig med att bara redovisa den väg som ordet har tagit och utelämnar såväl ursprungsordets form som dess betydelse:

hybrid ... [fra., lat., grek.]

(Svenska och främmande ord 1974)

De redovisade utvecklingsleden står i ett tema-remaförhållande till varandra. Led nummer 1 utgör alltså adress för led nummer 2, led nummer 2 är adress för led nummer 3 osv.:

direk'tør ... [fra fransk *directeur* af middellat. *director* afl. af latin *dirigere* ...]

(Politikens Nudansk ordbog 1995)

Inom varje led föreligger också ett tema-remaförhållande mellan komponenterna. När alla tre komponenterna visas, är det förmodligen rimligt att betrakta ursprungsordets form som adress och de andra två komponenterna som angivelser adresserade till denna:

plekter ... [gr. *plektron* liten stav]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

När slutligen det äldsta utvecklingsledet presenteras, har man i regel kommit fram till ett ord (vi kan kalla det ”grundord”) som har en helt annan form och ofta också en helt annan betydelse än uppslagsordet. Här uppträder nu en ny typ av komponent, nämligen den som anger sambandet mellan grundordets betydelse och uppslagsordets betydelse. Denna del av etymologiangivelsen anses – förmodligen med rätta – vara den som användarna är mest roade av och är därför ofta föremål för kärleksfulla omsorger från lexikografens sida:

basta'rd ...

2 barn fött utom äktenskapet ...

HIST.: sedan 1636; ur fornfra. *bastard*, eg. ’sadelbarn’, till medeltidslat. *bastum* ’sadel’ (sadeln användes som tillfälligt nattläger)

(NEO 1995–96)¹

Etymologiangivelsen innehåller ofta också uppgifter om besläktade ord, dels i samma språk som ordbokens objektspråk, dels i andra språk. Sådana uppgifter verkar kunna ha två olika syften.

Det ena syftet är rent pedagogiskt: att främja ordförståelsen och i bästa fall ge läsaren angenäma aha-upplevelser. Då fungerar angivelserna normalt som mer eller mindre löst påhängda (eller parentetiskt inskjutna) upplysningar, som inte utgör nödvändiga led i själva etymologin. Det är framför allt här som det brukar anges släktingar även i andra språk än ordbokens objektspråk. De ordboksexterna hänvisningarna står i exemplet med kursivstil, de ordboksinterna med spärrad stil:

merkantil ... [fra., lat. *mercari* driva handel. Jfr *Mercurius*, handelns gud; fra. *mercredi* onsdag (marknadsdag); sv. *marknad*. Jfr *kommers*, *marketenteri*]

(Svenska och främmande ord 1974)

¹ Den för hela artikeln **bastard** gemensamma etymologiangivelsen står i NEO under 1 men visas här för överskådlighetens skull under 2.

Det andra syftet med uppgifter om besläktade ord är att de skall fungera som ersättare för utvecklingsled av den typ jag beskrev tidigare. En sådan angivelse är mer integrerad i själva etymologin och utgör i många fall hela etymologiangivelsen. I regel är den snarare av morfologisk än etymologisk karaktär och utgör hänvisning från en avledning till ett grundord eller från en sammansättning till dennas olika led, där den riktiga etymologiangivelsen återfinns:

sensualis'm ...

HIST.: sedan 1835; till **sensuell**

(NEO 1995–96)

sto`rslagen ...

HIST.: sedan 1882; till ¹stor och ²slå

(NEO 1995–96)

4 Ett förbättringsförslag

Avslutningsvis skall jag kommentera en aspekt där jag tycker att ordboksetymologier kunde vara mer användarvänliga.

Jag har en bestämd känsla av att den ordglade ordboksanvändaren gärna diskuterar med lika-sinnade om sådant som han har slagit upp i sin ordbok, och det gäller inte minst etymologierna. Och om han då är tillräckligt språkligt medveten, vill han förmodligen också kunna uttala de angivna ursprungsorden någorlunda riktigt. De språk som han därvid kanske har svårast att få grepp om och som samtidigt råkar höra till de språk som har levererat väsentliga delar av vårt ordförråd är latinet och grekiskan, som numera allt färre personer har kunskaper i. Den aspekt av uttalet som kanske är mest fundamental och som kan tillgodoses med jämförelsevis enkla medel är prosodin, och därför har vissa ordböcker i sina etymologier ägnat viss uppmärksamhet åt just prosodin hos de grekiska och latinska ursprungsorden.

Prosodimarkeringen kan avse antingen vokalkvantiteten eller tryckets plats. Att enbart ange kvantiteten är tämligen meningslöst, eftersom kunskap om den inte alls leder lika långt på vägen mot ett riktigt uttal som kunskap om tryckets plats. En kvantitetsmarkering som den här är helt slentrianmässigt utsatt och är inte till någon som helst hjälp:

pen+sion¹ ... [C14: via Old French from Latin *pēnsiō* ...]

(Collins 1979)

En angivelse som den följande ger visserligen information även om tryckets plats, men bara indirekt och bara för den som känner till latinets penultimaregel för tre- eller flerstaviga ord, enligt vilken näst sista stavelsen uppbär trycket, om den är lång, annars ligger trycket på tredje stavelsen från slutet:

pro+mote ... [C14: from Latin *prōmovēre* ...]

(Collins 1979)

Och när det gäller grekiskan ger enbart vokalkvantiteten inga som helst hållpunkter för tryckets placering.

Det enda rimliga är att konsekvent ange tryckets plats i alla flerstaviga latinska och grekiska ursprungsord, men det är påfallande hur illa det behovet är tillgodosett i de nordiska ordböcker

som jag har undersökt. I exempelvis NEO lyser sådana uppgifter helt med sin frånvaro, och man kan konstatera det paradoxala faktum att NE själv, som är en sakordbok, på den här punkten ger användaren bättre språklig service än vad språkordboken NEO gör:

prosodi (lat. *proso'dia*, av grek. *prosōidi'a*, av *pros* 'till' och *ōidē* 'sång') ...

(NE 1989–96)

prosodi ...

HIST.: sedan 1724; av grek. *prosōdia* med samma bet., till *pros* 'till' och *ōidē* 'sång'; jfr *ode*

(NEO 1995–96)

Men nu har jag på omvägar hört uppgifter om att NEO inför nästa upplaga har för avsikt att gå användarna till mötes på den här punkten, och det är bara att hoppas att flera nordiska ordböcker följer efter.

Litteratur

American Heritage Dictionary 1969 = *The American Heritage Dictionary of the English Language*. Ed. W. Morris. New York: American Heritage Publishing Co. & Houghton Mifflin Co.

Aschehoug og Gyldendal 1992 = *Aschehoug og Gyldendals Store norske ordbok*. Red. T. Guttu. 3. opplag. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Collins 1979 = *Collins Dictionary of the English Language*. Ed. P. Hanks. London & Glasgow: Collins.

Lexis 1989 = *Dictionnaire de la langue française (Lexis)*. Paris: Larousse.

NE 1989–96 = *Nationalencyklopedin 1–20*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.

NEO 1995–96 = *Nationalencyklopedins ordbok 1–3*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.

NLO 1997 = H. Bergenholtz/I. Cantell/R. V. Fjeld/D. Gundersen/J. H. Jónsson/B. Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4. Oslo: Universitetsforlaget.

Petit Robert 1993 = *Le nouveau Petit Robert*. Nouvelle édition remaniée et amplifiée sous la direction de J. Rey-Debove et A. Rey. Paris: Dictionnaires Le Robert.

Politikens Nudansk ordbog 1995 = *Politikens Nudansk ordbog & Sprogbrugsleksikon*. 15. udgave. Red. Ch. Becker-Christensen/P. Widell. København: Politikens Forlag.

Svenska och främmande ord 1974 = E. Lindbäck/A. Milits/B. Svensén: *Svenska och främmande ord. Form, betydelse, ursprung*. Stockholm: Esselte Studium.

Rita Sørensen

Hellere være arving i Danmark end i Spanien: inddragelse af kulturspecifika i bilinguale fagordbøger

Subject-fields as legal language, economics and politics are very culture-bound fields, as history and tradition here play an important role. This means that almost all bilingual dictionaries contain lemmata which are so culture-specific as to have no equivalent in the target language. In other cases the lemmata may be translated by way of lexical items that are "different" but which perform the same functions in the target language.

In order to translate these lemmata the user needs information. How can this information be included in the dictionary?

Ordbogen er en kulturel faktor – den bilinguale ordbog en interkulturel faktor. Og hvorfor er den så det? Fordi den om noget medium kommunikerer budskabet om store kulturelle forskelle, som man i oversættelsessituationer skal vise stor agtpågivenhed over for.

1 Kulturforskelle

Udarbejdelsen af almensproglige ordbøger er ifølge Ladislav Zgusta (1971): "to coordinate with the lexical units of one language those lexical units of another language which are equivalent in their lexical meaning". Han siger endvidere om problemerne derved: "The fundamental difficulty of ... co-ordination of lexical units is caused by the anisomorphism of languages, i.e. by the differences in the organization of designate in the individual languages and by other differences between languages". I henhold til Zgusta kan leksikalsk ækvivalens bedst betragtes som altid værende delvis og aldrig fuldstændig eller perfekt – og dette er udtrykt med tanke for almensproglige ordbøger.

Hos Svensén (1987) finder man en anden definition på ækvivalens i forbindelse med alment sprog: "Den tosprogede ordbogs opgave er udvælge ord og udtryk på kildesproget med semantisk og anvendelsesmæssigt ligeværdige udtryk på målsproget". Han siger endvidere: "Men en sådan fuldstændig overensstemmelse (ækvivalens) mellem ord og udtryk på to sprog er ganske sjældent, på samme måde som det er sjældent med fuldstændige synonymmer inden for et og samme sprog. Denne mangel på ækvivalens skyldes, at begrebsverdenen udvikles forskelligt på forskellige sprog som følge af historiske, geografiske, sociale, kulturelle og økonomiske forskelle mellem de lande, hvor de forskellige sprog anvendes".

Ved ækvivalens skelner Bo Svensén imellem forskellige former: Fuldstændig ækvivalens, med fuldstændig overensstemmelse mellem ord og udtryk i to sprog mth. indhold og anvendelighed; delvis ækvivalens, hvor der ikke er fuldstændig overensstemmelse mellem ordets betydning og anvendelsen på de respektive sprog samt mangel på ækvivalens, hvor målsproget savner fuldstændige eller delvise ækvivalenter til kildesprogets leksikalske enheder. Ækvivalenter på målsproget savnes ofte, når ord og udtryk på kildesproget repræsenterer kulturspecifikke begreber.

2 Kulturbunden/ikke-kulturbunden viden

Inden for leksikografien arbejder man – udover den almene leksikografi – også med fagleksikografi, der beskæftiger sig fagsprog – altså leksikografi inden for fagområder. Det kan så igen være monolinguale fagordbøger eller bi- eller polylinguale fagordbøger.

Inden for fagleksikografien skelner man endvidere grundlæggende også imellem to forskellige slags fag- eller vidensområder: det kulturbundne og det ikke-kulturbundne vidensområde. Ved kulturbunden viden forstås viden, hvor vidensområdet er kulturspecifikt, idet det historisk og kulturelt har udviklet sig mellem sine meget specifikke træk inden for skarpt afgrænsede geografiske områder, hvorfor det normalt adskiller sig meget fra land til land, fra sprogområde til sprogområde. Kulturbundne områder er fagområder som jura, økonomi og politik, hvor den historiske og kulturelle udvikling gennem århundreder har bevirket, at termer, der tilsyneladende er ækvivalente alligevel viser sig at dække over meget store forskelle og derfor kræver stor omhyggelighed og mange overvejelser i en oversættelsessituation, idet der altså ofte blot foreligger delvis ækvivalens.

Ved ikke-kulturbunden viden forstås en viden, hvor genstandsområdet ikke ændrer sig fra land til land, fra sprogområde til sprogområde. Det er frem for alt tilfældet med naturvidenskab samt teknik og teknologi i bred forstand.

I forbindelse med udarbejdelsen af fagordbøger, har opdelingen i kulturbunden og ikke-kulturbunden viden stor betydning, specielt når det drejer sig om bi- og polylinguale ordbøger. Specielt opstår problemerne i forbindelse med angivelsen af faglige forklaringer, selektion af lemmata og ækvivalenter og når der skal tages stilling til fuld, delvis eller ingen ækvivalens mellem to sprog.

3 Juridisk sprog

Juridisk sprog er et område, der er indbegrebet af et kulturbundet område. Dette gælder f. ex. inden for alle retsområder i forholdet dansk-spansk ret, det være sig aftaleretten, konkursretten og i særdeleshed et område som arveretten – det område, som jeg i mit projekt har valgt at beskæftige mig med. Historisk set kan man vel næppe finde et område, der er mere kompliceret end arveretten, da dens oprindelse i sagens natur fortaber sig i historiens tåger og således må være en af de første former for ret, der blev etableret.

I forbindelse med undervisning i spansk juridisk sprog (komparativt med dansk jura) samt med juridiske oversættelser mellem de to sprog, støder man meget ofte på problemer med manglende ækvivalens mellem den danske og spanske term. Ofte i forbindelse med oversættelse fra spansk til dansk løber man ind i store problemer, da mange spanske termer ikke har en ækvivalent på dansk. Årsagen skal findes i det faktum, at hvor det danske retssystem har sin påvirkning fra nordisk ret og germansk ret (tysk ret), har det spanske retssystem sin forankring i romerretten og lidt i germansk ret (vestgotisk ret), hvorved det er langt mere detaljeret og facetteret end dansk ret. Som et yderligere raffinement skal tilføjes, at man så endvidere i Spanien også opererer med regional ret, dvs. at der i mange af de spanske regioner gælder specielle regionale love inden for forskellige områder i juraen.

I forbindelse med udarbejdelse af ordbøger står forfatteren med de tidligere nævnte problemer, for hvad skal man gøre for på den ene side at hjælpe brugeren til at finde den rette ækvivalent eller den tilnærmelsesvis rette – og hvis termen ikke har nogen ækvivalent, hvorledes skal den så oversættes/forklares? Og hvorledes gør man bedst opmærksom på de kulturelle forskelle, der jo ligger

til grund for disse problemer? Disse forskelle skal på den ene eller anden måde beskrives, så brugeren af ordbogen hjælpes, uanset om han befinder sig i en oversættelsessituation eller skal bruge ordbogen i forbindelse med reception og produktion.

En af måderne man kan hjælpe brugeren på er ved at bringe faglige markeringer og forklaringer til lemmeet eller til ækvivalenten. Når man arbejder med ikke-kulturbundne områder er behovet for faglige forklaringer det samme, uanset hvilket modersmål man har, da brugeren har de samme forudsætninger og har brug for de samme oplysninger for at kunne udføre sine opgaver. Når man derimod beskæftiger sig med kulturbunden viden, har personer fra ét land normalt meget bedre forudsætninger for at forstå det specifikke område inden for den givne kultur, uanset om vi taler om lægmand eller fagmand – alene på grund af den kulturelle baggrund.

4 Arveretten og dens oversættelsesproblemer/ Fortabelse af arveret

For at illustrere hvilke leksikografiske problemer, der ligger gemt i oversættelsen af termer inden for selv ganske små delområder inden for arveretten, har jeg koncentreret mig om et lille område som **Fortabelse af arveretten**, som ganske godt illustrerer de problemer, der måtte være ved oversættelse fra spansk til dansk.

Når jeg har valgt at overskriften: Hellere arving i Danmark end i Spanien er det for at skildre, hvorledes kulturforskellene har gjort betingelserne i forbindelse med arven og arvinger så væsentligt forskellige. Mens man i Danmark kan opføre sig nogenlunde som man har lyst til over for bl. a. sine forældre og alligevel arve et par millioner, så har man i Spanien ikke tilnærmelsesvis så vide muligheder for at udfolde sig – hverken i familien eller i samfundet. Her skal man faktisk passe på, fordi man kan risikere at miste sin arv, enten helt eller delvist.

Følgende to termer er blevet udvalgt som værende værdige repræsentanter for nogle af ”problembørnene”:

desheredación indignidad para suceder

Den første spanske term kan oversættes med **arveløsgørelse** og den sidste med den danske term **fortabelse af arveretten**, men de dækker over forskellige forhold på spansk, som ikke har paralleller på dansk på grund af de kulturelle forskelle.

I en allerede eksisterende spansk-dansk juridisk ordbog af Henriksen (1992) findes termene i følgende ordbogsartikler, angivet på følgende vis:

desheredación arveløsgørelse [*arver.: 1) i bred bet. - sjældent: arveløsgørelse ved retsafgørelse eller testamente; 2) i snæver bet.: arveløsgørelse ved testamente*]
→ indignidad para suceder

indignidad para suceder (mortis causa) uværdighed til at tage arv [*udelukkelse fra arv. pg.a. uværdighed kan efter omstændighederne ske ved testamente el. blot ved domstolsafgørelse*]
= indignidad sucesoria
→ desheredación

De to termer dækker – med kun delvis ækvivalens – på udmærket vis problematikken ved fagsprog og specielt juridisk sprog.

I nogle situationer kan der opstå det problem, at der ikke findes nogen ækvivalent på målsproget, som blot tilnærmelsesvis dækker lemmaets betydning. For det første kan man da selektere en række delvise ækvivalenter, som tilsammen mere eller mindre dækker lemmaets betydning, idet man i alle tilfælde må gøre opmærksom på de indbyrdes betydningsforskelle. For det andet kan man vælge en parafrasering. For det tredje kan man danne et helt nyt ord på målsproget. Endelig kan man vælge at overføre lemmaet som fremmedord på målsproget.

For at hjælpe brugeren har forfatteren her benyttet sig af nogle af de muligheder, der gives i forbindelse med udarbejdelse af bilinguale fagordbøger. Han har givet faglige oplysninger i form af faglige markeringer og forklaringer.

Ordbogsartiklen indledes med et lemma, hvortil er knyttet en ækvivalent. Denne ækvivalent er kun delvis dækkende, og derfor hjælpes brugeren med nogle oplysninger: Først en faglig markering [*arver.*], der fortæller hvilket område i juraen, vi befinder os inden for. Dernæst: den delvise ækvivalens kommer til udtryk ved en faglig forklaring, der i henhold til beskrivelsen i brugervejledningen er holdt inden for kantet parentes [/]. Her gøres brugeren opmærksom på, at begreberne ikke dækker over samme begreber på de to sprog.

5 Faglige forklaringer

Bilinguale juridiske ordbøger må, for overhovedet at være anvendelige til deres formål, f.eks. oversættelse, indeholde et minimum af faglige kommentarer eller forklaringer, der gør det muligt at sammenligne retssystemerne og foretage korrekt valg af ækvivalent.

Når man udformer en faglig forklaring er det nødvendigt at tage hensyn til brugergruppens forudsætninger. Dette gælder både med henblik på forklaringens indhold, omfang og stil. En fagmand vil således stille andre krav end en lægmand, f.eks. til en videnskabelig og præcis definition, mens en lægmand har brug for oplysninger, der kan være banale og overflødige for en fagmand.

Det kan også diskuteres på hvilket sprog forklaringerne bør skrives på. Generelt kan det siges, at det optimale for forståelsen altid må være at beskrivelsen forfattes på brugerens modersmål. Dog kan man også vælge at fokusere på ordbogens vigtigste funktioner. Hvis disse funktioner er oversættelse og reception, vil det være meget hensigtsmæssigt, at disse forklaringer også var forfattet på målsproget.

Disse faglige oplysninger kan altså gives i form af faglige forklaringer i de enkelte ordbogsartikler, faglige markeringer til de enkelte lemmata eller ækvivalenter samt endvidere en faglig indledning, der beskriver dele eller væsentlige retsområder for de to lande.

6 Faglig indledning

En faglig indledning er en selvstændig del af ordbogen, hvori der bringes en introduktion til faget eller en mere systematisk og udførlig oversigt over dette, end det er muligt at give i de enkelte artikler. Den faglige indledning tjener dermed til hurtigt at give en vis indsigt i det konkrete fagområde.

I den faglige indledning kan der ikke alene præsenteres komparative træk mellem retssystemerne i de to lande, f.eks. Danmark og Spanien, men også præsenteres en række spanske fagtermer, som den danske bruger, som ordbogen er konciperet til, kan have stor glæde af, f.eks. ved oversættelse og tekstproduktion på spansk. Den faglige indledning forfattes normalt på brugerens modersmål for at sikre den optimale forståelse.

Denne indføring i juraen som den faglige indledning/den komparative fremstilling giver kan evt. underbygges med forskellige skemaer og figurer, f.eks. en illustration af opbygningen af domstolene. Endnu en mulighed er at medtage eksempler på domme og andre retshandlinger i den faglige indledning eller i en anden del af ordbogen, så man derved kunne illustrere disses særlige opbygning og formulering, som ofte volder store problemer i forbindelse med oversættelse.

Der findes tre former for faglige indledning, som evt. kan kombineres:

1. En kortfattet introduktion til faget.
2. En mere systematisk oversigt over faget
3. En komparativ fremstilling af kulturbundne fag

Der findes mange forskellige eksempler på anvendelsen af kombinationer af de tre forskellige hovedtyper. Generelt anses type 2 for at være den indledning, der bedst tilfredsstiller alle brugertyper og funktioner. Ved kulturbundne fag må den dog kombineres med en komparativ fremstilling af type 3 for at give brugeren de nødvendige oplysninger.

En faglig indledning kan være eksplicit eller implicit integreret i lemmalisten, afhængigt af, om der foretages direkte henvisninger fra ordbogsartiklerne til indledningen, eller om disse henvisninger er underforståede. Det optimale vil i alle tilfælde være at foretage eksplicite henvisninger, da brugeren ellers kan komme til at foretage unødige opslag, eftersom ikke alle lemmata i lemmalisten kan behandles mere dybtgående i den faglige indledning.

7 Ordbogsartikler

Med udgangspunkt i den spansk-danske juridiske fagordbog og de to problematiske termer, vil jeg her se på, hvad forfatteren har gjort for at hjælpe ordbogsbrugeren, når de to tidligere nævnte termer konsulteres.

I denne ordbog findes der, til positiv forskel fra en del andre bilinguale ordbøger en komparativ fremstilling/en faglig indledning til faget. Dette gør sig ikke ofte gældende i kulturbundne fagordbøger, som vist med følgende skræmmende eksempel fra en spansk-tysk ordbog: skræmmende, fordi ordbogen kun præsenterer et lemma med efterfølgende ækvivalent – ingen faglig forklaring, intet, der kan hjælpe brugeren på vej i sit valg af ækvivalent.

desheredación Enterbung *f.*, Erbausschlissung, *f.*
indignidad para suceder Erbunwürdigkeit *f.*

Her skal desuden tilføjes, at udover at denne ordbog på det nærmeste aldrig bringer nogen faglig forklaring til ækvivalenten, findes der heller ingen komparativ fremstilling, hvilket vil sige, at man skal være meget dristig (dum) eller utroligt velbevandret udi den tyske jura for at turde bruge denne ordbog.

I den komparative fremstilling til den dansk-spanske juridiske ordbog findes der en meget kort behandling af problemområdet inden for arveretten, konkret arverettens fortabelse:

Spanien

En arving kan ved dom fortabe sin ret til al arv - dvs. både legal og testamentarisk arv, hvis der foreligger en af de såkaldte **uværdighedsgrunde** (causas de indignidad). En arving kan desuden fortabe en arveret ved, at arveladeren går ham arveløs ved testamente, når der foreligger en af de såkaldte **arveløsgørelsesgrunde** (causas de desheredación). En sådan arveløsgørelse omfatter kun tvangsarv.

Danmark

Arveretten kan kun fortabes ved dom. Den pågældende sag kan anlægges af arveladeren eller indledes af en domstol af egen drift. En arving kan altså ikke gøres arveløs blot ved testamente, for så vidt angår tvangsarv.

Problemet ved denne komparative fremstilling er, at den langt fra er detaljeret nok. Dette skyldes, at ordbogen er konciperet til at dække JURAEN, dvs. alle områder inden for spansk-dansk ret og i sagens natur bliver den komparative fremstilling *meget* lidt detaljeret, *for* lidt detaljeret til en nærmere behandling af mit valgte område.

Et andet problem er, at forfatterens lemmalisteeksterne henvisninger er implicite; i brugervejledningen er der gjort opmærksom på en komparativ fremstilling og han har således forudsat, at brugeren er klar over muligheden for at finde yderligere oplysninger i den komparative del. Da denne ordbogsdel er placeret efter lemmalisten, foreligger der en væsentlig risiko for, at man "glemmer" at bruge den. Det er meget vigtigt, at der netop til opklaring af problemer som de ovenfor nævnte findes tydelige henvisninger. I mit oplæg til en ordbog ville jeg vælge at give eksplicite henvisninger til den komparative del, angivelse af paragraffer, til yderlig belysning af vanskelige områder.

Forfatteren har desuden valgt at gøre brug af lemmalisteinterne henvisninger: henvisninger til en anden artikel, men i denne situation forekommer det ikke optimalt, da den nye artikel ikke hjælper brugeren forfærdeligt meget på vej. Desuden er henvisningspilen i denne ordbog også brugt for at angive antonymer, hvilket må siges at være særdeles uheldigt. Henvisningspilen må absolut kun bruges entydigt som henvisning til en artikel eller en anden ordbogsdel med yderlig forklaring.

Alle lemmalisteinterne henvisninger, dvs. henvisninger til andre steder i samme lemmaliste, bør placeres først i rækkefølgen, mens lemmalisteeksterne henvisninger, f.eks. til den faglige indledning, bør placeres efter de lemmalisteinterne henvisninger.

I henhold til metaleksikografiske forslag kan man desuden henvise til særlige overblikartikler, enten synopseartikler, som indeholder angivelser til artiklens lemma, men derudover også til et eller flere lemmata eller til rammeartikler, som er særlige artikler, der optræder i lemmalisten, men som har en særlig opbygning, der adskiller sig helt fra de øvrige artikler.

De nævnte overblikartikler kan samle de faglige oplysninger og således give en sammenfattende og mere uddybende redegørelse for en bestemt del af faget. Derved kan man afkorte forklaringerne i de enkelte ordbogsartikler væsentligt og i øvrigt henvise til overblikartiklerne, hvorved man undgår en række gentagelser i mange artikler. Et alternativ til overblikartikler er at samle de nævnte oplysninger i en decideret faglig indledning i ordbogen.

Anvendelsen af overblikartikler vil jeg ikke betragte som værende særlig hensigtsmæssig i dette tilfælde, da forklaringerne til de termer, der volder problemer, generelt vil være så lange, at det er væsentligt mere hensigtsmæssigt at placere dem i den komparative indledning.

Med hensyn til de to termer fra arveretten ser det middelbart ikke ud til, at der er den store forskel mellem deres betydning, men de dækker over mange og store problemer både på spansk og på dansk og hvilke muligheder har man så for at løse disse?

Til begge termer bringes en ækvivalent med en faglig markering (vi får at vide, at termen tilhører arveretten) samt en faglig forklaring/encyklopædisk oplysning: **desheredación** betyder altså, at man skulle kunne blive gjort arveløs enten ved retsafgørelse eller ved testamente.

Endeligt er der en henvisning angivet ved pilen → til en anden ordbogsartikel: **indignidad para suceder**, hvor man får at vide, at man kan blive udelukket fra arv pga. uværdighed ved testamente eller blot ved domstolsafgørelse.

desheredación arveløsgørelse [*arver.:1) i bred bet. - sjældent: arveløsgørelse ved retsafgørelse eller testamente; 2) i snæver bet.: arveløsgørelse ved testamente*]

→ **indignidad para suceder**

indignidad para suceder (mortis causa) uværdighed til at tage arv [*udelukkelse fra arv. p.g.a. uværdighed kan efter omstændighederne ske ved testamente el. blot ved domstolsafgørelse*]

= **indignidad sucesoria**

→ **desheredación**

Ved at følge henvisningen finder vi således en faglig forklaring til denne sidste term, som ligner den første ganske meget. For lægmanden vil forvirringen nu ganske givet være total. For fagmanden og semifagmanden vil forståelsen begynde at dæmre, men der kræves nogle yderlige oplysninger, for at man ville turde begynde at oversætte disse termer eller for at få en klar forståelse af, hvad termene dækker over.

Hvis vi nu ser på de muligheder, der skulle foreligge for at give supplerende oplysninger med henblik på bedre forståelse af det konkrete problem, beskrives der i fagleksikografien (Bergenholtz/Tarp et al. 1995) følgende muligheder:

1. Faglige markeringer
2. Faglige forklaringer
3. En faglig introduktion til området
4. En komparativ fremstilling af området
5. Implicitte henvisninger til den komparative fremstilling
6. Eksplicitte henvisninger til den komparative fremstilling
7. Lemmalisteinterne henvisninger
8. Lemmalisteeksterne henvisninger
9. Oversigtsartikler placeret i lemmalisten
10. Ordbogsinterne henvisninger
11. Ordbogseksterne henvisninger

For at man kan få udbytte af disse henvisninger, er det nødvendigt, at den faglige indledning har en lettilgængelig tilgangsstruktur, så man hurtigt kan finde frem til de ønskede oplysninger. En sådan tilgangsstruktur kan f.eks. bestå i, at den faglige indledning er paragrafopdelt, dvs. inddelt i nummerede kapitler eller afsnit, således at man i ordbogsartiklerne kan nøjes med at henvise til en bestemt paragraf.

I disse to ordbogsartikler ville det være ønskeligt, at der ud over de faglige forklaringer og lemmalisteinterne henvisninger (og naturligvis de implicitte henvisninger til den faglige indledning,

der er placeret bagest i bogen, efter lemmalisten) også var eksplicite henvisninger, idet termerne absolut kræver yderligere forklaringer.

I den første ordbogsartikel mangler der for det første en faglig markering i forbindelse med **desheredación** og den faglige forklaring, der følger, idet denne term kun kan bruges om spanske forhold. Her kunne man altså forledes til at tro, at forklaringen også gælder for danske forhold. Som en tydelig markering ville jeg her placere en geografisk forkortelse *Sp.* for Spanien, så brugeren her straks ville være advaret og derpå desuden give en henvisning til en paragraf i den faglige (komparative) indledning, hvor problemet beskrives.

I Danmark hersker der ofte den vildfarelse, at man kan gøre en person arveløs. Ofte drejer det sig om at gøre børn = livsarvinger arveløse; det er i det mindste det, man ofte hører. ”Han bliver gjort arveløs/Jeg gør mine børn arveløse ...”. I henhold til dansk ret kan man ganske simpelt ikke gøre en tvangsarving arveløs ved testamente. En arvelader/testator kan aldrig fratage sine livsarvinger/tvangsarvinger deres tvangsarv. Han kan reducere den samlede arv til det minimum, som tvangsarven udgør af en mulig arv, men aldrig fjerne tvangsarven totalt. Han kan altså nøjes med kun at efterlade sine livsarvinger tvangsarven. Kun domstolene kan gøre en person arveløs, ved dom, når vedkommende har begået en strafbar handling, som beskrevet i § 1 i den mere detaljerede komparative fremstilling, jeg har udarbejdet.

Denne fejlagtige opfattelse ville det være hensigtsmæssigt at gøre brugeren meget tydeligt opmærksom på ved en explicit henvisning til en paragraf i den komparative indledning, samtidig med at den generelle betydning af **desheredación** fremhæves ved at placere denne ækvivalent først, som f.eks.:

desheredación arveløsgørelse [*arver.Sp: 1) arveløsgørelse ved testamente; 2) sjældent: arveløsgørelse ved retsafgørelse eller testamente*]

→ indignidad para suceder

→ §1, §5, §6

Termen **desheredación** er netop et godt eksempel på et lemma med delvis manglende ækvivalens på grund af kulturelle og historiske forskelle mellem spansk og dansk ret – en forskel, der i allerhøjeste grad er historisk betinget.

Man kan ikke forsøge at forklare **desheredación** uden også at komme ind på **indignidad**, da de to termer for så vidt er to sider af samme sag. Som beskrevet i den komparative fremstilling eksisterer der særlige grunde, uværdighedsgrunde, (**causas de indignidad**) til fortabelse af arv. Grunde, som ikke skal nedfældes i testamente, men som er fastlagt i loven. Disse grunde bevirker, at når der foreligger dom for uværdighed til at tage arv, så mister man al *arv*, både *tvangsarv* og *testamentsarv*. Disse grunde udspringer normalt i forhold, der har samfundsmæssig interesse og som kan krænke retsbevidstheden.

indignidad para suceder (mortis causa) uværdighed til at tage arv [*udelukkelse fra arv. pg.a. uværdighed kan efter omstændighederne ske ved testamente el. blot ved domstolsafgørelse*]

= indignidad sucesoria

→ desheredación

→ §3, §4

I Danmark kan man også blive gjort arveløs. Det sker som nævnt ved domstolene, hvis man har begået en forbrydelse; f.eks. var der i dagspressen fornylig nævnt et eksempel på en dement mand,

der blev frakendt retten til at arve sin hustru, som han havde dræbt. Det er dog ikke hovedreglen, at man mister sin arv.

I Spanien eksisterer der – udover fortabelsen af arv ved dom – desuden den mulighed/risiko, at arvelader i *et testamente* kan gøre en arving arveløs, som sin sidste vilje. Testator kan nedfælde i sit testamente, at vedkommende skal miste sin arv – enten på grund af de uværdighedsgrunde, der er angivet i den komparative del §6 som samtidig også er generelle arveløsgørelsesgrunde, eller også i henhold til de specielle grunde til arveløsgørelse nævnt i samme paragraf. Arveløsgørelsesgrunde har ofte bund i familiemæssige problemer. En arving i Spanien mister ved arveløsgørelse sin *tvangsarv*.

I Danmark kan en testator ikke på nogen måde ved testamente gøre en tvangsarving/livsarving arveløs for så vidt angår tvangsarven. Med mindre at arveløsgørelsen sker ved en domstol, har en arving altid krav på det minimum, som tvangsarv udgør, men arvingen kan altså aldrig blive gjort arveløs og man kan ikke føre sin trussel ud i livet med hensyn til at gøre sine børn arveløse.

Denne kulturforskel har sin rod i den pligt, der i Spanien stadig består med hensyn til at bidrage til familiens ophold. Derfor eksisterer de meget specielle arveløsgørelsesgrunde, f.eks. med hensyn til ikke at forsørge børn/forældre – et for os ganske utænkeligt og til en vis grad uforståeligt punkt, da vi jo generelt forlader os på samfundet og staten. Código Civil – Den spanske civillovbog – opregner grundene delt op på mange paragraffer; det omfatter grunde gældende mellem børn og forældre og i forhold til andre slægtninge i opadstigende og nedadstigende linie.

8 Anvendelsen af et appendix

Derfor er der her efter min mening også nødvendigt med en intern henvisning, en henvisning til en anden ordbogsdel. Her ville det være hensigtsmæssigt med et omfangsrigt *appendix*. Dette appendix er således det skatkammer, hvorfra brugeren skal kunne trække et utal af oplysninger. Det skal i dette tilfælde bla. indeholde en kopi af Código Civil, Libro Tercero, hvor Título III omhandler arveret, §§ 756–762 omhandler *causas de indignidad* og §§ 848–857 omhandler *desheredación*. I mit forslag til en forbedret ordbog ville dette appendix have sidehenvisning, hvorfor henvisninger ville blive henholdsvis *A9 og A14*.

Desuden skulle her også indlemmes de relevante dokumenter i det omfang det er muligt. I dette tilfælde kunne man vise et dokument, som det kan se ud, når *la desheredación* føres ud i livet i et testamente med de relevante paragraffer (*Claúsulas testamentarias referentes a la desheredación*). (→ **B1**).

En anden ekstern henvisning skulle endvidere gå til en liste over litteraturhenvisninger, dvs. en bibliografi over bøger og artikler i tidsskrifter, der specielt omhandler arveret og *fortabelse af arveretten* samt endvidere behandler *indignidad para suceder* samt *desheredación*. (→ **C1**).

Efterhånden ville de to ordbogsartikler i henhold til mit forslag antage følgende form:

desheredación arveløsgørelse [*arver.Sp: 1) arveløsgørelse ved testamente; 2) sjældent: arveløsgørelse ved retsafgørelse eller testamente*]

→ *indignidad para suceder*

→ §1, §5, §6

→ A9, A27, B1, C1

indignidad para suceder (mortis causa) uværdighed til at tage arv [arver. (Sp. udelukkelse fra arv. pg.a. uværdighed kan efter omstændighederne ske ved testamente el. blot ved domstolsafgørelse. Dk. kun ved domstolsafgørelse]

= indignidad sucesoria

→ desheredación

→ §1, §3, §4

→ A14, A27, C1

I forbindelse med **desheredación** er der nu ændret på rækkefølgen af ækvivalenter, således at den generelle betydning af lemmaet optræder først. Hvad mere vigtigt er og en vigtig forbedring, er at brugeren nu henvises eksplicit via → til vigtige paragraffer i den komparative indledning, hvor kulturforskellene beskrives, således at man bliver gjort opmærksom på den kun delvise ækvivalens.

Endvidere bringes der henvisninger til ordbogens appendixdele. I den første del, **appendix A**, er der samlet værdifulde oplysninger vedrørende arvelovene i Danmark og Spanien: den danske arvelov og den spanske civillovbog Código Civil, Libro Tercero, hvor vi finder den spanske arvelov beskrevet, el Derecho de Sucesiones med de tilhørende arveløsgørelses- og uværdighedsgrunde.

I **appendix B**, hvortil man finder henvisninger under **desheredación**, er anført et eksempel på et spansk testamente med angivelse af paragraffer, der vedrører arveløsgørelse, som netop kun kan finde sted via et testamente.

Endeligt er der i **appendix C** en liste over faglitteratur på henholdsvis dansk og spansk omhandlerende arveretten og dens problemer i de respektive lande, hvorved ordbogsbrugeren har mulighed for at søge yderlige oplysninger om de specifikke problemer.

9 Afslutning

Endvidere ville jeg også overveje at indlemme en liste over nyttige juridiske adresser på Internettet. I Spanien er der ganske mange databaser, hvor der kan hentes informationer, både generel information om spansk jura og speciel information f.eks. i forbindelse med arveretten, idet de spanske notarer er gået på Internettet med vigtige beskrivelser af deres arbejdsområder, der i særdeleshed netop omfatter oprettelse af testamente og dermed **desheredación**. Denne liste skulle så være en parallel til litteraturlisten og være gruppeinddelt i internetadresser, der hhv. behandler jura generelt og adresser, der specielt behandler arveretten, f.eks. notaradresser samt endvidere lister over forlag, der udgiver juridisk litteratur. Evt. måske lister over juridiske internetordbøger. Disse adresser ændrer sig ganske vist, men brugeren er dermed gjort opmærksom på de muligheder der ligger, hvis man har adgang til brug af en PC samt til Internettet.

Litteratur

Primær litteratur

Diccionario Juridico Espasa. Madrid: Espasa Calpe 1992

Becher, Herbert J.: *Wörterbuch der Rechts- und Wirtschaftssprache*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1988

Gubba, Wilhelm: *Juridisk ordbog tysk-dansk*. København: Gad 1995

Henriksen, Torben: *Spansk-dansk juridisk ordbog*. København: Gad 1992

Sekundær litteratur

Bergenholtz, Henning/Svensén, Bo: Systematisk indledning til Nordisk lexicografisk ordbok (NLO); in *Lexico-Nordica nr. 1*, Oslo 1994: 149–185

Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven: *Manual i fagleksikografi*. Med bidrag af: Grete Duvå, Anna-Lise Laursen, Hans Kristian Mikkelsen, Sandro Nielsen, Ole Nordling-Christensen, Jette Pedersen. Herning: Systime 1994

Kjær, Anne Lise: Thi kendes for ret - om lemmata og eksempler i juridisk fagleksikografi; in: *Hermes nr. 18-1997*, Aarhus 1997:157–175

Rey, Alain: Divergences culturelle et dictionarie bilingue; in: *HSK 5.1*, 1989: 2865–2870

Svensén, Bo: *Handbok i lexikografi*; Stockholm: Esselte Studium 1987

Zgusta, L.: *Manual of lexicography*. Prag: Acedemia.1971

KOMPARATIV FREMSTILLING AF ARVERETTENS FORTABELSE

ARVERETTEN I DANMARK

§ 1. Arverettens fortabelse (arverettens forbrydelse/udelukkelse fra arv)

1. "Blutige Hand nimmst kein Erbe".

Det er en gammel grundsætning, at den der forsætligt dræber sin slægtning eller sin ægtefælle, forbyder sin ret til at arve den pågældende. "Blutige Hand nimmst kein Erbe". Arveadkomsten er *forbrudt* eller *udelukket*, idet arvingen er uværdig til at arve.

Den todelte romanistiske systematik, som anvendes i spansk arveret, bruges dog ikke i den danske arvelov, hvor reglerne om udelukkelse fra arv findes i § 36:

1. Når en person har begået en forsætlig overtrædelse af straffeloven, som har medført en andens død, kan det ved dom bestemmes, at han fortaber retten til at få en arv, der var afhængig af den dræbtes død, og at hans arv efter en anden person ikke må forøges som følge af lovovertrædelsen.

De forbrydelser, der er tale om, er drab, drab efter begæring, medvirken til selvmord, vold med døden til følge og undladelse af at hjælpe nogen i livsfare. Også medvirken til drab kan medføre arveretsfortabelse. Det skal bemærkes, at arveretten i disse tilfælde ikke fortabes, men det er hovedreglen. Frakendelsen hverken kan eller skal ske ex officio under straffesagen, men kun hvis anklagemyndigheden nedlægger påstand herom. Påstanden kan også nedlægges under en særlig sag.

2. *Efter begæring fra arvelader* kan arveretten *fradømmes* en arving, der har *forsøgt at dræbe arveladeren*, *øvet vold mod ham*, *groft fornærmet ham*, eller *truet ham på strafbar måde*, såfremt arveladeren er en slægtning i opstigende linie. Selv om en person er blevet fradømt arveretten, *kan den fradømmes arveret helt eller delvis tilbagegives* den dømte ved arveladerens oprettelse af et nyt testamente.

Det er ikke gjort til en betingelse af loven om arveretsforbrydelse, at gerningsmanden var tilregnelig i gerningsøjeblikket og heller ikke at dødens indtræden kan tilregnes den pågældende som forsætlig. Dette meget vide anvendelsesområde modsvares af, at reglen er gjort fakultativ, hvorfor domstolene i hvert enkelt tilfælde må skønne, om arveretten skal fortabes. Virkningerne af en dom om arveretsfortabelse efter AL § følger direkte af lovordene. Arveretsfortabelsen gælder al arv, legal arv såvel som testamentarisk arv.

"Al arv, der var afhængig af den dræbtes død" er for det første arv efter offeret som arvelader, men herudover følger det af ordene, at gerningsmandens arvelod efter en arvelader ikke kan forøges ved drab på en medarving, og at drab på en bedre berettiget ikke kan bevirke, at gerningsmanden bliver arving. Hvis faderen til en gift, men barnløs datter, dræber sin svigersøn, kan faderen ikke tage arv efter sin datter, idet faderens arveberettigelse er betinget af svigersønnens død.

Det formodes, at den der dræber sin ægtefælle, foruden ret til arv også forbyder retten til uskiftet bo. Der er derimod ikke i bestemmelsen hjemmel til at frakende den pågældende retten til En forurettet i opstigende linie kan på begæring få gerningsmanden til visse grove forbrydelser begået mod ham selv, fradømt retten til arv efter ham. Reglen gælder kun over for en slægtning

i opstigende linie, ikke ægtefæller eller registrerede partnere. Arverettens forbrydelse rammer kun gerningsmanden personligt, ikke tillige hans livsarvinger. Ved tilgivelse fra arvelader eller medarvinger kan arveretten gives tilbage igen.

For ægtefællens vedkommende fortabes også retten til at sidde i uskiftet bo og retten til supplementarsv efter skifteloven.

Den der dræber en medarving, f.eks. en barnløs bror, kan ikke få større arvelod efter en fælles arvelader, end han ellers ville have fået. Dræber en person en bedre arveberettiget, opnår han ikke større arveret, end hvis drabet ikke var begået.

Efter § 37 tager faderen og hans slægt ikke arv efter et barn udenfor ægteskab, såfremt faderen ved avlingen har begået et forhold, for hvilket han ved dom er kendt skyldig efter borgerlig straffelovs § § 216–223, nemlig voldtægt.

ARVERETTEN I SPANIEN

§ 2. UDELUKKELSE FRA ARV (FORTABELSE AF ARV) (*exclusión de la herencia*)

Udelukkelse fra arv kan skyldes følgende årsager:

1. uværdighed til at tage arv (**indignidad para suceder**)
2. arveløsgørelse (**desheredación**)

Mellem de to begreber ligger den store forskel, at grundene til *uværdighed* er *fastlagt i loven*, hvorimod det er *arveladers vilje*, der bestemmer *arveløsgørelsen*.

§ 3. Uværdighed til at tage arv (*indignidad para suceder*)

Det er en uværdighed, som loven fastlægger og af den grund skal det ikke nedfældes i testamentet, dvs. det er ikke nødvendigt at testator anfører grundene til uværdighed. Derimod, skal de nævnte grunde gøres gældende overfor domstolene, idet der skal afsiges en domstolsafgørelse, hvilket betyder at grundene skal gøres til genstand for bevisførelse. Genstandene for domstolsafgørelsen om uværdighed *udgør hele arven, dvs. både testamentsarv, hvilket er den frivillige arv (la herencia voluntaria), og arv uden testamente, tvangsarv (la herencia forzosa).* Den omfatter alle slags arvinger.

Det største omfang en sådan dom kan have, er at børn/børnebørn kan miste retten til hele arven. Grundene til uværdighed skal være baseret på begivenheder, der har fundet sted *før arveladers død*. De samme grunde har til formål at beskytte det offentlige interesse, idet de går imod den samfundsmæssige bevidsthed eller snarere retsbevidstheden. Der står således i CC § 756 at følgende grunde er uværdighedsgrunde:

§ 4. Uværdighedsgrunde

1. Forældre forlader/sviger deres børn eller prostituerer deres døtre eller krænker disses blufærdighed (selv om der også idag eksisterer mandlig prostitution og en drengs blufærdighed også kan krænkes)
2. Dom for drabsforsøg på testator, testators ægtefælle, slægtningen i opadstigende og nedstigende linie. etc. (her forstås alle former for drab)

3. Ubegrundet beskyldning for alvorlig forbrydelse (erklæret for æreskrænkende).
4. Myndig arving, der vidende om testator død ved forbrydelse ikke inden en måned anmelder det til myndighederne.
5. Brug af vold eller svig (i bred forstand) for at få testator til at oprette testamente eller ændre det
6. Brug af samme midler (trussel, svig eller vold) for at forhindre en person i at oprette testamente, eller i at tilbagekalde et allerede skrevet testamente. Ligeledes forsøg på at skjule eller ændre et senere testamente.
7. Vedrørende lukket testamente: En persons svigagtige undladelse af at præsentere et lukket testamente, han har i sin besiddelse, inden for den fastsatte frist samt hans svigagtige fjernelse af det lukkede testamente fra testators adresse eller den persons, der har det til opbevaring. Endeligt den der skjuler det, ødelægger det og ikke gør brug af det på tilsvarende vis. (§ 713)

Årsagerne til uværdighed kan blive virkningsløse ved tilgivelse, men det er ikke tilstrækkeligt med en undskyldning eller forsoning mellem arving og arvelader, men sidstnævnte skal konkret fjerne virkningerne af uværdigheden. Den udtrykkelige genindsættelse i rettigheder (**la rehabilitación expresa**) kan ske ved offentligt dokument eller også i testamente.

Den stiltiende genindsættelse (**rehabilitación tácita**) består i, at testator, som kendte årsagerne til uværdigheden, da han udfærdigede testamentet, heri indsætter den person, der er uværdig til at tage arv- som arving eller legatar, hvorved denne er genindsat i sine rettigheder.

§ 5. Arveløsgørelse (**la desheredación**)

Den spanske lovgivning fastholder den dualistiske holdning, idet den skelner imellem uværdighedsgrunde og grunde til arveløsgørelse. Mange andre landes lovgivning opererer kun med et begreb. Arveløsgørelse kan *kun* ske fra testators side, dvs. *kun i et testamente*.

Arveløsgørelse er en måde for testator at tage hævn på. Arveløshedsgørelsen sker på grund af noget der sket *før testamentet skrives*, idet grunden beskrives i testamentet. Det er dog ikke særligt hyppigt, at arvelader udøver arveløsgørelse.

Til forskel fra uværdighedsgrundene, skal grundene til arveløsgørelse ikke gøres til genstand for prøvelse ved domstolene eller til domstolsafgørelse, kun i det tilfælde at arvingen gør indsigelse mod dem. *Arveløsgørelsen vedrører kun tvangsarven, idet den således fratager tvangsarvingen (el legitimario/ el heredero forzoso) hans tvangsarv (la legitima).*

§ 6. Arveløsgørelsesgrunde

I CC § 756, nr. 1, 2, 3, og 5 opstilles de *generelle* grunde til arveløsgørelse, som også er uværdighedsgrundene nævnt ovenfor; *De særlige* grunde til arveløsgørelse af *børn eller slægtninge i nedadstigende linie er de omhandlede i § 853–855.*

De specielle grunde til arveløsgørelse *af forældre eller slægtninge i opadstigende linie:*

1. Fortabelse af forældremyndigheden i visse tilfælde
2. Have nægtet børn eller slægtninge i nedadstigende linie mad uden grund
3. Den ene af forældrene har forsøgt at dræbe den anden uden at der er opnået forsoning parterne imellem

Grunde til arveløsgørelse af ægtefælle

Udover uværdighedsgrundene nævnt i § 756, nr. 2, 3 og 5, er følgende årsager grund til arveløsgørelse af ægtefælle:

1. I stort omfang eller gentagne gange ikke at have opfyldt de ægteskabelige forpligtelser
2. De grunde, der bevirker fortabelse af forældremyndighed iht. § 170.
3. Have nægtet børn eller den anden ægtefælle forsørgelse uden grund.
4. Have begået drabsforsøg mod den ægtefælle, der opretter testamente, og hvor der ikke er opnået forsoning.

Grundene til arveløsgørelse tilhører familieområdet, idet de har til formål at beskytte en privat interesse, som bygger på testators personlige vrede/nag mod den krænkende part.

APPENDIX A

CODIGO CIVIL

CÓDIGO CIVIL

LIBRO TERCERO

DE LOS DIFERENTES MODOS DE ADQUIRIR
LA PROPIEDAD

DISPOSICIÓN PRELIMINAR

Art. 609. La propiedad se adquiere por la ocupación.

La propiedad y los demás derechos sobre los bienes se adquieren y transmiten por la ley, por donación, por sucesión testada e intestada, y por consecuencia de ciertos contratos mediante la tradición.

Pueden también adquirirse por medio de la prescripción.

TITULO I

De la ocupación

Art. 610. Se adquieren por la ocupación los bienes apropiables por su naturaleza que carecen de dueño, como los animales que son objeto de la caza y pesca, el tesoro oculto y las cosas muebles abandonadas.

Art. 611. El derecho de caza y pesca se rige por leyes especiales.

Art. 612. El propietario de un enjambre de abejas tendrá derecho a perseguirlo sobre el fundo ajeno, indemnizando al poseedor de éste el daño causado. Si estuviere cercado, necesitará el consentimiento del dueño para penetrar en él.

Cuando el propietario no haya perseguido, o cese de perseguir el enjambre dos días consecutivos, podrá el poseedor de la finca ocuparlo o retenerlo.

El propietario de animales amansados podrá también reclamarlos dentro de veinte días, a contar desde su ocupación por otro. Pasado este término, pertenecerán al que los haya cogido y conservado.

Art. 613. Las palomas, conejos y peces que de su respectivo criadero pasaren a otro perteneciente a distinto dueño, serán de propiedad de éste, siempre que no hayan sido atraídos por medio de algún artificio o fraude.

Art. 614. El que por casualidad descubre un tesoro oculto en propiedad ajena, tendrá el derecho que le concede el artículo 351 de este Código.

Art. 615. El que encontrare una cosa mueble, que no sea tesoro, debe restituirla a su anterior poseedor. Si éste no fuere conocido, deberá consignarla inmediatamente en poder del Alcalde

del pueblo donde se hubiese verificado el hallazgo.

El Alcalde hará publicar éste, en la forma acostumbrada, dos domingos consecutivos.

Si la cosa mueble no pudiese conservarse sin deterioro o sin hacer gastos que disminuyan notablemente su valor, se venderá en pública subasta luego que hubiesen pasado ocho días desde el segundo anuncio sin haberse presentado el dueño, y se depositará su precio.

Pasados dos años, a contar desde el día de la segunda publicación, sin haberse presentado el dueño, se adjudicará la cosa encontrada o su valor al que la hubiese hallado.

Tanto éste como el propietario estarán obligados, cada cual en su caso, a satisfacer los gastos.

Art. 616. Si se presentare a tiempo el propietario, estará obligado abonar, a título de premio, al que hubiese hecho el hallazgo, la décima parte de la suma o del precio de la cosa encontrada. Cuando el valor del hallazgo excediese de 2 000 pesetas el premio se reducirá a la vigésima parte en cuanto al exceso.

Art. 617. Los derechos sobre los objetos arrojados al mar o sobre los que las olas arrojen a la playa, de cualquier naturaleza que sean, o sobre las plantas y hierbas que crezcan en su ribera, se determinan por leyes especiales.

TITULO II

De la donación

CAPITULO PRIMERO

DE LA NATURALEZA DE LAS DONACIONES

Art. 618. La donación es un acto de liberalidad por el cual un persona dispone gratuitamente de una cosa en favor de otra, que la acepta.

Art. 619. Es también donación la que se hace a una persona por su méritos o por los servicios prestados al donante, siempre que no constituyan deudas exigibles, o aquella en que se impone al donatario un gravamen inferior al valor de lo donado.

Art. 620. Las donaciones que hayan de producir sus efectos por muerte del donante, participan de la naturaleza de las disposiciones de última voluntad, y se regirán por las reglas establecidas en el capítulo de la sucesión testamentaria.

Art. 621. Las donaciones que hayan de producir sus efectos entre vivos se regirán por las disposiciones generales de los contratos y obligaciones en todo lo que no se halle determinado en este capítulo.

Art. 622. Las donaciones con causa onerosa se regirán por las reglas de los contratos, y las remuneratorias por las disposiciones del presente título en la parte que excedan del valor del gravamen impuesto.

Art. 623. La donación se perfecciona desde que el donante conoce la aceptación del donatario.

CAPITULO II

DE LAS PERSONAS QUE PUEDEN HACER O RECIBIR DONACIONES

Art. 624. Podrán hacer donación todos los que puedan contratar y disponer de sus bienes.

Art. 625. Podrán aceptar donaciones todos los que no estén especialmente incapacitados por la ley para ello.

Art. 626. Las personas que no pueden contratar no podrán aceptar donaciones condicionales u onerosas sin la intervención de sus legítimos representantes.

Art. 627. Las donaciones hechas a los concebidos y no nacidos podrán ser aceptadas por las personas que legítimamente los representarían, si se hubiera verificado ya su nacimiento.

Art. 628. Las donaciones hechas a personas inhábiles son nulas, aunque lo hayan sido simuladamente, bajo apariencia de otro contrato, por persona interpuesta.

Art. 629. La donación no obliga al donante, ni produce efecto, sino desde la aceptación.

ARVELOVEN

Kapitel 6: Aftaler vedrørende arv samt arveforskud

■ § 30. En arving kan ikke sælge, pantsætte eller på anden måde overdrage den arv, han har i vente. I denne arv kan der heller ikke søges fyldestgørelse af arvingens kreditorer.

■ § 31. En arving kan over for arveladeren mod eller uden vederlag give afkald på sin arveret. Afkaldet har også virkning for udstederens livsarvinger, medmindre disses arveret er forbeholdt.

□ Stk. 2. Afkald kan på samme måde gives over for arveladerens ægtefælle, når denne hensidder i uskiftet bo.

■ § 32. Har ægtefællers fælles livsarving erkendt at have modtaget et arveforskud, skal dette, når det er ydet af fælleseje og der skiftes i den længstlevende ægtefælles levende live, så vidt muligt afkortes i arven efter den førstafdøde, medmindre andet er aftalt. Et af førstafdøde oprettet testamente må vige, for så vidt dette er nødvendigt, for at afkortning kan finde sted. Den del af forskuddet, som ikke er afkortet i arven efter den førstafdøde, skal afkortes i arven efter den længstlevende.

□ Stk. 2. Foranstående regler gælder også om forskud, som ydes af en ægtefælle, der hensidder i uskiftet bo.

■ § 33. Hvad en ægtefælle af fælleseje har givet et stedbar eller dets livsarvinger, afkortes i arven efter den anden ægtefælle, såfremt det er aftalt, at ydelsen skal være forskud på arven efter denne.

■ § 34. Ved afkortning lægges arveforskuddets værdi ved modtagelsen til grund. Under særlige omstændigheder kan der dog afviges herfra.

□ Stk. 2. Såfremt et modtaget forskud overstiger arvelodden, skal arvingen ikke betale det overskydende til boet, medmindre han særligt har forpligtet sig hertil.

□ Stk. 3. Hvis modtageren af et arveforskud dør før arveladeren, afkortes forskuddet i den arv, som tilkommer arvingens livsarvinger.

■ § 35. Arveforskud lægges til boet ved beregningen af arvelodder og tvangsarv. Kan forskuddet ikke fuldt ud afkortes i modtagerens arv, tillægges der kun et beløb svarende til hans arvelod.

□ Stk. 2. Når et fællesbo skiftes i den længstlevende ægtefælles levende live, lægges forskuddet også til boet ved beregningen af boslodderne.

Overstiger forskuddet modtagerens arv efter den afdøde ægtefælle samt et til hans arv efter den længstlevende svarende beløb, tillægges kun værdien af disse arvelodder.

Kapitel 7: Udelukkelse og bortfald af arveret

■ § 36. Når en person har begået en forsægtlig overtrædelse af straffeloven, som har medført en andens død, kan det ved dom bestemmes, at han fortaber retten til at få arv, der var afhængig af den dræbtes død, og at hans arv efter en anden person ikke må forøges som følge af lovovertredelsen.

□ Stk. 2. Den, der har forsøgt at dræbe en slægtning i opstigende linje, øvet vold mod eller groft fornærmet ham eller truet ham på strafbar måde, kan efter den forurettedes begæring fradømmes retten til arv efter ham.

□ Stk. 3. Afgørelse i henhold til stk. 1 og 2 kan træffes ved straffedommen eller under en særlig sag.

□ Stk. 4. Den fradømte arveret kan helt eller delvis tilbagegives den dømte ved testamente.

■ § 37. Faderen og hans slægt tager ikke arv efter barn uden for ægteskab, såfremt faderen ved avlingen af barnet har begået et forhold, for hvilket han ved dom er kendt skyldig efter borgerlig straffelov §§ 216-223.

■ § 38. Ægtefællers indbyrdes arveret bortfalder ved separation og skilsmisse.

□ Stk. 2. Dør en af parterne i et omstødeligt ægteskab, arver den anden part ikke, hvis reglerne i § 27, stk. 1 eller 2, i lov om ægteskabs indgåelse og opløsning efter hans begæring bringes til anvendelse, eller dersom sag til ægteskabets omstødelse af det offentlige var anlagt eller ifølge den lov, der var gældende ved ægteskabets indgåelse, skulle have været anlagt.

DESHEREDACIÓN

8.1. Cláusulas testamentarias referentes a la desheredación

Que por las graves ofensas e injurias que ha recibido de su hija ..., se ve en la precisión de desheredar, como la deshereda, privándola de todo derecho en su herencia. La citada causa de desheredación es rigurosamente cierta y se encuentra comprendida en el número 2.º del art. 353 del Código Civil.

Para el caso de que fuere negada por la desheredada y no pudiese probarse cumplidamente, los derechos de dicha hija en la herencia del testador, se reducirán al mínimo, es decir, a la parte que le corresponda en el tercio de legítima estricta.

* * *

Deshereda expresamente a su hijo ... en toda la herencia, por haber incurrido en la causa legal del núm. ... del art. ... del Código Civil.

* * *

Deshereda a su hijo matrimonial ..., por la causa de ..., y, en su lugar, nombra como legitimarios a sus hijos ... y ..., en la parte que le hubiere correspondido a su padre, en el tercio de la legítima estricta, siendo administrador de sus bienes durante su minoría de edad, su madre ..., y en su defecto las personas a quienes corresponda la tutela.

* * *

Por haber incurrido su hijo ... en la causa señalada en el núm. ... del art. ... del Código Civil, le deshereda expresamente el testador, aun cuando le perdona la ofensa recibida.

* * *

Instituyo heredero único de todos mis bienes a mi hijo X, y desheredo al otro, que, aun cuando lleva mi sangre y apellido, ha atentado contra mi vida.

* * *

SUCESIÓN TESTADA

Deshereda como indigno, a su hijo don ..., por haber acusado calumniosamente al testador de haber herido gravemente a su consorte doña ...

* * *

Deshereda a su padre don ..., por haber negado al testador los alimentos y la asistencia médica cuando era menor de edad y se hallaba sometido a su patria potestad.

* * *

Deshereda a su esposa doña ..., por haber atentado por medio del veneno contra la vida del testador.

* * *

Que en ocasión de haber reprendido a su hijo don ..., por su conducta irregular, le respondió en forma irrespetuosa y al ser reconvenido, llegó a esgrimir un arma de fuego y descerrajarlos dos disparos con el evidente propósito de ultimarlos, lo que consta por el sumario instruido en ... Que como hasta ahora su hijo no ha intentado la menor reconciliación y se ha alejado de su domicilio, desea ejercer la facultad de desheredación que la ley le acuerda, de privarlo de su legítima; por lo tanto declara desheredar a su hijo don ..., por haber atentado contra su vida. Que también recomienda a sus herederos, procedan, al final de sus días, a probar el hecho relatado.

* * *

Conforme a lo dispuesto en el núm. 1.º del art. 855 del Código Civil, es deseo del testador privar de su legítima a su esposa doña ..., ya que abandonó injustificadamente el domicilio conyugal, incumpliendo de ese modo con sus deberes conyugales.

APPENDIX C

LITTERATURHENVISNINGER

Eksempler på supplerende litteratur i forbindelse med:

**Arveretten generelt/fortabelse af arveretten/derecho de sucesiones/
desheredación/indignidad para suceder:**

Dansk arveret:

Andersen, Poul Krüger/Iversen, Bent/Krag Jespersen, Halfdan/Michelsen, Aage/Nørgaard, Jørgen/Ørgaard, Niels:
Dansk privatret. København: Jurist- og Økonomforbundet 1995

Taksøe-Jensen, Finn: *Arveretten*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1995

Taksøe-Jensen, Finn: *Person Familie Arve og Skifteret*. København: Gad 1991

Spansk arveret:

Albadalejo, Manuel: *Curso de Derecho Civil. V. Derecho de Sucesiones*. Barcelona: José María Bosch, S.A. 1994

Brutau, José Puig: *Compendio de Derecho Civil. Volumen IV*. Barcelona: Casa Editorial Bosch, S.A. 1991

Criado, Enrique/Cuyás, Esteban/Veciana, Juan José/Criado, José Luis: *Herencias, testamentos y donaciones*. Barcelona: Planeta 1994

Rocha Garcia, Ernesto de la: *La Herencia y la partición*. Granada: Editorial Comares 1996

Santos Briz, Jaime: *Derecho Civil. Tomo VI. Derecho de sucesiones*. Jaén: Editorial Revista de Derecho Privado 1979

Ingrid J. Vaalund

”Det vi har bruk for, står aldri i bøkene”

In this article I describe some of the problems I encounter in my work as a television subtitle – like having to create believable Norwegian translations for terms in nonexistent universes.

Jeg valgte denne overskriften fordi den er et vanlig hjertesukk i mitt yrke som tv-tekster, og jeg vil begynne med å si at jeg vet at den er urettferdig. Men vi lever i en urettferdig verden, og når oversettere finner det de trenger i tilgjengelige oppslagsbøker, er det ikke noe problem; da fungerer biblioteket bare som en forlengelse av hukommelsen. På den måten er kanskje leksikografi som teksting: hvis det er vellykket, merkes det knapt.

Jeg begynte som oversetter fordi jeg har tospråklig bakgrunn, og nå jobber jeg i nært samarbeid med min mann, som underviste i fysikk og matematikk før han sluttet som lærer og begynte å tekste på heltid sammen med meg. Når jeg sier ”vi” om jobben, sikter jeg til dette samarbeidet.

Vi jobber frilans, men som tekstere har vi bare to oppdragsgivere: NRK og Norsk Tekst, et privat firma som tekster for en del kommersielle kanaler.

Vi foretrekker å jobbe med dokumentarstoff, og mye av vår erfaring med problemer har oppstått ut fra det, så jeg tar med at det synes å ha vært en del moteretninger når det gjelder dokumentarfilmer i de siste ti årene: I slutten av 80-årene var det mange naturfilmer. Så kom en periode med såkalt ”reality tv”, der tv-team løp med håndholdte kameraer etter politifolk og andre. Rundt 1995 var det svært mye stoff om 2. verdenskrig, av naturlige grunner, og i det siste synes seriemordere og UFO-er å være in.

(Apropos UFO-er: Man blir ikke bortført av en UFO, ifølge folk som har greie på sånt. UFO står for ”uidentifisert flygende objekt”, og hvis det er noe man kan bli bortført i, er det identifisert – som romskip, for eksempel.)

Vi har hatt en del populærvitenskapelig stoff hele tiden, blant annet har vi teksten mer enn 300 episoder av den australske serien ”Beyond 2000”.

Og, som alle andre tekstere, må vi ta vår del av såpeoperaer og prateprogrammer og sånt ... tross alt er det mest av dem.

Mye finner vi i bøkene ...

Ordboka er oversetterens beste venn og halefinner, og vi samler gjerne på ordbøker slik barn samler på fotballkort – når flere oversettere kommer sammen, pleier vi å tipse hverandre om nye funn. Dette gjelder både enspråklige og tospråklige bøker, og ikke minst spesialordbøkene, alt fra ”Skjellsordboka” til ”Ordbok for plast og gummiteknikk”.

Men jeg har en ønskeliste:

(Hvis noe av det jeg ønsker meg, finnes, ber jeg om unnskyldning – og ber samtidig om å bli informert om hvor jeg kan finne det.)

Ny forskning og teknologi

Ikke så sjelden dukker nye begreper opp på tv-skjermen før de kommer på trykk, det er for eksempel ikke så lenge siden "virtual reality" var et ukjent ord. Vi lurte veldig på hva vi skulle skrive i sin tid, og hadde lange samtaler med Språkrådet og RTT (Rådet for teknisk terminologi) om dette, men det skulle vise seg at "virtuell virkelighet" ble løsningen som kom i bruk.

Det jeg aller mest ønsker meg, er en ufeilbarlig instans som skaper perfekte nyord i det øyeblikk det er bruk for dem. Vi har i årenes løp fått en viss føling med hva det nytter å spørre Språkrådet og RTT om, og de kommer svært godt med i mange sammenhenger, men ikke akkurat når det gjelder ordskaping på kort varsel.

Flora og fauna

Å finne det latinske navnet på en plante eller et dyr er som regel nokså greit, særlig når man kan søke på Internett, men det er verre å finne ut om det har fått noe norsk navn, hvis det ikke er nevnt i oppslagsverk.

Kan jeg kalle en "bluebellied black snake" for en blåbuket svartslange når jeg ikke finner slangen i litteraturen og ikke finner en slangeekspert som er villig til å lage et norsk navn i farten?

Vi har en norsk navnekomité for fugl, men jeg ønsker meg også navnekomiteer for kaktus, orkideer, krypdyr, edderkopper og mye, mye annet.

Det perfekte ville vært en database med norske navn på alt som er levende i naturen, og hvis ingen andre har satt i gang med det, skal jeg begynne å samle når jeg blir rik eller pensjonist. Noe sånt ville selvsagt aldri bli ferdig, men etter et par hundre år bør man ha kommet et stykke på vei ... og noen må jo begynne.

Historiske navn og ord

Skal jeg skrive Montezuma, Moctezuma eller Motezucoma? Alle tre versjoner er i bruk på norsk, og hva skal en oversetter velge?

Språkrådet har en liste fra 1963 – men den er svært begrenset, og forslagene derfra ble ikke fulgt opp i senere oppslagsbøker som Store Norske og Cappelens verdenshistorie, så forsøk på å sjekke norsk stavemåte kan være svært forvirrende.

Geografiske navn

Vi har en utmerket geografiliste, men den er altfor kort. Det går greit å sjekke stedsnavn på Internett, men da får man ikke med dem som er normert til norsk, og det er alltid hyggeligere å lete i en bok.

Navn og ord i nyhetene

Skal jeg skrive hizbollah eller hezbollah eller en av de utallige andre variantene som er i bruk på norsk? Slike spørsmål dukker stadig opp, så rask normering ville være en stor fordel.

Trivia

Dette er en stor sekk der det kan puttes mye rart, men et minimum måtte være norske navn på tegneseriefigurer og andre oppdiktete skikkelser som ofte blir nevnt i forskjellige sammenhenger. På Hanaholmen fikk jeg se Lars Törnqvists utmerkede navneordbok, og det ville være flott om noe sånt kom ut på norsk, gjerne i en sterkt utvidet utgave.

Men andre spørsmål dukker også opp i en teksters hverdag. Jeg ble spurt etter foredraget hva en beste venn og halefinner er. Uttrykket er hentet fra den norske oversettelsen av A. A. Milnes bøker om Winnie the Pooh og er kjent for de fleste nordmenn, men hvor skal en utlending finne ut det?

Folkeslag

Er chi'enne det samme som cheyenne, for eksempel?

Vi har et flott verk som heter "Jordens folk", men det inneholder ikke nok navn, og registeret er dårlig.

Og hva med faguttrykk som ikke er i bruk på norsk?

For noen år siden hadde vi en såpeserie fra en brannstasjon i London, og da ble dette med å lage norske termer en svært viktig del av jobben. Mye av utstyret var ikke i bruk i Norge, og det var rutiner og prosedyrer og stillingsbetegnelser som det ikke finnes paralleller til her i landet. Men jeg var så heldig at jeg fant en pensjonert brannmann som hadde jobbet i England, og vi hadde lange telefonkonferanser hver eneste uke, der han foreslo begreper som han mente var logiske.

Det resulterte i at jeg fikk en henvendelse fra det nyopprettede "Rådet for brannteknisk terminologi", som ønsket å bruke våre konklusjoner i sitt arbeid med å lage en flerspråklig fagordbok. Det er morsomt å ha et yrke uten noe klart skille mellom det seriøse og det useriøse.

Politiarbeid er et annet område der ordbøkene svikter. Justisdepartementet har utarbeidet en svært omfattende norsk/engelsk terminologi for politiet (1995), men den omhandler selvsagt bare norske forhold, så det er mange engelske begreper som det ikke fins motstykker til på norsk.

Bare oppbygningen av de forskjellige politigrenene i USA er svært komplisert – og varierer fra delstat til delstat.

Og tekstere jobber ofte under tidspress, så det hender at vi må ty til omskrivninger og forenklinger.

Men direktøren for Norsk Tekst, Øystein Nordang, er svært opptatt av kvalitetsutvikling, og han er villig til å bruke resurser på det. For et par år siden fikk jeg et stipend av firmaet, slik at jeg kunne oppsøke informanter og få hjelp med med problemuttrykk som vi ikke hadde funnet fullgode løsninger på. I tillegg fikk jeg timebetaling for å bearbeide stoffet, en fantastisk luksus for en akkordarbeider i en bransje med stramme tidsfrister. Og jeg kunne samtidig innlemme bidrag fra kolleger som hadde store kunnskaper innen et bredt spekter av områder ... som juss, skytevåpen, golf og narkotikaslang.

Jeg begynte med å utarbeide en oversikt over de forskjellige politistillingene, både i USA og Storbritannia, med sannsynlige norske stillingsbetegnelser – godt hjulpet av en norsk politimann som var utdannet ved FBI-akademiet, og som hadde vært med på å lage Justisdepartementets politiliste.

Jeg er langt fra ferdig ... og blir det kanskje aldri, men jeg har fått med de mest vanlige betegnelse, og nå har jeg og kollegene mine et sted å slå opp når vi begynner å lure på om en sheriff's deputy er det samme som en deputy sheriff. (Svaret er nei, i tilfelle du lurer på det.)

Men problemer oppstår også når det gjelder framgangsmåter ... ikke minst innen medisinen: Det er ikke helt innlysende at verbet "submarine" betyr "foreta en laparaskopi".

Begreper som "vital signs" og "life support", som dere sikkert har hørt i utallige filmer, finnes ikke på norsk. Ved en papiroversettelse er det nærliggende å forklare eller omskrive, men vi tekstere må uttrykke oss kort ... og vi har det tilleggsproblemet at en god del seere skjønner mye av det som blir sagt, i en engelsk film i hvert fall, så vi må ikke fjerne oss for mye fra originalen.

Noen problemer kan ikke bøkene løse

Muntlig svada

Tv er et muntlig medium – og når folk snakker, er det ikke alltid like klart. Noen ganger skal det heller ikke være klart ... som når politikere får nærgående spørsmål fra journalister og helst ikke vil svare.

Hva betyr for eksempel følgende? "We are driving operating states of formulation, involving concentration, breakthrough and reinvention. We ask, what is the context that I'm trying to create, and from the creation of that context I would take the original communication and communicate it through that context. On your own I would get very clear about what the communication would be, about what X is. People can have some room, if they are clear, that you can start to engage them in the context, when they think the context has been neglected ..."

Det bringer meg til neste emne:

Usynlig kontekst

I filmer er ofte konteksten som usynlige fjellkjeder under vann ... det vi har å forholde oss til, er bare små holmer og øyer som stikker opp. Og det hender ikke så sjelden at flere forskjellige usynlige kontekster dukker opp i samme film.

Ofta er det ikke meningen at en som skjønner det som sies i filmen, skal forstå det som blir sagt i en kontekst ... det inngår bare som en del av lokalkoloritten. Men hvis teksten oversetter koloritten uten å vite noe om sammenhengen, kan resultatet bli nokså latterlig.

En helt vanlig spillefilm skapte problemer i en gang, da en bit av en samtale mellom to jagerflygere ble gjengitt i forbifarten. Jeg fikk kontakt med en jagerflyger og forklarte problemet ... men vedkommende nektet å uttale seg uten å vite sammenhengen. Jeg prøvde å forklare at ingen visste sammenhengen – det var ikke ment som noe annet enn "jagerflygerprat"; betydningen spilte ingen rolle, men det måtte oversettes til troverdige biter med tilsvarende fagprat på norsk.

Flygeren ble irritert på meg, og gjentok stadig at "dette er helt uforsvarlig". I en yrkesgruppe der nøyaktighet bokstavelig talt er livsviktig, er jo den innstillingen forståelig, men jeg innså verdien av den flygeren som har loset meg gjennom flere tokt i de forskjellige fasene av 2. verdenskrig – han var bortreist akkurat da. I tillegg til å ha store kunnskaper forstår han at jeg ikke vil vite alt han vet. Jeg vil bare ha kortversjonen, så pass at jeg har en anelse om hva som foregår og ikke dummer meg ut. Og ikke minst forstår han at jeg vil ha norske ord og uttrykk, og han er ikke redd for å lage noen hvis de ikke finnes.

Faguttrykk kan skape store problemer, men de problemene finnes det konkrete løsninger på – når man først har funnet den rette konteksten (og kanskje den rette informanten).

Det er verre å finne løsninger i filmer som "Stars Wars" og "Star Trek", som er lagt til univers som ikke eksisterer.

Ikke-eksisterende univers

Før jeg går inn på filmer, vil jeg si noe om science fiction som sjanger: En god SF-bok eller -novelle bygger på et gjennomtenkt verdensbilde med sin egen indre logikk, så i SF er konteksten like viktig som i den virkelige virkeligheten.

Og som i den virkelige virkeligheten presenteres ikke alltid hele konteksten, men for at SF skal fungere skikkelig, må forfatterne selv ha klart for seg de fysiske lovene og samfunnsstrukturene som gjelder i universet der de har lagt handlingen.

I tv-serier som "Star Trek" er ikke dette grunnarbeidet gjort, og det er mange forskjellige forfattere som skriver hver sin episode. Resultatet er dialog som oppfører seg som om det er en klar kontekst, uten at det er det.

Begrepet "warp" er et godt eksempel: Det brukes som regel om "forskyvning", som i "time warp", og i den sammenhengen er det greit å skrive "tidsforskyvning". Men i "Star Trek" snakkes det om "warp speed". Jeg diskuterte det med en kollega som tekster "Deep Space Nine", en annen tv-serie i Star Trek-universet ... og vi ble enige om at "warp speed" måtte bety lysfart. Så vi skrev det ... helt til jeg kom bort i en sammenheng der warp 4 tilsvarte 64 lysfarter.

Begrepet ble ikke klarere etter intens utforskning på Internett, og "Science Fiction Encyclopedia" skriver bare at det er "illogical at all levels". Ikke særlig hjelp å få altså, så det endte med at vi bruker uttrykket "warp" på norsk også – ikke minst fordi det stadig dukker opp i sammenkrivninger. Jeg tror ikke at seerne ville sette pris på å måtte lese ord som "forskyvningsfeltgenera-

Og warpsystemet fungerer bare i "subspace" ... men hva er det?

Mange av begrepene innen SF har rot i eksisterende vitenskaper ... men fra den roten galopperer de uhemmet av gårde i alle retninger. I slike tilfeller er det greit å jobbe sammen med en realist: Det viser seg at "underrom" er et gjengs ord innen matematikken ... riktignok helt blottet for warpsystemer og overlysfart, men vi bruker det allikevel.

Stillingsbetegnelsene i Star Trek skaper også problemer:

En kaptein i Stjerneflåten er en "captain". Der er en "commander" det vi kaller en kommandørkaptein, og en "first officer" er en førstestyrmann.

Men en "commander" fra erkefienden Romulus (som selv kaller sin planet Rhi'ann) er en kaptein, førstestyrmannen er en "subcommander", og de har også centurioner og subcenturioner ... mens en ferengisk kaptein er en DaiMon.

Sammen med min Deep Space 9-kollega jobber jeg med å få kartlagt slike begreper etter hvert som de dukker opp, og etter hvert håper jeg å få konstruktiv kontakt med andre som oversetter i ikke-eksisterende univers ... kanskje gjennom internettet.

Internett har vært til uvurderlig hjelp nå i det siste, når vi jobber med en komiserie som heter "Red Dwarf", der hovedpersonen er det siste gjenlevende mennesket ... om tre millioner år. Jeg hadde aldri hørt om serien, men søking på nettet avslørte at dette er en kultserie med fanatiske tilhengere over store deler av verden, og de kaller seg "smegheads", etter et mye brukt skjellsord i serien.

Sammen med en del andre ord ble dette konstruert av serieskaperne for å understreke at handlingen er lagt til framtiden, og etter mye grubling fant vi ut av vi måtte lage ordet "smegghovud" for anledningen (serien tekstes til nynorsk). Jeg er spent på om NRK får klager på det når serien går på lufta.

Serien byr også på problemer med tidsreisesyntaks, noe vi dessverre ikke kan yte full rettferdighet på de 70 tegnene vi har til rådighet i en tv-tekst. Men den som vil vite mer om problematikken, anbefales å lese kapittel 15 i Douglas Adams' "The Restaurant at the End of the Universe" (1980), som presenterer dr. Dan Streetmentioner's "Time Traveller's Handbook of 1001 Tense Formations", men bemerker at "'The Hitch Hiker's Guide to the Galaxy' skips lightly over this tangle of academic abstraction, pausing only to mention that the term 'Future Perfect' has been abandoned since it was discovered not to be".

Lever leksikografer og oversettere i samme univers?

Det er ikke tvil om at oversettere trenger leksikografer – det er jo dere som lager vårt viktigste arbeidsredskap. Men da jeg hørte på foredragene under kongressen på Hanaholmen, lurte jeg ofte på om vi lever i samme univers – spesielt med tanke på at temaet var "Ordboken og brukeren".

I slutten av uka var min konklusjon "ja, det gjør vi, vi lever til og med på samme klode, men kanskje i helt forskjellige biotoper ... så forskjellige som land og vann". Men strandlinjen, der land og vann møtes, er også en fruktbar biotop, så jeg vil avslutte med et ønske om at Språkrådet og andre institusjoner tar initiativ til at vi kan møtes i dette området og utnytte det på en konstruktiv måte.

Lars S. Vikør

Fleirgenerasjonsordbøker og tida

"Fleirgenerasjonsordbøker" is a Norwegian coinage covering the large-scale dictionary projects which span the time of several generations, like the *Oxford English Dictionary*, the *Dictionary of the Swedish Academy* et.al. The article discusses the problems facing such projects in an age of rapid technological and social change, based on the experiences and present situation of *Norsk Ordbok* 'Norwegian Dictionary', which covers the Norwegian dialects and the Nynorsk written variety of Norwegian. Six dilemmas are explored: 1) Effectivity vs. quality; 2) Representativity vs. completeness; 3) A wide spectrum of information types vs. concentration on definitions and functional aspects; 4) Uniformity over time vs. adaptation to changing conditions and requirements; 5) The scientific vs. the communicative aspect; 6) (only briefly mentioned) Paper vs. electronics.

Sjangeren

Dei fleste større og nokre mindre språksamfunn i Nord- og Vest-Europa har si fleirgenerasjonsordbok: ei diakron ordbok som bl.a. gjennom eit omfattande sitatmateriale gir eit "heilportrett" av ordtilfanget i språket i ein viss historisk periode. Velkjende eksempel er *Svenska Akademiens Ordbok*, *Ordbog over det danske Sprog*, *Deutsches Wörterbuch*, *Oxford English Dictionary*, *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, *Norsk Ordbok* og *Wurdboek fan de Fryske Tael*. Slike ordbøker møter alltid det problemet at tida forandrar seg og stiller nye krav, samtidig som det mønsteret den første generasjonen av redaktørar fastla, fungerer som ei bindande ramme – eller ei tvangstrøye – om redigeringa. Vår tid, med sin teknologiske revolusjon og sine radikale endringar i dei samfunnsmessige vilkåra for ordboksarbeidet, stiller desse ordboksverka overfor heilt nye utfordringar.

Termen "fleirgenerasjonsordbok" har eg laga spesielt for dette foredraget. Vi har elles ingen innarbeidd term for denne sjangeren (genren). Den er i det heile er vanskeleg å definere, men lett å demonstrere, for alle veit kva det er; det er berre å nemne dei namna eg rekna opp ovanfor. *Nasjonale ordbøker*, *historiske ordbøker*, *diakrone ordbøker*, er alt saman termar som er brukte. I *Nordisk leksikografisk ordbok* (Bergenholtz o.a. 1997) finn vi termen "diakrone samtidsordbøker", omtala både under oppslagsorda *diakron ordbok* og *samtidsordbok*. Begge stader står det: "typiske eksempler [på diakrone samtidsordbøker] er store nasjonale ordboksverker som *Ordbog over det danske Sprog*, *Svenska Akademiens ordbok*, *Norsk Riksmålsordbok*, *Norsk Ordbok*, *Oxford English Dictionary* osv."

Ein nyare – og vidare – term er *kulturell leksikografi* eller "Cultural Lexicography" (etter Reinhard Hartmann), som ifølgje ein definisjon av begrepet inneber "the design, compilation, evaluation and use of reference works such as 'national', 'historical' and 'dialect' dictionaries". Det er altså ordbøker som gir eit kulturbilete av eit språk og derigjennom også eit språksamfunn gjennom ei uttømmende beskriving av nyansar, bruksmåtar og bruksutvikling for kvart enkelt ord, bl.a. gjennom eit omfattande utval av brukseksempel. Termen omfattar altså også dialektordbøker, og det passar bra for min del, for *Norsk Ordbok* er ei kombinert dialektordbok og skriftspråks-

ordbok. Dei problema eg skal snakke om her, vil også for ein stor del gjelde både dialekt- og skriftspråksordbøker.

Denne sjangeren ordbøker er oftast einspråkleg, men ikkje alltid og ikkje nødvendigvis. Den store attenbands frisiske ordboka har f.eks. nederlandsk som metaspråk, for øvrig etter ein hard språkpolitisk kamp. Men ein kan òg stille eit prinsipielt spørsmål ved einspråklegheita til denne sjangeren i det heile – for det *er* eit språkleg skilje, om enn berre eit varietetsskilje, mellom objekt-språk og metaspråk. Det gjeld alltid i dialektordbøker, fordi dei jo alltid har standardspråket som metaspråk – her har vi forrsten eit unntak i Noreg: Nyleg vart det fullført ei trebands ordbok over Listamålet, ein dialekt snakka i ei bygd på sørspissen av Noreg, vest for Kristiansand, og den er gjennomført på dialekt. Men den er eit eineståande tilfelle – forøvrig eit gedigent verk og ein gedigen prestasjon av éin mann, Njål Vere.

Når det gjeld dei nasjonale ordbøkene, så er jo objektspråket varietetsskløyvd, sidan dei dekkjer fleire ulike historiske fasar av språket, mens metaspråket er normert og forankra i eit språkhistorisk *no*. I fleirgenerasjonsordbøker der dette språkhistoriske noet har flytta seg, fører dette til eit spesielt problem, som ulike ordbøker har løyst på ulike måtar. SAOB tilpassa seg da den svenske rettskrivinga vart endra i 1906, mens den nederlandske WNT enno i dag bruker ei rettskriving som vart avskaffa i 1947. Vi i Norsk Ordbok har halde fast på den rettskrivinga som gjaldt da ordboka begynte å komme ut i 1950, altså 1938-rettskrivinga, enda det kom ei større rettskrivingsreform i 1959, for øvrig med den daverande hovudredaktøren for Norsk Ordbok, Alf Hellevik, som ein av dei heilt sentrale pådrivarane.

Dette språktekniske problemet skal eg ikkje snakke meir om her. Det viktigaste og største problemet med denne sjangeren er eit anna, nemleg at materialmengdene kan bli så enorme at ordbøkene blir reine gigantprosjekt, derfor termen fleirgenerasjonsordbøker.

Eg stod overfor eit dilemma da eg skulle lage dette foredraget: Skulle eg først og fremst beskrive Norsk Ordboks situasjon, som eg kjenner best, med den risikoen at det blir internt og uinteressant for andre, eller skulle eg snakke allment om heile ordbokssjangeren, med den risikoen at det blir svært luftig og eg dessutan må beskrive og drøfte forhold eg ikkje kjenner så godt til? Det blir nok mest det første, er eg redd, men det er min hypotese at dei problema og dilemmaene eg beskriv med utgangspunkt i Norsk Ordbok er allmenngyldige, for sjangeren. Dersom mine kollegaer i andre dialektordbøker og historiske nasjonalordbøker kjenner seg igjen i problemstillingane, må den hypotesen reknast som bekrefta. Viss ikkje, har dei mye å lære oss, og da vil vi nok gjerne ta meir direkte kontakt etterpå. Eg skal villig innrømme at det kanskje er slik det er, for når eg ser kva dei presterer her på Forskningscentralen, ja, berre det at Finland *har* ein slik institusjon og at den har ei slik tyngd i samfunnet – da blir eg både imponert og misunneleg – skjønt det siste er for negativt uttrykt: da heller skamfull på vegner av det rike Noreg.

Eg skal no da sjå på fleirgenerasjonsordbøkene problem frå Norsk Ordboks ståstad.

Norsk Ordboks hovudproblem

Norsk Ordbok er ei kulturell ordbok som skal dekkje dei norske dialektane og det nynorske skriftspråket som har eksistert sidan midten av 1800-talet og fram til i dag. (Korte presentasjonar av ordboka finst i t.d. Hageberg 1992 og Vikør 1996b; grundige drøftingar av ulike aspekt ved ordboka finn ein i Vikør 1997, som også har ein bibliografi over emnet.) Prosjektet starta i 1930. Dei første ti åra gjekk med til å samle materiale frå dialektane og skriftlege kjelder, leggje det inn i eit setelarkiv, og lage eit førsteutkast som i ettertid er blitt heitande Grunnmanuskriptet. Etter krigen

vart dette Grunnmanuskriptet lagt til side og berre brukt som kjeldemateriale, mens redigeringa av ordboka starta heilt på nytt att. Denne redigeringa er framleis i gang; vi har publisert tre band pluss eitt hefte av fjerde band, dvs. tre og ein femtedels band, og dei går fram til ordet *glamen*, som betyr "skramlande" eller "bråkete" eller "utrygg" om is. Redigeringa foregår no altså på bokstavane *g* og *h*, dvs. *ha-* og *he-* så langt. Det viktigaste nye i nittiåra er elles at alt kjeldemateriale er blitt digitalisert, eller er i ferd med å bli det; det er meininga at databasen med Norsk Ordbokmateriale skal stå ferdig i 1998. Det skal eg komme litt inn på mot slutten, men i hovudsak skal dette foredraget handle om leksikografi og ikkje teknologi.

Dei hovudproblema Norsk Ordbok står overfor, kan samanfattast stutt slik:

1) Framdrifta er relativt sein, om enn neppe seinare enn i andre ordboksprosjekt av same storleiken. Vi reknar no med å greie å gi ut eit hefte på eitt og eit halvt år, dvs. sju og eit halvt år pr. band à 800 sider. Det vil seie at band 4 bør komme i 2002. Totalt er det planlagt 12 band, og med same produksjonstakt vil det siste bandet da liggje på bordet i året 2062. Men forlaget som gir ut ordboka, Det Norske Samlaget, gir stadig klarare signal om at dei ønskjer større fart i produksjonen, og blant interesserte brukarar av ordboka får vi òg ofte spørsmål om det.

2) Redigeringa slik ho er no, sprenger det vi reknar som rimelege omfangsrammer: I staden for dei tolv banda vi har planlagt, ligg det an til minst seksten band i den svært kompakte stilen vi redigerer i – dersom vi ikkje greier å avgrense oss.

3) Rekrutteringa av ein ny redaktørstab som kan ta over etter at vi er borte kan by på problem, ikkje minst fordi det tek lang tid å beherske redigeringsteknikken, og vi har så langt ikkje utvikla eit godt opplæringsprogram. Ordboka er ein del av Institutt for nordistikk og litteraturvitskap på Universitetet i Oslo, og blir finansiert over det ordinære universitetsbudsjettet pluss ei årleg bevilgning frå staten som finansierer to redaktørstillingar og ei sekretærstilling. Kampen om stillingane er hard på grunn av hardt undervisningspress i andre delar av instituttet, og endringar i økonomiske eller ideologiske konjunkturar som vi ikkje har kontroll over kan bli ein trugsel mot oss når desse stillingane skal fyllast med nye folk.

Dette er hovudproblema, heilt kort framlagt. Synet på framgangsvegen vidare er delt i redaksjonen, men ein ting kan det knapt vere usemje om: Det er ikkje mogleg å auke farten monaleg utan at noko går tapt av den svært grundige og omfattande redigeringa som skjer i dag. Denne avveginga må ein altså gjere: Anten prioritere Norsk Ordbok med det ambisjonsnivået som no ein gong er fastlagt og har lege til grunn i det som hittil er utgitt, og dermed la arbeidet ta den tida som trengst uansett kor lenge det blir, eller prioritere ei raskare redigering og utgiving, kanskje mot ein frist som blir fastsett på førehand – kombinert med eit maksimumsomfang som det ikkje blir høve til å overstige. Det må altså føre til ei raskare behandling og ei "slanking" i redigeringa. Det kan igjen lett føre til ei kvalitetssenking målt med faglege mål. Spørsmålet er så om det kan akseptierast. Spørsmålet er òg kven som skal bestemme om det kan akseptierast eller ikkje – kven som skal gjere avveginga og dette valet og står ansvarleg for det.

Kvalitetsnormer – representativitetsproblemet

Eit første utgangspunkt for ein drøfting av dette, er ei presisering av kva "fagleg kvalitet" er for noko. Kva krav *må* ein stille til ordboka og arbeidet med den, uansett korleis ein måtte vilje leggje den om? Eg har forsøksvis stilt opp desse kvalitetsnormene – som eg vil kalle *interne* krav til ordboka:

- korrektheit til minste detalj
- representativitet
- oversiktleg oppføring
- einskaplegheit
- konsekvens i forhold til redaksjonskonvensjonane
- gode og klare definisjonar
- godt utvalde brukseksempel, som samsvarer med definisjonen dei skal illustrere
- logisk rekkefølge av tydingar og eksempel
- brukarvennlegheit
- stringens
- god språkføring

Det meste av dette er udiskutabelt, sjølv om ein nok i konkrete tilfelle kan diskutere kva som faktisk er den beste språkbruken og den mest logiske rekkefølga av tydingar og døme. Punktet brukarvennlegheit skal eg komme tilbake til seinare. På eitt punkt kan det likevel vere prinsipiell usemje, nemleg det med representativitet, at ein skal prioritere det vi med eit vagt uttrykk kan kalle det representative i språket.

Dette har å gjere med fleire ting. For det første kan ein spørje seg om representativitet er mogleg. Korleis avgjer ein kva som er representativt og kva som ikkje er det? Men dette er kanskje eit større problem for mindre bruksordbøker, som jo må selektere mye strammare enn vi må. På oss kviler eit anna spørsmål: Er representativitet eit overordna mål, eller er det viktigaste å vere så uttømmende som det er råd, å få med så mange data og detaljar som vi greier ut av det omfangsrike materialet vårt?

I Reykjavík for to år sidan hadde eg eit innlegg om problem kring ordutvalet i Norsk Ordbok (Vikør 1996a), og representativitetsproblemet knyter seg i spesielt sterk grad nettopp til ordutval. Det er klart at eit verk av typen Norsk Ordbok i prinsippet skal vere uttømmende, og ikkje avgrense seg til det representative. Men stoffmengda er slik at ein uansett må setje grense ein stad, og eg prøvde i Reykjavík å skissere dei kriteria vi da går etter. Det skal eg ikkje gjenta her. Men eg vil berre supplere med at representativitetsproblemet også kjem inn under utarbeidinga av artiklane om dei orda ein vel å ta med. Det gjeld kor nøye ein skal referere dei ulike målføreformene av eit ord, kor grundig ein skal vere i heimfestinga, og kor nøye ein skal vere med å referere tydingsnyansar som det er svært få belegg på. Eg vil generelt seie at dette må ein langt på veg løyse i dei konkrete tilfella, men at retningslinene her må vere nokolunde tilsvarende dei vi har for ordutval. Det vil seie at tydingsnyansar med dekning i dialektane bør refererast ganske nøyaktig og utførleg med dokumentasjon, og det same gjeld særtydingar i litteraturen (som kan vere individuelle påfunn av enkelt diktarar) dersom det er ein kjend diktar det er snakk om, og den spesielle tydinga eller staden der han førekjem er mye gjengitt og sitert. Elles må ein kunne vere restriktiv i å ta dei opp.

Men representativitetsproblemet har ei anna side. Arkivet og ekserperinga av dei skriftelege kjeldene i Norsk Ordbok er i stor grad innretta på å få med det sjeldsynte og særmerkte, mens vanlege ord, særleg grammatiske funksjonsord, og allment kjende frasar kan ha ein tendens til å bli underrepresenterte. Dette kan slå uheldig ut i redigeringa om ein ikkje er merksam på det. No er vi nok merksame på dette i praksis, men likevel er det slik at også vi i Norsk Ordbok er ivrigare på å få med sjeldsynte bruksmåtar og tydingsnyansar som ikkje er dokumenterte andre stader enn på å bruke plass på allmenne trekk, særleg i nyare språk. Og det går godt an å argumentere for at dette nettopp er ei av oppgåvene til ordboka, at ein skal finne dei sjeldsynte og spesielle innslaga i norsk språk der som ein ikkje finn andre stader.

Ein ekskurs: *havre*

På dette punktet tar eg ein liten ekskurs inn i ein konkret artikkel i Norsk Ordbok for å vise korleis vi gjer det. For at det skal vere blodferskt, eksklusivt og originalt, tek eg eit upublisert manus-utkast som eg sjølv har laga, nemleg *havre*.

havre m [A,R; vanl stutt *a*, men lang *a* i Austf,Hdmf,NLand,Vestf,sumst i Agd,Nhl,-Rindal, Røros, målf òg *ha`ver* (Austf,Nodal,mst i Trl), *ha`ver* (Ndm,Oppdal,YSTrl), *hav`ver* (Selbu,NNo), *harve* (Va,Hall vsa *havre*,Eikefjord), *hevre* (e mål Ryf,Shl,-Hard,vanl Nfj,Snm), *herve* (Jølster), *hagre* (Snåsa,Namd,YHelg), *hager* (Innh), *hagger* (Beiarn), *hægre* (Namd,IHelg), *hæger* (Rana), *hægger* (Innh,Snåsa,Namd); skr sj f (MøLandbr 73); målf f i forma *hevre*, men m i YNfj; gno *hafri*, trul. t *hafr`geitebukk`*; formene med *g* kanskje t *hagr`* (heste)hår', såleis eig. 'det hårute kornet', T; forma *hevre* trul. koll. avl. t *havre* med tyd 'havreså', A]. **1**) bot. **a**) (plante av) slekt i grasfamilien; *Avena* (J.LidNF² 95); òg i sms *bust-*, *floghavre*). **b**) plante(art) av havre (1a), dyrka for skuld kornet; *Avena sativa*:: *dyrka havre* .. *har dei meint skulde ættast frå ugraset floghavre* (K.VikÅE 93) / *havren måtte ta til takke med kleinaste jord og gjødsling* (ÅrbGlåm 1977,74) / *det vart dyrka både bygg og "hevre"* (Breim Minne I,118). // koll.: *havren er grøn enno* (NøtterøyP 108) / *på havra var her i år mykje lus* (MøLandbr 73) / *Kari .. gjekk og rapa aks av havren* (Du.MM 62) / *det var vanleg tru at bygg kunne gå over til havre* (Hovdh.Kår 67) / *skjera, skjera havre!* barnesong(leik) (NFL35Rog 102; MM 1935,71). // sj, einskildplante av havre: *du sår bygg og fær atter havre, og det kjem tidt tvo havrar for det eine byggkornet* (Vi.SkrS II, 340). **2**) **a**) koll., korn av havre (1b) som (råstoff i) mat: *hestane fekk som regel havre* (ÅrbTrl 1971,82) / *av havre vart det mindre godt brød* (Håløygm 1971,221) / *havren var det vanlegaste kornslaget i flatbrødet* (ÅrbFos 1972,24) / **sild og havre deðer din mat* (FvLa 763). **b**) sj, havrekorn: *dei fleste gardane sådde litt blandkorn attåt havrar* (HasundNB 211) / *det spratt ein havre innpå auga hans* (Åsmundst.OH 58).

Den trykte versjonen vil ikkje bli 100 % identisk med dette utkastet, men omtrent slik vil han bli.

Vi ser at artikkelen begynner med ein hakeparentes med opplysningar om kjelder, formelle forhold og etymologi; den rekk ned til det halvfeite 1-talet. A og R står for Aasen og Ross sine ordbøker; elles bruker vi her å notere eldre ordsamlingar orda blir nemnde i, dvs. dialektordsamlingar som er laga frå 1600-talet og fram til Aasens tid ca. 1850, mest av embetsmenn med interesse for lokale språklege sær eigenheiter. Akkurat ordet *havre* finn vi ikkje i desse ordsamlingane, sikkert fordi ordet var felles med dansk og så vanleg at embetsmennene ikkje brydde seg om å notere dei. Så følgjer ei grundig opplisting av dei ulike formene ordet kan ha i dialektane. Som ein ser tek dette ikkje så liten plass, og i andre ord med stor formvariasjon kan vi få atskilleg lengre lister i hakeparentesen enn her, ikkje minst i sterke verb der ein må greie ut om svært ulike bøyingsformer. Her er vi ved eit dilemma, nemleg om vi skal vurdere ein drastisk reduksjon av desse formopplysningane. Det vil i så fall forandre karakteren til ordboka, sidan det var eitt av utgangspunkta at ho skulle gi eit oversyn over kva former dei ulike orda har i dialektane, blant anna fordi dialektformene av og til kan skilje seg sterkt frå den nynorske skriftforma. Da vil det vere heldig at dialektbrukarane kan få demonstrert samanhengen mellom deira eiga ordform og

nynorskforma. Men det tek lang tid å lage desse utførlege formopprekningane – for det er ofte svært kompliserte forhold å beskrive – og dei tek plass. Og det finst ulike måtar å korte ned på, f.eks. å berre ta med irregulære former og unngå slike som følgjer av allment kjende og beskrivne lydlover, og leggje seg meir etter å gi ei grovregistrering over større område i staden for å referere nøyaktig bygd for bygd som vi har ein tendens til, jf. alle Nord-Trøndelagsformene på *g* i *havre*-artikkelen, der til dels fleire former er noterte frå same bygd. Problemet er at dialektane ikkje er fast avgrensa storleikar, men vi har ofte ulike former av same ordet i same bygda, grannebygdene påverkar kvarandre, formene endrar seg med nye generasjonar osv. Vi kan altså komme til å gi inntrykk av meir homogene og faste dialektnormer heilt ned på bygdenivå med den nøyaktige registreringa vi driv i Norsk Ordbok.

Ei anna sak er at hakeparentesen også har med avvikande skriftspråksformer som er belagde i nynorsk, og tidlegare rettskrivingsformer som no er forelda – det gjeld ikkje *havre*, for dette ordet har vore stava på ein konstant måte heile tida. Om vi jamfører med SAOBs artikkel om *havre*, så ser vi at dei der òg innleier med formelle opplysningar, men da innretta på eldre skriftformer, og så får vi ein hakeparentes med langt grundigare etymologiske opplysningar enn i Norsk Ordbok. Det er interessant å sjå at dei norske dialektbelegga og dei svenske skriftmålsbelegga belyser kvarandre gjensidig når det gjeld forholdet mellom former på *g* og på *v*: SAOB viser at *hagre* er belagd i skrift frå fornsvensk tid og ned til 1700-talet, og gir ei særskild etymologisk forklaring på denne forma.

Men Norsk Ordbok skal verken vere ei etymologisk eller ei dialektgeografisk ordbok. Hovudsaka slik vi ser det, er det som kjem *etter* hakeparentesen, tydingsutgreiinga, definisjonane og dei eksempla som skal illustrere definisjonane. Det kan vere interessant her å jamføre tydingsinndelinga i dei tre store nordiske ordbøkene.

Vi ser at eg i Norsk Ordbok har delt inn i to hovudtydingar: 1) den reinte botaniske tydinga: *havre* som planteart, og 2) den – om eg kan bruke ordet – kulinariske tydinga, *havre* som matkorn. Kvar av tydingane har to undertydingar: 1) er delt etter botaniske kriterium i slekta *Avena*, og arten *Avena sativa*, og 2) etter eit meir grammatisk kriterium: a) den vanlege kollektive bruken av *havre* som mat, og b) ei sjeldnare individuell tyding ”enkeltkorn av *havre*”, der ordet kan vere teljeleg i motsetning til dei tre andre tydingane.

SAOB går derimot berre etter det botaniske kriteriet: Tyding 1 der er slik: ”sädesslaget *Avena sativa* Lin.; vanl. koll., ofta särsk. om den tröskade delen av nämnda sädesslag; äv. om olika arter av släktet *Avena* Lin., samt *bot. ss.* benämning på detta släkte”. Denne tydinga tilsvare 1b og 2a hos meg, mi tyding 2b er tydelegvis ikkje belagd i svensk. Til gjengjeld har SAOB to utdøyde tydingar av *havre* om andre planteslag som vi ikkje har i norsk (”turkisk *havre*” og ”polnisk *havre*”). Tyding 4 (”i sssgr, betecknande olika växter, i allm. tillhörande släktet *Avena* Lin.”) tilsvare tydelegvis 1a hos meg. Eg har altså gått frå den mest allmenne eller omfattande tydinga ned til eit stadig meir spesifiserande nivå og reknar vel det som mest ”logisk”. Skjønt kva er no ”logisk”? SAOB har vel gått frå det vanlege til det sjeldsynte, og teke den tydinga som ikkje finst som fritt leksem sist.

ODS derimot har ei inndeling som tilsvare mi, men utan å skilje undertydingane klart frå kvarandre: ”1) *græsslägt med flerblomstreda smaa-aks samlede i en top, Avena L.; især den dyrkede art heraf, kornsorten A. sativa L.*; ”2) (koll.) om (aftærskede) frø korn af *havre* (1)”.

Artikkelen min er kortare enn den svenske og den danske, og det er vel ikkje gitt at han bør kortast ned særleg meir, bortsett frå eventuelt når det gjeld dialektformene. Ein kan nok skjere bort nokre sitat, men ein kan òg argumentere for at eit så vanleg og viktig ord i den norske kultu-

ren som nynorsken voks fram or som *havre*, ikkje bør ha ein for kort artikkel. Men elles er det slik at mange artiklar i Norsk Ordbok har svært mange sitat, og nettopp det å begrense sitatbruken er noko av det som gir den største nedkortingsgevinsten.

Dilemmaet når det gjeld forholdet til kvalitetsnormene er likevel dette: Skal desse normene innebere at vi må ha med alle dei informasjonstypene vi no bruker å ha med, slik at ein artikkel utan dialektformer er kvalitativt dårlegare enn ein med? Eller må rammene setjast først, og så må kvalitetsnormene gjerast gjeldande for dei opplysningane ein vel å ta med? Eit anna spørsmål gjeld einskaplegheitskravet: Må vi berre akseptere at det redigeringsmønsteret som vart lagt i dei første hefta som kom frå 1950 og utover, er bindande for heile verket? Om ein drastisk reduserer eller fjernar ein informasjonstype og elles slankar redigeringa betrakteleg, kan det resultere i at vi får to ordbøker innanfor éi alfabetfølgd. Er det akseptabelt?

Norsk Ordbok har faktisk endra seg under marsjen; både dialektparentesane og artiklane i det heile er blitt klart lengre og meir utførlege i det tredje bandet enn i det første. Eg trur det gjeld allment for slike ordbøker at den fullstendig einskaplege redigeringa over fleire generasjonar er ein myte. På den andre sida blir nok det å gjere eit markert brot midt i verket opplevd som noko langt meir drastisk enn gradvise endringar på grunn av at vi får nye redaktørar med nye "stilar" i redigeringa.

Sjølve arbeidsmåten i Norsk Ordbok sikrar ei grundig behandling av kvart ord, men gjer tidsplanlegging vanskeleg. Truleg vil også dette vere kjent for dei andre store ordboksprosjekta. Ordboka blir redigert på grunnlag av setelmateriale, og det inneber ei grundig vurdering av kvar setel som grunnlag for ei sortering av setlane, disponering av artikkelen, tydingsinndeling og definisjonsutformingar, utval av eksempelsitat, og så kontroll av alt saman – sitata må kontrollerast med originalversjonen fordi ein aldri kan vere heilt sikker på at avskrifta på setelen er rett. Sidan det er stor skilnad på vanskegraden av dei ulike orda, kan ein ikkje utan vidare bruke antal behandla setlar som måleining for framdrifta, som eg har forstått at dei gjer i SAOB og i det nederlandske WNT. I det heile har vi vanskar med å finne eit godt og eksakt kriterium for framdrift; det har også å gjere med organisatoriske problem som eg ikkje kan gå inn på her.

Målgrupper – eksterne krav

Så langt har eg snakka om det eg har kalla dei interne krava til ei ordbok av Norsk Ordboks type, samanhalde med dei ytre rammevilkåra vi arbeider under. Men vi har også *eksterne* krav å halde oss til, nemleg dei krava som knyter seg til bruk og samfunnsfunksjon. Det grunnleggjande spørsmålet er da: Kven lagar vi ordboka for? Og kva ventar eller krev desse av ordboka? Kva ligg m.a.o. i punktet "brukarvennlegheit" i lista over kvalitetsnormer? Det seier seg sjølv at ein må definere brukarane, eller målgruppene, før ein kan seie kva dette kravet konkret skal innebere.

Altså: Spørsmålet er: *Kven lagar vi Norsk Ordbok for?* Og moglege svar er:

- lekfolk med interesse for språk og dialektar (t.d. lokale ordsamlarar)
- målfolk
- profesjonelle skriftspråksbrukarar
- lokalhistorikarar
- lærarar i skolen
- profesjonelle språkforskarar
- akademikarar generelt

- det norske samfunnet generelt
- ettertida
- internasjonal forskning

Sjølvsagt kan mange gå inn i fleire av desse gruppene. Men ein ser at det er snakk om grupper med svært ulike føresetnader, og det må sjølvsagt verke sterkt inn på utforminga av ordboka kva grupper ein satsar på. Dei som har stått bak Norsk Ordbok har ikkje i nokon særleg grad peila seg inn på noka bestemt målgruppe. Men ein kan få eit inntrykk ved å sjå på kven som abonnerer på ordboka, så langt det er personlege abonnentar. Dei kategoriane av abonnentar som vi kan identifisere, er akademikarar innanfor humanistiske fag, særleg norsk språk, og lekfolk med tilknytning til nynorsk og nynorskkrøsla, det som i vanleg norsk språkbruk blir kalla målfolk. Mange namn i abonnentlistene er elles ukjende for oss.

Ser ein på presentasjons- og framstillingsmåten, må ein seie at ordboka, liksom dei tilsvarande ordbøkene i andre land, i praksis rettar seg mot eit fagleg skolert publikum, altså språkvitarar, akademikarar generelt, og lekfolk med spesiell interesse for dette stoffet og dermed tolmod og evne til å trenge inn i den kompakte framstillingsmåten. Om ein også når desse gruppene, veit vi eigentleg lite om, for det er aldri blitt undersøkt. Eitt av dei tiltaka vi no planlegg, er nettopp ei brukarundersøking, i første omgang retta mot abonnentane våre, i neste omgang til eit utval av dei vi kan kalle potensielle målgrupper. Slike undersøkingar kan brukast til i det minste to ting: Den eine er å revidere redigeringa for å bli meir brukarvennleg – noko som kan komme i konflikt med interne kvalitetsnormer og derfor i tilfelle må vurderast nøye. Den andre er å arbeide ut ei meir pedagogisk handbok og rettleiing i bruken av ordboka – av den typen Sven Ekbo og Bengt Loman (1965) og seinare Carl-Erik Lundblad (1992) har laga for SAOB og Poul Lindegård Hjorth (1970) for ODS.

Spørsmålet ”kven lagar vi ordboka for?” er nok uansett ikkje heilt avklart oss imellom. Ser ein på lista over målgrupper, finn ein også ”ettertida” ført opp. Og det er jo slik at med den redigeringsfarten vi har lagt oss på, vil ingen av dei aktuelle målgruppene av nolevande få full glede av ordboka – det gjeld jo elles pr. definisjon for ei fleirgenerasjonsordbok. Vi arbeider altså for ei ettertid vi reknar med vil vere interessert i den informasjonen vi legg fram i Norsk Ordbok, uansett. Problemet er sjølvsagt at denne ettertida ikkje kan kommunisere noko til oss, slik at vi gjennom denne tenkjemåten blir fritekne frå å innrette oss etter noka målgruppe i det heile.

To filosofiar

Her kan det nok leggjast ulike filosofiar til grunn for arbeidet vårt. Det er eitt syn at Norsk Ordboks verdi er heva over tid og stad, og at det rettferdiggjør det grundige arbeidet vårt sjølv om nolevande nordmenn ikkje får glede av meir enn ein del av det. Faktisk er det slik at utan den dristigheita og den faste trua på ei god og viktig sak som ei slik haldning inneber, ville ikkje eit slikt prosjekt kunne komme i gang i det heile. Det må også gjelde for dei andre store prosjekta som SAOB og dei store dialektordbøkene.

Ein må altså ha sympati og beundring for dette synet, men svakheita ved det er at ordboka ikkje blir redigert og slett ikkje finansiert uavhengig av tid og stad. På mange måtar er denne evigheitsatsinga ei gambling med ei uviss framtid, sjølv om dei andre andre fleirgenerasjonsordbøkene faktisk har lykkast med det – fullstendig eller langt på veg; det er berre å vise til SAOB, WNT, Deutsches Wörterbuch. Men det spørst om ikkje Norsk Ordbok kom for seint i gang; eg trur den

tida vi lever i no, er mindre gunstig for langsiktig tenking av den typen slike ordbøker krev. Usikkerheitsfaktorane er store, og må bekymre den som skal ha eit ansvar for heile prosjektet.

Ein alternativ filosofi er å ta utgangspunkt i dagens norske samfunn, og sjå det slik at dei kunnskapane som Norsk Ordbok formidlar, er nødvendige no og i den nære framtida. Det dreiar seg blant anna om ei språkleg bevisstgjerung, ei bevisstgjerung om dei rikdommane som ligg i dialektane sitt tradisjonelle ordforråd og nynorsktradisjonen. Akkurat her står vi i ei spesiell og meir ugunstig stilling enn kollegaene våre i andre land: Dialektar og særleg nynorsk er kontroversielle fenomen i Noreg, begge eksisterer i opposisjon til det dominerande bokmålet, som bl.a. har den økonomiske rasjonaliteten på si side. Medvett om språk- og kulturverdiar, tradisjonar og identitet er dei fremste våpna nynorsken og dialektane har til forsvar for sin eksistens. Dette er verdiar som nok står sterkt i Noreg, men det er likevel verdiar som er truga. Norsk Ordbok kan sjåast som eit ledd i eit mye breiare forsvar av dei språktradisjonane ordboka skal dekkje, og det er eit forsvar som trengst no og i dei næraste åra, for mislykkast det no, er det ingen som vil vere interessert i å studere tolv band Norsk Ordbok om seksti år, eller finansiere produksjonen i løpet av dei seksti åra.

Korleis kan så Norsk Ordbok bidra til ei slik allmenn bevisstgjerung? Same kor brukarvennleg vi gjer ordboka, står det fast at ho må og skal vere ei vitenskapleg ordbok. Alle dei endringane vi måtte gjere, må ta utgangspunkt i kravet om vitenskaplegheit. Det vil seie at ho *må* få ei form som stiller krav til brukaren om ei viss fagleg skoloring, som bl.a. må innebere kjennskap til metaspråket i ordboka og ei viss øving i å slå opp i den og bruke den. Men den vil likevel vere ei kjelde av kunnskap som kan brukast i meir popularisert form i andre samanhengar, så å seie fordøyast og serverast av formidlarar som lærarar i skolen, populærvitenskaplege skribentar, eller for den del av ordboksredaktørane sjølve. Ein av oss, Olaf Almenningen, har såleis ei fast spalte i vekeavisa *Dag og Tid* der han legg fram stoff frå ordboka i lettfatteleg form, og den er visst svært populær. Interesse for språk og for ordbruk er stor i Noreg, også blant såkalla "vanlege folk". Det gjeld alle dei språkførmene og varietetane vi har, og den interessa må vi framleis stimulere og profitere på, for å seie det litt kynisk.

Igjen minner eg om at sjølv om eg heile tida snakkar om Norsk Ordbok, så er den grunnleggjande problematikken allmenn: Ordboksredigering, særleg på dette nivået, er både forskning og formidling. Nokre legg størst vekt på forskingsaspektet, for ikkje å seie grunnforskningsaspektet, og ønskjer å sjå på dette som ein permanent aktivitet på instituttet vårt. Etter mitt syn må det også bli det, sjølv om og når Norsk Ordbok blir ferdig, for ordtilfanget endrar seg konstant, og det vil alltid vere behov for å registrere alt interessant av leksikalsk materiale, innlemme det i databasen vår, og framstille det i vitenskapleg og populær form. Vi må tenkje framover og få fram at nynorsk leksikologi og leksikografi ikkje skal ta slutt den dagen Norsk Ordbok blir fullført. Andre legg altså mest vekt på formidlingsaspektet, sjølv om forskinga og det vitenskaplege alltid må liggje i botn, utan dei var det ingenting å formidle. Men eit konstant problem for Norsk Ordbok er å styrkje formidlinga og den bevisstgjerunga som skal få større delar av folket til å sjå på ordboka som eit viktig og nødvendig tiltak.

Ny teknologi

På dette punktet – på tampen – må eg seie litt om digitaliseringa av materialet vårt. Heile setelarkivet vårt er lagt inn på data i form av elektroniske faksimilar, det dreiar seg om i underkant av 3 millionar setlar – eg viser til Ore 1996. I tillegg er ein god del nynorske tekster, både fiksjon og

sakprosa, lagde inn ved optisk lesing. I løpet av 1998 håpar vi at denne prosessen er ferdig, og at vi da skal ha ein database med alt dette materialet. Det vil lette situasjonen for redigeringa ved å gjere stoffet lettare tilgjengeleg; t.d. vil det i prinsippet i framtida kunne la seg gjere å ha redaktørar sitjande andre stader i landet enn i Oslo. Ved å søkje i tekstkorpuset vil vi kunne imøtekomme representativitetskravet betre enn i dag. Ein viktig fordel er at vi kan få listeført alle oppslagsorda fram til og med å, og på den måten få planlagt kor langt i alfabetet kvart band må komme.

Ei ulempe er at det vil kunne hevdast at Norsk Ordbok er blitt overflødig når alt materialet er inne i databasen, og det kan bli brukt mot oss dersom vi gir inntrykk av å ønskje nye stillingar til eit evigheitsprosjekt. Vårt svar på det, som alle leksikografar sjølvsagt uansett vil forstå, er at materialet til ei ordbok er noko anna enn sjølve ordboka. Den bevaringa av råmaterialet som den semantiske inndelinga og definisjonsskrivinga inneber er heilt uunnverleg for den leksikografiske beskrivinga av ordet.

Ei anna sak er at teknologien i dag opnar for andre publiseringsformer. Frå og med band 3 er Norsk Ordbok tilgjengeleg i maskinleseleg form, og tanken er å skanne inn dei to første banda òg. Dermed opnar ein for moglegheiter for elektronisk publisering, og av å lage fleire ulike versjonar av ordboka. Den av oss som har tenkt lengst og tenkt høgt i slike banar, er Christian-Emil Ore, leiaren for Dokumentasjonsprosjektet (sjå Ore 1997). Vi i redaksjonen har ikkje teke opp denne diskusjonen enno, for hovudsaka for oss er det intellektuelle grunnarbeidet, som ikkje all verdas datateknologi kan rasjonalisere bort om det skal bli ei ordbok. Dialog og samarbeid mellom dei to typane kompetanse som Ore og redaktørane representerer, er likevel påkravd; den dialogen er enno berre i startfasen, trass i at vi gjennom heile nittitalet har samarbeidd om digitaliseringa av samlingane våre (Ore 1996).

Konklusjon: Seks dilemma

Konklusjonen er at vi står overfor ei rekkje dilemma, at vi kanskje på ein del punkt må renonsere på det beste til fordel for det gode – og at det ikkje er full einigheit om kva som er ”best” og ”godt”. Noko av problema våre er at vi ikkje har klart å synleggjere og tydeleggjere desse dilemmaene, og engasjere brukarane våre og dei som finansierer oss i ein open og klar debatt om framtidsvegen vår. Det vil vi no måtte gjere.

Så til slutt skal eg raskt summere opp dei viktigaste problemstillingane, slik eg ser det, for ei fleirgenerasjonsordbok basert på eksempelet Norsk Ordbok. Dei kan skisserast som ei rekkje konfliktemne:

1) *Effektivitet vs. kvalitet*: Begge delar bør sjølvsagt vere der i skjønn foreining, men når effektivitetskravet set grenser for den tidsbruken kvalitetskravet nødvendiggjer, kjem ein til eit punkt der ein må prioritere – openlyst eller tilslørt – slik at eitt av dei to krava må underordnast eller tilpassast det andre.

2) *Representativitet vs. uttømmelegheit*: Også dette er ei pinleg avveging der uttømmelegheita gjerne er perfeksjonistens krav mens representativiteten er den skansen ein set opp når perfeksjonismen må vike for realitetane.

3) *Eit allsidig sett av informasjonstypar vs. konsentrasjon om det vesentlege*, der formopplysningar, beleggopplysningar o.l. eventuelt må reknast som mindre vesentlege enn definisjonar og bruksopplysningar, opplysningar om syntaktiske eigenskapar og stilistiske nyansar o.l.

4) *Einskaplegheit over tid vs. tilpassing til ytre krav og vikår som endrar seg over tid*: Dette er særleg vanskeleg for ordbøker som blir redigerte og publiserte etter kvart, men noko lettare å handtere for dei som ventar med publisering til dei har redigert seg igjennom og laga manuskript til det merste av alfabetet.

5) *Forskning vs. formidling*, eller annleis uttrykt: dei *akademiske interessene* vs. den *samfunnsmessige funksjonen* til ordbøkene. Denne konflikten er truleg mindre for dominerande og veletablerte språk som svensk, engelsk o.l., men meir problematisk for mindre språksamfunn, særleg slike som strir i ein minoritetsposisjon, og der altså knappe ressursar må brukast til å tene fleire eller helst flest moglege funksjonar. Dette er sjølvsagt ingen uløyselig konflikt, men det er svært viktig at ein er medviten om denne motsetninga i planlegginga og utføringa av dei konkrete ordbokstiltaka. Her kjem òg spørsmålet om brukarvennlegheit inn: Kva slags brukarar skal ein innrette seg på, og korleis skal ein sørje for at ein når fram til og kommuniserer med desse brukarane?

6) *Papiret vs. elektronikken*: Samspelet og konflikten mellom desse har eg berre så vidt streifta her, men det vil bli eit sentralt element i kampen mot og tilpassinga til tida rundt det andre tusenårsskiftet etter Kristus.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning o.a. (red.) 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 4. Universitetsforlaget, Oslo
- Ekbo, Sven og Bengt Loman 1965: *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 32. Läromedelsförlagen, Stockholm
- Hageberg, Arnbjørg 1992: Norsk Ordbok – i 1950 eit nybrottsverk, i 1991 ein anakronisme? I R. V. Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi*, s. 235–243
- Hjorth, Poul Lindegård 1970: *Vejledning i brug av Ordbog over det danske Sprog*. Gyldendal, København
- Lundbladh, Carl-Erik 1992: *Handledning till Svenska Akademiens Ordbok*. Norstedt, Lund
- Ordbok over det danske Sprog, 7: Gran - herpaa*. Gyldendal, København 1925
- Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien, 11: h - hydda*. Lindstedt, Lund 1932
- Ore, Christian-Emil 1996: Korpus og seddelarkiv, fredelig sameksistens mellom det beste og det gode? I Ásta Svavarsdóttir o.a. (red.): *Nordiske studier i leksikografi* 3, s. 331–337
- Ore, Christian-Emil 1997: Norsk Ordbok, leksikalske databaser og elektronisk publisering. I Vikør 1997:61–72
- Vikør, Lars S. 1996a: Problem kring ordutvalet i Norsk Ordbok. I Ásta Svavarsdóttir o.a. (red.): *Nordiske studier i leksikografi* 3, s. 403–412
- Vikør, Lars S. 1996b: Norsk Ordbok – the Crown of Nynorsk Lexicography? I M. Gellerstam o.a. (red.): *Euralex '96. Proceedings I-II*, s. 705–713
- Vikør, Lars S. (red.) 1997: *Norsk Ordbok – nynorskens leksikografiske kanon?* Rapport frå eit seminar på Blindern 31. mai 1996. Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Universitetet i Oslo

Matti Vilppula

Ordbok över finska dialekter och evigheten

The Dictionary of Finnish Dialects is planned to comprise 20 volumes, five of which have been finished. The remaining 15 volumes will be published in about 30 years to come. The dictionary describes the language forms spoken in the Finnish countryside, in different counties and parishes, about hundred years ago. The article discusses the problems caused by the fact that the language and culture to be described belong to the past, and that it will take tens of years until the dictionary is finished. Additionally, the future users of the dictionary have not yet been born. Are the editors of the dictionary able to fully understand the world and way of thinking of the people who lived hundred years ago, and are they able to explain that world in such a way that even those who will live many generations after us, will understand it?

Av de ordböcker som för närvarande är under arbete i Finland är *Suomen murteiden sanakirja* ('Ordbok över finska dialekter') (SMS) den mest omfattande. Den är tillika den största ordbok som gjorts i Finland och sannolikt också den största som någonsin kommer att göras. Den kommer nämligen att bli ett mastodontverk bestående av tjugo delar på inmot tusen sidor var. Hitintills har fem delar kommit ut och de återstående femton delarna kommer att publiceras med cirka två års mellanrum.

Redigeringsarbetet görs på Forskningscentralen för de inhemska språken i Helsingfors. Redaktionen består av en huvudredaktör, en redaktionssekreterare och åtta redaktörer. Ordboken är i första hand avsedd för språk- och dialektforskare, men den skall också kunna användas av icke-fackmän.

SMS presenterar ordförrådet i dialekterna från a till ö, och den beskriver det språk som talades på den finska landsbygden i de olika landskapen och socknarna i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Men det är inte bara de dialekter som talades inom Finlands nuvarande gränser som beskrivs. Finska har sedan gammalt talats och talas fortfarande på sina ställen i en del områden i Ryssland, Sverige och Norge. Sådana finnbygder är Karelska näset mellan Finska viken och Ladoga, som ännu på 1930-talet hörde till Finland, och Ingermanland (eller mer exakt vissa delar av det) söder om S:t Petersburg. Vidare beaktar ordboken den finska som talats i Tornedalen i Sverige sedan urminnes tider och den som använts av de finnar som bott på spridda håll i Finnmarken i Norge.

En egen språkö utgör den s.k. skogsfinskan i Värmland, som uppkom i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet när folk flyttade eller flyttades från de mellersta delarna av Finland för att kolonisera och odla upp ödemarkerna i de mellersta delarna av Skandinavien. Språket levde kvar och talades av ättlingar till nybyggarna ända fram till början av vårt århundrade. Vid den tiden tecknades det ner bl.a. för SMS behov.

SMS har redan en lång historia bakom sig. Projektet kan anses ha börjat 1896, då tanken på en dialektordbok först framfördes. De hundra år som förflutit har främst gått åt till att samla in material. I början var insamlingsarbetet visserligen blygsamt, men efter den anspråkslösa början har det under decenniernas lopp vuxit fram ett enormt arkiv, Suomen murteiden sana-arkisto ('Finska dialektarkivet'). Arkivet omfattar 8 miljoner excerper på över 300.000 olika ord, och det utgör grundvalen för SMS. Samma antal uppslagsord kommer att ingå i ordboken.

När tanken på en ordbok över samtliga finska dialekter väcktes föreställde man sig att det material som behövdes skulle kunna samlas in på en relativt kort tid och att själva ordboksredigeringen skulle ta bara några år. Det var en grov felbedömning. Materialsamlingen växte sig större och större, vilket också behövdes för att materialet skulle kunna ge god täckning åt de 500 finska sockendialekterna i landet och därtill åt dialekterna utanför landets gränser. I och med att materialet blev allt större ändrades också planerna för hur omfattande den kommande ordboken skulle bli. I något skede var det aktuellt med en sju- eller åttadelad ordbok. Beslutet att det skulle bli ett verk i tjugo delar fattades först någon gång på 1960-talet.

Att materialinsamlingen tog så länge och att publiceringen av ordboken i motsvarande grad sköts längre och längre på framtiden ledde till att SMS fick namn om sig att vara ett evighetsprojekt. En del pessimister trodde att boken aldrig skulle börja komma ut. Därför var det en överraskning för många då den första delen blev klar 1985. Talet om evighetsprojekt tog därmed slut. Eller gjorde det? Inte alls, det började på nytt.

Första delen satte givetvis fart på kritikerna. I så gott som varje recension nämndes det nogsamt att det skulle ta ett halvsekel innan verket var publicerat i sin helhet om varje del tog två till tre år och det skulle bli sammanlagt tjugo delar. Det skulle med andra ord ta nästan en evighet innan ordboken var klar. Ingen tycktes beakta att det var samma 8 miljoner excerptsedlar som skulle gås igenom och analyseras oavsett om verket gjordes fem- eller tjugodelat. Kritikerna kom inte heller ihåg, eller låtsades inte göra det, att det hade tagit nästan ett halvsekel att göra Oxford English Dictionary och att arbetet med bröderna Grimms Deutsches Wörterbuch hade pågått i nästan hundra år, för att inte tala om Svenska Akademiens Ordbok, som har utkommit sedan 1884 och ännu inte är färdig.

SMS antas bli klar på 2020-talet, men den tidpunkten innebär ingalunda slutet på evigheten, utan först då börjar den egentligen. En bok som SMS görs bara en gång och därför borde den vara tidlös. De egentliga användarna hör till kommande generationer – de är människor som ännu inte är födda.

Denna evighet vållar redaktionen alldeles särskilda problem. Hur skall man hålla arbetsmotivationen uppe när man kanske aldrig ser sitt verk klart? Kan man motstå frestelsen att ge ordboksprojektet på båten och börja göra något annat, något som man kan slutföra inom rimlig tid och skaffa sig personliga meriter på? Utöver dessa mänskliga aspekter medför tidsperspektivet också rent praktiska problem. Att materialinsamlingen tog så lång tid har fört oss hundra år ifrån den tid vi beskriver i ordboken. Förstår vi denna svunna värld rätt? De decennier som går åt till att färdigställa ordboken medför också sina problem. Språket förändras och framtiden ligger hölj i dunkel. Vilka är de människor vi gör ordboken för? Vad har de för uppfattning om verkligheten? Uppfattar de den information vi försöker förmedla? Jag skall försöka åskådliggöra de här problemen med hjälp av ett par exempel.

I vissa nordliga dialekter används benämningen *kermikkä* på renar av en viss ålder. Renen kalvar i maj och under de första månaderna därefter kallas kalvarna *vasa* 'kalv'. På hösten börjar kalvarna benämnas *kermikkä* och så benämns de fram till följande sommar, då renkon har hunnit få en ny kalv och börjat stöta bort kalven från året innan.

I SMS hade redaktören som redigerade artikeln *kermikkä* gett följande definition: 'benämning på ren i åldern 1/2–1 år'. Det är det i sig inget fel på, det stämmer överens med verkligheten. Men *kermikkä* kunde ändå definieras på ett annat sätt: 'benämning på renkalv från och med hösten av dess födelseår fram till följande sommar'.

Den senare definitionen får stöd från vissa arkivuppgifter om *kermikkä*, där det inte talas om någon särskild ålder utan i stället om årstider, om vilken tid på året en renkalv börjar vara "kermikkä" och när den upphör att vara det. Det förefaller som om detta sätt att strukturera världen vore det normala för folk som lever i ett mycket nära samspel med naturens kretslopp och vars liv följer årstidernas rytm. Samma sätt att tänka avspeglas i sådana dialektala benämningar på kalvar av nötboskap som *kesänjuossui* "≈ som sprungit en sommar" och *ylikesänelänyt* "≈ som levt över sommaren" och i benämningen *ensitalvi(as)* "≈ första vinterns" på ettåriga föl. Om vi vill att SMS skall förmedla något av dialektalernas sätt att se på världen så är den senare definitionen av *kermikkä* att föredra framför den förra.

Det andra exemplet är *kakkatohvelit*, ung. "bajstofflor". Den redaktör som hade redigerat den artikeln hade gett definitionen 'stövelfötter som togs på när man gick ut på dass'. I de excerpter som ligger till grund för artikeln nämns det emellertid ingenting om något dass. Det talas bara om att "gå ut och förrätta sina naturbehov". Det är redaktören som har hållit det för självklart att detta innebar att man gick på dass.

Utedassen började bli allmänna i Finland först på 1700-talet. Men ännu i slutet av 1800-talet kunde det i avlägsna trakter förekomma hushåll där man inte hade något dass. Folk utträttade sina behov litet varstans där det passade; i gödselstacken, på åkern, i skogen. Denna omständighet förklarar samtidigt behovet av "bajstofflor": när man gick ut i mörkret i sådana ärenden kunde man aldrig veta var man steg. I stället för att använda uttrycket "gå på dass" vore det alltså skäl att använda "gå ut för att förrätta sina naturbehov" i definitionen av *kakkatohvelit*.

De här två exemplen – *kermikkä* och *kakkatohvelit* – visar hur vi utan att veta och vilja det betraktar gångna tiders liv ur vår egen tids perspektiv. Ju längre tid som förflyter desto större blir risken för att vi blandar in element från vår egen tid i den tid vi försöker beskriva.

Vi har gått över till den andra fasen av evigheten, till den tid som började i och med att den första delen kom ut och som kommer att pågå tills den tjugonde delen kommer ut någon gång på 2020-talet. Av den perioden har det hunnit gå bara tolv år och ändå kan man redan skönja tecken på förändringar.

I den tryckta redaktionshandboken för SMS står det inskrivet som princip att betydelsebeskrivningarna skall göras med hjälp av det ordförråd som ingår som uppslagsord i Nykysuomen sanakirja (NSSK) ('Nufinsk ordbok'). Det är en allmänspråklig ordbok som kom ut under åren 1951–1961 och omfattar över 200.000 uppslagsord. Den passar bra för SMS behov också av den anledningen att den innehåller relativt många ord från den etnologiska sfären och till och med dialektala ord. Vi kan alltså i definitionerna använda ord som *luuva* (fr. sv., jfr *loge*, *-ar*) 'avdelning i ria där själva tröskningen utfördes', *lihta* (fr. sv., jfr sv. dial. *klyfta*, *klöfta*, *klifta*) '(lin)skäkta' och *lukkari* (fr. sv., jfr sv. dial. *klockare*) 'tygbommen i vävstol', eftersom de förekommer som uppslagsord i NSSK och alltså finns förklarade där. Vi kan också låta ord som förekommer som uppslagsord bara i vår egen ordbok ingå i en betydelseförklaring, men i sådana fall markerar vi med en bakåtriktad pil (←) att ordet kan slås upp bara i SMS och inte i NSSK.

När man fattade beslut om att NSSK skulle utnyttjas för definitionsspråket tänkte man tydligen inte på att verket inte är någon evighetsordbok som kommer att vara i användning ännu på 2000-talet. Redan nu börjar den vara föråldrad. Det har kommit ut en ny allmänspråklig ordbok, Suomen kielen perussanakirja (SKPS) ('Finsk basordbok'). Den är mindre omfattande än NSSK och det är bl.a. just många etnologiska ord som har gallrats bort. Till exempel orden *luuva*, *lihta* och *lukkari* (som vävstolsterm) finns inte längre med. Också annat har ändrats. Jag skall ge ett exempel.

Ordet *kala-amme* 'fiskkar' har i SMS definitionen *amme, jossa pidetään suolakalaa* 'kar för förvaring av saltfisk'. Ordet *amme* ingår i definitionen i betydelsen 'stort träkärl'. I NSSK står denna betydelse angiven som den första för ordet. I SKPS anges 'badkar' som första betydelse, och dagens finnar associerar utan vidare ordet med badkar, eftersom de gamla träkärlen har kommit ur bruk. Formuleringen i definitionen sätter myror i huvudet på många av dagens användare, för att inte tala om kommande generationers. Vad sjutton har saltfisk i badkaret att göra?

En ordgrupp som verkar vara benägen att förändras är växtnamnen. Ännu på 1980-talet när första delen kom ut var ordfogningar vanliga i namnen; de kunde bestå av två eller flera särskrivna ord. Nu försöker man komma ifrån den här typen, vilket gör att det blir också andra ändringar i namnen än ihopskrivning. Till exempel:

kirjava pillike → kirjopillike 'hampdån'
katkera maksaruoho → keltamaksaruoho 'fetknopp'

Också en del latinska namn har ändrats. Orsaken är i regel att uppfattningen om vilket släkte en växt hör till har ändrats. Till exempel:

Viscaria vulgaris → *Lychnis viscaria*
Chrysanthemum vulgare → *Tanacetum vulgare*

Det finns två alternativ för hur växtnamnen skall presenteras i SMS. Båda är dåliga. Det första är att man följer den praxis som gällde för första delen, det andra att man följer sin tid och skriver namnen i enlighet med moderna rekommendationer. Svagheten med det första alternativet är att de namn som används är hopplöst föråldrade då de sista ordboksdelarna redigeras, och svagheten med det andra är att olika namn används för en och samma växt på olika ställen i ordboken.

Växtnamnen är problematiska i en dialektordbok också av den anledningen att den vetenskapliga taxonomin och den dialektala sällan sammanfaller. Dialektalarna klassificerar växterna enligt betydligt vidare kriterier än botanikerna. Växter som liknar varandra får i dialekterna samma benämning (samma huvudled i namnet) trots att de enligt vetenskaplig klassificering räknas som olika arter eller till och med som olika släkten. Jag konstaterade ovan med ordet *kermikkä* som exempel att SMS försöker se på världen från dialekttalarnas perspektiv vid utformningen av definitionerna. När det gäller växter blir vi tvungna att bryta mot denna princip.

Den tredje fasen av evigheten börjar någon gång på 2020-talet eller när ordboken är färdig i sin helhet. Problemen som hör ihop med den fasen är i mångt och mycket desamma som för de två tidigare faserna. På samma sätt som den värld vi beskriver i vår ordbok skiljer sig från vår egen värld kommer de blivande användarnas värld att skilja sig från vår värld.

Jag skall återknyta till definitionen av ordet *kermikkä* 'benämning på renkalv från och med hösten av dess födelseår fram till följande sommar'. I definitionen nämns det inte att renkalven är född på våren och att den på hösten, när den börjar kallas *kermikkä*, är ungefär ett halvt år gammal. Att renar i likhet med de flesta andra djur som lever i fritt tillstånd föder sina ungar på våren har ansetts höra till den gemensamma kunskap om världen som ordboksredaktören förutsätter att användarna känner till och som därför inte behöver nämnas. Men vi kan inte vara säkra på att den gemensamma kunskapen är densamma nästa årtusende. Kommer 2000-talets människor att veta att renkalvar föds på våren? Borde *kermikkä* i alla fall ha definierats i enlighet med det ursprungliga förslaget: 'benämning på ren i åldern 1/2–1 år'. Eller borde den andra definitionen

preciseras: 'benämning på renkalv (född på våren) från och med hösten av dess födelseår fram till följande sommar'?

De problem som kommit fram ger ofrånkomligen anledning till frågor. Hade det gått att undvika en del av problemen om man ursprungligen hade gått till väga på ett annat sätt än man gjorde? Hade det varit skäl att illustrera artiklarna för att bringa klarhet i etnologiska begrepp? Borde vi i stället för att tro på NSSK:s odödlighet i högre grad ha hänvisat till uppslagsorden i vår egen ordbok när det gäller obekanta och sällsynta ord, trots att många av artiklarna fortfarande är oskrivna och kommer att ingå i de senare delarna?

Men trots att det onekligen finns problem är de kanske ändå inte så betydelsefulla för helheten. Redan det att vi är medvetna om att de existerar innebär att vi på något vis har dem under kontroll. Även om vi befinner oss på hundra års avstånd från våra dialekttalare har vi ändå den fördelen att vi befinner oss närmare deras värld än vad våra blivande användare kommer att göra. Att publiceringen försenades och kunde börja genomföras först på 1980-talet hade det goda med sig att ordboken ända från början har redigerats på dator och att ordbokstexten därför finns tillgänglig i maskinläsbar form. Jag tror och hoppas att det finns de som behöver den här ordboken ännu sedan vi själva gått in i evigheten – att någon tar ner den från hyllan, bläddrar i den, ler åt den ålderdomliga språkdräkten i betydelseförklaringarna men förhåller sig som man brukar inför äldre text: vördnadsfull och förstående.

Översättning till svenska av Nina Martola

Pia Virtanen

”Jag har inte riktigt tålamod att slå upp i ordboken” Om översättares inställning till ordböcker i ljuset av tänka-högt-protokoll

The aim of this paper is to study think-aloud protocols of translation in order to find out what is the attitude of translators towards their dictionaries. Attention was paid to the dictionary users' comments on their use of dictionaries and what these comments tell about their attitude towards dictionaries in general, towards individual dictionaries and towards the information dictionaries give them.

Dictionary users appear to take a negative rather than a positive attitude towards dictionaries. The negative, sceptical attitude dominates especially with dictionaries the user does not know well or has not used before, whereas the positive attitudes and expectations seem to be connected with familiar dictionaries which the user already knows he/she can trust. It also appears that those who do not use dictionaries very much have an overall negative attitude, while the "heavy" users have a neutral rather than a positive attitude towards dictionaries and the use of them.

1 Om undersökningens syfte och material

Syftet med den undersökning som här kommer att beskrivas var att med hjälp av tänka-högt-protokoll få en uppfattning om hur ordboksanvändare förhåller sig till de ordböcker de använder. Materialet består alltså av tänka-högt-protokoll, dvs. översättarna har ombetts att tänka högt medan de översätter och kommentarerna har spelats in och littererats. Jag vill framföra ett tack till forskarna Riitta Jääskeläinen och Johanna Laukkanen vid Institutionen för internationell kommunikation vid Joensuu universitet för tillgång till materialet. Protokollen samlades ursprungligen in för andra ändamål och inte med tanke på en undersökning om ordboksanvändning (jfr Jääskeläinen 1987; Jääskeläinen 1990; Jääskeläinen, utkommer inom kort; Laukkanen 1997).

För denna undersökning har jag gått igenom protokollen för 13 översättare från sammanlagt 15 olika översättningstillfällen. Undersökningspersonerna representerar olika typer av översättare och samtidigt olika typer av ordboksanvändare; med finns personer som studerar till översättare (antingen alldeles i början eller i slutskedet av studierna), utbildade yrkesöversättare som arbetar som översättare och "lekmän", dvs. vanliga människor som varken har översättarutbildning eller erfarenhet av översättning. Av lekmännen är vissa sakkunniga inom det område som den översatta texten behandlar.

Ur tänka-högt-protokollen har jag för undersökningen valt ut de ställen som ser ut att belysa användningen av ordböcker och framför allt ordboksanvändarnas inställning till ordböckerna. Vid undersökningen har jag främst beaktat de tre följande faktorerna:

- 1) Hur förhåller sig användaren till användning av ordböcker i allmänhet?
- 2) Vad väntar sig användaren av ordböcker, vilka är hans förväntningar när han tar ordboken i sin hand?
- 3) Hur förhåller sig användaren till uppgifterna i ordboken?

Inställningen till ordböcker har i första hand utvärderats på axeln negativ–neutral–positiv. I mån av möjlighet har jag också försökt avgöra vad det är användaren förhåller sig negativ respektive positiv till, och vad som framkallar en negativ eller positiv reaktion. Undersökningskriteriet har varit att översättaren kommenterat ordboksanvändningen; handlingar som översättaren inte har verbaliserat har inte tolkats och själva översättningarna har inte undersökts.

Till föremål för en närmare granskning har jag framför allt valt kommentarer som avviker från neutrala uttryck. Uttryck för en neutral inställning är enligt min åsikt följande:

- (1) ”*mä katon mitä sanakirja antaa tästä*”
(’jag ser efter vad ordboken ger för det här’)
- (2) ”*ja nyt mä katon täst Medical Dictionarystä*”
(’nu tittar jag i Medical Dictionary’)
- (3) ”*elikkä mä tutkin tästä ... englantilais-suomalaisesta että mitä on grab*”
(’alltså jag kollar ... i den här engelsk-finska ordboken vad grab är’)

Inställningen är vanligen fortsatt neutral också då ordboken inte har svaret på frågan. Exempel på en neutral inställning i dylika situationer är följande:

- (4) ”*eipäs ollu tällä kertaa*”
(’det fanns inte den här gången’)
- (5) ”*tässoo mitään oiskohan tossa toisessa*”
(’nä här finns ingenting undrar om det finns i den där’)

Dylika neutrala kommentarer är intressanta främst i den mån det förekommer andra, positiva eller negativa, kommentarer i samband med dem.

Med hjälp av bedömningen negativ–neutral–positiv försöker jag också skapa en helhetsbild av varje ordboksanvändare och hans/hennes allmänna inställning till ordböcker. Denna allmänna inställning jämförs med i vilken utsträckning personerna verkligen använder ordböcker. Är det så att de som sällan använder ordböcker har en mycket negativ inställning till ordböcker och till att använda dem, medan de som ofta använder ordböcker i genomsnitt har en positivare inställning?

Det problematiska med protokollen som undersökningsmaterial är hur mycket de egentligen säger om verkligheten. Alla översättare tar nämligen inte översättningsprovet och provsituationen på allvar:

- (6) ”*jos mä joutuisin tosiasiasa tekemään tälläst käännöstä ni kyl mä niit [sanakirjoja] käyttäisin*”
(’om jag var tvungen att översätta en sån här text på riktigt så skulle jag nog använda dom [ordböckerna]’)
- (7) ”*no hyvä on tämä on semmonen sana ... jonka tarkistaisin mutta kun tämä on pelkkää leikkiä niin minä en tarkista*”
(’okej, det här är ett ord... som jag skulle kolla upp men eftersom det här bara är på låtsas så kollar jag inte’)

Provsituationen kan naturligtvis vara en orsak till att man inte alls använder ordböcker. Alla kommenterar inte heller det de gör på samma sätt. Att tänka högt och välja vad man säger högt är mycket individuellt.

I det följande går jag igenom de tre ovan nämnda frågorna – hur förhåller sig användaren till användning av ordböcker i allmänhet, vad väntar sig användaren av ordböcker och hur förhåller sig användaren till uppgifterna i ordboken – och ger exempel från varje grupp. Jag avslutar med att sammanfatta resultaten för de tre grupperna och skapa en helhetsbild av inställningen till ordböcker.

2 Inställningen till ordböcker i allmänhet

Den allmänna inställningen till ordböcker är till största delen neutral, men också negativa förhållningssätt förekommer i viss mån. Positiva omdömen tycks främst gälla någon viss ordbok, och exempel på detta behandlas därför i kapitel 3.

Exempel på en något negativ inställning har vi bl.a. i de följande:

- (8) *"onks toi ... sitten taas semmonen asia joka täytyy kattoo"*
(‘är det där nu ... igen en grej som jag måste slå upp’)
- (9) *"en viitti tarkistaa ... mitähän tää nyt ois ... pitääks toi sana kattoo"*
(‘jag ids inte kolla det här ... vad kan det vara ... borde jag slå upp det’)

Orsaken till att man inte tar sig för att använda ordböcker kan vara bristande tålamod (jfr också artikelns rubrik). I stället för att använda ordböcker översätter man t.ex. med stöd av sitt eget ordförråd eller språköra:

- (10) *"sit todennäkösesti mun pitäs tää tämmönen ... yhdistelmän lyhenne NADPH ... se mun pitäs sitte kuitenkin jostakin ... tai sit mä tekisin ... ton suomenkielisee asuun ... jos ... se tulis päästä et mikä se on"*
(‘sen borde jag antagligen ta reda på ... en sån här förkortning NADPH ... det borde man hitta nånstans ... eller så kan jag ... skriva om det på finska ... jag kanske kommer på det själv’)

Också i fråga om rubriken litar översättaren på sitt eget språköra:

- (11) *"se on ehkä parempi et mä vaan mietin"*
(‘det är kanske bäst att jag bara funderar’)

Ibland upplevs en kollega eller en expert inom ett visst område som en bättre informationskälla än ordboken:

- (12) *"ja tätä tällästä minä en edes etsi sanakirjasta koska ... hyvin paljon helpommalla pääsee ku soittaa jollekii lääkärille"*
(‘och såna här ord slår jag inte ens upp eftersom ... det är mycket enklare att ringa till nån läkare’)

En särskild grupp utgör de översättare som in i det sista väntar med att kontrollera ett ord i en ordbok, och som kanske till slut inte alls slår upp ordet. Detta kan tolkas som en negativ inställning, men det kan också vara en medveten strategi hos en rutinerad översättare som vet att ordets

betydelse och motsvarigheten på målspråket framgår av sammanhanget när man läser vidare i texten. Samtliga citat nedan är av samma översättare då han/hon översätter en och samma text:

- (13) ”*mikä sitte on toi fatty constituents ... oisko se sitte ... rasva-aineet ... kyl mun pitää toi jostain kattoo et onks ne rasva-aineita vai mitä ne on ... palataan siihen mä katon sen sitte lopussa ... pitää tarkistaa*”

(’vad är det här fatty constituents då ... kan det vara ... fettämnen ... det där måste jag nog kolla nånstans, om det är fettämnen eller vad det är ... jag kommer tillbaka till det senare jag kollar sen på slutet ... måste kolla’)

”*rasva- ... mikä perhana se on ... nyt ku ois se yks kirja tässä ni sieltä se selviäis mutta kun sitä ei oo ... sieltä se löytys tuo heti mutta ehkä se pitää kattoo tuolta ... tietosanakirjasta ... ni tai ... sitä vois tietysti ettii tost ... mikä tää nyt on tää suomen sanakirja tää nykysuomen sanakirja sieltäki sitä vois tonkia et ... onks siinä rasva-aine ... vai jätäks mä sit kokonaan ton pois ... nythä mä taas pääsisin täst oikotietä sillee et mä ... jätän ton poies*”

(’fett- ... vad fan kan det vara ... om jag nu hade den där boken så skulle jag få veta det, men när jag nu inte har den ... där skulle jag hitta det på direkten men jag måste kanske kolla i ... uppslagsboken ... ja eller så ... man kunde förstås titta i ... vad är det nu den heter den där finska ordboken, nufinsk ordbok, där skulle man kunna gräva fram det ... om dom har fettämne ... eller ska jag stryka det helt och hållet ... det skulle ju vara en bra genväg att ... stryka det’)

”*elikkä mä oon nyt ... tehny täst tämmösen oikotien mut tota ... mun pitää viel kattoo et jos mä sen jostaki helpolla ... jos mull on aikaa esimerks kaks päivää penkoo et ... mikä on fatty constituents no ei siihen nyt kahta päivää mee ... mut katsotaan sitä vielä tossa tarkistusvaiheessa*”

(’nu har jag alltså ... tagit en liten genväg här men ... jag måste kolla om det går lätt att hitta det nånstans ... om jag till exempel hade två dagar på mig att rota fram det ... fatty constituents men inte tar det ju två dagar ... men jag kollar det sen när jag kontrolläser’)

”*fatty constituents katotaas viel kerran advanced learners dictionaryä*”

(’fatty constituents vi ska ännu se vad dom säger i advanced learners dictionary’)

Först nu slår översättaren alltså upp ordet i en ordbok för första gången! ... och bestämmer sig till slut för att stryka hela uttrycket:

”*joo ja mitä mä oon täs pohtinu tätä fatty constituents ni mä ... mä jätän sen härskisti pois*”

(’jaa och så har jag kommit fram till att det här fatty constituents så ... det stryker jag helt fräckt’)

3 Förväntningar på ordböcker

Med förväntningar på en ordbok avses här användarens förväntningar på en viss ordbok; är den till hjälp och finns det sökta ordet i den? Förväntningarna är snarare negativa än positiva, men också positiva förväntningar förekommer:

- (14) *"nyt mennään sitten saman sanan kohdalla ... tähän toiseen ... ja se ei tunne sitä kuten olet- ... ah tuntee"*
(‘nu slår jag upp samma ord i ... den här andra ordboken ... och som väntat känner den inte till – ...ah, det gör den visst’)
- (15) *"entsyymi on entsyymi mut voin mä nyt kattoo mitä se suomeks sitten on jos toi ylipäättään on selitetty"*
(‘enzym är enzym men visst kan jag slå upp vad det är på finska om det nu alls förklaras’)

En del av de negativa förväntningarna är motiverade, men orsaker till en skeptisk inställning (eller vilken inställning som helst) anges förargligt nog ytterst sällan:

- (16) *"onks se semmone ku nation society ... mistä mää sen nyt tarkistaisin ... ei se voi olla tässääkään tässä englantilais-suomalaisessa ... se on nii uus sana et se ei näis sana-kirjois"*
(‘kan det vara nation society ... var ska jag nu hitta det ... det kan inte finnas i den här engelsk-finska ordboken ... det är ett så nytt ord att det inte finns i dom här ordböckerna’)
- (17) *"nikotiiniamidi se ehkä on mutta mie nyt vielä katon että onko täällä ... ei täällä kyllä varmaa oo tää menee niin spesifiks pitäs olla jo tuo ... kemian sanasto"*
(‘nikotinamid kan det vara men jag kollar ändå om det finns här ... det finns nog inte det är så specifikt jag borde ha ... kemilexikonet’)

Ordboksanvändaren kan alltså tvivla på om ordboken innehåller nyare ord och specialterminologi inom olika områden. I materialet förekommer också att användarna tvivlar på att sammansättningar och förkortningar finns i ordböckerna.

Positiva förväntningar förekommer inte i lika hög grad som negativa. Det intressanta är att användarna vanligen ställer sig positiva och hoppfulla till en viss specifik ordbok som de känner till och litar på:

- (18) *"oisko tässä mitään mielenkiintoista vastinetta ... tälle knock outille ... tästä joskus löytyy ... sellasta mitä ei iite sillä hetkellä keksi"*
(‘undrar om här finns någon intressant motsvarighet ... till knock out ... i den här hittar man ibland ... sånt som man själv inte kommer på när det gäller’)
- (19) *"lipids no ne on tietysti lipidejä iha vaa ... tämä kirja ei petä koskaan ... lipidi ... no ni"*
(‘lipids det är ju förstås lipider det ... den här boken lämnar en aldrig i sticket ... lipid ... så där ja’)
- (20) *"nyt mä oikeestaan tarvitsisin jonkun josta näkisin tuon lipid-sanan ... tää on selvästi tietenkii lääketieteen termi eli esimers ... semmonen ku pesonen-ponteva muistaakseni on tää ... lääketieteen sanakirja ... mä luulen et se siinon"*

(’nu behöver jag egentligen en bok där jag skulle hitta lipid ... det här är alldeles tydligt en medicinsk term så till exempel ... det är visst Pesonen-Ponteva ... medicinsk ordbok ... där tror jag det finns’)

- (21) ”*toi on kuitenkin tota siin nykysuomen sivistyssanakirjassa ... se mun pitää tarkistaa*”
(’det där finns i alla fall i ordboken över främmande ord... det måste jag kolla’)

Bland de 13 översättningarna är uttryck för positiva förväntningar så sällsynta att de ovan citerade utgör så gott som samtliga!

4 Inställningen till uppgifterna i ordboken

Inställningen till uppgifterna i ordboken har undersökts framför allt med avseende på hur den belyser inställningen till ordböcker och användningen av ordböcker i allmänhet. Också här har endast verbaliserade uttryck för en viss inställning beaktats, även om det vore intressant att försöka tolka de lösningar översättningarna valt. Litar användaren på ordboken så att han/hon accepterar de uppgifter den ger utan att tvivla på dem, vilket talar för en positiv inställning, eller tvivlar användaren alltid på uppgifterna och löser frågan på egen hand, på ett från ordboken avvikande sätt, vilket i sin tur kunde tolkas som en negativ inställning? Spekulationer av detta slag ingår dock endast i sammanfattningen av undersökningsresultaten.

Största delen av kommentarerna är neutrala och förvånansvärt ofta bibehålls den neutrala inställningen trots att ordboken inte erbjuder någon lösning (jfr exemplen 4 och 5). Ibland förekommer dock negativa kommentarer då ordboken lämnar användaren i sticket:

- (22) ”*no eihän tässä tietenkään sellasta ole*”
(’nej det är klart att det inte finns i den här ordboken’)
- (23) ”*mahtaakohan tämä tuntea lipidejä ... tunteekohan sitä ... ai kun hauskaa ei ollenkaan ... minä sitten oletan että ne ovat niitä miksi minä niitä huulen*”
(’undrar om dom känner till lipider ... få se ... nej men så trevligt, det gör dom inte ... alltså utgår jag från att det är som jag tror’)

En negativ förhandsinställning tycks förstärkas om en viss uppgift saknas i ordboken. En ordbok som inte kan vara till hjälp i en viss situation kritiseras ofta för att vara begränsad, värdelös eller föråldrad:

- (24) ”*ootas mä katon ... ton triglyseridit vielä täältä mutta valitettavasti sitä ei täältä löydy ... tämä on erinomaise suppea ... hyödyttömiä sanakirjoja*”
(’vänta jag ska se efter ... vad triglycerider är för nåt men det har dom inte i den här ordboken tyvärr ... den är otroligt begränsad ... värdelösa ordböcker’)
- (25) ”*katotaanpas se ... grandiosity ... miksi tässä ei oo sitä sanaa ... sehä on ihan tavallinen sana ... tuo on kyllä hirveen vanha tuo lääketieteen sanakirja*”
(’nu ska vi se ... grandiosity ... varför har dom inte det ... det är ju ett vanligt ord ... den är nog hemskt föråldrad den här medicinska ordboken’)

Mera specifikt kan kritiken gälla att ordboken inte känner till vanliga ord (ex. 25) eller specialterminologi. En annan sak är om den konsulterade ordboken är den bästa möjliga för ordet i fråga!

Också då ordboken känner till ett ord är användaren inte alltid nöjd med motsvarigheterna:

- (26) *"constituents ... ei kyllä minä tiedän mitä se on ... katsotaan mitä hän ehdottaa ... ainesosa ... ja minä kun en siitä pidä"*
(*'constituents ... det vet jag nog vad det är ... vi ska se vad dom föreslår ... beståndsdel ... men det tycker jag inte om'*)
- (27) *"ei nyt kovin valaiseva selitys ... jos se sitte ois vaa joku ... triglyseriini ... ei se nyt oikee hyvältä kuulosta mutta ku ei ole kemia pohjatietoja nii ei oikee onnistu"*
(*'det var då ingen speciellt upplysande förklaring ... kanske det bara är nåt slags ... triglycerin ... det låter inte riktigt bra men när man inte har några baskunskaper i kemi så går det inte riktigt'*)

Man kan alltså tycka att en motsvarighet inte är bra eller att en förklaring inte ger den upplysning man hade hoppats på. Orsaken till att användaren inte vill följa ordboken tycks ofta vara att nyansen inte är den rätta eller att ordet inte låter eller ser bra ut.

En av översättarna tycks känna skadeglädje när ordboken inte vet mera än han/hon själv:

- (28) *"onks toi acid happo on sitten taas semmonen asia joka täytyy kattoo ... no nyt pitäs ruveta löytymään ... happo ... hähhähähäh olin oikeassa"*
(*'jaha acid syra är också en grej som jag måste kolla ... nu borde jag hitta det ... syra hahahahaaaa jag hade rätt'*)
- (29) *"knock lyödä iskeä kumauttaa niinku en tietäis"*
(*'knock slå smålla drämma till som om jag inte visste det'*)

Förutom att ord saknas kan en ordbok kritiseras för att den innehåller för mycket information, för många ord.

Positiva kommentarer i de fall då ordboken känner till ett ord som användaren letat efter eller då ordboken erbjuder andra intressanta lösningar förekommer ytterst sällan:

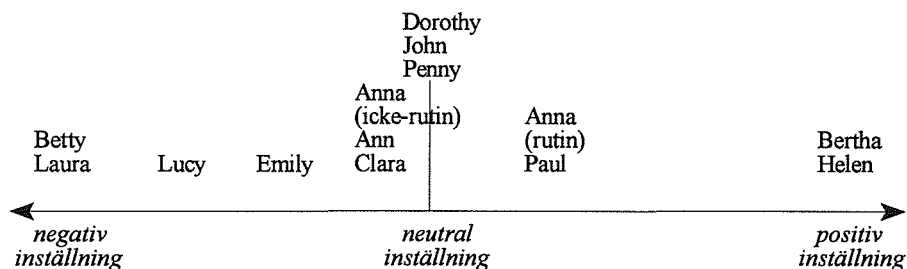
- (30) *"you are looking pretty dicky hähhäh ... eli olet kurjan näköinen ... tässähän hyvä fraasi on"*
(*'you are looking pretty dicky hehehee ... det vill säga du ser för asig ut ... det var ju en bra fras'*)
- (31) *"knock the bottom out of his argument ai ku upee sanonta"*
(*'knock the bottom out of his argument oj vilket flott uttryck'*)

Dessa positiva kommentarer kommer i denna användargrupp alla från lekmän som i allmänhet sällan använder ordböcker och som blir positivt överraskade av det ordboken har att erbjuda.

En bra motsvarighet eller en bra förklaring kan alltså få beröm, men oftast kommer den positiva inställningen fram då ordboken väcker en ny tanke, ger ett gott råd eller då den bekräftar användarens egen uppfattning. Det är tydligen inte så vanligt att man kommenterar den hjälp man fått av ordboken, och ännu mindre kommenterar den positivt.

5 Sammanfattning utgående från de tre aspekterna: en helhetsbild av varje översättare

Utgående från de ovan undersökta tre aspekterna och från läsning av de enskilda protokollen har jag försökt skapa en helhetsbild av den allmänna inställningen hos var och en av de 13 översättarna. Är den allmänna inställningen snarast neutral, något negativ eller något positiv, eller klart negativ eller positiv? Helhetsbilden baserar sig i hög grad på det samlade intrycket och inte så mycket på noggranna uträkningar av antalet positiva eller negativa kommentarer. I figur 1 har alla översättare (med fiktiva namn) placerats på axeln negativ–neutral–positiv¹:

Figur 1. En helhetsbild av inställningen hos var och en av de 13 översättarna.

Översättarna Dorothy, John och Penny har alltså den neutralaste inställningen. Den mest negativa inställningen har Betty och Laura, den mest positiva Bertha och Helen. En negativ inställning, antingen något negativ eller klart negativ, tycks vara vanligare än en allmänt positiv inställning.

Innan jag började med undersökningen var tanken att förklaringen till de olika översättarnas olika inställning kunde ligga i deras bakgrund. Framför allt hade det varit intressant att få klarhet i vad en negativ inställning berodde på. De uppgifter som finns till hands om översättarnas bakgrund räcker dock inte till för generaliseringar av detta slag. Spridningen är så stor att man inte kan säga att lekmännen (Laura, Ann, Paul och Helen) skulle ha en viss inställning och yrkesöversättarna (Betty, Lucy, Anna, John och Penny) en annan, eller att en viss inställning är typisk för studerande (Clara och Dorothy, första årets studerande och Emily och Bertha, femte årets studerande), eller att inställningen utvecklas på ett visst sätt med studier, arbetserfarenhet och ålder. För att kunna göra dylika generaliseringar borde man ha mera information om ordboksanvändarnas bakgrund.

Vilken är då inställningen hos dem som använder ordböcker mycket sällan å ena sidan och dem som använder ordböcker ofta å andra sidan? Är de som ofta använder ordböcker alltid positivt inställda till dem och de som sällan använder ordböcker negativt inställda?

¹ Översättarna Anna och Betty har båda gjort två översättningar, av vilka den ena är en "rutinöversättning", dvs. en text av det slag som personerna normalt översätter i sitt arbete som yrkesöversättare, och den andra är en "icke-rutinöversättning", dvs. en text av det slag som personerna vanligen inte översätter i sitt arbete. Anna har olika inställning när det gäller rutinöversättningen och icke-rutinöversättningen.

De som mycket sällan använder ordböcker (Betty, Laura, Lucy, John, Penny, Paul och Helen) tycks till stor del vara negativt inställda till ordböcker och till att använda dem. Det finns dock också undantag: lekmannaöversättaren Helen använder inte ordböcker i någon större utsträckning men är entusiastisk över vad som finns i dem. Här kan det vara fråga om nyhetens behag.

Medan de som sällan använder ordböcker tycks ha en klart negativ inställning, har de som ofta använder ordböcker (Anna, Clara och Dorothy) däremot så gott som undantagslöst en mycket neutral inställning till ordböcker. Dessa "storkonsumenter" använder dessutom ordböcker framför allt till att hitta idéer eller kontrollera så gott som allt de skriver. Mycket ofta söker översättaren något som han eller hon själv inte kommer på: modeller, idéer, alternativ, råd, något genialt eller intressant (jfr bl.a. ex. 18 ovan). Ännu vanligare tycks det vara att man söker bekräftelse på egna uppfattningar och gissningar. Man kontrollerar att ett ord existerar, att det betyder det man tror, att det skrivs och används som man tänkt sig (jfr t.ex. exemplen 13, 15, 16, 17, 19 och 26). En stor del av ordboksanvändningen består alltså av kontroll av det man redan vet.

6 Sammanfattning

Det allmänna intrycket vid undersökning av tänka-högt-protokollen är att inställningen till ordböcker är negativ; en klart positiv inställning förekommer sällan. Med detta material och dessa bakgrundsuppgifter som utgångspunkt förblir frågan om varför ordboksanvändarna har denna inställning till stor del obesvarad.

Det verkar i alla fall som om man förhåller sig positiv till en bekant ordbok, en ordbok som man känner till och litar på. Osäkerheten i fråga om vad man kan vänta sig av olika ordböcker ligger till grund för den allmänt negativa inställningen, man förhåller sig alltså mer skeptisk till en obekant ordbok. Också när det gäller att hitta nyare ordförråd och specialterminologi är inställningen skeptisk. Detsamma gäller sammansättningar och förkortningar.

Ordböcker får sällan beröm, men en bra motsvarighet eller förklaring, en ny tanke eller ett gott råd får ibland ros. Desto mera kritiserar ordböcker då ord eller förklaringar saknas eller då man är missnöjd med en motsvarighet eller förklaring. Användaren kan kritisera ordboken dels för att den är för begränsad, dels för att den är för omfattande eller t.ex. för föråldrad. Det är förargligt då "vanliga" ord och specialtermer saknas, men lika ofta irriterar det faktum att ett ord eller uttryck "inte låter bra".

Hur ofta man använder ordböcker säger inte nödvändigtvis något om inställningen till dem; de som sällan använder ordböcker har nämligen en allmänt negativ inställning till dem, medan de som ofta använder ordböcker inte är särskilt positiva utan snarare neutralt inställda till dem. De som saknar tålamod att använda ordböcker översätter hellre med hjälp av sitt eget ordförråd eller språköra, eller vänder sig till en kollega eller en expert. Åtminstone bland dem som ofta använder ordböcker är den vanligaste användningssituationen kontroll av det man vet från förut.

Nämnda undersökningar

Jääskeläinen, Riitta 1987: What happens in a Translation Process: Think-aloud Protocols of Translation. Joensuu universitet, Institutionen för internationell kommunikation. Pro gradu-avhandling.

Jääskeläinen, Riitta 1990: Features of Successful Translation Processes: A Think-aloud Protocol Study. Joensuu universitet, Institutionen för internationell kommunikation. Licentiatavhandling.

Jääskeläinen, Riitta, utkommer inom kort: Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translation. Joensuu universitet, Institutionen för internationell kommunikation. Doktorsavhandling.

Laukkanen, Johanna 1997: Affective Factors and Task Performance in Translation. Joensuu universitet, Institutionen för internationell kommunikation. Licentiatavhandling.

Översättning till svenska av Susanna Karjalainen

Kaj Wikström

Ordböcker i svenska ur finskspråkiga studenters synvinkel

The article is concerned generally with the difficulties faced by Finnish learners of Swedish, particularly at university level, in extracting lexical information from dictionaries. To what extent are dictionaries compiled to satisfy the needs of those studying Swedish? The background to this question is the results of a survey carried out among Finnish high school pupils.

More specifically, the article examines, as a set of examples, the ways in which various dictionaries indicate syllable length. It turns out that a lack of consistency is surprisingly common. Students who are learning Swedish without a teacher need, but frequently fail to get, a clear indication of vowel or consonant quantity.

Keywords: Finnish learners of Swedish at university level, lexical information, dictionaries, indication of syllable length.

Inledningsvis

Artikeln behandlar mer allmänt frågan om hur finska inlärare av svenska särskilt på universitetsnivå lyckas tillgodogöra sig de lexikaliska uppgifter som ordböcker förmedlar. Hur generellt kan man tänka sig att ordböcker utarbetas för att tillgodose också de behov svenskelever har? Frågan ställs mot resultaten av en enkät bland svenskstuderande (Luukkainen 1991).

Mer specifikt betraktas som ett exempel fält markeringen av stavelsekvantitet i olika ordböcker. Det visar sig då att bristen på konsekventa principer är överraskande stor. I synnerhet inlärare som vill lära sig mer svenska på egen hand får i många fall inte klart besked om vokal- eller konsonantkvantiteten. (Se en grundligare behandling av denna fråga Wikström 1993.)

Studenternas ordbokskunskap

Över hälften av de tillfrågade studenterna hade inte fått någon undervisning i ordboksanvändning. Något överraskande brukas tvåspråkiga ordböcker mest i första årskursen. Orsaken till att användningen av dessa ordböcker minskar under studieåren kan till en del bero på förbättrade språkkunskaper. Trenden är den motsatta i fråga om enspråkiga ordböcker.

Studenterna listar sina orsaker till att anlita ordböcker i viktighetsordning såsom följer:

- för att översätta
- för att skriva svenska
- för att läsa svenska
- "För ro skull"
- för att söka efter betydelser
- för att finna "grammatiska drag" och kolla rättstavning
- för att leta efter uttal eller historiskt ursprung.

Vad man kan lägga märke till är att den kategori jag särskilt intresserat mig för i den specifika delen av min artikel, dvs. uttalsmarkeringar, kommer sist på studenternas lista. Ändå tror jag inte man kan kalla den oviktig.

Vidare kan noteras att ordböckernas bruksanvisningar läses mest i årskurs 1, då nästan hälften (44%) av studenterna säger sig läsa dem ibland.

Studenterna är ganska, en del mycket missnöjda med ordböckernas informationsinnehåll. Orsakerna till missnöjet är skäligen blandade och vissa av argumenten kan knappast beaktas i det framtida ordboksarbetet heller. Eller vad sägas om följande smakprov:

- det fattas ord
- symbolerna är svårtydda
- det finns för få bruksexempel
- det förekommer brister i uttalsangivelserna
- det borde finnas användningsregler för alla orden och deras synonymer.

Såsom ses lyfts uttalsangivelserna i detta sammanhang ganska högt på prioriteringslistan.

Slutligen anses enspråkiga ordböcker i gemen vara bättre än tvåspråkiga och bland orsakerna nämns:

- bättre användningsregler
- synonymimarkeringar
- fler och bättre exempel
- fler idiom
- fler prepositionsuttryck
- det rikssvenska inslaget.

Summa summarum tycker enligt enkäten våra finska studenter att ordbokskunskap är viktig.

Om svenskans stavelsekvantitet

Den allmänna kvantitetsregeln för svenskan har getts olika utformningar. Gårding (1974:27) försöker säga det möjligast enkelt: "Vokalen är lång om ingen eller högst en konsonant följer inom samma morfem, annars är den kort". Melin (1985:79) anger flera regler, såsom: "1. Det är endast betonade stavelser som markeras, och detta endast då vokalen teoretiskt sett kan vara både lång och kort. 2. Man låter två konsonanter visa att den föregående vokalen är kort. Betonad vokal som följs av endast en konsonant är alltså lång." Anmärkningsvärt nog är nämnda lingvisters bedömningar av grundregelns eller -reglernas täckningsgrad motsatta. Efter att ha nämnt att beskrivningssättet kanske inte är helt tillfredsställande tycker Gårding dock att det för pedagogiskt bruk är bra, "bland annat därför att det har stöd av stavningen (med inte alltför många undantag [sic])". Enligt Melin däremot "vimlar systemet av undantag".

Övriga ordböcker primärt avsedda för svenskar följer i stort sett de generella regler som formulerats ovan i mer eller mindre likartade ordvändningar. I sin åtminstone vid främmandespråksundervisning nyttiga *Handbok i lexikografi* formulerar Svensén (1987:60) principen så här: "I svenska ordböcker för svenskar är det i de flesta fall tillräcklig uttalsinformation att i uppslagsordet visa accentens plats, eftersom vi i oss har "inbyggda" vissa regler för accenttyp och vokallängd." Han menar vidare att "icke svensktalande saknar dessa förutsättningar" varför "det inte räcker med enbart markering av betoningen". Kort vokal behöver enligt Svensén inte markeras för svensken

eftersom han lär uttala automatiskt rätt enligt den allmänna regeln om mer än ett konsonantljud följer.

Stavelslängden i svenskan kan således inte härledas bara med så entydiga regler som en del infödda kanske aningslöst tror; så mycket torde ha blivit klart av det föregående.

Trots allt tycker man att ordböcker borde uppge åtminstone de allmänt förekommande valmöjligheter som föreligger i fråga om V:C eller VC: vid ett antal frekventa ord. Enligt Elert (1964:38 f. och 1970:53 f.) varierar uttalet vid vissa ord så att vi kan välja mellan vokal- eller konsonantlängd i ord såsom *koka, ropa, sopa, opera, romare, forti, kort, mortel, ort, vari, best, blåst, test, köpte, sålde, gjort, onsdag*. För mig och de informanter jag anlitat verkar listan vara alltför lång, men det måste väl ha varit möjligt med olika uttal i olika delar av språkområdet.

Ordböckernas principer

Svenska Akademiens stora vetenskapliga ordbok (1898-) är i regel exemplariskt grundlig också i det här relevanta avseendet, se t.ex. *bark* [*bar⁴k*] (-B322-) och *barm* [*bar⁴m*] (-B342-) men *barn* [*ba⁴rn*] (-B350-) (bandet är från år 1906). Vi upplyses alltså om huvudtrycket med siffran 4 som genom sin placering samtidigt anger att vokalen är huvudregelmässigt kort i *bark* ('parkki') och *barm* ('rinta') men förlängd framför *rn* i *barn* ('lapsi'). Nackdelen pedagogiskt och praktiskt sett, särskilt med tanke på svenska som andra eller främmande språk är förstas att ordboken inte är särskilt lätt tillgänglig och att ordartiklarna i många fall är tiotals år gamla. Dessutom har man ju inte hunnit längre än till bokstaven *s*.

Nusvensk ordbok av Östergren (1919-1972) följer enligt anvisningarna i slutet av sista bandet den allmänna regeln, då uppgift om kvantitet "ofta" ansetts onödig. "Längd och betoning anges i den mån det behövs i regel genom längdtecken *över* lång huvudtonig vokal (Brd, Vokl) och accentstreck *efter* kort huvudtonig vokal (Ala'rm, Elefa'nt)." Accentueringsmarkeringen är speciell och numera lätt vilseledande. Värre är att behovsprövningen av markering överhuvudtaget förefaller tämligen godtycklig. Av t.ex. orden på *-m* markeras åtminstone *dam, kam, lam, glam, slam, dram, fram, gram, kram, stam, fem, gem, hem, rem, slem, lim, rim, sim, stim, trim, dom, lom, rom, som, blom, from, dum, rum, krum, stum, grym, kläm, dröm, ström*, medan bl.a. *gam, ram, stram, lem, vem, tom, krom, tum, plym, präm, bräm, kräm, söm, töm, öm* lämnas omarkerade. Ett litet stickprov på *-n* visar att *gin, han, hon, in, man, mun, son* markeras och att *en, min* behandlas utförligare med även regional begränsning, medan *fan, van, gran, plan, ben, len, ren, fin, pin, vin, ton, län, lön* inte markerats.

Elfte upplagan (1986) av Svenska Akademiens ordlista (SAOL) är mycket sparsam med uttalsanvisningar och säger följande med hänvisning till tryck och kvantitet: "Huvudtryck markeras med accenttecken (´) efter vokal för att ange lång vokal, t.ex. *civil* (-i´1), och efter dubbelkonsonant eller konsonantgrupp för att ange kort vokal, t.ex. *citadell* (-ell´)." Såsom vi skall se betyder "markeras" att det sker ibland. F. ö. kan vi notera att Östergren ovan gjort tekniskt sett nästan tvärtom med sitt accenttecken.

Svensk ordbok (1986) anger först den allmännaste principen för att slippa markera uttal i onödan: "Vi har därför valt att ange uttalet med hjälp av en särskild notation endast i de fall där det avviker från vad man skulle kunna kalla svenskans normala utläsningsregler". Sedan preciserar man: "Den allmänna utläsningsregeln är alltså helt enkelt, att vokalen är lång om i samma ordled finns *en* eller *ingen* slutkonsonant, annars kort". Och sist lovar man sådant man inte håller: "Vid alla avvikelser från reglerna ges uttalsuppgift [...]" (Se nedan brott mot detta vackra löfte. Här kan

man preliminärt påtala att t.ex. orden *bark, barm, barn* står på samma sida utan någon som helst längdmarkering för vokalen i *barn*.) Tekniskt nyttjar man accenttecken på samma sätt som SAOL med det undantaget att det placeras efter första konsonanten efter kort betonad vokal, t.ex. *illus'ter*, jfr SAOL: *illust'er*. Vad som också är av intresse är att ordboken som riktmärke följer "ett reducerat tydlighetsuttal (lexikaliskt uttal)". Prosodiska reduktioner kan med andra ord inte beaktas.

Stora svensk-finska ordboken är en omfattande och modern ordbok som professorn i finska Göran Karlsson svarar för (tre band 1982–87). Först formulerar man den allmänna regeln och kopplar ihop tryck och kvantitet så att huvudtrycket nästan alltid lämnas obetecknat när det faller normalt på första stavelsen, då en tryckstark vokal alltid sägs vara *kort* framför dubbelkonsonant och konsonantgrupp, i andra fall *lång*. Som exempel ges bl.a. *banna, ankare, tal, veke*. Strax därefter framgår av en del exempelord att man valt att i vissa fall markera vokalen lång också före konsonantgrupp, då det sker med punkt strax efter vokalen, t.ex. *a'ln, he'dra, hå'rd, mo'ln, po'rla, sæ'dla, vi'drig, värld*. Likaså har man funnit det motiverat att utmärka kort vokal t.ex. så här: *in', men', sòm', loj', vaj'a, tob'ak, artis't, kalop's, legen'd, anagg'a, kolonn', omkring', barack, galoschr, kapi'el, tentakel*. I några fall ges dessutom förtydligande utläsning inom hakparentes, t.ex. för *tentakel* [-akkel]. Man påpekar vidare att en lång konsonant vanligen bevarar sin längd vid böjning och avledning framför konsonantgrupp men icke framför dubbelkonsonant, t.ex. *sed/el -n -lar* [seedlar], *kal -t* [kaalt]-are, *rakning* [raak-], *men glad -tt* [glatt]-are, *sy -dde -tt* [sydde sytt].

Ordboksmarkeringar i samband med enkeltecknad konsonant

Svenska Akademiens normgivande ordlista, SAOL (upplaga 11, 1986) företer delvis motsvarande inkonsekvenser som Östergren ovan. Vi ser först på slutjudande *-m*.

Regelföljande icke-markering har vi i åtminstone *dam, gam, lam, ram* (i fyra betydelser), *dram, kram* (tre betydelser), *stram, plym, präm, kräm*. Här kan man alltså sluta sig till att vokalen är lång, även om man inte vet det.

Åtminstone följande ord är också ommarkerade trots att vokalen i dem brukar uttalas kort: *kam, slam* (två betydelser), *fram, gram, stam* (två betydelser), *fem, hem, lem, slem* (två betydelser), *rem* (två betydelser, den andra "s. oböjl. ä. enhet för mätning av radioaktiv stråldos"), *vem, lim, glim, rim* (två betydelser), *trim, stim, om* (två betydelser), *blom, som, dum, skum* (två betydelser), *slum, rum* (två betydelser), *krum, tum, stum, grym, kläm, öm, dröm, ström, söm* (två betydelser), *töm*.

Man kan tänka sig några mer eller mindre logiska förklaringar till den ovan exemplifierade inkonsekvensen, som därför är delvis skenbar. Kvantiteten framgår ofta av den angivna böjningsstavningen, t.ex. *dam, -en, -er*, men *kam, -men, -mar*. (Jfr med dubbelkonsonant redan i grundordet *damm*.) Här skulle en kvantitetsbeteckning vara redundant, men ändå nyttig för inlärares. När böjningen inte ger besked har kanske ordets höga bruklighet motiverat bortfallet av markering, t.ex. *vem, om, som*. Låg bruklighet skulle i konsekvens härmed markeras, såsom skett i fråga om bl.a. specialtermerna *lom, slom, krom, bräm*.

Innan jag granskar andra moderna ordböcker skall vi se på några typexempel i Svenska Akademiens ordbok som visar hur explicit tryck- och samtidigt längdmarkeringen är här. Upphöjd

siffra efter betonat ljud ger önskat besked: *da⁴m*, *ka⁴m*, *gra⁴m*, *kra⁴m*, *re⁴m*, *li⁴m*, *so⁴m*, *om⁴*, *du⁴m*, *ru⁴m*, *ply⁴m*, *gry⁴m*, *kläm⁴*, *krä⁴m*, *dröm⁴*.

LEXIN-gruppens för invandrare avsedda ordbok Svenska ord (1984) ger enligt mina stickprov alltid kvantiteten inom hakparenteser, t.ex. [da:m], [ga:m], [ka:m:], [fram:]. Så även [*blom:kål*], [*fram:*], jfr ovan. Hirvensalo & Hedlunds Ruotsalais-suomalainen sanakirja (1963) har bl.a. *dam* (a:), *gam* (a:), *kam*, *lam* (a:), *glam*, *slam*, *ram* (a:), *dram* (a:), *fram*, *blom*, *from*, *plym* (y:), *kräm* (ä:), *tom*, alltså tydligen en helt konsekvent linje med markering av lång vokal, icke kort (se tvärtemot i Svensk ordbok ovan). Lampén har i sin Ruotsalais-suomalainen (1978) suursanakirja *dam*, *gam*, *kam*, *lam*, *glam* osv., alltså en helt systematisk och samtidigt totalt oinformativ linje med inga markeringar alls. I motsats härtill är Stora svensk-finska ordboken (Karlsson) tackvärt entydig med sina upphöjda punkter efter uttalsmässigt långt *-m* och således kort vokal: *dam*, *gam*, *kam*, *lam*, *glam*, *fram*. Etc. Vid homografi men ej homofoni sätts punkten också efter vokal för kontrastens skull: ¹*gem*, ²*ge^ˈm*, ¹*to^ˈm*, ²*to^ˈm*. (Jfr ovan t.ex. Svensk ordbok.)

Med tanke på inlärare med svenska som främmande språk är det inte tillräckligt med bara ett systematiskt och konsekvent markeringsätt utan kvantiteten borde visas åskådligt nog. I detta avseende kan man betvivla den lilla punktens funktionsduglighet hos Karlsson. Den allra senaste ordboken på området Uusi ruotsi-suomi sanakirja (Collin & Streng 1989) gör det bättre och ger härvidlag mer än den lovar i introduktionen (se ovan). Lång vokal markeras i regel ej före kort *-m* medan kort vokal + långt *-m* skrivs ut mellan hakparenteser: *dam*, *gam*, men *kam* [kamm], *fram* [framm], *tom* [tumm] (kvaliteten ges tydligen med hjälp av finska vokalers ljudvärde). Vid homografi sätts bägge de fonetiska formerna inom hakparenteser: ¹*gem* [ge:m], ²*gem* [jemm, g-].

Förkortade former kan vara besvärliga för inläraren. När man i SAOL slår upp ordet *sen* i dess första betydelse finner man ingen kvantitetsmarkering, bara en hänvisning till *sedan*, där dock parentesens ger klart besked: (senn). Lika tydligt ges (nänn) av *någon* och (sänn) av *sådan*. Svensk ordbok markerar *sen* och *sän* men märkligt nog inte *nän*. Kanske vill man acceptera uttalet med lång vokal? Svenska ord sviker delvis för denna gång eftersom man inte alls upptar den ensamstående kortformen *nän*. Däremot finns t.ex. *nän:sin*, *nän:stans* liksom även *sen:* och *sän:*. Hur svårt det kan vara med bruklighetsbedömningar också i fråga om uttal framgår hos Karlsson i jämförelse med de ovanstående ordböckerna. Karlsson menar nämligen att *nän* är den allmänsvenska och *nän* den finlandssvenska normen (också i fråga om sammansättningarna med *-dera*, *-sin*, *-stans*, *-ting*). För *sen* och *sän* ges den entydiga längdmarkeringen, varför det hos finska inlärare så vanliga uttalet med lång vokal troligtvis härstammar från äldre tvåspråkiga ordböcker, som antingen inte alls upptar kortformen *-nän* – eller inte markerar den: *sen*, *sän*, se Hirvensalo & Hedlund och Lampén. Den nya Collin & Streng ger inte bara notationerna *senn* och *sonn* utan också *nonn* och t.o.m. *nott* som kortform av *något*.

Av orden med *-n*- nöjer jag mig med att granska ett exempel, *ananas*, som i de olika ordböckerna markeras på följande sätt:

- Östergren: *Ānanas* (l. a 'n-ass)
- SAOL: (ann' - el. a 'n-)
- Svensk ordbok: *an'nanas*
- Svenska ord: [an:anas]
- Karlsson: *a'nanas l. an'anas*
- Hirvensalo & Hedlund: *ananas*
- Collin & Streng: [a:'-, ann'-].

Ett plock i ordböckerna bland andra inljudande enkelt skrivna konsonanter visar följande:

- *mögel* kan uttalas *möggel* men oftast anges bara *möögel* (detta beteckningsätt med dubbelkonsonant och -vokal är här som ovan mitt)
- *cykel* uttalas antingen *cyykel* eller vanligast *cykkel*; skillnaden kan bero på regionala eller semantiska orsaker
- *usel* får uttalas *ussel* om man råkar rådfråga en viss ordbok, men mer eller mindre explicit *uusel* i övrigt
- *förstås* kan få läsas ut *förståås* men oftast rekommenderas *förståss*
- *tittel* erbjuder en valmöjlighet mellan *tittel* och *tiitel* även om det förra uttalet tycks vara att föredra
- *hyvel* ger mer eller mindre tydligt *hyyvel* medan *stövel* ger möjlighet till val mellan *stövvel* och det tydiligen något mindre vanliga *stöövel*.

Ordboksmarkeringar före konsonantgrupp

SAOL och Svensk ordbok underlåter genomgående att markera ordgruppen på *-rd*, som undantagslöst har lång vokal: *ord*, *bord*, *gård*, *färd* etc. (Bara *värld*, som ju vid uttalet mer eller mindre tappar *l*-ljudet, markeras.) De tvåspråkiga ordböckerna markerar i regel längden.

Den väl avgränsade gruppen på *-rl* innehåller en handfull ord som alla uttalas med lång vokal, t.ex. *kärl*. Såsom väntat förblir ordet omarkerat i SAOL och Svensk ordbok, vilka dock markerar *porl* och *sorl*, men däremot ej motsvarande verb *porla*, *sorla*. De övriga ordböckerna (med undantag av Lampén) är omsorgsfullare. Med undantag av några specialfall (*herrn*, *förrn*, *noktyrn*) innehåller den större gruppen på *-rn* bara ord med lång vokal. Detta markeras inte särskilt i SAOL eller Svensk ordbok, däremot nog i de övriga (såsom alltid är Lampén oinformativ). Östergren markerar längden flitigt, för bl.a. *barn*, *garn*, *kvarn*, *hörn*, *korn*, *torn*, *järn*, *värn* men konstigt nog ej för *björn* eller *örn*.

I den intressanta kategorin på *-rt* markerar Östergren vokallängd för flertalet ord, bl.a. *art*, *kart*, *fart*, *smart*, *start*. SAOL markerar vanligtvis varken lång eller kort vokal: *art*, *fart*, och inte heller annorlunda för *kvart*. Vid *start* antecknar man ”kort el. långt a”. Svensk ordbok är svår att förstå sig på. Här finns omarkerade former såsom *art*, *fart*, men plötsligt *ka’rt*, *sma’rt* och åter omarkerat *snart*, *start*, *kvart*. Svenska ord och Karlsson ger *start*, *vart*, *kvart* och *svart* med kort vokal, övriga med lång. Hirvensalo & Hedlund har något överraskande *kart* (och *karta*) utan längdmarkering för vokalen.

En spännande grupp inom denna kategori är orden på *-ort* (med antingen öppet eller slutet *o*): *ort*, *fort*, *kort*, *lort*, *port*. Här är markeringarna starkt blandade i de olika ordböckerna, vilket delvis avspeglar den utveckling som pågår. Tendensen tycks vara att modernare svenska ordböcker accepterar eller rent av rekommenderar kort vokal – även i fråga om slutet *o*. Således ger invandrarordboken Svenska ord enbart kortvokaliskt supradentalt uttal – även för *kort* i bemärkelsen ’spelkort’, ’kortti’, vilket torde vara ett s.g.s. helt okänt aktivt uttal i Finland. SAOL föreslår ”kort el. långt o”.

Avslutningsvis

Jag har ovan visat på principer och brist på principer vid ordböckernas markering av stavelselängd. Särskilt inlärare som vill lära sig (mera) svenska på egen hand får i många fall inte klart besked om vokal- eller konsonantkvantitet. Det gäller olika ordtyper med enkelskriven konsonant eller konsonantgrupp, och uttalet kan vara vedertaget eller vacklande, t.ex. *from, bomull; sånt, därför; dom, tom, ananas, cykel; kort*. Det är inte så lyckat när vi i SAOL, som förväntas vara normgivande, och i Svensk ordbok, som har ett modernt datorbearbetat material, på samma uppslag finner *bark, barm* men också *bard, barn* ommarkerade. (Lindrig kritik mot uttalsregistreringen i Svensk ordbok framförs av Gun Widmark (1988:167 f.) med bl.a. följande iakttagelse: ”Om första vokalen i ord som *ense* och *enslig* skall vara lång eller kort, framgår inte av ordboken.”)

Vi kan säkert förvänta oss bättre standardisering i nya svenska ordböcker i fortsättningen vad bl.a. stavelskvantiteten beträffar. En svensk uttalsordbok är under arbete vid Svenska språknämnden (se Garlén 1991). Här skall läsaren ”kunna få besked om vilka uttal som bedöms vara de lämpligaste i offentligt tal”. Men man vill inte, sympatiskt nog, i varje enskilt fall föra fram ”en enda uttalsform som den rätta, medan man brännmärker andra”. Vidare kommer uttalsuppgifterna ”att i möjligaste mån kompletteras med uppgifter om bruklighet, stilläge, geografisk spridning m.m.”. Det kan tilläggas att vissa osäkerhetsfaktorer utan tvivel alltid kommer att bestå beroende på de öppna faktorerna i systemet. Således kommer knappast prosodiska eller andra kontextuella eller pragmatiska faktorer att kunna tas hänsyn till i någon högre grad. Eventuellt kan man beakta vissa allmännare kontextuella principer, såsom den att stavelser med någon grad av tryck i regel inte följer på varandra (t.ex. i sammansättningar). Markeringen av böjda, avledda och sammansatta former kan inte göras uttömmande, de ”lösa konsonantgruppernas” påverkan på föregående vokal kommer att vara mindre genomskinlig än de fasta gruppernas. I fråga om de senare kan man däremot vänta sig en ganska vältäckande listning, liksom gällande de problematiska fallen med enkelskriven konsonant, särskilt -m(-), -n(-).

Medan vi väntar på nya ordböcker kan vi rekommendera LEXIN-gruppens Svenska ord åtminstone för finska inlärare av svenska, och i den mån ordet i fråga inte ingår där, Karlssons och Collin & Strengs ordböcker, särskilt vad gäller uttalet av stavelselängd. Vidare ser Ruotsi-suomi opiskelusanakirja av Sarantola & Sarantola (1996) ut att ha ett tämligen mönstergillt system med bl.a. konsekvent streckning under lång vokal, och specialverk såsom Svensk uttalsordlista, utgiven av Forskningscentralen för de inhemska språken (1994) lämnar inte mycket övrigt att önska i de berörda avseendena. Givetvis gäller alltid en behovsprövning bland alla de många val och aspekter praktiskt ordboksarbete innebär, och såsom också enkäten ovan visade behöver inte uttalsfrågor höra till de mest prioriterade. Det hade varit intressant att få se vilka val och prioriteringar Norstedts svenska uttalslexikon av Per Hedelin (1997) fastnat för, men tyvärr har det i det här skedet inte varit möjligt för mig att ta del av detta färska speciallexikon.

Litteratur

Ordböcker

Collin, Anders/Tauno Streng 1989: *Uusi ruotsi-suomi sanakirja*. Helsingfors: Otava.

Hedelin, Per 1997: *Norstedts svenska uttalslexikon*. Stockholm: Norstedts.

- Hirvensalo, Lars/Nils Hedlund 1963: *Ruotsalais-suomalainen sanakirja*. Borgå: WSOY.
- Karlsson, Göran 1984: *Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lampén, Lea 1978: *Ruotsalais-suomalainen suursanakirja*. Helsingfors: WSOY.
- Sarantola, Anja/Tauno Sarantola 1996: *Ruotsi-suomi opiskelusanakirja*. Juva: WSOY.
- SAOB 1898– = *Svenska Akademiens ordbok*. Lund: Svenska akademien.
- SAOL 1986 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 11 uppl. Stockholm: Norstedts.
- Svenska ord* (LEXIN) 1984. Uppsala: Esselte Herzogs.
- Svensk ordbok* 1986. Esselte Studium.
- Svensk uttalsordlista* 1994. Helsingfors: Tryckericentralen AB.
- Östergren, Olof 1919–1972: *Nusvensk ordbok*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Övrig litteratur

- Elert, Claes-Christian 1964: *Phonologic Studies of Quantity in Swedish*. Uppsala: Stockholms kommunalförvaltning.
- Elert, Claes-Christian 1970: *Allmän och svensk fonetik*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Garlén, Claes 1991: Svensk uttalsordbok. I: *Språkvård. Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden* 4, 25–26. Arlöv: Berlings.
- Gårding, Eva 1974: *Kontrastiv prosodi*. Lund: Gleerups.
- Luukkainen, Tarja 1991: Om lexikografi och bruket av ordböcker, särskilt i svenska. Otryckt pro gradu-avhandling. Joensuu: Joensuu universitet, Institutionen för svenska språket.
- Melin, Lars 1985: Bokstäver. I: Melin, Lars/Sven Lange (utg.): *Läsning*. Lund: Studentlitteratur.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium och Tekniska nomenklaturcentralen, Norstedts Tryckeri.
- Widmark, Gun 1988: Svensk ordbok. I: Elmevik, Lars/Mats Thelander (utg.): *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning* 68, 165–170. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Wikström, Kaj 1993: Om svenskans stavelsekvantitet och hur den anges i ordböcker. I: Muittari, Veikko/Matti Rahkonen (utg.): *Svenskan i Finland* 2. *Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Jyväskyläs universitet* 9, 253–275. Jyväskylä.

Författarna

Valerij Berkov Univ. i St. Petersburg, B. Okhtinskij pr 6–196, 195027 St. Petersburg

Anna Braasch Center for Sprogteknologi, Njalsgade 80, DK-2300 København S

Ulla Clausén Svenska språknämnden, Box 9215, SE-102 73 Stockholm

Signe Cousins Erleks, Raekoja 8 III, EE-2400 Tartu

Grete Duvå Handelshøjskolen i Aarhus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Aarhus

Gunhild Dyrberg Handelshøjskolen i København, Dalgas Have 15, DK-2000 Fredriksberg

Birgit Eaker Ordbok över Sveriges dialekter, SOFI, Gamla torget 3 4 tr., SE-753 20 Uppsala

Ruth Vatvedt Fjeld Avdeling for leksikografi, INL, Universitetet i Oslo, Postboks 1001 Blindern N-0315 Oslo

Henrik Galberg Jacobsen Dansk Sprognævn, Njalsgade 80, DK-2300 København S

Birthe Gawinski Handelshøjskole Syd, Niels Bohrs Vej 10, DK-6700 Esbjerg

Martin Gellerstam Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket, SE-412 98 Göteborg

Guðrún Kvaran Orðabók Háskólans, Neshaga 16, Boks 7220, IS-107 Reykjavík

Anu Haak Eesti Keele Instituut, Roosikrantsi 6, EE-0001 Tallinn

Risto Haarala Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25, FIN-00500 Helsingfors

Helgi Haraldsson Universitetet i Oslo, IØO, Postboks 1030 Blindern, N-0315 Oslo

Petter Henriksen Kunnskapsforlaget, Postboks 6736, St. Olavs plass, N-0130 Oslo

Inger Hesslin Rider Norstedts Förlag, Box 2052, SE-103 12 Stockholm

Ebba Hjorth Den Danske Ordbog, Njalsgade 80, DK-2300 København S

Jón Hilmar Jónsson Orðabók Háskólans, Neshaga 16, IS-107 Reykjavík

Virpi Kalliokausi Centralen för teknisk terminologi, Albertsgatan 23 A 12, FIN-00120 Helsingfors

Uwe Kaufmann Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole/ Inst. for økol., Thorvaldsensvej 40, DK-1870 Fredriksberg C

Kalevi Koukkunen WSOY/Ordboksredaktionen, PB 222, FIN-00121 Helsingfors

Ulla-Maija Kulonen Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25, FIN-00500 Helsingfors

Sven Lange Nordiska språk, Stockholms universitet, SE-106 91 Stockholm

Godelieve Laureys Department of Nordic Studies, Gent University, Rozier 44, B-9000 Gent

Anna-Lise Laursen Handelshøjskolen i Aarhus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Aarhus

Marja Lehtinen Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25, FIN-00500 Helsingfors

Carl-Erik Lundblad Svenska Akademiens ordbok, Tornavägen 9 B, SE-223 63 Lund

Erika Lyly Svenska språknämnden, Box 9215, SE-102 73 Stockholm

Sven-Göran Malmgren Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket, SE-412 98 Göteborg

Lars Melin Nordiska språk, Stockholms universitet, SE-106 91 Stockholm

Bernt Møller Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus C

Kristina Nikula Nordiska språk, Tammerfors universitet, Box 607, FIN-33101 Tammerfors

Kerstin Norén Svenska språket, Göteborgs universitet, Humanisten, SE-412 98 Göteborg

Klaas Ruppel Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25, FIN-00500 Helsingfors

Ole Michael Selberg Inst. for østeuropeiske og orientalske studier, Universitetet i Oslo,
Tåseveien 135, N-0880 Oslo

Bo Svensén Svenska Akademien, Box 2118, SE-103 13 Stockholm

Rita Sørensen Institut for Sprog og internationale kulturstudier, Aalborg Universitet, Kroghstræde
3, DK-9220 Aalborg øst

Joan Tournay Handelshøjskolen i København, Dalgas Have 15, DK-2000 Fredriksberg

Ingrid Vaalund Norsk Tekst AS, N-3650 Tinn Austbygd

Lars S. Vikør Avdeling for leksikografi, Universitetet i Oslo, Postboks 1001 Blindern, N-0315
Oslo

Matti Vilppula Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25, FIN-00500
Helsingfors

Pia Virtanen Joensuu universitet, Inst. för interkulturell kommunikation i Nyslott, PB 48, FIN-
57101 Nyslott

Kaj Wikström Svenska språket vid Joensuu universitet, PB 111, FIN-80101 Joensuu

Refererade ordböcker

A magyar szókészlet finnugor elemei 234, 236

A-Z Medicinsk Ordbog 223

Aschehoug og Gyldendal → Aschehoug og Gyldendals Store norske ordbok

Aschehoug og Gyldendals Store norske ordbok (1992) 360, 363–365, 367, 390

Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon 175, 179

Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja 236

B&H → Dansk-fransk Ordbog

Bertelsmann Universallexikon 1993: CD-ROM 222

BOB → Bokmålsordboka

Bokmålsordboka 86–87, 89, 91, 93–95, 100, 103, 355, 358

Bokmålsordlista. Rettskrivningsordliste for skole, hjem og kontor 98–100, 103

Bonniers svenska ordbok 305–306

Bonniers synonymordbok 305

Cappelens store Engelsk-norsk ordbok 14

CD-Perussanakirja 158, 255–263, 289

CLAVE Diccionario de uso del español actual 108, 119

COB → Collins Cobuild English Language Dictionary

Cobuild on CD-ROM 259, 263

Collins Dictionary of the English Language (1979) 366–367

Collins Cobuild English Language Dictionary (1987) 85–89, 92–95, 128

Collins. Słownik polsko-angielski 342, 350

Dansk-engelsk Ordbog 190, 193

Dansk-fransk ordbog 190, 193

Dansk-Fransk ordbogsprojekt vedrørende nøgletal inden for eksternt regnskabsvæsen 57

Dansk-spansk ordbog 105, 107, 109, 117, 119

Dansk Sprogbrug. En stil- og konstruktionsordbog 190–191, 193

Dansk Udtale. Udtaleordbog 192–193

Das große Wörterbuch der deutschen Sprache 222

DDO → Den Danske Ordbog

Den Danske Ordbog 189–192

Den Store Danske Udtaleordbog 193

DePo89 → Langenscheidts Taschenwörterbuch der polnischen und deutschen Sprache

Deutsch-Madagassisches Wörterbuch/Rakibolana Alema-Malagasy 109, 119

Deutsches Wörterbuch 395, 402, 408

Diccionario Jurídico Espasa 379

Diccionario PLANETA de la lengua española usual 108, 119

Dictionaire alphabétique de la langue française 223

Dictionary of Everyday American English Expressions 108, 119

Dictionnaire de la langue française 362, 367

Dictionnaire fiduciaire social 57

DUD → Duden Deutsches Universal Wörterbuch

Duden Deutsches Universal Wörterbuch 86, 88–89, 93–95, 337, 339

- Eesti murrete sõnaraamat 139–147
 EMS → Eesti murrete sõnaraamat
 Energiasanasto. Energiordlista. Energy vocabulary 207, 210, 214
 Engelsk-Dansk Juridisk Basisordbog 298–300
 Engelsk-Dansk Dansk-Engelsk Mini ordbog i finansieringsengelsk 57
 Esseltes svensk-engelska ordbok 326, 330–331
 Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache 236
 Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 236
 Explanatory combinatorial Dictionary of modern Russian. Semantico-Syntactic Studies of Russian Vocabulary 289
- Fagleksikografisk projekt: dansk-spansk ordbog i spildevandsrensning 57
 Fenno-Ugric Vocabulary 236
 Fransk-dansk ordbog 250
- Genetisk Ordbog 223
 Genteknologisk Ordbog dansk-engelsk/engelsk-dansk 57, 221–222
 Gotländsk ordbok 76
 Grammatičeskij slovar' russkogo jazyka 161
 Gran diccionario de negocios. Inglés-español. Español-inglés 57
- IDO → Íslenzk-dönsk orðabók
 Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 233, 236
 IO → Íslensk orðabók handa skólum og almenningi
 Íslensk orðabók handa skólum og almenningi 200, 203
 Íslenzk-dönsk orðabók 200, 203
 Ísländsk-svensk ordbok. Íslenzk-sænsk orðabók 200, 203
 Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja – Stora svensk-finska ordboken 227–228, 231, 430
 ISO → Isländsk-svensk ordbok. Íslenzk-sænsk orðabók
 Italiensk-dansk ordbog 356, 358
 ItDa96 → Italiensk-dansk ordbog
- Juridisk ordbog dansk-engelsk 298–299
 Juridisk ordbog spansk-dansk 57, 371
 Juridisk ordbog tysk-dansk 379
- Keräilysanasto 140
 Kleines Lexikon untergegangener Wörter 240, 246
 Kleines Spanien Lexicon, Wissenswertes über Land und Leute 117–118
- Lademanns Multimedien Leksikon 223
 Langenscheidts Taschenwörterbuch der polnischen und deutschen Sprache 343, 350
 Le nouveau Petit Robert 363, 367
 LexGermLW → Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen
 Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen 234, 236
 Lexis 1989 → Dictionnaire de la langue française
 Longman Language Activator 108, 119
 Longman's Dictionary of Contemporary English 108, 119, 330–331

- Medicinsk Ordbog dansk-engelsk/engelsk-dansk 223
Miljöordlistan 207
Molekylær Biologisk Leksikon 222
MSzFE → A magyar szókészlet finnugor elemei
- Nationalencyklopedin 270, 273, 367
Nationalencyklopedins ordbok 270, 273, 285–287, 290, 306, 326, 331, 360, 362, 364–367
Nationalencyklopedins ordbok, CD-ROM-version 287, 289–290
NE → Nationalencyklopedin
NEO → Nationalencyklopedins ordbok
NIELSEN → Engelsk-Dansk Juridisk Basisordbog
NLO → Nordisk leksikografisk ordbok
NoFr94 → Stor norsk-fransk ordbok
NoIO93 → Norsk illustrert ordbok
Nordisk leksikografisk ordbok 57, 90, 196, 198, 203, 285, 290, 318, 359–360, 363, 367, 395, 405
Norsk illustrert ordbok 355–356, 358
Norsk Ordbok 395–404
Norsk Riksmålsordbok 216, 223, 395
Norsk rettskrivningsordbok 104
Norsk-engelsk ordbok 13
Norsk-svensk ordbok 350
Norstedts stora svenska ordbok 305
Norstedts svenska ordbok 305–306
Norstedts svenska uttalslexikon 429
Norstedts svensk-franska ordbok 183
Norstedts svensk-spanska ordbok 183
NoTy95 → Stor norsk-tysk ordbok
NSSK → Nykysuomen sanakirja
NUD → Nudansk Ordbog
Nudansk Ordbog 57, 86–91, 94, 190, 361, 363–365
Nusvensk frekvensordbok 91, 96
Nusvensk ordbok 152, 425, 430
Nykysuomen sanakirja 149–158, 226, 228, 231, 236, 409, 411, 416
Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok 100, 103
Nynorskordlista. Rettskrivningsordliste for skole, heim og kontor 98–100, 103
Nynorsk ordliste 98, 103
- ODS → Ordbog over det danske Sprog
Ordbog over det danske Sprog 190–191, 193, 395, 400, 402, 405
Ordbok for plast og gummiteknikk 389
Ordbok öfver Allmogemålet i Sörbygden 76
Ordbok öfver Fryksdalsmålet 76–78, 82
Ordbok över Burträskmålet 76
Ordbok över Folkmålen i Övre Dalarna 76
Ordbok över Laumålet på Gotland 76
Ordbok över lulemålet på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederluleå socken 76, 79–80, 8
Ordbok över Multråmålet 76
Ordbok över Sveriges dialekter 75–76, 80–82, 139–147

- Ordbok över Västmanlandsmålet. Idioticon westmannicum 76–77, 82
Orðastaður 287, 289
OSD → Ordbok över Sveriges dialekter
OX → The Concise Oxford Dictionary of Current English
Oxford English Dictionary 395, 408
- PALS → Juridisk ordbog dansk-engelsk
Petit Robert → Le nouveau Petit Robert
Pitemålet -ållt mila åagg å ö`öx- 79–80, 82
PoEn96 → Collins. Słownik polsko-angielski
Politikens Nudansk Ordbog → Nudansk Ordbog
Politikens Retskrivnings og Betydningsordbog 102–103
Polsk-svensk ordbok 341–343, 350
PoSv95 → Polsk-svensk ordbok
Prismas engelsk-svenska ordbok 329, 331
- Retskrivningordbog (1955) 99, 103
Retskrivningordbog (1996) 102–103
Retskrivningsordbogen 98, 99, 101–103, 190, 192–193
Retstavning her og nu 102–103
Rétritunarorðabók handa grunnskólum 98, 103
RIO → Rússnesk-islensk orðabók
RO → Retskrivningsordbogen
RSO → Rysk-svensk ordbok
RuNo → Russisk-norsk ordbok
RuNo94 → Russisk-norsk ordbok
Ruotsalais-suomalainen Sanakirja – Svenskt-Finskt Lexikon (1899) 226–227, 230
Ruotsalais-suomalainen sanakirja (1963) 427, 430
Ruotsalais-suomalainen suursanakirja (1978) 427, 430
Ruotsi-suomi opiskelusanakirja 230–231, 429–430
Russian-English Dictionary 352, 358
Russisk-norsk ordbok 12–13, 160–162, 164–165, 167–170, 342, 350, 355–356, 358
Rússnesk-islensk orðabók 161–162, 170, 199, 203
Rysk-svensk ordbok 161, 162, 165, 170
- Saksa-suomi opiskelusanakirja 231
SAOB → Svenska Akademiens ordbok
SAOL → Svenska Akademiens ordlista över svenska språket
SDH-sanasto 214
SKES → Suomen kielen etymologinen sanakirja
Skjellsordboka 389
Skolordlista 98, 101, 104
SKP → Suomen kielen perussanakirja
SKPS → Suomen kielen perussanakirja
SMS → Suomen murteiden sanakirja
SNRO → prosjektet Stor norsk-russisk ordbok
SO → Svensk ordbok
Spansk-dansk juridisk ordbog 371, 379

- SSA → Suomen sanojen alkuperä
Stafsetningarorðabók með skýringum 98, 103
Stor norsk-fransk ordbok 341, 350
Stor norsk-russisk ordbok 159, 162–163, 165–166, 169–170
Stor norsk-tysk ordbok 13, 342, 350
Stora engelska ordboken 129
Stora svensk-engelska ordboken 125
Stora svensk-finska ordboken 426–427
Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja – Finsk och Svensk samt Svensk och Finsk Ord-Bok 226, 231
Suomalainen Sana-Kirja – Lexicon Linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica 226, 231
Suomalais-ranskalainen sanakirja – Dictionnaire finnois-français 226, 231
Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja – Finsk-Svenskt Lexikon 150, 158, 226, 231
Suomen kielen etymologinen sanakirja 235–236
Suomen kielen perussanakirja 149, 155–158, 208, 214, 226–227, 231, 255, 258, 334–335, 339, 409–410
Suomen murteiden sanakirja 139–146, 147, 407–410
Suomen sanojen alkuperä 225, 234, 236–237, 333, 335, 337–339
Suomi-ruotsi opiskelusanakirja 230
Svensk etymologisk ordbok 234, 236
Svensk handordbok 286, 290, 306
Svensk konstruktionsordbok 27, 35, 275–277
Svensk ordbok 85–87, 89, 91–95, 305–306, 315, 328, 330–331, 425–430
Svensk skolordlista 98–99, 101, 104
Svensk uttalsordlista 429–430
Svensk-engelsk fackordbok 183
Svensk-polsk ordbok 342, 350
Svenska och främmande ord. Form, betydelse, ursprung 367
Svenska Akademiens ordbok 81, 270, 273, 276–277, 306, 395–396, 400–402, 408, 425–426, 430
Svenska Akademiens ordlista över svenska språket 98–99, 101, 104, 243, 305–306, 313, 315, 318, 425–430
Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmoge-språket 76, 78, 83
Svenska ord 427–430
Svenskt-Finskt Handlexikon – Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja 226, 230–231
SvPo88 → Svensk-polsk ordbok
Swenskt Dialect Lexicon 76, 77, 82
Säkerhets- och bevakningsordlistan 207
Tanums store rettskrivningsordbok 98, 100, 104
Teknisk ordbog. Engelsk-dansk. Dansk-engelsk 57
The American Heritage Dictionary of the English Language 363, 367
The BBI Combinatory Dictionary of English 286, 289
The Concise Oxford Dictionary of Current English 86–89, 91, 94, 95
Turvallisuusalan sanasto. Säkerhets- och bevakningsordlista 214

Uralisches etymologisches Wörterbuch 233, 237

Useful Expressions in English 108, 119

Uusi ruotsi-suomi sanakirja 427, 429

V&B → Dansk-engelsk Ordbog

van Dale Handwoordenboek Zweeds-Nederlands/Nederlands-Zweeds - Norstedts svensk-nederländska/nederländsk-svenska ordbok 249, 252, 254

Vinterberg og Bodelsens engelsk-danske ordbog 190

Woordenboek der Nederlandsche Taal 395

Wurdboek fan de Fryske Tael 395

Wörterbuch der Rechts- und Wirtschaftssprache 379

Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache ausgedrungenen fremden Ausdrücke 240

Ympäristösanasto. Miljöordlista. 214

Ømålsordboken. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer 269, 273

Stickordsregister

A

abstrahering 209
adjektiv
 dimensjons- 85–86, 92–93
 presise 89
 randstoneuskarpe 85, 88
 vurderings- 85, 87, 92–93
adjektivbeskrivelse 85, 95
adressering 359–360
 explicit 360
 implicit 360
aksentnotasjon
 etterstilt 354–355
 overstilt 354–356
akseptabilitet 14
aktant 286
aktiv ordbok 121–122, 128, 250–251
allmänordbok 266, 271, 359
allmänspråk 121, 149, 243, 255, 272, 283
allmänspråklig ordbok 150, 206–207, 409
almene værker 215–218
almensproglige ordbøger 109, 369
alordbøger 61
analys
 begrepps- 154, 205, 208–209, 211, 213
 korpus- 327
analytisk definition 22, 117
ankarlista 38–40
antonym 91–92, 374
användarundersökningar 157
appendix 363, 377–378
argumentstrukturer 27, 277
artikelstruktur 143, 184, 228–229, 298
aspektmarkering 164, 168, 170
autenticitet 294
autentisitet 196–197
autentiske eksempler 68, 196–197
avkodningsordbok 121, 160
avkodning 121, 250, 324
avledningsändelser 38
avviksmarkering 161–162, 357

B

baklängesordböcker 306
baslemma 285–287
bearbetningsenhet 359
Bedeutungsangabe 334–338
begreppsanalys 154, 205, 208–209, 211, 213
begreppsdefinition 240
begreppssystem 209–210, 212, 268
bekreftende eksempel 197
belæg 68, 132, 135–136
belægseksempler 68, 196
beskrivelse
 adjektiv- 85, 95
 betydnings- 92–93, 95, 196
 indholds- 17
 leksikalsk 85, 95
 struktur- 17
beskrivelsesmodel 18, 20, 26
betydelse
 denotativ 323
 grammatikaliserad 328–329
 grund- 324, 328–331
 lexikalisk 268
 metaforisk 324, 328–329
betydelsebeskrivning 81, 143, 157, 265, 267, 269–271, 310, 409
betydning
 grunn- 92, 94
 metaforisk 92, 94
betydningsbeskrivelse 92–93, 95, 196
 eksplisitt 90
 folkelig 85
 implisitt 90
 minimal 90
betydningselementer 93
betydningsordbog 98
betydningsparafraze 90–91
bidireksjonal ordbok 159–160, 341–342, 351, 357
bidireksjonell ordbok 249
bilingual ordbog 67, 105, 108, 134, 369–370, 372–373

binationell variation 253
 binationella språk 252
 bokleksikon 173, 177
 bøyningstype 161–164, 164, 341
 brukergruppe 215, 219, 221, 372
 brukerveiledning 292, 297, 372
 brukseksempler 22
 brukere 13–14, 90, 171, 174, 178, 352,
 355
 brukseksempel 90, 395, 398
 bruksordbøker 398
 böjningsändelser 38

D

data
 korpus- 122, 129
 leksikalske 18–20, 25
 databas 157, 176, 378
 enspråkig 129
 lexikalisk 37, 251
 ordboks- 43
 terminologisk 121
 database 23–24, 26, 176, 179, 252, 390,
 397, 403–404
 leksikalsk 20
 datalingvistik 123
 datalingvistiska program 38
 datasamling
 leksikalsk 17–19
 deciderte sprog handlinger 108
 definisjon 90–95, 176, 197, 398
 ekstensjonal 90–91
 induktiv 90
 intensjonal 91
 leksikografisk 90
 definisjonsordbok 11, 95
 definition 47–48, 53, 153, 158, 205, 207,
 210–213, 217, 266, 270–272, 285,
 287, 289, 293, 369, 372, 408–410
 analytisk 22, 117
 begrepps- 240
 denotativ 22
 ostensiv 22
 træk- 24, 26

definitionsordbog 100
 definitionsordbok 285–286
 dégroupement 361
 delevivalenter 12
 delmoment 328
 delsynonymer 91
 delsynonymi 91
 delvis ækvivalens 369–370, 372
 denotativ betydelse 323
 denotativ definition 22
 denotativ ordnivå 323
 denotatum 271
 deskriptiv leksikografi 192
 diakritiske tegn 346
 diakritiskt tecken 252
 diakron ordbok 395
 dialektgeografisk ordbok 400
 dialektordbok 75–76, 80, 82, 139–140,
 142, 395, 407, 410
 dialogstrukturerende sprog handlinger 108
 diamorfologisk markering 159, 161–164,
 169, 341–342, 345
 diasystematisk markering 162, 166, 169
 differensialordbok 91
 differensiert notasjon 347
 dimensjonsadjektiv 85–86, 92–93
 distribution
 semantisk 191, 281
 døde eksempler 196–198, 202–203
 Duden-notasjon 356–357
 forenklet 354–355
 full 354

E

egennavn 12
 eksempler 45, 47, 49–52, 59, 67, 69–70,
 109, 132, 196
 autentiske 68, 196–197
 belægs- 68, 196
 brugs- 22
 bruks- 90
 døde 196–198, 202–203
 'halvdøde' 202
 illustrerende 196–197

- kompetence- 68
- konstruerte 196
- leksikografiske 195–197
- levende 196, 198, 201–203
- ordboks- 159
- redaksjons- 196–197
- tekst- 160
- verbale 199
- ekspisitt betydningsbeskrivelse 90
- ekstensjonal definisjon 90–91
- ekvivalens 116, 323
 - innehålls- 324
 - uttrycks- 324
- ekvivalent
 - del- 12
 - ettords- 326, 328, 331
 - flerords- 326, 331
 - översättnings- 250
- elektronisk leksikon 174, 177–178
- elektronisk ordbog 18–19
- elektronisk ordbok 95, 157, 226, 262–263
- elektroniske oppslagsverk 176
- encyklopædi 50
- encyklopædiske opplysninger 45, 47, 50, 61–62, 73
- encyklopedisk informasjon 63, 265–272
- encyklopedisk kunskap 267–270, 272
- encyklopedisk oppslagsbok 266, 271
- encyklopediske oppslagsverk 171
- enhet
 - bearbetnings- 359
 - flerords- 195
 - leksikalsk 197
 - lexikal 239
 - lexikaliserad 324
 - lexikalisk 250
 - S- 38–40
- enkelteknad konsonant 426
- enkätundersökning 301–303
- ensprogede ordbøger 62
- enspråkiga databaser 129
- enspråkiga ordböcker 121–122, 157, 233, 262, 301–308, 310, 316–317, 319–321, 323–324, 359, 423–424
- Entlehnung 333–334
- Entsprechung 334–337
- ergativitet 85
- ERLEKS 37
- etterstilt aksentnotasjon 354–355
- ettordsekvivalenter 326, 328, 331
- etymologi 78, 176, 233, 235–236, 260, 360, 362–263, 265, 360–361, 366, 399
- etymologiangivelse 359–361, 363–366
- Etymologie 334
- etymologisk informasjon 81–82, 234, 359, 361, 363
- etymologisk ordbok 150, 233, 235
- etymologiskstruktur 362
 - inre 359, 363
 - yttre 359–361
- excerpering 80, 131, 137, 140–141, 407, 409
- explicit adressering 360
- F**
- facklexikografi 271
- fackordböcker 207, 302
- fackspråk 121
- fagordbog 45–46, 61–62, 67–68, 218–221, 292, 298, 370, 372–373
- fagordbok 391
- fagsprogsordbog 48, 73
- fakultativt genus 162
- familiære lemmer 11
- fickordböcker 304
- finlandismer 253, 314
- flamländismer 253
- fleirgenerasjonsordbok 395–396, 402, 404
- flerordsekvivalenter 326, 331
- flerordsenheter 195
- flerordstermer 69
- flyktig suffiks 161
- folkelig betydningsbeskrivelse 85
- fonematisk transkripsjon 235
- fonetisk transkripsjon 142
- fonetisk alfabet 81
- forenklet Duden-notasjon 354–355
- fraseologisk ordbok 27, 275
- fraser
 - hövlighets- 31

konversations- 31
 lexikaliserade 330
 pragmatiska 27, 29, 33–34, 277
 samtals- 27, 31, 34
 textstrukturerande 30, 33–34
 frekvensordböcker 306
 fremmedordbog 98
 fremmedsprogsordbøger 190
 fuld ækvivalens 63, 117
 fuld kildeangivelse 68
 fuldstændig ækvivalens 369
 fuldstændige lemmata 105
 fuldstændige synonymer 369
 full Duden-notasjon 354
 full markering 164, 166, 168
 funktion
 informativ 28–29, 32–33
 interaktiv 29, 31
 kommenterande 29–30, 34
 lexikal 286–287
 pragmatisk 28–29, 32–33
 strukturerande 29–30, 32, 34
 funktionel ækvivalent 62, 66
 følelsesudtrykkende sproghandlinger 107,
 110
 fördelningsstruktur 363

G

gambits 31, 113
 generella nominal 281
 generella substantiv 279, 282
 generisitet 85
 genus
 fakultativt 162
 sexusavhengig 162, 164
 genusangivelse 342
 genusbeteckning 185
 genusmarkering 162–165, 167, 169–170,
 345
 glattalfabetisk princip 105
 glattalfabetisk makrostruktur 360
 grammatikaliserad betydelse 328–329
 grammatikalisering 325, 328, 330
 grammatisk indeks 161

grammatisk informasjon 13, 159–160
 grammatisk kjønn 164, 345
 grov transkription 142–143
 grundbetydelse 324, 328–331
 grunnbetydning 92, 94

H

'halvdøde' eksempler 202
 halvgrov transkription 143
 handlingsregulerende sproghandlinger 107,
 109
 handskrivna källor 80
 Handwörterbuch 334, 337
 historiske ordbog 131–132, 134, 136, 138
 historiske ordbøker 196–197, 395
 holdningsudtrykkende sproghandlinger
 107, 110
 homofoni 427
 homografi 427
 homonyma ordformer 146
 Homonyme 333
 homonymer 361–362
 homonymi 241, 361
 Homonymie 333
 huvudlemmalista 363
 hybridoppslagsverk 176
 hyperonymer 279, 289
 hyponym 268, 289
 hyponymi 85
 håndbog 215, 221
 håndbok 176
 hänvisningslemma 143–144, 146
 hövlighetsfraser 31

I

Identifizierung 333–334, 338
 idiom 29, 226–227, 229–230, 309, 328,
 424
 konventionella 29
 idiommer 14, 197
 idiomkluster 27, 29
 ihopkoppling 38

illustrasjoner 13
illustrasjonsmateriale 61, 66–69, 71–73
illustrerende eksempler 196–197
implicit adressering 360
implisitt betydningsbeskrivelse 90
indholdsbeskrivelse 17
induktiv definisjon 90
informasjon
 grammatisk 13, 159–160
 morfologisk 196, 341
 pragmatisk 196, 203
 semantisk 196
 syntagmatisk 196–197
 uttale- 351–352, 357
information
 encyklopedisk 265–272
 etymologisk 359, 361, 363
 pragmatisk 29
 språklig 265
informationsudvekslende sprog handlinger
 100
informativ funksjon 28–29, 32–33
inlæringsordbøker 250
innbakt uttaleangivelse 352–353
innhållsekvivalens 324
inre etymologisk struktur 359, 363
intensjonal betydningsbeskrivelse 93
intensjonal definisjon 91
interaktiv funksjon 29, 31
IPA-notasjon
 normal 354
 tonemmarkerende 354

K

kanonisk form 70–71
kasusmarkering 202
kategorisering 27, 29, 209
kausativitet 85
kildeangivelse
 fuld 68
kildelemma 12
kildesprog 61–62, 69, 118, 369
kildespråk 12–13, 160, 162, 165, 341–343,
 352

kjerneord 86
kjerneordforråd 85, 95
kjønnsmarkering 200–201
klassifisering 23, 25, 209, 410
klichéer 27, 29–31, 34
kluster
 idiom- 27, 29
 pragmatisk 27
kodesystem 161
kollokasjoner 196–197
kollokationer 27, 41, 47–52, 59, 67–68, 70,
 125, 128–129, 251, 285–286
kombinationsordbok 286–287
kommenterende funksjon 29–30, 34
kompetenceeksempler 68
konkordans 41, 137, 276–277, 279–280,
 282–283
konsonanter
 enkelteknade 426
 stumme 351, 353, 356–357
konsonantvekslinger 346
konstruerte eksempler 196
konstruksjonsordbøker 197
konstruksjoner
 verb- 275, 277
konstruksjonsoplysninger 190–192
konstruksjonsordbok 27, 33, 275
konventionella idiom 29
konversationsfraser 31
korpus 125–127, 129, 158, 190–192, 328,
 338
 parallel 37–38, 41, 127, 329–330
 skriftspråks- 41
 tekst- 72, 189, 294, 404
 tvåspråklig 122
 översättnings- 37
Korpus 338
korporusanalyse 191, 327
korpusbaserade ordböcker 128
korpusbaseret ordbog 192
korpusdata 122, 129
korpuslingvistik 123
korpusmateriale 128–129, 259
korpusstøttet ordbog 189, 192
kotekestangivelser 197, 202
kotekestkategorisator 201
kotekestpartner 201

”kryptopalatale” nominativer 345
 kulturell leksikografi 395
 kulturforskjeller 12
 kulturspecifika ord 185, 251
 kulturspecifikke uttryk 116, 117
 källor
 handskrivna 80
 tryckta 80, 140
 källspråk 182, 324

L

lavfrekvente lemnaer 11
 leksem 11, 14, 358, 400
 leksikalsk beskrivelse 85, 95
 leksikalsk database 20
 leksikalsk datasamling 17–19
 leksikalsk enhet 197
 leksikalsk parafrase 22
 leksikalske data 18–20, 25
 leksikalske enheder 67, 369
 leksikalsk ækvivalens 369
 leksikografi
 deskriptiv 192
 kulturell 395
 meta- 67–69, 197
 normativ 192
 leksikografisk definisjon 90
 leksikografiske eksempler 195–197
 leksikon 95, 172, 176, 216, 218, 266
 bok- 173, 177
 elektronisk 174
 lomme- 178
 mobil- 178
 multimedia- 174
 nasjonal- 171, 175, 177
 stor- 173–176
 leksikonmodul 18, 20–21, 23, 25
 lemna 14, 46, 49, 51–52, 56, 59, 63, 69,
 91, 159, 176, 196, 285, 360–361,
 372, 376
 bas- 285–287
 hänvisnings- 143–144, 146
 kilde- 12
 Lemna 333–337

lemnaer
 familiære 11
 lavfrekvente 11
 sub- 195
 vulgære 11
 lemna-lexemmodell 362
 lemnaalista 360
 huvud- 363
 lemnaaliste 11–12, 373–374, 376
 lemnaelektion 139, 151–152, 293
 lemnaata
 fuldstændige 105
 sub- 105
 lemnaatiserad sökning 289
 lemnaatisering 195
 lesbare koder 161
 levende eksempler 196, 198, 201–203
 lexical unit 116–117, 369
 lexikal enhet 239
 lexikala funktioner 286–287
 lexikaliserad fras 324, 329–330
 lexikaliserade enheter 324
 lexikaliserade metaforer 329–330
 lexikalisk betydelse 268
 lexikalisk databas 37, 251
 lexikalisk enhet 250–251
 lexikon
 real- 265, 267
 lexikonenheter
 polysema 324
 lingvistik
 data- 123
 korpus- 123
 lingvistisk semantik 208, 267
 lingvistiska program 256
 ljudskrift 78, 142
 lommeleksikon 178
 lånetymologier 233–234
 lånord 233–235

M

makrostruktur 69, 105, 251, 360–362
 glattalfabetisk 360
 markering

aspekt- 164, 168, 170
avviks- 161–162, 357
diamorfologisk 159, 161–164, 169,
341–342, 345
diasystematisk 162, 166, 169
full 164, 166, 168
genus- 162–165, 167, 169–170, 345
kasus- 202
kjønns- 200–201
trykk- 160, 163–164, 166
type- 163–164, 167
uttale- 13, 351–353
markerte angivelser 202
maskinoversættelse 19
mellomspråklig idiomati 12
metaforisering 325
metaforisk betydelse 324, 328–329
metaforisk betydning 92, 94
metaleksikograf 67–68, 292, 297
metaleksikografi 67–69, 197
Metasprache 333
metaspråk 129, 150, 250, 252, 396
metastrukturering 325
mikrostruktur 45–47, 57, 67, 69, 71–73,
251, 361–362
minimal betydningsbeskrivelse 90
mobilleksikon 178
modalitet 85, 94, 325
moment 82, 329
del- 328
under- 82
momentsymboler 182
monodireksjonal ordbok 160
monodireksjonell ordbok 250
monolingvale ordbøker 108
monoskopal ordbok 159
morfoanalysator 41
morfologisk informasjon 196, 341
morfologisk struktur 132
motsatsord 285–286
motsetning 85, 198
motsvarigheter
ord- 40
översättnings- 228
multimedialeksikon 174
multimedieprogram 256
målsprog 61–63, 67–69, 73, 369, 372

målspråk 13–14, 76, 116, 121–123,
159–160, 162, 165, 181–183, 185,
199, 250–251, 324–325, 341–342,
352, 416

N

nasjonale ordbøker 395–396
nasjonalleksikon 171, 175, 177
natiolekt 252
nominativer
”kryptopalatale” 345
normal IPA-notasjon 354
normativ leksikografi 192
notasjon 347
differensiert 347
Duden- 356–357
etterstilt aksent- 354–355
normal IPA- 354
overstilt aksent- 354–356
tonemmarkerende IPA- 354
nybildning 241
nye leksemer 14

O

objektspråk 365, 396
oplysninger
encyklopædiske 45, 47, 50, 61–62, 73
konstruksjons- 190–192
oppslagsverk 174–175, 178, 390
elektroniske 176
encyklopediske 171
hybrid- 176
oppslagsbøker 86
optisk lesing 404
optisk læsning 181, 184, 186
ordbas 184–185
ordbase 18, 20, 23
ordbog
almensproglig 109, 369
al- 61
betydnings- 98
bilingual 134, 369–370, 372–373

- definitions- 100
 elektronisk 18–19
 ensproget 62
 fag- 45–46, 61–62, 67–68, 218–221,
 292, 298, 370, 372–373
 fagsprogs- 48, 73
 fremmed- 98
 fremmedsprogs- 190
 historisk 131–132, 134, 136, 138
 korpusbaseret 192
 korpusstøttet 189, 192
 monolingval 108
 oversættelses- 61, 69
 polylingual 370
 produktions- 108
 retskrivnings- 97–102
 sag- 61
 sprog- 61
 sprogteknologisk 19
 synonym- 98
 tosproget 62, 98
 udtale- 190
 ordbogsartikel 47, 65–66, 71, 105, 108,
 217, 297, 371–377
 ordbogsdeklaration 291, 297, 300
 ordbok
 aktiv 121–122, 128, 250–251
 allmän- 266, 271, 359
 allmänspråklig 150, 206–207, 409
 avkodings- 121, 160
 baklänges- 306
 bidireksjonal 159–160, 341–342, 351,
 357
 bidireksjonal 249
 bruks- 398
 definisjons- 11, 95
 definitions- 285–286
 diakron 395
 dialektgeografisk 400
 dialekt- 75–76, 80, 82, 139–140, 142,
 395, 407, 410
 differensial- 91
 elektronisk 95, 157, 226, 262–263
 enspråklig 121–122, 157, 233, 262,
 301–308, 310, 316–317, 319–321,
 323–324, 359, 423–424
 etymologisk 150, 233, 235
 fack- 207, 302
 fag- 391
 fick- 304
 fleirgenerasjons- 395–396, 402, 404
 fraseologisk 27, 275
 frekvens- 306
 historisk 196–197, 395
 inlærings- 250
 kombinations- 286–287
 konstruksjons- 197
 konstruksjons- 27, 33, 275
 korpusbaserad 128
 monodireksjonal 160
 monodireksjonal 250
 monoskopal 159
 nasjonal 395–396
 oversættelses- 176, 352
 passiv 195, 250–251
 produksjons- 195–197
 produktions- 37, 250, 324
 receptions- 250
 resepsjons- 195
 retskrivnings- 176
 samtids- 196, 359, 395
 skriftspråks- 396
 special- 152, 286
 spesial- 197, 389
 synkron 150
 synkronisk 359
 synonym- 176
 tospråklig 11–15, 159–160, 341,
 351–352
 tvåspråklig 79, 121–123, 128–129,
 181–182, 184, 250–251, 302, 305,
 308–309, 316, 323–324, 330, 423,
 427–428
 valens- 197
 verbalvalens- 85
 virtuell 129
 översættings- 250
 ordboksartikel 185, 275–276, 281, 283,
 323, 330, 359
 ordboksartikkel 11–12, 159–160
 ordboksdatabas 43
 ordbokseksempler 159
 ordbokskritik 225, 227–230
 ordboksstruktur 359–360, 362

orddeling 21, 100
 ordförbindelse 22, 48, 69–72, 132–135,
 197–198
 ordförbindelsestyper 67
 ordföljd 42–43
 ordklassbeteckning 182, 185
 ordklassangivelse 23, 161
 ordlista 98, 207, 210–213
 terminologisk 205–207, 209, 213
 ordliste 98, 101, 297
 retskrivnings- 98
 ordmotsvarigheter 40
 ortografisk transkripsjon 357
 ortografisk sats 38
 ostensiv definition 22
 OTELO-projektet 19, 24
 översättningsordbok 61, 69
 översättningsordböcker 176, 352
 överstilt aksentnotasjon 354–356

P

paradigmatisering 159, 161–162, 341, 343
 paradigmatiske prosodi 358
 paradigm 49
 parafraze 90–93, 326–327
 betydnings- 90–91
 leksikalsk 22
 parallella texter 122, 128–129, 325
 parallellkorpus 37–38, 41, 127, 323, 325,
 329–330
 parallelltext 37, 39–40
 parsing 18, 181, 184, 186
 partiel ækvivalens 63, 117
 partiella synonymer 146
 passiv ordbok 195, 250–251
 PaTrans 20–21, 23
 performativer 106, 109
 pluricentriske språk 252
 polylinguale ordbøger 370
 polysem 92–93, 95
 polysema lexikonerheter 324
 polysema ord 324
 polysema uttrykk 323, 325
 polysemi 324–325, 330, 361–362

pragmatikk 12, 95
 pragmatisk funksjon 28–29, 32–33
 pragmatisk informasjon 196, 203
 pragmatisk informasjon 29
 pragmatiska fraser 27, 29, 33–34, 277
 pragmatisk kluster 27
 prepositionsobjekt 275, 277–278
 presise adjektiv 89
 produksjonsordböcker 195–197
 produktionsordbok 108
 produktionsordbok 37, 250, 324
 program
 datalingvistiska 38
 lingvistiska 256
 multimediale 256
 prosodi 351, 366
 paradigmatiske 358
 syntagmatiske 358
 prosodiske faktorer 351, 353
 prototyp 208, 256, 259, 261, 271, 286
 prototypikalitet 85

R

randsoneskarpe adjektiv 85, 88
 reallexikon 265, 267
 realoppsettverk 265
 resepsjonsordbok 250
 redaksjonseksempler 196–197
 redundans 342–343
 regional variation 315–316
 regionalisme 249, 253
 registreringskort 257–261
 resepsjonsordböcker 195
 retskrivningsnorm 100–101
 retskrivningsordbok 97–102
 retskrivningsordliste 98
 retskrivningsordböcker 176
 rutineformler 72–73

S

S-enhet 38–40
 sagordböcker 61

- sammenskrivning 100
 samtaleregulerende uttryk 113
 samtalsfraser 27, 31, 34
 samtidsordbok 196, 359, 395
 satsstruktur 42–43
 semantisk distribution 191, 281
 semantisk informasjon 196
 semantisk strukturering 327, 331
 semantisk valens 202, 325
 semantiska lån 254
 sexusavhengig genus 162, 164
 SGML 38, 256, 338
 sidsteled 132, 135
 situasjonsbundna ord 251
 skriftsprogssamling 131–133
 skriftspråkskorpus 41
 skriftspråksordbok 396
 specialordbøcker 152, 286
 spesialordbøker 197, 389
 sprog
 kilde- 61–62, 69, 118, 369
 mål- 61–63, 67–69, 73, 369, 372
 sprog handlinger 106–109, 112–113, 116
 deciderede 108
 dialogstrukturierende 108
 følelsesudtrykkende 107, 110
 handlingsregulerende 107, 109
 holdningsudtrykkende 107, 110
 informationsudvekslende 100
 sprogordbøger 61
 sprogteknologisk ordbog 19
 språk
 binationella 252
 allmän- 121, 149, 243, 255, 272, 283
 fack- 121
 kilde- 12–13, 160, 162, 165, 341–343, 352
 käll- 182, 324
 meta- 129, 150, 250, 252, 396
 mål- 13–14, 76, 116, 121–123, 159–160, 162, 165, 181–183, 185, 199, 250–251, 324–325, 341–342, 352, 416
 objekt- 365, 396
 pluricentriska 252
 språklig informasjon 265
 språklig variation 252–253
 språksystem 268, 275
 STANLEX-taksonomien 17, 19, 22–23, 26
 stavelsekvantitet 423–424, 429
 stavelselængd 425, 429
 stilistisk diskrepans 12
 STO-projektet 19
 storleksikon 173–176
 struktur
 argument- 27, 277
 artikel- 143, 184, 228–229, 298
 etymologi- 362
 fordelings- 363
 makro- 69, 105, 251, 360–362
 mikro- 45–47, 57, 67, 69, 71–73, 251, 361–362
 morfologisk 132
 ordboks- 359–360, 362
 sats- 42–43
 strukturbeskrivelse 17
 strukturierende funktion 29–30, 32, 34
 strukturering
 meta- 325
 semantisk 327, 331
 stumme konsonanter 351, 353, 356–357
 sublemmaer 195
 sublemmata 105
 substantivsyntagmer 48
 suffiks 132, 137, 164
 synkron ordbok 150
 synkronisk ordbok 359
 Synonym 334–337
 synonymer 12, 52, 59, 85, 91, 134, 145–146, 216, 260, 285–286, 289, 320, 342, 424
 del- 91
 fuldstændige 369
 partiella 146
 synonymi 85, 91
 ”synonymitt” 12
 synonymordbog 98
 synonymordbøker 176
 syntagmatisk informasjon 196–197
 syntagmatisk prosodi 358
 syntagmer 48
 substantiv- 48
 syntaktisk valens 325
 system

begrepps- 209–210, 212, 268
 kode- 161
 språk- 268, 275
 Zaliznjaks 161–163, 165
 særskrivning 100
 sætningsbøger 108
 søkning
 lemmatiserad 289
 wild card- 287

T

taggning 38
 talesprogssamling 131
 talesätt 30, 77, 227
 teksteksempler 160
 tekstkorpus 72, 189, 294, 404
 tekstsamling 131–132, 137
 term 63–66, 197, 205, 209–210, 239–243,
 245, 286, 370
 termbase 18, 20, 23
 termhantering 239
 terminologiska databaser 121
 terminologiska ordlistor 205–207, 209, 213
 termskapande 239, 244, 246
 textfönster 39
 textkategorier 37
 tekststrukturerande fraser 30, 33–34
 tonemmarkerende IPA-notasjon 354
 tosprogede ordbøger 62, 98
 tospråklige ordbøker 11–15, 159–160, 341,
 351–352
 transitivitet 85, 196, 199, 277–278, 280
 transkripsjon
 ortografinær 357
 transkription 142, 218
 fonematisk 235
 fonetisk 142
 grov 142–143
 halvgrov 143
 trunkering 39
 tryckta källor 80, 140
 tryckmarkering 160, 163–164, 166
 tryckmønster 161, 164, 168
 trækdefinition 24, 26

tvåspråklig korpus 122
 tvåspråklig ordbok 79, 121–123, 128–129,
 181–182, 184, 250–251, 302, 305,
 308–309, 316, 323–324, 330, 423,
 427–428
 typemarkering 163–164, 167
 tänka-högt-protokoll 413, 421

U

uttaleordbøger 190
 udtryk
 kulturspecifikke 116, 117
 samtaleregulerende 113
 umarkerte angivelser 302
 underinformering 342
 undermoment 82
 oppslagsord 77–81, 128, 141, 143–144,
 149, 152, 154, 156–157, 182,
 184–185, 212, 226–229, 230,
 234–235, 251, 255–260, 262, 277,
 286, 301, 315, 321, 323, 363, 365,
 407, 409, 411, 424
 oppslagsverk 155, 213, 265–266
 encyklopedisk 266
 real- 265
 utbredningskartor 81
 uttaleangivelse 351, 353, 358
 innbakt 352–353
 utskilt 352, 357
 uttaleinformasjon 351–352, 357
 uttalemarkering 13, 351–353
 uttrykk
 polysema 323, 325
 uttrykksekvivalens 324

V

valens 85
 semantisk 202, 325
 syntaktisk 325
 valensordbøker 197
 varedeklarasjon 291, 294–297
 variation

binationell 253
 regional 315–316
 språklig 252–253
 veksling
 konsonant- 346
 vokal- 346
 verbale eksempler 199
 verbalvalensordbøker 85
 verbkonstruktioner 275, 277
 virtuella ordböcker 129
 vokalkvalitet 351, 353, 356, 358
 vokalvekslinger 346
 vulgære lemnaer 11
 vulgære ord 11
 vurderingsadjektiv 85, 87, 92–93
 vändning 184–186

ækvivalentfelt 46, 54
 ämnesområdesbeteckningar 182
 ändelser
 avlednings- 38
 böjnings- 38

Ö

överlappning 281–282, 327
 översättningsekivalent 250
 översättningskorpus 37
 översättningslån 254
 översättningsmotsvarigheter 228
 översättningsordböcker 250

W

wild card-sökning 287
 Wortartikel 337

Y/Ü

Übersetzungswörterbuch 334–335
 yttre etymologistruktur 359–361

Z

Zaliznjaks system 161–163, 165

Ä/Æ

ækvivalens
 delvis 369–370, 372
 fuld 63, 117
 fuldstændig 369
 leksikalsk 369
 partiel 63, 117
 ækvivalent 23, 46, 49–51, 63, 66, 116,
 370, 372–373, 375
 funktionel 62, 66

